СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник Јован Скерлић.

КЊИГА ДЕВЕТНАЕСТА

БЕОГРАД:
Нова Штампарија „Давидовић“, Дечанска 14.
Љуб. М. Давидовића.

1907.

САДРЖАЈ КЊИГЕ ДЕВЕТНАЕСТЕ

ЗА ЈУЛ, АВГУСТ, СЕПТЕМБАР, ОКТОБАН, НОВЕМБАР И ДЕЦЕМБАР 1907.

СВЕСКА ПРВА.

СТРАНА

СВЕСКА ДРУГА.

СВЕСКА ТРЕЋА.

СВЕСКА ЧЕТВРТА

СВЕСКА ПЕТА.

СВЕСКА ОСМА.

СВЕСКА ДЕВЕТА.

СВЕСКА ДЕСЕТА.

страна

СВЕСКА ЈЕДАНАЕСТА.

СВЕСКА ДВАНАЕСТА.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXI, број 1. — 1 јул, 1907.

ПРИЧА О ДУШИ СА ВЕЧИТОМ ЧЕЖЊОМ.

I

„Има људи чији корен није урастао у земљу. Они се рађају с виловитом душом и целога живота прекопне: једе их изнутрица, јер им место није међу нама. А после смрти, веле, њихова душа лута, тугујући дуго по свету, док се опет не зачне у неком људском, Божјем, створу“....

....Он је имао свега, живео је како је хтео, и опет — никад није био задовољан. У себи је носио то незадовољство које је подгризало и тровало свако одушевљење. Увек кад је хтео што да почне јављало се оно, и онда је стајао пред раскрсницом незнајући куда ће. А душа је потајно чезнула за једним и својим путем, који би га одвео тамо где би настао његов прави живот: пун дела и стварања.

И године су пролазиле, а он је, нестрпљив, грозничаво тражио тај пут и никако га није могао да нађе... И што је време више пролазило, све је чешће и одређе-

није чуо отуд, из дубине, из себе: „Шта си учинио до сад? Камо тај живот пун дела и стварања? Зар ово он?“... И он је то питање заваравао, отурао силом од себе и још грозничавије тражио онај пут.

И најзад се десило!...

Избацио је барицу крви, одлежао месец дана, и кад је првом после тога изишао из собе — пресрело га оно питање, и он се осети немоћан да га савлада, као до тада.

„Шта си учинио до сад?“.. стоји у челу, у грудима, у сваком кончићу његовог бића; дише, живи у њему!... Оно је и ван њега: у оном титрању ваздуха, осећа, ћути задржано, напрегнуто; чека одговор!... У ноћи, кроза сан, чује га: тихо, потмуло звони и буди га!... И онда види: у тами пред њим играју крупна, шиљата, бела слова: „Шта си учинио до сад?“...

То више није оно питање, што се јављало каткад, остављајући за собом траг незадовољства само... У њему је сад неодољиво захтевање за одговор!... А он не може да одговори ништа и отуд осећа слутњу да ће се догодити нешто судбоносно за њега, и почиње да strepi!... Чудна, непојмљива стрепња, страх — шта ли? — спопада га... Боји се људи, јер им на лицу чита ту слутњу. Боји се самоће, јер му је она најлакше доварава. Боји се сенке, јер му је она појачава. Боји се свега, и љути се на себе рад тога и опет — боји се!... Побегао би некуд — али то је немогуће: она је свуда! И у њему, и ван њега... И он трпи, ћути, и чека...

А слутња расте!...

Неколико вечери узастопце, чим уђе у своју собу и затвори врата за собом — на мах сва тежина оних зидова и тавана налегне на њега... И притисак је све тежи, све јачи... И он се опире, брани, гуши под њиме..

Из оних тамних кутова собе тражи га огромно, црно око, и пита га. У томе је оку оно исто несносно питање, она иста слутња, која и у њему самом... И он би хтео да одговори што — али како?... И укопа се на сред собе и чека!... Дахови су све краћи, стрепња расте!... И ено:

из оних тамних кутова, из оног црног, огромног ока, спушта се на под лагано, ледена, трновита језа... Мили к његовим ногама... Ето је! пење се уз чланке на више... Колена заклецају... Срце залупа тако силно, да га чује лепо у слепоочицама и у тишини око себе... А језа мили, пење се једнако... И полако из свести ишчезава све, и он зна само то, да ће сад догодити оно судбоносно, оно страшно .. Сад!... Сад!... — Да чека?... И он стеже главу шакама, искрада се, као лопов, на прстима до врата, отвара их тако и бежи... бежи сумануто ван. — — —

То се ето понавља већ неколико вечери узастопце.

Најзад је отишао једном своме познанику лекару и пожалио му се.

Он му је рекао да то долази од ислабелости, да се код неких након прележане, тешке болести јавља нека врста патолошког страха, која исчезава са опорављењем. Препоручио му уредан живот и мир.

Одатле се вратио незадовољнији но што је дошао. Болело га што га овај није разумео онако, како је он мислио да треба. И љутио се на себе што му је и казао то и што је поверавао да му ко други и може помоћи ту, што је било само његово и што је само он сам могао да лечи.

„Трпи!... Сам трпи!...“ говорио је пакосно себи, враћајући се кући и наслађујући се својим рођеним мукама. „Док сам не решиш то — дотле нема никаква спаса...“

II

Пред вече је изишао из собе: сад није имао смелости да дочека вечер ту, јер је био немирнији но обично.

Ишао је улицама беснећи на ту своју малодушност. Долазила му воља да се потуче с неким.

— Како би га скопчао овим својим рукама!... Како би га кидао, заклао овим својим зубима!... Како би га бацио под ноге и газио, мрвио, ломио док му дах траје...

А кости пуцкарају! И колико музике у томе!... Па оно трзање: колико наслаѓе за око!... Па крв!... Крв!... Врућа, црвена!... Баш као и његово патње, као његов живот!... Ох, камо га тај!... Камо га!...

Прошао је крај једне баште, одакле се разлегала музика и песма; неки се веселили ту...

Њему сину мисао да се и сам опије, и он се шчепа за њу грчевито, дављенички.

Знао је где ће наћи своје друштво за то, и отишао је тамо. И одиста, за једним столом седело је неколико познаника. Он им је пришао и сео међу њих. Ономе до себе рекао је:

— Ја хоћу да пијем!... Хоћу једну бесну, манигу пијанку и ти... и сви морате пити са мном... Разумеш?...

Овај га погледа зачуђено, слеже раменима и смешећи се одговори:

— Разумем...

И пијанка је настала...

Он је жудно, немерено сипао алкохол у себе, и наскоро је осетио његову моћ. Млака, мека топлина клизила је кроз жиле, мишићи су играли на удовима, пламен је лизао уз образе, мисли су милеле тромо, попут колутања дуванскога дима, и губиле се негде тамо... Они са дна стола почеше да шапућу... У очима им је опазио пожуду и разумео шта су хтели...

— Жене!... рикну из њега та откад успавана страст, па скочи, подиже сто с једног краја, а чаше и боце скотрљаше се с праском на под...

Затим је осетио дах женскога тела око себе... Видео намазана, полунага бића .. Чуо им смех и говор... Једно од њих имао је и сам у наручју... Похотљива уста лепила се по његовом лицу... Он је стезао то биће — у коме је била само похота и ништа више — топло уза се и кроз сузе, замршено говорио му: о себи, о патњама, о страсти. о сраму...

А пијанка је текла, текла све разузданије — — — —

Кад је избило три иза поноћи, оставио је друштво.

Свежа, пролећна ноћ пресретне га на улици. Дубоким даховима дисао је жељно ту свежину. У грудима га горело, сатирало... Снага, каку није скоро осетио, будила се тамо, распињала га, заносила га својом силином и хтела неодољиво извана... И груди се напрегоше, он стисну песнице и јурну, готов да стење руши, својој кући...

С треском је отворио врата и задихано упаде унутра — Ево ме најзад, и шта? — избаци гласно, изазивачки.

Глас одјекну кроз собу и изгуби се у кутовима.

Стајао је крај врата и чекао.

Ништа!... Ни трун се не маче!... Тихо и тамно било је око њега; чуо је само своје убрзано дисање.

Непријатна језа ледну га отуда, и он се стресе.

Као руком одлете она снага из њега и кад је погледао тамо где је она била, видео је сад бледу, крваву авет, како се укопала грчевитим прстима у душу, упила уста у срце, па гучећи се сише... сише живот из њега...

— Јао!... јекну загушено, поводећи се поће кревету и раширених руку паде по њему.

...Плакао је.

III

Пет дана није никуд ван собе излазио и за све то време мучио се да разјасни како је дошло све ово и чему води најзад... И место да нађе какво разјашњење, полако је падао у тупу преданост свему томе... Нека га носи куд хоће! Он ће чекати оно последње и главно, што мора доћи после свега...

Шестог дана добио је једно писмо. Познао је рукопис одмах и осмех бола и сумње склизну са његових усана... Отвори га:

> „Лашо!... Ја не могу више!... Ово ме је време сломило... и ја сад не схватам ништа друго до то, да те волим без расуђивања, без дна, знаћеш већ! Ох, Боже мој! Боже!... Жена, која једанпут заволи тебе — свршила је са собом... Ти си неодољив!...

Силан!... И ја не могу више!... Лашо... она вечер!... Говорила сам: не, не, не... док ми је у устима била она друга реч, док је све из мене чезнуло за тобом... Али казна је била свирепа, и ја не могу више!...

Дођи!... Клечећи те молим заборави све оно и дођи. Хоћеш ли?

Око пола пет, чекаћу те код споменика.

Д..."

Криви редови, разбацана слова, неравно исцепано парче хартије, говорили су више но речи. Између њих је вирило суво, нервозно лице са уснама што дрхте од страсти, са очима што заносе дубином...

Њему изађе пред очи она вечер, кад је занесен страшћу клечао пред тим створењем и молио за последњу реч: да, или не... кад је за тим, залупивши врата за собом, манит од бола и љутње, отишао од њега, решен да се никад више не врати...

...Па онда је дошло оно избацивање крви, па болест, па патње...

А сад после свега тога ово писмо! Сад?!.. Доцкан је! Пред њим је само оно питање, према чему је све друго ништа... — Ја не могу да се враћам сад тамо!... Ја нисам више онај пређашњи!.. рече гласно.. Опазио је са ужасом како у њему нема више оне страсне, несавладљиве жеље, да има то створење, да га осваја једнако... Та му се љубав учини сад тако ситна, незнатна према ономе што је препатио...

Да није и ово удес онога што има над њим неразјашњиву моћ? Како је дошло да му се баш сад враћа? Свеједно! Отићи ће и рећи ће јој да је све свршено.

И отишао је.

Познала га још из далека и са осмехом бескрајне среће ишла му у сусрет.

— Дошао си!.. Дошао! ускликну и пуну шаку љубичица сасу му у лице. Но кад га је за тим загледала боље, она на мах изгуби онај весели израз и само га упита:

— Био си болестан?...

— Да... одговори он кратко и дође му мисао: Кад је дознала да сам био болестан, помислила је да је то због ње било и отуд оно писмо, отуд! .. И он доби вољу да је вређа.

Изишли су ван града, прешли брдо, и већ силазили у долину обраслу густом шумом — а он ни речи није проговорио, нити га, пак она што питала...

У крунама дрвећа мрсиле се несташно задње црвене траке сунца... У ваздуху је титрала влажна свежина пуна мириса од цвећа, траве, земље... Боје се преливале брзо од јасно-зелене до модро-плаве: жагор пролећњег, пуног дана губио се све тише и тише тамо у увалицама, одакле се лукаво искрадала тама.

Тако је неприметно умирао дан.

Млада жена осети то, уздрхта и привину се нежно човеку, који је корачао крај ње, мучаљиво, без речи.

— Лашо!... Реци ми што год, Лашо!... молила је она искидано са једва уздржаваном страшћу у гласу.

Он је ћутао.

— Зашто ћутиш? прекиде га опет. Чудан си... Не разумем те више, а волим те... волим... волим, и ова реч слете небројено пута најпре гласно па све слабије, док се не изгуби у муклом јауку...

Он се трже и окрену се њој. Огуда се блистала два влажна ока, пуна захтевања жене свесне својих разбуђених чула.

— Шта?... Шта?... замуца и изгуби се. Осетио је да је крив.

— Ох! туга за твојим миловањем, Лашо, све убија... све — шапну страсно и стеже му руку. — Камо оне лепе, слатке речи?... Откад ми је ниси рекао — сећаш се!... Твој глас!... хоћу твој глас!... Тебе хоћу!... Тебе!... Хладни, дрхтави прсти стезали су његову шаку, притискали је на чело: под њом се осећала врелина, узрујано било... У очима, у оне две разливене капље: подавање, безумље, понор....

Он виде и осети све то. Одлуке нестаде. Они часови бола, немира, чежње, пропаћени рад ње ускрсоше пред њим, ненасита, дивља жеља опи га, и један крик, налик на фијук ветра кад прохуји кроз теснац, раскиде све. Он је подиже у наручје, притиште уза се и зари зубе у облик мишицу, што се провидела кроз танко платно рукава.... Твоја!... Твоја!... Само твоја!.. — бунцала је она, док је он занесен, обузет само оном дивљом жељом носио ка увалици одакле се лукаво искрадала тама.

IV

Вечер је одавно прошла, кад су се враћали кући. Ослањајући се на њега корачала је она, још под утиском онога што се десило. Он би осетио с маха на мах, како се устресе сва и припије још јаче уз њега.

— Ти!... прекиде прва ћутање и диже к њему своје лепе очи, које су сад биле без дна дубоке — Ти газиш у мени оно што ми је најдраже... И колика ужасна сласт у томе гажењу!... Натраг више не могу, а напред?...

— Зар се бојиш?... Шта нам смета да си и пред светом моја?...

— Никад то неће бити!... трже се она изненађена. Нисам то хтела да кажем...

— Зашто?...

— И сувише смо поносити, а да бисмо се трпели једнако близу; сатрли бисмо се — знаш ли?... О, Лашо — додаде тужно — зарад предрасуда не смемо ништа против себе...

— Али последице?...

— Кадра сам да их сносим сама... На то сам мислила пре, но што сам ти пришла... Ох, овај бол у души, што сатире и уздиже у исти мах! То... то — убрза — то сам хтела мало час рећи.

— Ама, како ћеш ти без мене... куд ћеш?..

— Боже!... На својим путем, Лашо! Ти својим и ја својим!... А наша љубав — наше заједничко свратиште, одмор! Зар не схваташ то?...

— Да... да... Ми ћемо ићи својим путовима, ослањајући се на заједничку љубав — понови он полако, за себе.

— А који је твој пут? штрецну га оно питање, и он се ућута...

И дуго су ишли ћутећи, замишљено једно крај другог...

Наједанпут он се окрете њој, на лицу му је било узбуђење.

— Слушај! Казаћу ти нешто што ми се врзло у души увек, а чему до сада нисам умео наћи израз — глас му је дрхтао, и он је обгрли руком око појаса и готово понесе. — Причаћу ти о души коју је мучила вечита чежња...

И отпоче тихо, као да са собом разговара:

Таква душа нашла се у једног човека, који је осетио у себи чим је почео да мисли. И од тада није имао мира! Раздрљених груди, голих шака, нудећи свакоме по нешто од себе, јурио је кроз живот, не заустављајући се нигде, да бар одахне... Пријатељство, Љубав, Признање, Завист других, све, чиме би други био срећан, имао је, али он није био срећан... У њему је живела душа са вечитом чежњом...

— Ја не могу више!... уморан сам... уморан... хтео би да се одморим!... говорио би каткад изнемогао. Онда се она јављала из њега и заповедала: „Напред!... Још није дошао наш тренутак!... Ти мораш тамо куд ја хоћу!...“ И он је устајао и почињао изнова.

Изнад тога вртлога високо указивала се блистава прилика моћног, правог човека. „Видиш ли га?... Њега?... Дивног, Савршеног?..“ питала је дрхтаво душа — Да... да... муцао је он, засењен величином тога бића. „Напред!... Ми морамо к њему!... Ти мораш постати он!... Напред!...“

И најзад је дошао тренутак!

Измучен, изубијан, ваљао се он крај ногу Савршеног, и јаукао — Помози!... Помози!... Помози!... И кроз то јаукање дрхтао је притуљен, дивљи бол, презирање себе и решење на све...

Савршени је ћутао. И ако је цело његово биће била љубав — он је ћутао.

— Помози!.. Помози! Помози!... вапијао је и даље човек, грлећи му ноге и притискајући на њих своје испуцане, вруће усне.

Ипак, Савршени је ћутао...

И несносно и загушљиво било је то ћутање... Болни крици прекидала су га све ређе и ређе... Обамрло тело трзало се последњим напорима, да се отме да живи...

И Савршени спусти најзад своју руку на усијано теме човека...

— Шта хоћеш? упита га меко, благо.

— Овај бол!... Ова жудња у прсима!... напрежући се говорио је човек. — То убија,... гони... не да мира... То угуши!... Или... узвикну наједанпут и исправи се — Или ја хоћу да живим, да стварам!.. Ја хоћу да сам ти!...

Силно и заносно одјекнуле су ове речи, у њима је била песма Душе са вечитом чежњом.

На уснама Савршеног указа се тужан, сажаљив осмех.

— Ти имаш ону праву, истинску душу... И ја волим ту твоју душу што би једнако хтела у висину... Али зашто си је пустио да толико тугује за лепотом својом? Камо ти вере?

— Ах вера! Изгубио сам је откад — јадиковао је човек.

— Нађи је!.. Куд ћеш без ње?

— Али како?

— Живи!...

— И сувише сам живео...

— Живи и веруј!.. Само тако ћеш наћи онај пут који ће те одвести тамо, куд твоја душа хоће.

Човек је покрио лице шакама — Мој пут... мој пут... Који је мој пут? мрмљао је, а кроз прсте канале су сузе. — "

— Јеси ли разумела причу?... упита је са стрепњом.

Она га је гледала дуго и тужно... — Разумела сам више но што си ми казао — рече. И како можеш да живиш с таквим мислима? Како?.. И једним наглим, неочекиваним покретом руку, привуче му главу себи тако,

да је лепо видео како јој дрхти свака жилица на лицу и загушено, брзо шапну — Лашо!.. Лашо!.. Лашо!.. Страх ме је за тебе!.. Страх!.. Слутња!.. чујеш ли?...

— Зар ти не верујеш да ћу стићи тамо?.. Упита тихо, не мичући се.

— Не знам... ништа не знам сад!...

— Али ја верујем! узвикну и оте се из њених руку. — Ох!... Он!... Он!... Истинити.. Моћни... Савршени... Мој будући Ја!... и бујица речи, што навре из душе занесе га и он продужи. — Ја сам га видео, осетио... Ја га волим... Ја му верујем... И шта је све друго према тој Љубави... Према тој Вери?... Стид ме је што сам починио до сад... Душа је грцала, али неће више! Ланац је раскинут! И ја хоћу њему... Себи! Ко ће ме задржати?... И кад стигнем тамо?... Колики простор!... Колика снага!.. А ако не — знаћу да сам сустао на путу на чијем је крају Он — будући Ја!...

Окрете се њој. Покрила је лице рукама и корачала, једва вукући ноге.

— Зар плачеш?... Изненади се и скиде јој руке с лица.

— Не!... Видиш!... — Лице јој је било блеђе од хартије. — Ја слушам песму своје душе сад, и не могу никако да похватам те тонове. Нека ме!... Ћутимо!...

При растанку држао јој руке дуго у својима и гледао је... На њој је било неко решење и то га плашило.

— Па?... изусти несмело, мукло.

Погледи им се сретоше. Она оста неколико тренутака упијена целом собом у његове очи. Видело се како се колеба за то време, али се у тренутку скупи, и суво, напрегнуто, реч по реч, одговори.

— То је била песма једнога Збогом .. и саже главу. — Лашо!... крикну затим болно и пре но што је он могао да схвати шта би — оте се од њега и побеже...

Дуго је стајао на месту као прикован и несвесно гледао како измиче пред њим њена витка прилика. Ено! распознаје још добро сваку линију њенога стаса, како се гиба у ходу, као по такту музике... Сад још руку... није

је крај себе... Ону слатку, облу руку од чијег је додира добијао вртоглавицу... Сад још бели шешир само .. Ено!... Још мало!... Ишчезнуће!... „Шта учини?“ јекну једна жица отуд, из душе, и пуче .. И он отвори уста да је зовне, врати, да јој каже да не може без ње; али само клону, и напрежући се, једва чујно, избаци:

— Збогом!... па се окрете и пође кући.

(Свршиће се)

Л. М.

БОГОВИ У ИЗГНАНСТВУ.

(2.)

Кажу да је он једног дана, доцније него обично, кад је сунце већ зашло, ишао до својих омиљених рушевина, али да, због мрака који је настајао, није могао наћи оно место где је обично сатима посматрао статуу лепе богиње. После дугога лутања, кад је већ могла бити поноћ, он се изненада нашао пред једном вилом коју никад раније није виђао у тој околини, и није се мало зачудио кад су из ње изишли послужитељи са буктињама у руци, и у име њихове господарице позвали га да онде преноћи. Али како се тек зачудио кад је, улазећи у једну пространу осветљену салу, спазио једну госпу која се онде са свим сама шетала, и по стасу и цртама лица била врло слична лепој статуи коју је он волео. Да, она је тој мраморној статуи била тим сличнија што је била обучена у сјајно бео муслим, и што је њено лице било необично бледо. Кад јој је витез пришао, поклонивши се учтиво, она га је дуго, озбиљно и ћутећи посматрала, и најзад га са осмејком запитала да ли је гладан. Мада је витезу тада задрхтало срце у грудима, он је ипак имао немачки стомак; после лутања од неколико сати он је заиста желео да се мало поткрепи, и радо је са лепом госпом отишао у трпезарију. Она га је љубазно ухватила за руку, и он је за њом ишао кроз високе собе које су одјекивале, и које су поред свег сјаја одавале неку тајанствену пустоћу. Светњаци су бацали тако аветињски бледу светлост на дуварове на којима су шарене фреске представљале разне

незнабожачке љубавне историје, на пример Париса и Јелену, Дијану и Ендимиона, Калипсу и Одисеја. Велико фантастично цвеће које је стајало пред прозорима у својим мраморним вазама, имало је тако језиво богате форме, и мирисало је тако ленљиски, тако опојно. Уз то је ветар у каминима уздисао као човек који умире. У трпезарији најзад села је лепа госпа према витезу, служила га вином, и са осмехом нудила му најбоље залогаје. Многе ствари на тој вечери биле су витезу чудновате. Кад је замолио соли које није било на столу, на белом лицу лепе жене појавио се израз одвратности, и тек после поновљеног тражења најзад је, очевидно незадовољна, наредила слугама да донесу сланик. Они су га метнули на сто са рукама које су дрхтале, и просули су скоро половину његове садржине. Али добро вино које је као ватра текло у грло витеза, ублажило је потајну језу која га је каткад обузела Он је мало по мало постао поверљив и раскалашан, и кад га је лепа госпа запитала да ли зна шта је љубав, он јој је одговорио ватреним пољупцима. Пијан од љубави, а можда и од слатког вина, он је ускоро заспао на грудима своје нежне домаћице. Али дивљи снови комешали су се у његовој глави: светле ноћне приказе као што нас обично посећују у грозничавом бунилу полусна. Час је мислио да види своју стару бабу која је код куће седела у црвеној наслоњачи и читала молитве, брзо мичући усне. Час је чуо подругљиво кикотање, а то је долазило од великих слепих мишева који су са буктињама међу својим ноктима лепршали око њега; кад их је тачније погледао, учинило му се да су то слуге који су га служили код стола. Најзад је сањао да се његова лепа домаћица наједаред претворила у ружну сабласт, а он, у самртном страху, брзо је потегао мач и одсекао јој главу. Тек доцкан сутра, кад је сунце већ високо на небу одскочило, пробудио се витез из свога сна. Али у место у дивној вили, у којој је мислио да је преноћио, он се налазио усред познатих рушевина, и са ужасом је видео да је лепа статуа коју је толико волео, пала са свога

постамента, и да је њена одломљена глава лежала поред његових ногу.

Сличан карактер има бајка о младом витезу који је, кад се једанпут у једној вили код Рима лоптао са неколико пријатеља, свој прстен, који му је сметао у игри, скинуо са своје руке, и, да га не би изгубио, метнуо на прст једне мраморне статуе. Али кад се витез, после свршене игре, вратио статуи која је представљала једну незнабожачку богињу, са ужасом је видео да мраморна жена прст, на који је натакнуо свој прстен, није више држала право, као пре, него сасвим савијен, тако да му је било немогуће да понова скине прстен са њенога прста а да јој не одломи руку, што му ипак неко чудновато саучешће није допуштало. Он је отишао својим друговима да им саопшти то чудо, и позвао их да се рођеним очима о томе увере. Али кад се вратио са својим пријатељима, статуа је прст понова држала право, као и обично, а прстена беше нестало. Неко време после тога догађаја витез се решио да ступи у свети брак, и приредио је свечану свадбу. Али прве ноћи, баш кад је пошао у постељу, приђе му једна жена, која је горе споменутој статуи била слична и телом и лицем, и она је тврдила: тиме што је он свој прстен натакнуо на њен прст, он се верио са њом, и он припада њој као законити муж. Узалуд се витез бранио против тога тражења; сваки пут кад год је хтео да се приближи својој венчаној жени, међу њих је стала незнабожачка жена, тако да је те ноћи морао да се одрече свих брачних сласти. То исто догодило се и друге, и треће ноћи, и витез се врло растужио. Нико није умео да му помогне, па су чак и најпобожнији људи слегали раменима. Али најзад је чуо за неког свештеника, по имену Палумна, који је већ више пута помогао против незнабожачких сабласти. Он се много дао молити док је витезу обећао своју помоћ, јер, тврдио је он, он тиме мора и сам да се излаже највећим опасностима. Свештеник Палумн написао је тада нека чудновата слова на парче пергамента, и витезу дао ово упутство: нека око поноћи

стане на извесно раскршће у околини Рима; тамо ће поред њега проћи свакојака чудновата привиђења, али нека се он ни од чега што буде чуо и видео ни мало не плаши, него нека мирно чека; само кад спази жену на чији је прст метнуо свој прстен, нека јој приђе и преда то исписано парче пергамента. Витез се покорио овој наредби; али срце му није било мирно кад је око поноћи стајао на обележеном раскршћу где је видео како пролази чудновата поворка. То су били бледи људи и жене, дивно обучени у свечане плаштеве из незнабожачког доба; неки су носили златне круне, други су носили ловорове венце на главама брижно погнутим; проношене су страшљиво брзо и разне сребрне посуде и ствари које су се употребљавале на службама у античким храмовима; у гунгули виђали су се и велики бикови са позлаћеним роговима и окићени венцима од цвећа; најзад, на једним величанственим триумфалним колима, у пурпуру и окићена ружама, појавила се и једна висока богиња, лепоте која засењује. Витез је пришао њој, и предао јој пергаменат свештеника Палумна, јер у њој је познао ону мраморну статуу која је имала његов прстен. Кад је лепотица видела знаке којима је био исписан онај лист пергамента, она цикну и диже своје руке небу, сузе јој грунуше из очију, и она рече очајно:

Грозни свештениче Палумне! Још никако ниси задовољан злом које си нам учинио! Али твоме прогоњењу биће ускоро крај, грозни свештениче Палумне!

После тих речи она је витезу дала прстен, и он идуће ноћи није више имао сметње за свој брак. Али свештеник Палумнус умро је трећи дан после тога догађаја.

Ову историју читао сам прво у *Mons Veneris* од Корнмана. Недавно сам је нашао наведену и у апсурдној књизи о врачбинама од Дел-Рио, који је саопштава из дела једног Шпањолца: она је вероватно шпанског порекла. Барон Ајхендорф, један новији немачки писац, употребио је њу за једну врло грациозну причу. Претпоследњу историју обрадио је опет један немачки писац,

Г. Вилибалд Алексис, у једну новелу која спада у његове поетски најдуховитије производе.

Поменуто дело од Корнмана. Mons Veneris, или Венерино Брдо, најважнији је извор за целу тему о којој ја овде пишем. Одавно га нисам имао у рукама, и о њему могу да говорим само по ранијем сећању. Али ја се још непрестано сећам те мале књижице са својих скоро двеста педесет страна и са пријатним старим словима. Могла је бити штампана око половине седамнаестог века. Наука о елементарним духовима у њој је врло дубоко обрађена, и уз њу додаје писац своја чудновата саопштења о Венерином Брду. По примеру Корнмана, и ја сам приликом елементарних духова морао да говорим о трансформацији старопаганских богова. Они нису авети, јер, као што сам више пута споменуо, они нису умрли; они су несаздана, бесмртна бића, која су се после Христове победе морала повући у подземна скровишта где, станујући са осталим елементарним духовима, проводе свој демонски живот. Најизванреднија, романтично чудновата је немачка бајка о богињи Венери, која се, кад су њени храмови оборени, склонила у једно тајно брдо где живи најбурнијим сладострасним животом са највеселијим силфидама, са лепим шумским и воденим нимфама, и са многим чувеним јунацима којих је изненада нестало са света. Још из далека кад се приближујеш брду, чујеш задовољни смеј и слатке звуке гитаре, који се као невидљиви окови обавијају око твога срца и увлаче те у брдо. Срећом, недалеко од уласка чува стражу један стари витез, по имену верни Екарт; наслоњен на свој велики бојни мач, он стоји као кип, али његова часна седа глава клима непрестано, одвраћајући те тужно од нежних опасности које те чекају у брду. Многи су се тргли још за времена, али многи нису хтели да чују крештави старчев глас, него су слепо пали у бездан проклетих сласти. Неко време је добро. Али човек није свакад расположен за смеј, он се каткад ућути и узбиљи и замисли у прошлост, јер је прошлост прави завичај његове душе, и он почне чезнути за осе-

ћањима која је некад осећао, макар то била и осећања бола. Тако се једанпут догодило Танхајзеру, по речима једне песме која спада у најчудноватије језичке споменике сачуване у устима немачког народа. Ту песму читао сам прво у поменутом Корнмановом делу. Од њега је њу скоро од речи до речи узео Преторнус, из његовог „Блоксберга“ прештампали су је скупљачи „Чудноватог рога“, и тек по једном можда погрешном препису из те књиге морам овде да саопштим ту песму:

Али сада хоћу да почнем; певаћемо о Танхајзеру и о чуду које му се догодило са Госпођом Венером.

Танхајзер је био добар витез, он је хтео да гледа велика чуда: тада је отишао у брдо Госпође Венере другим лепим женама.

„Господине Танхајзере, ја вас волим, то треба да запамтите, заклели сте ми се да се нећете одмицати од мене.“

„Госпођо Венеро, ја то нисам учинио, ја то поричем; јер вам то нико није говорио него ви сами, тако ми Бог помогао.“

„Господине Танхајзере, шта ми то говорите! Остаћете код нас, даћу вам за жену једну од мојих другарица.“

„Ако узмем другу жену а не коју носим у срцу, мораћу горети у вечитом пакленом огњу.“

„Много ми говориш о пакленом огњу, а још га ниси окушао; сети се мојих румених уста која се свакад смеју.“

„Шта ће ми ваша румена уста, она су ми врло опасна; а сад ме пусти да идем, слатка Госпођо Венеро, тако ти части свију жена.“

„Господине Танхајзере, ако хоћете да идете, ја вам не дам; него останите, племенити и слатки Танхајзере, и освежавајте свој живот.“

„Мој живот је већ оболео, не могу да останем дуже; пусти ме, слатка Госпођо, са свога поноситог тела.“

„Господине Танхајзере, не говорите тако, ви као да нисте при себи. Хајдемо у собу да се предамо тајној љубавној игри.“

„Ваша љубав ми је досадила. Ја мислим, о Венеро, племенита и слатка девојко, да сте ви ђаволица.“

„Танхајзере, ах, како ви то говорите? Што ме непрестано грдите? Кад бисте још дуже остали у нас, платили бисте за ту реч.

„Танхајзере, ако хоћете да идете, реците збогом старцу, и где год ишли по земљи, треба да узносите моју славу.“

Танхајзер је понова отишао из брда, у тузи и кајању: „Идем у Рим, у ту побожну варош, да све поверим папи.

„Идем радосно на пут, Бог ће ме свуда чувати, да нађем папу који се зове Урбан, да видим да ли ће ме узети у заштиту.“

„Господине папа, ви мој свештени оче, тужим вам се на грехе које сам починио за мога живота, и рећи ћу вам их:

„Био сам читаву годину дана код Венере, једне жене, а сада бих хтео да се исповедим и да испаштам, да бих могао видети Бога.“

Папа је имао један бео штап, који је био од сувог дрвета: „Кад овај штап пролиста, биће ти опроштени греси.“

„Кад нећу више живети него једну годину, једну годину на овој земљи, ја бејах хтео да се кајем и да испаштам, да стекнем милост Божју.“

Тада је опет отишао из вароши, у тузи и јаду: „Мајко Марија, чиста девице, кад морам од тебе да се растанем,

„Опет ћу отићи у брдо, на свагда и без краја, Венери, мојој слаткој жени, куда ме Бог шаље.“

„Добро дошли, добри Танхајзере, дуго сам била без вас; добро дошли, најмилији мој Господару, ти јуначе, који си ми се верно вратио.“

После тога на трећи дан штап је зазеленио, и тада су гласнике послали у све земље да нађу Танхајзера.

Он је опет био ту у брду, и у њему ће и остати, све до судњега дана, док га не позове Бог.

Никад нијєдан свештеник не треба да човека баци у очајање; кад човек хоће да се покаје и да испашта, грех му ваља опростити.

Сећам се кад сам први пут читао ову песму у поменутој Коримановој књизи, изненадио ме је пре свега контраст његовог језика са педантским, полатињеним, заморним стилом седамнаестог века којим је књига написана. Било ми је као да сам у мрачном мајдану изненада пронашао велику златну жицу, и оне поносито просте, нејаке речи тако су ми јасно сијале да је моје срце скоро ослепило од неочекиване светлости. Одмах сам наслутио, из те песме говорио ми је један познат глас радости; чуо сам у њој тонове оних јеретичких славуја који су за време црквене поезије средњега века морали да се скривају са својим замуклим кљунићима, и само су се каткада, где су најмање очекивани, иза какве манастирске ограде на пример, могли чути неколико њихових веселих гласова. Знаш ли писма Елоизе Абелару? Поред узвишене песме великога краља, (говорим о краљу Саломону), ја не познајем ниједну ватренију љубавну песму од овог разговора између Госпође Венере и Танхајзера. Та песма је као нека битка љубави, и у њој тече најцрвенија крв срца.

(Наставиће се).

Хајнрих Хајне.

(С немачког превео Милош Никовић.)

ЛОРЕЛАЈ.[1]

Ја не знам од куд тај бол тавни,
Што л' гинем тугом свом;
Та прича из доба давни
Увек је на уму мом.

Прохладни сутон се свија
И Рајне шŷм је лак;
По врху брдā се сија
Вечерњег сунца зрак.

Најлепша села је дева
Високо на крш сам:
Док златни јој накит сева,
Свој злаћани чешља прам.

Злаћаним чешљом чешља власи
Уз дивни, слатки пој;
Чудни су и моћни гласи
У мелодији той.

Возара сред лађе мале
С ње хвата бол и јад,
Не гледа на хрид и вале,
Он само у вис гледа сад.

[1] Овај пријевод може пјевати као немачки оригинал, како га је компоновао *Фридрих Силхер*.

Ја мним већ да је под таласом
Возар и чамац тај;
Ето, шта песмом и гласом
Учини Лорелај.

Хајнрих Хајне.

(С немачког превео А. Шантић).

ИСПОВЕСТ.

Изгубили смо осећање мере,
И наш се разум жалосно копрца;
Немамо више старе, добре вере,
Радости, бола, храбрости, ни срца.

Природа наша, болесна и тмура,
Завела нас је, к'о беднике, с пута;
Живот нас тишти, мрцвари, тетура;
Бог нам се руга свакога минута.

Некад се нисмо бојали пòра̂за,
Борбе, ни људи; уздигнуте главе
Ишли смо преко „трновитих ста̂за“
Са добрим сном, без трепета од јаве.

Страсно смо живот свој волели тада,
Ал' страх од смрти није нас се прим'о;
Данас тај живот презиремо, ма да
Кукавно, срамно, смрти се клонимо.

Расипна младост има још да страћи
Остатак плена својих авантура,
И к зрелости ће пут нам бити краћи,
К'о време сунца за поднебља сура.

Ал' наговештај те епохе зреле
Оцртава нам ружне перспективе.

Руже и наде живота су свеле,
А обале му нејасне и сиве.

Ружне су већ нас омађале чини:
Сити смо света, живота и свега;
Сумња нам сад је ослонац једини,
А мудрост глупа и простачка шега

С људима другим и са самим собом,
Са тужним прахом старих идеала,
С рођењем својим и будућим гробом,
С врлином палом у каљугу зала.

Сима Пандуровић.

ПОД НОВИМ ЖИВОТОМ.

Мрзим ваше сузе и те млаке страсти,
Откуцаје биједна, razњежена срца.
Оборене главе, без младачке части,
Кад се живот куне, и плаче, и грца.

Под небом, што сипље меку свјетлост, јарку,
И свјежином поји човјека и скота,
Кличем ти, природо, пјесму силну, жарку,
Под окриљем нова, плӓмена живота!

Још под ведрим небом спи даљина плава.
Бљешти страстан трепет расцвјетаних грана.
Стар свијет и преживљен шумно васкршава
У души, док пупи широм јарких страна

Живот, јак и млађан! Како поји слашћу
То сјећање куте душе пробуђене!
Ћутим давну прошлост и све чари њене,
Часове што дишу животом и страшћу.

И под свијетлим дојмом једна јака нота
Затрепта у души, славећ' свјетлост јарку.
Кличем ти, природо, пјесму силну, жарку,
Под окриљем нова, плӓмена живота!

Д. Радуловић.

БОРИСАВ СТАНКОВИЋ.

I

Дело Борисава Станковића, то је једна опширна повест срца, један вечни *canzonsere*, вечни *romancero*, књига о чежњи, љубави и сузама. Нико се у његовим књигама не поводи ни за чим другим него за срцем, за које се једино и живи. То су приче о младим женама, младим људима, болне баладе о љубави од које се болује и пропада, и од које нема лека. Све је то само идила двадесетих година, и живот у једном великом парадоксу срца. То је лирска прича коју је у нас некад невешто покушавао Паја Адамов, и која тек у Станковићу налази свој прави темпераманат. Ја не знам ништа топлије и ништа нервозније од Станковићеве књиге „Стари Дани“, и то узбуђено стање душе, та атмосфера страсти непромењљива од корице до корице, та узнемирена топлота, главна је одлика његове књиге међу књигама осталих наших приповедача. Мени се чини да под сваком страницом бије једно заљубљено срце и да под сваким редком удара једна вена. Станковић је пре свега један темпераменат, и све што види, он види срцем; све те речи имају боју и топлоту човечје крви. И тај неодољиви акценат младости унео је Борисав Станковић први у нашу дотле прилично студену причу. Осим њега имају тога још само Ћипико и Кочић, и нико више. Од јучерашњих писаца није тога имао ни један, ни сам Лазаревић; тога није имао ни мало Веселиновић, за ког не знам у опште шта је имао. Темпераменат је у Станковића све, а то није мало, и то

је можда ипак најлепше што се може рећи за једног артиста. Свет који је у уметности гледан кроз темпераменат, можда је и поузданије виђен и непосредније речен него свет гледан кроз разум. У томе је Мопасон виши од свих Стендала и Флобера и Буржеа. Срећа је што се та особина није развила на штету осталих, или се бар није развила искључиво.

II

Врање, мала погранична србијанска варош, то је, као што је познато, место где су рођени и писац и сва лица из његове приповетке. Та је паланка била до јуче непозната ван Србије, и за своје име, скоро за своју славу, Врање дугује Борисаву Станковићу, као што провансалски Тараскон дугује своје шаљиво име Додеу, или као што фламанска Бриж дугује велики део своје тамне и болне лепоте Роденбаку. Шабац на једној страни Србије, а Врање на другој страни са Станковићем, дали су најсимпатичнију и најбољу приповетку из живота у Србији.

Међутим, у причама Станковићем није ни то Врање цело. То је само махала или само један овећи сокак. Ту су само људи из забачене махале, са њиховим срећама и несрећама, већином љубавним, чак искључиво љубавним. Нема у тим причама ни врањанског професора, ни учитеља, ни бирократе. Ту је Ита месар, ту је Томче патролџија, ту је Мита терзија; ту су берачи и берачице, ту су просјаци и просјакиње. Рекао би човек да у том Врању нема ни поште, ни начелства, ни кафане, ни чаршије уопште. Почетак приче *Стари Дани* са мостом на коме још стоји турски натпис и воденицом која више не ради, тако је пун усамљености, апатичне тишине и поезије заборава, да се једва назире једна гомила људи пред општинском кућом, и што скоро врећа у тој општој тишини. Ви Врање видите у Станковићевој књизи већином на месечини, некој месечини дугој и топлој, што лежи као вода по виноградима и кућицама у грању; или месечини коју наноси ветар као прашину по паланци или

свилу по ваздуху. Међутим изгледа да се у тим мирним махалама не спава, да се у том крају српске провинције љуби вечно, дан и ноћ, као што се љубило и плакало у трубадурској сунчаној Провансн. Ту се пева и удара у дахире; чује се где јеца ћемане што одлеже „чак у Турско", чује се зурла, и ту играју чочеци. Чини вам се да се дани сагиру тамо једино у љубавним јадима. У јутро, читање страсних „мантафа", љубавних псалмова; у подне, берба, где се гине за Ленком, „топлом и млаком и која гледа замагљеним и полуотвореним очима", где се љуби по виноградима пуним сунца и „ваздуха што мирише на испуцало грожђе". У вече: болна и мутна чежња мале, здраве, вреле Нушке, којој миришу недра и која изгори од својих седамнаест година; или дерт каквог Томче у крчми где грли и туче распеване Цигане што му цепају срце својим плачевним ћеманетима — све то из једне далеке туге, једног неодољивог и трагичног „жал за младост". Ни једне друге страсти, ни једне друге потребе ни догађаја у тој Станковићевој варошн.

III

То је дакле једна трубадурска књига. И те вечне јаде срца која љубе, ту непроменљиву драму прве младости, нико у нас није описао са више ватре и више смисла од Борисава Станковића. Понеке странице у приповетци *У ноћи* довољне су да обележе сву висину уметничког инстинкта у овог писца. Нема ничег новог у тој историји једне жене несрећне у својој љубави; њезин је мотив стар као свет, као сама љубав, и томе је баш његова величина и лепота

Ноћни пејзаж са њиве, са оном мирном опалном светлошћу фењера, водом што жалосно жуберка по браздама, фантомима људи што наводњавају дуван, промуклим гласовима, дозивањима, тупим и металним звуком мотике, „тамно-рујним небом на коме треба да изиђе месец", и неутешне љубави Цветине, коју хвата студен страх од сваке чежње, и која грца у сузама и молитвама. Све то

показује још колико Станковић разуме неодвојност што постоји између душе и пејзажа, невидљивог и видљивог, нематеријалног и материјалног, које продире једно у друго, утиче једно ни друго, и живи и нестаје једно с другим. То је ноћ пуна удараца срца, стрепње и туге; та ноћ изгледа безмерна као душа, и ноћ која нема свог јутра. Муж који је Цвету нашао расплакану туђом песмом једног јарана из прве младости, узео је на руке као дете, мислећи да је трудна, однео украј њиве, покрио својим гуњем да не озебе и тешио је да се не плаши, да то није ништа, да ће проћи .. док је Цвета полунесвесла шапутала: „Мајко Богородице, смилуј се... Богородице мајко... Тешко мене.“ И ништа више него ова прича не показује колико је наша приповетка отишла далеко од оних емоција наших дојучерањих приповедача, у томе најсуптилнијем и најтамнијем и најнеприступачнијем чега има у души. — У тој суптилности још је јаче отишла „Покојникова Жена“ у истој књизи. То је можда последња реч у посматрању једне просте жене у њеним катастрофама срца. Ја мислим да је ово најлепша прича из живота у Србији, и можда најлепша прича у опште коју имамо. Она је то и по свом предмету и по својој форми.

То је историја једне несрећне жене, удовице младе и чедне, која оплакује свога мужа кога никад није волела. Она је редовно на његовом гробу где односи на тепсији јела која је он највише волео, поређа их по његовом гробу, како се то већ у нас чини у народу. Она пада по том гробу, по којем га једино сад и памти, лије сузе не зато што је туга још увек свежа и што сузе саме навиру, него што је то обичај, што је то ред и што то тако треба. Њу проси Ита, њен стари сват из првог брака, и који је волео још момком, а она неће да се уда за њ зато што је он још момак а она жена, мајка, удовица, грљена и милована, која би му донела сада остатке своје лепоте, рушевину своје младости, тело без његове прве ватре и свежине, из доба када је Ита био први пут за-

миловао. Та је њезина резигнација необично психолошки прецизна и тако пуна интелигенције и лепоте описа, да се у њој Станковић показује новелистом првог реда. Покојникова жена, приморана да се уда, одлази најзад за Неделька бакалина, који је проси у исто време — за тога удовца, који има пуну кућу прљаве деце, с којима спава у позадини свога дућана, и коју он сам облачи и пере. Она се удаје за Неделька да је не би родитељи удали за Иту којега она воли болно и горко! Почетак приче са површним описом гробља изгледа да је из Флобера: последње две-три странице исто тако достојне су првога мајстора. И што је најлепше, то је она дубока и меланхолична атмосфера која испуњава целу ту тамну приповетку. Свадба, пијанка, прва ноћ, опис првог мужа Аничиног, све је то необично силно и необично интелигентно посматрано и казано.

Има много лепоте и у приповетци о Нушки, малој и сенсуалној Нушки, коју шиба једна страст којој не зна ни име ни значење, под којим се повија као шибљика, и дрхти целим телом које као да пржи и сама месечина. Тако је и са Пасом у причи *Ђурђев-дан* и Ленком у *У винограду*. Све то шуми од крви која бичује и младости која мучи и разапиње. И као што се у оној легендарној шкољци коју наслоните на ухо чује читаво хујање океана, тако вам се чини да бисте у овој књизи чули само стократне ударце срца, узнемирене и болне и вечне ударце срца која се сатиру у љубави, од које нема лека, нигде и никад од како је свет постао. Све је међутим само туга из двадесете године, кад је човек несрећан од великих жеља и великих снова. То је севдах, источњачки дерт, један прерани „жал“, онај Станковићев чудесни и неодољиви „жал за младост“, који је читаво једно ново осећање у нашој литератури.

IV

Али овде баш долази једна мана Станковићева, која није само мана његове једне књиге него мана целог ње-

говог талента. То је његово извесно сиромаштво мотива, и онда искључивост у обради и тог једног јединог мотива, љубави.

Он није богат мотивима, јер осим љубави он није познао ниједног другог осећања у људској души. Станковић се тако креће кроз све досадашње своје књижевне ствари, само у том једном ограниченом кругу емоција. То је можда доста за једну или више књига новела једног писца, али не за један таленат. Цело његово дело само је једна велика љубавна грозница, и макар да изненађује његово беспримерно нијансирање овог увек истог мотива, немогуће је не опазити како је то ипак мало од једног тако великог дара као што је Борисав Станковић.

Увек лично настројен, он не може да изиђе из те идиле двадесетих година. Њему се чини да би његово Врање, које је овде пуно тишине, мириса, месечине и суза, страховито изгубило када би ту једном блиснуо нож, пала крв, или се где огласио лопов. Све је у њега обојено једним срдачним оптимизмом, помало меланхоличним и понекад расплаканим. Има плача, али ако је где потекла суза, то је зато јер је љубав страшна, јер је она без лека и без утехе, јер она сатире и односи као болест и као смрт. Иначе нема зла на свету! Има несреће, али само љубавне несреће! Ни у једној Станковићевој приповетци нема ни једног неваљалог човека, лопова, варалице, завођача, зеленаша, убијце. Нема ни једне покварене жене!

То идеализовање људи, који су и у Врању исто добри и исто зли као и другде, чини да ови паланчани изгледају више још идеализовани него ли и сами сељаци Жорж Сандове или босјаци Максима Горког. Прекомерни оптимизам овога писца види се још у том што он у већини својих прича меша своју мајку, и то чини приповетку Станковићеву веома интимном и чедном до идиле.

Али не само да нема зла на свету ни у Врањи, него нема ни сиротиње. Или има, ако хоћете, мало сиротиње, али како она тек лепо изгледа у овим новелама. Она је ту можда и једино због контраста, због ефекта; то је

рембрантска игра две светлости беле и црне. Црна је и ту само због оне беле и светле; и у *Покојниковој жени* она је супротина само туде да би та жена имала за собом тон на коме се боље изразио њен стас, млад и диван. „А на руци јој се заврнуо рукав од кошуље са црним ојама, те би јој се видела бела и румена кожа од руке...“ Ето то је та супротина. Тако вас та лепа рука са ојама не оставља више кроз целу причу, и она туде пролази до краја са једним веома господским белим гестом.

Жене су безмерно чедне и љубе болно и са страдањем, не подајући се и не падајући у грех. Тако се Цвета уби у једној причи, плачући и читајући молитве против злих духова и нечисте крви, зато што јој једне ноћи прошла једна једина грешна мисао кроз памет. „Боже мој, Господе!... Господе Боже света Богородице... Господе, Господе... Боже, шта је ово! — шапташе она, дрхћући од страха и кријући поглед од светлости. Умудри ме, слатки Господе! Ох, грешна и црна ја!“ — Као све остале Цвете, Поле, Ленке, Анице, и Марике, и ова жена ће остати чедна и несрећна у својој љубави. Писац не би могао као митски Сатурно да ствара тако децу своје маште па да их после упропашћује и убија. — У причи *У винорадима*, причи пуној сунца ваздуха и модрила, има једна стара Циганка која гледа овом Врањанцу у руку и говори сибилским гласом: „Душа ти је широка, срце црно, те тешко оној која се у тебе загледа. Век ти шарен, пут далек, незнан и таман... Ако преживиш...“ итд. Тешко ће бити дакле оној која се загледа у њега, јер ће да умре од љубави, али љубави без порока и без срамоте. Као они стихови из библијске Песме над Песмама: „идите ноћни стражари и кад сретнете мога драгога кажите му да сам болна од љубави и да умирем“ — тако тече цела љубавна трагедија у Борисава Станковића.

Све је то на крају крајева сентименталан свет. Као сентименталци они не познају свиреније конфликте и дубље катастрофе. Морал, конвенционални и црквенски,

јачи је од свега. Сентиментелан човек није довољно телесан, пожудан, сполан, да буде готов, да све гази што га спутава у те млаке вечери врањске, када гори само „страст, то сунце ноћи“, што каже један руски песник. У овим причама нема љубоморе, јер је љубомора само страст сполног човека: нема зла у љубави, јер нема довољно слепог и бруталног спола у тој љубави. Отуда је можда у овим причама пуно врлине и морала, много више него што је могуће, и него што је и дозвољено.

(Свршиће се)

Јован Дучић.

ПРЕГЛЕД СТАРЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

(Крај.)

Прозе има много више; управо цела остала књижевност је у прози. А у тој прози има интересантних ствари. Има најпре романа и приповедака, који, и ако су често фантастични и легендарни, као и сви средњевековни, ипак имају своје занимљивости и чак извесне поезије.

Од *романа*, ту су, најпре, два који су имитација класичне старине. Једно је *роман о тројанском рату*, који није ни најмање имитација Омирове „Илиаде“, и који се у нас сачувао само у једном врло кратком изводу, једној врло мешовитој и карактеристичној верзији старих средњевековних тројанских повести; он се своди на причање како је Александар, син цара Амора у граду Траду (Троји), отео, као Парис Јелену, Гилуду, жену сионског цара, и утекао с њом у Трoју, и како је после, овај, као Менелај с грчким краљевима, пошао с братом и дванаест царева на Троју, опсео је, и напослетку добио познатом преваром. Друго је *роман о Александру Великом*, који је једна апокрифна историја израђена према делу ученога Калистена, и у којем се причају, на легендаран начин, сви далеки походи и ратови чувеног маћедонског цара, и уз то његова путовања кроз неке фантастичне светове, кроз земљу кепеца, земљу џинова, центаура, дивљих жена, итд; у том роману има и пуно библиских и античких мотива измешаних на чудан начин. Ту је, после, *роман о Варлааму и Јоасафу*, прозни спис вулгарно-грчке књижевности, док су она два у истој књи-

жевности поетски списи, преведен у нас врло рано, тај „најславнији и најбољи духовни роман Средњега Века“ представља у ствари индиску легенду о Буди употребљену за хришћанско васпитање, и у њему се на занимљив начин прича како индиски краљевић Јоасаф живи у једном сјајном двору, у друштву само младих и веселих људи, у околностима дакле у којима никад неће познати бол и бедне стране живота, али како он ипак једнога дана случајно види човека болесна и слепа, после старца, најпосле мртваца, и одмах се заинтересује за њихово стање, распитује, гледа да сазна откуда то, док му, напослетку, стари хришћански пустињак Варлаам не објасни ствар, и не укаже на сву мизерију живота и на хришћанство као једини лек свему, услед чега Јоасаф пређе у хришћанство. Ту је, даље, такође с грчкога преведен *Езопов живот*, дело које се приписује Максиму Планиду, које садржи чудновату историју овога грчког мудраца од рођења до смрти, и многе досетке његове којима је он другима помагао и себе узвисио од простога роба до царева учитеља. Ту су, после, романи из животињског света. Најпре је ту *Стефанит и Ихнилат*, стари оријентални роман, у нас с грчкога преведен, у којем има пуно басана и поука које понајвише причају и изводе две звери Стефанит и Ихнилат. Затим, опет у преводу с грчкога, *Физиолог*, та „ручна и домаћа средњевековна књига о природи“, која је фантастична и симболична, као што су фантастичне и симболичне фигуре на порталима средњевековних цркава и на иницијалима у рукописима истог времена, и која садржи описе могућих и немогућих животиња и бајке о њима, све пропраћене коментарима религиозног карактера. Ту спадају, најпосле, и три лепа и чувена романа који су данас у нас изгубљени али за које се позитивно зна да су некад и у нас постојали. Један је *роман о Ланцелоту*, који нам је дошао из западних књижевности, и који прича фантастичне доживљаје младога витеза Ланцелота кад је пошао да избави краљицу Гениевру, жену краља Артура, коју је краљевић Мелеа-

ганг отео. Други је *роман о Тристану,* лепи и нежни роман који је имао ту чудну судбину да буде тема познатој Вагнеровој опери и да, у извесној верзији, буде превођен и преписиван од стране наших православних калуђера у Средњем Веку; тај роман, који је до нас дошао преко једне непотпуне и бледе талијанске верзије из познатог француског прозног романа, прича нежну љубав витеза Тристана и плаве Изолде од момента кад Изолда лечи рањенога Тристана, који је дошао да је проси за другога, до момента кад он од туге умире што му она не долази да га походи, и баш онда кад она у ствари долази. Трећи је *роман о Бову д' Антона,* који такође представља један епизод каролиншког циклуса, и који је у нас дошао из француских старих песама преко талијанских прерада.

Приповедака има још више него романа, и оне су, као и романи, највише дошле из вулгарно-грчке књижевности, а нешто и из књижевности западних или оријенталних. Једна од најважнијих и најинтересантнијих је *приповетка о премудром Акиру,* оријентална прича из „Хиљаду и једне ноћи" која је послужила као старија подлога раније поменутом роману о Езопу, и која прича како је премудри Акир, доглавник царев, био оклеветан код цара од свог неблагодарног сестрића Анадана: како је, после, био осуђен на смрт али од пријатељâ ипак тајно сачуван, и како је најпосле, иза дугога времена, у тренутку кад су цару затребали мудри савети његови, одједанпут био пронађен, награђен и повраћен у пређашње стање. Друга тако исто важна и врло интересантна јесте *приповетка о Соломуну,* такође оријенталног порекла и врло популарна у Средњем Веку чак и међу западним народима: с пуно поштовања према премудром Соломуну, она прича како је овај легендарно досетљиви цар пронашао и казнио своју жену одбеглу за једним туђим царем, и како је он овога преварио и погубио баш у тренутку кад је овај њега хтео погубити. Лепа је и *приповетка о Теофани крчмарици,* непађеног али јамачно

грчког извора, која има историску подлогу и прича заверу Јована Цимискије и других незадовољника против Нићифора Фоке, грчког цара из 10 века, али која то прича тоном народне бајке и приписујући све зло Теофани, Фокиној жени. Интересантна је и *приповешка о врачу*, у којој један сиромашак, који је дуго година служио свога господара па не добио никакву награду, полази врачу да га пита за узрок својој несрећи као и несрећи неколицине других које је на свом путу нашао, па му врач растумачио ствари, и овај се после усрећио заједно са осталима за чију је судбину питао. Тако су исто интересантне још две ориенталне приповетке. Једна је *приповетка о цару Шакишу*, о томе како је тај јерихонски цар снио дванаест чудних и ружних снова и како му их је тумач Мамер протумачио религиозно и песимистично, указујући на тадашње изопачене генерације и њихов безбожни живот. Друга је *приповетка о цару Аси*, о томе како је тај цар јудејски, који је био велики женомрзац, избацио из литургије неке стихове у којима се жене уздижу, па га зато Бог казнио, пустивши га да три дана проведе ван царске палаче, у љутој невољи, док се не покаје. Има и приповедака из животињског и биљног света, басана али повећих. Таква је *приповетка о лисици*, која је вероватно одломак једног ненађеног нашег циклуса у роду „Roman du Renart“ и „Reineke Fuchs“, и која се своди на причање само једне епизоде, о томе како је лисица преварила медведа, вука и вепра. Таква је и *приповетка о блаженом Гроздију*, врло пријатна, шаљива још (што је врло ретко у нашој старој књижевности), духовита пародија живота светаца, преведена с грчкога, у којој се прича о мукама које лоза и грозд (то је блажени Гроздије) имају да поднесу да би дали вино. Има још пуно поучних приповедака, које све припадају Средњем Веку и које су махом врло рано у нас преведене; ми ћемо поменути само још једну истина позну али велику збирку од 69 разних приповедака, која се у нас одржала у ћириловским рукописима. То су *Чу-*

деса пресвете Богородице, преведена из књиге Аганија монаха из 17 века, и она садржавају многе краће а често врло лепе побожне приповетке у којима се велича милост Богородичина, и које су врло често по теми исте са многобројним приповеткама истога циклуса у западним књижевностима.

Сем романа и приповедака, има у нашој старој књижевности још једна група списа, која им стоји близу, иако је по занимљивости испод њих. То су *апокрифи* и *хагиографија*, врста једна књижевна која у себи има ипак доста наративнога и интересантнога, и ако има много јаче истакнут религиозни или црквени карактер. Апокрифи, т. ј. списи о лицима и моментима из библије који су били забрањивани од цркве зато што су теме из библије обрађивали на начин друкчији од онога у ортодоксној библији, раширили су се по српским земљама нарочито у време кад је богумилска јерес била по њима распрострта. Апокрифи ови односе се на многа лица из библије, и то из Старога Завета као и из Новога. Старозаветни најважнији апокрифи су о Адаму, Еноху, Авраму, Исмаилу и Исаку, Мелхиседеку, Јосифу, Јову, Давиду, Самсону, пророку Јеремији, и др. Новозаветни апокрифи су о Исусу, нарочито о његову детињству или о препирању с ђаволом, о Марти (Вероници), јеванђелистима, апостолима, нарочито о Томи, итд.[1] Хагиографски списи т. ј. животи светаца такође су чести у нас. Има најпре живота општих и чувених хришћанских светаца и светица као што су св. Алексије, Марија Египћанка, Катарина Александриска итд; има, после, и живота светаца локалних, југословенских или чисто српских, као што су Ћирило и Методије,

[1] Неки апокрифи налазе се и штампани, док је готово сва остала Ћириловска књижевност у рукопису (овде није реч о издањима новијега времена која су учињена ради научних сврхâ). Они су штампани у доба старих српских штампарија које су цветале од краја 15 до средине 17 века. Књиге штампане у тим штампаријама биле су скоро искључиво за црквену потребу; оне не спадају, дакле, у књижевност у у том смислу речи, о којој ми овде говоримо.

Јован Рилски, Прохор Пшињски, Јоаким Сарандопорски, Ђорђе Кратовац, Петар Коришки и други.

Важнија од групе апокрифних и хагиографских списа, и једна од најважнијих група наше старе књижевности јесте она која обухвата биографије српских владалаца и архиепископа, *старе српске биографије* како се оне обично зову. Док су апокрифни и хагиографски списи, а тако и романи и приповетке, само преводи с грчкога или другог којег језика, дотле су старе српске биографије оригиналан српски рад, и ако рађен по угледу на сличне византиске списе, на византиску хагиографију. Овај књижевни род, у којем су нам позната и имена писаца, прећићемо хронолошким редом.

Први наш биограф јесте познати и широм целога српског народа слављени *св. Сава* (1169—1236) који, и ако син великог жупана Немање, остави још у раној младости владалачки двор свога оца и оде у св. Гору где се замонаши, па доцније дође до епископства и архиепископства, изради независност српске цркве и постаде највећи и најпопуларнији просветитељ народни. Уз то, он постаде и писац, први по времену и један од првих по важности. Најважнији његов спис је животопис св. Симеуна (Немање), прва биографија српска, мачена у осталом и која описује скоро последње године Немањине, моменте из његовог религиозног и калуђерског живота, али која има просту и једру нарацију, описе местимично реалистичне, пасаже нежне; њу је, у осталом, св. Сава писао не као засебну биографију него само као једну главу типика за Студеницу, манастир којем је св. Симеун био оснивач и ктитор. Други биограф је *Стефан*, брат Савин и први крал, српски († 1223), учен човек и версиран у грчкој теолошкој књижевности. И он је, као и Сава, написао биографију свога оца, св. Симеуна, само је његова биографија већа и обимнија. Она обухвата и више момената Немањина живота, од рођења до смрти као и чудеса после смрти, и ако има доста празнина у томе. Писана је реторски, китњастије него Савина, има и

више библиских реминисценција и цитата, као што је и пуна чудеса и легенада о Немањи. Трећи је биограф *Доментиан*, учени калуђер хилендарски 13 века. Две је биографије написао, обе веће од пређашњих и велике уопште. Једно је биографија св. Саве, потпуна и која обухвата цео живот српскога просветитеља од рођења до смрти, и ако се, као и оне раније, задржава највише на моментима религиозне важности; писана је реторски, с пуно пасажа у духу тадашње учене реторике, а има и пасажа позајмљених из Стефанове биографије; у њој још има врло много легенада и реминисценција из библије. Друго је биографија св. Симеуна, мања али писана у истом духу у којем и прва, и са позајмицама не само из биографије Стефанове него и из раније написане биографије о Сави. Четврти биограф је *Теодосије*, и он калуђер хилендарски, вероватно из краја 13 века. Биографија св. Саве коју је он написао, само је прерада Доментиановa дела али прерада у којој „ни камен на камену од старе зграде није остао“. Исти су, у главном, подаци и моменти који и у Доментиана, али је сва учена реторика овога писца избачена, тако и многа места и цитати из библије који задржавају причање, а место тога је дошла нарација чиста, беспрекидна, жива, живописна, са пуно легендарних елемената додуше, али и те легенде имају своју наивну лепоту. Стилистички, ова је биографија најбоља. Пети биограф је *Данило*, архиепископ српски († 1346), који је написао збирку биографијâ владалаца и архиепископâ српских (исто је дело настављено од непознатих писаца после Данилове смрти), по свој прилици не из једна него сваку биографију за се, према нарочитим црквеним потребама. У том су делу биографије краља Уроша, Драгутина, Милутина, Стефана Дечанског, цара Душана, и краљице Јелене, затим биографије архиепископа и патриара. Све су оне исписане у строго религиозном духу и у реторском стилу; оне садрже и много историских података. Шести је биограф *Глигорије (Цамблак)*, игуман српског манастира Дечанâ, потоњи митро-

полит у Русији († 1419). Он је написао биографију Стефана Дечанског, српског краља и оснивача манастира Дечана, и та биографија, ако и нема много историских података, има ту врло добру страну да је писана врло живим и китњастим стилом. Седми и последњи биограф српски у Средњем Веку јесте *Константин* († после 1431), врло учен, тако да је назван „философ“, и који је, за владе деспота Стефана († 1427) и уз њега, био најважнији чинилац ондашње реформаторске књижевне школе српске (ресавска школа). Биографија деспота Стефана коју је он написао, „најбоље је историско дело старе српске књижевности, без реторике а с пуно детаља“, најбоље у историском смислу, јер има пуно података и прецизних, и то не само оних о животу деспотову него и оних о стању српских земаља и врло много о стању околних земаља, али је, с литерарне стране сматрајући, то дело доста испод своје историске вредности, јер је писано стилом, тамним, нејасним, неприступачним, и језиком у којем се осећа утицај грчке синтаксе.

Обазримо се и на последњу групу списа коју можемо рачунати у књижевност у ужем смислу речи. То су *историски списи:* хронике, хронографи, летописи и родослови. Врло развијена византиска историска књижевност пресађивана је и у нас, и извесне *хронике* византиске налазе се, често врло рано, и у српским преводима. Тако је преведена чувена хроника Георгија Хамартола, калуђера и хроничара грчког из 9 века, која обухвата време од Адама до грчких царева 9 века; тако и друга, исто тако чувена светска хроника Јована Зонаре (12 век), која иде до почетка 12 века; тако и хроника Константина Манасије (12 век), која иде до краја 11 века. Из тих хроника и сличних списа развили су се *хронографи,* словенске компилације истог рода као и византиске хронике само са допунама словенске или југословенске историје; српски хронографи постали су из руских, где их је ипак први саставио један Србин 1442. Нешто из хронографа, нешто из старих српских биографија и домаћих

записа, развили су се *летописи* и *родослови*, специјална врста историских списа, махом врло суво писаних и у форми хронолошких или генеалошких регистара, каткад ипак писаних са живошћу и занимљивошћу правих историских нарација; та врста историске радње, која је почела крајем 14 века, наставила се и доцније преко граница Средњега Века, и оставила је један велики број списа.

Павле Поповић.

ИСТОРИЈА „ПРЕОДНИЦЕ“

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ОМЛАДИНСКОГ ПОКРЕТА.

(3)

1865—68

Једна од најзнаменитијих година у животу „Преоднице“, које је у исти мах почетно доба бујнога омладинскога живота, јесте година 1865—6. Цео овогодишњи рад, поред свију друштвених неприлика, као што ћемо видети, био је ипак плодан. На површину изалази нов нараштај људи, а старих радника нестаје. Мите Поповића нема више међу школском омладином. Нови представници лирике јесу: Мита Р. Стојковић, Милан Андрић, Коста Рајић, Алекса В. Поповић и А. Зубковић. Најплоднији међу њима јесте Милан Андрић. И песме овага нараштаја певају родољубље, љубав, њене радости и жалости, љубав према природи, и т. д. Изгледа као да се садржина песама од постанка друштва није никако мењала; ако се што мењало, то су били само песници. Према томе, ова врста рада не може нам послужити као карактерна црта развитка и напредовања „Преоднице“.

Рад на драмској књижевности ове године напредовао је. Било је лепих покушаја, али у напред помињемо, да оригиналног рада на том пољу у опште и нема: цео рад састоји се из превода. Илија Огњановић преводи „Турандота“ од Шилера, Алекса В. Поповић чита неке сцене свога превода Шилерове „Марије Штуарт“ што је већ прве године покушао J. Грујић. Исти је читао неке појаве првога чина Гетеове „Ифигеније“, а почасни

члан Лаза Костић неке појаве из „Ромеа и Јулије“. Било је покушаја и на превођењу Гетеовог „Фауста“. Иса Ћирић чита пролог „На небу“, и обећава, да ће покушати и даље, али се није сачувао спомен о каквом наставку.

На пољу критике јављају се ове године покушаји организације. Члан Илија Огњановић предлаже, да се из чланова друштвених образује одбор за критиковање, који би све саставке, што се у друштву прочитају, морао најпре прегледати и изрећи свој суд о њима, па онда би се тек могао у самом друштву о њима повести о разговор и решавати да ли се примају или не. Неки прихватају предлог (М. Димитријевић, И. Вучетић), мислећи да ће се „тиме моћи доскочити, да се којекакви хрђави саставки не примају, јер кад се само један — или два пута прочита, не може се тако добро схватити и пресудити, као кад се има више времена за размишљање. „За овај предлог заузео се Мита Стојковић, песник друштвени, чије песме баш нису често „примљене“ од друштва. Предлог свој мотивише тим, што се овде, у друштву, тражи само он, што не ваља, а добре стране се писцу не показују“. — Ипак горњи предлог није усвојен. Све је остало по старом, с том примедбом, да поједини чланови што чешће узимају саставке на писмену критику.

Критика се бави већим делом песништвом. Јасно се опажа, да нема више одлучности у критици, опажа се да нема нема Косте Руварца. Навешћемо само један пример. Тиче се једне песме Мите Стојковића, коју је песник назвао „елегијом“. „Милан Андрић примећује, да се та песма никако не може назвати елегијом, него пре можда алегоријом. Ђорђе Бугарски доказује, да се може назвати елегијом и параболом, а никако алегоријом, разлаже шта је алегорија, а шта елегија. Тоша Недељковић такођер вели, да би се најпре могла назвати параболом, али зато што има елегичног елемента, може се назвати елегијом. Почем су још неки о том говорили, пристане песник на предлог председника (Јована Јовановића) да не метне песми никаква имена, па нека је крсти, како ко оће“!

Познатији критичар овога доба јесте Стеван В. Поповић, који је сада у маломе оно, што је некада Руварац био. Он држи читав низ предавања о књижевним родовима у вези са критиком. Остали мање важни критичари јесу: Тоша Недељковић, Илија Вучетић, Миша Димитријевић, први као критичар лирских песама и приповетке, последња двојица као критичари драме.

Научних предавања по броју било је мало, али су била у свези са практичним животом.

Друштвених више него икад. Тоша Недељковић држи врло опширно предавање „Из српске историје“ у једанаест седница, а Стеван В. Поповић износи „Естетична посматрања у српској књижевности“. Сава Чолаковић предаје „Из естетике“. Осим ових предавања прочитан је Руварчев есеј: „Значајност дубровачке књижевности“ (штампан у „Преодници“, 1864).

Рад на приповетци до сада још никад није био тако обилан и по броју и по врстама као ове године. Било је и превода и оригиналних дела. Представници приповетке јесу: Милан Костић, Милан Андрић, и Илија Огњановић (од последњег „Зоркина лутка“, у „Преодници“, 1864). Критика, која се већим делом бавила песништвом, није много пажње обраћала овој врсти.

Рад „Преоднице“ толику је пажњу привлачио на себе, да се и међу трговачком омладином осећа покрет за приближавање академској омладини. Певачка дружина вредно је радила и стајала је у вези са више певачких дружина, на пример са панчевачким и прашким друштвом.

Поред овога рада, ваља ради потпуности навести и остале друштвене прилике. Неслагање у начелима довело је друштво до катастрофе, која је имала одлучнога утицаја на даљи развитак друштва. Редовни члан Милош Ђорђевић предлаже друштву за почасног члана Миту Поповића, „који је као песник у Србству себи лепа гласа стекао, у „Преодници“ кроз дуже време вредан радин, а једне године и частник (књижничар) био.“ На то многи чланови приметише, да онога човека који носи на себи

лагу да је плагијатор, не сме друштво бирати за почасног члана. Дошло је до бурних сцена и председник буде приморан, да седницу распусти, јер предлагач није хтео одступити од свога предлога. На идућој седници „председник (Јов. Јовановић) још једном позива Милоша Ђорђевића, да свој предлог натраг узме, и уједно као надзорник Текелијиног завода изјављује да, ако се још једном така вика ко пређашњег састанка подигне, „„Преодница" неће више моћи овде у заводу своје састанке држати." Милош Ђорђевић одговара председнику, да не може свој предлог натраг тргнути, јер се он добро промислио пре но што је поднео тај предлог. Затим се опет породи дуга дебата, говори се и за и против, и пошто се с обе стране разних доказа навело, председник нареди да се гласа. Они говорници, који су бранили споменути предлог, не хтедоше допустити гласање, наводећи да се боје, да ће тако остати у мањини. У том се опет породи велики неред, на који председник изјави, „почем је он већ једном гласање као једини пут, којим се може мишљење већине увидети, заказао, то позива друштво још једном на гласање, иначе је принуђен на председништву захвалити". Многи „наставише викање, да гласати недаду, председник се захвали и удали се из друштва". Сва је навaљивања одбио и није се примио поново части овом приликом, него је наименовао — на захтев друштва — заменика, Љубомира Ненадовића. „Сада се дебатовање настави и то тако, да се све већа и већа ларма подизала, док најпосле не дође г. Јован Јовановић, и као надзорник Текелијиног завода изјави, да је принуђен друштву, које се не зна у границама умерености задржати, стан отказати, и тако се друштво разиђе".

Овом раздору тражили су лека. Вредно је изнети и изнећемо и даље из записника поједина занимљива места. У место председника, тајник сазива ванредни састанак „да се друштво посаветује о промени оних тачака у правилима Преодничиним, које су на последња два састанка биле повод раздору и узрок одказивању стана за са-

станке друштвене (тачка о почасном чланству). Изрично изјављује, да је надзиратељство (Текелијиног завода) само под тим условом у зданију (Текелијануму) овај састанак допустило, да се на њему ни о чему другом до једино о промени тих тачака у правилима саветовати може. Кад се друштво у томе сложи, онда ће умолити надзиратељство, да и од сад у заводу Текелијином своје састанке држати може, и г. Ј. Јовановића, да се и надаље председништва у овом друштву прими“. Опште је мишљење било, да ће распра само на тај начин престати, ако се изостави из правила тачка о почасним члановима, и ако се председнику да право одузимања речи, у случају дебате, која може произвести раздор у друштву.

У том смислу поднели су друштву предлог и исти потписали тридесет чланова. Бележимо имена њихова: Миливој Топонарски, Милан Андрић, Миша Димитријевић, Илија Вучетић, Коста Јаковљевић, Душан Стојановић, Стеван Малешевић, Јован Антоновић, Стеван Лекић, Ђорђе Еремији, Тоша Недељковић, Трива Рајић, Светозар Димитријевић, Никола Ивановић, Никола Ђорђевић, Добошевић, Младен Мађаревић, Стеван В. Поповић, Мита Боришев, Паја Гостовић, Ђорђе Звекић, Јован Ђурић, Јован Атанацковић, Алекса В. Поповић, Иван В. Поповић, Влаовић, Андрија Сарић, Коста Рајић. Мањина није хтела примити овај предлог, већ демонстративно изиђе из седнице, а привремени председник Лаза Костић, прогласи већином изгласани предлог за примљен. Јован Јовановић прима се опет председништва, „пошто су одклоњени поводи, због којих је захвалити морао, а и за „Преодницу“ уступа дојакошњу салу, препоручујући друштву, да се увек у границама пристојности и реда одржи“. И после свега овога, Ђорђе Бугарски понавља предлог Милоша Ђорђевића, да се Мита Поповић изабере за почасног члана. Али „у смислу поводонесеног закључка забрањује председник разговор о томе, јер друштво од сад неће више имати почасних чланова, а и искуство је показало, да тај разговор води раздору и неслози“.

Нису се само задовољили променом тих двају тачака, већ се у друштву појављују тежње, за радикалном променом целог устава друштвеног, ради чега се бира одбор, који је доцније извршио свој задатак. Последица горе описане расправе била је: цепање друштва на двоје. Примећује се у друштву да многи чланови не долазе на састанке, и дознало се, да су ти чланови — мањина за време доношења горњега предлога — намерни основати на универзитету ново јавно друштво под именом „Преодница“, и да су већ неке кораке у томе учинили.

У „Преодници“ је владао помирљив дух. Можемо закључити из овога. „Слажући се подпуно са жељом да се „Преодница“ у јавно друштво претвори, а желећи свакоm цепању на пут стати. Закључило је друштво позвати све чланове, и оне, који су редовне састанке походити престали, на ванредни састанак“, где би се заједнички договорили „како и којим би начином „Преодници“ јавност добили: и ако се ту не би могло до споразумљења доћи, да се „Преодница“ својим путем огради против узурпације имена“. Овај ванредни састанак није ни одржан, јер се врло мало чланова искупило. Одржан је други састанак у тој ствари — састанак одбора — о коме М. Димитријевић, члан одбора извештава друштво овако: да се на томе састанку није могло доћи ни до каква споразума, јер је противна страна као услов сваком даљем преговору ставила, да се све оно признa, што су они досад урадили, т.ј. да се призна њихов нови устав, нов изабрани председник и премештање друштва на универзитет, а од стране „старе“ „Преоднице“, — друштва, чиј историју пишемо — предлагано је, да се пре свега изаберу одбори из подједнаког броја чланова и с једне и с друге стране, којима ће се предати све, што је с обе стране досад на уставу урађено, и ти би одбори израдили нов устав и поднели целокупној омладини, те би се тај устав, потврђен од целокупне омладине, поднео вишој власти на одобрење. Док не стигне потврда тог новог устава, дотле нека свако друштво на своме месту скупљања држи са-

станке, ако се не би хтели сви у „старој“ „Преодници“ скупљати; дође ли потврда правила, онда би се сви на једном месту састајали и то онде, где већина друштвена одреди.

На све ове предлоге оцепљено друштво — „нова“ „Преодница“ — не пристаје, а „стара“ „Преодница“ са сажаљењем узима на знање оцепљење и грађење новог друштва, које је шта више и име старог друштва преотело и закључује, да преко „Матице Српске“ заштите јавност, а уједно да се обрати и на универзитетски сенат ради тога, и да исти предложи том новом друштву промену имена, пошто једна „Преодница“ као приватно друштво постоји већ толико година у Текелијином заводу. Ако се ова промена имена не учини, ограђује се ово друштво против узурповања имена и моли сенат, да ту ограду уз њихову молбу спроведе високом намесништву.

Међутим, и одбор „за промену друштвених правила“ извршио је своју дужност и начини нова правила, које друштво са неким изменама усваја. У правилима се нарочито наглашава ово: „друштво, које је досад приватно у Текелијном заводу, на основу чланка XXI. од високославног кр. уг. намесничког већа одобрених правила за питомце Текелијне, под именом „Преодница“ постајало, преображава се сада у јавно друштво под истим именом“. Циљ овога новог устава остаје иста као и пре: „душевно, а особито књижевно изображење у опште, а нарочито познавање србске књижевности и вежбање у србском језику“. А у радњу друштвену спадају: писмени саставци, научни и белетристични, и то оригинални, прерађени или преведени; даље критика, читање с разлагањем разних предмета из обште књижевности, разматрања и претресање научних питања из оних предмета, којима се ко од чланова бави, декламовање из народног и вештачког песништва. У обим радња спада и певање и подобне вештине“.

Овог се програма друштво и досад доста верно држало.

Прегледаћемо неке занимљивије чланке правила, нпр. „о чланству“: „члан овога друштва може бити сваки

садржан, што се у Пешти и Будиму учи, кад га ово друштво прими, изузимајући ученике ниже гимназије, ниже реалке и нижих трговачких завода". Дакле било се доста либералним у бирању чланова, али ипак пада у очи, да се не спомиње трговачка омладина, с којом је било покушаја приближавања. Важан је чланак и „о почасним члановима": „Дојакошњи почастни чланови, које је „Преодница" или уважујући њихове књижевне ил друштвене учињене заслуге, ил очекујући од њих добра савета и надзора, остају и одсад почастни чланови са правама редовних чланова. Нови почастни чланови одсад се неће бирати".

Међутим друштво доцније закључује, на предлог одборов[illegible], да се у оном препису устава, што ће се намесничиву поднети, изостави тачка о почасним члановима, јер би због тога код власти на велике препреке наишли. Иначе само друштво, док је још приватно, задржава ту тачку, па ће је тек онда изоставити, ако се претвори у јавно.

Међу председниковим правима споменућемо онај члан, с којим смо се донекле већ унапред упознали и којим се хтело на пут стати раздору у друштву. Кад председник за нужно нађе, има право: „појединим члановима реч одузети, а тако и претресања предмета, за које мисли, да би могли раздору повода дати, све донде одгађати, док неби две трећине присутних чланова захтели, да се претресање тог предмета понова предузме".

Што се тиче примања радова појединих друштвених чланова остало је по старом: „само оне саставке, који се у друштву прочитају и одобре и писац их друштву уступи, употребиће „Преодница" по своме увиђењу, и [illegible] са приметбом „из Преоднице"; а оне остале саставке, које писац неби хтео друштву уступити, може сам, кад хоће, слати са приметбом „примљено у „Преодници"". И прописе: „ако би ово друштво ма којим случајем престало, то ће се ствари његове чувати као [illegible] Текелијиног завода, док се неби нашло у [illegible] заводу подобно друштво основало".

Да се неби друштво на својим редовним састанцима бавило радом око тражења јавности, изабраше одбор, коме повере, да овоме друштву на основу новог устава измоли јавност преко „Матице Српске“, која је молбу у главном усвојила, а уједно и да се огради код университског сената против преотимања имена. Кад буде молба и ограђивање готово, позваће се чланови, да се потпишу и који то учине сматраће се за чланове друштва, а остали не. Ово потписаше многи чланови, међу којима читамо имена оних тридесет, које смо већ горе споменули, осим: Јована Антоновића, Добошевића, Младена Маћаревића, а има и неколико нових: Ђорђе Јанковић, Ђура Станковић, Коста Стефановић, Милан Бирвалски, Мита Боришев и Ћира Милекић.

Оваку снабдевену молбу и протест поднесе одбор униветситетском сенату. Университетски професор Карваши, као известилац сената у тој ствари, позове себи неколицину и с једне и друге стране, да се посаветује о начину изравнања. Овом приликом није дошло до позитивних резултата. С тога закључи друштво, да се молба пошље даље своме опредељењу и да професору Карвашију пошљу неколико чланова, који ће га у појединостима известити о стању ствари.

Пошто пак противна страна, још увек ставља као услов сваком даљем уговору, да се „Преодница“ на универзу премести, неће се друштво с противном страном упуштати ни у какав договор, док од споменутог услова не одустану, јер: „друштво ово држи, да је много приличније место за његове састанке Текелијин завод, него универзитет, пошто се у заводу може сасвим слободно кретати и напредовати“.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Игњат Павлас.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Светислав Стефановић као лирски песник.[1]

Најновији наш песнички нараштај отишао је корак у напред. Извио се из старог и уског круга осећања и мотива прошлих нараштаја. Примљено наследство проширено је, разрађено и диференцовано. Уз то се пронашла и нова поља, а из старих избацило све што је банално и старо као свет (али, допуштајући себи да и старе ствари, ако ништа друго, а оно на нов начин кажу). Завирити у све кутке душе, у њене најнеприметније боре; с оком видовита човека продрети у најмаленије пределе човекове душе; одредити што је тешко одредити, што је тешко схватати: „наћи иглу у навиљку сена“, како се то рекло, наћи маково зрно у гомили песка, lacrimae rerum, „душу ствари“; осетити детаљ и детаљно, га изнети, казати све оне танане обмане чула; у обичним стварима наћи само оно што је страно оку неумних и кратковидих, наћи оно што је необично; и, најзад, и најтеже и најређе, и у необичноме и у реткоме наћи онај детаљ који је у њему тешко уочљив; — то је нови део програма наше песничке генерације.

Па не само то. Она је проширила речник и извршила читаву једну реформу, јер је увођењем нових осећања увела и нове речи, и нове форме, и нов ритам,

[1] *Песме оригиналне и преведене*, 1903; *Песме оригиналне и преведене*, књига друга, 1904; *Песме оригиналне и преведене*, књига трећа, 1905; *Из Мог Света* (*Летопис Матице Српске*, књ. 205)

пун и сјајан стих, прекорачењем развила стару песничку фразу у ширу, богатију и погоднију за шире планове.

Вођ је њен, по обилном, као улов силном песничком темпераменту, по првокласној интелигенцији, по сјајној и скоро савршеној, ма да једноликој, форми, Г. Милан Ракић. Његове песме бију крепким и силним лиризмом; он пише под плимом, под навалом искрених осећања, по оној Ламартиновој речи:

Певао сам, пријатељи моји, као што човек дише,
Као што тица пева, као што ветар уздише,
Као што вода, текући, жубори.

Стил крепак, који пршти и праска, сева и блешти, сјаји и ври. Он је пошао новим путем, пронашао нова поља, и никоме више не доликује, но самом њему, његов ратнички поклич:

Сруши, кô од шале, њихове олтаре
И идоле многе којима се диве!
Разби предрасуде и калупе старе!

О размани руком крепком нек се крха
Стара трошна зграда од дна па до врха!
Гони бедну браћу кô бура матрозе!

Нек застрепе, бедни! Нек у смртном страху,
Кретећи се, чују твоју песму плаху
Где грми крај њине сликоване прозе!

Али, као и свагда, свака школа, тачније рећи, свака песничка генерација, без обзира на правце, има своје шарлатане, кловнове и литерарне симуланте; има снобове који јуре за новинама само зато што су новине; има медиокритета, који се, као она жена из басне, хоће да дохвате неба, да „додирну звезде“, хоће да прихвате посла који је ван домашаја њихових способности. Лепо је о томе и сам Г. Светислав Стефановић рекао: „Одлика је средњаштва да оно не познаје своју снагу т.ј. слабост, нити је свесно тешкоће посла којега се лаћа“.[1] И њих је

[1] Др. *Љубомир Недић, српски критичар. Мали Пријеглед* за 1902, стр. 257.

у нас бројно, као и у свима другим књижевностима, више но првих. Треба само прегледати наше књижевне листове, па видети колико се ту људи упарадило — шта да ради? — да пева да уши заглуну. Број је непозваних и неталентованих тако огроман, да вас страх вата да ли ћете моћи чути оно неколико што певају од срца.

И духовни је вођ оних последњих двеју врста, оних који *нешто мало* умеју и оних који нити имају нити умеју, и по интелигенцији, и по обимности и разноврсности књижевног рада, Г. Светислав Стефановић, који је за непуне три године, (1903—1904), публиковао три пуне књиге песама! Додајте томе да то није све: он се бави и приповетком (*Скице*, прва књига), и критиком (по *Летопису Матице Српске, Делу, Малом Пријегледу*), и превођењем Шекспирових трагедија, Поових песама, енглеских прерафаелита: Росетија и Свинберна, и тако даље. Плодност каква се може само да пожели, и која може да буде један доказ више или за богат дух, или за јаку књижевну културу, или за полутанство, према томе да ли је оно што он пише јако и ингениозно, или научено и тачно, или је снобизам, полутанство, опсенарија, површност.

⁂

Господин Светислав Стефановић код једне извесне публике ужива извесан глас. Што пак Г. Светислав Стефановић код извесне публике ужива глас не само песника, него великог песника, долази, *прво*, од неразумевања његових песама, по речима, начину изражавања, необичним фигурама, неочекиваним упоређењима нејасних и несхватљивих; *друго*, што му је вредност огромно подигла критичарска позадина, која бранећи и хвалећи њега, брани и хвали своју намет; *треће*, што је код велике публике сваки велики који пише; и, најзад, *четврто*, за публику нарочито карактеристично, имена песника које он преводи и која публици веома громко звоне. У гласу који ужива Г. Др. Л. Костић половину је стекао као преводилац Шекспира.

Од тих разлога најјачи је онај први. Кад би то неки песник просечних, свакодневних лирских способности, казао непосредно и неразвијено своје утиске, велика би публика одмах то приметила и рекла: То смо знали и ми, то је обично, то смо и ми осетили. Та врста песника онда прибегава нејасном изражавању, каламбурима, претрпавању и нарочитом намештању речи, почне да говори о стварима које су, на први поглед, изнад схватања обичних људи, прибегава гонгоризму и суфизму, опсенаријама, једном речи труди се да обмане читаоца. Позната је она Лесингова реч: Шта треба рећи оним песницима који тако радо управљају свој лет изнад сваког схватања својих читалаца? Шта друго до оно што је славуј једном приликом рекао шеви: „Летиш ли ти, пријатељице, тако високо само стога, да те не би чули?“ — Из близа нико не би слушао њено певање покрај славујеве. Са овакве висине, ако ништа друго, нико је бар не чује.

Овде нам се нуди прилика, пре него што пређемо на развијање другог разлога, такође важног, да проговоримо о стилу Г. Стефановића колико је везан за први разлог. Он је јако везан за његову репутацију. Његова нејасност, која је толиким критичарима импоновала, лежи у његовом стилу, а не у несхватљивој дубини његове уметности. Нећемо говорити о томе стилу, да ли је свесно или несвесно такав, да ли је срачунат или не, него о томе какав је. Једном нарочитом конструкцијом реченице и самовољним размештајем речи, не само слика и ритма ради као што ћемо видети доцније, његова реченица губи много од снаге и добија у нејасности. Употреби се, даље, много пажње и много труда да се размрси и разуме његова реченица. Кад се раствори реченица обично се види да је врло мало скривала, или и ни мало. Није нарочито потребно рећи да овако привидно сложен стил није стил интелигентна човека. Кад просечнији човек има много да каже, може да буде неразумљив и нејасан. Али, виши су духови јасни кад имају да изразе и највише манифестације људске душе. Г. Стефановић није био увек нејасан.

Млађи стихови његови, из 1893 и 1894 године, толико су јасни да су и детету приступачни (*Стари Звуци* 1 и 2, *Збогом*, и т. д., из прве књиге песама). Нису они јасни само по стилу, но још више по идејама. Г. Стефановић је онда непосредно, нашим обичним речима, казивао своје мисли, које су далеко биле од тога да изазову кога критичара да каже: Овај млади човек има талента! Он је тада, као и многи почетници, штампао песме имена ради, а и да се мало поведе реч о њему, па ма само друштвима. Посао је наставио и скоро је петнаест година како пева. До какве дубље уметности није могао да дође, јер му добра воља и вежбање ништа не вреде. Па ипак у једном се правцу развио. Развио је свој стил. Један јасан стил у обичном смислу те речи, стил *Старих Звука* и *Збогом*, развио се у шарлатански, псеудо-песнички, монпавонски стил *Музичких Визија* (трећа књига). Додеов Монпавон то је, по стилу, друга и трећа књига његових песама. Кад човек у себи нема ничега покушава да има на себи, верујући да се обично око може да завара спољашношћу. Трећа је књига песама за ово најкарактеристичнија. Ту је Монпавон дао свој *summum*. Употребио је сва стилска косметичка средства, парфимерије, стилске коврчаљке. Нафраканост очевидна, натрпана као на лицу какве сеоске каћиперке; јасно насилно изазивање и надражавање једног сасвим обичне конструкције осећајног апарата; нејасност, гонгоризми и све што то прати, употребљено је да се једна чаршиска машта изазове и навије на оно на шта не може. Два примера само:

Летим брже него Кајин с Луцифером
Само што ми земља огромна изгледа.
Пишти око мене ваздух атмосфером
И промичу поља и брда без реда.

Високо сам, знадем, и све више летим.
Од [illegible] лета пролази ме страва.
Кад [illegible] за што? не смем да се сетим
Земља [illegible] близу, да већ шуми трава.

(Музичке Визије I. III књига).

II:

Простире се мртво, непрегледно море.
Под сјајем месеца има изглед плашта
Раширеног какве заспале утворе.
Усред њега стоји црња нег што машта

Замислити може, и пространа стена
Окомита, гола, гвоздене коре, а
На гребену њеном од црног камена
Мртви двори, кô у слици од Доре-а.

И глас што се чује кроз прозоре, жуте
Кô мртвачка лица има лик јаука.
Дрхте воде. Тупо кô да је од плуте
Звони стена јеком мртвачких сандука.

(Музичке Визије 3. III. књига).

Ни други разлог, критичарска позаднина, да још само њега развијемо, није мање значајан. Он је у јаком сродству са првим. Својим особинама у првом разлогу наведеним, он је импоновао извесној врсти критичара. Један је од тих критичара Г. Ото Хаузер. Г. Ото Хаузер који, као и онај математичар из једног Франсовог дела „не би умео лако да разликује какав Расинов стих од каквог Малармеовог“, и који се у српској литератури разуме толико да је могао да каже да је Арањи препевао Змајевог *Толдију* и друге своје ствари на маџарски, и могао је да каже, не шалећи се, поводом друге књиге песама Г. Стефановића: „...У овој збирци стоје и оригиналне песме на висини са преводима“[1] (а међу преводима су Шекспир, Вајлд, Росети и други). Други је један, иначе, по слици бар његовој и приповеткама, симпатичан и трезвен човек, Г. Милан Будисављевић. Он је у листу, у *Летопису*, писао и нашао да се Г. Стефановић у *Моментима Душе* „попут Ибзена умио заронити у дубину душе и открити неслућене трзаје и тајна скровишта њена“ и да је „у сонету *Нема Краја* близак Метерлинку

[1] Aus fremden Zungen. 1904. 10 свеска.

по оној широкој слутњи васкрса и бесмртности".[1] Г. Марко Цар је нашао[2], да је Г. Стефановић у баладама и другим песмама сваки час у улози Фауста—Хамлета! Даље један, Г. Ј. Лазаревић, опет с озбиљним изразом на лицу, казао је, с чиме се неће ни Г. Стефановић сложити, да Г. Стефановић: „...више саосећа са Едгаром Поом, Шекспиром и Вајлдом него са нашим српским песницима, а то је, свакако, добро".[3] Г. Владимир Ћоровић је нашао да је Г. Стефановић „једно од најсимпатичнијих лица у српској књижевности", да је „пошао путем у нас новим, својим, знатно се разилазећи од свих осталих пјесника наших", и што нарочито истиче „не марећи за то, што је био слабо или готово никако неразумљен".[4] Писали су још, да само имена наведемо, Г. Г. Ил. Ивачковић, Ј. Храниловић и П. Лагарић који је једини покудно писао, али тако несрећно покудно, да је Г. Стефановић похваљен његовом критиком. Као што се види, ти људи толико добро познају Поа, Вајлда, Ибзена, Метерлинка и друге, толико добро сложена бића Хамлетово и Фаустово, да су могли, без хумора, да праве тако, и за легенде невероватна и неинтелигентна упоређења. На критичарску се трибуну попело неколико људи, међу којима има и добрих, и ваљаних, и паметних људи, али који су изашли само са добром вољом и храброшћу да говоре. Није то први пут да се један посве слаб писац извиче за јаког. Сетите се Г. Др. Лазе Костића, *Немање, Смрти Мајке Југовића!* То су три појаве које су могле да опсене публику и доведу до ентузијазма. Нашло се, после, неколико тумача тих публичних осећања и — светачки је ореол био готов за њих.

Пређимо на самог Г. Светислава Стефановића.

Ми му, пре свега, и покрај три збирке песама, одричемо да је песник. Он је учио да пева и навикао

[1] *Летопис*, 231, стр. 90.
[2] *Летопис*, 236.
[3] *Босанска Вила*, 1904, бр. 16, стр. 45.
[4] *Мали Пријатељ*, 1906, св. 1, стр. 15 и 16.

да пева. У правој и интимној природи он није песник. У овој другој, створеној навиком, биће речи када буде речи о другим особинама његове псеудо-песничке природе. Горње тврђење изгледа енергично. Г. Стефановић се бави поезијом неких петнаест година, и њему се одриче петнаестогодишњи напор. Није он први. И Г. Др. Л. Костић је певао, а није био песник. И Г. Стојан Новаковић је певао, а није био песник. И Г. Владан Ђорђевић, да узмемо само једног од прошлих, и Г. Мих. Сретеновић, да узмемо само једног од садашњих, писали су приповетке, а нису били приповедачи. И Милош Цветић је писао драме, а није био драматичар. И Г. М. М. Петровић пише драме, а није драматичар. И Г. Г. Павле Лагарић и Мил. Л. Поповић пишу критике, а нису критичари.

И Г. Светислав Стефановић пева песме, а није песник. И покрај свега што, како се у једном његовом песничком манифесту каже:

У души мојој, кō у телу врви
Безбројно мноштво света чудна, жива
И силна бића разноврсних крви
Тужна и ведра, зла и милостива.
(*Поглед*, стр. 7. трећа књига).

то је оно што је најбитнији недостатак у поезији његовој: то „безбројно мноштво света чудна, жива.“ Он је сиромашак у правом унутрашњем животу; видик је његове маште и интелигенције узан: он има оскудан број мотива, а и у колико их има, осећа се да нису његови, да нису инстинктивни, да нису срасли с њим, да нису неминовна последица његове природе. Мотиви његових песама немају извора у њему, — он бежи од себе, они су радом црпљени, напорном тражњом нађени. Осећа се да су накалемљени, и у исто време да се калем није примио. Што важи за унутрашњи живот то важи, природно је, и за посматрање живота. Покрај пуно ствари он пролази, као Доницетије кроз Швајцарску, са затвореним очима, спавајући. Идеје његове, представе и импресије, понекад нимало ба-

налне, плод су његове књижевне културе, напорног и хотимичног размишљања, које се јасно осећа да није инстинктивно. Кад се узме у обзир та тако обилна књижевна култура, вредност му само опада, и он показује један просечан лирски темпераменат. Има случајева где култура код лирског темперамента који је мало изнад обичнога може да изради и прошири видик и домаши до осећања и мотива који нису просечни, али који се, у исто време, осете да су примљени, накалемљени и очевидно и свесно убризгани споља. Код Г. Светислава Стефановића, који је један од најначитанијих песника српских, ни тај случај није. Сва досадања његова поезија показује да је песништво занат који се не да изучити и доказује да трудољубиво немачко Übung macht den Meister у поезији не вреди. Ко га проучи у почетничким му песмама, песмама из 1893 године, (ако су то прве), песмама у којима још није био полиран, кад његов лирски темпераменат још није био прожман туђим елементима, кад је певао својим гласом и мислио својом главом, доћи ће још до једног доказа више да он није песник, или да је колико и сви ми остали. Ту су општи мотиви које деведесет људи од сто имају а не саопштавају писмено, то су обична запажања обично казана, посматрања по површини, а и ту је виђено оно што боде очи приметношћу и јасном оцртаношћу (*Стари Звуци* 1 и 2, *У ноћи*, и тако даље). По где-где се читалац и превари пресеком и сјајем *самих* речи да је то излив лиризма, али све је остало суво и напрегнуто и, као под хидрауличним притиском, исцеђено. По каткад се превари и тиме што песник најобичније запажање искаже једним необичним и завијеним стилом, те читаоцу, после првог читања какве песме, изгледа да је песник казао какво ретко запажање.

Мора се признати, има лапсуса, да тако назовемо добре песме, или по неко добро место у песми, али и она су ређа но у пустињи дажд, и могу да послуже као место за одмор, да би се лакше превалио пут до друге добре песме, што је ређе, или до друге песме са по неким

добрим местом, што је чешће (Из прве књиге: *, и нека места у циклусу *На Језеру*; из друге: *Вече*, *Пролеће*, и тако даље).

Да се задржимо на тим добрим песмама и видимо зашто су и колико су добре. Наше је убеђење да његов осећајни апарат не домаша ни границу одакле почиње поезија обигравање око ње. Понекад је, као што је случај у наведеним песмама, пређе. Неколико нас његових песама дирну, али тако површно, тако лагано и тако кратко, да утисак, кад се анализише до краја, пре долази из упоређивања утисака тих песама са утисцима обиља осталих песама које нас остављају апсолутно равнодушним, него ли од песме саме по себи. И тај утисак, дакле, релативан је. Кад вас један велики број песама доведе испод равнодушности, навије цео ваш осећајни апарат скоро до досаде, прва релативно добра песма изведе вас привидно изван равнодушности, завибрира вас. Кад се утисак анализише као самосталан, ван односа с утисцима од осталих песама, остаје се равнодушан.

Нешто примера. У једној оперети, чини ми се *Мамзел Нитуш*, усред оних ачења, једна личност избаци стару реченицу: мењајући се, посматрамо ми свет који се мења. Та иста реченица кад се прочита у Леметровој студији *Анатол Франс* не оставља, и као стара, а и због односа са осталим, никакав јачи утисак. Али, у оперети, на оном месту и у онаквој околини, дејствује веома јако, и има већу вредност. Ја сам то искусио. Саме по себи, дакле, по самосталном утиску, оне су просечне „лирске“ песме. У вези с осталим утисцима највећег броја песама, оне су просечне лирске песме. Нас се тиче, наравно, оно прво.

Да пођемо још и даље с тим добрим песмама, и узмимо најбољу, узмимо *Вече*. Вече су певали и други песници, а вредност се једнога песника најбоље може оценити кад се неколико песника, на истом предмету, огледају, на истом предмету такмиче. Има их неколико: Жозе Марија де Хередија *(Залазеће Сунце)*, Пол Верлен *(Залазећа Сунца)*, Теофил Готје (нека места из *Туге*

на Мору) и Г. Јован Дучић *(Јадрански Сонети, VIII)*. Г. Светислав Стефановић би остао забезекнут и пред сликама, и пред обрадом, и пред ефектима који се добијају од тих песама. Они су преставници разних школа, разно и другим очима гледају на исту ствар, али има један општи утисак по коме се може да цени. Простора ради, а и стога што нисмо ради шали при овако трагичној ствари, ставићемо само Г. Дучићев сонет пред *Вече* Г. Стефановића, и пошто је разлика веома очигледна између те Г. Дучићеве песме, од које он има много бољих, и те Г. Стефановићеве, од које он нема бољих, оставити их да саме о себи говоре. Г. Дучићев *Јадрански Сонет VIII:*

Море!.. море!.. море!.. Свуда само вали!..
Шире него небо, пучина се стере...
На западу пожар! Све плам страшан ждере,
И дан, ко мученик, на њему се пали.

Шумни се таласи у подјеру дали
Огледалом морским без краја и мјере
Тамо руб небески гдје океан пере
Куд тре вихор, галеб, вјетрић, листак мали..

А г' ја куда палим? У вечерје ведро
Куд лепрша снежно разапето једро?
Ах, ја бих далеко твојим милим трагом — —

А т' куда и камо? Ја сам, морнар луди,
Што ко вал јеца и ко вјетар блуди
Над мртвом пучином за пропалим благом..

Г. Стефановићево *Вече:*

Огрнуто порфиром сунце тоне,
Ко царска војска најзад надјачана,
Малаксали већ гину зраци тана,
А чете мрака продиру их, гоне.

Још се низ вале млази крви роне,
А све је мања чета обасјана
Облака руjних. Ноћ осваја врана,
И задњи к' погребна звона звоне.

Ја слушам одјек јецања им гласна,
Док тајна, горда ноћца спушта власи
По мирни пољи, уморни таласи.

И душу моју савлада сета страсна,
Кô пред незнаним крајем чежња касна
Док задњу румен уздах мрака гаси.

(наставиће се).

Бранко Лазаревић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

БУГАРСКА И ТУРСКА И ЊИХОВЕ ВОЈСКЕ — НОВИ АУСТРИЈСКИ ПАРЛАМЕНАТ

У последње време говорило се и говори много о односима између Бугарске и Србије. Објављивање једнога реферата о српској војсци дало је повода да се претреса питање о војскама обе државе, и о могућности једнога рата. Слабо се мислило о могућности једнога рата између Турске и Бугарске, а ништа лакше него да до таквога рата дође. Турска живо мобилизира своју војску на маћедонско-бугарској граници, у фабрици муниције у Цариграду ради се и дању и ноћу; жељезничка линија Родосто—Једрене је већ готова: сто вагона муниције и топова послато је за два месеца у Маћедонију, а ту скоро још 40 брзометних топова. Данас у Маћедонији има 300 брзометних топова, педесет градских, и на милијуне муниције. Такво спремање, уз сву другу спрему, не може се чинити из страха од буне у Маћедонији. Бугарска са своје стране је утрошила силне новце и добро спремила своју војску, маневре и разна вежбања врше се увек имајући за предмет Турску и њену војску. Интересантно ће бити да се зна како стоје данас бројно војске турска и бугарска. Подаци који ће се овде навести узети су из саопштења францускога генералштаба.

Турска има у мирно доба 20 активних дивизија, десет су у Европи, 9 у Азији, једна у Африци. Највећи је број војника у Маћедонији, најмањи у Триполису. Данас има у европској Турској 3 корпуса војске, распоређена у десет

дивизија, и то овако: Цариград и околина има 27 батаљона пешадије, 39 батерија, 34 ескадрона коњице. У Тракији има три дивизије (3^{a}, 4^{a} и 20^{a}) и то 52 батаљона пешадије, 58 батерија, 35 ескадрона коњице. У вилајетима солунскоме, битољскоме, косовскоме, скадарскоме и јањинскоме пет дивизија (5^{a}, 6^{a}, 9^{a}, 17^{a} и 18^{a}) са 38 батаљона пешадије, 77 батерија, 37 ескадрона. На случај какве потребе Турска би могла да мобилише у Европи 354 батаљона пешадије, 128 ескадрона коњице, 174 батерија. То би чинило отприлике 400.000 људи. Овоме би требало додати да би на случај рата Турској одмах могао доћи у помоћ њен малоазијски 5-и корпус, са четири дивизије редифа, четрдесет ескадрона коњице и 26 батерија. То значи да би на случај каквога заплета на Балкану Турска могла да мобилише нешто мало више од 500.000 људи. Али, кад се узме у обзир да се у Цариграду мора држати велика војска, онда се може рећи да из још других стратегијских разлога, да би турска ефектива могла да буде нешто мало више од 300.000 људи. Граница према Бугарској није готово никако ни утврђена. Једрене има око двадесет утврђења, и ако не одговарају најмодернијим правилима утврђивања сталних утврђења. На случај какве нападне акције у долинама Тунџе и Марице, Једрене не може учинити велике услуге.

Бугарска војска у мирно доба има 9 дивизија: свака дивизија има: по две бригаде са два пука од по два батаљона; једну артиљериску бригаду од 18 батерија (од којих су две трећине у сталној запрези), омању дивизију коњице, једну дивизијску болницу са болничком четом, један возарски одред, и један одред инжењерске трупе. Сем тога има: 6 пукова коњице, једну бригаду брдске артиљерије, три батаљона градске артиљерије, батаљон жељезничара, батаљон понтонира, телеграфску чету. То ће рећи да Бугарска у мирно доба има 72 батаљона, 22 ескадрона, 108 батерија пољских и 18 батерија брдских. Девет активних дивизија у ратно доба постају девет корпуса — или отприлике 18 дивизија (288 батаљона,

40 ескадрона, 180 батерија). Бугарска војска располаже са 230.000 брзометних пушака. 9 брзометних батерија, кроз годину ће добити 81 пољску брзометну артилерију. У Арабџи-Баиру и у Тунџи према Турској граници има block-haus-а, око Софије има 7 утврђења на левој обали Искра.

У Аустрији су извршени избори за Рајхсрат по новом изборном закону који даје опште право гласа.

До тога закона Аустрија се делила на пет изборних категорија (курија). У прву категорију су улазили бирачи велепоседници, који су бирали 85 посланика. У другу категорију су улазили варошани с извесним цензусом, и они су бирали 118 посланика. Трећа категорија бирача се састојала из чланова трговачко-индустријских комора, које су бирале 21 посланика. Сељаци који су плаћали известан цензус бирали су 129 посланика. У петој категорији су били бирачи, може се рећи бирачи с општим правом гласања: бирачи су морали имати известан број година без икаква цензуса, у ову су категорију убројавали раднике са села и из градова, и код њих је гласање било принудно. Ова категорија је бирала 129 посланика. Четири прве категорије су припадале махом националистичким и клерикалним партијама. Борба Чеха, Пољака, Русина, Немаца за очување хегемоније и политичких и националних тежњи, била је главни програм националистичких партија. У Рајхсрату се главна борба водила готово увек око тих тежњи и права. Ко се не сећа оних бурних догађаја у њему за последњих десет година, који су кочили рад и економско развијање Аустрије? Ситни и крупни земљоделци, као и ситни крупни индустријалци, мало по мало, почеше дизати свој глас противу терористичнога утицаја националиста и тражити да се заштити домаћа привреда и индустрија. Последње две године тај глас аграраца и индустријалаца надвикао је националисте у Рајхсрату. Колики је и какав утицај њихов био осетили су многи, а нарочито Србија.

Крајем јуна месеца ове године извршени су избори. У изборима су учествовали Немци, Талијани, Чеси, Сло-

венци, Пољаци, Хрвати, Срби, Русини, Румуни. По партијама се овако деле: хришћански социјалци 96 посланика, (удружени са немачким клерикалцима); социјални демократи 87 посланика (50 Немаца, 23 Чеха, 6 Пољака, 2 Русина, 1 Румун); Пољаци 69 посланика (шест партија: 13 конзервативаца, 13 национал-демократа, 13 из пољскога центрума. 12 демократа, 16 народњака, 2 панпољака); Чеси 88 посланика (30 аграраца, 20 младочеха, 16 клерикалаца, 9 национал-социјалиста. 6 старочеха, 5 радикала и 2 напредњака); Русини 29 посланика (21 Младо-Руси, 5 Старо-Руси, 3 радикала): Словенци 24 посланика (17 клерикалаца, 7 либерала); Талијани 17 посланика (9 конзервативаца, 4 напредњака, 2 хришћанска социјалиста); Хрвати 12 посланика; Румуни 4; Сионисти 3 посланика; Срби 2 посланика; 6 посланика без обележја; 25 Немаца посланика либерала, 20 Немаца напредњака; 19 Немаца аграраца; 12 слободних пангерманаца и 5 пангерманаца.

Све националистичке групе из прошлога Рајхсрата претрпеле су врло осетне губитке на изборима. Највише су добили социјалисти. У прошломе Рајхсрату имали су само 11 посланика: сада имају 87 посланика. На 516 посланика, има 16% социјалиста; тога нема нити је било у Немачкој и Француској, где их има много више. У фрацуској Народној Скупштини на 584 посланика има свега 77 социјалиста. Социјалисте су добиле на овим изборима толики број посланика, што су били добро организовани, што им је програм врло примамљив, а никад нису били на влади и практично тај програм изводили, и што су за њих гласали у име протеста многе присталице других група чији је економски и социјални положај био разним националистичким партијама последња брига. И хришћански социјалисти су добили приличан број посланика. Они су досада држали трговчиће у Бечу и Доњој Аустрији, сад су успели добити и Тирол. На изборима су нарочито страдали Младочеси, који су били као партија врло јаки; чешка ствар као да ће прилично изгубити од овога пораза.

Клерикална партија и хришћанска-социјалистичка партија су се сјединиле. Те две партија располажући највећим бројем посланика у Рајхсрату и имаће пресудну реч у државним пословима. Министарство мора у њему тражити наслона за свој рад. Политика која ће се водити биће конзервативна и клерикална унутра, а свакојако да ће имати знатнога утицаја на спољне односе, нарочито оне с Италијом.

Нови избори у Аустрија учиниће да ће се и партијско груписање извршити. Од двадесет и неколико партија јамачно неће остати ни пет — шест. Све ће те партије морати да се преуреде. Основе за таква преуређења више не могу бити друкчије нето економске и социјалне. Лекција коју су дали нови аустријски гласачи је сувише поучна да је националистичке партије не могу заборавити.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

В. Миролюбовъ: Алеко Константиновъ, литературенъ силуетъ. Издание и печатъ на Мавродиевъ-Тутраканъ. София. 1907. 8°, 70.

Прошлога месеца навршило се десет година од смрти Алека Константинова, најпопуларнијег бугарског писца после Вазова. Рођен 1863 у Свиштову, Алеко се школовао у Габрову и Николаеву у Русији, и 1885 свршио права у Одеси. Затим је постављен за судију у софијском окружном суду. За неколико година по повратку, умире му цела породица, отац, мати и три сестре; уз то га још и отпуштају из службе. У том очајном положају, без средстава за живот, он се одаје књижевном раду, и преводи Пушкина, Љермонтова, Њекрасова, Молиера. Његова главна и оригинална дела: путопис *До Чикага и натраг* и чувени *Бај Гању*, инспирисани су утисцима са три велика пута на изложбе у Париз (1889), Праг (1891) и Чикаго (1893). Од 1894, он улази у активну политичку борбу, уз демократску Каравеловљеву странку, и почиње писати многобројне политичке фељтоне. Жртва партизанских страсти, Алеко је мучки убијен од најмљених убица, 11 маја 1897.

Светао и благородан као човек, искрен демократ и мученик као политичар, оригиналан и популаран као писац, Алеко Константинов је једнодушно вољен, и данас, десет година после смрти, још непрежаљен и оплакиван. Он је постао као неки символ, и један његов пријатељ казао је о њему гордо: „Он је наша савест“. Отуда се

ових дана опет доста писало о њему. Али најлепше се одужио његовој успомени професор затвореног софијског универзитета, познати критичар и *Гласников* сарадник, Г. Др. К. Кретев, под својим старим псевдонимом В. Мирољубов.

Како је Алеко доста превођен на српски[1], биће од интереса упознати се ближе са њим преко тако позваног књижевног судије какав је Г. Мирољубов.

У својој књижевној силуети (име је сувише скромно за овакву студију), Г. Мирољубов се најпре задржава на Алеку као човеку, затим излаже утицаје на његово књижевно делање, прегледа сва његова дела, пратећи развој његовог талента, и најзад даје општу карактеристику.

„Кад после четрдесет до педесет година књижевни историк заустави поглед на бугарској књижевности и животу с краја XIX и с почетка XX века, њега ће поразити један фрапантан факат: усред једног народа од људи озлојеђених и насрнулих једни на друге, усред мрачних душа утонулих у клевете и сплетке, он ће сагледати једно увек весело и насмејано лице, — и запитаће се: како је било могућно да човек с тако благим осмехом, писац с тако топлом душом, живи у таквој људској заглушици а да не буде растргнут од ње! И кад сазна да је тај весели гост на невеселом пиру бугарског слободног живота пао пробијен братским куршумом, он ће можда рећи да је то врло природно. Можда. Али за нас, који знамо шта је за наш књижевни и друштвено-политички живот био човек и писац Алеко Константинов, за нас је он најнепрежаљивија од свих непрежаљених жртава крваве деценије из историје ослобођене Бугарске“.

После овога кратког увода, Г. Мирољубов се најпре зауставља на утицају средине, о којој код оваквог писца

[1] [illegible] *Пиеси Сриеши* [illegible] преведени су *Бај Гању* и путопис „*До Чикага и натраг*“; у дневним листовима (*Политика*, *Словенски Југ*) преведени су неки његови фељтони, Српска Књижевна Задруга [illegible] *Бај Гању*, у преводу пок. А. Рујанца [illegible]

прво мора бити речи, и налази да Алеко, без унутрашњег стваралачког нагона и књижевничке амбиције, и поред свога великог дара, не би никад осетио унутрашњу потребу да свету саопшти своја осећања, да над собом и над својим ближњим није осетио одвратну руку друштвенога зла, и да му случај, у најкритичнијим тренутцима, није слао братску руку да му укаже пута. Он често није ни помишљао поћи тим путем, због своје особене скромности, сложене из гордости и самопоуздања, и презирања света и успеха у њему, и због своје врло активне природе која га је упућивала на практично делање. Своме схватању живота и својој бескрајној љубави према њему, дугује он и онај нарочити карактер свога стварања којим се тако јасно одликује од осталих бугарских писаца. „Међу нашим писцима од значаја, он је можда једини који свој књижевни дар није осећао као „тежак крст“, као „злу судбину“. Он се никад није изгубио у писању, и оно му није постало ни професија ни циљ у животу. Живот је за њега био живот, а књижевност књижевност, и ма да је живот доста сметао писцу.... писац није сметао човеку да живи... Као да је предосећао блиски крај, он је хтео да се нарадује животу, да се наживи... Весео и пун радости за животом, он је понео свој крст, кријући дубоко у грудима свој бол, по примеру свих страдалника које живот није сломио“.

Говорећи о преводима, којима је Алеко започео своје књижевно занимање, Г. Мирољубов држи да њих не треба сматрати за почетак његове књижевне каријере. Они су само проба пера, и не стоје ни у каквој јачој вези са његовим главним делима: они су постали независно од њих и под утицајима сасвим друге природе. Али они ипак иду у најбоље песничке преводе у бугарској књижевности. И овде, Г. Мирољубов истиче карактеристичну чињеницу да Алеко није постао преводилац гоњен сопственом унутрашњом потребом, но под спољашњим подстицајима, и објашњава то не недостатком воље него оном његовом „женском скромношћу“, коју

је увек требало савлађивати[1]. Оно што нарочито одликује његове преводе, то је што у великој мери задржавају дух оригинала. Он је махом преводио руске песнике: Пушкина *(Полтава)*, Љермонтова *(Бегунац, Демон, Мцири)*, Некрасова *(Рускиње)*; затим Молиеровог *Тартифа* и Сардуовог *Рабагаса*, који једини није без значаја за будућег писца политичких фељтона. У њему се Алеко први пут среће са оним типовима политичког хамелеонства какве ће доцније оцртати у *Бај Гању* и у својим фељтонима.

Алекова путовања у Париз, Праг и Чикаго имала су великог утицаја на развој његовог књижевног дара. По повратку са Колумбове изложбе у Чикагу 1893 године, он пише *До Чикага и натраг*, путне успомене, које и данас многима дају илузију путовања у Нови Свет. „Просто је невероватно да је прво дело овога писца против своје воље могло бити једно, тако поуздано написано и тако уметнички смишљено дело“. Путопис је пун живота, покрета и непосредности, и тајна нашега интересовања није спољашност, није сензација невиђених чуда природе и културе, но песникова душа. Међутим, овим похвалама могле би се учинити извесне резерве, и Г. Мирољубов би их извесно учинио да се дуже задржао на овом путопису. Из те често претеране и неуметничке непосредности у причању потичу и недостатци, који откривају писчеву плитку, често баналну инспирацију. Али, у накнаду за то, природан и жив стил и занимљиво причање одржавају читаочеву пажњу до краја.

Још у једном пасажу тога путописа спомиње се Гању Сомов, код кога се већ назиру главне црте будућег „националног хероја“, кога је Алеко овековечио у свом најважнијем делу *Бај Гању невероватне приче о једном*

[1] Алеков биограф и ментор Г. Нечо Славејков прича, у својим *спомонама* („Съчинения на А. К.“, кн. I, XXX), како је морао пристати на нечију мистификацију да и његово име буде слављено као име преводиоца, да би само склонио Алека да изда свој превод Љермонтовог „*Демона*“.

савременом Бугарину. Бај[1] Гању није жива личност; то је заједничко име за више јунака. Он је носилац многих најразличнијих и често противречних душевних особина. У њему су оличене особине посматране код разних људи и у разним приликама. Отуда је овај рад био замашнији од ранијих, јер је изискивао творачку моћ. *Бај Гању* је састављен из низа анегдота и истинитих догађаја, испричаних на поселима једне групе младих људи, такозване „Веселе Бугарске“. То је дало повода неким критичарима да Алекову заслугу сведу на заслугу простог приповедача онога што је чуо. Г. Мирољубов устаје против тога, указујући на потребу уметниковог дара који би у те празне каванске разговоре унео своју душу, пречистио их, и претворио у моћну друштвену силу, који би од тих ништавних анегдота створио живу символизацију негативних индивидуалних и социалних особина бугарског народа.

Недостатци *Бај Гања* су неоспорни: његова је композиција лабава; за онако обилну грађу Алекова је рука била слаба. Уз то, нагнан новчаним неприликама, он није стигао ни да прегледа и поправи те растурене „приче о једном савременом Бугарину“, пре но што су скупљене у књигу. Г. Пенчо Славејков рекао је с правом и врло срећно да су то „парчад једног великог огледала, које је непажљиви мајстор разбио пре но што га је ставио у рам“. Г. Мирољубов објашњава те недостатке *Бај Гања* недостатцима самога типа и њиховом неизбежношћу при онаквим књижевним и културним условима у којима и за које је створен. Без њих *Бај Гања* не би тако добро разумео сваки мало интелигентнији „савремени“ Бугарин, и његов моћни и благотворни друштвено-културни утицај, (који премаша утицај сваког другог дела нове бугарске књижевности), био би немогућан. Поред тога, ти недостатци долазе и из узрока естетичке природе. Тај тип, у својим битним особинама, у својој психолошкој и историјској верности, могао је бити ухваћен и изражен само

[1] Бај — у нас чича, ча, газда.

примитивним средствима, својственим ниској култури, чији су плод и саме те националне особине. „Без оне грубе психологије, без оних етичких и естетичких слобода, које граниче са вулгарношћу, а често допиру и до цинизма,... он не би био веран стварности, бар не би изражавао ту стварност тако да натера живога Бај Гања да се позна и да осети одвратност према себи“.

Као друштвени тип, Алеков Бај Гању је оличење свега што је ружно, грубо саможиво, ниско, безочно, преступно и несавесно у бугарском приватном и друштвено-политичком животу; то је име које се даје свакоме чија је морална сиротиња једина снага за напредовање у друштву.

Трећу фазу Алековог књижевног развића представљају његови политички фељтони, у које је излио своја социјална осећања, и који су „дивно привиђење изаткано од смеја, бола, ироније, хумора, сарказма, заносне поезије“. 1894 године, на изборима за народне посланике, „Алеко се први пут нађе лице у лице са живим Бај Гањом, и увиде да његов стари пријатељ Гању Балкански није онакав како га је он дотада замишљао: само неурачунљив политички хамелеон, глуп и смешан простак, лишен осећања части и личног достојанства, но један до костију покварен створ, способан за сваки преступ и сваку ниskост. И обузе га онај велики национални срам, и испуни га онај божански гнев који слабу човечју природу напаја светим духом и претвара је у оруђе за велике подвиге“. Алеко ретко шиба и изобличава, никад не прибегава патосу: све чега се дотакне он прелива својим смејом и прави га смешним или жалосним. Његове фељтоне одликују боемска безбрижност, незлобива шала и иронија, искреност, неизвештаченост, срдачна топлина и Алековска гордост; а најбитнија им је особина иронија. Хумор се у њега тек био почео јављати. Прекинут у своме развоју, Алеко није стигао да се изради, али галерији портрета које је он створио, за десет година од његове смрти, није додана ни једна силуета.

По композицији својих дела доста слаб, по стваралачкој моћи у првим редовима, Алеко по стилу заузима изузетно место у бугарској књижевности и у том погледу нема такмаца. Не по стилу у уском смислу речи, у смислу језиковне и синтактичке лепоте израза, него по стилу као изразу душе, као начину како песник осећа и представља ствари. „Његова дела не утичу речима но оним *нечим* неизражљивим што се не досеже речима, што извире из самога срца песникова и продире у туђа срца“.

„Писаца и песника ми смо имали и имаћемо много већих од Алека. Али ми немамо, и ко зна хоћемо ли имати, писца који ће тако писати крвљу свога срца како је писао Алеко. И зато се у њега био настанио свети дух и од његове душе створио орган бугарске народне душе“.

На крају, Г. Мирољубов даје једну летимичну паралелу између Бај Гања и Додеовог Тартарена. Он допушта да између ова два удаљена јунака има заједничких црта (слабост према женама, простота, жеља да их сматрају за нешто особито, итд.), али су све оне само индивидуалне. Социални елеменат, међутим, који се код Бај Гања постепено развија све више, и постаје qualité maîtresse, сасвим недостаје Тартарену. Мада је Алеку био познат славни Тарасконац, ипак о каквом његовом стварном утицају на Бај Гања не може бити речи.

У својој живо и убедљиво написаној књизи, Г. Мирољубив је дао изразиту слику овога значајног писца, и она се сама препоручује свима које интересује бугарска књижевност и бугарски јавни живот.

Миодраг Ибровац.

Економски и социјални положај румунскога сељака. (La situation économique et sociale du paysan en Roumanie, Charles C. Arion. Paris, V. Giard & E. Brière).

На сто двадесет и нешто више страница, писац се трудио да прикаже што верније, са што више података,

положај сељака у Румунији. У првоме делу је преглед беднога стања сеоскога становништва, које је у истини врло бедно. Са статистиком у руци, приватном и државном, — која је страшна, — писац утврђује да је Румунија по смртности прва земља, а по броју рађања и прираштаја, последња. Сељак живи једва од данас до сутра, и ако је Румунија плодна и чисто земљорадничка земља, која, по насељу, заузима овакав положај: на један □ км. 45 становника.

У другоме делу писац је показао како се развијала сеоска својина земље у Румунији, борба између мале и велике влаштине, како су сељака експлоатисали и тиме га довели нё до сиротиње него до беде. Прегледно је израђено доба од како су се сељаци ослободили ропства, 1864, па до 1892 године. Од 1864 до 1889, и ако слободан и власник, сељак стење под теретом пореза, дугова и зеленаша. На 100 плаћа 32 динара од свога прихода државе: онај коме сељак ради може га оружаном силом нагнати да му одрађује; највећа надница је 70 пара динарских; интерес код зеленаша иде до 100 на 100. — Сељак пропада, са њим и цео народ; број рађања и умирања се готово поклапају. 1879 године се умањавају државни терети, има неких мера за побољшавање стања сеоскога становништва: побољшање се опажа, али сељачки свет остаје у рукама зеленаша, који га цеде на све могуће начине. Зеленаши су Јевреји и Грци. Зајмодавци су и закупци који за релативно кратко време постају од одрпаница богати, врло богати људи. (Браћа Запа из Јањине долазе у Румунију са неколико хиљада динара, а после двадесет година остављају за собом имање од преко 30,000.000 динара: један Београђанин за десет година од пука сиромаха постаје богат човек путем којим и ова два Грка). Закупљена земља за 100 даје се сељацима за 200, 250, негде и 300 динара. Закони су немоћни; власт је у рукама великих власника, па дакле и реформе које им нису миле.

Неколико сељачких већих или мањих покрета, донели су, најзад, нове законе. Закон од 1889 о продаји

државних добара и закон од 1892 године о земљорадничкоме кредиту. Положај сељака се сад мења. Сељак постаје слободан и власник земље. Место зеленаша он има државни земљоделски новчани завод, ако му зајам устреба, те се не мора продавати за шаку кукуруза.

Пишчева предвиђања, да ће ова два закона бити у примени од врло практичнога значаја и донети радикалну промену у положају сеоскога становништва, нису се испунила. Положај је бивао све тежи. Сељак је остао без земље, без хлеба, непросвећен, социјално убог. Уз све раније тегобе јавиле су се нове: трустови арендатора Јевреја и странаца, који су га готово дотукли. Тешки економски терет и политичке агитације довеле су до нове буне у Румунији. Овога пута је буна била најозбиљнија. Аграрно питање се јавило у пуној озбиљности и тежини; палијативе су сад излишне; оно се мора решити коначно, ако Румунија мисли да се уброји у ред уређених и правних држава европских.

У књизи је овој пуно интересантних података за сваког који би хтео да зна нешто више о Румунији унутра.

J. М. Јов.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Борисав Станковић. — Од ове свеске почињемо доносити оглед о Борисаву Станковићу од Јована Дучића. Овај рад, сада знатно измењен и проширен, првобитно је штампан 1905 године у сарајевској „Српској Ријечи.“ Г. Дучић спрема цео један низ књижевних слика о нашим новијим писцима: о Петру Кочићу, Иву Ћипику, Иву Војновићу, и т. д.

Сврљишки одломци. — Г. Иљински, који је пре краткога времена издао по једанаести пут повељу бана Кулина, прештампао је поново и *Сврљишке одломке*, један од наших значајних споменика XIII века. Текст је исправно издан. Особито су лепо израђени фотографски снимци (3 на броју). Лингвистичним, палеографским и историским примедбама пишчевим могло би се много што-шта приговорити; али је ипак цела књижица, која је изашла у II књизи „Расправа из славистике“, које издаје Академија Наука у Петрограду, леп прилог познавању наших старих споменика. А. Б.

ПРЕГЛЕД ЛИСТОВА

Slovenský Prehled. — Изишла је и јунска свеска овога чешкога часописа. Од књижевних радова наводимо преводе Ф. Квапила из пољскога песника Јана Каспровича, Богдана Лепкија: „Украјинска књижевност у 1906 го-

дини“. У засебном чланку говори се „о новим изборима у Аустрији и Словенима.“ У словенским хроникама говори се о културном и политичком животу свију словенских племена. Од наших ствари опширније се излаже о хрватско-мађарском сукобу, о реакцији у Црној Гори и о резолуцији српских првака у Босни и Херцеговини. У књижевном прегледу реч је о новијим словенским књигама. Уредник листа Др. Адолф Черни оцењује књигу Јована Скерлића *Омладина и њена књижевност*, и, пошто је изложио садржину, овако закључује свој суд: „То је знаменито дело које служи на част писцу и српској научној књижевности. Широки преглед европског живота и књижевности, дубоко познавање домаћег живота и књижевности, пространа подробна студија извора из омладинског доба, бистар и чист суд — то су пишчева преимућства која су га издвојила од осталих и учинила позваним историчарем једног важног доба српске књижевности.“

Н.

Срђ. — Јунска свеска дубровачкога „Срђа“ доноси почетак чланка „Дубровачка Књижевност“ од Павла Поповића. Од превода наставља се *Освета*, од К. М. Станюковића, и Еутифронов *Сократ*. Такође се настављају „Згоде и незгоде“ пок. Луке Зора. Међу белешкама је на првом месту некролог Милораду Ј. Митровићу. Уредник А. Вучетић објављује „Споменике Дубровачке“. У овоме броју налазе се четири писма из XV и XVII века, која су турски султани или велики везири, на српском језику, обично ћирилицом, писали дубровачкој републици.

Л.

„Летопис Матице Српске“. — Најновија, 243 књига *Летописа Матице Српске* доноси на првоме месту почетак једнога рада Г. Др. Лазе Костића *Око Ромеа и Јулије*. То је „историја једнога превода“, „а то ће рећи *Моје муке око Ромеа и Јулије*“. И овај посао има све

раније мане радова Г. Костића. Г. Костић на дугачко и на широко, са нарочитим даром да много напише и да ништа не каже, стилом који треба да буде жив и духовит, а у ствари је вулгаран и проливен, прича о много које чему што нема везе ни са предметом и чему није место у једном старом и угледном часопису. У место да нам говори о почетцима превођење Шекспира у нас, Г. Костић је вашарски ударио хвалити себе, уносећи у то све што му је на ум пало и што му је под перо дошло. Можда ће се овде-онде још наћи по који безазлен читалац који ће све ово узети за „женијалност“, али данас се срећом измакло од доба од пре четрдесет и педесет година, када су овакве екстраваганције палиле, и велика већина читалаца са муком ће читати ова разметања и празнословљења. И што је најгоре у целој ствари, тек почетак!

Исцрпан је и врло добар чланак Др. Ивана Пријатеља „Историја најновије словеначке књижевности“, то је тек почетак који обећава да ће бити подједнако поучан и занимљив. Јован Живојновић завршује свој чланак о обичајима и језику Крашована, католичких Срба у Банату. Поред једне „слике из живота“ од Марка Цара *(Jn etxtremis)*, има и неколико превода из Петефија од Благоја Бранчића. Милан Будисављевић оцењује Војновићеву „Smrt Majke Jugovića“, Др. Јован Радонић „Историју хришћанских балканских држава“ од Др. К. Рона и Антола Алдашина и Лајоша Талоција дипломатар о односима Србије и Маџарске у Средњем Веку. Н. Земски описује маџарско дело Стевана Ивања „Географски и историјски именик места бачко-бодрошке жупаније“, а Др. Павле Вујевић Цвијићеве „Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије“. Белешке су обилне и корисне. Нарочита пажња је посвећена делима и публикацијама која се тичу српске прошлости.

Н.

Власник, Богдан Поповић. Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIX, број 2. — 16 јул, 1907.

ПРИЧА О ДУШИ СА ВЕЧИТОМ ЧЕЖЊОМ.

(Крај).

V

Те ноћи није тренуо. Јучерашњи утисци низали су се јасно пред њим једно за другим... Најзад је долазило оно одсудно, суво „Збогом"... звонило тихо, па све јаче, силније... и да се разлеже од тих празних разбијених звукова.... Он се гучи под покривачем, ломи руке, стиска зубе, затвара уши... А „Збогом" звони непрестано, као посмртни јек нечега што је ишчезло за навек, умрло.... „Шта да радим?"... прекидао је гласно све и окретао се на другу страну, и као ехо долазио му одговор: „Треба наћи свој пут!... Треба наћи свој пут!"... Онда се ућути и чека још нешто... И ето га опет јучерањи дан... Опет „Збогом"... Опет грчење.

Једва је дочекао јутро. Отишао је одмах њој. Мислио је да јој каже, како је оно јуче била лудост и да се она мора вратити њему.

Тамо му рекоше да је још ноћас отпутовала.

— Како?... Зар није ништа оставила?... Рекла?... Куд је отишла?... питао је без везе, узбуђено.

Одговорили су му да не знају ништа.

Сатрвен, без воље ма за шта, лутао је целог дана по граду, по околини, око њене куће: Можда није отишла, можда је то само удешено!... Али узалуд! Није је видео.

Ноћ је провео у тешком полусну.

Ујутру кад је хтео да устане, умор, смалаксалост у целом телу, није му дала и он готово задовољно леже опет у постељу. „А и шта ћу напоље?... Она није тамо више... Ја имам да решим сад оно са собом... после све друго“ тешио се.

Тако је прележао цели тај дан, па ноћ, па дан, па опет ноћ — и навиче се на постељу: није му ни падало на ум да треба устати.

Нико му није долазио те је имао до воље мира. Завесе на прозорима стајале су и дању, јер му је било угодније у оној прозрачнеј полу-тами. И онда се са страшћу подавао мислима, слагао претпоставке једну на другу и чинило му се да је сваком ближе оној мисли, која ће му разјаснити све.

Жена, што га послуживала, хтела је јутром да отвори прозоре и проветри собу; он је раздражено заустављао увек и указивао да отвори врата. Бојао се зракова спола: унеће му онај омрзнути дах живота отуд и разбити ове мисли, што га заносиле до усхићења.

Кад би му приметили, да треба звати лекара; он би се насмејао и обично додавао да је уморан само кад се одмори доста, устаће и без њега. А после тога, чим би остао сам, загледао је дуго, испитујући, једну па другу руку. Оне су биле сваким даном мршавије, кожа све прозрачнија, а сплет плавих жилица под њом све разгранатији. „Ваљда нисам болестан?“ пита се узнемирено и одмах затим настављао „Свеједно! Кад решим оно, све ће добро бити“... И опет је тонуо у мислима.

Петнаестог дана, добио је један број новине; послала му их она. Узбуђено га расклони. Под „Дневним Новостима“ спази место исподвлачено црвеном писаљком:

„Госпођица Д...., наша млада драмска уметница, чији су приметни таленат, запазили посетиоци позоришта, добила је годишње одсуство ради свога усавршавања...“

Испод тога писала је она:

„После године састаћемо се, и ја ћу те питати шта си учинио за то време. Д.“

Нешто болно текну га отуд: „Она иде сигурно својим путем, своме циљу, а ја?... Сањам.. Чекам...“ подсмехну се сам себи. „Доста је!... И ја ћу!...“ и диже се из постеље, али глава, тежа од олова занесе га, и он се врати опет натраг. „Треба наћи свој пут најпре!...“ довикну му пакосно онај глас „То... то!... пре свега...“ промрмља и он сам....

Неколико идућих дана није никако могао да настави прекинуте мисли; узнемиравало га оно неколико њених речи. Али мало, по мало ишчезе све, и он западе опет у њихово неисцрпно сновање.

Страх га није спопадао више. Место њега дошла је она тупа блажена преданост свему, и он се уживе сав у ову тишину око себе.

И чим би заклопио очи, указивала се пред њим бескрајна магловита ширина... полако се разбацује... и он опажа поворку људи, деце, жена... Пролазе у групама и засебно пред њим... Свако од њих има свој нарочити лик, нарочити израз... И он познаје у њима своје мисли, своја прошла, откад заборављена осећања.. Цео је живот ту... Све је живо, све схвата... Али ону без облика, црну масу, што лебди нада свим тим и простире слутљиву сен преко свега — не може да схвати... Шта ли се крије ту? И досећа се!... Ту је она недостижна мисао у којој је кључ за разјашњење свега, а коју никад није могао да схвати јасно. Па ето ни сад! Док све друге излазе оличене; она је увијена у ову црну, без облика масу, и он не може да је разуме... А зна да кад би је открио, да би она

друкчије осветлила његов живот, и да би тада видео јасно и свој прави пут... И он мора да је открије! И опрезно, стрпљиво, упорно обилази око ње.

И ево га онај врели јулски дан, кад је све бректало, пуцало од набујаног живота; тада му се првом натурила у души...

Млад и силан, као орлић, јурио је од свануһа кроз брда, кроз поље, обесан од весеља што дише, живи, што осећа себе! Најзад се бацио на широку рудину више неког села... Раскопчао кошуљу, раширио руке... У ваздуху тик над њим треперила усијана јара, а он се губио у плаву, недогледну висину пуну жутих, расутих зрака.. И оне га прже, пале... Млазеви црвене ватре кључају кроз тело... Жиле брецају од те узавреле силине... Груди се нагло шире и купе... А он осећа све то... не миче се... ћути и сања...

Иза себе тек пребацио испит зрелости, а пред њим сладак, примамљив живот!... И он својим неодољивим мишицама крчи пут кроза њ и продире напред... Слава, моћ, љубав лебди пред њим и он жедан свега хтео би их... Издиже се из гомиле... Високо је над њом. Трза руже љубави, којим га жене засипају... Отура венце славе којима га гомила реси... И оде даље! Он хоће све! Он може све!

Издиже се... уздиже... А сунце пада све ниже и ниже... Из долине пирка благ ветрић и хлади му упаљено чело... а он лежи једнако на широкој рудини и сања...

Кад се дигао и пошао кући — долина је већ ћутала заливена меком, бледуњавом сенком, само се још његова рудина и оближњи брежуљак преливали у руменој ватри. Мало за тим разлегну се са тога брежуљка тужна, једнолика нарицаљка... Он се загледа боље тамо и спази: кроз густо жбуње беласале се крстаче сеоског гробља... Невољно се устави и ослушну... Једнолики, отегнути тонови нарицаљке откидали се отуд дрхтаво један за другим,... допирали до њега чак, пролазили кроз душу, и ишчезавали јецајући у замрлу висину...

Као поплашени, разбише се наједанпут његови снови и он осети, тренутно, како га се дотаче нешто ледено и поразио... И таман хтеде да га задржи, да види шта је — кад оно прхну и одлете попут његових снова, и остави га празног и ужаснутог.

И после оваког пуног дана, враћао се кући нерасположен, и никако није могао да схвати шта је оно било.

И сећа се даље!

Од тада кадгод је достизао врхунац каквог одушевљења, наједанпут би чуо из далека ону тужну нарицаљку... и она је долазила све ближе.. и на мах — онај ледени додир, и он остаје хладан и неприступачан више ни за шта.

Испочетка је мислио да је то онај утисак, који обузима човека, кад осети блиско ужас смрти: али доцније је видео да то није било. И онда је схватио да ту лежи нарочита загонетка његовог живота, само и да он мора да је реши. И често је доваравао сам, и она му долазила. Осећао је тако блиско... тако блиско... Што ће сад да је реши!... Сад!... И наједанпут — ништа!... ишчезло је све... и он види само траг пустоши иза ње.

И нико није могао да је реши, никад да је бар одређено схвати, па ето ни сад!... А све је у њој, све је у тој црној, без облака маси!... И он мора да је открије... мора! И опрезно, стрпљиво, упорно обилази око ње.

VI

И за њега више није постојало ништа друго, до та загонетка коју мора да реши.

И ако је већ почео да кашље, опажао да очито све више слаби, то га није бринуло. Само кад би некад осетио несносни, утрнули бол у прсима, прекидао је мисли. То је трајало час два, док бол утоли, па одмах продужава даље.

И једно подне, кад је тако тонуо у себе; дошао је уредник листа ***, на коме је и сам радио. Њега, од увек није трпео, а сад, кад је још овако незван упао у собу и узнемирио га, осети необјашњиво гађење.

Овај га још с врата пресрете: — Зар си заборавио да пошљеш чланак, који си обећао?

— Нисам заборавио! одврати он гласом, који је подсећао на свађу.

Овај не опази то, седе и поче да прича редом, шта се десило за време, откад им није одлазио. Причање је прекидао често задовољним пригушеним смехом, како се обично смеју гојазни људи... Уз то се указивали велики, јаки зуби, љуљкао трбух, тресла дугачка брада... А њега то раздражавало све више. „Показаћемо ми њима шта можемо. Сила је то, драги мој, сила, која ће избити кад се нико не нада“, говорио је.

Он га слушао и гледао. Мисли се укрштале муњевито, а она одвратност расла с њима... И њему, наједанпут, пуче та лаж у којој је толико година живео.

— Јесам ли ја одиста толико дуго живео у друштву ових људи и веровао да нешто истински радим, мислио је — како сам могао веровати то? Ја могао показати не коме куд ће а сам са собом нисам знао где ћу? Ни свој пут нисам умео наћи, а веровао да ћу показати толиким стотинама куда ће! Али ја сам бар мислио томе, бар осећао, а овај гојазни, округли, који никад није могао изићи из себе — шта он?... И он још био први ту!... И ја ишао с њим раме уз раме! И веровао му и слушао га чак!... Њега?!...

Она одвратност пробуђени понос, гађење, бесило сукну из њега.

— Напоље! дрекну јаросно, сену очима и поцрвене.

Онај прекиде причање и погледа зачуђено.

— Напоље, кад ти кажем! понови још бешње, скочи из постеље и поче да се окреће око себе: тражио је нешто чиме би га лупио.

Овај се измаче брзо до врата, отвори их и штуче напоље.

Кад га виде затим како пролете крај прозора, трпајући браду у уста, свали му се огромни терет с душе, одахну задовољно и леже опет.

Тело се још дуго тресло од јарости, а у прсима га чупало, као никад до тад, онај бол.

Најпре није могао да схвати како се све ово деси, па полако и мисли му дођоше јасне, одређеније... „Ово ниси требао да учиниш“, прекоре га једна... „Раскинуо си са људима, међу којима си се кад тад био задовољнији но ма где“, продужи друга немилосније... „Они бар раде што год и верују у свој рад, а ти сањаш, мислиш...“ додаде трећа пакосно. „И коме корист од тога?“ и прсну у смех. . И тај га смех жацну до срца и он устаде... И мисли јуришале све одлучније, немилосрдније, черупале га; он се бранио, отимао и подлегао...

Није ни опазио кад се смркло... Раздражен ходао је преко собе, легао, устајао... Онај немир, слутња, коју је до сад ћутао притајен јави се опет, и он осети како ће се сад догодити нешто велико, непојамно... Сад ће да се реши све,... да дозна све... Сад!...

Онај бол у грудима све јачи... Као да нечија рука скупља опрезно све жилице у једну гомилу, притегне је чäс-чäс, и он би хтео кашљањем да је избаци...

Предосећање, да ће се сад догодити оно, што је толико ишчекивао, уљуљкује га, и леже у постељу и чека...

— Брже!... Брже! — жури га... И пред њим је опет она магловита ширина... Колеба се... наилази поворка... пролећу људи, жене, деца... Гле дечка с црном кудравом косом, projури на грдном црном коњу... насмеја се... поздрави га... оде... Ено човека... у чакширама је... чакшире су све веће... шире, и човек ишчезе у њима... — Брже!... Брже!... шапуће он и слике пролећу... Ено једног... дува у трубу образи му се надувају... надувају и расплинуше се у магли... Ох, како је лепа она шарена змија!... клупча се... пеца... палаца... Из ње излази једна, друга, трећа... и безброј змија прекрили сав простор... пиште. . гужвају се... нестаде их!... — Брже!... Брже!... — жури он једнако... И гле!... види себе, јури са згрченом руком на прсима; срце га боли... ко му га то кида?... За њим је она црна, без облика маса... вија га!... Он бежи, посрће, пада, диже

се и бежи... — Сад... сад ће се решити оно!... Сад ће открити шта је у тој црној маси... — И ево га у постељи... Она чечи више главе... Спушта се на груди!... Притиска га!... Дави... дави... груди се напрежу... срце раскида... крв куља... он грца... Угушиће га!... — Брже!... Брже!... — јауче мукло и разрогаченим очима гледа у ту црну масу... — Сад... Сад!... Сад ће се открити шта је у њој!...

И ено!... креће се нешто из ње... Полако излази глава: косе нема; цело теме у жутим гнојавим крастама!... Очи: две развртене, широке рупе!... Уста: прилепљена, црна кожа за вилице!... Рамена... Труп... Удови... Са целог тела одвратно виси набрана црна кожа... Кости клопарају... А смрад задише до несвести...

— Ко си? упе се да упита, и дрхтао је од страха...

Тупо, једнолико заклопараше кости, то створење отвори вилице, отуда зазја огромна шупљина, смрад удари још јаче и звук, као кад се турпијом таре гвожђе, одговори:

— Твоја Душа...

— Ти?!... згрози се он од ужаса, и окрете се на другу страну.

— Ја... ја... — проструга то чудовиште. — Она мисао, загонетка, слутња — све је у мени било... Не згражај се! Што сам овака — твоје је дело!... Страст је појела месо, зато овако одвратно виси кожа... Пакост ми је очи испила, отуд ове грдне рупе... Од славољубља ми је коса опала и место ње гнојаве ране дошле... А смрад?... Смрад је од охолости...

И опет заклопараше кости, и смрад га задану да угуши. — Али ти ниси крив, што ме ниси умео сачувати: пре времена сам ти дошла!... А, ево, кака сам ти дошла!... Ево, погледај ме сад!...

Он се окрете и отвори очи.

Пред њим је стајала жена с телом прозрачним, изатканим од снова младости... Кроз то тело струјала је крв румена и слатка као љубав... А очи!... Таке очи никад није видео: велике, сеновите... из њих је јадиковала немо несхватљива чежња.

— Душо!... моја Душо!... — завапи и опружи руку да је досегне. И у прсима се још последњи кончић затеже... затеже...

— Твоја више нисам... Нисам ничија сад!... затрепери из ње, и мирис снова и чежње запахну га отуд. Она продужи. Од Искона лутам ја овака и тражим човека који би ме носио оличену у себи. У колико сам њих живела, а да ме ни опазили нису!... А ти си ме осећао у себи и волео... Зато ћу те одвести сад тамо, где се уз мирис чежње вечито сања... Хајдемо!.. и приђе му.

И последњи се кончић прекиде... Он клону главом на њено раме и она га понесе — — —

*

Сутра дан затекли су га пресамићеног преко кревета и свег у крви... Леву руку грчевито стиснуо на срце, а десна опружена преда њ: у целом положају била је напрегнутост... А на лицу, ко би се загледао дуже, поред општег израза мртваца, нашао би ту неко надахнуће.

...Лекар рече: угушила га крв.

Л. М.

ДРУГИ ЖИВОТ СЕДМОРИЦЕ ЗАСПАЛИХ.

Било је седам Хришћана из Ефеза, који су се звали Максимилијан, Малхус, Марцијан, Дионисије, Јован, Серапион и Константин. Живи зазидани, у време цара Децијa, у једној пећини Целионског Брега, они су ту по вољи Господњој заспали.

Тридесете године Теодосијеве владавине, неки зидари отворише пећину, јер им је требало камена, и Седморица Заспалих се пробудише, мислећи да су само једну ноћ спавали. Обавесте њих да су двеста година спавали, и да је, за време њиховог сна, хришћанска вера заменила у целој царевини обожавање лажних богова.

...Једна литија се диже да потражи у њиховој пећини Седморицу заспалих који су се пробудили, и да их одведе у Ефез. После двовековнога сна, они су имали сасвим своју обичну боју и лице свеже као руже. А њихов дух очувао још увек исти цвет младости.

Док су силазили низ брдске стазе, трудили су се да замисле шта ће све сада видети.

Оставили су Цркву још малу и гоњену, али која је сјала најсветијим врлинама. Хришћани су тада живели у правичности, сиромаштву, скромности, милосрђу и чедности. Сада, када је Црква победила, и кад је сам Цар први међу вернима, цео свет без сумње има ове врлине; и то мора да је диван призор.

Они су замишљали једно огромно братско друштво, које се међусобно помаже и има сва своја добра у заједници; ведро, благо, чисто и раздрагано безазленом весселошћу; расуто по кућицама под лепом хладовином и певајући од јутра до мрака црквене песме; без војске, без судова, без полиције; једном речи, земаљски нацрт небескога царства.

Уђоше у Ефез на главна врата, над којима је био један крст, — срамна вешала некад, а сада знак части. Обрадовали су се звоњењу звона; видели су са задовољством пуно великих цркава, дућане где се продаваху реткости и свете слике, побожне натписе који освећаваху државне зграде, и све оно што је доказивало обезбеђену владу нове религије, вере за коју су они пре два века страдали.

Али, заслепљени сјајем свечаности, приглушени клицањем, они нису одмах опазили, да је полиција, док им богато накићене жене бацаху цвећа с високих балкона својих двораца, грубо терала масу простога света, који је хтео да се дотакне одела седам безазлених слављеника.

Одвели су их у најбогатију ефеску цркву. Наместили су их у позлаћене наслоњаче пред олтаром. Епископ, блистајући од злата и драгог камења, прослављао је њихову светост. Он објасни да су они били оруђе у рукама Божјим ради једне више намере. Јер, Бог је хтео да јеретике, који су се скоро појавили и одрицали васкрснуће мртвих, побије тиме што је оживео седам мученика.

Црква је била украшена сва мозаиком, мрамором и драгим металима. Одевени у грубо сукно од пре двеста година, које су им оставили било из поштовања, било из поштовања, било из жеље за живописним, Седморица Заспалих беху опкољени отменим госпођама и високим чиновницима, који радознало посматраху њихова лица, румена и без бора. Али прост народ, сјајни црквени службеници, наоружани оштроперцима, били су отерали у

дно цркве. И Седморица Заспалих се сетише голих катакомба и једнакости прве браће...

* * *

Они су били у моди. Један од патриција давао је у њихову част велики ручак. Били су тако зачуђени својим доживљајем и тако одвикнути од говора, да су се једва изражавали. Њихов застарели нагласак изазивао је смех. Питали су их шта су осећали за време свога двовековног сна; они одговорише да ништа нису осетили. Тада су их питали о наравима, обичајима и догађајима из времена цара Деција; али како то беху прости људи, који никад нису били велики посматрачи, то су и њихови одговори били безначајни и кратки. На послетку их оставише на миру, и говор се поведе о другим стварима.

Они су били изненађени, што се присутне госпође у свом оделу, па чак и у разговору, мало освртаху на хришћанску скромност. Једна је од њих тако посматрала најмлађег међу мученицима, да је овај морао да обори поглед.

Вина су била изврсна, јела фина и одлична, и врло подесна да узбуде, у жилама гостију, тамне силе крви и пути. Разговор постаде слободнији. Седморица Заспалих су дознали, из разговора других гостију, да је многим вернима обојег пола недостајало моралних начела; да су многи од ових крштених људи били тврдице, варалице, лажљивци, неправедни и развратници; да је још било, не само богатих и сиромашних, него и угњетача и угњетених, и да је превелики број Хришћана живео исто онако као што беху живели обожаваоци лажних богова. И видели су још да је било исто тако робова, и да се с њима поступало чак доста строго.

* *

У једном манастиру где су их сместили, они дознадоше из препирака, које су се одржале у њиховом присуству, да су од две стотине година на овамо учењу

Цркве многе ствари придодаване, за које први верни нису знали, и у којима се Седморица Заспалих ни мало не разумеваху. Изаберу их за судије. Но они се учтиво захвале, и то им смањи уплив. Али опазили су да се ови учени калуђери, који се толико разумевају у догми, заборављају у вршењу најосновнијих еванђелских врлина, и да живе дембелски од прихода земаља што им их је цар даровао, то јест од рада сиротиње.

Кад су се Седморица Заспалих шетали кроз варошке улице, саблажњавали су се на сваком кораку. Жене рђава владања су бацале на пролазнике своје ђаволске замке. Свуда позоришта, где је стид био стално вређан. Једног дана, неки управник позоришта хтеде да их узме у своју трупу. Тражио је од њих, да причају публицу своју историју и своје „утиске“, и затим да представљају извесне „катакомбске призоре“. И био је запрепашћен њиховим срдитим отказом.

Посетили су сиротињске квартове. Ту само, дуго тражећи, нашли су неколико душа сличних својим. Али не појимаху како да, у једној држави где су сви грађани и сам владалац исповедали еванђелску веру, може бити толико страдања која се ни најмање не олакшавају.

Рекоше себи: „Па шта ради Цар?“ И кад су то себи казали, дознаду да је Теодосије, цар и велики хришћанин, недавно заповедио да се на солунском тркалишту покоље 7.000 људи.

Срце им се сваког дана пунило горчином. Били су несрећнији него у време када су се, гањани и вијани од неверника, скривали у гробнице.

Држало се да ће чинити чуда; и, како им Бог није дао да их чине, они због тога изгубише нешто од свога гласа. А како су се у исто време дрзнули да вичу против јавнога и приватног морала, почну их најзад сматрати за несносне.

Затим дође нешто нешто горе: заборавише их. Радозналост, коју је изазвао случај с њима, брзо је пала. И то им је падало тешко, ма да су били скромни у срцу.

Осећали су се ван своје средине, чак и у манастиру, где њихова светост изгледаше старинска и као окамењена. Било им је несношљиво, а нису имали храбрости међутим да одатле изиђу.

Једног дана, кад су причали некоме старом свештенику, пуном искуства, своје разочарење и свој бол: што су нашли тако мало разлике између нарави хришћанске царевине и нарави старога безбожничког друштва, и кад су се очајно запитали: „Зар је Христос узалуд долазио?“ свештеник им одговори:

Не, не. Не узнемирујте се! Има ипак промене, уверавам вас. Има, у пркос свему, више врлине и благости, пречишћеније савести и богатије моралне осетљивости. Има по свету врло светих душа, са сасвим новим јунаштвом, и каквих пре није било... Што се тиче оних других... и то већ значи нешто, што познају и примају истину, чак и кад не удешавају своје владање по њој .. Ми имамо доста лепих смртних случајева, или бар исправних смртних случајева... Нова вера врши знатно добро код варвара; она ублажава њихову грубост, склања их милосрђу, укроћује их надом или страхом од другог живота... Жалите се што се еванђелски прописи строго не извршују? Али ваља признати, да се ни трговина, ни индустрија, ни уметност, ни интереси и одбрана једнога великог царства, не би могла са њима помирити. Ја налазим да су они потпуно остварљиви само међу гомилицама занатлија, земљорадника и скитничких пастира. Рећи ћу још: да би друштво, основано на овим искључивим правилима самоодрицања, једнакости и општег сиромаштва, могло да живи, само ако би их сви његови чланови истовремено извршивали, другим речима, кад би сви они били свеци: а мало би разумно било на то ра-

чунати .. Црква је морала да ублажи строгост ових заповести и добро је урадила: јер, ако би се десило једног дана, да извесна од тих правила буду лицемерно исповедана и извршивана од људи без врлине и без вере, она би зачела само неред и безвлашће... Те крајње заповеди налажу идеал коме треба тежити у приватном животу: примењене на установе, оне би се показале безуспешне или опасне... Јер најзад...

Али Седморица Заспалих сакрише лице, од изненађења и ужаса.

Стари свештеник, не узбуђујући се, продужи:

— Часна браћо, ако ћете тако рђаво да узимате ствари, зашто сте се пробудили?

Седморица Заспалих продужише неко време свој мучни и саблажњаван живот.

Једно предање, (истина сумњиво), вели да су двојица од њих рђаво прошли. Најмлађи, Малхус, дао се завести лукавством неке покварене жене, којој се учинило задовољство, да заведе једнога човека са ким се збило чудо, и да има за љубавника младића од двеста двадесет година. Други, Максимилијан, хтео је да опет у свој чистоти васпостави изопачену веру. Он је проповедао на раскрсницама, грмећи против богаташа и свештеника, и успео је само да га баце у тамницу.

Бол, туга и јад остале петорице Заспалих тиме се удвојише. Увидели су да се никад неће моћи навићи на ствари које су гледали, и једне вечери помолише се Богу да их опет успава до страшнога суда.

Сутра-дан их нађоше мртве у њиховим ћелијама. Лица су им била очувала „свежину ружа“.

Жил. Лемегр.

(С француског превео Гргур Ил. Берић.)

БОГОВИ У ИЗГНАНСТВУ.

(3)

Да, како је дивна та песма! Одмах на почетку наилазимо на једно место од чудноватог ефекта. Песник нам даје одговор Госпође Венере, не саопштавајући нам раније Танхајзерово питање које изазива тај одговор. Том елипсом наша машта добија пространије поље, и ми нагађамо све шта је Танхајзер могао рећи, и што би можда било врло тешко изразити у неколико речи. Поред своје средњевековне чистоте и побожности, стари песник умео је одлично да прикаже опасну заводљивост и бестидне љубавне сплетке Госпође Венере. Какав модерни развратан писац не би могао боље оцртати појаву ове демонске жене, ове чаробне вештице, у којој се ипак, поред свег њеног олимпског поноса и све њене дивне страсти, може да назре галантна жена; она је небеска куртизана, која мирише на амбросију, богиња са камелијама, и, тако рећи, издржавана богиња. Кад прелистам по својим успоменама, мора бити да сам је једнога дана срео на тргу Бреда, где је она поред мене прошла елегантним и лаким кораком, имала је шешир сиве боје тражене простоте, и била је од главе до пете увијена у диван индиски шал, чији се крај вукао по калдрми. „За шта ви сматрате ову жену?“ рекох ја Господину де Балзаку, који је ишао са мном. „То је издржавана жена“, одговори романописац. Али ја сам био мишљења да је она војвоткиња. Из саопштења једног заједничког пријатеља, који нам је тада баш пришао, сазнали смо да смо обоје имали право.

Исто тако као карактер Госпође Венере, стари песник је умео да представи и карактер Танхајзера, оног храброг витеза који је средњевековни chevalier des Grieux. Каква лепа црта, затим, кад, у средини песме, Танхајзер изненада у своје име почне да говори публици, и исприча нам оно што би у ствари песник имао да нам прича, то јест како он у очајању иде кроз свет! У томе видимо невештину једног необразованог песника, али такви тонови у својој наивности изазивају дивне ефекте.

Праву старину песме о Танхајзеру тешко је одредити. Она се налази већ у летећим листовима најстарије штампе. Један млад немачки песник, Госп. Бехштајн, који се, врло љубазан, у Немачкој сетио да су ти стари летећи листови били тема нашег разговора кад сам се с њиме у Паризу видео код мога пријатеља Волфа, послао ми је ових дана један од њих са насловом: „Das Lied von dem Danheüser“ (Песма о Данхајзеру). Само већа старина језика задржала ме је да место горње млађе верзије не саопштим ову старију. Старија верзија има многа одступања, и, по моме мишљењу, има далеко поетичнији карактер.

Случајно сам, опет недавно, добио једну прераду исте песме са једва задржаним спољним оквиром старијих верзија, док су унутрашњи мотиви врло чудновато измењени. У свом старијем облику песма је неоспорно много лепша, простија, и величанственија. Једино извесну истинитост осећања има поменута млађа верзија заједничку с њом, и како ја насигурно имам једини примерак који од ње постоји, то ћу и њу овде саопштити:

Добри хришћани, не дајте се уплести у замке Сатаниног лукавства! Певам вам песму о Танхајзеру, да опоменем ваше душе.

Племенити Танхајзер, добар витез, хтео је да окуша љубав и сласт, и отишао је у Венерино Брдо, где је остао читавих седам година.

„Госпођо Венеро, моја лепа жено, збогом, љупки животе мој! Нећу дуже да останем код тебе, пусти ме да одем.“

„Танхајзере, племенити витеже мој, ниси ме пољубио данас; брзо ме пољуби, и реци ми чега ти је мало код мене?

„Зар те нисам служила сваког дана најслађим вином? И зар ти нисам сваког дана главу китила ружама?“

„Госпођо Венеро, моја лепа жено, од слатког вина и пољубаца оболела је моја душа; ја чезнем за горчином.

„Одвећ смо се шалили и смејали, ја чезнем за сузама, и, место ружама, ја бих да главу китим оштрим трњем.“

„Танхајзере, племенити витеже мој, ти хоћеш да се завадиш са мном; заклео си се много хиљада пута да ме никад нећеш напустити.

„Хајде да идемо у собу да играмо тајну љубавну игру: моје лепо као љиљан бело тело развеселиће твоје срце.“

„Госпођо Венеро, моја лепа жено, твоје дражи цветаће вечито; колико их је некад пламтело за тобом, толико ће их још пламтити.

„Али кад се сетим богова и јунака који су некада уживали у твојим чарима, твоје лепо као љиљан бело тело скоро ми је омрзнуло.

„Твоје лепо као љиљан бело тело испуњава ме скоро ужасом, кад се сетим колико ће још њих доцније у њему да уживају!“

„Танхајзере, племенити витеже мој, то не треба да ми кажеш; више бих волела да ме бијеш као што си ме често био.

„Више бих волела да ме бијеш него што ме речима вређаш, и, незахвални хладни хришћанине, убијаш понос у мом срцу.

„Зато што сам те одвећ волела, чујем сад такве речи; збогом, пуштам те, сама ћу ти отворити врата.“

*

У Риму, у Риму, у светој вароши, ори се песма и одјекују звона; литија иде свечано, а папа корача у средини.

То је побожни папа Урбан, он има троструку круну, и он има плашт од црвеног пурпура чије пешеве носе барони.

„О свети оче, папо Урбане, не пуштам те с места док прво не чујеш моју исповест и не спасеш ме од пакла!

Народ се повукао у кругу, и ућуташе свештене песме. Ко је овај бледи и преплашени путник који клечи пред папом?

„О свети оче, папо Урбане, ти можеш да свежеш и одрешиш, спаси ме од паклених мука и Сатанине власти!

„Зовем се племенити Танхајзер; хтео сам да искусим љубав и сласт, отишао сам у Венерино Брдо, и остао онде седам година.

„Госпођа Венера је лепа жена, љупка и пуна дражи; као сунчана светлост и мирис цвећа је њен меки глас.

„Као што лептир облеће око цвета да сркне из слатке чашице, тако је моја душа непрестано облетала око њених румених усана.

„Око њеног племенитог лица падају дивни и црни праменови косе; кад те погледају њене крупне очи, застане ти дах.

„Кад те погледају њене крупне очи, одмах си као окован; ја сам се само највећом муком спасао из планине.

„Ја сам се спасао из планине, али ме непрестано свуда гоне погледи те лепе жене, и довикују ми: Врати се, врати!

„Преко дан сам бедна авет, а живот ми се пробуди ноћу кад сневам о својој лепој жени како седи крај мене и смеје се.

„Она се смеје тако здраво, тако срећно, тако лудо, и са тако белим зубима! Кад се сетим тога смеја, одмах ми пођу сузе.

„Волим је безгранично, и ништа не може спречити ту љубав! Она је као дивљи водопад, чије таласе не можеш да зауставиш!

„Он скаче са стене на стену, уз гласан тутањ и пенушајући се, и макар хиљаду пута сломио врат, он неће застати у свом току.

„Кад би цело небо било моје, радо бих га поклонио Госпођи Венери, дао бих јој сунце, дао бих јој месец, дао бих јој све звезде.

„Волим је безгранично, са ватром која ме сагорева: је ли то већ паклени огањ, жар која вечито траје?

„О свети оче, папо Урбане, ти можеш да свежеш и одрешиш, спаси ме паклених мука и Сатанине власти!“

Папа диже руке небу и закука: „Танхајзере, несрећниче, та мађија не може се скинути.

„Ђаво који се зове Венера најгори је од свију никад те не могу спасти из његових лепих канџа.

„Ти сад мораш својом душом платити сласт пути, ти си осуђен, ти си проклет на вечите муке у паклу.“

*

Витез Танхајзер путује тако брзо да су му се ноге израњавиле. Вратио се у Венерино Брдо око поноћи.

Госпођа Венера пробудила се иза сна, и брзо је скочила из кревета; својом белом руком загрлила је човека кога воли.

Из носа јој је текла крв, из очију цуриле су сузе; сузама и крвљу прелила је лице човека кога воли.

Витез је легао у кревет и није рекао ни речи. Госпођа Венера је отишла у кујну, да му скува супу.

Дала му је супу, дала му је хлеба, опрала му рањаве ноге, очешљала његову разбарушену косу, и уз то се смејала тако слатко.

„Танхајзере, племенити витеже мој, дуго си изостао; реци ми по којим си земљама толико лутао?"

„Госпођо Венеро, моја лепа жено, бавио сам се у Италији; имао сам посла у Риму, и опет сам се брзо вратио овамо.

„Рим је саграђен на седам брежуљака, и тамо тече река Тибар; у Риму сам видео и папу, и папа ти шаље поздрав.

„На повратку видео сам Фиоренцу; прошао сам и кроз Милан, а тада сам се брзо попео у Швајцарску.

„И кад сам прелазио преко Алпа, почео је да пада снег; плава језера смешила су се на мене, орлови су кликтали и драли се.

„А кад сам стајао на Св. Готхарду, чуо сам како хрче Немачка; тамо доле спавала је она под благим надзором тридесет шесторице владалаца.

„У Швапској сам прегледао школу песника, све мила створења и будале! Они су тамо стајали у дупку, а у руци држали су звечку.

„У Франкфурт стигао сам о шабесу, и јео сам онде шалет и ваљушке: ви имате најбољу веру, а волим и гушчије марамице.

„У Дрезди видео сам једног пса који је некад био од бољих, али сад му испадају зуби, те може само да лаје и мокри.

„У Вајмару, седишту удовица Муза, чуо сам многе тужбе; плакало се и јадиковало: Гете је умро, а Екерман је још у животу!

„У Потсдаму чуо сам гласну дреку; шта је? запитах зачуђен. „То је Ганс у Берлину који чита онде о последњем столећу".

„У Гетингену цвета наука, али не доноси никаква плода. Онде сам прошао по мрклој ноћи, нигде нисам видео ни мало светлости.

„У Целу у хапсани видео сам само Хановеранце. О Немци! Ми смо без једне националне хапсане и без једног заједничког бича!

„У Хамбургу сам питао што улице толико смрде, али и Јевреји и Хришћани уверавали су ме да је то због канала.

„У Хамбургу, у тој доброј вароши, станује многи рђав човек; и кад сам дошао на берзу, чинило ми се да сам још у Целу.

„У Хамбургу, у тој доброј вароши, нико ме више неће видети! Остаћу сада у Венерином Брду, код моје лепе жене“.

Ја нећу публику да обмањујем, ни у стиховима ни у прози, и отворено признајем да је песма коју сам сад саопштио, моја, и да не припада никаквом „минесенгеру“ из Средњега Века. Био сам међутим у искушењу да је пустим после првобитне песме, у којој је стари песник обрадио исти предмет. То поређење биће врло интересантно и поучно за критичара, који би хтео да види како су различно два песника из две супротне епохе обрадили исту легенду, задржавши исти план, исти метрум, и скоро исти спољни оквир. Дух обе епохе мора јасно засјати из таквог поређења, и то је, тако рећи, комад упоредне анатомије на пољу литературе. Заиста, читајући у исти мах обе верзије, види се како код старијег песника преоблађује антична вера, док се код модерног песника, који је рођен почетком деветнаестог века, исповљава скептицизам његовог времена. Види се како последњи песник, не ограничаван никаквим ауторитетом, пушта слободна крила својој машти, и како у својој песми има само тај циљ да у својим стиховима добро изрази чисто људска осећања. Старији песник, међутим, остаје под јармом црквеног ауторитета; он има дидакти-

чан циљ, хоће да слави једну религиозну догму, проповеда врлину хришћанске љубиви, и последња реч његове песме показује милостиву моћ кајања при опраштању свакога греха. И сам папа добија укор што је заборавио ту узвишену хришћанску истину, и суви штап који у његовој руци почиње да листа, упознаје га, наравно доцкан, са несагледаном дубином божјег милосрђа.

Раније саопштена првобитна песма о Танхајзеру по свој прилици је написана пред Реформацију; сама легенда не иде много даље, и можда тешко да је за сто година старија. Госпођа Венера, дакле, појављује се врло доцкан у немачким легендама, док су друге богиње, на пример Диана, биле познате кроз цео Средњи Век. Диана је још у седмом и осмом веку у епископским декретима извикана као зао демон. Од тада, она се обично појављује као јахачица, она која је некада у Грчкој, у онако лакој обући, пешке трчала по шумама. Хиљаду и пет стотина година морала је да се пробија у најразнијим облицима, и њен карактер такође је претрпео највећу промену. Доцније ћу споменути легенде које се на то односе.

Овде ми се намеће једна примедба која, развијена, даје довољно грађе за најинтересантнија испитивања.

Ја овде понова говорим о претварању грчко-римских богова у демоне кад је Хришћанство добило превласт у свету. Народно веровање је тим боговима сада приписало додуше реалну, али проклету егзистенцију, у том погледу сасвим сагласно са учењем Цркве. Црква није старе богове, као што су чинили филозофи, прогласила за химере, него их је сматрала чак за зле духове, који, после Христове победе, збачени са врхунца своје моћи, сада живе у тами старих порушених храмова или чаробних шума, и слабе хришћане, који онде залутају, маме на отпадништво својим заводљивим мађијама, развратом и лепотом, а нарочито играњем и певањем. О свему што се односи на ту тему, о претварању старог култа природе у сатанску службу и незнабожачког свештенства у чаробништво, о том поћавољавању богова,

отворено сам говорио како у прилозима „Историји религије и филозофије у Немачкој“, тако и у „Елементарним Духовима“, и мислим да тим пре могу да се ослободим дужности да даље о томе говорим што су од тада многи други писци, пратећи траг мојих саопштења и побуђени мојим напоменама о важности предмета, ту тему обрађивали много опширније, обимније, и разложитије него ја. Што они том приликом нису поменули име аутора који има заслугу за иницијативу, та њихова заборавност заиста је од мале важности. Ја сам не ценим одвећ то своје право. У ствари, истина је, тема коју сам изнео на дневни ред није била нова; али са таквим вулгаризовањем старих идеја ствар је увек као са Колумбовим јајем. Сви су знали ствар, али је нико није рекао. Јест, оно што сам ја рекао није била новост, и било је већ одавно штампано у уваженим фолиантима и квартантима компилатора и антиквара, у тим катакомбама науке, где су, каткад, са језовитом симетријом, која је далеко страшнија од пусте самовоље, један на други наслагани најхетерогенији костури мисли. И признајем да су и модерни научењаци обрађивали поменуту тему; али они су је, тако рећи, сахранили у дрвене мумијске сандуке свога конфузног и апстрактног научног језика, који велика публика не може да разреши, него га сматра за египатске хиероглифе. Из таквих рака и костурница ја сам ту мисао поново дочарао у прави живот маћијском снагом опште разумљиве речи, некромантијом здравог, јасног, народног стила!

(Наставиће се)

Хајнрих Хајне.

(С немачког превео [illegible])

ПОД УТИСКОМ СНА.

О кућице мала, весела и бела.
Ја те често сањам. Ноћас сам те снила,
Па ми данас души кô на Васкрсење.
По теби сам у сну побожно ходила,
И љубила твоје довратке и врата
Кô иконе с двери светога олтара:
Ту је пролазила, руком дотицала,
Светитељка једна — моја мајка стара.

О кућице мала, весела и бела,
Прошло је тридесет и некол'ко лета,
Како сам те вољом судбе оставила,
— Одавно је жена од оног детета —.
Ал' још душа моја с тугом те походи
Као голубица гнездо опустело,
Па по теби тражи миле јој нестале.
Па дозива срећно доба одлетело.

О кућице мала, весела и бела,
Души се одзивљу вране и гаврани.
Двориште је твоје у коров обрасло.
Под стрехом ти сова своје младе храни,
На огњишту твоме давно огња није,
Али место тамо у мом срцу гори,
И покреће душу на те ноћне путе —
Да тебе походи, с мртвима говори.

Јелена Ј. Димитријевић.

МРТВА РУЖА

Јуче бијах овдје. Плави дан се смијô
Пун сунца и среће. Ти си здрава била;
На њедрима твојим лептир росу пио
И свилена своја одмарао крила.

На бокору сада тебе вјетар њише
Увелу и мртву, док зрак зорин руди:
Спавај! Твој друг лептир никад неће више
Пити слатки живот са твојијех груди.

Тек што те је Мајка на свјетлост извела,
Тек што си испила прву кап љу сласти,
Од ненадне бољке ти си сто свела —
Умрла без топле љубави и страсти.

Како ли је чудна Милост нашег неба!
Као кобац вреба сваки живот дани;
Ја видим да Небу зато земља треба
Жртвама безбројним да га вјечно храни.

Алекса Шантић.

У ПОЉУ

Потеците сузе моје.
Оросите руже ове,
Ове миле руже мајске
Што их жедно сунце пије!
Па кад сјутра мила дође
И ружама закити се,
У бијела њедра њена.
Проспите се, сузе моје!

Уздисаји душе моје
Прикрите се у то грање,
Гдје плодови слатки руде.
Па кад мила амо дође
И потражи хладак тихи,
По бијелом врату њеном
Мрсите јој косу меку,
Уздисаји душе моје!

И ти срце с тугом твојом
Отргни се и полети
И лептиром жарким буди!
Да славује миле слуша,
На жарке јој усне пàни,
Па издахни!

Алекса Шантић.

ПРЕГЛЕД НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

Дубоко под књижевним слојевима српскога народа и ван општега тока писане књижевности, створила се и очувала једна анонимна књижевност, поетска и прозна, јака, силна, неоцењивих лепотâ, једна од најлепших које српска књижевност има да покаже, она коју су хвалили и ценили Хердер, Гете, Грим, Нодије, Мицкијевић и други велики светски писци. Кад смо је, пре једнога века, први пут пронашли, нашли смо је не у писаним споменицима старих библиотека и архива него у живој речи сељакâ који не знају ни читати ни писати; нашли смо је код старица које су причале приче на дугим ноћним седељкама, код слепих стараца који су песме уз гусле појали на саборима, код момака и девојака који су песме певали у колу, на свадби, о славама и празницима, итд. Путници, који су пре више стотина година пролазили српским земљама, казују да је тих песама и причâ и у њихово време било, да је и онда прост народ тако исто певао као и пре једног века, и као и сад у осталом, и ствар је јасна, и природна у исто доба, да је та усмена књижевност од давних, можда вајкадашњих времена расла и развијала се, полако и неприметно, у самом народу, у његовим најдубљим и најширим слојевима.

Та чисто *народна књижевност* није ни мала ни уска. Она обухвата поезију и прозу, народне песме и народне приповетке, и не у малом броју ни једне ни друге. Приповедака има до две хиљаде, а песама, мисли се, на десет хиљада.

Прегледајмо најпре *поезију*. Има две врсте песама, лирске и епске; лирске обично жене и девојке певају, епске певају људи уз гусле.

Лирских песама нема мало; можда их је на број више него епских. Оне су често испеване у стиху од десет слогова, као и епске песме, али су још више испеване и у другом каквом стиху, дужем или краћем, од 5—14 слогова. Оне певају многе моменте човечјег живота, рођење и смрт, и прилике између рођења и смрти: свадбу, гозбу, част, итд. Оне су каткад тужне, каткад веселе; има их и нарочито погребних (тужбалице), као што их има и шаљивих, сатиричних, противу извесних сталежа писаних, против калуђера на пример. Оне су највише љубавне, и љубав се у њима слика у свима видовима, менама, односима. Те љубавне песме певају и јачину љубавне страсти, и жеље и наде љубавника, и радости њихове, и горке жалости које их craлазе, и саму смрт која од тих жалости произлази. И оне то певају на стотину начина, у свима могућим варијацијама, са једним огромним богатством свежих, нових и оригиналних мотива. И оне су врло често одличне, било по осећају и јачини, било по духу, финоћи и дискретности, било по изразу, фигури, компарацији, или ма чему другом. Грим је налазио да су чак боље од епских, а зна се колико је он епске ценио, он, који их је поредио с Омировим спевовима, и који је н. пр. за *Зидање Скадра на Бојани* рекао да је то „једна од најдирљивијих песама свих народа и времена“. И Гете је ове лирске песме јако волео, поредио их с „Песмом над песмама“ коју је особито ценио.

Епске песме су од две врсте. Има их у дугом стиху, стиху од 15 или 16 слогова, с цезуром после првих седам или осам слогова, с кратким припевом иза сваког, или сваког другог, или сваких неколико стихова; и у кратком стиху, од десет слогова, с цезуром после четвртог, без припева.

Песме дугога стиха нису многобројне и не опевају онолико историских догађаја колико песме краткога стиха,

ма да често певају исте догађаје и јунаке које и те друге песме. Оне певају, на пример, цара Лазара, Милоша Обилића, Југовиће и друге косовске јунаке и познату катастрофу од 1389, у којој су два цара погинула и српско царство пропало; оне то чине са многим детаљима и мотивима који се налазе и у поезији краткога стиха, и певају то каткада сувље, каткада са више нежности. Оне певају и Краљевића Марка († 1394), тог најпопуларнијег српског јунака, али доста суво, и ако не историски верно него по легендарним мотивима; нежнија је само песма о њему и брату Андријашу, једна од најстаријих наших песама, чак из 16 века. Оне певају и деспота Стефана (1389—1427), али врло укратко и фрагментарно, и легендарно у исто доба, доводећи га н.пр. у сродство с Хуњадијем (Сибињанин Јанком, како се он у песми назива). Оне певају и деспота Ђурђа Бранковића (1427—1456), његове односе с Мађарима и његове личне незгоде, све то легендарно и епизодично. Оне нарочито и највише певају Змај деспота Вука (1471—1485), унука Ђурђева, његове бојеве и односе с Мађарима, често са много историског смисла, каткад са нешто легендарног увеличавања, у главном са пуно топлоте, нежности и осећаја. Оне певају и браћу Јакшиће, јунаке српске с краја 15 века, који су заједно с Бранковићима и Мађарима војевали против Турака, и представљају их нежно као идеалну браћу чију љубав саме виле кваре. Најпосле певају и догађаје локалне, бојеве с Турцима и несреће по Боки Которској и северној Далмацији, по целом приморју од Котара до Задра, којем је последњем граду посвећена нарочито лепа песма „Мајка Маргарита“ из почетка 17 века. У исто доба, и зато што је један део ових песама хрватског порекла, оне певају и хрватске јунаке и догађаје, Зрињскога на пример и бана Иваниша, и њихове бојеве с Турцима. Поред хрватских, оне певају, и то симпатично, и мађарске краљеве и јунаке, краља Владислава и Матију, Хуњадија и Силађија (Свилојевића у песмама), којем је последњем посвећена и једна врло лепа

и стара песма (17 век), као што певају и мађарске бојеве с Турцима, битке на Варни и Косову нарочито: то је и природно, пошто су ту српски и мађарски јунаци заједнички радили на истом великом догађају, ослобођењу од Турака.

Песме ове дугога стиха, и ако певају многе догађаје и јунаке које и песме краткога стиха, и ако то чине често с истим или сличним мотивима, сасвим су различне од песама кратког стиха. Главна је разлика у томе што се песме дугога стиха не певају више у народу, нити се памти да су се некад певале, а песме краткога стиха певају се и данас, као што су се певале и пре сто година кад су се први пут у народу почеле купити. Песме дугога стиха тек су крајем прошлога века нађене, и то у старим заборављеним књигама или у прашњавим рукописима, и тад се и сазнало да су оне некад постојале. Кад? Где? Кад су почеле, кад престале, где су цветале, како су се развијале? О томе се ништа сигурно не зна. По једној теорији, јединој која објашњава њихов постанак и развој, а која, поред све своје озбиљности, ипак није довољна ни увек примљива, те су песме имале овакву судбину. Оне су биле некад опште народне песме, певале се у Срему као и Приморју, кружиле као својина целога српскога народа (делимично и хрватскога). Оне су се зачеле под грандиозним и несрећним утисцима најважнијих догађаја по Србе, одсудних и великих битака Срба с Турцима на Марици (1371) и Косову (1389) у којима је пропала српска царевина, у јужним деловима некадашњих српских земаља, дакле, и крајем 14 века; затим су, током 15 века, постајале и, заједно са државом српском, помицале се све више северу, кроз данашњу Србију, ка Угарској, до Срема, где су се, у доба народних јунака у Угарској и доцније, крајем 15 и током 16 века, највише расцветале и добиле у главном прави епски дух и облик који и данас имају; на послетку су, после пропасти угарске државе која је следовала пропасти српске, увенуле и нестале током 17 века. За то

кратко време од два и по, или управо од једног и по века, „оне су постале од пунолька цвет, али цвет на ивици гроба".

Песме краткога стиха несравњено су многобројније од оних с дугим стихом; ових последњих има свега около стотине, оних у кратком стиху има неколико хиљада. Песме краткога стиха певају и више тема него оне дугога стиха, певају н. пр. неисториске теме, а певају и више историских догађаја и јунака, не само оне јунаке и догађаје, које смо напред поменули, него и многе друге, од најдавније до најпотоње прошлости, и то све у врло широком обиму и у много момената, тако да скоро за сваки већи период српске историје има по један циклус песама. Главни циклуси песама краткога стиха ови су. Најпре иде: *циклус неисториски,* не велики, и који обухвата бајке и легенде хришћанског и предхришћанског карактера; затим иду циклуси историски, који обухватају догађаје тек од краја 12 века на овамо. Ту је, најпре, *циклус Немањића,* који пева о владаоцима Немањине лозе (1168—1371), и тај циклус, којега нема у песмама дугог стиха, није велики, али садржи врло лепих песама: затим, *циклус косовски,* који пева о боју косовском (1389), најважнијем догађају српске историје, и тај циклус који је овде много развијенији него у песмама дугог стиха, има ванредних песама, и чини класични циклус наших народних песама; затим, *циклус Краљевића Марка,* класичан као и косовски, само још и разнолик по карактеру, не увек само трагичан него често и пун ведрине и хумора; затим, *циклус Бранковића,* који пева о деспотима Србије и Срема из 1427 1502, али мање него песме дугога стиха и мање историски; затим, *циклус Црнојевића,* који пева о господарима Црне Горе 15 века, и којега немају песме дугога стиха; затим, *циклус хајдучки,* који пева о хајдуцима што су се, у дугом периоду кад су Срби били под Турцима, борили за слободу народну, и који је врло велики и пун лепих песама; затим, такође леп *циклус ускочки,*

специалан песмама кратког стиха, који пева сењске и друге приморске ускоке, који су у 17 веку војевали против Турака и ослободили северно приморје од њих; затим, *циклус владике Данила,* т.ј. онај о ослобођењу Црне Горе од Турака под владиком Данилом (1707); напослетку, *циклус Карађорђев* о устанку српском на Турке под Кара-Ђорђем (1804—1813), који сјајно завршује серију песама краткога стиха.

(СВРШИЋЕ СЕ)

Павле Поповић.

БОРИСАВ СТАНКОВИЋ.

(Крај.)

V

Због тога нам лица у Станковићевим причама изгледају увек тако пасивна и тако немогуће резигнирана. Ни једно од њих није у стању да заслепи, да изгуби памет, да пође за срцем даље од сваког морала, и да војује за своју љубав до свирепости, до злоће и до вратоломног рушења у порок и срамоту. — У тренутку када би дошло до тога, када би један Томче требао да зграби једну Пасу, која му сатре живот својом лепотом и својом песмом и да као какав велики и зли мајмун позна само један инстинкт, заривен као нож у сваки његов мишић и и сваку његову мисао, место тога, знајте у напред, он ће да резигнира, да побегне од ње, да изађе на улицу, хучући од бола и страсти као од ране, и он ће да нађе негде распеване Цигане и да их изубија на мртво име, јаучући „Свири, бре!“ и грлећи их затим тужно до суза. Тако су и остала лица у „Старим Данима“ увек готова на резигнацију и на пасивност: Цвету не дају за Јована, она иде за Стојана; као Томче што годинама мре за Пасом и оиија се због ње, не желећи ништа и не иштући ништа, јер је он само бедан патролџија, тако и Ита воли Аницу и Аница Иту, али кад се Аница уда за неког терзију, Ита разумно резигнира и још се прима да буде девер, стари сват, штали, и све свршава једном опширном литерарном тугом.

Међутим, ако Станковић личи на кога у много погледа, то је на Пјера Лотија. Његове су Пушке, Ленке и

Пасе, као Рараве и Азијаде. Све њихове чежње долазе од сунца, од крви, од дуге месечине, од песме што се чује кроз тихе махале и модре винограде. Само што Лоти зна како свршава љубав тога света који стоји тако близу природи, природи која је, као у Мопасану, узрок свој блуди. То осећа и наш Ћипико, који је посејао љубавним пороком сваки жал и сваку увалицу на својем острву, жал на чијем се песку, уз хучање мора, мала Антица игра с децом мужа и жене.... То осећа и Кочић, под чијом врелом Мргудом сагорева суха трава, и коју мучи нека предачка зла крв и дуга месечина у глухом планинском босанском селу.

Те пасивности и резигнације има међутим одиста много у нашој источњачкој крви. У нашем теперамснту више има каприца него смелости, више импулса него воље; у њему има много оног мутног, опширног, чежњивог, далеког, без порива, без одлучности за скок, и с много оклевања у сваком хотењу. Тада још долазе народни обичаји који све моделишу, све изједначују, све заглупљују, чинећи страховит притисак на карактере и сатирући потпуно вољу у човека из наших маловароши. Они су му дали читав пропис за живот у друштву али су му одузели много од његове воље, његове самовоље, спонтаности, порива, темперамента. Он се налази између слободног човека из природе и човека из потпуне културе; није у стању ни да не зна за препоне као први, ни да често неће да зна за њих као други. Он је сав спутан у тим правилима за живот. Има много одиста могућег у иначе немогућој пасивности и резигнацији Станковићевих маловарошана. Али је штета што је та пасивност толико истицана, да је она скоро највиднија црта у карактеру ових лица, и ове приче остају тако повести о људима за чудо слабим, млаким и неспособним.

VII

По опису у својим причама, Борисав Станковић иде у први ред наших писаца. То се не би рекло по

оним раширеним и аљкавим стварима које од њега излазе по листовима, али се то види у његовој књизи *Стари Дани*, где је писац све дорадио и на све пазио, нарочито на своју синтаксу, невероватну и немогућу. У тој књизи има таких лепих места описа, каквих није имао у нас ни један приповедач. Када Станковић почиње онај страсни plein-air „У виноградима" финесом као што је ова: „мирише ми ваздух на испуцано грожђе", онда то не подсећа више ни на једног од наших дотадањих приповедача, него подсећа право на Тургењева или Додеа. Тако фина чула нема у осталом више ни један наш нови писац повела. Кочић није довољно нежан за таке нијансе; Ћипико је немаран и апатичан за слична опажања.

Нико у нас није знао као Станковић да каже овакe ствари: „Кроз нашу башту допире мрко-жута светлост, испрекидана и изломљена од грања и лишћа док до нас дође. А више нас кроз обасјани ваздух клизи нешто топло и опија". На другом једном месту, на почетку *Нушке*: „Већ у вече и које како. Забуните се, заборавите и заспите. Али кад вас ноћу пробуди месечево сијање — а он баш упро у лице — не знате да се једва дише. Гледате, гледате, па... Море, и земља је тамо друга! Лежите и пружате се слободно и поверљиво по њој као поред мајке". У *Старим данима*: „Изиђох за њим. На пољу свуда дубока мртва ноћ. Из чаршије, са чесме пада вода. На студеном и мутном обзорју избио месец и једва пробијајући кроз влажне облаке осветљава целу варош и околна брда неком мрко-жутом светлошћу". — Ево један мали пастел сумрака: „У томе већ почне први мрак. Њиве почињу да се губе; варошке улице да бивају тешње и тамније". Опис јутра у *Покојниковој жени* показује можда сву лепоту емоција које има овај наш писац: „У томе је почело да бива видније. Са свију страна почело је да се расклапа и разграњује. Око Анице из баште почеле птице, бубе да се дижу, шуште, мичу. Кроз свеж, оштар ваздух почео жагор кретање... дан се белио". У истој причи има опис прве ноћи Ани-

чине са човеком кога није ни волела ни познавала: „Ништа не зна до кад се у зору пробудила и скочила. До ње је био он, муж јој, а уста му полу-отворена, али услед палих, замршених бркова, зуби му се нису видели. Згрчен, упалих рамена, са сувим јаким рукама, косматим грудима, проседом косом, спавао је до ње. Она се тресла. Изгледао јој је тако, тако... Па још мрка зора, која је бивала све јаснија, па онај мирис новога намештаја по соби, задах заврнуте лампе; а она полунага, са модрицама, изломљеним телом, а он до ње згрчен, кошчат, уз њу... додирује је... осећа му дах. Скочила је", и т. д. Слика убоге врањанске улице: „Чаршија пуна магле, испресецана укрштеним млазовима свећа из дућана или кућа. Само фењери на чесмама и механама трну од магле. А магла пада, пада". *(Стари дани)*.

Не наводим пејзаже зиме, ветра, кише, јер их нема. Доде је опазио да у Тургењеву није него два пут пао снег, као да није реч о Русији него о Египту. У нашег писца опет, све се купа у месечини, или се светли у великом сунцу и модрилу винограда. Али такви су описи необично нијансирани и ванредно забележени. Станковић осећа све дубоко и веома чулно. Његова књига најбоље прави видљивим колико је убог пејзаж неких наших других приповедача од имена, од којих један, још увек славан, види на пролетном небу облаке „налик на камиле", а други вечерњу звезду која „изгледа као велика дијаманска игла" и трећи двориште које „изгледа као меница". Сличне импресије имају многи који и данас пишу, онако како је пре два века имао Фенелон, коме је поље зелен ћилим, ноћ црна, дан бео, сунце сјајно, без икакве јаче визуеле и без икаквих отменијих утасака. Онај који се буде забављао да тражи колико је ко имао чула у нашој приповетци и у нашој поезији, наћи ће на грдан број бесчулних и тупих људи. За Станковића би се могло рећи оно што је Сент-Бев рекао за једног старог француског романсијера: „Треба да му захвалимо што је он први унео мало зеленила у нашу литературу". Станковић са Ћи-

ником и Кочићем успели су да српску приповетку у томе погледу дигну на висину коју никад дотле није имала. Њихове сензације боје и звука сасвим су нове ствари у нашој приповетци.

VIII

Свет који слика Борисав Станковић, то је свет који већ нестаје. И ако је то време исто у коме се родио и сам писац, он то доба ипак назива још сада „старим данима“. Станковић остаје дакле историчар последње генерације нашег старог друштва са источњачким навикама. Тај се свет губи и у Врању, и још коју годину само, па ће онај турски натпис на мосту да буде једино видљиво обележје читаве једне прошлости Србијине. Борисав Станковић је још ту да покаже лепоту и идилу тих старих дана, и његове приче имаће увек онај мелахолични мирис мртвих ствари.

Али и поред заслуге с те стране, Станковић би учинио неправду свом таленту, ако би ту локалну боју стављао као главни, или уопште велики циљ своје уметности. У нашој новели је та локална боја била за дуго прва сврха, и из тога су костим и жаргон постали једини изрази једне народне средине. Фолклор је био заменио свако дубље познавање душе. Стеван Сремац је унео био у нашу књижевност читав свет својих бозаџија, салепџија, симиџија, бостанџија и пасванџија, цео цинцарски свет из новоослобођених крајева, верујући да ће та отужна гомила заврзана, са њиховим жаргонима и костимима, дати појма о нашој народној души и дати једну националну литературу. Ђоровић је затим дао читаву епопеју о једном глупом народу. Једва с Кочићевим Давидом Штрбцем у *Јазавцу пред судом* улази у нашу приповетку прави српски сељак са оном болном иронијом увређеног и пониженог, с гордошћу у својој часној сиротињи, са сневањем о великом господству старих царева и деспота, с лукавством који је цела његова мудрост у прекој његовој борби за опстанак. У Давиду

Штрбцу, није одело ни жаргон главно што га чини националним него је то душа, гола душа, тако дубоко запажена и тако лепо записана. Јер што ће и од Станковићеве Нушке да остане то није њен оквир, њене шарене шалваре и њено змијско играње уз тепсију, него ће остати Нушка гола, са оним што је у њој само душа, по оном éternel feminin што носи у својој мутној чежњи, побуњеној крви, запаљеном телу што мирише на страст и спол, остаће по оном по чему та мала пожудна Врањанка спаја прву и последњу жену на свету. По оном што је у њој врањанско, њена вредност не би била ни велика ни дуговечна.

Било је апсурдно шта се разумевало у нас под националношћу једног типа и локалном бојом једне приче. Тако Ћоровић регистрира тачно свако парче одела на свом лицу из приче, протоколише као у кадастру у једном мостарском врту сваку леју, свако поврће, сваку воћку, да би изгледао мостарскији и реалистичнији; има примера где се тачно и потанко исприча каквом се закрпом закрпио какав његов невероватни билмез чија се историја приповеда са сасвим озбиљним лицем. Стеван Сремац је набрајао читаву кухину јела у својим најчешће до зла бога досадним описима. Чега је ту најмање, то је онога чега би требало да има у првом реду: душе, велике и опште људске душе, судара оних осећаја који су први, и најопштији, и непромењљиви, оних по којима је човек вечни човек; да има оних страсти и потреба које се у основи не мењају и који су најистакнутији од човечјих инстинката. То је оно што су наши писци могли да науче од руске приче, и што они нису научили само с тога што су увек узимали за углед један другога, и што су повлађивали укусу једне публике, необавештене и лаке.

Наша нова прича (Станковић, Ћипико и Кочић) ослободила се тих узора и пошла инстинктивно другом роду емоција. У њиховим причама има зато више лепоте описа, лепоте мотива и прецизнијег посматрања душе, и по томе наша прича излази из уметности про

тоолисања и рапортирања. Сељак Кочићев није више сељак Веселиновићев, који у њему није могао да види читаву лествицу противуречних страсти и осећања, него је његову простодушност терао до безизразности и блесавости, као што је момче у *Момчету* или баба Петрија у *На прелу*. Позадина се лагано губи за људима, и она је сад због њих, а не они због ње. Видети људску душу у њеном вечном и општем, то је велико дело романсијера и приповедача; видети је у пролазном и променљивом, то је лак посао историчара. Док не буде тог философског елемента у нашој уметности, наш роман и прича неће никад изићи из граница наше земље и пропадаће с генерацијом својих првих читалаца. Многи од оних који данас пишу, и не слуте како је настало једно доба одабирања, и како је постало тешко бити писцем и уметником, и како лагано изумиру људи и књиге до јуче славне.

Оно што ће сачувати Станковићеве књиге, то је његов темпераменат, велико уметничко срце које је у њима расуто, дуга и тамна његова песма „жалба за младост“, чијој се лепоти неће моћи отети ни они који ће доћи још дуго после нас. Станковић ће остати међу најбољим песницима љубави који су икад у нас писали.

J. Дучић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Шекспир и Др. Л. Костић.

Виљем Шекспир: *Хамлет, краљевић дански.* — С енглеског превео Др. Лаза Костић.

(Крај.)

Ту је имала само једна ствар да се учини: требало је дати Шекспиру, у преводу, онолико слогова или стихова колико је било потребно да се каже Шекспирова мисао, са свима њеним лепотама, и значајним појединостима, и ситнијим и крупнијим разликама у значењу. То је очевидно. Пошто је с једне стране (као што смо довољно видели) немогуће казати на српском у истом броју слогова онолико колико је казано на енглеском; а пошто би с друге стране (као што смо видели и сувише) било грешно, противно сваком разуму, жртвовати истом броју слогова лепоту, дубину, прикладност Шекспирова текста, то јест оно што Шекспира чини Шекспиром, оно рад чега људи и преводе Шекспира на стране језике; пошто, велим, тако ствари стоје, шта друго остаје човеку чинити, до дати Шекспиру онолико слогова колико је потребно да се каже Шекспирова мисао? Погрешно је, сасвим погрешно оно иначе доста раширено мишљење да песму, спев, и тако даље, треба увек преводити „у стиху изворника“, у оној врсти стиха која је употребљена у изворнику. Напротив, изузимајући врло ретке случајеве у којима је неки сасвим нарочити ефект везан за неку сасвим нарочиту врсту стиха, у свима осталим случајевима „стих изворника“ треба да је

увек последњи обзир при превођењу; свакад су важније унутрашње особине. Колики удео у лепоти „Хамлета“ има број стихова?... Колику улогу у лепоти „Хамлета“ игра јамбски десетерац? У грчкој и француској драми јамбски дванаестерац? У шпанској драми трохејски осмерац?... У јамбском десетерцу не лежи ни сјај ни шаренило дикције ни дубина мисли, ни сликање живота и карактера у Шекспировим драмама. Међутим, те је особине на првом месту потребно очувати. Један мој некадашњи ђак превео је пре извесног времена саркастичну песмицу Анастазија Грина о једном од оних глатких, „уљавих“ људи који у животу немају непријатеља. Последњи стих у песми, епиграматично заоштрен, у облику надгробног натписа, гласио је баш тако: „Он није имао непријатељâ!“ Претворена у стих, ова реченица, најважнија у песми, имала је и могла је на српском да гласи само овако:

Он није им'о непријатѐљâ!

(по познатој схеми Јакшићева јамба, на пример, у песми „Падајте, браћо!“ у стиху: „Та зар би тако с Авале плаве“...). И по том стиху требало је испевати целу песму, пошто стих треба прилагођавати смислу, а не смисао стиху. Преводилац, међутим, руководећи се мало пре поменутим мишљењем да у преводу треба свакад задржати стих изворника, превео је песму у трохејском осмерцу, те му је последњи стих гласио: „Он злотворâ није им'о.“ Смисао је био сад сасвим други, и, у осталом, правио је песму сасвим неразумљивом. Стих је био очуван исти који је и у изворнику; али по коју цену? и с каквим резултатом?

Више још, може често бити *погрешно* — чак и у случајевима кад је могуће и без веће тешкоће преводити у „стиху изворника“ — тако преводити. Језици су различни међу собом по свом ритму и својој мелодији, и један исти стих, употребљен на два разна језика, може чинити два разна утиска. Неки стих, на језику с кратким речима, може чинити утисак сразмерно *дугог* стиха;

док тај исти стих, са савршено истом метричком схемом, може на другом језику с дугим речима чинити утисак просечно *кратког* стиха; тако да баш преводећи „верно“ изворнику, човек преводи неверно. Упоредите само примера ради горе поменути говор Хамлетов: „Није само мрки плашт мој, добра мајко“, преведен на српски у јамбском десетерцу, с тим истим говором на енглеском, како га је, такође у јамбском десетерцу, испевао Шекспир; видећете да српски стих, и ако је по спољашњем облику потпуно исти, — исте дужине, истог броја слогова, и исте метричке схеме — изгледа краћи, и цео Хамлетов говор убрзан, и као задихан.

У толико мање сме преводилац преводити „у стиху изворника“, кад такво превођење наиђе на тешкоће или, сувише још, кад оно, као у овом случају, није могуће без огромне штете по текст. У оваквим приликама питање је увек, шта је важније? чему шта има да се жртвује? Кад бисте имали кутију од гроша, или од неколико гроша, и статуету од неоцењиве вредности, већу од кутије, бисте ли ви, ради тога да статуета може стати у кутију, одбили статуети главу, и ноге од колена, и још је преломили у појасу? Или урадили као онај варварин холандски што је подсекао најславнију слику Рембрантову, његову „Ноћну стражу“, са обе стране, зато да би могла стати између два прозора, — лепо место за намештање слика? Тако је и овде питање: да ли је важније одржати у преводу исти број стихова који је у изворнику, или очувати садржину мисли и лепоту и прикладност дикције? Одговор је и сувише јасан. Правило с тога мора увек остати да преводилац треба у свом преводу да дâ онолико слогова у стиху, односно стихова у целом спеву, колико је свакад потребно да се каже песникова мисао. Може ли он ово постићи истим бројем слогова или стихова, тим боље; ако не може, он мора дати више; то је просто као хлеб.[1]

[1] Паметни преводиоци увек тако и раде: повећавају број слогова у стиху или број стихова у спеву; и тако раде кадгод би због

Који ће начин преводилац изабрати: да ли ће дати више слогова у стиху, или више стихова у спеву, или комбиновати и једно и друго, то је његова, преводиочева, ствар. Све троје је потпуно оправдано. Разуме се да ће резултат много зависити од вештине песникове; али увек и свуда, и код најобичнијег стиха, резултат много зависи од вештине песникове. О овим би начинима требало више говорити; јер би неко могао рећи да је лако казати, па и доказати, да нешто не ваља, али да често прво треба видети да ли је било могуће урадити боље, и да понеки пут и оно што не ваља може бити најбоље. Овде није тај случај. Али се ја не могу на томе задржавати. О „*другом*“ начину, који тражи да се дâ „више стихова у спеву“, нема ни иначе ништа нарочито да се каже: то је ствар проста, и свако је може разумети. О „*првом*“ начину, о проширивању стиха већим бројем слогова, рећи ћу само укратко да би за превођење Шекспира на српски било довољно повећати јамбски десетерац за једну стопу, то јест начинити од њега јамбски дванаестерац. (Ја молим читаоце који се нису бавили метриком и немају развијено осећање

„стиха изворника“ морали кварити сам текст. — У свом Уводу у „Антологију кинеског песништва“ Форке вели: „Пошто Кинези, својим једносложним речима, могу у једном стиху да искажу *више но двапут* толико колико је могуће рећи у неком флективном језику, то сам био принуђен да по правилу од једног кинеског стиха правим два немачка, изузимајући неколике песме, у којима сам место тога употребио врло дуге стихове... Јер, бадава је, само су за два излаза могућа: удвојити број стопа у сваком стиху, или од сваког стиха направити два“. — Не треба сметати с ума да овако говори *немачки* преводилац који је, као што је познато, *навикао* да преводи „у стиху изворника“; да се, даље, *он* тужи на флексије (шта остаје онда Србину!); да је немачки језик један од најзгоднијих језика за превођење, ако не најзгоднији (ни „кратак“ ни „дуг“, али пре „кратак“ но „дуг“; с врло богатим речником; с веома згодним системом акцентуације; и тако даље); да је овде реч о превођењу *у стиху*, које је увек слободније, и о превођењу *лирских* песама, код којих је верност превода много шири појам но што може бити код драмске конверсације Шекспирове. Најзад, немачком преводиоцу, наравно, и не пада на памет да се текст може скраћивати

за стих да ове ствари не оцењују по свом првом утиску). Јамбски дванаестерац био би у нас леп, гибак, крепак, и мелодичан стих, и његова употреба у сличним случајевима била би потпуно оправдана. Он би имао међу осталим нашим врстама стиха своје законито и одређено место: он би одговарао нашем познатом трохејском дванаестерцу исто онако како нашем трохејском десетерцу одговара јамбски десетерац. Он би у нас био као нека врста пропарокситонског једанаестерца талијанског. Њиме је, узгред буди речено, писана целокупна грчка, и сва класична и модерна француска драма. У нас би он потпуно одговарао, свима битним особинама својим, стиху Шекспировом.[1] Најзад, драмски десетерац, којим се Г. Костић служи као драмским стихом, баш и кад би био довољно дуг као преводни стих, изгледа ми и иначе (види горе) сувише кратак за уметничку драмску дикцију, прилагођену обичном говору, и надевену појединостима; осим тога задихан и монотон. Такав је нарочито јамбски десетерац како га употребљује Г. Костић, који са неразумљивом конзервативношћу, од првих почетака па до данас, употребљује искључиво чист десетерац, без прекобројног једанаестог слога; док, као што је познато, други народи (од којих смо ми тај стих и позајмили), и Енглези, и Немци, и Французи, употребљују тај стих увек у оба његова

[1] У мом горњем преводу Краљева говора, последњи стих, који на енглеском гласи:

Our chiefest courtier, cousin, and our son —

гласи на српском: „Наш први дворанин, синовац, и наш син". Случај је хтео да тај стих у овом српском врло верном, и по намери прозном преводу, испадне такав један јамбски дванаестерац о коме говорим. Написан као стих, он би изгледао овако:

„Наш први дворанин, синовац, и наш син."

Шта би метрички овом стиху недостајало? Ритам је ту, исти који и у енглеском; изговорите оба стиха један за другим на енглеском и на српском, и видећете да и један и други звоне једнако. Метар је такође ту; тачно јамбски, у правилним јамбским стопама, као у енглеском. Разлика у дужини сама по себи не може сметати: нарочито не кад је овако малена као што је овде, и кад се ствар тиче два језика који су по дужини својих речи тако различни међу собом.

облика, као чист десетерац, и с прекобројним ненаглашеним једанаестим слогом, као једанаестерац. Талијанци га шта више и не знају у другом до у овом последњем облику; они тако и називају тај стих који у свима осталим језицима носи име десетерца. Г. Костић је у том смислу назадак према Бранку Радичевићу, који је јамбски десетерац употребљавао, још у оно доба, у оба његова поменута облика. Међутим, прекобројни, ненаглашени слог био би код нас још кориснији но код других; прво с тога што ми имамо мало једносложних речи, а речи с наглашеним последњим слогом немамо никако: друго, што помоћу њега добијамо слог више; и треће, што је код нас потребније но код других оживљавати пригодну монотонију и успоравати пригодну задиханост чистога десетерца. Г. Костићу је, извесно, овај други облик десетерца изгледао недовољно правилан; можда и аритмичан. Али он ће се такав чинити само онима који су навикли једино на просте ритмичне облике; онако исто као што примитивном укусу годи само потпуна, нимало непомерена симетрија.

Најзад, било како му драго с овим (мени је то за моју данашњу тезу сасвим свеједно), једно је и сувише јасно, а то је, да се за љубав стиха не сме кварити текст; ни Гуцковљев, а камо ли Шекспиров. Ако не би никако могао да се нађе погодан стих за превођење Шекспира, Шекспир би се преводио у прози. Али ми смо видели, што ни иначе није тешко разумети, да *има* начина да се Шекспир добро преведе и у стиху; и сва ова разлагања су зато ту да покажу да се то и *може* и *мора*. Не само може, но и мора; и не само мора, но и може.

Г. Костић је мислио друкчије; и од тога тренутка настаје једна комедија, која се свршава тек с последњим стихом комада. Ја сам у почетку овога одељка рекао да, погрешке које је Г. Костић у свом преводу направио зато што не зна енглески, нису ништа према погрешкама које је учинио с тога што, с једне стране, не разуме довољно Шекспира, а с друге, што је уопште човек лишен осећања мере, равнотеже, опажања, и кри-

тичког духа. Ја то овде морам поновити. Г. Костић је доиста човек који не види, не опажа, и не схвата, *који себи не даје рачуна о стварима.* Он од свега горњег није ништа видео, ни прикладност и диференцираност Шекспирове дикције, ни релативну важност текста и стиха, ни однос српског језика према енглеском, ни пример страних преводилаца. Он је заиста мислио да је у преводу Шекспирова „Хамлета“ главно сачувати број слогова, — не *стихова,* но баш *слогова:* — исти број стихова с истим бројем слогова. Он је стао на то становиште од свога првога превода, без оклевања. Нигде, ни у једној расправи, ни у једном предговору, ни у једној примедби на дну стране, он не казује да се премишљао, да се колебао, пре но што се решио за тај стих. Напротив, у поменутом свом одговору на ранију белешку „Српског Књижевног Гласника“ о овом преводу, он као зачуђено и прекорно помиње да се Змај једном дуго борио, и да је тек „иза дугог отимања“, „најзад“ одлучио да Гетеову „Ифигенију“ преведе у том стиху. Он, Г. Костић, није се дуго отимао. Њему је одмах од почетка било јасно да је јамбски десетерац најзгоднији стих за превођење Шекспира на српски, да је број и облик стихова важнији од текста, да је кутија важнија од статуете, и једна ћуд од слике Рембрантове. На тај начин је имала да пропадне лепота, тачност, смисао стихова; али то није било важно; важно је било одржати цифру стихова и суму слогова. Више још — добити, ако је могуће, и мањи број слогова; и добити, ако је могуће, и мањи број стихова. Г. Костић, доиста, има стихова од десет слогова који у Шекспира броје дванаест, и низова од осам стихова који у Шекспира броје девет, и од шест који у Шекспира броје седам. Г. Костић изгледа да је држао да исти број стихова и слогова треба одржати само онда кад се на тај начин упропашћује Шекспиров текст. Ако, случајно, мисао може да се каже с мањим бројем слогова, он ће је рећи с мањим бројем; тек ако мисао не може да се каже без

већег броја слогова, он ће задржати *исти* број слогова. Код Г. Костића „исти број стихова" значи само број *који није већи,* а не значи у исто време и број *који није мањи.* Ти јамбски стихови, међутим и гредом буди речено, рад којих је он чинио цео тај покор, изгледају врло често овакви:

Молим т' остај, не ид' у Витенберг...
Обесцени даровников немар...
Види се јасно у држави нам...
Рец'те му много је његовог...

Шта би ту вредело рећи му да је „много његовог"? Човек који у „Хамлету" не види ништа друго до калупа стиха, не би то разумео. Као што за кокош веле да не може да изиђе из круга који око ње кредом опишете, тако је Г. Костић видео само једно, број слогова, и из тога није могао да изиђе. И томе је све жртвовао. Да би истерао стих, Г. Костић је прокустовски злостављао Шекспира. Већ из „Ромеа и Јулије" познати су нам они стихови склопљени помоћу свих могућих „средстава за скраћивање", помоћу елизијā, избацивања спона, употребе необичних облика и ретких конструкција, замењивања познатих и пуних речи ново скованим и крњим, употребе краћих синонима место дужих, без обзира на прикладност израза, — обртања реда речи, елиптичног сажимања, без обзира на то да ли ће се стих разумети или не. У „Хамлету" је Г. Костић отишао много корака даље. *Без икаква обзира на резултат,* — ја те речи подвлачим, и желим да се узму у њиховом буквалном значењу — Г. Костић је сажимао, гњечио, касапио речи и реченице, мрцварио текст свој и Шекспиров.

И на првом месту *речи,* елизијама. Елизије Г. Костића прелазе у овом преводу „Хамлета", и бројем својим и нарочито врстом, све што је досад било познато у нашој књижевности, међутим најбогатијој у том погледу од свих осталих (то је један факт из упоредне историје књижевности). Г. Костић је у свој текст не само унео све досад познате елизије, но је откривао нове и

„*гомилао*“ их је: апостроф игра у његовом тексту једну од главних улога. Остављам на страну скраћења на која су нас навикли други наши песници; код Г. Костића *све* речи могу да се скрате, и скраћују се; и могу много да се скрате, и скраћују се много; не изузимајући ни особна имена. Г. Костић каже: „о нитков'!“ место „о ниткове!“ и „ма сушт'“, „нешт'“, „не ћ'те,“ „паз',“ „стражар'те л'?“ место „ма сушти“, „нешто“, „нећете“, „пази“, „стражарите ли?“ Он каже: „кад пет'о к'рекне“ место: кад петао „кукурекне“. Он каже: „Хорац'је“, „Полон'је“, „Офел'ја“ место њихових правих имена; „Волтим'“ место „Волтиманд“; и претвара Св. Патрика у Св. Петра, да би добио један слог (стр. 47). Код њега Хамлет, захваљујући Фортинбрасовом Капетану, каже овом: „Господ'не, хвала вам!“ Капетан одговара: „Господ'не, збогом!“ Краљица каже да је „крваво“ дело убити Полонија; Хамлет јој одговори да је убити Краља још „крвав'је“. Краљ каже Гилденстерну: „Спремите с'!“ Гилденстерн му одговара: „Приправ'ћемо се“. Хамлет каже Краљици да ће „понов'ти“ сваку реч. Полонију је Офелија све „исповед'ла“. Хамлету је приповест „расцеп'ла“ ум. Краљу су „заступ'ли“ пут. А Краљица јавља Лаерту да му се сестра „утоп'ла“...

У Г. Костићевом преводу Шекспиров текст изгледа овако:

Зар ништ' не вид'те там'?...

Заборавит' ни себе не можем'...

Одскочили б' од главе увојци,
А свака длака исправила б' се...

Да ј' луд, тако ј': што ј' тако, то је јад,
А јад што ј' тако: и тај срок је луд...

И таква скраћења не долазе само с времена на време, но иду тако, као што сам казао, стално кроз цео превод.

Како те елизије изгледају у тексту, није тешко погодити. И кад су најобичније, па кад тако иду кроз цео комад, оне су врло несносне. А кад су овакве као што су ове Г. Костићеве, од њих не може бити ничег несно-

снијег. Какав утисак могу оне остављати на читаоца или слушаоца у озбиљним, нежним или патетичним призорима у комаду? Какав утисак може чинити онај красни последњи монолог Хамлетов, онај што почиње речима: „Како ме све прилике оптужују!...“ онај што је лепши од оног првог и познатијег „Бити или не бити“ — какав, велим, утисак може чинити тај монолог кад се пре њега Хамлет и Капетан дедаче са својим: „Господ'не, хвала вам“, — „Господ'не, збогом“, и кад је и тај монолог, цео, исто тако избоден првићима, апострофима? Какав утисак може чинити онај тренутак у ком Краљица јавља Лаерту тужну смрт Офелијину, кад она то каже, као горе, овако:

Сестра ти се утопила, Лаерте!

И да ли може изгледати друкчије но врло смешан сиромах Лаерт, у призору кад дозна за смрт очеву, и на питање Краљево „шта мисли с Хамлетом“ бесно одговара:

У цркви заклаћу г'!

Како песник може овако скраћивати? и какво је то осећање које оваква скраћења допушта? Да су стихови иначе свилени, бисерни, и златни, па би изгубили сваку своју вредност.

Г. Костић, међутим, иде и даље. Он скраћује тако да реч не само изгуби свој облик, но и своје значење. Он скраћује и растеже (прокустовски) речи за читаве слогове. Шекспиров Хамлет, удесивши представу, вели да ће за време те представе мотрити на Краља, који се мора издати: „Посматраћу његове погледе“, вели. Г. Костићев Хамлет избацује *по* од „посматраћу“, *по* од „погледе“, и знак множине ове последње речи, и каже: „Сматраћу му глед“. Што ове речи пола значе друго но што треба, а пола не значе ништа, Г. Костићу је потпуно свеједно. Два три стиха доцније, у истом монологу, Г. Костић каже „уздан разлог“ место „поуздан разлог“. Тако место „рођење“ каже „род“, место „сметлиште“ „смет“, место „додир“ „дир“, место „начин“ „чин“, место „гашење“ „гас“, — речи и значења која у књижевном језику не по-

стоје. Тако, за време речене представе пред Краљем, Г. Костић има да употреби у тексту речи: „сумња“, „увео“, „отров“, и „ужас“. Али како су и те наши речи час дуже час краће но што треба, — како је Г. Костићу требало да прва има три слога место два, друга два место три, трећа један место два, четврта као и трећа, — он их тако и дотерује; и место „сумња“ он каже сумњица“, а место „отров“, „ужас“, и „увео“, каже просто „тров“, „жас“, и „вео“. Луцијан вели:

Поноћних трава тров неокушен...

а Краљица:

Ал' куку мени, нешто си ми вео, —
За силну љубав сумњица је жас,
Кад сумња ужас, љубав бива страс'.

Од оваквих скраћења пошао би само један корак даље онај који би место „боравиште“ рекао „бор“, и место „уже“ „же“, или тако што; док онај који би место „ноћиште“ рекао „ноћ“, и место „насип“ „сип“, и место „убрус“ „брус“, не би пошао ни тај корак даље.

Аберација је чудна заиста. И ја бих се овоме заиста много чудио кад у овом преводу не би било још чуднијих ствари, и кад би уопште имало смисла чудити се Г. Костићу.

Те чудније ствари, то је оно што је радио с *реченицама*, с *текстом* Шекспировим. Ја сам у почетку рекао да од Шекспировог текста није ништа остало осим најгрубље сличности у басни комада, у броју и реду призора, у истом броју лица, и у истим именима њиховим; и то је тачно дословце. Г. Костић је Шекспирову дикцију сматрао само као грађу за пуњење стихова. Од оних примера које сам горе наводио као илустрације за прикладност Шекспирове дикције (изузимајући, наравно, први, ћутање Хамлетово) ниједан није сачуван у Г. Костићевом преводу. Оно место где Хамлет на три разна начина поздравља Хорација, Марцела, и Бернарда, не може у преводу да се позна; изгледа као цртеж истрт палцем.

Оне усклике, титулисања, речи од милоште: „драги“ „добри“, и тако даље, он је брисао и додавао по вољи. Оне таутологије које су показивале Хамлетову расејаност он је уништио или изменио: Хамлет једанпут није уопште расејан, а други пут је, место да буде расејан, гломазно присебан. Ону синонимију: „Крвава, блудна хуљо! свирепа, подмукла, похотљива, изрођена хуљо!“ Г. Костић је претворио у једну поскочицу. И тако даље. Али о разноврсним и чудним нетачностима Г. Костићева превода не могу дати правога појма никакви наводи и никаква анализа. Оно што је најгоре у овом преводу, то нису појединачне погрешке, ма како крупне и чудне биле, но њихова непрекидност. Нарочито су тако зване ситне погрешке ужасне; оне се нижу једна за другом, нижу, нижу, нижу, — једна за другом, једна на другој, једна у другој, по више слојева, тако да их је немогуће размрсити. У Шекспирово време, глумци су нерадо допуштали штампање комада које играју, јер су сматрали да оно иде на штету њихових позоришних прихода. Комади који су ипак угледали света, најчешће су били криумчарски прибележени за време представа, из публике. Какав је морао изгледати текст прибележен под таквим околностима, с ондашњом несавршеном стенографијом, није тешко погодити. Један од ондашњих драматичара, Хевуд, има једну песму, у којој се о тим текстовима вели да „понеки од њих бележи радњу, али ниједну реч онако како је изговорена“. Такав је, буквално, текст Г. Костићевог превода.

Мени, наравно не остаје ништа друго до дати две три прегршти примера.

Да би истерао стих и број стихова, Г. Костић је из реченица избацивао, или им је додавао, све што му је и како му је кад било згодније, без разлике. За јамбски стих, на пример, врло су корисне, за почетак и крај његов, једносложне речи. Разуме се човек их сме употребити само онда где одговарају смислу; јер речи, — нека су најситније, нека казују најтању разлику најповрши-

јега односа, нека је то једно „па“, нека је то само лична заменица поред глаголског облика — речи све имају своју нарочиту употребу, своје одређено значење, и својим доласком додају реченици свакад један *нов* појам. Г. Костић их је додавао кадгод му је тако лакше било саставити стих, без обзира на то да ли имају смисла, или дају погрешан смисао, или смисао противан правоме. — У призору с Духом, кад Хамлет хоће да пође за овим, његови га пријатељи задржавају, и Хамлет отимајући се, довикује им: „Себи руке!“ Г. Костић због једног слога на крају стиха прави га грубим, и преводи: „Себи руке, ви!“. — У истом призору с Духом, пошто је Дух отишао, Бернардо каже: „Спремао се да проговори, кад петао кукурекну“. Г. Костићев Бернардо ближе одређује, и, као неко који би рекао „два и два су баш четири“, вели: „Кад пето крекну хтеде зборит' баш“. Доцније, Марцело каже: „Нестало га је кад је петао кукурекнуо“. Г. Костићев Марцело опет ближе одређује, само сад с почетка реченице, и вели: „Баш утече на петлов кукурек“. — У истом призору с Духом, пошто Дух оде, Марцело још у страху и у чуду, каже узбуђено: „Отишао је“. Г. Костићев Марцело каже фамилиарно: „Тај оде“. — Кад се Дух у истом призору поново јави и оде, Марцело опет констатује: „Отишао је“. Г. Костићев Марцело, кога је ствар почела да занима, каже разочарано: „Већ оде“. — У Шекспировом „Хамлету“, кад Хамлет каже Хорацију и Марцелу да ће они издати да су Духа видели, Хорацио одговара: „Ја господару, нећу;“ — на што Марцело додаје: „Ни ја.“ Г. Костићев Марцело каже предомишљајући се: „Па ни ја;“ као да би, на пример, он имао више права да то учини но Хорацио. — После оног дугог, најдужег призора у целом „Хамлету“, у коме је Хамлет с напрегнутом пажњом разговарао прво с Полонијем, па с Розенкранцом и Гилденстерном, и најзад с глумцима, Хамлет најзад остаје сам и каже оно тако лепо нађено, суморно и уморно: „Сад сам сâм“. Салвини на том месту, остајући сам, има ону лепу радњу, да застане и да про-

трља прво очи, као уморан човек после дугог и напорног рада, па тек тада почиње онај раздражени монолог Хамлетов који затим долази и о коме смо горе говорили. Г. Костићев Хамлет, пошто остане сам, каже весело, трљајући руке од задовољства: „Е, сад сам сâм“. Кад Дух саопшти Хамлету да „змија која је његов живот убола, носи сада његову круну“, Хамлет који је то слутио, утврђен сад у својој слутњи, узвикне: „О пророчка душо моја! Мој стриц!“ Г. Костићев Хамлет каже изненађено: „Зар мој стриц!“...

И тако даље; јер тако, наравно, иде кроз цео комад.

Нетачности у Г. Костићевом преводу које долазе од *скраћивања*, наравно су још много теже и много чешће. Ту Г. Костић није правио разлику између ситног и крупног. Пошто је било главно одржати десетосложни јамбски стих, то је Г. Костићу била споредна брига како ће изгледати оно што се у тај калуп излије. Без даљег коментара, ево примера, који су тако многобројни да их ја из гомиле вадим и наводим скоро насумце. — У великом призору Хамлета с матером, Дух каже Хамлету, да помогне матери која се бори са собом; он вели: „О, буди посредник између ње и њене душе која се бори са собом!‘ Г. Костић преводи:

Међ њу и *борну* ући душу јој...

Мало пре тога, кад Хамлет спази Духа, он зачуђено пита матер: „Зар ви тамо ништа не видите?“ Краљица одговара: „Савршено ништа; међутим, све што има, ја видим.“ Код Г. Костића, на Хамлетово питање: „Зар ништ' не вид'те там'?“ Краљица одговара: „На свету ништ', и ако видим све...“ „Све или ништа“ су досад рекли многи смели људи; али ни најсмелији нису досад смели рећи: „Све и ништа!“ Пре него што ће се с Краљем сакрити иза завесе, да прислушкују Офелијином разговору с Хамлетом, Полоније, нехотице и безазлено несмотрен, помене узгред да лицемери својим побожним изгледом успеју „пошећерити и самога ђавола“. На то Краљ, осе-

тивши се одмах погођен (једна од оних лепих прикладности Шекспирових), дубоко уздахне и каже за себе: „О! и сувише је истина! Како ме оштро ошинуше ове речи по савести!“ Г. Костић у свом преводу премешта усклик испред прве реченице пред другу (врло погрешно); реч „савест“ замењује речју „свест“, зато што је ова краћа; а место оног дубоког и дугог уздаха: „О! и сувише је истина!“ меће просто једно мирно и кратко: „Да!“ — У оном горњем призору с Духом, када Дух хоће да пође, Хорацио, не знајући како да га заустави, да га натера да одговара, довикује Марцелу: „Задржи га, Марцело!“ Марцело на то пита Хорација: „Хоћу ли да га гађам копљем?“ И Хорацио, у највећем заносу, довикне му: „Гађај, ако неће да стане!“ Али Дух, бестелесна авет, промиче као облак поред њих, *на другу страну* од Марцела (Шекспирове лепе прикладности), поред Бернарда и Хорација, и ова двојица једва стигну да кажу један за другим: „Ево га овде“ — „Ево га овде“, — после чега Марцело, који је остао остраг, одмах констатује: „Отишао је“. Призор је у свом роду ванредан, и тако прецизно изведен да је само питањима и одговорима, без описа, насликан као у приповеци. Г. Костић преводи: — „Не дај му, Марцеле!“ — „Да ударим зар копљем својим у њ?“ — „Учини, пође л'“. — „Ево!“ — „Ево га!“ — „Већ оде!...“ Остављајући овде на страну она „ђел'кања“ и „уњ'кања“, и она његова неизбежна и чудна „зар“ и „већ“, Г. Костић је још тако скратио речи: „Ево га овде“, да призор нико не би могао разумети. Са оваквим преводом, нема глумца који кад изговори горње „Ево!“ неће замахнути копљем на Духа; и на београдској позорници глумац који игра Бернарда тако увек и чини. Да на тај начин од горњега призора није ништа остало, није потребно нарочито доказивати. — И тако даље. Погрешака као што су ове, наведене у овом параграфу, има гомила.

Колико изгледа да је Г. Костић с овим нетачностима отишао далеко, он је ишао још даље; он не ради ништа

у пола. Г. Костић овако исто преводи и *најпознатије* реченице из текста „Хамлетовог", и оне „крилате речи" које се одавно налазе у „Речницима" и „Ризницама навода", које су одавно постале опште књижевно благо, „речи из еванђеља", у које нико не сме дирати. — Онај значајни, звучни, и познати узвик Хамлетов: „Слабости, твоје је име жена!" — Г. Костић преводи, да би уштедео четири слога, неразумљивим, бледим, непознатим, и никаквим: „Слабости, жена си!" — Ону „лабудову реч" Хамлетову: „Остало је ћутање", на коју је упола већ пала тајанствена тама другога света, Г. Костић због тога што му треба један слог, гломазно подлењује, и каже: „*Све* остало је мук"... ..Како га није било жао — ако је знао шта ради? — У разговору с Хорацијем, Хамлет, говорећи о свом оцу, каже: „Мени се чини да га видим". Хорацио који је баш зато био дошао да му каже да га је заиста видео, пита запрепашћено: „О, где то, господару?" Хамлет одговара, као што је познато: „У оку духа мога, Хорацио", — оно познато: „у оку духа мога", на које и деца наилазе кад прегледају књижевни додатак у „Базару" своје матере. Г. Костић из Хамлетове реченице прво избацује Хорацијево име, које реченици даје њен нежни и као сањалачки израз, па онда, како та жртва од четири слога још није била довољна, он избацује још један слог више, затим мења целу реченицу, и преводи је — преводи! — овом простачком бесмислицом: „Види, брате, ум." — Најзад (да само још један пример наведем, али тај страшан) Хамлетово „Умрети, — спавати, — ништа више", оно познато „умрети, спавати," — „умрети, *то јест* спавати", и „ништа више", — Г. Костић преводи: „*Ја л'* смрт, — *ја л'* сан"...

Али Г. Костићу је било главно превести „Хамлета" „у стиху изворника": и за то му никаква жртва није била сувише велика. Ово досад су била само наказна издајства према Шекспиру. Али њему је и његов сопствени текст, не више као копија, но за себе, био равнодушан кад се

тицало стиха. Ако је због стиха требало нешто додавати, шта било, и говорити овако:

Мишљаемо да смо дужни вама ми
Пријавити вам то, —

он је додавао; ако је требало одузимати, он је одузимао. Ако је требало избацити спону, он је избацио спону; ако је требало избацити подмет, он је избацио подмет; ако је требало избацити прирок, он је избацио прирок. Ако у калуп стиха не може да стане цела реченица, он у њега уноси колико може да стане. Г. Костић, да би истерао стих, скраћивао је као да жмури, или као да је запушио уши, или као да хоће да чика читаоца, или као да је странац, да не зна српски, или као да хоће да *докаже* да му је смисао равнодушан. Његов је текст често најпримитивнија, само посвећенима разумљива црначка паратакса, и скоро без изузетка нека врста реченичне стенотахиграфије, према којој стил у депешама личи на пун, звучан, заокругљен академски стил. — Краљ, кад невоље стану стизати са свих страна, каже: „О Гертрудо, Гертрудо! Кад јади долазе, они не долазе појединце као извиднице, но у четама.“ Г. Костићев Краљ каже:

Навале л' јади, нема уходе,
Но војеком свом.

— Другом приликом, Краљ, говорећи о својој љубави према Краљици, каже:

...Тако срастох с њом,
од пута звезду ко откине свог,
и од ње мене. —

То јест: „Тако срастох с њом да би само онај који би могао откинути звезду од њеног [не: „свог“] пута, могао и мене одвојити од Краљице“. — Другом једном приликом Краљ пита Полонија: „Како бисмо могли то даље трагати?“ Г. Костић преводи: „Како даљи траг?“ — Хамлет моли своје другове да му испуне једну молбу, и Хорацио одговара: „Коју господару? испунићемо је“.

Г. Костић преводи: „Што би, кнеже, на“. („Кнеже“ на место „господару“; „што би“ на место „коју?“ и на место „испунићемо је“ — „на!“) Полоније пита Офелију о Хамлету: — „Луд од љубави за тобом“? Г. Костић преводи, као што сам горе казао, најпримитивнијом црначком паратаксом: „Полудио, љуби те“. — Краљица каже Хамлету:

Јој, какав чин,
што тако риче, претећ пушта гром!

У изворнику стоји: „Авај, какво је то дело што тако грми, и громко прети од самог почетка?“ — Краљ каже Лаерту да је нашао начина да дође главе Хамлету, а да се лукавства нико не сети. Г. Костић каже:

Ни ветар не ће корет' смрти му,
и мајка му снебиваће се том,
те рећи: случај пуст.

У изворнику стоји: „А за његову смрт ничији дах прекора неће духнути, но ће и сама његова мати извинити превару, и назвати је несрећним случајем“. — Кад Хамлет пође за Духом, Хорацио га преплашено задржава:

Немојте, пазите;
и месту самом очајан је вид,
без ичег другог, мозгу свакоме,
тонућ у бездан мора дебелог
што под њим бучи...

Бучи под ким? Под мозгом? Под видом? Под местом? Је ли *месту* „очајан вид“, или је *место* очајан вид? Или је, можда, очајан вид „мозгу свакоме“? Али, ако је „мозгу“ очајан, онда неће бити и „месту очајан“. Које је тачно? И зашто „без ичег другог“? Зашто не „с нечим другим“? И, најзад, ко то тоне у то сиње море, о Господе!... вид или мозак?... Или све тоне, и вид, и мозак, и место, и море, у тој бездани дебелога мрака!...

Благодарећи оваквим методама, Шекспиров текст претвара се најзад, пред унезвереним читаоцем, у нешто „досад неописано и некласификовано“, у сврачје ноге, у

руне, у шаманистичке абракадабре, у брбљања на немуштем језику. — На страни сто тридесет петој, Хамлет говори мајци:

Кој' вас враг
у слепом мишу тако опчини?
Без чуства очи, чуство не види
без ока, руке, слух, без ичег нос, —
та делак чулу ком да беше здрав
залутао не би тако.

На страни сто педесет трећој Хамлет говори сам са собом (ово је једно место из оног „другог, лепшег“ монолога Хамлетовог, о коме сам горе говорио):

Сад, зверска ли је забит, сумње л' страх,
што одвећ мери, шта ће бити крај,
— та мисли једна четврт мудрост је,
остале свакад несмелост, — па зашт'
ја живим још, тек рећ': „Још морам то“;
кад имам разлог, вољу, снагу, пут,
учинити.

На страни сто седамдесет петој, Краљ је рекао нешто што Лаерт није разумео; и Краљ му своју мисао сад објашњава:

Усред је плама сваке љубави
ко витиљ неки, гар, што гаси плам;
доброте једне не сачува ништ',
јер ако се доброта премножи,
у свом сувишку мре. Што год ја бих,
треба кад бих: јер *бил* се мења то,
толико штете, запознице с тог,
колико руку, збора, прилике:
а *треба*, то ј' разметљив уздисај,
што тешећ' тёжа.

Ако га Лаерт није ни сад разумео, не може му се помоћи.

Шта је све ово? Је ли *то* она „божанствена и мелодична“ дикција Шекспирова у којој сви анђели певају и сви мудраци зборе? Да ли је Г. Костић само чикао читаоца? или је заиста мислио да ће у оваквој дикцији очувати онај сјај и боју Шекспирова стила, његове језгровите

и дубоке мисли, његове танчине у прикладности, мелодију његова стиха, разлике његова стила, који се три четири пута мењао у његовом животу, и разлике стила којим говоре поједина лица његова?

Тако, и слично томе, иде овај превод кроз целу књигу, чин по чин, стих по стих, и, у стиху, по више слојева. Ја бих, доиста, могао све досад наведене примере избацити, па за све врсте погрешака дати исто толико нових примера, и тако опет, — и опет, — док не бих исцрпао целокупан број стихова у „Хамлету“, — који је Г. Костић у свом преводу тако срећно очувао.

К свему још долази неизлечива вулгарност Г. Костићева. Г. Костић је чудно вулгаран човек. Он то није само у својим одговорима и прозним списима, пуним духа и атичке шале, од које се и његовим добрим пријатељима кожа јежи. Г. Костић је нашао начина да *преводећи* покаже своју вулгарност, преводећи Шекспира, преводећи „Хамлета“, преводећи најлепша места у „Хамлету“. Он је начинио вулгарним Хорација, ученог ђака витенбершког; Полонија, лорда коморника; Лаерта његова сина, васпитана у Француској; Офелију, његову кћер, одраслу на двору; Краља, врло умна човека и брата покојнога Краља. Он је начинио Хамлета вулгарним. Сви они говоре једно другом *ти*, и говоре фамилиарно, и неким чудним наречјем, из не знате каквог слоја или круга друштвеног. Хорације каже Духу: „Ко си, Бога ти?!“ Кад Дух на то оде, он вели да је Дух „стругнуо“ (sic). Краљица даље каже да наши јади „чепају“: Хорацио, да Дух Хамлету „намигује“ да пође за њим; Хамлет, да гробар лобању „фиска“ о земљу; гробар, да се магарац „усићио“ (зашто Г. Костић употребљује речи којима не зна право значење?); Полоније, да Лаерт не треба да „трца“ руке; Лаерт, да ће он Хамлету рећи „у брк“; други место „обућа, свирала, стењак“ кажу „опанци, врула, витиљ“. Лица се међу собом зову „синко, чико, брате, брајко, братац;“ Хамлет, на пример, има тако као узречицу у говору да

свакоме каже „брате“. Офелија каже: „Јух, оче, ала ми је било страх“. А кад је отац упита шта јој је Лаерт говорио, она одговара: „Да простиш, нешт' о кнезу Хамлету“. Кад Хамлет, оне хладне ноћи кад иде да дочека Духа, осећа да му је хладно, и вели да је „мраз јако стегао, да је врло љут“, Г. Костићев му Хорацио одговара:

Жестоко сече, као да је рекрут.

„Жестоко сече као да је рекрут!“ Ја не умем рећи колико вулгарности открива ова *једна* реченица... Кад Офелија упита Хамлета шта значи пантомима коју представљају, Хамлет одговара да је то неко „шурибури“. Кад Луцијан, у мелодрами, долази с отровом у руци, и почиње:

Црн смер, зла рука, згодна кап и час,
Савезник време, нико око нас[1] —

Г. Костић то каже:

Црн ум, зла кап, зла рука, згодан час,
Помаже доба, *не види ни пас* —

— Кад Марцело очекује да се Дух јави, Хорацио вели: „Шућ-мућ! Појавити се неће“. — Кад Полоније јави Хамлету да су дошли глумци, Хамлет одговара: „*Тандара броћ!...*“ А кад се разбију врата, и Лаерт упадне у дворницу, пред Краља и Краљицу, на челу гомиле, помаман што су му убили оца, и почне говорити оне стихове у којима свака реч носи на себи дубоко утиснут жиг Шекспирове дикције:

„*Како* је умро? Ја не дам ником да се титра са мном! У пакао с поданичком верношћу! Завети моји, к врагу најцрњем! Савест и врлина, аду на најдубље дно! Ја чикам Бога!“ —

Г. Костић преводи:

Сад нема ту *трт-мрт!* Казуј му смрт!

Човек пред оваквим случајем занеми.. Недић је мислио и говорио да је Г. Костић овакав зато што је „пуст“, зато што мисли да се „њему тако може.“ Недић

[1] Thoughts black, hands apt, drugs fit, and time agreeing. — Confederate season, else no creature seeing.

се јако варао. Г. Костић није пуст. Онај који мисли да се њему тако може, тај није пуст, тај не може друкчије.

*

Тако преводи „Хамлета“ први отачаствени зналац енглескога језика и познавалац Шекспира и његових лепота. „Српском Књижевном Гласнику“ пребачено је једном да довољно не стоји на „националном тлу“. Ово се Г. Костићу не може пребацити. Г. Костић стоји изузетно чврсто на реченоме „тлу“. Као он превели би „Хамлета“, — и раде и све друге своје ствари — сви који стоје на „националноме тлу“. И верујте, то је у народносном погледу једина разлика између „Српског Књижевног Гласника“ и његових ценсора.

О томе више нема шта да се говори. Мени остаје још само да се осврнем, као што сам обећао, на одговор Г. Костића на прву белешку „Српског Књижевног Гласника“ о овом преводу, у једној краткој и сувој анализи. Нека се чује и његова реч.

Пустити Г. Костића да се брани, то је учинити му пакост. Г. Костић је у свом одговору, као што се могло очекивати, исти онакав какав је и у преводу: исти онај човек „који не схвата ствари“, несолидан, неискрен, и мало васпитан. Он се овим преводом поноси. Више још, он се простачки непристојно руга ономе коме се овај и овакав превод није допао. Он не може довољно да се зачуди како се писац белешке усудио да „насрне“ на његов превод, и како се о његовом преводу може рећи: да је „у угластим, претенциозним стиховима“, и да није довољно разумљив (јер то је све што је у оној невиној белешци речено о преводу Г. Костића). Он, као признати преводилац Шекспира наравно, није „занео за ту биљешку ради обране тога пријевода од биоградског насртача“; то ће му „сваки иоле разумнији зналац наше пријеводне књижевности вјеровати на прву ријеч“. Он ће се том чудном белешком, „том гомилом сметеног и неписменог пискарања“, позабавити само зато што је

„та биљешка врло згодна прилика, као наручена, да се види, каквим је судијама повјерена наша садашња књижевност у органу *крема* биоградске интелигенције, да обазна свијет, на какве су оцјене спали српски читаоци“. Та белешка је „досад постигла *record* сметености и неписмености“ не само у српској критичкој књижевности, но се „тај *record* простире на књижевност свијех народа и времена, те је управо свјетски *record*“.

„Врхунац неписмености, швигар сметености“ те тако неписмене и сметене белешке то је то што је писац њен рекао да је Г. Костићев превод „Хамлета“ „наизменично у прози, мањим делом, и у стиховима“. Ја се нећу устезати, и рећи ћу отворено да би боље било да ове реченице у белешци нема; ја ћу то признати у толико пре што оно што се у реченици каже, и ако је мало незгодно, није у ствари ништа погрешно. Је ли неистина рећи да је „Хамлет“ писан „у прози (мањим делом) и у стиховима“? Наравно, кад неко то нарочито констатује, он даје маха сумњи да „Хамлета“ није никад читао ни у изворном тексту ни у немачком преводу. Па онда? Је ли горе: читати „Хамлета“ у француском преводу и разумети га, но читати га на енглеском или на немачком, па га не разумети? А ја могу уверити Г. Костића да је писац белешке одавна, и ако је тада био још врло млад, разумевао Шекспира несравњено боље но Г. Костић данас. Треба ли још да поменем да ни Виктор Хиго није читао Шекспира ни на енглеском, ни на немачком, но само у француском преводу свога сина, и да му то ипак није сметало написати једну од врло познатих књига о Шекспиру, и сјајну у свом роду? Је ли и то врхунац неписмености, швигар сметености?

Г. Костић подсећа даље писца белешке на респект према писцу који је „унио у српску књигу Архилохов стих;“[1] и вели да су „угласт и претенциозан“ „нови термини у просодији.“ Вај! нису нови! Откако је рђавих

[1] Јамбски стих.

песника и стихотвораца, они су постојали у ствари и у речи; и ако Г. Костић није знао за те термине, то је било онако као што Г. Журден није знао да и он говори у прози. А што се тиче тврдње да је он први унео у српску књигу јамбски стих, Г. Костић врло добро зна (надам се, и желим у исто време да није тако) да је та тврдња пука неистина, да је Бранко Радичевић тај стих употребљавао пре њега и, као што смо горе видели, у напреднијем, савршенијем облику...

Најзад се Г. Костић обраћа право на писца белешке, који је рекао да превод не ваља, и да је с тога „и иначе мутно дело Шекспирово постало још неразумљивије", — и у овој лепој апострофи, говорећи му *ти* и *брате* као у „Хамлету", вели му: „А да, Бога ти, брате бильежниче, што ти не споменуо ни једнога мјеста, ни једнога стиха, ни једне ријечи уз коју би требало „додати коментара итд?"... Ах, драги мој, што се тиче самог *дјела* Шекспирова, вјерујемо да је *теби* неразумљиво, то и није за сваку тикву." И онда каже он сам шта је мутно код Шекспира. „Није *мутно* Шекспирово *дјело*, него су *мутне оне дубљине човјечијих страсти*, из којих је Шекспир захитио своје особе, те их изнио пред нас обасјане и зачињене свјетиљком његова (sic) генија." Ох, не, Г. Костићу, не; не такве реченице; ни ви сами нисте досад ништа горе рекли. Већ онај који је први то рекао, није био врло уман човек; али понављати то као стоти и као хиљадити, и у том стилу, то је много и за човека који стоји на националном „тлу". Да нема других доказа, та једна реченица показала би да ништа, ништа, ништа нисте разумели од Шекспира и од човека уопште, да никад нисте имали ни један лични утисак, ни једно лично опажање.

Таква је Г. Костићева одбрана његова превода, и такав је Г. Костић.

Ја га нисам направио бољим но што је; али га нисам направио ни горим. Он је такав у својим главним цртама. Оно што он има добрих особина, ја ћу му, ако

је њему или коме било стало до тога, радо признати. с највећом широкогрудошћу. Али Г. Костић, уцело, у својим главним особинама, не заслужује обзира. Ја с тога не примам напомену коју сам једном чуо да сам у овом прегледу био сувише строг, да сам се са задовољством задржавао на слабостима Г. Костићевим. Један песник пребацио је једном критичару „да му није довољно што свом противнику одсече главу, но после још показује да је та глава била празна“. Нема неправеднијега прекора. Шта је критичару требала одсечена глава песникова, ако не зато да покаже да је била празна? Јесу ли бољи они критичари који секу главе само зарад тога да их одсеку? У овом народу изгледа да човек мора говорити гласно, да говори јасно. На овом „националном тлу“ нашем имају чудна мерила. Један мој колега рекао ми је да је једна од мојих значајних црта као критичара то да не смем отворено да кажем своје мишљење, — ја који сам (нека ми је опроштена ова лична нота у хатар доказа) рекао своје непријатељско мишљење о Ибсену још пре тринаест година, у почетку његове велике славе, и који га данас понављам кад је његова слава на врхунцу, и не мислим га мењати, но имам намеру чекати да га други око мене промене, као што сам чекао и дочекао за „Немању“, за Герхарта Хауптмана, за друге, и као што ћу дочекати и за Ибсена. У народу коме још ни то не изгледа доста отворено, треба говорити врло гласно да човека разумеју. Ја зато не примам горњу напомену.

У овом случају је било нарочито потребно говорити гласније, због тога што је пример Г. Костићев саблажњив, због „оних који долазе“. Од највеће је важности какве примере истичете омладини, какве од ње склањате; омладина која не зна за ким треба да иде пропала је. Није довољно сејати добро семе, но треба и плевити. Могу ли додати да је то једна ствар коју непредузимљиви људи лако заборављају, и које сам се можда и сам позно, али не доцкан опоменуо?

Богдан Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ПОВЕЋАНЕ СУБВЕНЦИЈЕ — РЕПЕРТОАР — ИГРА.

За ову годину држава је дала Народном Позоришту поред досадашње субвенције од 38.000 дин. још 60.000 дин. До године та ванредна помоћ може не бити толика, али по готовости Народне Скупштине да прихвати предлог министров који је у два маха изјављивао, да Позориште није у стању излазити на крај оним што му се давало — слободно ће бити закључити, да државна субвенција од сад мора бити знатно већа од прошлогодишње, дакле незнатно мања од овогодишње, ако у опште буде мања. Како је и београдска општина повисила своју помоћ двоструко, то би Позориште, са дворских 6.000 дин., имало на расположењу, место досадашњих 54.000 дин., 126.000 дин. утврђених годишњих прихода. Да ова значајна сума остане Позоришту стална, зависи много и од тога на што ће се она употребити и хоће ли од ње бити оне користи која се с правом очекује. Далеко својом вољом од активног учешћа у позоришним пословима, али пратећи их, као и раније, са стране, ја бих желео, да са наклоним читаоцима, на јави пређем оно што сам волео сањати, кад ми се у далекој некој будућности привиђала за наше Позориште овако срећна ситуација.

*

Један део позоришног питања био би овим повећавањем субвенције решен. Онај други део био би позоришни закон. До њега ће се можда теже доћи. Новац

се још да милостивим гестом у великодушном надахнућу, али нов закон значи, да се увидело, да стари ваља мењати, претпоставља не само интересовање за Позориште, него и бригу да му се помогне. Кажу, истина, да театри напредују, кад се јавни живот развије, али код нас међу општим стварима свакад има пречих од позоришних. Није боље, у осталом, ишло Позоришту ни онда, кад је за „стишавање страсти“, по класичном рецепту, најподеснија била уметност. Међутим нови закон треба да иде упоредо са ојачањем фиксираних позоришних прихода. Њиме се нарочито мора регулисати репертоар и глумачки положај, а за једно и друго створен је двоструком субвенцијом основ, без кога се ни ниво репертоара ни ниво игре — што је нераздвојно — нису могли подићи.

Не зависећи, у мери као досад, од публике, Позориште није дужно чинити компромисе са њеним прохтевима и први пут сад, од како постоји, налази се у положају материјално осигураног издавача, коме се може да своја издања удешава једино по томе колико ће она бити од користи по свет. Први пут Позориште је сад у снази, да систематски обраћа искључиву пажњу на квалитет свога рада. Какве су нам биле прилике, срећа је, ако се три, четири представе у месецу испадале како тако спремљене. Позориште је радило да скунатори плату за крај месеца. Управитељ његов, упркос декрета по коме, као државни чиновник, управља једном државном установом, личио је у ствари на закупца, који је осуђен да се довија од сваке руке, не би ли зарадио бар колико му треба да исплати глумце, да бере бригу, хоће ли му што, на једвине јаде, преостати, како ће време бити, има ли гдегод бала и да, бирајући са несрећним драматургом комаде, преврће књиге инцијеле, не би ли ухватио превртљиву ћуд београдског света. Додајте да управитељ не мора имати високу идеју о послу који му је поверен, да у опште не мора имати никакву идеју и да законом у својим средствима и погледима на репертоар и игру ни у колико није спречен, — па ћете видети, да

је Народно Позориште са државном помоћи, која му није давала ни живети ни мрети, било остављено само себи, да се повија и заошијава по ветру, тавори и натеже, последње у низу брига позваних. Јер и субвенција од 38.000 дин. бачена је у мутну Марицу, ако управа није обвезана, да за новац, којим јој држава донекле обезбеђује потребне приходе, које би иначе морале искључиво тражити од публике, поводећи се за њом, изводи програм због кога јој се управо и даје субвенција. Министарство, непомично кас Буда, никад ни обрвом није мрднуло, допуштајући да свака управа звачи и програм, као да су у оваквој ствари меродавни лични укуси. Изгледа парадоксално, али ми се чини, да закупац, кад би му се и уговором Позориште уступило, не би смео вршљати по својој вољи, као државни чиновници, које министар поставља. У осталом, надзорна власт чинила се невешта и већим вашарима, те што не би питањима репертоара, која се у нас сматрају као беспослица. Али сад, кад држава даје Позоришту за половину мању суму од оне којом Француска субвенционише Комедију, ваљада ће затражити да има штогод за своје паре, ваљада ће захтевати од Позоришта све услуге народној култури и мисли које оно може да да. А после досадашњих искустава управе ваља везати не морално, избором једне или друге личности, не правилима, него законом.

Програм је тај јасан и нема потреба да се брани, на против, одступања од њега, залажења у страну морају се бранити. Свуда где видимо владалац или држава, баш с тога што широке масе то не би чиниле у довољној мери, помажу својим средствима народну драмску продукцију и страну драму која то заслужује или својом класичном старином или својом модерном вредношћу. Што вреди за драму, вреди и за оперу. Ако се временом нађе доста њих који зажеле неку другу врсту позоришну или музичку, стварају се нови театри за те врсте. Али то је ствар приватне иницијативе, конкуренције и публике која хоће та задовољства.

Тако ће, разуме се, бити и у овом источњачком, расплинутом Београду без пулса, чим се хомогена београдска позоришна публика прошара у оној мери страном као што је то у Загребу, премда ни у загребачком казалишту, које се годинама врло издашно субвенционише и има сталне претплатнике, не видим узрок попуштању, у пркос оне типске, аустријске, дошљачке смесе нација без нација. И нема сумње, да ће приватно оперетско позориште боље давати оперете, него Народно Позориште, јер ће бити специјално за њих подигнуто и неће морати да издржава велику драмску трупу. Док то не буде, а биће као врло добар посао, скоро, какав рачун има Народно Позориште, да тој будућој оперетској конкуренцији ствара публику, управо да је намамљује, и то на штету свога задатка, својих финансија и српских глумаца. Што се сеје, то се жање. Најзад на страну рачун, премда су скорашње сезоне без оперете показале такве приходе самом драмом, да је апсолутно грех не извући из тог примера поуку, али је интересантно, да се оперета, коју нико није покушао бранити позитивним разлозима, одржава код нас чисто негативним. Јер мишљења чешких капелника тек нису мишљења. На нашу срамоту, често је такав глас пресуднији и од савета српских музичара. Саберите вредност концентрације све енергије, за читаве месеце, у кући на један посао, који би се у најбољу руку могао сматрати као наметнут, саберите штету од преваге која се самим тим даје оперети, важност неизбежног назатка драмских представа, одвођење интереса публике са правог задатка Народног Позоришта, и т. д. и т. д. А шта се, на против, може изнети јаче од свег овог, или бар тако исто јако? Питање није крупно по свом фриволном постанку, него по оном у шта се на крају изметнуло. У почетку је ствар изгледала узгредна, после је апетит долазио једући. Једно време могло се мислити, да ће се престати кад се хтедне, да ће се бар бирати оперете са текстом извесне књижевне вредности, да се неће прећи границе ни плана у

целокупном раду, ни позоришне касе, да ће се, обрћући тежиште репертоара на рационалну страну, паралисати то у најбољу руку нужно зло. Али су ти рачуни били сасвим без крчмара. То се показало при првим оперетама са три, четири баритонске и тенорске партије и исто толико солиста сопрана и алтова, са двоструким кором, са потпуним оркестром, са корепетиторима и капелницима. Уз то, свет је постојао све већи пробирач. И онда, кад је ствар оволико набујала, запело се у ћор сокак. Из њега се изишло простом ампутацијом. У први мах чинило ми се, да ће се прелаз морати извести поступно, али сам на брзо видео, да је та брига излишна. Овој наглој мери још већма су допринели, разуме се, разлози, које су поред теоријске јачине сад стекли и практичну, тако да је и посматрачу са стране било јасно, да се ударило главом о зид.

Изгледа међутим да ће се цео тај процес поновити, ма да је једна од одбрана, која се нарочито потезала, недовољна субвенција, сад неупотребљива. Одбрана има још, варљивих као и ова. Вреди ли, на пример, што у вашим очима, да Позориште, пошто је једино, мора бити као добро сортирана помодна радња, у којој ће главни калфа, трљајући задовољно и услужно руке, имати робе за свачији укус? Ако вреди, онда је пљескање, од кога редовно трешти трошна кућа на играње Г-ђе Ђорђевић у *Гејши* — несрављиво јаче од сваког које је та добра глумица добила у драми — најбољи знак да оног, што се највећма тражи, нема у дућану. Оваквих примера нашло би се још, и за дивно је чудо, што се остало на тим плашљивим почетцима са домаћим импровизованим снагама. Јер, уверавам вас, истим правом, по коме је уведена оперета, може се увести и балет у Народно Позориште. Племенита Терпсихора равноправна је музи Мелпомени.

Само народно државно позориште није општински театар у Клаузенбургу, оно није ни београдско, чак није ни србијанско, него српско. Оно има своју историју и, што

је важније, свој задатак. Оно је једино позориште под кровом једног народа који није политички уједињен, те се удаљени крајеви морају књигом и уметношћу спајати, онако што као што се књигом и уметношћу мора одмицати у култури. А ваљада се неће тврдити да међу некакве озбиљне напоре у култури спада и оперета. Мисли ли се њоме послужити српској музици? О том би се тек могло говорити. Па чему се онда служи њоме? Да се маскира, како је драма рђава? И тај сам негативни разлог чуо. Истина он није раширен, јер тих, којима је драма рђава, на срећу или несрећу, нема још много, премда, ако овако потраје, биће их све више. Али и то не иде у прилог оперети, јер отуд закључак је сасвим прост: ако драма не ваља, не значи да с тога треба давати оперету, која ће и доћи главе драми, него се трудити да драма буде боља. Шта мислите, куд би нам само био крај, кад би се начин учења једне оперете, по три, четири месеца, кад би се журба, истрајност, најзад трошак применили на спремање какве драме? То се до сад једва у неколико могло, претпоставши да се хтело; сад, кад је субвенција повећана, не само да се може систематски, него се мора. Јер се проћердана будућност и садашњост српске глумачке вештине и драмске књижевности не могу после накнадити никаквим новцем из државне благајне. Ето због чега ваља дати Позоришту нов закон, и ето због чега се мора у том закону обележити задатак Народног Позоришта онако како је то у другом свету много раније урађено са државним субвенционисаним позориштима.

Репертоар Народног Позоришта обухвата првенствено народне комаде, који се морају најбоље играти, за тим страну класичну и модерну драму, што је могуће боље приказану. Ово је тако. Корист од позоришта не може се, истина, никаквим кантаром измерити, али ако човек, пријемљивији што је из ширих слојева, побуђен мислима и осећајима даровитог песника у комаду из прошлости или садашњости људске, почне и сам размишљати о свету, о себи; ако му се пробуди оно што је најређе,

унутрашњи живот, ако му се јави савест и затражи да јој се положе рачуни — онда је позориште учинило врло много и много снажније него књига, јер оно оперише очигледним средствима и располаже оним што је толико потребно на земљи, илузијом. Од какве тек користи може бити такво позориште у овом нашем добу, где је и елементарни морал из десет заповести заплетен терет. Ако поречете позоришту и ово, онда зашто оно у опште постоји? Позориште није завод за непосредно поправљање, али оно полако и неосетно утиче на нарави, диже укус и даје задовољство, племенито и отмено, које имате кад слушате песничка дела. —

Осим домаће музике, за коју ће снаге бити довољне и према којој једино ваља нове набављати — друга музика тешко ће моћи ући у оквир Народног Позоришта. Узимам ту концерте, који се не исплаћују, старе већином комичне опере, које се поред свег свог малог оркестра и свог малог особља не могу извести, и најзад словенске комаде с певањем, на које се свакад мислило, али који ће остати погодни само платонски. Публика, заголицана оперетом, не прима те наивне сеоске историје са стране. Ово говорим из искуства, и искуством се својим и туђим ваља увек користити. Уштедеће се доста времена, трошка и рада који нису време, трошак и рад појединца, него читавог једног великог завода. Ово тим пре, што програм, збијен у оно неколико реченица, кад се рашчлани, представља веома замашан посао. Драматургу и управитељу кроз двестак година биће куд и камо лакше, остаће им само да прибављају. А затећи ће старији српски репертоар готов и утврђен, текстове прегледане, евентуално наново иснеписане, подоста нових комада наших писаца, ако се умеђу привући Позоришту, изведене покушаје са народним песмама (као два циклуса која постоје), епским и лирским спевовима (као *На Липару* на пример); затећи ће колико се може тачније преводе класичних комада, удешене по поузданим и практичним моделима; затећи ће модерну драму у правилној размери

према домаћој и страној класичној; имаће, најзад, школовану публику, привикнуту на систем који траје и на глумце, упућене једним путем, од којих се не тражи преметање као по конопцу у драми, оперети, опери и балету. Данас, кад се лутањем без плана и циља разграђује што се саградило, или наставља у размацима, што готово значи изнова, док се опет не прекине, данас је тешко, и мора се, не губећи ни часа, са крајњом енергијом и истрајношћу, концентрисати сва радна снага на дефинитивно утврђени програм и тим правцем упућивати цео рад, док му се не створи терен у кући и ван ње.

Ако субвенције остану исте и идућих година, онда отпадају одступања од јединства плана, која би се чинила уступцима широкој маси (оно што се даје на Божић и на Ускрс, а често залута и преко године. Ту наравно не мислим богатом фантазијом обдареног мајстора народног комада Рајмунда). Сад ће се Позориште моћи задовољити пазаром од 100.000 динара у сезони. Оног вишка, који се досад кретао између 20—30.000 динара, може се лишити. Тај мањак нека се дакле поклопи са овим пречишћењем репертоара, и још ће претећи. Истина, услед овог отпашће можда највернија позоришна публика, али из драматургове ложе, те врло интересантне тачке за посматрање масе, може се видети да се у накнаду образује друга. Она је још мала, нарочито је мала, кад се на њу често апелује, а сад ће се још чешће, али ће Позориште, у новим материјалним приликама, моћи да издржи процес тог растења. Једну представу *На дну* та ће публика одржати, другу већ теже, и ту стаје. То је она средња класа малих чиновника, ђака, младих људи, учитељица, средњих фамилија варошких. Они у главном чине част Позоришту, осигуравајући *Хамлету* и *Отелу* кадгод се представљају, сталну суму, која никад не пада на минимум због кога се комади бацају у архиву. Тај део Београђана, Позоришту најдражи, већ је врло ревносно припомогао, да се изврши једна знатна реформа: кадгод се одступило од уобичајеног реда (у сезонама

1904—6), да представе недељом после подне буду за децу или популарне, могло се сасвим поуздано рачунати, да ће приход од такве једне надбацити чак и онај од вечерње.

Ова публика служиће Позоришту као ослонац за нову оријентацију у репертоару и допринеће много његовом јединству. Јер овог диспаратног шаренила у укусима нашег света без сумње не би било, да репертоар није удешаван, да буде сваком по вољи. Наше позориште, нехотице наравно, обраћајући се сваком од стотину сорта, колико ваљада има у репертоару, на нарочити део гледалаца, расцепкало је само своју публику, по себи малу и колебљиву, и угађајући целом свету запало је у теснац, те није ником по вољи. Замерке су већ гласне извођењу ове оперете или оне драме и биће, потпуно природно, још чешће и гласније.

Чим се изгуби вера у озбиљност рада, пропао је кредит Позоришту. А њу је већ изгубила и глумачка трупа, без воље, наде и одушевљења.

Ова опасност могла би се отклонити великом субвенцијом, али она сама неће вредети, ако се, у исто доба, законом не утврди шта спада у књижевни рад Народног Позоришта. Тада ће се повратити вера у снагу Народног Позоришта под условом, да се од тога не одступа и да се, дижући ниво репертоара, диже и ниво глумачке игре. Игра је главно у позоришту. Човек чита драму код своје куће, а у позориште је дошао да је види представљену, и врло је опасно, ако му се представа учини гора и непотпунија од утиска, који је он себи својим разумевањем и својом маштом створио читајући. Биће, разуме се, врло озбиљно ако се мишљење о тој разлици између представе и читања, на штету представе, рашири. Данас је, као што сам поменуо раније, оно ограничено на узан круг. (Овде није реч о најобичнијој учтивости и према свету у сали и према колегама на позорници, да се бар знају улоге и да се дође исправно на представу).

Најподесније изабрани комад врло доброг писца, ако хоћете најбољег, не вреди ништа, ако представа не испадне за руком. Другим речима, репертоар, у најтешњој вези са игром, могућан је само у толико, у колико има глумачких снага да га изведу. А позоришно извођење песничких дела значи да представљачи, разумевши их, потпуно уђу у песникове намере и да нам оживотворе његове личности. Ако су они уз то и даровити уметници, онда њихов самостални посао, ма да у основу подређен песниковој замисли, може да буде раван њој.

(Свршиће се).

Драгомир М. Јанковић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Автобиографија Никанора Грујића, некад. епископа пакрачког. За штампу приредио архим. Иларион Зеремски. Издање „Богословског Гласника“. У Сремским Карловцима. Српска Манастирска Штампарија. 1907. 8°, стр. 179.

Још док је ова аутобиографија излазила у *Богословском Гласнику*, одакле је сада оштампана, било је о њој речи у *Српском Књижевном Гласнику* (1905 године, књ. XIV, бр. 10), поводом расправе Г. Ђорђа Магарашевића о Никанору Грујићу. Сада је изишла у засебном издању, које је приредио Г. Иларион Зеремски, архимандрит и професор богословије у Карловцима. Он је штампао у целини, или боље рећи готово у целини. „Изостављена су два-три незнатна места из разлога који нису зависили од нас: но сама Автобиографија не губи тиме ништа, пошто та места не засецају у живот самога писца њезина“. Нама је немогућно знати природу и важност тих цензурисаних места, али можемо погађати да су то она места где се говори о оним силним и ружним интригама које су разривале српску цркву у Карловачкој Митрополији. Ако је објашњиво што издавач, црквено лице, из појмљивих обзира, није хтео да то донесе у једном службеном црквеном листу, ипак није требао да падне у исту грешку у коју је пао издавач занимљиве аутобиографије Саве Текелије, да цензурише једнога мртвога човека и да крњи једно дело, које је, изнад свега, један историјски документ и књижеван рад. Иначе

ово издање Грујићеве автобиографије израђено је са савесношћу и са разумевањем, и испод текста, у примедбама, дати су обилни и корисни податци о лицима, често мање познатим, која се у књизи помињу.

Ова аутобиографија, као што се види из предговора, писана је преко зиме 1885 и 1886 године. Грујић, у дубокој старости, тешко оболео, написао је на молбу својих пријатеља и поштовалаца, и наменио је Владимиру Красићу, који је тада приређивао издање његових књижевних дела. Са необичним памћењем, које га је ретко варало, владика је описао свој дуги и обилно испуњени живот, почев од својега рођења, 1 децембра 1810 године, па до 1 децембра 1884 године, до седамдесет петог рођен-дана, на две године пред саму смрт.

Грујић опис свога живота није поделио у главе, те је издавач, бар у прегледу садржине, морао сам да подели на три дела: „Младост и школовање Никанорово", „Мэнах, ђакон и презвитер" и „Никанор као владика". У првом делу, који је најзанимљивији, Грујић описује своје детињство, прве успомене, школовање у родном му месту Липову, у Мохачу, Печују и Карловцима, његов књижеван рад, успехе које је „Срб-Милутин" имао. Ту се лепо даје видети национално и књижевно образовање једног младог Србина из поколење које ће ући у живот у току четрдесетих година, и које ће водити прву реч у 1848 години. Ту су многи корисни податци за историчара наше књижевности и нашег духовнога развитка, и у томе погледу ова аутобиографија је један од најкориснијих докумената своје врсте.

Што је више улазио у живот, Грујић је све више напуштао књижевност, где је имао лепога успеха, и све се више ограничавао на црквену делатност. Уман човек, беседник првога реда, он је заузео једно од првих места у српској црквеној јерархији и на српским црквеним саборима, у оним борбама које су потресале српску цркву шездесетих и седамдесетих година прошлога века. У тим приликама његова улога није била тако висока,

његов рад не тако беспрекоран, као што је он сам замишљао и као што његов издавач истиче. Шта више један читалац, световњак и слободнога духа, даје много више за право Светозару Милетићу и народној странци но Грујићу и његовим клерикалним једномишљеницима. Већи део аутобиографије чини утисак да је Грујић хтео да правда свој рад на црквеном пољу, и свуда сувише се опажају његове калуђерске мржње и жучности што није изабран за патријарха. Онде где описује своје детињске успомене, своје ђачке успехе, свој књижеван рад, он куд и камо изгледа симпатичнији но када излази пред нас као црквени великодостојник, дипломат и клерикални политичар, који се страсно окомио на „вероборце“, „безверце“, „надничаре западне“ и „јеретике“. Његова тврђења и оцене људи и прилика из тога другога дела његова живота не могу се без велике контроле примати. У ономе великоме спору између народа и јерархије, између световнога и клерикалнога духа, који се започео још у XVIII веку, који се распирио у добу од 1860 до 1875 године, који је још и данас у периоду најљуће борбе, у томе историјском спору, Грујић се не може узети као сведок но као парничар који само брани себе и своје другове.

Цела ова аутобиографија има двострук интерес. Она даје врло корисне податке за познавање живота и природе једнога од наших старијих писаца који није био без талента и који је у добу пред 1848 и у самој 1848 много значио; а исто тако она је врло добар документ за проучавање духовне формације целога једнога нараштаја који је играо велику улогу у нашем историјском развитку. Ако то може да занима једног историчара наше књижевности и идеологије, други, већи део аутобиографије, онај где се говори о црквено-политичким борбама, од вредности је за историчара српске цркве и црквено-школске аутономије у Карловачкој Митрополији. А оно што овоме делу даје још више важности то је јасан, једар, местимично леп језик којим је написано.

Све да у нашој књижевности није велика оскудица аутобиографија и извора прве руке, ова књига, сама по себи, и независно од сваких других обзира, јесте врло корисна принова и несумњив добитак.

J. С.

БЕЛЕШКЕ.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. Скуп Академије природних наука 19 јуна 1907: 1, Према реферату академика Г. Др. Јована Цвијића примљена је за *Глас* I разреда расправа Г. Др. Недељка Кошанина: „Дањско Језеро. Хидробиолошка студија". 2, Приказана је и за *Глас* I разреда примљена расправа академика Г. Симе М. Лозанића: „О електросинтезама". 3, Приказана је и за *Глас* I разреда примљена расправа дописника Г. Др. М. З. Јовичића: „О кондензацији етилена и ацетилена под утицајем тамне електричне струје".

Скуп председништва 19 јуна 1907: 1. Прочитан је записник одбора за задужбину Николе Ј. Мариновића о досуђеним наградама за 1906 годину, па је одлучено, да свечани скуп Академије за задужбину Николе Мариновића буде 26 јуна ове године, и да се на њему прочитају записник и рецензије на награђене списе, као и извесни одломци из ових списа. 2, Утврђен је буџет Академије за 1908 годину, који треба доставити Г. Министру Просвете ради уношења у државни буџет. 3, Са захвалношћу су примљени два свежња старих српских рукописа и штампаних књига и једна збирка старинских новаца, које је поп Стева Трифковић из Сарајева поклонио Академији за спомен свога сина пок. Владимира Трифковића. 4, Одлучено је, да се приход фонда Др. Николе Крстића употребљава на потребе Академије, с тим да се на сваком награђеном спису из овога фонда означи, да је награђен из фонда Др. Николе Крстића.

Свечани скуп Академије 26. јуна ове године: 1. Прочитан је записник одбора за задужбину Николе Ј. Мариловића, из кога се види, да је Одбор досудио две награде од по 480 дин. злата г.г. Лазару Комарчићу за спис „Мученици за слободу", роман из народног живота Босне и Херцеговине и Зарији Р. Поповићу за „Српску борију", слику из Старе Србије. 2. Прочитани су реферати на нагређене списе, као и поједини одломци из њих. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIX, број 3. — 1 август, 1907.

ЗВОНО.

Као да се уморио од осамљена живота, Иван Степановић, наш најмлађи академик и професор Историје. И све му чешће пада жао за веком који пролази, једнолико, као пуна река: по тихој површини, рекло би се, и не миче се, али непрекидним током, днёви и ноћи, отече много воде. Прођоше месеци и године, оде младост, нестаје дан за даном, отиче живот, исто тако као и вода у море. Ушао је већ у тридесет седму годину, некако наједанпут, без прошлости и, готово, без успомена.

Овладала монотонија тим свакодневним отицањем његова живота. Што су јуче радило и данас ће се поновити. Сваког дана разбудиће се Иван Степановић око седам и по часова, обично на три јака ударца у врата, којима се његове газдарица оглашава пре него уђе у собу.

— Ево млека и масла, господин-Иво.

— Нећу млека, молим вас... Сваког јутра млека. Има ли чега другог, за Бога!.. промене ради! — насмеши се најзад иза првог зловољног акцента.

— Шта бисте друго? Ни чоколаде не волите.

— Донесите ми кафе, црне кафе.

Стара госпођа, у које обитава већ пет година, навикла на њ, и служи га с пуно воље и срдачне услужности. Вечито нешто приповеда, смеши се и шали кад му доноси у јутру доручак, одело и ципеле.

— Светао дан, право пролеће! — рече и развуче завесе. — Зазеленело дрвеће у башти, погледајте само господин-Иво.

Иван Степановић погледа кроз прозор.

— Хоћете ли да отворим овај прозор са стране, топло је на пољу. Иван Степановић, срчући у постељи црну кафу, климну само главом и узе прегледати новине. Жена отворила прозор, свеж ваздух продире у собу. С времена на време пролећу у косо поред прозора ласте, и допире из врта неко чудновато утројено цвркутање, као да се негде с гранчице тресу три сребрна звонца. „Какве ли су то птичице што цвркућу у врту?“ мисли узгред Иван Степановић.

— Ево вам и чаја, ако хоћете — рече стара госпођа, остави послужавник на мали сточић уз постељу и изиђе.

Иван Степановић нали шољу чаја и стаде пити. У један мах подухну ветар с поља, залупише према прозору отшкринута врата која воде у салон, а са стола разлетеше се, куд који, гомила исписаних листића, и прелисташе се на једној отвореној књизи неколико листова. Један се лист задржа и стоји право по среди књиге, ветрић пири поврх њега, лист шуми и трепти, замало и он се превали на другу страну, потом се прелисташе других нових пет шест листова, и ветар се утиша.

Иван Степановић устаде из постеље, скупи развејане листиће, уми се и поче се облачити. Преко кошуље навлачи бели пикетски прслук. Нови плави жакет и панталоне исте боје давали су његову високу стасу ону озбиљну, отмену мушку елеганцију. Зачешља са стране црну косу, упреде два три пута бркове, углади четком малу брадицу и, ево, излази из дома, с црним штапом

у руци и са шеширом à la Van Dyk на глави. Упути се право у школу, где у десет има свој час.

Ручаће затим у гостионици, провешће по подне негде, у свом кабинету за рад, или у какву било друштву. Време за вечеру води га понова у гостионицу, и онда кад му се не иде куће — остане понекад у кафани дуго, до поноћи, преко поноћи.

Враћајући се кући тако у ноћ, Иван Стевановић тек онда осећа сву своју самоћу. Кад је ведро небо, месец би ишао пред њим, ваља се преко белих облачића и звезда и као нека осветљена маска блиста подругљиво. И онда га обузме незадовољство, досада, осети се сав у души несрећан и јадан. Корача полако и све више га је стид, чини му се, од те месечеве глупо-сажаљиве маске. Руга се нешто с неба човекову животу на земљи. Чудан неки бајронизам, против његове воље и против његове хладне збиље, отима му се из срца продире у његово мишљење и, ево, затим сав се предао оној наивној меланхолији првих животних разочарења... Куда?... Куда ће животом својим?... Шта је он на свету?... Шта?... Лево и десно туђин, свуда туђин... Узалуд се отрзао од те, по готову, неозбиљне сентименталности двадесетих година, које би се стидео пред светом, али ипак, признаје опет против своје воље Иван Степановић, има много истине у овој смешној меланхолији, која га све више обузима... И овај свет у коме он живи, најотменије београдско друштво, учини му се, тако исто безизразно, себично, пуста гомила с којом се вуче некамо кроз живот... И онда би хтео, збиља, као мало дете, само да не би остао вечито сâм у животу, ухватити се за кога било, пружити некоме руку у овом кратковечном трку, завитланом из мрака у мрак, у овој непрекидној хајци, у којој свет јури низ брдо у провалију, као слаба дивљач пред ловачким псом.

На једној великој кући, виде уз пут Иван Степановић светле се још прозори на другом спрату. Чује се по који јачи ускликни звук клавира и мичу, тамо, иза

тих осветљених плетених завеса људска створења. Једва им назире силуете, једне веће, друга мање: деца, мати, отац, читава родбина, један мали свет, повезан међу собом породичном љубављу, симпатијама и животном радошћу. На сред салона блешти лустер. Биће то каква домаћа свечаност, — закључивао је он —, или се верило двоје младих, или, може бити, дете крштено.

Те ноћи, вративши се дому, Иван Степановић не могаде за дуго заспати. Најзад, угаси свећу и мисао му се наврати опет на оне осветљене прозоре, на онај непознати свет силуета. „Породица... деца... — долазе му на памет само слабо повезане речи — нов живот у сумраку нашег живота... скок људског бића у свест новог поколења... бели пут који се иза наше кратке зоне светлости пружа у вечност... породица... највећа морална својина човечја на земљи... радост животна... једина.. дужност...“ Узнемирен и са оваквим лиричким узбуђењем, једва заспа око два часа у јутру.

Али, вај! и наши бесвесни снови имају своју глупу и немилостивну иронију. Сневао је, сиромах Иван Степановић, свога послужитеља који му сваког дана доноси јело о обеду. Као, види га у сну, носи му на чисту тањиру црвеног рака. Остави га на сто и оде. Иван Степановић узе виљушку и нож, али рак, жив, све миче и стриже маказастим предњим ногама. На један пут засветлеше му два пипка, очи изидоше из главе и ужегоше се зеленим пламеном, а цело му шкорпијасто тело зарудело као усијано гвожђе. И рак пође пут Ивана Степановића бије огањ из њега, да му очи засене. Запрепашћен, Иван Степановић скочи са столице и поче узмицати, а рак за њим, све натрашке. По том хтеде бежати, коракну неколико пута, али паде одмах, сав обамро. Рак, витлајући репом, стиже полако, и онда стаде милети по њему и сећи му маказастим ногама жиле по врату и по рукама. Крв тече, црвена и топла крв, тело му обамире, издише, и, губећи свест, види још само подругљиву месечеву маску,ваља се по небу у грохотном смеху.

Иван Степановић скочи из постеље. Обазре се око себе, једва се разнани и размаче тешке завесе на прозору. Бела пролећна зора просијава с истока. Огрну собњу одећу, отвори прозор и загледа се далеко преко дунавске равнице на чијем обзорју трепти бели дан.

Обуче се и изиде у врт. Хтео је, силом, усхитити се у природној свежини и у лепоти пролећне зоре.

Раздањивало се. Петли учестали. Кукурекање се меша са оним чудним јутарњим шумом који допире, не бих знао рећи, с које стране: да ли то лишће стане у једанпут живље треперити с грана, или ромори у трави онај невидљиви свет. Иван Степановић осећа лепо тај жамор, и види, чини му се, сав тај мали свет како се диже на ноге и креће у живот. Ево и сунца, помаља се врх вишњичких висова с пуним блиставим луком. Роса блешти по лишћу и трави, бели облачићи плове по небу; освануо ведар дан. Сунце искочило већ високо над обзорјем и згрева ваздух. А он иза свега остаде без усхита, обамро, празан. Сети се, има десет и више година, како је био сасвим други човек. А сада нестало му животне радости, ишчезла за навек неосетно и полако, као море кад се сваке године све више повлачи и оставља за собом суху пешчану обалу.

Седе онда за сто, преврну две три књиге. Није му се никако радило, али хтео је, пошто пото, угушити макаквим било интензивним радом овај тежак утисак самопосматрања. Спази, најзад, гомилу сигно исписаних листова, на првом беше наслов: *Дубровачка властела.* Треба већ једном довршити тај рад бар за овогодишњу свеску Академије.

Освојио лепо дан, пролазе људи улицом, а Иван Степановић, не дижући главе, предао се сав раду, преврће и прочитава исписе из архива дубровачких и млетачких. Отмена историја читаве расе, богатство и светла раскош њена духа и ума, све је то, ево, на његову столу, разбацано по исписаним листовима. Поносите фигуре из прошлости леже ту као заборављени краљеви у сарко-

фазима. Треба их освештати, оживети; али Иван Степановић осећа иза сваке нове исписане реченице, да све његове речи не кажу оно што би он хтео рећи, оно што је сада остало тако високо над њим. Као да су му, у последње доба, и саме речи изгубиле онај сензитивни акценат. Реченица му је спора, индиферентна, безбојна, бескрвна. А саму мисао и све оно што би хтео рећи никако да досегне речју својом. Зловољно прегледа и пречитава већ неколико пута десетак исписаних листова, прецртава, додаје, и, најзад, подера их све у једанпут и баци у корпу до стола.

Обуче се и изиђе на улицу. Био је празник, свет у свечанијем оделу него обичних дана шета једном страном Кнез-Михајлове улице. Еве и дугачки ред фијакера стиже с оном једначитом лупом точкова. Иван Степановић застаде и спази у првом фијакеру лепу невестину главу под венцем и белим велом. Продужи и, против воље, стаде се осртати према свакоме новом фијакеру који је је наилазио. Прођоше многа кола, једна за другом. Седи у њима свет, и млад и стар, закићен рузмарином с тробојном трачицом. Иван Степановић позна по некога, одговори му на поздрав, слази полако улицом, а поглед му оде за последњим колима у којима је на боку седео гајдаш и свирао у гајде. Све му ово остави чудан утисак: лупа точкова која се беспрекидно понављала од толико кола, замори га и заглуши, па онај свет који се весело у колима разговарао, младе, скоро венчане жене, њихови избријани мужеви, старији људи, по нека жена, са седом косом под бисерним тепелуком, и, најзад, гајдаш с надуваним гајдима, све то беше по мало и смешно, али весело и пријатно. А напред, прва кола с невестом скренуше Дубровачком улицом путем ка цркви. „Ко ли се то жени? — пита се Иван Степановић."

Оде на Калимегдан. Пролази мимо онај свет који, недељом пре подне, шета алејама у тихој празничкој доколици, споро и готово без разговора. Небо је било ведро и светло. Сава и Дунав трепте под подневним

сунцем. Преко сремских равница расуо се, у недоглед, онај јасан и сребрнасти дан из прве половине месеца маја. Иван Степановић загледао се у то море од светлости, бескрајно и са јасно-ружичастим одблеском у даљини. И опет му дође на памет мисао о породици, о ведром и тихом животу, с ружичастим обзорјем тамо далеко, где једва достиже човечје око.

После месец дана чуло се по граду да је професор Иван Степановић испросио кћер Љубомира Здравковића, председника Касационог Суда. Сав свет, кад се то чуло, говорио је да се Иван Степановић, има више од три године, одлучује да испроси Здравковићеву кћер Јелену, а она већ одавна воли садашњег свог вереника. У истини је било, да је Јелена на прву реч очеву одмах пристала да се уда за Ивана Степановића. И, заиста, још тог истог вечера, кад остаде сама у својој соби, са сном који никако не долази. њену девојачку душу понесе она светла илузија љубави, за којом се тако сањалачки. неодређено и потајно чезне у девичкој чистоти.

Пролази дан за даном, мистерија брака и заједничког живота кроз читав век све више узбуђује Јелену оним свакодневним очекивањем, са по мало страховања пуно ружичастог треперења девојачке маште. „Још само двадесет и један дан!" — мисли Јелена једно јутро, будна пре зоре у постељи. Споља продире у собу плава светлост у којој је ишчезавала ноћ. Јелена чека у постељи дан, прође већ цео час, а зора никако да се јави. Ни птица откуд да цвркутне. Јелена би хтела да чује будно какво било створење. Диже се из постеље, рашири завесе и гледа напоље кроз прозор. По небу трепти овде онде по која звезда, а крајичак истока једва зарудио поврх брда. Онда привуче фотељу уз прозор, и оста тако гледајући у дан који се тек помолио. Наједанпут падне јој поглед на широко огледало које се уза зид наднело

према њој. Назире у полумраку слику свог витог тела. Устаде и огледаше се из близа, са опуштеним голим рукама, с једрим прсима и расутом црном косом преко пуних рамена. Али дан, бели и светли дан, не стиже још.

— Јело, што си тако подранила, дете? — виче јој мати из друге собе.

— Не спава ми се, мама. Опрости, ја те разбудила, је ли? — рече и уђе у побочну собу.

— Ниси; време је дизати се. Огрни се, назепшћеш тако, боса си и гологлава. И онда ће, пола смешећи се, додати: Колико још дана, Јелице?

— Још двадесет и један. — Одговара јој озбиљно кћи.

Ево и дан стиже, забелео по прозорима, а Јелена у материној постељи смеје се и мази се, као немирна девојчица, срећна и радосна.

II

Прође и последњи двадесет и први дан. Венчаше се Јелена и Иван Степановић једне од првих недеља месеца јула. Београд није одавна видео тако лепу невесту и тако отмену свадбу. Иван Степановић гледа око себе сав онај најотменији београдски свет, који му пријатељски стиска руку, честита му и радује се срећи његовој. А он сам, у срцу своме, не беше срећан. Осећа то дубоко. Ничим се не усхити, ничим. И заболе га то до дубине душе. Обузе га неки чудни страх од те толике равнодушности. Онда, обазревши се лево и десно по оном отменом свету, који с толико пријатељског осмеха гледа у њега, прену у њему нека нејасна сујета, као себично поштовање своје личности, свога друштвеног положаја, диже се она инкстиктивна безосећајна воља за животом, и на њима, ево, замахa се душа његова као богаљ на двема штакама. Напред, напред, несрећни Иване Степановићу, свет не види твоје две штаке, нико, осем тебе, не види их, нико!

А Јелена? Њеној срећи није било равне на уранку иза двадесет и једног дана. Срећна је и сада, узбуђена

новим животним усхитом, на свадбену путу, који иза кратког бављења по Италији проводе на јадранском острву ***. У души јој затитра увек она немирна и безазлена девојачка радост на сваку реч коју би Иван Степановућ изговорио тако меко, благо и отмено. Топлом и нежном преданошћу прати му сваки гест, насмеши се на сваки његов осмех. Његов јој глас постао интиман, слуша га и не прекида га док говори, а по свом телу дршће јој онај женски немир младости и тек разбуђене страсти. И онда, несташни усхит, необуздан као детиња ћуд, звони јој у гласу, светли у очима и гори на уснама.

Кад је Иван Степановић, гладећи јој меку коси пољуби у чело, она шири обе руке и подрхтава целим телом. Онда је он мора да узме у наручје, држи јој лепу главу на својим прсима, гледа у њене светле очи које се тако срећно смеју животом, младошћу и страшћу деветнаестих година. И увек се тада сећа свога сна о ужареном раку са усијаним маказастим ногама. А страх га све јачи обузима од ове вечите и неизлечиве малаксалости у којој као да се суше и последњи животни нерви. Јадао би се из дна душе, али пред ова два светла ока, која га тако топло и предано гледају, ваља му смешити се, глумити срећу гримасама и лажним речима. И онда, чудом неким, прене у њему реч, празна и лака реч, са оним лажним, са оним претворним усхитом.

— Идемо вечерас на морску обалу?... Хоћеш, Иво?... умиљатим гласом пита Јелена, подражавајући несташно нагласак са острва. — Још два дана остајемо овде. Прекосутра путујемо у Београд — готово жалећи рече и ућута. Идемо, је ли? Лепо је на Јадрану, у ноћ!... Написала сам већ три сонета. Последњи ти још нисам читала. Али не смеш ме строго ценити.

Иван Степановић се само насмеши. Она, забацивши и мало главу у натраг, додаде тихо и са усхитом:

— Остаћемо дуго, дуго у ноћ, на морскоме жалу... Хоћеш?

— Добро, Јело — одговара Иван Степановић.

— Знаш... — и наједанпут прекиде реч као дете које нема снаге да прикрије какву тајну која све више избија из њега.

— Шта?... реци Јело? — пита је, опет смешећи се Иван Степановић.

— Ништа, ништа... Видећеш довече...

Јелена се засмеја у сав глас, узела му обадве руке и хтела би се играти. Али из ње тајна се све више отрже:

— Опет детиња ћуд, као што ти велиш, детињи каприс... Нећеш се љутити, је ли?... Обећај ми... Кад се вратимо у Београд бићемо озбиљни, врло озбиљни!

* * *

Осветлио пун месец плаве јадранске таласе и трепти у њима као пламени стуб. Иван Степановић и Јелена, седе једно уз друго на песку, и слушају роморење воде. Ноћ све дубља. Острво с гомилом кућица спава позади њих далеко у зеленом грању. Јелена се загледала преко мора.

— Знаш зашто хтедох да останемо овде тако дуго у ноћ?... Ти већ заборавио?

— Зашто, Јело?

— Погледај тамо лево, кроз грање, — Јелена устаде и показа прстом. — Тамо има — не види се кроз мрак — једна мала капела, сва порушена, али на звонику звоно, виси у ваздуху према мору.

— На шта? — пита Иван Степановић.

— Каприс, опет каприс... полугласно изговори Јелена.

— На шта ћеш, дакле, са тим звоном?

— Кад први пут стигосмо овде, — готово тајанствено настави Јелена — знаш, то звоно, тамо горе... према морској обали... ето, не знам ни сама зашто... али, гледајући га како виси у ваздуху само, према мору, учини ми се као да ме зове, горе, кроз оне уске степенице, на звоник... И као да се нешто зарекло у мени, да се, пре него одемо одавде, попнемо заједно, и да га зазнијамо, дубоко у ноћ... полако... само један једини звук...

— Детињаста ћуд!... Шта ти све пада на памет, противи се Иван Степановић с неким фаталним страхом.

— Зар то неће бити лепо!... Помисли... ноћ... под маслиновим гранама село у мраку.... тамо море... и наједанпут један звонак усхит... као усклик љубави у бескрај!...

— То се пише у песмама, али се не ради, за Бога, Јелена! — све се више противи Иван Степановић. — Смешно је... пука ћуд... А и свет ће чути доле у селу...

— Неће, Иване, неће... Све спава, гле... Ми ћемо занијати звоно врло полако... врло полако...

Јелена, сугестована оном неодољивом тајанственошћу ноћи, повуче за собом Ивана Степановића: „Хајде... О, хајде, Иво“. Срце јој бије од непојамног усхићења, од оне тајанствене воље у васиони, у којој живи један део нашега живота, и то најчистији део наше сопствене душе, наш лични *Бог*, који, тако с висине, опредељује сваки наш покрет и који припада нама искључиво, као судбина.

— Хајде, Иво, брзо, брзо! — чује се иза грања Јеленин глас пун тајанствености и свечане вере.

Стигоше пред капелу. Опао зид, порушена врата, раскривен кров, а у куту бели се богородичин кип од мрамора. Свет јој се још и сада моли, стоје догореле воштанице и разбацане увеле ките цвећа.

— Ходи, ходи!...

Јелена се заустави пред малим богородичиним кипом. Блистају јој очи неким унутрашњим зрачењем. Иван Степановић, погружен, осећа да се дешава нешто, ту близу, над његовом главом.

— Шта ти је, Иване? пита га бојажљиво Јелена. — Шта ти је?

— Ништа... ништа, — одговара Иван Степановић. Умута се за трепутак, и осети да читав један *догађај*, тако да се рече, нешто што се с много страна на једанпут, скупило из васелене, паде дубоко у његову душу и ту све нестаде. То је била његова коб. Али опет сину му на лицу онај његов благ осмех. Душа му се полако

занија на двема штакама. Као да га мимоиђе смрт. Напред сада, напред Иване Степановићу!

Мани, мани звоно, — понавља он непрестано.

О, не! — преклиње га Јелена. — Ходи, ходи! Труле су степенице, може бити...

Јелена се већ пење на звоник. За њом полако корача Иван Степановић.

Нема конопца! — зачу се одозго Јелена. — И још боље. — додаде затим — Узме ме ти на руке и подигни ме мало. Звоно није високо, дохватићу га руком.

Иван Степановић хтеде понова противити се овом чудном капрису, али, најзад, узе је преко среде и подиже је поврх себе.

Шта је? — пита је после мало времена.

— Нема се чиме звонити, Иво — одврати јој у пола гласа Јелена и чује се како јој обадве руке крећу тамо амо по празном звону. — Празно, — додаде разочараним гласом, и напрсло по среди.

Сиђоше са звоника и пођоше дому. Иду и ћуте обоје, једно уз друго. Али нека чудна логика празноверја, као кобно прорицање, сугестивно испуни Јеленину душу слутњом и разочарењем. И као да глас празноверичног откровења одјекује високо над њеном главом, преко пучине, у бескрај.

Иван Степановић као да се усиљава да својом лепом речју и својим осмехом, у коме титра и лаж и бол, заглуши тај глас празноверичне сугестије, ту логику пуког случаја, на коју свет, не знајући ни сам због чега, игра судбином својом, и којој верује у пркос свега, као тајанственом пророчанству.

Дете си, право дете... Шта ти је сада, Јелена?

Јелена ћути, али слутња звони, звони у сав замах, и убедљиво одјекује кроз ноћ у васиони.

Мита Димитријевић.

БОГОВИ У ИЗГНАНСТВУ.

(4.)

Али да се вратим својој теми, чијом се основном идејом, као што је поменуто, нећу више бавити. Само ћу са неколико речи читаоцу обратити пажњу на то како су се јадни антички Богови, о којима је горе реч, у време дефинитивне победе Хришћанства, дакле у трећем веку, нашли у неприликама које су у највећој аналогији са старијим бедним стањем њиховог боговског живота. Они су сада били бачени у исту тужну сиромаштину у којој су били некад, у оно прастаро време, у оној револуционарној епоси, кад су Титани изишли из затвореног Оркуса, и, подигавши Пелион на Осу, попели се на Олимп. Они су тада морали да срамно побегну, ти јадни богови, и, разно прерушени, сакрили су се овде код нас на земљи. Већина их је отишла у Египат, где су ради веће сигурности примили животињски облик, као што је познато. На исти начин морали су јадни пагански богови поново да беже и да се, разно прерушени, настане у удаљеним скровиштима, кад је прави господар свети свој крсташ барјак засадио на небеском двору, и кад су иконокластички зелоти, црна калуђерска чета, порушили све храмове, и прогнане богове гонили огњем и проклетством. Многи од тих бедних емиграната, који су сасвим остали без крова и амбросије, морали су сада да се прихвате грађанских заната, да би могли да зараде бар свакидашњег хлеба. У таквим приликама многи од њих, чији су свети гајеви били конфисковани, морали су код нас у Немачкој надни-

чити као тестерани и пити пиво место нектара. Аполон као да се у тој невољи спизио да служи код говедара, и као што је некад пасао краве Адметове, тако је сад живео као пастир у Доњој Аустрији; али га је ту, пошто је постао сумњив због свог лепог певања, познао један учен калуђер и као старог мађиског бога предао црквеним властима. На мучењу је признао да је он бог Аполон. Пре него што су га погубили, он је замолио да му само још једанпут допусте да свира на гитару и да отпева једну песму. Али његово свирање тако је дирало срца и његово певање тако је очаравало, и он је уз то био тако лепа лица и струка, да су све жене плакале, а многе су се од тог узбуђења доцније чак и разболеле. После неког времена хтели су да га извуку из његове раке да му тело прободу коцем, мислећи да је он морао бити вампир, те ће оболеле жене оздравити од употребе тога доказаног домаћег лека; али гроб је нађен празан.

О судбини која је после хришћанске победе снашла Марса, старог бога рата, не умем много да кажем. Склон сам да верујем да се он у феудално доба користио правом песнице. Дугачки Шимелпфениг, синовац минстерског џелата, срео га је у Болоњи, где су имали један разговор, који ћу саопштити на другом месту. Неко време пре тога служио је под Фрундсбергом у својству „ландскнехта“, и присуствовао је освајању Рима, где му је за цело било горко гледати како се срамно пустоши његова стара и мила варош, храмови у којима је и сам био обожаван, и храмови његових рођака.

Боље него Марс и Аполон, после великог пораза, прошао је Бог Бахус, и легенда прича ово:

У Тиролу има врло великих језера, опкољених шумама, чије се до неба високо дрвеће дивно огледа у плавој пучини. Дрвеће и вода шуме тако тајанствено да је човеку чудновато у срцу кад онуда иде сам. На обали једног таквог језера стајала је колиба једног младог рибара који је живео од риболова, и у исти мах вршио и посао возара кад је који путник зажелео да се превезе

преко језера. Он је имао велику барку која је била везана за стара стабла недалеко од његовог стана. У својој колиби он је живео сасвим сам. Једном о јесењој равнодневици, око поноћи, неко закуца на његов прозор, и кад је изишао на врата, он виде три калуђера који су на своју главу натукли кукуљаче, и, као што изгледаше, врло хитали. Један од њих журно га је замолио да им позајми свој чамац, обећавши да ће га вратити после неколико сати. Калуђера је било три, и рибар који, у таквој прилици, није могао да оклева, одреши чамац, и док су се они укрцали и одвезли преко језера, он се беше вратио у своју колибу и легао. Како је био млад, он је ускоро заспао, али после неколико сати пробудили су га калуђери који се беху вратили: кад је изишао, један од њих му је тутнуо у руку сребрник у име возарине, и сва тројица одоше брзо. Рибар је отишао до свог чамца да га види, и нашао га је чврсто привезана. Затим се стресао, али не од ноћњег ваздуха. Кроз тело му је прошла нека чудновата језа и срце му се скоро следило кад је калуђер који му је пружио новац, додирнуо његову руку; прсти калуђерови били су хладни као лед. Али младост напослетку све заборави, и рибар више није ни помишљао на тај догађај, кад идуће године, опет о равнодневици, око поноћи, неко закуца на рибарев прозор, и кад се понова у великој хитњи појавише три закукуљена калуђера који су опет тражили чамац. Рибар им га је овога пута дао са мање бриге, и кад су се после неколико сати вратили, и један калуђер му брзо у руку тутнуо возарину, он је понова са ужасом осетио као лед хладне прсте. Овај догађај понављао се сваке године, у исто време, на исти начин, и, најзад, кад се седме године приближавао тај дан, рибара обузе велика жеља да, по сваку цену, сазна тајну која се крила испод оне три мантије. Он је у чамцу оставио гомилу мрежа тако да су могле служити за скровиште у које се он могао увући док калуђери буду улазили у чамац. Очекивани тајанствени путници заиста су дошли у одре-

ђено време, и рибару је пошло за руком да се невиђен скрије под мреже и да учествује у превозу. На његово изненађење, превоз је трајао врло кратко време, док је њему иначе требало више од сата да стигне на противну обалу, и он се још више задивио кад је овде, где му је крај био тако добро познат, сад видео пространу чистину коју пре тога никад још није опазио, и која је била усред дрвећа из вегетације њему сасвим стране. На дрвећу су висиле безбројне светиљке; на постаментима стајале су вазе са запаљеном шумском смолом; и још, месец је светлио тако јасно да је рибар ону гомилу људи која је онде била сакупљена, могао посматрати тако тачно као у по дана. Ту је било неколико стотина људи, младића и младих жена, већином врло лепих, мада су њихова лица била бледа као мрамор; због тога и због хаљине, беле, врло уздигнуте тунике са пурпурном ивицом, изгледале су као статуе које ходе. Жене су на глави носиле венце од природног или од злата и сребрне жице начињеног виновог лишћа; коса је делимично била на темену уплетена у круну, а делимично је из те круне у дивним таласастим увојцима падала по врату. И младићи су на глави носили венце од виновог лишћа. Људи и жене, машући златним штаповима који су били оплетени лишћем од лозе, дотрчали су с усклицима да поздраве три нова госта. Један од њих скинуо је тада своју мантију, те се појавио један дрзак средовечан човек одвратно пожудног, чак развратног лица, са шиљастим козјим ушима, док му се на телу испољавала претерано развијена, смешна и врло гнусна сексуалност. И други калуђер збацио је мантију, и показао се један не мање наг дебељко, на чију глатку ћелу веселе жене положише венац од ружа. У обојице калуђера лице је било као снег бело, као и у осталих на овом скупу. Као снег бело било је и лице трећег калуђера који је, смејући се, одгурнуо капуљачу с главе. Кад је на појасу одрешио узицу своје мантије и с гнушањем бацио побожни прљави плашт са крстом и бројаницама, појавио

се у туники на којој су блистали дијаманти, прекрасан младић са најлепшим формама, само што су округли кукови и танак струк изгледали женски. И нежно савијене усне и црте неодређене мекоће давале су младићу по мало женски изглед, али његово лице ипак је имало известан смео, скоро обесно јуначки израз. Жене су га миловале са дивљим одушевљењем, положиле му на главу венац од бршљана, и пребациле му преко рамена дивну леопардову кожу. У истом тренутку довезла су се, са два упрегнута лава, златна победна кола на два точка, на која се младић попео господствено као краљ, али ипак благога погледа. Он је пурпурним уздама управљао ту дивљу запрегу. С десне стране његових кола корачао је један од његових пратилаца, који беху збацили мантије, и чији су похотљиви покрети и већ споменута претерана непристојност развесељавали публику, док је његов друг, ћелави дебељко, кога су раскалашне жене подигле на једног магарца, јахао с леве стране кола, држећи у руци златан бокал који су му непрестано пунили вином. Кола су се кретала споро, а иза њих су се играјући ковитлали разуздани људи и жене, окићени венцима од виновог лишћа. Пред колима је ишла дворска музика триумфаторова: један леп младић једрих образа са двоструком флаутом у устима; затим, једна девојка са туником уздигнутом изнад колена, и она је костима горње стране руке ударала по кожи на бубњу; после, једна исто тако љупка лепотица са триanглом; даље, трубачи са јарећим ногама и лепим али похотљивим лицем, који су на чудновато извијеним животињским роговима или морским шкољкама свирали своје фанфаре; најзад, свирачи на лаути.

Али, драги читаоче, ја заборављам да си и ти врло образован и добро обавештен читалац, који је већ одавно опазио да је овде реч о једној баханалији, о Дионизијовој свечаности. Ти си довољно често на старим барељефима или бакрорезима археолошких дела видео триумфалне поворке које славе бога Дионизија, и заиста, ти са својим

класичким образовањем никад се не би уплашио кад би ти једном изненада, у поноћној шумској самоћи, пред очи изишла лепа појава овакве Бахове поворке, са свим оним пијаним особљем које га прати. Највише што би осетио тихо похотљиво узбуђење, естетичку језу, при погледу на тај бледи скуп, те грациозне фантоме који су изишли из саркофага својих гробова или скровишта својих порушених храмова, да још једанпут одслуже стару веселу службу богу, да још једанпут са играњем и певањем прославе тријумф божанског ослободиоца, спаситеља уживања, да још једанпут поиграју веселу паганску игру, антички канкан, сасвим без лицемерног покривања, сасвим без присуства стражара спиритуалистичког морала, сасвим са разузданом обешћу старих дана, кличући, бучући, узвикујући весело: „Евое Бахе!“, Али, ах! драги читаоче, наш сиромах рибар о коме причамо, није као ти знао митологију, он није студирао археологију, и био је престрављен при погледу на лепог тријумфатора са два његова чудновата аколита кад су искочили из своје калуђерске хаљине; он је задрхтао на непристојне покрете и скокове баханата, фауна и сатира, који су му нарочито ђаволски изгледали због својих јарећих ногу и рогова, и то цело друштво сматрао је он за конгрес аветиња и демона који својим чинима спремају пропаст свима Хришћанима. Коса се накострешила на његовој глави кад је видео вратоломно немогућу позитуру једне менаде, која је са распуштеном косом забацила главу и само се још тирсом држала у равнотежи. У глави јадног рибара настала је забуна кад је ту спазио корибанте који су кратким мачевима своме телу задавали ране, помамно уживајући у болу пути. Меки, слатки, и ипак у исти мах страховити тонови музике које је чуо, продирали су му у душу као пламенови, палећи, сажижући, језовито. Али кад је несрећник видео онај познати озлоглашени египатски символ, који је, претерано велик и окићен цвећем, на великој мотки обносила једна бестидна жена, тада није могао ништа више ни да чује ни да види, него је одјурио своме

чамцу и скрио се под мреже, цвокоћући зубима и дрхћући као да га је Сатана већ ухватио за ногу. Ускоро после тога вратили су се чамцу и тројица калуђера, и отиснули су се од обале. Кад су најзад стигли на другу обалу и изишли из чамца, рибар се тако вешто извукао из свога скровишта да су калуђери мислили да је он њих чекао иза врба, и пошто му је један од њих, опет са прстима хладним као лед, у руку тутнуо возарину, отишли су у часу.

Колико ради спаса своје душе за коју је мислио да је у опасности, као и да остале Хришћане сачува од пропасти, рибар је сматрао за своју дужност да овај тајанствени догађај достави духовном суду, и како је старешина једног оближњег францишканског манастира био чувен као председник једног таквог суда и као врло учен егзорциста, он се решио да одмах оде њему. Рано у зору сунце га је већ затекло на путу за манастир, и понизнога погледа он је ускоро стајао пред пречасним оцем, старешином, који је у својој књижници, са кукуљачом натученом на лице, седео у наслоњачи, и остао седећи у тој замишљеној позитури док му је рибар причао своју страшну историју. Кад је рибар завршио, старешина диже своју главу, и пошто му је спала капуљача, престрављени рибар виде да је пречасни отац био један од она три калуђера који су се сваке године превозили преко језера, и познао је у њему баш онога кога је прошле ноћи видео као незнабожачког демона на триумфаторским колима са упрегнутим лавовима; имао је оно исто као мрамор бледо лице, исте правилне лепе црте, иста уста са нежно свијеним уснама. И око тих усана лебдео је благ осмејак, и из тих уста истекле су тада ове мелодичне и усрдне речи:

— Драги брате по Христу, ми од срца радо верујемо да сте ви ову ноћ провели у друштву бога Баха, и ваша фантастична прича о аветињама даје о томе довољно доказа. Ми нипошто нећемо ништа рђаво да кажемо о том богу, он често заиста разгони наше бриге и

развесељава људско срце, али он је врло опасан за оне који не могу да поднесу много, а ви изгледа да спадате међу њих. С тога вам саветујемо да од сада умерено пијете златни лозин сок, да халуцинацијама из свог пијаног стања не досађујете црквеним властима, да ћутите и о тој својој последњој визији, и да сасвим држите језик за зубе, иначе ће вам световна власт ударити двадесет и пет. А сада, драги сине по Христу, отидите у манастирску кујну, где ће вам отац подрумар и отац кувар изнети да мало кусете.

После тога духовни отац даде рибару свој благослов, и кад је овај препражен ушао у кујну и спазио оца кувара и оца подрумара, скоро је пао од страха, — јер ова двојица били су она два ноћна пратиоца старешинина, она два калуђера који су се с њим превозили преко језера, и рибар је познао гојазност и ћелу једног, као и искривљено похотљиво лице са козјим ушима другога. Али је ипак ћутао, и тек доцније, после много година, испричао је ту историју својој деци.

Старе хронике које причају сличне легенде преносе место тога догађаја у Шпајер на Рајни.

(наставиће се)

Хајнрих Хајне.

(С немачког превео Милош Ивковић.)

АПРИЛСКО ВЕЧЕ.

Из даљине кроз мрак хук нарасле реке
Млаком атмосфером тромо се разлива;
У пустоме парку сетно шуме смреке,
Кадкад ветар пирне с изораних њива.

Вишњица над нама шумори у мраку
И цветове беле у косу нам стреса;
Каплља роса светла на сребрном зраку,
И пламте од звезда плаветна небеса.

По ваздуху топлом к'о да силно струји
Млаз разблудне страсти што к'о огањ пече,
Певајућ' к'о чежњом да дрхћу славуји,
И жељама чудним дише влажно вече.

Опијени оним што око нас бива,
Грлимо се жудно. И нит' знамо сами:
Колико се жеља у срцу нам скрива,
Док дрхћемо тако у разблудној тами.

Милутин Јовановић.

МРАЧНО ЈЕ И ПУСТО....

Мрачно је и пусто сад у мојој души:
Где блистаху некад сјајне колонаде
Мемљив задах сада убија и гуши,
Срушен лежи олтар љубави и наде.

У усахлом оку пресушиле сузе
Да заплачем не би л' мање биле муке,
Беспутан ми живот давно веру узе
На молитву да бих мог'о склонит' руке.

Угасла је ватра негдашњег чезнућа,
Као и сви други спуштам се полако
Тамо где не светли луча надахнућа,
Где су ка̄л и порок направили пак'о.

Милутин Јовановић.

БОЛНО САЗНАЊЕ.

Ја нисам оно што бих треб'о да сам,
О то ме безмерно и боле и пече:
К'о бедно кљусе тромо живот касам,
И жељно чекам тихо да падне вече.

И сав тај бол страшни и све понижење
Очајнички давим у препуној чаши,
Тада кунем цело гнило поколење,
Дрхћем од проклества кобних дана наши'.

И чудном се страшћу ја предајем тада
Заношљивој моћи кристалних капљица,
Докле око мене страшни порок влада
И бесвесно блену испијена лица.

И са страхом чекам да засветли зора,
Када у печалбу опет поћи треба, —
И понети јарам — што тишти к'о мора, —
Рад живота пустог, ради коре хлеба.

Осећам да нисам што бих треб'о да сам,
О, то ме безмерно и боли и пече,
К'о бедно кљусе тромо живот касам,
И жељно чекам тихо да падне вече.

Милутин Јовановић.

СЕОБА СРБА У КРАЊСКУ.[1]

ИСТОРИЈСКА СТУДИЈА ИЗ СРЕДИНЕ XVI. ВЕКА.

Међу неиспитаним, а врло занимљивим емиграцијама српског народа заузимају видно место сеобе Срба у Крањску, у тако звани жумберачки дикстрикт. Сеобе ове дешавале се у више маха. На основу до сад нештампаног материјала покушаћу да прикажем у крупним потезима сеобе од 1531 и 1538 године.

Упадаји Турака преко Хрватске у Крањску учестали су јако у првој четвртини XVI века. Упадајем од 1524 и 1528 опустошени су нарочито крајеви, који леже на граници Хрватске и Крањске. При првом упаду (1524 године) освојили су и разорили Турци град Жумберак, чије се становништво или разбегло, или је поубијано или одведено у ропство. У години 1528 упали су Турци трипут једно за другим и починили пустош у Грибљу, Валдајну, Прибишцу, Мариндолу, Прелогу, Вињици и осталим местима. Опустошили су и Метљику и Черномаљ, и код Метљике су убили крајишког капетана Албрехта Семенића, а брата му Ивана одвели у ропство.

[1] Радећи у бечким архивима, нашао сам на обилат материјал за ову сеобу. Нети се налази у коморском архиву, у одељењу Inner-Österreich, Herrschafts-Acten, и то у фасцикловима: „Sichelberg“, „Mötling“, „Meichau“, „Mitterburg“. Има га осим тога у фасцикловима „Uskoken“ и „Walachen“, и најзад у шпекенима и актима „Hof-Finanz“. Документи, на основу којих пишем овај чланак, изићи ће у „Vjesniku zemaljskog arhiva“ у Загребу. Примећујем још, да др. Нико Жупанић спрема опширну расправу, у којој ће свестрано расветлити питање Срба у Крањској

Опустели крајеви на граници били су велика опасност по читаву Крањску, јер су од сад Турци могли без препреке ући у средину земље. Да би ову опасност отклонили, настојали су крањски заповедници, да населе у опустела места босанске Србе. Аустријски крајишки капетани слали су у уходе у Босну и обећавали народу повластице, ако остави своју домовину и пређе у њихову службу. Страдајући од Турака и примамљен аустријским обећањима, пређе у току 1531 године, у два маха, овећи број Срба из Босне. Други пут је прешло око 1000 душа. Свега их је било на 700 способних за ратовање, а имали су око 15.000 комада марве. Главно обећање, које је дато ускоцима пре доласка, било је да ће добити засебно земљиште и да неће зависити ни од једног властелина, него ће потпадати непосредно под земаљску управу, односно под владара. Према овом обећању предложи капетан Иван Кацијанер, 23 јуна, из Љубљане, краљу Фердинанду, да исте насели у опустелом месту Костелу на Купи, имању Адама Лангенмантела. Ускоци су примили на себе обвезу да ће свагда на позив владара поћи у рат против непријатеља, и Кацијанер се нада, да ће ови ускоци бити од велике користи при евентуалним аустријским операцијама у Босни.

Међутим ускоци нису насељени за овај мах у Костелу. Идуће године налазе се они на граници Крањске према Жумберку и траже одлучно, да им се према обећању одреди што пре место за насељење. На челу ускока биле су војводе Ресан Шишмановић и Ђурађ Радивојевић. На ово предложе крањски земаљски управници краљу Фердинанду, да насели ускоке у Жумберку, који је био својина Маргарите, удовице Јована Кобасића и њезиних синова. Кад су Турци отишли из Крањске, ови су поседи опет Жумберак и оставили у њему нешто војника.

Краљ Фердинанд дозове к себи крајем 1532 године Петра Кобасића, сина Маргаритиног, и с њим се погоди о условима, под којима ће фамилија Кобасића уступити Жумберак, да се у њему настане досељени Срби. Прего-

вори о тим условима провлачили су се и кроз читаву 1533 годину. Без крова и без сталног боравишта, изложени су били ускоци за то време највећој беди. У септембру те године изиђоше војводе ускочке Вук Поповић, војвода Милан, војвода Ресан Шишмановић и Ђурађ Радивојевић пред крањске земаљске управнике, показаше сиротињу и очајно стање своје, и замолише да им се уступи стално боравиште, иначе ће потражити друго место, јер не могу даље овако чекати са својим женама, децом и марвом. У исти мах пошљу војводе преко земаљских управника једно писмо на краља, опишу у њему очајно стање и изјаве, да ће морати отићи на друго место, ако им још пре зиме не одреде, према обећању, земљиште. Читава околина патила је за ово време од ускока. У име краљево давали су неки великаши, као властелин Иван Пирш и благајски гроф, новчане помоћи на издржавање ускока, али је то било и сувише мало. У писму на краља, датираном 7 октобра 1533 у Мехови, описује Иван Пихлер штету, коју су начинили ускоци по околини. Много је страдало и имање Кобасића, и то без сумње ускори завршетак преговора о уступању Жумберка. Крајем 1533 завршени су преговори, те је држава имала Кобасићки да исплати за Жумберак 1100 рајнских форинта. У марту 1534 исплатили су јој ову своту капетани Иван Пихлер, Жигмунд Вајкслберг и Еразмо Обречан и преузели су град Жумберак. У извештају краљу од 31 марта јављају ови капетани, да је Жумберак у врло запуштеном стању. Нигде нема крова и нигде нису сви зидови читави. Ускока је тако много, да нису могли сви стати у Жумберак. Око 350 кућа је било и у неке су сместили по 4—5 брата са њиховом фамилијом, али ипак није било за све места.

Краљ Фердинанд даде 5 јуна 1535 године досељеним ускоцима привилегију, потврди им поседнуто земљиште и опрости их за 20 година од сваког пореза и у новцу и у народној спрези, уз погодбу, да морају свагда бити спремни, да пођу у рат против непријатеља. Идућег дана,

6 јуна, поклони војводи Ђурђу Радивојевићу племићско право и комад земље у Сошици, да ужива без икаква пореза. Истог дана поклони и војводи Ресану за досадање заслуге комад земље у околини Жумберка. Но војводу Ресана су узнемиравали суседи, нарочито властелин Петар Хереди, и сметали у поседу поклоњеног му земљишта, с тога он замоли у новембру 1537 године краља, да му још једном потврди и да у повељи тачно означи међе и повластице. Идуће године поднесе и војвода Ђурађ молбу, најпре да му краљ потврди цело место Сошице на уживање, а у другој молби заиште место „Vischtschaberg“ за заслуге, које је стекао око ухођења турске земље и око пресељења ускока. Но према извештају Ивана Пихлера, заповедника у Мехову, одбије краљ молбе ускочких војвода.[1]

Пред јесен ове године догодила се још једна сеоба. Барон Еразмо Турн настојао је у споразуму са бароном Николом Јуришићем, да придобије народ из Срба и Обровца у Далмацији и да га доведе у аустријску службу. Краљ Фердинанд изда унапред новим ускоцима привилегију, датирану у Линцу 5 септембра 1538, обећа им у привилегији земљиште без икаква пореза за 20 година, а војводама ускочким, који имају под собом 200 момака, обећа плаћу 50 форината годишње. Долазак ових ускока био је скопчан са опасношћу, и тек заузимању барона Турна и грофа Кеглевића пошло је за руком, да их сачувају од Турака.[2] Војводе ових ускока из Срба управе

[1] О молбама ускочких војвода нашао сам осим у Herrschafts-Acten још и у Hof-Finanz ситних бележака. Под новембра 1537 пише: „Ressen waiwoda suplication. Begert erweiterung seiner grunt und der mantfren. Ist den commissarien zu Wihitsch und Repitsch umb iren bericht zugeschikhen“. Под јануаром 1539 стоји: „Jurey Radiueuitsch, suplication. Begert in ansehung seiner getreuen diennst ein ort Tschernik genannt, nahent bei Soschitz, in Sichelberger herschafft gelegen“. Одмах испод овога: „Wuekh Popouitsch, suplication. Begert in ansehung seiner getreuen diennst ein fleckh Vischtscha genannt unter der herrschafft Sichelberg gelegen“.

[2] О овој другој сеоби нашао сам неколико листина у тајном

одмах молбу на краља, да им одреди земљиште, где ће се настанити, да испуни своје обећање и даде им повластице, које имају остали ускоци.

Но са насељењем ових ускока ишло је споро. Крањски заповедници барон Еразмо Тури и Андрија Ламберг предложе 24 марта 1539 године краљу, да одреди ускоцима седиште у Костелу, имању Адама Лангенмантела. Но као и код прве сеобе Лангелмантел није хтео да уступи своје опустело имање ускоцима. Међутим је и босански паша почео да наговара ове Србе, да се врате у Босну, па ће им он дати земљишта и ослободити их за неко време од пореза.

Насељење у Костелу и Озиницу разбило се већ и с тога, што ускоци нису хтели тамо да иду. Под хрватске грофове такође нису хтели никако, мада је на томе много радио гроф Стефан Франкопан. Крањски управници Никола Јуришић, Андрија Ламберг и Жигмунд Дур предложе, 30 фебруара 1540 године, краљу, да одузме од грофа Стефана место Херцеговина (Herzogthumb), које је у близини Жумберка, па ту да настани нове ускоке. Уједно јаве краљу, да ускоци живе међу собом у завади и нереду, те би било потребно, да им краљ постави јед-

архиву у фасциклу „Hungarica“, за годину 1538. У једном извештају барона Еразма Турна, послатом Николи Јуришићу, пише о овој сеоби: „...schreibt mir mein underhaubtman auss Wichitsch, derer leudt halben von Särb, die herubertallnen solten, nemlich, wie zwen irer obersten gen Wichitsch ankhomen wären, die pattn umb gottes, mann sollt innen mit ainer antzall folkhs eillendts zu hülff khomen, damit sy ir weib, khindt, hab und guet sicher heruberpringgen mechten, dann ir furnembn war numalss offenbar unnd dem wascha aus Wossen zu khundt than. Dasselb schreibn hab ich von stunan dem herrn lanndtshaubt verschlossen zugeschigkht....“ Говорећи о плановима вихићког подканетана вели: „Auf nechst khumlltign suntag oder montag, den zug hinein zu nembn und wie obgemeldt, die leudt von Serb heraussupringen. Aber under dem allergenedigisten herrn, so sein widerumb nächtn spadt drei personen von denen leudtn, so vnnder Obrovatsch wonen, dass der Thurgkh auls new gsandt zu mir geschikht, die pitten gleichermassen wie die von Särb umb gottes willen, man wol sy sambt den anndern herauss pringgen“.

ног капетана, кога ће се народ бојати и кога ће слушати. За капетанско место предложи Јуришић Вартоломеја Раунаха. Краљ пристане на тај предлог, те Раунаха постави за заповедника над ускоцима. У исти мах предложи Јуришић, да краљ одузме од Пихлера Жумберак и да Раунах узме седиште у Жумберку, како би био у непосредној близини ускока. Да би се једном скинуло с дневног реда ускочко питање, одреди краљ Фердинанд једну комисију, која од тог доба дуго времена води бригу о крањским ускоцима.

Осим ове две сеобе дошла је у Жумберак већа група Срба при крају XVI века. Но поједине белешке, архивалне доказују нам, да је много ускока дошло у различита времена у мањим групама, често само поједине фамилије.

После 1540 године спомињу се као војводе ускочке Радман Вучетић, Храња Клисурић, војвода Павко, Новак Храпановић, Алекса Јурашевић и други.[1] Војвода Алекса Јурашевић је крајем године 1545 допао турског ропства,[2] из кога се наскоро избавио.

[1] О овим војводама има неколико потица и у Hof-Finanz индекеу. Под октобром 1543 стоји: „Nouak Crapanowitz und Wuitza Wadounitz, der usskhokhen waywoda, begern ir prouision. Dem vitzdom in Crain ist benolhen und geschrieben, diesen zwayen ir prouision der L. järlich piss auf kn. mt. wolgefallen zu raichen“. Идуће месеца вели то исто за војводе Алексу Јурашевића и Радосава Вуковића.

[2] О ропству Алексину има у индексу Hof-Finanz под фебруаром 1546 ова белешка „Allexin usscokn brueder zaigen an, dass ir brueder in jüngsten des Turkhen einfall in Chrain gefangen und von inen umb 200 ducatn geschetzt worden. Piten inen von der prouision so gedachter ir brueder aus dem vitzdomb ambt in Chrain hat und sonst zu seiner erledigung ain gnad und hilf zu thuen. Ist dem vitzdomb in Chrain zuegestelt, der soll bericht thuen, vas ime an seiner profision noch aussensteet“. Војвода Алекса је искупљен из ропства. О њему има једна белешка у истом индексу под јуном 1559 године. Иста гласи: „Hansen Lenkhowitschen anzaigen wegen Alexa Juraschowith prouision. Dieselb Radman Wutschetitsch und Deya woywoda ernolgen zu lassen. Ligt hiemi bewilligung“.

На завршетку ћу још да се осврнем на два спорна питања. Много се писало о томе, кад су Срби населили Мариндол и Бојанце. Већина писаца је држала, по Валвазору, да се то догодило 1597 године. Документи, које сам преписао из коморског архива бечког, несумњиво сведоче да је у Маридолу населио ускоке Иван Ленковић 1549. Осим тога до сад се није знало тачно, кад је постао град Подбрежје (Freyen Thurn), чије су развалине до данас врло лепо сачуване. Напомињем, да је Иван Ленковић поднео 1550 године молбу краљу Фердинанду, да може подићи на Купи, три миље далеко од Мехове (Meichau), један град и назвати га „Freyenthurn am der Khulpp“.

Др. Алекса Ивић.

ПРЕГЛЕД НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

(Крај).

Појамно је да ми све ове циклусе не можемо овде прегледати, због оскудице у простору. Али да бисмо колико толико показали важност и лепоту песама кратког стиха, ми ћемо један циклус узети и детаљније га разгледати: то је *циклус Краљевића Марка.*

Краљевић Марко, за кога се историски зна само то да је од 1341, т.ј. од смрти свога оца краља Вукашина, краљевао једним делом Маћедоније, с Прилипом као престоницом, од 1385 признао турско господство над собом, а 1394 погинуо на Ровинама, у боју султана Бајазита против влашког војводе Мирчете; Краљевић Марко, дакле, који као историска личност нема велике важности, добио је у народним песмама највећу важност, постао најпопуларнији јунак српски, онај у којег је целокупан народ положио све своје симпатије. Народна песма дала му је изванредну физичку снагу, снагу којом премаша све друге јунаке; он из суве дреновине од девет година може да исцеди воду; он, кад га ударају буздованом по леђима, и не мрдне него само примети: „не буди ми по кожуху буха!“; и т. д. Песма му је дала и све друго што таквој снази приличи, одело такво, оружје, коња; самур калпак му је на очи намакнут, на плећима је ћурак од курјака; за појасом има сабљу димишћију, у руци копље убојито, уз то и тешку топузину, коју обично баца за противником што бежи, и погађа га; јаши на Шарцу, на страшном и големом шареном коњу и који, је у исто

доба и вешт и окретан те по три коња у вис скаче, пада на предње ноге кад затреба, и т. д. Песма му је дала још једну особину која је с том снагом у свези, и коју имају епски јунаци свих народа, наиме да пије вина: он пије много, колико и треба према снази; пије по крчмама, а пије и ван њих, носећи о уњкашу увек тулумину вина, која је тешка колико и буздован, и коју за то и меће да му седло „не крива ни тамо ни амо“; он ни Шарца када не заборавља, и песма врло често прича како Марко „пола пије, пола Шарцу даје“. Песма га је уз то показала као врло нежна сина који необично слуша своју стару мајку, као добра друга који спасава увек другове своје чим су у опасности као врло морална јунака који строго пази на образ женски и чедност, као побожна човека који зида цркве и практикује све важне обреде црквене, као (и то је главна и најчешћа црта његова) необично правичног судију и сталног заштитника свега што је слабо и нејако. Песма га је, најзад, идући за мигом који је дала историја, учинила пријатељем Турака, човеком који служи султана (у свима праведним захтевима његовим, наравно), који му је чак омиљени посинак. С таквим особинама песма га је опевала у стотину момената његовог легендарног живота.[1] Опевала га је, затим, како ратује, дели мегдане, бије се, са неким суседним српским господарима у Маћедонији, н.пр. с Љутицом Богданом, који га се боји, а којега се и сам Марко боји, што је врло редак случај. Опевала га је, затим, како се бори са другим даљим или страним а страшним јунацима, са Вучом џенералом, н.пр., који је три најбоље

[1] Опевала га је, најпре, у његовим односајима према оцу, и то је учинила у оној дивној песми, коју је само песнички таленат првога реда могао саставити („Урош и Мрњавчевићи“), у којој Марков отац са својом браћом хоће да преотме царство младоме Урошу, последњем Немањићу, а Марко, којега зовну да у књигама цароставним види на коме је царство, пресуди, на велики гнев свога оца и на своју велику личну опасност, да је царство Урошево и никога другога.

војводе српске, Обилића, Топлицу и Косанчића бацио у тамницу, па их Марко јуначки избавио, и потукао три хиљаде катана, и везао и Вучу, и његова сина; или са Филипом Маџарином, који се једанпут похвалио да ће једну своју кулу окитити главом Марковом, па га Марко, кад је то чуо, тражио и нашао, и мирно, флегматично, без мрдања, трпео све ударце Филипове, подсмевајући му се, док га, кад му онај разби чашу и проли вино, не пресече својом сабљом од горе до доле, и њега и коња, и камен испод коња; или са Мином од Костура, страшним јунаком, који се усуди да нападне на Прилип (кад Марко тамо није), попали дворе Маркове, прегази коњма стару мајку његову, зароби љубу и однесе све благо, а којега Марко доцније потражи, обучен као калуђер, и, преваром коју му је жена олакшала, одсече му главу; или са Мусом Кесеџијом, страшним одметником султановим, љутим и опаким Арбанасом, који је чудан јунак, који јаше с прекрштеним ногама а топузину баца у облаке и дочекује у руке, и којега Марка једва убија, и то ножима из потаје, и помоћу виле своје посестриме, па после кад види каквога је јунака погубио, он заплаче: „јаох мене, до Бога милога, ђе погубих од себе бољега!“; или са Ђемом Брђанином, страшним братом Мусиним, који га нађе кад је Марко на дан своје славе ишао без оружја, и који га тад навлада и окује у најтеже окове, па га води од града до града да га обеси, а „господа ришћанска“ га моле да то не чини и дају му товаре блага за то, и којега се Марко једва ослободио, у једној механи, уз припомоћ крчмарице Јање, која опије Ђема и откује Марка, и онда пошао с окованим Ђемом од града до града, повратио све товаре блага „господи ришћанској“, и најзад га обесио. Песма га је нарочито опевала у његовим епским бојевима са Арапима. То је, најпре, бој са дванаест Арапа који су заробили хришћанку девојку, па је бију троструком канџијом и нагоне да им лице љуби, а Марко одбрани њу, а Арапе све преко паса исече, тако да је начинио „од дванаест двадесет и четири“. То је, после, онај бој,

страшан и трагичан не сам по себи него по ономе шта га је изазвало, опеван у једној сјајној песми: Марко иде једно јутро низ Косово и срета једну младу девојку, која је сва оседела; он је пита зашто је тако рано оседела, а она му одговара како је то највише од жалости што нема да плати велику свадбарину коју јој Арап прекоморац на Косову ударио на свакога момка и девојку, па зато не може да се уда; Марко јој онда дâ новаца за свадбарину, а оде па уби Арапа, и ослободи цело Косово његових зулума. То је још и онај опасан бој с другим Арапином, одметником царевим, опеван у једној још лепшој песми. Арапин је запросио кћер турскога цара, па цар мора да је да, али трипут зове Краљевића Марка да дође и ослободи га Арапина: Марко који зна какав је Арапин, тек на трећи позив, и то девојчин, долази, и налази девојку у тренутку кад ова хоће да скаче у језеро, само да не би пошла за Арапина; он јој се тад јави, и она му се обеси око врата: „богом брате, Краљевићу Марко, не дај мене црну Арапину“, и Марко јој обећа и сутрадан је јуначки отме од Арапина, убије овога, и растера све сватове. Песма је опевала Марка и у ситнијим приликама његова живота, и слика његова ту је више комична. Једанпут га мати гонила да и он као и сви други почне орати, а не само туђи се и крвавити, и он је послуша, али не узме да оре брда и долине него оре цареве друмове, и, кад Турци нађу друмом са товарима блага, он им не дâ да газе орање, него их поубија ралом и воловима. Други пут цар наредио „да с' не пије уз рамазан вино, да с' не носе зелене доламе, да с' не пашу сабље оковане, да с' не игра колом уз кадуне“, а Марко узео и играти, и пасати сабљу, и носити доламу, и пити, и још натерује хоџе и хаџије да с њим заједно пију; кад га туже цару, он изиђе сав страшан преда њ, с калпаком на очима, буздованом крај себе и сабљом на крилу, и каже му да он није што му вера допушта, да натерује хоџе и хаџије на пиће што му не може образ поднети он да пије а они да гледају, да носи доламу што је млад

па му она доликује, да паше сабљу што ју је купио, да игра поред девојака што није жењен, итд., и, напослетку, толико заплаши цара да му овај даје стотину дуката: „иди, Марко, те се напи вина“. Песма је најносле, опевала Маркову смрт, смрт каква и приличи таквом јунаку, смрт саму од себе а не од каквог противника, јер Марка нико не може победити, него он са̂м види да му је суђени час дошао, и онда са̂м одсече Шарцу главу, пребије сабљу, сломије копље, буздован баци у море, и легне и умре.

Како су постале песме краткога стиха? Где су се јавиле први пут, и кад? По једној теорији, оној истој по којој смо објашњавали постанак песама дугога стиха, ствари су ишле овако. Песме краткога стиха нису се развиле из песама дугога стиха, него су постале самостално, из неког непознатог стиха од 11 или 12 слогова; из песама дугога стиха узеле су само извесне теме, кад је ред дошао да се и те теме опевају. Песме краткога стиха постале су најраније у 17 веку, на Приморју, у времену и на земљишту ускока, и у вези са њиховом борбом за ослобођење домовине. Затим су се јавиле у другој поли 18 века у Босни и Херцеговини, певајући локалне јунаке, препевајући поменуте приморске песме и песме дугога стиха, и дајући им нову обраду и нов облик. После су се јавиле крајем 18 и почетком 19 века, изазване устанком српским, и ту сјајно завршиле народну поезију која је у тим крајевима у својој старијој форми и никла. Таква је та теорија, и она је у главном тачна.

Толико о народним песмама, о поезији у народној књижевности; осврнимо се и на *прозу*, на народне приповетке.

Народних припвведака, као и песама, има од две врсте; оне су „женске“ кад се у њима приповедају чудеса и што не може бити (гатка, бајка), и „мушке“, кад се у њима приповеда само оно што је заиста могло бити; мушке су приповетке често смешне и шаљиве. У свима тим приповеткама има често лепоте и поезије, имагина-

ција и досетке, морала и философије, онако како тога и треба да има у приповеткама народа који је онако красне теме испевао; приповетке нису тако лепе као песме, али ипак имају доста њихове лепоте. У тим приповеткама има врло разноврсних мотива, и мотиви су ти дошли у њих с различних страна. Јер српске и хрватске народне приповетке, као и приповетке свих народа у опште, имају много позајмљених мотива, мотива узетих из књижевности, домаће или туђе, који су међу њих дошли писменим или усменим путем. Тако има приличан број приповедака које су постале из наше старе ћириловске и глагољске књижевности. Роман о Езопу н. пр. дао је вероватно много досетака нашим приповеткама о Ћоси, домишљану и другим шаљивцима; роман о Стефаниту и Ихнилату дао је нешто грађе за народне басне; приповетка о Соломуну готово је цела прешла у приповетку *Једна гобела у кал, друга из кала;* а тако и приповетка о врачу у познату приповетку *Усуд*, или приповетка о лисици у приповетку *Међед, свиња и лисица;* зборници чудеса или миракула Богородице дала су грађу многим побожним приповеткама; итд. Има, опет, приповедака наших које су постале усменим путем из туђих књижевности, и многи су стари, хришћански и предхришћански зборници приповедака познати као извор њихов. Тако на пример, приповетка *о змији младожењи* води порекло од Панчатантре; приповетка *о немуштем језику* такође од индиских зборника, ако не од „Хиљаду и једне ноћи“; приповетка *о драму језика*, која садржава главни мотив Шекспировог „Млетачког трговца“, долази из старог ориенталног и грчког романа о Синдбаду или Синтипи философу, ако не из средњевековног латинског зборника „Gesta Romanorum“; неке приповетке потичу и из Декамерона. Има и приповедака које нису постале из тих старих и великих зборника, него из појединих мањих дела̂ Средњега Века; тако је приповетка *Олива*, постала из старог талијанског спева о краљици Оливи, или извесне версије приповетке *о девојци без руку* из старог француског ро-

мана „La Manekine“. Има, најзад, приповедака којима се не да ближе одредити порекло и које садржавају мотиве што се налазе и у приповеткама најудаљенијих народа; то су оне о *пепељузи, злој маћеси, правди и кривди*, и многе друге.

Павле Поповић.

ИСТОРИЈА „ПРЕОДНИЦЕ“

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ОМЛАДИНСКОГ ПОКРЕТА.

(4)

С овим је ствар легла, те се за дуго јавно о тој распри није говорило, док згодном приликом опет нису избили праговори на површину. Почетком јуна прочитан је из „Заставе“ чланак: „неколико речи целокупној омладини српскога народа“ од бечког омладинског друштва „Зоре“, у коме се позива српска омладина: „да постане једно тело, које ће живети једном душом“, а да би се та цељ постићи могла, предлаже се, да се овогодишњег ђачког одмора омладина искупи на састанак у Нови Сад. После овога позива доћи ће велики и важни дани по живот српске омладине, а „Преодница“ их дочекује растројена, поцепана на два дела. Овом приликом сматрало је друштво за нужно, да се прво међу собом измири, па онда тек измирено да ступи у општу омладинску заједницу. С тога буде решено, да се новоме друштву пошље позив, на његовог председника, преко проф. Ференца, по коме би се и с једне и с друге стране изабрали одбори, који би о тој ствари преговарали.

Наскоро стиже одговор, који у оригиналу гласи: „Позив поштованог друштва „Преоднице“ у Текелијануму зарад измирења усваја друштво „Преодница“ на свеучилишту с највећом готовошћу и одушевљењем. Но с тога се таки у саветовање о измирењу ни упуштати није могло, што поменути позив на друштво „Преодницу“ на свеучилишту није као на друштво управљен. У нади, да ће се

ова препрека што пре одклонити и тим до узајамног саветовања о измирењу доћи, остајемо Стев. Поповић Пеција, тајник, Љуб. Ненадовић, привремени председник (7 јулија 1866)“.

Друштво је немило дирнуо овај одговор „Преоднице на свеучилишту“, али ипак је желело покушати сва средства, само да се једном дође до споразума. Решено је, да се учињена погрешка поправи и да се захтеву одцепљеног друштва одговори, те послаше одговор под овим насловом: „Поштованом литерарном друштву српске омладине на свеучилишту пештанском“.

„Омладина на свеучилишту“ прима позив и изражава наде за што скорији споразум. Одбори започеше свој рад. Било је више састанака, који су сви текли у помирљивом духом. Противна страна још увек као главни услов ставља: да се пре свега сви у том сложе, да се потпомогне њихово тражење за дозволу друштва на свеучилишту, даље да се усвоје њихова правила и онда ће тек приступити преговорима на којем месту да се држе састанци. Услови старе „Преоднице“ су ови: место договора и састанака нека буде Текелијанум, где ће се, по њиховом мишљењу, моћи слободно кретати и развијати, затим да оба друштва своје молбенице, којима су јавност искала, натраг узму, да се „Преодница“ сасвим по новом, заједнички саграђеном уставу конституише, часници с обе стране даду оставке, па тек онда да се приступи договарању, да ли да се за донекле ново друштво, које би уједињењем постало, јавност затражи или не. Ни једна ни друга страна не попушта од својих захтева. преговори често запињу о којекакве ситнице, и с тога се о споразуму још не може говорити.

Пре него што би била решена препирка председник старе „Преоднице“ Јован Јовановић захваљује на почасти, што се може довести у свезу са горњим догађајима. Вредно је изнети његово опроштајно писмо, које гласи: „Господо и браћо! Ја вам овим захваљујем на председништву, којим ме је „Преодница“ за последње две године

почаствовала. Од више узрока, који ме на то побуђују доста је да наведем један, — а то је: што видим да ће духу и жељи самосталног развијања „Преоднице“ боље одговарати, ако она себи изабере председника из ужег свог омладинског круга. Оставку моју примите, браћо, са пуним уверењем, да ће ми остати увек мила дужност, ако вам и одсад ма у чему на услуги бити могу. Овом приликом морам још нешто рећи као надзорник текел. завода, де се „Преодница“ састаје. Познато је свима, на коме се основу од стране Матице Српске допуштају састанци „Преоднице“ у овом заводу; не замерите ми дакле, што вам морам препоручити мирно, озбиљно и погодно понашање на састанцима и придржавање уз цел и прави задатак састајања ваших, јер сам ја то сл. Матици одговоран, све дотле, догод се „Преодница“ у овом заводу састајала буде и догод се њоме замењују они састанци и упражњавања, која би иначе сваки 14 дана са самим питомцима држати морао. У Пешти у очи Видова дне 1866. Јов. Јовановић, бивши председник „Преоднице“ и надзорник Текел завода.“ —

Друштво се није задовољило овом изјавом, већ га је молило, да се и даље прими председништва, али у залуд, Јовановић их је одбио, јер је „сувише оптерећен пословима, те се с тега не може примити председништва.“ А друштво ставља у записник своју захвалност „на ревностном заузимању његовом око унапређења друштвеног које је он за време свога трогодишњег председништва у овоме друштву свагда јасно засведочио.“ Бирање новог председника уопште није ни учињено, пошто је крај године био близу.

Док се ово догађало и свађа двају друштава приближавала се свршетку, трагичном свршетку. Одбори из непознатих разлога прекинуше сваки даљи договор о измирењу, а Тоша Недељковић, представник одбора за измирење, јавља друштву, да се договори могу сматрати за прекинуте.

Друштво пак остаје: „у уверењу, да од своје стране томе никаква повода дало није, и да је све, што је могло

учинило, како би се споразумљење постигло.“ Узима се „на жалостно знање, да су се договори прекинули.“

Оза распра одузела је друштвеном раду ове године велик део времена, спречавала је природни развитак друштва, па ипак видимо готово невероватну плодност у свима врстама друштвеног рада, што се може захвалити енергији, осећању потребе рада за општу корист, које се развило под утицајем спољашњег притиска: општег омладинскога покрета.

Сада ћемо прегледати још неке појаве, које су биле од јаког утицаја по живот и развитак „Преоднице“.

„Преодница“, негујући опште омладинску узајамност, стојала је и ове године у вези са многим омладинским друштвима и то са омладином из: Беча, Винковаца, Граца, Карловаца, Прага, Пожуна и Сегедина. Из свију ових места бирани су дописници, који су с времена на време обавештавали „Преодницу“ о раду своје омладине. До познате афере о почасном чланству изабрани су за почасне чланове: Милован Јанковић, који је био уједно агилан члан друштвени ове године, Јован Београдац, „ради заслуга на књижевном пољу“, Свет. Савковић, Јован Петровић, први као бивши ревносни друштвени часник (благајник), а други „као негдашњи тајник и вредни раденик Преднице“. Даље, Милан Костић и Лаза Костић, који је више година живо учествовао у друштвеном раду.

Друштво је остало доследно својим одлукама према покојном Руварцу, јер и ове године држи ванредну седницу у његов спомен, где се чита његова биографија. Друштвене седнице посећују многи одлични Срби: Светозар Милетић, Ђорђе Натошевић, Глиша Гершић, Др. Јован Суботић, „члан хрватско-славонске регниколарне депутације“. Прва посета носи на себи донекле политички карактер. Одређује се депутација „која ће српског посланика г. Светозара Милетића, коме је омладина свагда своје велико поштовање указивала, поздравити“; одлучује се „да га председник на састанак преодничин позове, ту да

га један чкан беседом поздрави, и да му се његова имна одпева". (Овом приликом друштво једним пут одустаје од онога: „из друштва је свака политика искључена".) 23 јулија ове године посећује друштво кнежевић Петар Карађорђевић, који је, праћен својим секретарем, ступио у друштво с речима: „Браћо! дошао сам да вас видим у кругу вашег делања". А на свршетку седнице, при поласку своме управио је на друштво ово неколико речи: „Радујем се, што сам имао срећу сам собом уверити се, о племенитим тежњама српске омладине. Ви се бавите, господо, науком и просветом, а то је најсигурнији темељ правој слободи, која јесте вазда и треба увек да остане цељ свестног човечанства, а наиме Српства. Гледаћу да вас по мојим слабим силама потпомогнем у вашој цељи; и мило ће ми, ако чиме могу заслужити ваше драгоцено братство".

Било је и ове године племенитих и родољубивих тежња, као на пример друштво је усвојило предлог, да се одржи беседа у корист Српског Народног Позоришта, — „јер ће се тиме сада, у ово доба обратити пажња странога света на позориште."

На друштвени рад ове године изишла је оцена у савременом листу „Напретку", којом се „Преодница" није задовољила, те решава, да се против „пасквиле" огради са потписима свију редовних чланова, и то у којем повременом листу. Ово се није могло учинити, јер се многи чланови не хтедоше потписати, говорећи „да се то не слаже са достојанством овога друштва."

Чланак, који је „Зора" штампала у „Застави" „Неколико речи целокупној омладини српскога народа" имао је утицаја и на ово друштво, у коме је већ пре две године сазрела идеја, изражена у чланку под горњим насловом, шта више ово друштво прво поздравља предлог „Зорин".[1] У чланку су изражене мисли, да се ове године омладина српска ради узајамности састане у Новом Саду. Изнећемо

[1] „Историја „Зоре"," стр. 20.

мисли „Преоднице“ о овом предлогу, јер свакако и она важно место заузима у реду српских омладинских друштава, па је вредно знати, какав је положај заузела према горњем предлогу.

„Преодница“ се потпуно слаже са мислима и жељама „Зориним“, само не с тим, да на тај састанак поједина друштва шаљу своје представнике, као што „Зора“ предлаже, — но да треба да буде непосредан састанак целе омладине. Сваки члан омладине, који има воље и коме прилике допуштају, нека дође на тај општи омладински састанак, не као изасланик кога друштва, већ непосредно као члан омладине. Даље нека се предложи и време састанку, и то једно два дана пре главне скупштине „Матице Српске„ и „Друштва за Српско Народно Позориште“, које ће се обе у исто време одржати, те ће се том приликом прикупити доста омладине у Новом Саду.

Одлучује се, да се предложи „Зори“, да ступи у преговоре са осталим омладинским друштвима, па нека по жељи већине закључи: где, кад и како би се имао тај састанак држати, и резултат све тога да обзнани у којим новинама. Све се ово решило на седници од 2 јуна.

А пред крај овога месеца, 30 јуна, изнесен је по жељи више чланова пред друштво допис „Зоре“ у „Застави“, у коме се разлажу мисли о општем омладинском састанку, а тако исто и допис из Минхена, у коме тамошња омладина разлаже своје мисли о истом предмету. На писмен предлог Тоше Недељковића и његових једномишљеника, који као што изгледа води главну реч у „Преодници“ у претресању идеје омладинског састанка, друштво решава, да се јавно одговори „Зори“, како би се појмови разбистрили, и да се у допису истакну главне мисли „Преоднице“ о општем омладинском састанку. И то: да је „Преодница“ и сада тога мишљења, које је и пре заступала, а то је, да ово не треба да буде састанак омладинских друштава или њихових изасланства, већ да буде непосредан састанак целокупне омладине српске;

даље, да се, као што је „Зора“ изјавила, сваке године за време ђачког одмор у којем главнијем месту такав састанак држи, на коме ће се прочитати извештаји о годишњем раду свију омладинских друштава, и да се ти извештаји, као и цео рад тога састанка, штампа не у алманаху, који би се имао издати, већ у повременим часописима. Да се сваке године том приликом, као што „Зора“ предлаже, изда алманах целокупне омладине, у који би имали доћи саставци, што их поједина друштва поднесу и на том се састанку приме; а они чланови омладине, који ни у ком друштву нису, а желели би да и њихови чланци у тај алманах уђу, нека свој чланак пре тога коме друштву на оцену поднесу, и ако га ово уважи, поднеће га као свој чланак општем састанку. Што се тиче трошка око издавања алманаха, тај ће се сразмерно поделити на друштва, чији се саставци штампају, а чист приход иде на какав народни циљ.

На том састанку би се и о том постарало, као што и „Зора“ предлаже, да се оне књиге за које се критика јавност повољно изрази, или које народним потребама одговарају, међу народном што више распростру. Ово су у главном мисли „Преоднице“ о омладинском састанку, које су јавности предали: Тоша Недељковић и Илија Вучетић, који је био, са Владаном Ђорђевићем, перовођа на првом омладинском састанку, одржаном у Новом Саду 15–18 августа 1866 године.

У колико су усвојене мисли „Преоднице“ видећемо из „Одлука прве омладинске скупштине“[1], које гласе:

I. Српска омладина саставља се у целину.

II. Задатак јој: да усавршава саму себе, да буди народни живот у свима гранама његовим, и да казује начине за побољшање материјалног стања народног, те да тако надокнађује радњу цркве, школе и учених друштава.

III. Тај задатак гледаће омладина да постигне: проучавајући народ и ширећи науке и уметности у све редове народне.

[1] „Омладинска заједница“, за год. 1868.

IV. Ради тога састаће се омладина сваке године на скупштину. Ту ће се јављати резултати поменутога проучавања у извештајима: о стању књижевном, друштвеном и материјалном нашега народа, и договараће се о томе, шта омладина треба на то да ради према своме задатку. Осим тога читаће се на скупштини извештаји о раду појединих омладинских дружина.

V. Омладина ће издавати двоструке књиге: „Омладинску заједницу“ и популарно написане књижице од појединих наука. „Заједница“ ће носити карактер чисто омладинског рада: зато ће свако поједино омладинско друштво слати свакад на пресуду другоме омладинском друштву, које само себи за судију изберe, оне саставке својих чланова за које би желело да уђу у „Заједницу“. Они чланови омладине, који нису ни у којем омладинском друштву, а желели би да и њихов који саставак уђе у гласник уједињене омладине српске, имају тај свој саставак поднети на пресуду једном омладинском друштву, које ће тај саставак — ако га усвоји — поднети на оцену другом ком друштву (као и саставке својих чланова), па ако и ово одобри тај прилог, онда ће тек моћи доћи у „Заједницу“. У гласник српске омладине доћи ће још и извештаји о годишњем раду појединих омладинских дружина у изводу, који ће се на скупштини читати. Ако буде више књижевнога рада, „Заједница“ ће се штампати у више свезака.

Популарно написане књижице носиће име своје науке; на њима ће стајати да их је „издала уједињена омладина српска“.

VI. Ширење науке и уметности гледаће омладина да постигне: подижући омладинске дружине на што ширем основу, дакле дружине за подизање празничних школа за народ, и држећи јавна предавања, — за штедњу, гимнастику и личну материјалну сигурност, за јаван морал, за неговање теоретичне науке о музици у нашем народу; издајући популарне књиге о разним питањима што засецају у живот народни; издајући календаре по наукама за

све редове и за све потребе народне, држећи „Беседе“ према задатку омладине; помажући позоришну уметност, и распростирући добре књиге; стараће се за чистоту и правилност српског језика, настојавајући нарочито да се у друштвима и на јавним местима у српски говор не мешају туђе речи и реченице.

VII. Сваки члан омладине обећава се, да ће вршити задатак омладински у своме кругу и према својим силама.

VIII. Скупштина бира два омладинска друштва, која ће за годину дана бити заступници уједињене омладине, и то једно књижевно, да рукује књижевним радом, а друго певачко, које ће руковати новцима.

Друштво књижевно примаће и популарне списе, које писци буду слали на штампање; слаће их по струкама оним књижевницима, које ће скупштина умолити, да оцењују таке списе, и даваће их у штампу пошто их одобре књижевне судије.

Друга друштво примаће новчане прилоге свију родољуба, који хоће да подпомогну омладинско предузеће, и предаваће их у штедионицу свога места, а свака три месеца даваће у новинама рачун о томе.

XI. Ко год приложи на издавање омладинских књига годишње најмање два форинта (или рубљу у сребру), добиће све књиге, које омладина буде издала за годину дана.

X. Скупштина се држи сваке године у другом месту. Кад и где одређује сама скупштина.

Од овога доба „Преодница“ престаје живети осамљено, или можда у доста слабим везама — које смо већ споменули. Настаје промена у унутрашњем животу њеном у толико, у колико и она, преко својих чланова, дакле посредно, постаје делом „Уједињене Омладине Српске“. Главна идеја овога доба, за коју се омладина бори јесте *идеја српске народности*, а о начину, како да се та идеја учврсти и рашири говори јасно VI одлука првог омладинског конгреса. Програм је опширан, само га је требало и у живот спровести. Како је одговорила „Преодница“ тој дужности?

По интенцијама одлукā прве омладинске скупштине држана су сéла, од којих ћемо споменути нека, која су важна по сам живот омладине, јер се на сéла полагала особита важност. Циљ сéла био је: да се у један круг скупи више породица, да се у том кругу проповеда чист морал, даље међусобно познавање, привикавања узајамном поштовању, искреној љубави и правом братству.

Одржано је сéло 17 маја и на њему Јоца Ђурић говори о друштвеном животу ово: „да ћемо у њему заман тражити врлина, а да ћемо наћи тим више мана и порока па зато нам и неможе цветати друштвени живот, зато и не напредујомо, зато и нема у нас истините цивилизације, сви ти пороци увукли се у наш друштвени живот баш под именом цивилизације, те по том можемо видети колико је та цивилизација истинита, а то све од оног доба, од кад напустисмо наш народни дух“.

На сéлу приређеном о Спасову дне 1867 види се из говора Тоше Недељковића душевно расположење, у којем је била то идеално доба цела омладина српска. Говорник вели: „Ми сви осећамо, да стојимо на прагу великих догађаја, пред нама ће се отворити изненадна будућност, по кога ће бити срећна, по кога можда и крвава, али то нек нам буде свеједно, то ће се само појединих тицати, а по цело Српство освануће сјајна будућност. Пред нама су можда две стазе, једна цветна, а друга трновна, као пред Херкулом, кад је био на распућу; пођимо оном која води добру, која води слободи српског народа, па ма сва загушена била трњем“.

Расправљала су се на сéлима ова питања: „О моралу породичнога живота“, „О љубави брата и сестре“, „О српској мајци“, која је једина помоћ исквареном српском породичном и друштвеном животу, јер: „Ко ће улити у сва срца велику мисао народног ускрса и ослобођења? Ко може боље него српске мајке“ (Ст. В. Поповић). Ова су сéла заиста имала утецаја на српски друштвени живот у Пешти, јер дописник „Заставе“ — око које беше окупљена цела српска омладина — вели: „Благотворне

последице села, што их заведе „Преодница“ у Пешти, ако се и не могу засад у целом народу опазити опет се знатан уплив на наш друштвени живот овде већ сад осећа“.

Сачувани записник из ове године говори нам само о књижевном раду, изузевши један случај, који ћемо доцније споменути.

Књижевни рад подељен је на два одсека: „Оцек за књижевност, уметност и природне науке“ и „Оцек за државоправне науке и повесницу“. На челу свакога одсека стоји по један потпредседник, а председник друштва је и председник тих одсека. Да ли је тих одсека доцније било, о томе се нису сачували податци, али ово што имамо, важно је за познавање друштвеног рада.

У оба одсека започео је рад извесним планом, означен је правац и делокруг појединих одсека. Почећемо с одсеком за књижевност. Овогодишњи председнак друштва, а уједно и одсека, Владимир Јовановић пре почетка рада опредељује спољашњи облик тога рада, па вели: „Одсеци треба да имају сасвим фамилијарног значаја. Сваки члан ваља да изјави мишљење о предмету, који је на дневном реду; онај који прву реч узима отвара дебату, а остали треба да имају толико куражи, да своје мишљење просто изјаве“. Из овога се види и тенденција рада. Треба изнети идеју пред друштво, око које ће се дебате развити. Измењивањем мисли дошли би до циља: усавршавања самога себе, и до савесног упознавања онога што је постављао себи за задатак. Тема је било много. Спомињемо Српско Народно Позориште, које је било предмет нарочите друштвене пажње још од постанка друштвеног. Изнећемо неке мисли „Преоднице“ о српском народном позоришту: „позориште је народна школа, средство за буђење народне свести“. У „позоришту ваља да се огледа дух народа, као што је — без маске, што би му дала финоћа францеска или немачка укоченост“, — дух „који неће подкопати карактер народу, него који ће га узвисити, да и он буде на оном степену, на ком је човечан-

ство“. Задатак омладине пак, јесте: чувати тај српски дух од утицаја туђинштине.

Да би што боље одговорило своме задатку „позориште у нас не треба у једном месту да се настани, већваља да по народу путује“, а „омладина треба да га учини својим органом, којим ће народу своме резултате наука осталог човештва саобштавати. Осим тога да строгу одговорност тражи од они, који тим народним заводом рукују, како би му и управа исто тако племенита била, као и цељ, ради које је, јер ће само тако тако достојно огледало народне величине бити“.

У добу народног одушевљења, када се, без икаквих позитивних подлога, очекивала нека лепша будућност, омладина, представник тог народног одушевљења, води у „Преодници“ разговор „О слободи, као средству, које води народном ослобођењу“.

Поред ових разговора састоји се овај одсек из песништва, приповетке, науке и критике.

Други одсек „за државоправне науке и повесницу“ оснива се — у духу решења омладинске скупштине — да би „пред очи ставио, како се слобода у нашег народа развијала, каква је сада и каква треба да буде и да нам прикаже верну слику народног живота“. Ово је само истакнути програм, који цео није изведен, јер историја није заступљена ни једним предавањем, док се међутим о државоправним наукама врло опширно расправљало.

Огледало овогодишњег књижевног рада друштвеног јесте „Омладинска Заједница за годину 1867“. Да је било доста добрих радова сведочи нам исти омладински орган, јер је у њему заступљена „Преодница“ са доста својих прилога. Ево тих радова: „Наша сестра Милка, једна слика нашим кикиндским сестрама по „Душану и Милошу“, од Ђорђа Звекића; „О позоришној уметности“, од Стевана Малешевића; „Писмо једној српској девојци“, од Илије Огњановића; „Божић и Ускрс у Срба“, од Јоце Ђурића; „О Стенографији“, од Илије Вучетића. Сви су ови радови из одсека за књижевност. Из државоправних

наука заступљен је рад „О смртној казни“ од Миливоја Топонарског. Сви су ови радови прошли најпре кроз критику самог друштва, затим су — по петој одлуци прве омладинске скупштине — послани на критику другом друштву, обично минхенској „Завери“, и тек након повољне критике овога друштва примљени су за „Омладинску Заједницу“.

(СВРШИЋЕ СЕ).

Игњат Павлас.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Светислав Стефановић као лирски песник.

(Крај).

Један даљи доказ за његове сасвим слабе песничке способности јесте и тај што се он много бави и превођењем песама. Јак песник има толико посла са собом, толико му је извор у самом њему неисцрпив, да нема кад с другим да се бави, другога да преводи. Ко има много са собом да говори, код кога је унутрашњи живот обилан и развијен, тај је сам себи довољан, тај од себе не бежи. Може се да поднесе и противан доказ, то јест да их има који преводе а били су велики песници; али, размера између онога што је оригинално и онога што је преведено ни у ком случају не може бити оваква каква је у Г. Стефановића: више превода но оригинала.

Закључак из свију ових закључака гласио би да је Г. Стефановић толико апсолутно просечан лирски темпераменат, да се он не може рачунати за песника. Тај и такав темпераменат, даље, прати и таква иста интелигенција. Његова поезија, за тим, није његова, није из њега, већ напротив ван њега, изазвана споља и свесно и хотимично, призвана из литературе, занатска, хладна; али не намерно хладна, какав је случај код извесних т. зв. имперсоналних песника, јер не би бирао предмете за своје песме које су пре све друго само не хладни, већ стога што их спроводи једна, за поезију са свим хладна природа. Примери које будемо навели за даља тврђења биће довољни да потврде и ово прво.

Г. Светислав Стефановић, није песник.

Али, ако Г. Стефановић није песник, Г. Стефановић би бар могао да буде логичан човек. А Г. Стефановић није ни логичан човек. Нешто примера:

Студени ветар облаке раскида
Кроз продерана места из висине
Ведро се небо насмеши над светом.
Кроз продор тај и пруга час просине
(*Последња Нада*, прва књига, стр. 54).

Један мој пријатељ, физичар, кад сам му послао овај стих да ово физички овери, јер ми се учинило да није природно, па према томе ни логично, одговорио ми је овим писмом: „Још пре 104 године је Атанасије Стојковић у својој *Фисици* објаснио да дуга постаје ако сунце шаље своје зраке на кишне капљице било управо или косо, који се преламају, и том се приликом бела сунчева светлост расипа у седам спектралних боја, т. ј. у дугу, коју једино на супротној страни сунца, а испод облака можемо видети.

„Ваш песник не обзирући се на законе природе вели:

Студени ветар облаке раскида,
Кроз продерана места из висине
Ведро се небо насмеши над светом,
Кроз продор тај и дуга час просине.

Према томе кроз тај продор дуга би могла просинути само у том случају кад би се она стварала изнад облака, а они би пак тамо постала кад би сунце са земље сијало а киша у небо падала.“

Да пођемо даље; има оваква једна строфа:

Лежи Венерин кип, ко лака пена
На таласу и с њом се љуља, њија.
Запљускујућ га, вода се разбија
И прека чари гола тела њена.

Изгледа ко да осећа га стена,
Тако из кипа жива сласт избија.

. . .

(*Тајна Таласа*, друга књига, стр. 11).

Венерин кип од стене лежи на таласу „кô лака пена"! Та стена као да осећа, „тако из кипа жива сласт избија"!

Даље:

Јесење вече. Посред тужна грања
Замрепо се *месец блед и болан*
Кô бледа сенка клонулог уздања:
Посрће, клеца сред ноћних светова,
Кô роб бегунац с теретом окова.
(*У Ноћ*, I. стр. 16).

„Блед и болан" месец још и може да се допусти, али да „посрће, клеца", није допуштено ни људима којима се бави патологија.

Даље:

. . . А колико лажи притисло ме беше
Кад *процеп жљебио* међ' сном и јавом...
(*Ти моја*. *Летопис*, 205, стр 58).

Жљебити процеп!

Даље:

Друкчија песма звони живота рапавом стазом,
Мекушци нека вију од ружа нежних сплет,
Ал ко је познô страћу, *гром где но муњу вија*,
С орлом се натичућ смело, није му по прашини лет.
(*Моја песма*. *Летопис*, 205, стр. 54).

Ова три последња примера показују да *жеља* да се каже што ново најчешће доводи до тога да се каже нешто апсурдно. И то је прва црта коју има са себи „сродном душом", са Г. Др. Л. Костићем.

Има нечега заједничкога у основном расположењу, у основноме тону њихових поезија. Сем *жеље* да се каже што ново, и ако се за то, сем добре воље, тражи још много што шта друго чега они немају. имају они и других заједничких особина. Ачења, піеснички каламбури, неуравнотеженост која иде до бунцања, нејасност која се тачно подудара са празнословљем, а срачуната на успех. казивање најобичнијих ствари са изгледом човека који је на путу да открије нешто велико, утисак несклада

реченички обрти, акробатски сликови, ковање речи без потребе, огрешења о логику и граматику, све слика и ритма ради, — то су особине које су заједничке песмама Г. Др. Лазе Костића и Г. Стефановића.

Занимљиво би било ући у психу доба у коме је певао Г. Др. Л. Костић, и у психу доба у коме пева Г. Стефановић; тражити разлоге и изводити закључке, правећи паралеле између доста дугог и веома јаког успеха Г. Костића, коме дуго времена није било опозиције, и успеха који и какав има Г. Стефановић. Време у коме је радио Г. Костић ван домашаја је нашег познавања, и стога се ми овде заустављамо, констатујући само да: Г. Стефановић који обилује особинама којима и Г. Костић није могао, тим особинама, као Г. Костић, да наведе цело критичарско јавно мишљење на пљесак и опште одобравање.

Да пређемо на даље сродности.

Као и Г. Лаза Костић и Г. Стефановић воли, да се најблаже изразимо, да прави каламбуре. Нешто примера:

Зима. *И мрак на прозор ми се ту*
Наслонио, намигнуо ми ћ
Кô на усну ђавољу злобан смех...
(*Летопис*, 205)

место које тако потсећа на ону Г. Костића: *Пантеон се бели диже...* Даље:

. . *Прислонио бих на одморак мисб*
На срца твога јато откуцаја..
(*Још једном само*, I књ., стр. 12).

Даље:

Кажи ми, кажи, шта ти око каже?
Кроз трепавке кад поглед драго тражи,
Па на мах стане закован, *занеми*
И суза, што још дотле оку стреми,
Под гроце пала као камен сињи.
(*Чежња*, књ., стр. 18)

Занеми и суза и *под гроце пали као камен сињи!* О, да ма̂ђијски лепих стихова! Даље:

...Година дана. *Пахуљице снега*
По сумраковим лећим праве шаре...
(*У Сумраку*, I књ., стр. 23).

Даље:

Чуј, како фијуче *ветар и оштрим крвавим крилом*
Тресе и *гребе окна!*
(*У Бури*, I књ., стр. 31).

Даље:

...Да је смеша с муљем гнушања и гада:
Продире ми влага баш до срца сама,
Гађење ме дави сузама у грлу.

И тако даље.

Као и Г. Лаза Костић и Г. Стефановић кује речи. Нисмо ми томе противни. Далеко од тога. Нова осећања траже и нове речи. Само, те нове речи морају бити потребне, морају бити у духу народном, морају у свему да носе ознаке речника у који ће да уђу. Г. Светислав Стефановић их не кује из потребе. Он нове речи кује да изрази стара осећања, те да бар тиме изгледају нова. У највећем броју случајева, он их не кује стога што нема довољно речи у српском језику за танане мисли његове поезије, већ стиха и слика ради, а, најчешће, ни сам не зна зашто; сем ако не стога да и тиме допринесе да буде што нејаснији. Неколико примера:

Увело лисје повија
Јесењег ветра *љуб* —
Ал' осмех под велом сија
Осванка цветног руб.
Об Јесен, *Летопис*, 205, стр. 54.

Само што то нису неологизми него и нелогизми.
Или:

Давно је прошло време млаких и бујних суза.
Усахнуо им се извор, заледио се *грев*...
(*Моја песма*, *Летопис*, 205, стр. 54).

Или, најзад:

Дал' чусте икад славујева *сета*,
Дал' занесе вас мирис бајног цвета...
(?. *Летопис*, 205, стр. 53).

Од *сета* прави *сет*, да би се сликовало са цвет. Па онда, да само речи наведемо: *непровид* дебелога мрака, зидова *непробој*; *трај* место трајање, *жест* место жестина; *несавлад, одњихалиште, живодавки*, живот давати, *над, елегичарење, милашце моје, небоосвојни, безнање*. С једне стране, као што се види, нове речи, махом рђаво и не из потребе. С друге, он вади из прашњиве старине речи и изразе које више нико не говори и које су, бескрајном употребом ранијих песничких генерација, постале отужне: *жиће, сунашце, осванак, лисје, данче лепи, невесто срца мог*, (Боже мој!), *ко славују гласак*. Те две крајности, ковање нових речи и оживљавање мртвих речи за поезију и застарелих ма за какву употребу, он је чудновато измирио. Ту не треба терати у крајност: прогнати све речи из старине и забранити свако ново стварање речи. Има извесне границе до које се може корисно ићи; пређе ли се она, прелази се на поље смешнога. Овде се преко те границе, коју одређује здрава памет и инстинкт, веома много прешло.

Ваља се журити, и тражимо даље сродности. Као и Г. Л. Костић у:

> Зар не видиш облак црни?
> Зло је *по нима*!

и другим случајевима, и Г. Светислав Стефановић греши се о правила граматичка слика и стиха ради. Нешто примера:

> „Већ кад се дух *на новог спрема виси*,
> „Да смрт ме отме у пуној лепоти, —
> Кô цвет откинут, ал још пун *мириса*.
>
> (*Једна Жеља*, III књ., стр. 13).

место плачем *плачом*; место: место даљине скраћује: *мест' даљине*.

Или кад пева:

> Зар да ми срце младо свеудиљ из тебе преза,
> *Ти трули, гњили, мршви вече постанка мог?*
>
> (?. Летопис 205, стр. 53).

Истина, именица вече је сва три рода, али је средњи род толико добио право грађанства да одузимати му га, нарочито кад није потребе, да се најблажије изразим, није паметно; изузев, ако Г. Стефановић није хтео да буде конвенционалан. Уосталом, да се одмах изразимо, ми не бисмо каштиговали никога који би се ради каквог дивног стиха огрешио о језична правила. У оваквим случајевима ми се на то љутимо, и мало нам је да такве случајеве назовемо бенављењем.

Г. Светислав Стефановић има јак култ према књижевном раду Г. Лазе Костића, и отуда ти утицаји нису нејасни. Тај култ је толико велики да већ прелази у идолопоклонство и, ако не треба ништа затајити од онога што се мисли, тај култ је толико велики да је смешан и приказује Г. Стефановића као врло малог. Г. Светиславу Стефановићу је Г. Л. Костић, као песник, „генијалан, стваралачки богат, изворни уметник“[1] (којим ли би речима Г. Стефановића окарактерисао дух, например, једног Шекспира?): њему је он, као велики, критичар, омилео Змаја студијом *О Змају Јован уЈовановићу!*[2] О њему је он писао похвалне студије *(О трагичности Максима Црнојевића; Гордана Лазе Костића):* њему је посветио и једну песму *(Песма Покојника*, II књ., 18 стр.). Књижеван укус и критички суд предсказује писца...

Да пођемо даље. Ако Г. Светислав Стефановић није добар песник, ако није логичан, и ако има толико сродности с поезијом Г. Костића, он би ипак могао да буде вешт версификатор, ма да, то је наше скорашње убеђење, рђавог песника скоро стално прати и рђава версификација. Али Г. Светислав Стефановић није добар версификатор. Изгледа да пола успеха у версификацији долази од дара. Велики су песници правили и добре стихове.

Најомиљенији је облик његових песама сонет. Он

[1] Др. Светислав Стефановић: *Др. Љубомир Недић, српски критичар (Мали Пријеглед* за 1902, стр. 255).

[2] *Мали Пријеглед*, 1902, стр. 333.

је у том облику испевао 56 несама. (Још 98, на колико Шекспир!).

Сонети се његови, по садржини, могу поделити на сонете с философским темама, на митолошке нарочите врсте, на љубавне и чисто описне. Ми ћемо о првим двема врстама проговорити.

Мисаона лирика, сама реч казује, тражи мисаону главу, а тим је путем Г. Стефановићу опасније поћи по ли путем од Севиље до Гренаде. Ево његових философских тема: Душа је бесмртна. И биће је бесмртно: после себе оставља нешто од себе. Небо нам не треба. Сваки га има у својој души: „Зар изван нас нам каквог бога треба?" (II, 26). Живот је једнолик: „Кô тучна јека правилнога стиха" (II, 30). Смрт је неизбежна; с њом се треба измирити и дочекати је гордо. Смрт није ништа непознато: „Кô љубав исто смрт није страшна" (III. 16). „Кроз живот беде" треба проћи „славно" и победити „низине им клетву" (III, 14). Будућност је души нашој непозната, и то мучи мисаона човека. Душа треба да има моћи да бар наслути будућност, да је определи, да ли ће бити гора или боља од садашњице. Садашњица је много што шта што њему изгледа крупно огласила за ситно, и он, видећи однос између садашњице и по неке личности, очајно узвикује:

О, камо моћи да њом каже оку:
Што видиш, биће у будућем року,
Велико ма да беше ситно јуче! (III. 21).

Личност треба да *воли* да је независна, и толико независна и пркосна да је кадра да слави „идеје што су за свет отроване" (III, 27,) па ма целога света „јед и пакост, мржњу и злобу" (III, 27) подизала против себе. А дидактика је, после тежње за таквом независношћу, ова

„Да дивне сласти,
Кô сунчев зрак каткад у понор пасти! (III, 27).

У циклусу сонета *На Језеру* (II књига), у којима је садржина нарочите врсте митолошка, предмет је на једном

месту љубав између облака и језера, на другом између месечеве сенке у језеру и валова језерских, и тако даље. То су они митолошки и легендарни мотиви којих има у слици *Јупитер и Јо* (Јупитер се претворио у облак и обљубио Јо'у), или у којим сонетима и песмама у прози Оскара Вајлда. У таквим случајевима нарочито је тешко дати један искључиво митолошки или легендарни нимбус целој песми, ставити је у такву околину да не може бити сумње да ли је или није с митолошким мотивом. У Вајлдовим сонетима и песмама у прози, и ако нису узети познати митолошки мотиви, већ нађени нови, из маште израђени, (што је и теже), основно расположење тих састава, тон којим су писани, форма у коју су стављени, дају несумњив митолошки карактер. Тај случај није у сонетима Г. Стефановића. По тону, форми и другим срествима којима се служи да се изрази један такав мотив, они су апсолутно супротни; по унутрашњем пак садржају, они имају особине једне песме с јаким митолошким примесама. Употребљен је и у тим песмама исти начин изражавања који и за остале песме, и отуда тај несклад унутрашњег садржаја и спољашњег појављивања тог садржаја и изазива помисао да је то или промашило или срачунато да буде нешто ново, необично и изванредно. Али, испало је хотимично, смишљено и тражено, те отуда неприродно, а отуда и снобовско позирање.

Но, да се вратимо сонету као песничком облику. У нас је за тај најтежи и најсложенији поснички облик толика помама настала да цитирати оно Хајнеово: „помама за сонетима тако је завладала у Немачкој, да би требало ударити порез на сонете“, не би било излишно за Србију. У нас се сонетом сваки бави. Прелиставајући овогодишње листове на десетак смо имена наишли који сонетом певају. Наравно, без успеха.

Сонет тражи велике мајсторе, јер је и технички, и музички, и, сликовно, веома компликован. Сонет изискује магичарске речи, песнике који умеју да изберу музички и сликовно способне речи и сложе их у сложене сонетске

фразе. Слик мора да буде звонак као метал, богат, пун. У прва два четворостиха по четири речи морају да се сликују, а ни једанпут уво да не повреде. Архитектура му је тако сложена да само изабрани у њу могу да населе своју мисао, а да је не позледе. Готово инстинктивно треба доћи до оне тешке форме у сонету, да мисао не буде спутана, не буде окрњена или и онакажена уским, корзетним рухом које изискује сонет. За тај тако сложени облик, кажу, да ломи крила поетском полету и спутава лирску инспирацију. То су измислили рђави песници. Шта недостаје Ракићевим сонетима?

Боало, у својој *l'Art poétique* (II, 9 параграф), каже да је Аполон пронашао строге сонетске законе, јер је хтео све француске стихотворце да притера у ћошак. Никада, вели даље, ни један слаб стих не може у њ да уђе.

Du reste il l'enrichit d'une beauté suprême:
Un sonnet dans défaut vaut seul un long poème
Mais en vain mille auteurs y pensent arriver,
Et cet heureux phénix est encore à tourner.

Двојици или тројици од хиљаде испала за руком да успешно негују сонет: за остале је

Од Серсија[1] до бакалина само један корак.

Један од те двојице или тројице Г. Стефановић није. Свега, досад побројаног нема у сонетима његовим, и он најбоље показује колико је сонет тежак. Нема у његовим сонетима оног свечаног марша речи који је тако везан за сонет, нема оног пријатно звонког, час јачег час слабијег, хармоничног ударања слика о слик. Стихови су му, који пуни музике морају бити у сонету, какофонични, час и атонични, без ритмичког дејства. Има у његовом ритму оне музике раздешених виолина, напукнуте арфе; нечег напрегнутог и натегнутог, што шкрипи и вређа уво. Сликови су махом празни, час акробатски, и сваки час вас нагоне на питање да Г. Стефановић не

[1] дворски књижар.

мисли да сликовати значи: ставити две речи једну према другој, с истим бројем истих слова на броју, с истим нагласком, и тако даље?

Да би потврдили горње, да наведемо само један, први који нам до руке дође, сонет:

УТЕХА.

Јел и то живот? Ова срећа тиха,
Што из дана у дан једнака ме грли
И одмерено, стално напред хрли
Kô течна јека правилнога стиха?

Нек није само помор жеља *свил*, *а*
Спомени нек стоје неумрли,
Па макар се и они сви истрли,
Kô бесунчаног дана светлост *тиха*.

Јел ово мета којој ме водиле
Небоосвојних мојих снова силе —
Тешим се, што је и плам сред гробљишта.

Потомак исте прометејске жари,
Да се на њему фантом доба стари,
Огрева пусто зверајућ у ништа!

А сад се сетите оног снажног Ракићевог сонета, пуног смисла, музике, сликова, архитектонски безпогрешног:

Сурово ће време наша дела стрти,
Писало их перо ил' пушке и мачи.
Лагано а стално њих мрви и тлачи
Страховити жрвањ неизбежне смрти.

Да наведемо неколико примера његове версификације, не само сонетске но и остале, јер примедбе учењене сонету важе и за остале облике. Један је такав пример био и сонет *Утеха*. (На сваком примеру треба водити рачуна и о ранијим тврђењима. У сонату *Утеха*, например, не само о акробатском слику, већ и овом траженом и нелогичном упоређењу: Па макар се и они сви истрли, ко бесунчаног дана светлост тиха). Ево још примера:

. . . Замислити може, и пространа стена
Окомита, гола, гвоздене *коре*, *а*

На гробу њеном од црног камена
Мртви цвори, кô у слици од *Дореа*.
(*Музичке Визије* 3, III, стр. 50).

Или ово:

Па се тад запитах

Који то беше? Ах, знам. Кад је *дошо*,
Сушице крајње слика, кост и кожа.
Душа у носу, хладнијем од ножа
И тањем. Али у очима *још, о!*

Тог чудног сјаја, те ватре живота!
(*Два Апостола*, 1, III, стр. 19).

Или ово:

Да те нежну нисам увео у *вело*
Чаробнога ткања домовине твоје,
Увио и тебе и цело ми тело!
(*Елегија*, II, стр. 61).

где место вео прави *вело* због слика са тело. Збиља је тачно оно Бајроново: „Сликови су по неки пут самовољнији но монарси“, и учине често пута да човек због њих изгуби главу. Па, онда, ови сликови:

гласе		*сја*
која се		*та*
стао	*купа*	*осећања*
стао	*купа*	*осећања*

Као да су и то неки сликови!

Он ће ради ритма да употреби и јужни дијалекат усред песме писане источним:

И као по срцу писати ми стаде
Огњене мисли *крвавијех* слова..
(*Пред Дугом Живота*, II, стр. 52).

И, најзад, да завршимо са версификацијом, он не води много рачуна — то је посао инстинкта — да подеси музику самих речи према општем осећању које веје кроз једну песму. Једна песма његова, сонет *На Самрти*, тиха и блага као што и сам наслов каже, има тридесет и два *р*, *ж* и *з*, од којих двадесет падају на грубо *р*.

То су сугласници који позивају у бој, на крв, и њих је требало избећи у песми која изискује благе и мирне сугласнике и што мање отворених самогласника. За то треба инстинкта, правог песничког надахнућа које и не тражећи налази шта треба. Сетите се — si parva licet componere magnis — оног бурног монолога Лировог у српском преводу:

Громовниче громки груни громом громким . . .

Шилеровог описа буре у *Гњурачу*, или у *Звону* оно место:

Von dem Dome . . .

у коме се, при добром скандирању, чисто чује велико црквено звоно чије се звоњење ту описује. И Јакшићева *Поноћ* је за ово диван пример.

Господин Светислав Стефановић није ни добар стилист. Читаоци његових прозних ствари, скица, критика, студија из књижевности, знају то. Поводом његове нејасности и неразумевања, што је нарочито импоновало једној врсти наших критичара, а што долази само из његовог стила, било је речи у почетку. Да прегледамо друге стране његова стила које смо запазили из цитата наведених за друга тврђења. Он тешко пораћа своју мисао, и увек са недостацима, недовршену и недорађену; малокрвност и млитавост главне су му особине. Његова је реченица тешка, неуравнотежена, неспретна, гломазна, велика, због подешавања за ритам и слик латинска, нејасна и поремећена. У једној таквој реченици секундарно место, понекад, заузму главни делови реченица, а главно споредни, те му отуда реченице, нешто због тога а нешто и стога што стално кипте споредностима, изгледа обезглављена, обезматичена. Због такве реченице његова осећања изгледа као да су без плана набацана у строфе. Такав рђав стил исцрпе пажњу, замара, а неке наведе на мишљење да су дубине његове поезије нама смртним непознате и нејасне.

Једна је особина његове поезије и то, што је његов стил, веома често, чисто прозни. Он је толико прозни да је проза Ђуре Јакшића или Г. С. Ђоровића више писана поетичнијим стилом но ли поезија Г. Стефановића. Један је диван пример за ово *Велика Обмана* (II, стр. 56) коју због дужине не наводимо, и молимо да нам се верује на реч. На страну неинтелигентно изражен odi profanum vulgus који бије кроз ту несму; — овде је главно стил његов, који је толико прозни, не само толико прозни но толико рђав, да тачно кажем, да је и забрањен људима од пера. Треба, поред ове несме, прочитати и: *Епилог, Суморни Дан, Елегија, Себичност Туге,* да узмемо само из друге књиге, па још јаче утврдити постављено тврђење.

После толико није, треба видети шта јесте. Г. Светислав Стефановић је *сноб*. Самим доказивањем да није песник а нева, ми смо већ доказивали један део његове снобовске природе. Сноб је он у најмодернијем, у садашњем смисли те речи, и уједно у најнесимпатичнијем. Од Текерејеве *Књиге Снобова*, чији су снобови, политички, књижевни столешки, или ма који други, понекад и симпатични, па све до данашњег времена, реч сноб је добила сасвим друго значење, веома далеко од симпатичнога. Данас су снобови људи који говоре о свему а не знају ништа, људи који се лажно одушевљају за све што је ново и не разумевајући га; људи с претенциозним позама које су далеко од стварне њихове интелигенције. Један мој пријатељ, који је своје музичко образовање стекао од паланачких свирача, кад је први пут дошао на један концерат и први пут чуо једну сонату за коју је у листи прочитао да је Бетовенова, а знао да је Бетовен чувен музичар, с пуно је тобож одушевљења пљескао тој сонати која је и музичарима тешко схватљива. Ето, то је сноб. Ето, то је Г. Стефановић. Сноб хоће и да обмане, и да опсене. Сноб хоће да се направи и интересантан и антиконвенционалан; хоће и да игра улоге и навлачи

маске; хоће да се прикаже у свакој боји, само не у својој, хоће да буде намерно нејасан и неразумљив, јер и та се роба добричинама и наивнима продаје по скупе паре. *Музичке Визије* (III књига, стр. 47—52) су за ово тврђење најкарактеристичније и остаће као савршенство снобизма у нашој поезији. *Музичке Визије* су поезија са границе где нестаје ум а настаје безумље: један вашар празнине и таштине, снобизма и дендизма. Ту „јецају месечеви зраци“, „месечина свира као сребрна арфа“, ту звук има крила којима песник отплови у „чаробни свет“; ту:

...Тупо кô да је од плуте
Звони стена јеком мртвачких сандука;

ту:

И кô звуке слушам час брдо, час низу
И слутим што душа рећи не сме:
Да сам морô бити небу сасвим близу
Кад ми земља дође кô јек лепе песме.

Па онда:

И животу што је кô низ односаја
Међу бројевима разних величина,
Тад број сваки има чезнуће бескраја
И тон сваки мре сред небеских висина.

И тако даље много пута. И сам Г. Др. Светислав Стефановић има рђаво мишљење о овакој поезији. Он је рекао на једном месту[1]: „Затвори се сваки у своју собу па певај што му падне на ум, само не изађи напоље у свет жуљевитих руку, засуканих рукава“. И то је тачно.

Није само у поезији Г. Светислав Стефановић сноб. Сноб је и у осталим врстама књижевног му рада, само другаче. Сноб је по нагомиланости и кокетирању с цитатима из свију језика, од енглеског до српског, из свих писаца, од Шекспира до Анценгрубера, из свију времена, од поезије латинске до прерафаелита енглеских; на сваком

[1] *О трагичности Максима Црнојевића* (*Летопис*, 206, стр. 52).

месту употребљени а, најчешће, кад има *свој* разум да говори, своје мишљење да се изнесе. Сноб је по проповедничком ставу и апостолском тону који узима кад има да каже своје мишљење о српским књижевним појавама, приликама и писцима, по ставу и тону којим се одликује мало начитан човек половне интелигенције. Сноб је по оној претераној употреби ауторитета да, често, покаже тачност и оправданост оверених истина; најчешће да покаже да их зна и да их уметне где им није места, а ретко да их позове у помоћ кад је за то потреба Али ту, у критици, кад пише нашим обичним српским језиком, видимо да је далеко од тога да каже дубоке и тачне ствари. У поезији каже то исто, али тако необичним и завијеним стилом да *изгледа* да је казао дубоке ствари.

Бранко Лазаревић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

РУМУНИЈА. — РУМУНСКА ВОЈСКА.

У месецу мају извршени су у Румунији избори за Народно Представништво, Сенат и Народну Скупштину. Избори се у Румунији врше по колегијама, категоријама. Народне посланике бирају три колегије, а сенаторе две. У прву категорију долазе бирачи који су румунски грађани, пунолетни, а имају непокретнога имања које доноси најмање 1200 динара годишњега прихода. Они бирају 75 посланика. У другу категорију, колегију бирача долазе лечници, адвокати, професори, пенсионисани официри и други чиновници, као и други писмени варошани који плаћају најмање 20 динара непосредне порезе, као и они који су бар основну школу свршили. Ова категорија бира 70 посланика. У трећу категорију долазе сви остали који не улазе у прве две категорије. Они бирају делегате, 50 бирача дају једног делегата, који иде у град и гласа за посланика. Они који имају најмање 300 динара прихода, а писмени су, могу гласати у граду, а могу и по општинама заједно с учитељима и сеоским поповима. Ова категорија бира свега 38 народних посланика. Цео број народних посланика износи 183 душа. Сенаторски избор врши се у две колегије. У једној су бирачи који имају непокретнога имања са дохотком од бар 2000 динара, затим бивши и садашњи дипломатски представници, министри, генерали, пуковници, касационе и апелационе судије, чланови Академије Наука, бивши посланици, и сенатори који су били непрекидно то за две сесије и они

који имају више образовање, а бар шест година су у својој струци радили. Ови бирачи бирају 60 сенатора. У другој категорији су сви они сељани и грађани који имају непокретнога имања на селу или у вароши, а оно им даје приход од 800 динара годишњега прихода. Ти бирачи бирају 50 сенатора. Сенатора има свега 121. Оној сто и десеторици додају се сенатори по праву, а то су: Престолонаследник, осам владика, и два професора с универзитета у Букурешту и у Јашу.

Ови избори су извршени у корист данашње владе, и ако је она била у озбиљној опасности да их изгуби. Противу либералне владе су од самога почетка били велепоседници који су се, као што је било већ овде помена, удружили под П. Карпом у једну јаку групу, аграрну, са задатком да штите своја права од могућних насртаја на велике поседе и радикалне реформе досадањега аграрнога режима у Румунији. У истини овога пута власници великих пољских имања гласали су више него икад досад, а пет пута више за конзервативце него ли за либерале. Па ипак, опозиција није успела, од тих бирача добила је у Сенату 13 места, а у Скупштини 8; друга категорија бирача дала је опозицији само једно место у Сенату, а у Скупштини четири места; трећа категорија бирача није дала ни једнога посланика опозицији. На тај начин избори су извршени у корист владе, али донекле и у корист аграрних реформа. И ако избори у Румунији бивају увек на корист оне владе која врши изборе, ипак се, овога пута, сме рећи, да бирачи хоће аграрне реформе које ће бар привремено отклонити погибао пролетошњих догађаја. Конзервативна партија као да је то увидела, и променила је своју првобитну одлуку да не учествује у комисији која ће суделовати у изради предлога за решење аграрнога питања. У комисију су ушли најјачи конзервативни народни представници. Комисија је састављена тако да у њој већину представљају власници великих пољских имања. Они који су највише страдали и страдају остају у мањини. Свакојако економски и со-

цијални положај и стање румунскога сељака ће се нешто поправити. Али, према саставу комисија, вероватно је да радикалних реформа неће бити. Па, баш када би их и било, од њих се неће моћи имати потпуне користи. Истините користи може бити, и биће кад се румунскоме народу даду већа политичка права, управо она права која одговарају данас његовим дужностима и обвезама према држави и класама људи који њим управљају.

Услед побуна сељачких у Молдавији на многим је странама изношено како Румунија рђаво стоји у свакоме погледу, нарочито у материјалноме. По једноме извештају који је нарочито спремио румунски писац Ксенопол (N. Xénopol, уредник „Економског Покрета“ — Le Mouvement économique) излазило би сасвим обрнуто. Материјално благостање Румуније се повећало. Тако по њему румунски износ се од 1885 до 1905 године готово удвојио. 1885 године он је износио 218,918 878 динара, 1905 године је износио 417,101.394 динара. У 1885 години извезено је 1,324.009 тона разне робе, а 1905 године извезено је 3,463.945 тона. Оволики велики износ произлази свакојако од развића румунске индустрије која годишње производи за 102,580.149 динара. 1886 године обрађена земља је захватала простор од 4,008.500 хектара, а 1905 године захватала је простор од 5,420.700 хектара урађене земље. 1886 године произведено је у Румунији пшенице 13,103.600 хектолитара, а 1905 године произведено је 36,412.747 хектолитара. Жељезнички приход који је био 1886 године 22,884.000 динара 1905 године је достигао суму од 54,490.493 динара, (чист приход је на румунским железницама износио 23,678.163 динара). Приходи предвиђени буџетом за 1907 годину износе суму од 252,475.456 динара. За ових двадесет година свакојако се стање материјално поправило; али судећи по ономе што је избило у току неколико последњих месеца у Румунији, материјално благостање је само привилегија једног реда људи, мушијера, варошана, и малих власника. Онај ред људи који је у Румунији најмногобројнији, који

представља око 85% становника Краљевине, не зна шта је материјално добро стање, он не зна ни да ли ће толико зарадити да може живети од данас до сутра.

Од руско-турскога рата краљевина Румунија је својој војсци поклањала велику пажњу. О тој војсци се казивало пуно добра. Приликом побуна сељачких у овој години, војска се та добро држала. Захваљујући дисциплини у њој и њеним старешинама, ова је војска помогла да се поврати ред, и да се ограничи побуна на неколико места. Сви су изгледи да би та иста војска и у рату са којом државом споља била добра. Да би се знали приближно тачни подаци о војним снагама балканских држава, који се морају узимати у озбиљну оцену приликом разних комбинација политичких, даће се овде један кратак преглед о стању румунске војске.

За време рата Румунија има четири корпуса, једну добруџанску дивизију и једну независну коњичку дивизију. Румунија у миру издржава 110 батаљона пешадије, 87 ескадрона коњице и 75 батерија — (стални кадар 60.000 људи, око 3700 официра, 13.000 коња). Сваки корпус кад се мобилише представља 30.000 бораца. Корпус има две дивизије пешадије, два батаљона ловаца, једну коњичку бригаду, једну артиљеријску бригаду, и једну инжињерску чету. Једна дивизија пешадије има једну бригаду са два пука од по три батаљона, један пук артиљерије са по девет батерија, једну инжињерску чету, једну санитетску колону, муниционе колоне и интендантску управу. Сваки корпус броји 26.000 пушака, 1500 сабаља или копаља, 108 лаких и тешких топова (од 75mm до 85mm). Према овоме Румунија може дати у ратно доба поред активне војске 220.000 војника, 60.000 коња и 654 топа. Румунија има и своју флоту. Флота се састоји из 20 бродова са 9387 коњских снага и 37 топова разне величине и система. Сем тога дунавска флотила броји 24 т.зв. полицијских бродова, крстарица. Граница је утврђена само према Бесарабији. Иностранп.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Један посматрач на Блискоме Истоку (An observer in the near East, William Le Queux, London, New York, Sydney, Eveleigh Nasch, 1907). — Под тим именом штампана је књига у којој је говора о Србији, Румунији, Бугарској, Турској, Црној Гори, Арбанији, Босни, Херцеговини и Маћедонији. Књизи су приложени ликови владара, министара, других знаменитих и обичних људи, као и слике места из ових земаља. Књига је готово сасвим без личних опажања; у њој је репродуковано оно што је писац чуо, врло мало оно што је писац опазио и сâм осетио на своме путу кроз поменуте покрајине. Негде су га добро обавештавали, а негде је добивао неверне податке и опажања. О Босни и Херцеговини, на пример, био је, пред улазак у њих, најтачније обавештен; све што су му предсказивали догодило му се на путу кроз њих. Тај део је у овој књизи и нов и готово најзанимљивији за енглеске читаоце, који су, без мало сви, до сада мислили да је у Босни и Херцеговини као и у осталим земљама Аустро-Угарским. Обавештења о маћедонскоме питању махом је црпао од људи непријатељски расположених према начелу равноправности међу народностима у Маћедонији. Од оног што је у њој видео сâм за краткога му пута саставио је прилично верну слику; слика је сасвим мрачна и крвава. Све остало је више путопис, роман, званична проза службених докумената. Његов пут кроз Арбанасе и бављење међу њима готово је једна глава из „Горскога Цара“. Владарски разговори, министарске изјаве, при-

ватна обавештења ће за Енглезе бити од малога интереса, јер су већ из новина позната.

Ова књига као и већи комади музички, има свој Leit-motiv. Тај је: „Немачка хоће Блиски Исток“. Он се провлачи кроз све главе. Le Queux види немачке прсте свуда. За неред у Маћедонији криви Немце, који су, помогнути од Грка, главни узрок данашњој анархији. За држање Турака у Цариграду опет је крив „Keiser“, тај једини пријатељ Султана Абдула Хамида, а непомирљиви непријатељ Енглеза. У Босни и Херцеговини опет Немци којима су авангарда Аустријанци. William Le Queux је велики противник Немаца: он је написао познату сензационалну књигу *Инвазија у 1910* (The Invasion of 1910, second impression London, 1906) у којој су на нешто више фантастичан и интересантан начин, и са прилично озбиљних података, представљени један упад Немаца у Енглеску, освојење Лондона, уништење данашње енглеске флоте, па и саме Енглеске. Отуда у горњој књизи одјека мало претеранога страха и мржње.

Ова књига би била потпунија да је писац савладао себе и додирнуо Атину. Истина је да се права грчка спољна политика води само у Цариграду, али посматрачева је дужност била да види Грке на дому и да их чује. И оваква каква је, ова књига је добра и корисна. Најближи, и највећи, непријатељи балканских народа су запажени, а коме треба речено је: у памет се!

J. M. Јов.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Нова расправа из Историје Византије. — Недавно је штампана у Загребу докторска дисертација *Николе Радојчића:* „Dva posljednja Komnena na carigradskom prijestolju“. Ова расправа обухвата само неколико година византијске историје у другој половини XV века, а наиме последње године цара Манојла Комнена, кратку владу сина му Алексија II и опет кратку, али значајну владу генијалнога Андроника. Српске историје дотиче се пета глава ове расправе, где је говор о нападају угарскога краља Беле III и Стевана Немање на Византију, пошто је срушен Алексије II са престола. Не упуштајући се у детаљније реферисање ове радње, истичемо већ сада, да се она јако издваја од обичних дисертација необично савесно прикупљеном и марљиво проученом историјском грађом. Поред тога пада у очи и јака начитаност у стручној литератури. Пошто писац рукује многим и пуним изворима, не задовољава се да утврди само ток догађаја, него тежи да нађе и открије мотиве, који гоне његове личности на акцију. И ако се са појединим његовим тумачењима не можемо свагда сложити, ипак му се мора признати да је схватање и оцена главне личности — Андроника у главном тачна и правилна. Једино се стилској страни има што-шта замерити. — Ко са овако врсним почетком ступа на научно поље, од тога у истину можемо много очекивати. J. Р.

Ромео и Јулија. — Као 17 књига Матице Српске изишла је Шекспирова трагедија „Ромео и Јулија“, у преводу Г. Др. Лазе Костића (Нови Сад, 8°, стр. 94; цена 2 круне). Историју свога превода овога дела по-

чиње причати Г. Костић у најновијој, 243, књизи „Летописа Матице Српске". Као библиографску занимљивост да поменемо да су се *Ромео и Јулија* први пут на српском појавила још 1829 године. То „жалосно позорните у пет дјествија" превео је са немачког земунски учитељ Василије Јовановић и издао у Пешти. То није превод из Шекспира, но са једне немачке прераде Христијана Феликса Вајса. *Србска Зора*, 1836, доноси новелу *Ромео и Јулија*, за коју вели да је „просто с немачкога преведен". Први Шекспиров комад који се на српском језику играо био је *Ромео и Јулија*. Он је приказиван у Београду 6 јула 1857 године. У „Србском Летопису" за 1859 (књ. 99) објавио је Г. Костић свој први „Одломак из Шекспировог Ромеа и Јулије". Д.

„Студент у Републици према науци, отаџбини и вери".

Када је, 1893, међу ђацима великих школа у Паризу, створена „Школска Демократска Лига" (Ligue démocratique des Ecoles), њу је једном нарочитом беседом отворио Ф. А. Олар, професор историје на Сорбони, и најбољи познавалац историје Француске Револуције. Та његова беседа, која је у своје доба учинила јак утисак на духове младога нараштаја и знатно припомогла јачању демократске идеје у Француској, сада је, у издању Републиканске Омладине, изишла у Београду у српском преводу (8°, стр. 40; цена 0·50 дин.) Олар није улазио у општа разматрања о републици и републиканизму, и његова књижица није опште дело републиканске идеологије, као што их је било у Француској и у Италији око 1848 и у Шпанији око 1870. Његово дело није макаква агитациона брошура, која се служи само реториком, обраћајући се само на осећања и на страсти. И у једној политичкој средини, говорећи о дневним питањима, он остаје мислилац који гледа само да убеди, и који се служи само чињеницама и призивањем на разум. Предмет којим се он бави сасвим је конкретан. Олар мирно излаже пред својим слушаоцима како један млад и напредан школован човек у данашњој Француској има да се односи према науци, отаџбини и вери, и закључује да омладина има да буде: поборница слободне мисли на супрот клерикализму, и широко схваћеног и човечанског патриотизма на супрот уском шовинизму. Олареве мисли су зреле, одмерене и врло корисне да се чују, и сваки који се не плаши речи и корица црвене боје треба да прочита

овў умну књижицу, која ће извесно допринети да се унесе начелности у наш политички живот и да млађи нараштај, пре улаза у живот и његове борбе, среди своје погледе и прецизује свој духовни живот, или бар да се упозна са најглавнијим проблемима који се намећу једном модерном човеку. J. С.

„Тена". — Новопокренута „Југословенска Библиотека" продужује започет рад, и желети је само да устраје у њему. Прва свеска била су, као што смо већ били јавили, „Вињете" од словеначког приповедача Ивана Цанкара. Друга јунска свеска је врло позната новела ваљаног приповедача Јосипа Козарца, која је изишла 1894 године, и која се броји у најбоље радове хрватске приповедачке књижевности. У кратком предговору износи се кратка биографија и оцена рада Козарчева, који је умро у августу 1904 године, оставивши за собом лепо име и часну успомену. „Тена" је озбиљан рад, који поред своје књижевне вредности, има и извесан моралан и социјалан карактер, као готово сви пишчеви радови. Козарац је родом Славонац, највећи део свога живота провео је у Славонији, у сталном и непосредном додиру са ондашњом пуком, и све његове приповетке сликају живот славонскога села, нарочито у доба када су задруге и патријархалне врлине ишчезле, и започео тежак, помућен и разривен живот новога времена. „Тена", која у својој општој слици подсећа на суморан и црн сеоски роман Јакова Игњатовића „Чудан Свет", износи живот једне посрнуле девојке, која је жртва своје лепоте и умртвљеног моралнога осећања своје средине. Сликајући бурну младост сеоске лепотице, Козарац је у крупним и јасним потезима приказао и живот и нарави славонског села. И та је слика црна и страшна, и њу ни мало не ублажава онај намештен повољан свршетак на крају приповетке. Представљајући стварност онаку каква је, исто онако као што је код нас Светолик Ранковић износио шумадијско село како јесте, Козарац не губи наду и предсказује ново, боље доба, када ће се „запустјела поља изнова подмладити", и када ће се „новому покољењу љепши пут утрти". И да се дође до тога доба, потребни су овако искрени духови, слободни писци као што је писац „Тене" и „Мртвих капитала", који ће, откривајући сву гнусобу зла, показати ране на народном и друштвеном телу, које се не могу лечити пре но што се виде и познаду. J. С.

Издавање старих бугарских споменика. — При бугарском Министарству просвете образована је „Археографска комисија“, којој је задатак да издаје бугарске старе споменике и да ангажује што више људи и у Бугарској и ван њених граница за сличне послове. Сада је пред нама прва књига њених издања, *Добрејшино јеванђеље*, споменик XIII века. Врло марљиво израђена студија о његову језику, палеографским цртама и осталом налази се пред самим текстом. И ту студију и напомене уз текст израдио је познати бугарски слависта Г. Б. Цонев. Један део текста тога споменика налази се у нашој Народној Библиотеци. Она га је ставила на расположење Г. Цоневу, који га је употребио за своје издање. О овоме споменику и о студији Г. Цонева говорићемо на другом месту опширније.

Другу књигу ових публикација чиниће „Копринштенски дамаскин“, споменик XVII века, који ће уредити проф. Љ. Милетић; у III књизи изаћи ће, критично издана Пајсијева „Бугарска историја“, коју ће за то издање удесити проф. В. Златарски; у IV књизи биће наштампан „Охридски апостол“, који ће, са специјалном студијом о њему, издати проф. харковског универзитета С. М. Кульбакин и, најзад у V књизи биће „Две непознате бугарске историје“ од Ст. Аргирова.

У исто време спрема се за штампу и I књига уметничког одељења ове комисије, у којој ће бити, у боји репродуковани, орнаменти из старих бугарских споменика.

У земљама где су академије наука и уметности слабе, или где их и сасвим нема, а у којима се у пословима овакве врсте не може рачунати на књижарску проходњу, мора сама држава да се побрине да стари културни споменици њеног народа буду објављени. Стога се овај корак бугарског министарства мора похвалити. Избор дела врло је добар, и ми желимо да ова комисија, и поред свих недаћа које су задесиле њене чланове као професоре универзитета, продужи свој рад са онолико успеха са колико га је отпочела. А. Б.

Шта да радимо (Какво да правимъ? Н. Јонковъ-Владикинъ, Софија 1907). — На тридесет страница, тридесет разних ствари. Највише савета и фантастичних предлога једног самоука и недоука о томе како ће Бугарска бити велика споља и унутра. Ево с поља: Србија до Мораве,

Стара Србија до Шара и Маћедонија да се присаједини Бугарској; остале српске земље да се присаједине Хрватској; отуда две велике словенске државе Велика Хрватска и Велика Бугарска, обе у савезу противу пангерманизма. Унутра велика индустрија и велика својина. Једна велика Бугарска à la Жил Верн или Џорџ Уелс. Ин.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА И ЛИСТОВА.

Мисълъ. — Трећа свеска бугарске „Мисли“ доноси неколико прилога о познатом књижевнику и политичару Алеку Константинову, поводом десетогодишњице од његовог убиства. Најпре, Алеков пријатељ и рођак Г. Ђајчо Цанов даје неколико својих успомена, истичући преран дар писца „Бај-Гања“, његову велику љубав према отаџбини и природи, његову одвратност према адвокатској професији, у којој је ипак морао остати до смрти, његову некористољубивост и његов морални значај за бугарско друштво. („Он ће увек бити наша савест“.) На крају, Г. Цанов чини једну исповест, за коју држи да је десет година дугује својој савести. Тиче се његове адвокатске улоге као приватног тужиоца. У место да одговори своме унутрашњем нагону, и да „у име оне безграничне љубави која се огледала у сваком делу, у сваком поступку Алековом“, не тражи смрт чак ни за његове убице, он је, „пред неком партиском солидарношћу“, морао одустати од своје намере и одиграти наметнуту улогу, што је изазвало смртну пресуду за окривљене. Г. Цанов држи да се тиме огрешио о успомену свога пријатеља, и олакшава себи овим признањем. Затим, има неколико интимних Алекових писама пријатељима. — Најзад, Г. Петко Тодоров, у занимљивом чланку „Аристократизам — основна црта Алекова“, истиче духовни аристократизам писца „Бај-Гања“, његово жигосање бирократских скоројевића и новчане аристократије, његово осећање духовне надмоћности и његове напредне политичке идеје. — У овој се свесци завршава драма Г. Петка Тодорова. „Први“. Г. Бојан Пенев истиче значај Екермановых разговора са Гетеом и преводи на њих неколико одломака. Г. Др. К. Крстев, у убедљивом чланку „Почетак краја универзитетске кризе“, осврће се на неке појаве и осуђује онај део штампе који се некоректно држи у овом питању. М. И.

Българска Сбирка. — У шестој свесци „Бугарске Збирке“, Г. Д. К. Попов почиње стиховани превод Бајроновог „Дон Жуана“. Г. А. Јацимирски даје кратак чланак „Од првобитне песме до уметничке поезије“. Затим, саопштене су две главе из најновијег Вазовљевог историског романа „Светослав Тертер“. У хроници има повољан приказ тога романа. М. Н.

ЧИТУЉА

Куно Фишер. — Један од немачких филозофа светскога гласа, Ернест-Куно-Бертолд Фишер, умро је 6 јула, по новом, у Хајделбергу, после педесет и шест година плоднога рада, после пуних сто и три семестра наставничке службе. Са њиме одлази у гроб један од последњих представника старије филозофске школе, која је у XIX веку била понос мисаоне Немачке.

Куно Фишер рођен је у Шлеској, у Санделвалдау, 23 јула 1824 године. Свој научни рад почео је у доба када је Немачка била у највећем политичком врењу, када су музе биле ућутале, а университетске слушаонице опустеле. Филозофију је учио у Лајпцигу, а докторат филозофије положио у Хале. 1850 године појавио се са својим првим научним радом: „Diotima; die Idee des Schönen“. 1850 почео је, као приватни доцент, предавати филозофију на университету у Хајделбергу.

Ма колико да је мало био политичар и удаљено се држао од сваке акције у јавности, његова предавања нису се свиђала школској надзорној власти. У доба сурове реакције када се попреко гледало на све независније духове и на сваку новију идеју, и Куно Фишер изгледао је превратан, што се није хтео да ограничи на апологију класичких филозофа немачких, и што је хтео да обнови прекинуту традицију Кантове филозофије. 1856 буде одстрањен са универзитета, али му јенски универзитет отвори своја врата. 1872 године врати се за професора на хајделберги универзитет, где је пред многобројним слушаоцима, сакупљеним са четири стране света, предавао све до пре три године.

Његов велики филозофски рад је двострук. Куно Фишер био је филозоф и књижевник, и ретко је наћи писца код кога је мешавина између филозофије и књижевности — те „две сестре“, како их је он називао

била тако складна и срећна, и чија је књижевност била толика философска, а философија тако књижевна. Са нарочитом хвалом помињу се његови огледи о Лесингу, Шилеру, Шекспировом *Хамлету* и Гетеовом *Фаусту*.

Но он се нарочито прославио као историчар философије, или боље рећи као професор историје философије. И ако је у *Diotima* дао један покушај хегелијанске естетике, а у *Логици и Метафизици* — покушај хегелијанске логике и метафизике, и ако је увек био под јаким утицајем Канта, толико га познавао и волео да се за њ говорило да је он једини смртни који има „кључ Кантове мудрости“, — ипак је он остао ван философских школа и слободан дух. Он није хтео, као његови претходници, да буде апологист овог или оног философског система, но тумач и критичар његов. Још у педесетим годинама почео је издавати своје знаменито дело *Историју нове философије*, која је изишла у девет великих свезака, дело огромно које би само за се било довољно да испуни живот једног обичног књижевнога радника. Нико пре њега није тако обилно захватио и дубоко проникао дух разних философија и тако тачно одредио им место које заузимају у развићу човечанске мисли. Његова излагања система Хегела, Канта и Фихтеа сматрају се као најбољи радови своје врсте у целој немачкој књижевности. То дело особите вредности, за које је Леополд Ранке говорио да је једно од највећих творевина људскога духа у XIX веку, до сада је имало три издање и преведено је на све језике великих културних народа.

Одлике свију радова Куна Фишера јесу: строга, права научничка беспристрасност, способност да схвати и необично јасно представи најразличније и најмутније философске системе, изузетно велика јасност, врлина која је тако ретка код немачких философа. Писао је у кратким, једрим и збијеним реченицама, без намештања, реторике или цепидлачења, и као стилиста више пута су га поредили са Тацитом и Волтером. Н.

Хектор Мало. — Почетком јула умро је у Фонтене-су-Боа, у Француској, Хектор Мало, један од познатих и ваљаних романописаца француских. Рођен у Ла Бују, 1830, Мало, чији је отац био нотар, учио је права и као приправник и сам ступио у канцеларију једнога нотара. Осећајући у себи дара и воље за књижевност, он је још

као млад човек почео објављати своје књижевне радове у политичким листовима и часописима, док није сасвим упао у књижевност, и постао књижевни критичар у листу *Народно Мишљење* (l'Opinion nationale).

Пошто се огледао у драми, Мало се сасвим одао роману. Његова трилогија *Жртве љубави* (Victimes d'amour), где је показао искрености, разумнога реализма и вештачко сликање страсти, имало је великог и потпуно заслуженог успеха. Исто су тако познати и цењени његови познији романи: *Добар посао* (Une bonne affaire), *Доктор Клод, Маринета, Правда, Поручник Боне* (le lieutenant Bonnet), *Богат брак* (le Mariage riche), *Један брак под Другим Царством* (Un mariage sous le Second Empire), и т. д. Највећи успех имало је његово паметно и симпатично дело *Без породице* (Sans famille), које је наградила Француска Академија и које је доживело врло велики број издања и преведено на готово све културне језике. Од 1895 није ништа писао, и последње године свога живота провео је у повучености и у кругу своје породице.

Када је Мало публиковао своје прве романе, Тен га је назвао најбољим учеником Балзаковим. Он је био реалист без афектације, оштар посматрач и добар сликар модернога живота, искрен дух и интиман таленат, без ичега мелодрамског, а много свога и личнога. Он је свесно уносио мере и трезвености у своје дело, и нарочито избегавао све што подсећа на реторику и машту. То му је замерио Чарлс Дикенс, који му је рекао једном приликом: „Господине Мало, ја волем само лудаке. Ви сте извесно и сувише паметни за мене“. У тој речи има један део истине, али много тачнију оцену његових романа дао је романописац Жил Валес, који је за њих рекао: „Пребацује им да су сиви: они и јесу сиви, али као одело болничара који додирује и теши људски бол“. Л.

Власник, Богдан Поповић. Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.
Књига XIX, број 4. — 16 август, 1907.

ПРЕЉУБ.

Селом се проносио потајице глас, донео га неко из окрајних кућа и увукао у комшилук, гдје се већ за то знало, али пустило се да се по другоме чује. А кад стегну зима, на прелима пуче отворено, — веле: Павле Орлић служи се женом свога племењака Илије као и својом.

Безобзирнији и слободнији људи, гдјекад срдећ се, а гдјекад шалећ се, веле Павлу у очи, да им срамоти племе, а неки мекши узеше ствар на лаку руку: ни бриге их није кад се не тиче њихових жена; нека свако чува своје — па је све мирно.

Данас је Павле орао, мора да је код њега добре ватре, па је прелџија пуна кућа, има их чак из окрајнога комшилука: људи траже згоду како, да пребаце дугу зимњу ноћ и да чују којекаквих новости, и да се прошале, све по реду сваку својим временом. Има их што траже такова прела, да код куће приштеде своја дрва; с њима је велика оскудица, откада притискоше шумски закони.

Докоњаци, док угледаше међу прелџијама Илију Орлића гуркају се, спремни на подругивање. А с Илијом

лако се спрдати, наглух је, а да још и не види — сто среће за компију му Павла: могао би кад код би хтјео...

За све људе око ватре нема мјеста, кућа малена и пренатрпата, у доњему дијелу склонио је Павле од љута времена нешто ситне слабије стоке, а око огњишта већ неколико дана лежи болесна јуница поред старе му мајке; ред је држати код ватре, јер би иначе од леда онако болесна погинула.

Старији људи ипак нађоше мјеста да се огрију, док млађи посједоше гдје му драго, настојећ да барем из даљега очи на пламену паре; кад га виде, као да их и грије. И прелције гледају упорито у ватру и пуше и чисте луле и шапућу, и чује се по која гласна раскидана реченица, али све одмјерено полако, дуга је зимња ноћ — а осјећа се по тјескоби и устрезању, што прелом влада, да се оно још није пустило од краја, још је пригушено, тиња.

— Ти, Павле, дакле узорао, а? пита смишљено већ трећи пут Тома Јелић, млад, живолазан човјек, и подјарује ватру, само да на гледа у друштво.

— Јесам брате, — одговара по трећи пут Павле, и одмах ућута.

— Лако је теби, у сувезу си, а Илија је добар сувезник.

— Јест, брате!

— И јест, како да није? Кад му је дао и жену у сувез — јави се, из небуха, један из повањене гомиле, откуд, чује се и пригушени смијех.

— Поштено би било да ни Павле не брани своје — надода други.

— Не браним ја — прогунђа у неприлици Павле.

И прелом просу се смијех и жамор, као у роју пчела у кошници. Илија се напреже, да чује коју ријеч, сумња да се о њему говори; али људи домишљати, па се уозбиљили; а и он се претвара и, крипом, гледа на њих, тражи, да из њихових покрета сазна о чему воде разговор. И кад он погледа у друштво, оним својим великим,

испитљивим очима, с особитом радозналошћу, људи замукоше и настаде часом тајац. Али они из гомиле даве се од пригушена смијеха.

— Ајмо, људи, кући, касно је — јави се Павлова жена.

— Ха, жао ти! — опет хтједе да настави Тома Јелић.

— Да, да јој је жао... Куд се он залијета у туђу башту...

— А није ни она на одмет...

— И није — озбиљно ће Тома. — Али што је оно људи, те је човјек код туђе жене чисто чвршћи.

Повађене момци праснуше у здрав, разуздан смијех.

— Племењаци су болан и у сувези им волови, па што не би и жене? — понови исту ствар оно прво момче.

— Тако је, па Павле као вели, да му помогнем узорати и оно женине њиветине...

— Пусти, човјече, видиш да Илија вреба на сваку ријеч — прекиде Тома и сумњиво гледа у Илију...

— Гледај, причиња се, а сјећа се, очију ми — вели потише, оборивши очи.

Илија се дижѐ и, не рекавши ни ријечи, изиђе из куће.

— Ајмо људи кући — понови Павлова жена — касно је.

Нико јој не одговори, као да не чују.

— Оде жени — вели Тома Јелић.

— Боже, ама рећи, зна ли он...

— Е, не зна...

— Убио би је да моја...

— Ја би је отјерао...

— А што би дјецом? — опази Тома.

— Лако је тако говорити — прекиде их један од од старијих људи, омотаним пешкиром око капе. Да вам причам. То је таман као оно, кад се чобани пазећ стоку бјаху окупили око ватре, па разговарају о вуку. Један вели: да сада дође, убио би га из пушке као зеца. Други јавећ се вели, коцима би га затјерао; док ће најмлађи између њих — оставите ви то, браћо, најбоље, да вук не дође — те и то...

— Дакле Павле не иде! — прекиде Тома причање.

— И не идем — дижући се, вели Павле — А ви најашили, просули глас, на ме срамота, а што ћу ја? Ко ће покупити перушину, кад је вјетар разнесе. На погледа у друштво отворено: — Ево мене, а ево вас, ако ме ухватите у злу дјелу, радите од мене што хоћете...

*

Илија већ одавна сумња на жену, опажа како Павле погдјекад, кришом, разговара с њоме, а гдјекад и пред њим добаце једно другоме по коју ријеч, обзирно, полако, а он наглух не може да је улови, али вреба им на погледе и кретње — и домишљат је. И данас кад је у поље Цвијета донијела ручак, кришом, рече нешто Павлу, а Павао учини се невјешт и нешто прогунђа, што додуше он није чуо, али што га је у сумњу бацило — и, сувезнички се погледи, код радње, тога дана већ не сукобише.

А вечерас прелције погнаше даље но игда — и он је сада на чисту, да му се сјаранила са Павлом, и да није он сам њезин човјек и господар. И Илија, узбуђен, тим мислима, пређе преко комшинскога пута и униђе у своју кућу.

На сред куће, међу хамбарима и сандуцима, огњиште је на коме још ватра тиња; с једне стране ватре лежи стара му мајка, а с друге стране жена, распружила се таман као два приложена бадњака бадње вечери, дјеца окупљена, смотала се под кабаницу, подаље од мајке.

Да није Илија узбуђен, он би, по навици, изуо опанке, истресао са ногу земљу, прекрстио се, помолио и легао би мирно до жене. Али сада док је свукао опанке гурну је ногом и вели јој напрасито: — Што си се, кравентино, извалила, тамо се даље!

Цвијета кроз сан нешто прогунђа и помаче се, али кад је он, легавши до ње, снажно рине од себе, раздријемавши се, рече му љутито: — Који ти је ђаво вечерас, лези, па спавај!

— Да спавам, а ти да се украдеш из куће. Да, омекшало је, а номрчина, згодно — иди, чека те на двору Павао, плећат је и јаке шије. И љутит, гони је од себе...

— Бог с тобом, какав Павао? — подижућ се, вели жена — побудалио си...

— Нисам, ако и мислиш да јесам, као велим: ко у вјетар пљује на образ му пада — Али је превршило — похватао сам вам крајеве... Казуј, што сте данас утаначили, кад ћете се срочити?

— Мучи дјецу ћеш пробудити...

— Нека се пробуде, нека знаду, шта им је мајка.... Могу се с тобом подичити...

— Илија не љути се — јави се стара с друге стране ватре. — Брига те за њу...

— Није бога ми, да се љутим ради ње, али што ме на моме kруху срамоти пред људима, то ми је жао... А да није тога, нека ђаво носи њу и њену погану крв...

— Говори ти што хоћеш, кад си одумио, — ја не знам за ништа — опет се јави жена.

— Мучи!...

Умукоше за неко вријеме и рекао би да је стара опет задријемала — док до мало зачу се раскидано женин глас: — Е нећеш што си намислио... мани ме се... што ће ти туђа курва...

— Да курва, а да што друго! — одвраћа он гласом, који га издаје, и не може да сакрије тога часа мушку вољу, заборав и опраштање...

Три дана послије, у понедјељак, Илија пред зору опрема се у планину. Мајка му и старија кћи одоше јуче, понесавши са собом потребите чобанске ствари. Прегледаће колибу и говеда.

— Чувај ми дјецу — прикричи Илија жени с кућнога прага, и, загрнувши се пространом кабаницом и покривши с њоме главу, изиђе из куће.

Не освრћућ се мимође окрајне куће; дохвати се голетне стране над селом и, замакавши, заклони се иза

једнога големога кука, с којега чобани пазе на стоку. Постаја ту само час, па затим одшуља се околним путем до своје појате, и одавде вреба на Павла. А Павлу јуче, у гомили свијета, пред црквом, кришом шапну Цвијета, да ће Илија зором у планину, па с том мишљу он је и уснуо, и она му се иза првога сна одма представила и раздријемала га; да завара своју жену, мешкољи се крсти и гласно Богу моли. И тобоже врти се по кући, као да се некамо опрема. Па провирује на одшкринута врата и, видивши да је Илија из куће, загрнут кабаницом, изишао и замакао између кућа, изиђе на поље. Пажљиво протежућ се, и оклијевајућ, попође путем. А помаља се зора; с оне стране небо застрто оловастом бојом, разгаљује се сивом свјетлошћу, а кад лахор са брдина снијегом заструњи, реже по лицу, и чује се јаче, одоздо с поља, одијелити шум слапа над млиницама. Преко пута шкрипнуше врата и клепка брецну.

— Павле — јави се с врата Цвијета.

Он се плашиво осврну око себе и похита к њој у кућу.

— У самој си кошуљи, узбуђен вели јој. — Биће ти студено...

— А ти си заспао — опази она — уђи! — и затвори за њим врата.

...Домало на Илијину вику комшије поотвараше врата и неки упадоше у кућу да виде што је. У оној вреви измаче се Цвијета из Илијиних руку и, у самој кошуљи, побјеже некамо изнад кућа. Али Павле ударен плочом у главу, онесвијешћен, остаде лежећ на земљи, и људи сада мирно гледају како му Илија канапом веже руке, и, омотавши му га око прсију, привеже га уз ступ, што је на сред куће причвршћен.

Што радиш, брате Илија? — питају комшије, само да нешто рекну.

Ето видите, нашао га са женом, па ћу га предати закону... Жао ми што она умаче — вели као за се.

Павле, окрвављен, стоји голокрак, привезан уза ступ.

Чисто је обезумио, гледа у земљу и не тужи се, као да се предао своме удесу.

— Пусти га Илија, — вели Тома Јелић — а слободно га тужи суду.

— Нека га болан, нека му истече мало оне погане крви — одговара Илија, и мрко гледа преда се.

— Што се не потурчи, кад бегенише двијема женама...

— А мени додија и једна моја, насмија се Тома.

— Као и кукавица брате; снесе јаје у туђе гњездо, па други да хране... И око голокрака, везана Павла, води се на измјенице разговор. Али на једном, изнебуха, бане у кућу жена му Анђа.

— Што не заулариш свога човјека, па га држиш везана код куће, а не да тражи туђих жена — нападоше ријечима, подсмијехавајућ се, људи на њу.

— Није ни он најгрђи — опази жена. Па се тога часа као зачуди: — Што људи радите? видите да погибе човјек! И окрене се прама Илији: — Илија брате, имаш ти на коме да се одљутиш, тражи ти оно твоје женетине... Пусти мога човјека у миру.

— Није он човјек као други људи...

— Какав је да је — мој је!

— Анђо, жено! — дријеши ме, — освијести се Павле, и трзну животом.

— Хоћу Павле — одврати жена — и, не окљевајућ ни часа, приступи к њему.

Илија и комшије мирно гледају, како жена дријеши коноп са живота му, и послије, како му водом испира рану на глави и брише му згрушану крв са образа.

И комшије ћутећ то гледају, а јутарња сива светлост зимњега дана већ се увукла у кућу; оданило је: људи се као у чуду згледавају, и разилазе се.

— Води га! — вели Илија Анђи — и мрко преда се гледа.

— Ево, добар човјече, нека му повежем рану — одговори жена. — Али што га нагрди... Њој брате, њој

требало би да исконаш очи, она те срамоти, а он, амо рећи, као и сваки човјек... Да сви сте ви једнаки... — Ајдемо Павле! — рече свом човјеку, повезавши му рану, са својом бијелом округом, што је с главе скиде.

Илија тога дана навлаш је изишао из куће, мислећ да ће му се жена повратити, тешко му је било да и помисли, да би у туђој кући преноћила, и кад се вратио у саму ноћ, чисто му је било мило што је није код куће нашао.

(наставиће се).

Иво Ћипико.

БОГОВИ У ИЗГНАНСТВУ.

(5.)

На обали источне Фризије има аналогна традиција, у којој се најјасније истичу старе паганске представе о превожењу мртваца у царство сенака, основи свих тих легенада. Харон, који управља барком, не помиње се додуше нигде, као што се у опште то чудновато лице није задржало у народној причи, него само у марионетским играма; али једно далеко важније митолошко лице налази се у том такозваном „шпедитеру“ који се брине о превозу мртвих, и који исплаћује уобичајену возарину возару, једном обичном рибару који врши Харонову дужност. Мада је чудновато прерушена, ипак ћемо брзо погодити право име те личности, и стога ћу ту традицију овде саопштити што је могуће верније.

У источној Фризији, на обали Северног Мора, има залива који су уједно мале луке, и који се зову „сил“. На тачкама највише истуреним стоји усамљени дом каквог рибара који ту са породицом живи мирно и задовољно. Природа је онде тужна, тице не певају, сем морски галебови што каткада, са својим злокобним крештањем, излећу из својих пешчаних гнезда по наносима песка и наговештавају буру. Монотоно запљускивање морских таласа који се разбијају, врло добро пристаје уз мрачне облачине на небу. Ни људи овде не певају, и на тој меланхоличној обали никад се не чују стихови какве народне песме. У тој земљи људи су озбиљни, поштени, више разборити него религиозни, и поносити због храб-

рости и слободе својих предака. Ти људи не узбуђују се фантастичним стварима и не сањаре много. За рибара који станује на усамљеном „силу“, главно је да има риболова, а понекад падне новца и за превоз путника на које од оближњих острва у Северном Мору. У извесно доба године, кажу, баш у подне, кад рибар са својом породицом седне за ручак, улази у велику собу један странац и замоли домаћина да му посвети неколико тренутака да би с њиме разговарао о једном послу. Пошто је госта узалуд молио да и он седне за ручак, рибар најзад испуни његову жељу, и обојица се одвоје код сточића до прозора. Нећу дуго да описујем странчеву спољашњост на докон начин наших новелиста; с обзиром на задатак који сам себи поставио, довољан је тачан лични опис. Примећујем, дакле, ово: Тај странац је већ остарији, али ипак добро очуван човечић, млад старац, гојазан али не дебео, обрашчића црвених као борсдорфске јабуке, очију које весело жмиркају на све стране, а на напудрованој главици стоји му троугласт шеширић. Под хупландом јасно жуте боје са безбројним малим јакама, овај човек носи старомодно одело какво налазимо на портретима холандских трговаца, и које показује извесну имућност: свилен капутић који је папагајске зелене боје, прслук са извезеним цвећем, кратке црне панталонице, чарапе са пругама, и ципеле на копче; ципеле су тако чисте и светле да човек не разуме како неко може кроз баровити „сил“ проћи тако неупрљан. Његов глас је сипљив, ситан и оштар, а понекад и крештав, али говор и држање овог човечуљка су достојанствено одмерени, као што и приличи једном холандском трговцу. Али та озбиљност ипак изгледа више извештачена него природна, и понекад је у супротност и са његовим испитивачким обзирањем на све стране и са недовољно прикривеном лептирастом покретљивошћу његових ногу и руку. Да је овај странац холандски трговац, то доказује не само његово одело, него и трговачка тачност и обазривост којом он уме да закључи трговину што је могуће

кориснију за свога комитента. Он је, како он вели, „шпедитер“, и од једног свог пријатеља трговца добио је поруџбину да известан број душа, колико може да стане у обичну барку, са источно-фризиске обале превезе на Бело Острво; стога, наставља он, он би хтео да зна да ли би рибар те ноћи хтео да на својој барки превезе поменути товар, и у том случају он ће му возарину платити одмах у напред, поуздано се надајући да ће он из хришћанске скромности бити јефтин у своме захтеву. Холандски трговац (ово је у ствари плеоназам, јер је сваки Холанђанин трговац) чини тај предлог са највећом простодушношћу, као да је реч о товару сира, а не о душама покојничким. Рибар се мало тргне на реч „душе“, и мала језа пролази му преко леђа, јер он одмах види да је реч о покојничким душама, и да пред њим стоји аветињски Холанђанин, који је толиким његовим друговима поверавао превоз умрлих душа и за то добро плаћао. Али као што сам горе споменуо, ови источно-фризиски приморци су храбри и здрави и трезвени људи, и они немају оне болешљивости и маште, помоћу које постајемо приступачни за аветињске и надчулне ствари; потајна језа нашег рибара траје стога свега један тренутак; пошто је савладао своје суморно осећање, њему се враћа његова присебност, и, са изразом највеће равнодушности, он само гледа да истера што већу возарину. И, после кратког цењкања и погађања, оба преговорача се споразумеју о цени превоза, рукују се у знак свршене погодбе, и Холанђанин, извукавши једну прљаву кожну кесу, пуну самим врло ситним сребрним парама, најситнијим међу свима које су икад коване у Холандској, исплаћује целу суму возарине том ситном монетом. Пошто рибару још да упутство да се око поноћи, у време кад месец изађе иза облака, нађе на једном одређеном месту на обали са својом барком да прими товар, он се опрашта са целом породицом која га узалуд позива да и он с њима руча, и његова онако достојанствена фигура одскакута лаким корацима.

У заказано време рибар је на заказаном месту са својом барком, коју таласи с почетка љуљају овамо онамо; али пошто се појавио пун месец, рибар примећује да се његов чамац креће мање лако и да све дубље и дубље тоне, тако да је вода најзад само за шаку далеко од ивице. По томе он разуме да су његови путници, душе, сада укрцани, и он се са товаром одбија од обале. Ма колико да напреже очи, у чамцу он не може да опази ништа сем неколико праменова магле који се крећу овамо онамо, али који не добијају никакав одређен облик, него се губе један у други. Ма колико да прислушкује, ипак не може да чује ништа сем неописано тихо цвркутање и пиштање. Само понекад, крештећи, пролети галеб изнад његове главе, или поред њега из воде изрони каква риба, буљећи у њега глупо. Ноћ зјапи, а морски ваздух дува хладније. Свуда сама вода, месечина и тишина; и рибар ћути као и његова околина, док најзад не стиже до Белог Острва, где зауставља свој чамац. На обали не види никога, али чује један оштар, сипљиво задуван и крештав глас, у коме познаје глас Холанђанинов; он као да чита неки списак крштених имена, једноликим начином човека који контролише; међу тим именима рибару су многа позната, и припадају лицима која су у тој години умрла. За време читања тога списка имена чамац постаје све лакши, и мада је мало час још толико тешко лежао на песку на обали, сад се изненада лако издиже чим је читање свршено; и рибар који по томе познаје да је његов товар тачно примљен, опет се мирно враћа својој жени и деци, своме драгом дому на „силу“.

Тако је то сваки пут са превозом душа на Бело Острво. Као нарочиту околност приметио је рибар једанпут да је невидљиви контролор у читању списка изненада застао и рекао:

А где је Питер Јансен? Ово није Питер Јансен.

На то је један ситан гласић застењао:

Ја сам жена Питера Јансена, и уписала сам се на име свога мужа.

Ја сам се горе дрзнуо да, упркос томе што је лукаво прерушено, погодим ко је то важно митолошко лице, које се појављује у овом предању. То није нико мањи него бог Меркур, бивши вођ душа, Хермес Психопомпос. Јесте, под оном дроњавом хупландом и у оном трезвеном бакалину крије се најсјајнији младићски пагански бог, мудри син Мајин. На оном троуглом шеширићу нема ни најмањег пера које би могло подсећати на крила некадашње божанске капе, а тешке ципеле са челичним копчама ни најмање не подсећају на сандале с крилима; ово холандско тешко олово сасвим се разликује од покретљиве живе којој је овај бог дао своје име али баш тај контраст одаје намеру да је бог изабрао ту маску да што сигурније остане скривен. Али можда он њу није изабрао по случајној ћуди; Меркур је био, као што знате, у исто време и бог лопова и трговаца, и јасно је да је он при избору маске која треба да га скрије, и заната који треба да га храни, узео у обзир свој претходни живот и таленте. Таленти су били опробани: он је био Олимповац, он је пронашао лиру од корњаче и увеличавајуће стакло, он је крао од људи и богова, и још дететом био је мали Калмониус који је искочио из своје колевке да украде неколико говеда. Имао је да бира између две индустрије међу којима нема битне разлике, јер обе имају задатак да што јефтиније дођу до туђе својине; али лукави бог знао је да лоповски сталеж нема толики углед у јавном мишљењу као трговачки; да је полицијски забрањен, док је овај чак законима привилегисан; да се трговци сада на лествицама части пењу на највишу пречагу, док лопови често морају да се пењу на мање пријатне лествице; да мећу на коцку слободу и живот, док трговац може да изгуби само свој капитал, или само капитал својих пријатеља; и најлукавији међу свима боговима постао је трговац, и да би то био потпуно, он је постао чак Холанђанин. Његова дуга пракса као Психопомпоса, као вођа духова, дала му је нарочите способности

за експедицију душа, чији је транспорт на Бело Острво, као што смо видели, преко њега вршен.

Бело Острво каткада се зове и Бреа или Британија. Да ли се ту можда мисли бели Албион, енглеска обала са својим кречним стенама? То би била идеја пуна хумора, Енглеску начинити земљом мртвих, плутонским царством, паклом. Енглеска заиста многим странцима може таква да се учини.

У свом огледу о Фаустовој легенди довољно сам говорио о народном веровању с погледом на Плутона и његово царство. Онде сам показао како је старо царство сенака постало прави пакао, а стари намргођени владар његов начињен ђаволом. Али само кроз канцелариски стил цркве ствари звуче тако оштро; успркос хришћанском проклетству, Плутонова позиција остала је иста. Он, бог Доњег Света, и његов брат Нептун, бог мора, њих двојица нису емигрирали као други богови, него су и после победе Хришћанства остали у својим доменима, у своме елементу. Ма какве лудорије да су овде горе на земљи о њему причали, стари Плутон је седео доле топло, код своје Прозерпине. Много мање клеветан него његов брат Плутон, био је Нептун, и ни брујање звона ни звуци оргуља нису могли да вређају његово уво, тамо доле у његовом океану, где је он мирно седео код своје жене Амфитрите са белим грудима, и код својих нереида и тритона, свог влажног дворског особља. Само каткад, кад би какав млад морнар први пут пролазио линијом, он би изгњурао из мора, машући трозупцем у руци, главе окићене travуљином, и таласасте браде која је падала до пупка. Он би тада над неофитом извршио страшно крштење са морском водом, и том приликом би држао дуг побожан говор, пун опорих морнарских досетака, које је он са жутом пљувачком сажваканог дувана више пљувао него изговарао, на велику радост својих катраном умазаних слушалаца. Један мој пријатељ који ми је опширно описао како такву једну морску мистерију на бродовима представљају морнари, уверавао ме

је да баш они морнари који се најслађе смеју шаљивој карневалској фигури Нептуновој, ипак ни за тренутак нису сумњали у егзистенцију овог бога мора, те су се каткад и молили њему у великим опасностима.

Нептун је дакле остао владар воденог царства, као што је и Плутон, успркос претварања у ђавола, остао владар Доњег Света. Они су били срећнији од свог брата Јупитера, трећег Сатурновог сина, који је после пада свога оца примио власт на небу, и као краљ света на Олимпу, са својом сјајном свитом насмејаних богова, богиња, и почасних нимфа, владао безбрижно и амбросиски весело. Кад је наступила фатална катастрофа, кад је објављена влада Крста, Патње, емигрирао је и велики Хроновић, и нестало га је у гунгули сеобе народа. Његов траг се изгубио, и ја сам узалуд питао старе хронике и старе жене, нико није умео ништа рећи о његовој судбини. У истој намери претурао сам по многим библиотекама где сам тражио да ми покажу најдивније кодексе, украшене златом и дијамантима, праве одалиске у харему науке, и овде изричем уобичајену јавну благодарност ученим евнусима, што су без гунђања и чак љубазно показивали та дивна блага. Изгледа да се нису сачувале народне традиције о средњевековном Јупитру, и све што сам напабирчио, јесте једна историја коју ми је некад причао мој пријатељ Нилс Андерсен.

Споменуо сам сад Нилса Андерсена, и у мом сећању опет је оживела његова љупка и забавна фигура. Хоћу овде да му посветим неколико редака. Ја радо помињем своје изворе, и наводим њихове особине да би поштовани читалац сам могао оценити колико заслужују његово поверење. Дакле, неколико речи о мом извору.

Нилс Андерсен, рођен у Дронтхајму, у Норвешкој, био је један од највећих ловаца на китове које сам ја познавао. Врло сам му обавезан. Њему дугујем цело своје познавање лова на китове. Упознао ме је са свима начинима које употребљава та паметна животиња да би утекла ловцу; он ми је поверио ратна лукавства којима се ки-

това бегства осујећавају. Научио ме је руковању харпуном, показао ми је како се коленом десна нога мора одупрети о предњу ивицу чамца кад се харпуна баци на кита, и како се левом ногом удари морнар што није довољно брзо отпустио уже које је привезано за харпуну. Њему дугујем за све, а што нисам постао велик ловац на китове, ту није кривица ни до Нилса Андерсена, ни до мене, него до моје зле судбине која ми није дала да на свом путу живота сретнем кога кита с којим бих могао отпочети достојну борбу. Ја сам сретао само обичне бакаларе и вашљиве харинге. Шта помаже и најбоља харпуна против харинге? Сад морам да се одрекнем свих ловачких нада због мојих укочених ногу. Кад сам се са Нилсом Андерсеном познао у Рицебителу код Куксхафена, ни он није баш добро стајао на ногама, јер му је у Сенегалу један млад морски пас одгризао десну ногу, можда мислећи да је парче шећера, тако да је сиромах Нилс од тада морао да поскакује на вештачкој нози. Његово највеће уживање било је тада да седи на високом бурету и да по његовом трбуху добује својом дрвеном ногом. Често сам му помагао да се попне на буре, али каткад нисам хтео да му помогнем да сиђе, пре него што би ми испричао коју од својих чудноватих рибарских прича.

Као што је Еби Масур своје песме увек почињао са похвалом коња, тако је Нилс Андерсен почињао све своје приче апологијом кита. И легенда коју овде саопштавамо, имала је такав панегирик.

(Свршиће се.)

Хајнрих Хајне.

(С немачког превео Милош Ивковић.)

НА ГАЗИ-МЕСТАНУ.

Силни оклопници, без мане и страха,
Хладни ко ваш оклоп и погледа мрка,
Ви јурнусте тада у облаку праха
И настаде тресак и крвава трка.

Заљуљано царство сурвало се с вама...
Кад олуја прође врх Косова равна,
Косово постаде непрегледна јама,
Костурница страшна и поразом славна.

Косовски јунаци, заслуга је ваша
Што последњи бесте. У крвавој страви,
Када труло царство оружја се маша,
Сваки леш је свесна жртва, јунак прави!

Данас нама кажу, деци овог века,
Да смо недостојни историје наше,
Да нас захватила западњачка река
И да нам се душе опасности плаше.

Добра земљо моја, лажу! Ко те воли
Данас, тај те воли! Јер зна да си мати,
Јер пре нас ни поља ни кршеви голи
Не могоше другом свесну љубав дати.

И данас, кад дође до последњег боја,
Неозарен старог ореола сјајем,
Ја ћу дати живот, отаџбино моја,
Знајући шта дајем и зашто га дајем...

М. М. Ракић.

МУТНА ИМПРЕСИЈА.

Данас, драга моја, пољем пада слана,
Брује, брује звона из далеког града,
И равницом црном шири се и влада
Мутна атмосфера задушничких дана.
Данас, драга моја, пољем пада слана.

Осећаш ли, драга, крај општег развића
Клицâ, жудних да се што пре на свет јаве,
У хумкама свежим, испод нове траве,
Тајно распадање прежаљених бића?

Дај ми уста твоја, дај могућност тајну
Да, жив, заборавим да сам жив, да свуда
Видим само срећу и доброту крајну,
Да спокојан будем и тих као Буда!
Дај ми уста твоја, дај могућност тајну!

Јер осећам стално распадање бића,
И док покрај мене мре природа млада,
Нечујно, у самом почетку развића,
И црном равницом тихо пада слана,
У мојој се души простире и влада
Мутна атмосфера задушничких дана.....

М. М. Ракић

ЛИЧНОСТИ У СРПСКОМ УСТАНКУ
ОД 1804 ГОДИНЕ.

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИЧНЕ ЗАБЕЛЕШКЕ О ЛИЦИМА КОЈА СУ РУКОВАЛА ПОСЛОВИМА И ИМАЛА КАКВА УТИЦАЈА НА СРПСКИ УСТАНАК ОД 1804 ГОДИНЕ.[1]

1. *Београдски* владика и митрополит Грк *Меленције*[2], родом из Грчке, који зна сем свог матерњег језика — нешто мало турски, а исто тако мало и рђаво српски. Његово је знање врло малог обима и ограничава се само на церемоније и практичне црквене обреде, као знање свих оних, који нису имали прилике да у каквом јавном заводу, а ни среће да сами, својим радом, стеку једно више образовање. У свом карактеру показује много окретности као човек искрен, слободњак и чист од предрасуда, а у ствари и он је у великој количини обдарен свима оним манама које обично једна деспотска и варварска влада развија у човеку. Он је наиме лукав и готов је да прилази час једној час другој странци, како то кад буде захтевала његова лична корист.

У односу према Турцима држи се увек јаче странке, и изгледа да му прилике Срба леже на срцу само у толико у колико се тичу његових сопствених интереса. Па и патријархове ствари изгледа да му не леже толико на срцу, колико другим владикама његове народности. Па ипак показује он да има не мало знања и умешности у управ-

[1] Види *Српски Књижевни Гласник*, број 151, од 1 маја 1907.

[2] Треба: *Леонтије.*

лању и односима јавних послова тог царства. Ичко, о коме се доле говори, потпуно влада владиком, и овај га се боји јер је његовом помоћу и постао владика. Код Србијанаца не ужива никаквог поверења, једно због тога што га као протосинђел код бившег владике није умео задобити, друго што је на њ баш при избору за владику пала сенка лукавости и непоштеног понашања, али поглавито зато што је рођен Грк и што не зна добро српски, чиме би се могао умилити народу. Томе још треба додати да је српски народ већ генерацијама убеђен да та врста људи иде само за својим сопственим интересима, а да се мало брине о добру народа, и што се мисли да је он домамио и издао дахијама невину жртву, најчаснијег старца у земљи, архимандрита Рувима, који се већ био склонио на безбедно место. Не може се знати да ли грех за ово последње пада баш на њега; доста, да му се то приписује.

У почетку Устанка, кад се, послан од дахија да умирује Србијанце, морао без успеха вратити, поплаши се он од дахиске немилости и побеже на нашу страну, где је био прост посматралац ствари све док се по патријарховој заповести није морао вратити на дужност, где је заједно са Ичком давао Србијанцима неколико предлога шта они треба да траже од Беһир-паше за поправљање њихове будуће судбине, што су Србијанци са мало поштовања и још мање поверења примали.

2. Шабачки владика *Антим*, који је раније становао у Ужицу одакле је своју резиденцију тек пре две године преместио у Шабац, по рођењу такође је Грк из Румелије. Сем свог матерњег језика и нешто мало турског не зна ни један други језик, а српски скоро ни једну реч. Знањем је исто тако мало јак као и први, али ужива глас побожна и смирена духовника, који се необично труди око спољашњости богослужења, али исто тако и око свих предрасуда. По карактеру изгледа да је лењ и немаран човек, а по снази духа много изостаје иза првога. У вођењу јавних послова не показује никаква знања, и у том се погледу не може ни сравњивати с првим. Показује

извесну националност за Грке и за везе и зависност од патријарха. Поред тога важи као добар и дарежљив човек. Србијинци га истина не презиру, али му поверења поклањају исто толико мало колико и он показује вредности.

Кад је почео Устанак и кад су се Срби почели приближавати, оде он из предграђа, где му је био стан, с Турцима у тврђаву, из истинитог или лажног разлога да би био у могућности спасти живот себи и другима, ако Хришћани изгубе, а ако добију, он би тврдио да је то његовом помоћу, што су србијански Хришћани врло рђаво примили. Ту је остао све до капитулације, и не обзирући се на многа напрезања Ичка и других грчких трговаца да га одавде извуку; за тим је прешао на нашу страну, и тек по заповести патријарха вратио се натраг, али опет без икаква утицаја на ствари, јер му је потпуно оскудевало знање језика.

Уопште, морам у поверењу саопштити Вашем Царском Величанству, да највећи део Срба упорно остаје при жељи да имају владике од своје, а не од грчке народности, и много сам муке имао да их писмено а и усмено преко поверљивих људи упозорим, колико би у садањим приликама погрешили, радом на испуњење те жеље разгневили против себе патриарха и друге цариградске Грке.

Ту мисао Србијанаца потврђује и ово. Кад сам при приближавању Бећир-паше Србији поручио Србијанцима преко једног поверљивог човека да му без оклевања пошљу у сусрет по неколико истакнутих људи из сваке нахије (sic!), и да при том не забораве замолити владике да и они пођу и поздраве пашу добродошлицом у име народа, да му испричају своје намере и молбе, те да тако претеку дахије, одговорили су ми они по истом гласнику да су готови да све ураде по мојим упуствима, али да је немогуће да и владике иду с њима. То су људи, говорили су они, који би пред пашом умешније радили за своје сопствене интересе но за опште добро, те су једва паметнији победили и послушали мој савет.

3. *Петар Ичко* је трећа личност која се мора сад,

као и она двојица, поменути не због свог положаја но због умешности, важности свог утицаја у Србији. Изгледа, да је по рођењу Бугарин, и сем грчког, турског и српског говори и пише готово свима живим језицима европским.

Поглавито је радио у дипломатској струци, и то као тумач у турском посланству у берлинском двору. Доцније је био у истој служби код убијеног Хаџи Мустафа-паше у Београду, а у исто време се као консул заузимао за рад грчких трговаца који су на тај начин врло много и добро трговали у земљи и ван ње. Кад бих судио по ономе што сам читао, а што изгледа да је из његова пера, смео бих рећи, да је способан да ради у ма каквој канцеларији, а неки од његових састава које сам ја прегледао чинили би част и људима у том послу најумешнијим.

Али карактер овог човека не чини ми се тако леп. Он је сам причао једном поузданом и поверења достојном човеку, који је то после мени казао, да је двапут подносио у име целог народа тужбе против бившег владике, који је погинуо од београдског паше; да га је по првој тужби сам он ослободио, али да га је други пут жртвовао. Извођење тог целог рада, бар како је мени причано и како се може потврдити и другим околностима, показује подао карактер овог човека.

Том се приликом послужио Јанком Катићем, једним од данашњих српских вођа. Врло је сумњиво да ли је он овоме поверио што од плана који је он удешавао са бившим београдским пашом, по коме је сам паша имао да изазове устанак Србијанаца.

Још пре садањег устанка Србијанаца, побеже он, предаде своју консулску дужност другом, и оде у Земун баш кад су дахије почеле дёлом да показују своју варварску владу, кад у потаји почеше да кажњавају због помоћи која би могла доћи од сина убијеног београдског паше од нишког паше или и од наше стране, и кад се почела осећати нека врста врења.

Кад дахије почеше једног за другим убијати сеоске прваке и тиме давати стварна повода за устанак, запита он београдског владику за узрок томе, на шта му је овај кратко одговорио да се сети познатог писма које је Алекса Стефановић написао и кога су Турци ухватили.

Одатле се може закључити да је Ичко добро знао за то писмо, за предострожност коју је оно изазвало код Турака, као и за њихове необично брзе одлуке.

За његова бављења у Земуну не може се видети никакав његов непосредан утицај на прилике у Србији, али је несумњиво да је оно, што је београдски владика за време свог бављења у Земуну писао и саветовао Србијанцима, Ичково дело, што су Срби само зато што је долазило преко владике примили са толико равнодушности, да владика није могао сакрити своју љутњу због тога. Он је наглашавао још неке планове, којима се истина само он занимао, али који су, колико сам ја дознао, садржавали у себи доста доброг и погодног за боље стање Србијанаца, само што је свугде штрчао његов егоизам и лични рачун, па чак и његова сујета. Између осталих ту је и мисао колико би Србима боље било да по примеру неких грчких острва захтевају такво уређење, по коме би, поред умереног и одређеног пореза купљеног у самом народу без мешања Турака и поред верске и и других слобода, народни представници у извесним свечаним приликама имали нарочитих церемонијалних преимућстава као: да јашу поред паше, да носе зелене калпаке и томе слично, разуме се увек циљајући на своју сопствену личност. И од свих тих планова колико је мени познато ниједан није допро до Србијанаца.

Из Земуна је са две владике прешао у Србију, тек у време кад се Беќир-паша почео примицати Шапцу и до сада се, за то цело време, приближио са највећом мудрошћу Беќир-паши и мора бити да је и код њега као и код Србијанаца имао врло великога утицаја, јер је, док год Беќир-паша није пошао Београду, становао заједно са владикама у сред табора, поред шатора Црног

Ђорђа, и по свој прилици присуствовао је и њиховим саветовањима, а у Београд је дошао заједно с владикама, онда кад је и Бећир-паша ушао у Београд. И сад се тамо налази.

У осталом да је био у великој пажњи и уважењу познато ми је и отуда, што су сви одмах помислили на њега, кад сам им ја још у почетку казао, да не могу тако дуго оставити султана и његов двор неупознате са својим невољама и чистим намерама, док су ми међутим војвода Јаков и његов синовац, протопоп Матија Стефановић, говорили, да је њихова жеља да се тамо пошље неки Базрђан-паша, човек врло добар и вешт. Али овај то одби од себе из више разлога, и јасно им даде на знање да се у Цариграду не може ништа учинити без новаца.

Може се, уосталом, као поуздано узети да ће овај човек имати у свему највећег утицаја кад се буде дошло до коначног решења српског питања; не само зато што ужива поверење неких вођа, по и зато што у целој Србији нема поузданог човека, који би за вођење и рад на таквим стварима имао макар осредњег знања.

Ова тројица су најважнији људи међу масом непознатих у Србији. До душе они не припадају непосредно оним вођама из устанка, али заслужују пажње због свог положаја и важности, а и што имају утицаја код турске владе.

(свршиће се).

Стеван Стратимировић.

(С немачког превео Павле Стевановић).

ИСТОРИЈА „ПРЕОДНИЦЕ“.

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ОМЛАДИНСКОГ ПОКРЕТА.

(Крај.)

„Преодница“ је увек тежила да се приближи оним општим идејама, које су водиле омладину тога доба, а које су налазиле изразе на омладинским скупштинама; таква је, на пример била једна идеја омладинске скупштине — да омладина „казује начине за поболшање материјалног стања народног“. На седници одсека „за државоправне науке и повесницу“ Илија Вучетић говори од каког би великог значаја по нас било, кад би знали социјално и материјално стање нашег народа. Ово се даје само тако постићи, ако се буду купили статистички податци о нашем народу. То је дужност омладине. Предлаже, да одсек изабере одбор, који ће се о том старати, како ће моћи покупити по народу што лакше и што више статистичких података. Добивени резултати имали би се поднети на идућој омладинској скупштини. Одбор је изабран, и састајао се из ових чланова: М. Топонарског, Ј. Ђурића, В. Мајинског, И. Огњановића, Свет. Димитријевића и Тоше Недељковића. И дужност тога одбора била би, да се обрати зарад статистичких података на Србе чиновнике код угарске владе, даље на поједине власти, па онда на свештенике и друге родољубе. Посао је био огроман, а одбор није ништа урадио. С тога видимо, да се ова одлука наскоро мења, и то баш на предлог самог одбора: да сам одсек позове сваког свог члана, нека се својски заузме око скупљања пода-

така у свом месту и околини. Одбор је дакле разрешен дужности, а остали не урадише ништа, те тако пропаде ова једна од најнаметнијих и најкориснијих идеја Уједињене Омладине Српске. Одмах после прве омладинске скупштине, долази читав низ преговора и предлога у корист Уједињене Омладине. Ради договора шаље „Преодница" своје изасланике, у први мах Љубомира Ненадовића, који се повратио у друштво, после оне познате распре, а после Илију Вучетића, ради другог омладинског састанка, који би се имао одржати у смислу IV. одлуке првог омладинског састанка.[1]

По решењу прве омладинске скупштине, изабран је Београд за место друге скупштине, где се скупштина и одржала 1867 године 5—8 августа, под председништвом Јеврема Грујића. И на овом састанку учествује „Преодница", односно њени чланови: Илија Вучетић, Влајко Мајински, Тоша Недељковић, Миливој Топонарски и т.д. Последња двојица били су перовође на овом састанку.

Везе свесловенске узајамности међу омладином тога доба јесу чврсте. Скупштину посећују многи Словени, које Срби одушевљено поздрављају нарочитим „Поздравом", израђеним за ту прилику. Сам рад скупштине није ништа друго него ревизија одлука прве омладинске скупштине, дакле још увек траје рад на организацији, а није се ушло у суштину скупштинскога рада, о коме говори IV тачка одлука прве скупштине.

Са радом од последње скупштине у главном нису били задовољни. Глиша Гершић, бивши члан „Преоднице", известилац одбора за спремање предлога, у договору са одбором разлаже потребу, да се одлуке лањске скупштине у нечему преиначе и допуне, па вели: „Омладина се ујединила лане, али овој заманиој чињеници не одговара рад уједињене омладине у течају ове године. Многе допуне и измене на лањским одлукама, што се са разних страна предложише показују већ, да се са многих страна увидела непрактичност тих одлука".

[1] в. „Историја Зоре", стр. 26, 27.

Одлуке лањске овај други омладински састанак заиста и мења, и док лањске одлуке имају 10 тачака, овогодишње имају 34 чланка. Спомињемо само неке промене, које засецају у битност Уједињене Омладине.

Сам назив Уједињене Омладине мења се. О томе говори 1 чланак одлу̂ка̂: „Родољуби из свих српских земаља и крајева, и од свуда где их има, сједињени за просвету и напредак народа, представљају целокупну омладину српску или *младо српство*". Принова је и чланак 2: „Браћа Хрвати као и Срби могу учествовати у српској омладини", па чланак 3: „И женскиње, по могућности и природноме положају своме, треба да помажу постизењу задатка омладине српске", најпосле чланак 4: „Младо српство сматра себе као члана омладине свију Словена, а нарочито као члана јужних Словена". — Како се и прва и друга скупштина бавила само организацијом — као што смо већ споменули — а не програмом, истакнутим на првој скупштини, то се рад омладине ограничавао на рад појединих друштава и то на такав рад, који одговара духу скупштинских одлука. Уверићемо се о томе, кад прегледамо рад „Преоднице" 1867—8 године, дакле после друге скупштине.

Одмах на почетку године 1867—8 примећујемо, да су омладинске скупштине, у Новом Саду и Београду, имале утицаја на познији рад „Преоднице": „да на књижевном и научном пољу припомогне народном напретку, ком тежи *Уједињена целокупна омладина српска*".

Овогодишњи рад тече скромно, у тишини. Шта више, на предлог Илије Вучетића одлучује се да се од сада ни извештаји о друштвеној радњи не шаљу у јавне листове: јер предавање јавности повремених извештаја о радњи друштвеној изгледа као неко празно разметање; што је у друштву честито урађено знаће се и без тих извештаја, јер ће примљени саставци изнићи на јавност, а који се не приме, те и онако не треба спомињати у извештајима; у осталом извештај ће и онако бити поднесен омладинским скупштинама.

Овогодишњи рад друштвени састоји се већим делом из приређивања сѐла̑, којима је главни циљ био: буђење српског националног духа. Помињемо само једно предавање: „О положају женскиња у Срба“ (Илија Вучетић), које је особитог интереса имало на самом сѐлу, а под утисцима самог предавања продужен је разговор о горњој теми и у самом друштву. Сам предавач је строго за еманципацију женских: „Женскињама треба давати све више прилике, да могу себи прибавити самосталан и независан начин живота, па ће се онда моћи подићи из свога униженог стања до слободног, самосталног и независног положаја у друштву човечанском“.

Противно овоме мишљењу заступа Стеван В. Поповић, по коме еманципација женских не би била целисходна: „јер кад би женскима свуда био пут отворен, оне би се свом снагом предале душевном животу, па би тако домаћи круг, породица, а средством ове и цело друштво страдало“. Жели „да се оснују заводи код нас, из којих би праве Српкиње излазиле, па кад би оне напред коракнуле, онда би и цео народ, јер матере одгајају друштву човечијем грађане“.

О овој теми повела се у друштву дуга дебата и то у два правца, које смо напред споменули.

„Женско питање“ свакако да је напредовало од прве омладинске скупштине, јер док на њој ни спомена нема о женскима, њиховом праву и т.д., на другој скупштини доноси се одлука: „И женскиње по могућности и природном положају своме треба да помогну постижењу задатка омладине српске“. У опште из овога видимо, да се рад „Преоднице“ заиста креће у духу скупштинских одлука. Још ћемо неке примере навести.

Скупштина чврсто негује везе словенске узајамности то знамо из „Поздрава“ управљеног на Словене а „Преодницу“ заступа при полагању темеља чешког народног позоришта изасланик Паја Гостовић (16 маја 1868).

Када је београдска влада распустила бугарску ле-

гију, која је још 1862 године дошла под заставу Србије, да „напоредо са синовима Србије извојује слободу и своме народу,“ београдски Срби послаше изјаву и „Преодници“. Друштво уводи у записник целу изјаву, у којој се осуђује тирански поступак тадање српске владе.

Омладинска скупштина усваја предлог Владана Ђорђевића, да „Младо Српство“ буде заступљено на конгресу за мир у Женеви 15 августа 1868, а „Преодница“ постаје чланом конгреса на предлог Мише Димитријевића, који вели: „Ако ико, ал ми Срби треба у чим већем броју да се придружимо тој правој браћи целога човечанства, којима је једина цељ *слобода свију* народа, и општи мир међу народима“.

Кроз цео овај рад провлачи се одушевљење, црта што карактерише у опште живот омладине овог доба.

Књижевни рад заостао је иза лањскога. Песништво се занемарује, а већу улогу играју предавања. Међу предавачима спомињемо: Илију Вучетића, Мишу Димитријевића и Н. Станковића. Рад на приповетци је слабо заступљен. Једини приповедач је Ђорђе Звекић. На пољу критике спроведена је организација, што је већ једном друштво покушавало. Дела на оцењивање узима одбор. Он даје своје мишљење о саставку, које друштво само онда прими, ако га писац дотера по захтеву одбора. Ради контроле поправљени саставак иде опет одбору, који мотри, да ли је саставак довољно поправљен.

Поред свег овог слабог књижевног рада, друштво ипак стоји на доста високом гласу. Герасим Петрановић шаље „Преодници“ „Далматински Магазин,“ па моли, да му друштво пошље за „Магазин“ „какву кратку повелу из народног живота или историје наше“. Друштво се заиста и одазива тој молби. Јован Пачу, шаље друштву дело: „О основним правилима код гласовира“, с молбом, да му друштво да савета, може ли то дело штампати или не. Доста је и ова два примера, да се види привлачна снага „Преоднице“ ове године и угледан положај њен, као омладинског друштва.

1868—76

Омладина, одушевљена идеалистичком тежњом за напретком, слободом и уједињењем целог српског народа, тежи за радом истакнутим у досадањим омладинским скупштинама. Она и покушава радити, као што видимо у „Преодници". Тај рад креће велика експанзивна снага омладине овога доба, која постепено малаксава, а нестаће је сасвим, кад доцније наступи разочарање на свима пољима, те настаје нова периода нерада и опште клонулости.

После београдске скупштине, на којој Уједињена Омладина трпи свој први пораз, гоњена тадањим конзервативним министарством у Србији које се послужило „и најсвирепнијим средствима, да би разорило свети олтар истине и науке, на ком уједињене млађане силе српске служе службу напретку народа", скупља се Омладина на трећој омладинској скупштини, одржаној у Великом Бечкереку, године 1868, 22—25 августа.

Време од октобарске дипломе па до поравнања аустроугарскога било је повољно за ширење експанзивне снаге омладине, напојене идеализмом, јер угарско намесништво није чинило препрека том омладинском покрету. Када је међутим поравнањем дошла у Угарској на владу уставно угарско министарство и када се политички видик почео чистити, тај омладински покрет наилази на многе препреке. То се опазило одмах од 1868, па на даље на свима скупштинама.

Од самог годишњег одбора Уједињене Омладине државна власт тражи устав, и доношањем овога бави се нарочито ова трећа омладинска скупштина, на којој такођер учествују неки чланови „Преоднице", и то: Миша Димитријевић, Тоша Недељковић, Мита Р. Стојковић, Илија Вучетић.

После ове скупштине диже се последњи пут прилично спали ниво друштвеног рада.

Међу годишњим извештајима прочитаним на четвртој скупштини Уједињене Омладине Српске, одржаној у

Великој Кикинди 1869 години, од 2—8 августа, прочитан је извештај „Преоднице“ о раду у години 1868—9: „где се повољно казује, да се она, која је расцепљена била, уједињила ове године опет. Она је велики рад развила; беседа и села више је држала. Једну беседу држала је на корист народног позоришта, једну за потпору сиромашних ученика. Дванаест таких забава држано је чисто у народном духу. Издавала је збирку превода, у којој је „Дим“ у последње време“. Расцеп који се овде спомиње познат нам је, јер смо га напред приказали. Дакле од 1866—68, читаве две године трајао је, а ове године престаје. Ђорђе С. Бугарски, дописни члан „Преоднице“ из Дебрецина, а некадањи редовни члан друштва, пише: „Ја се само поносити могу тиме, што се и у будуће могу бројати међу чланове друштва „„Преоднице““, што сам и ја један од тог чувеног тела „„Преоднице““, које се од последње болести своје сретно опоравило и окрепило, те у њему опет здрава крв тече, мир и слога братска“.

Од ове године почевши, рад „Преоднице“ нагло почиње опадати, док најпосле и само друштво не пропада, које због унутарњих, које због спољашњих узрока, са којима ћемо се доцније упознати.

Што се тиче четврте омладинске скупштине, — која је наставак пређашњих скупштина у стварању начела — она се бави поглавито двема стварима: оснивањем омладинског органа „Младе Србадије“ и стварањем одсека, саставних делова омладинске скупштине.

Пре него што се експанзивна снага омладинскога покрета није разбила, избија још двапут на површину: на петој омладинској скупштини у Новом Саду (1870 27—31 августа) и на шестој у Вршцу (1871, 2—3 августа) мисао о задатку и правцу омладинскога рада. Прва се бави ближим означењем како правца, тако и програма омладинског органа. Друга већа о правилима донесеним још на Велико-Бечкеречкој скупштини, које влада не потврђује, већ шаље овој скупштини министарски отпис,

којим се наређује, да се ова скупштина може саветовати само о измени устава — и то III и V тачке, где се говори, да: *„сваки Србин без разлике вере“*, *„Срби од свуде, где их има“* могу бити чланови „Младога Србства“ — а док се устав не одобри, не дозвољава се Уједињеној Српској Омладини држање даљих састанака. Пошто се пак такав важан део садржине устава није могао променити, без утицаја и по саму битност „Младога Србства“, после бурних сцена распуштен је овај састанак Уједињене Омладине, на коме је решено, да се неће ником више обраћати за одобрење устава: нека годишњи одбор настоји, ако се омладина не узмогне скупљати, нека се оснивају омладинска друштва, која ће се у течају године онде сазвати, где буде допуштено. Овим поразом „Младога Србства“ завршен је цео покрет, који је започет 1866 год. у Новом Саду, а свршио овако трагично, под притиском политичких прилика у Угарској, где се са сумњом гледаше тај омладински покрет, чији чланови ширише ове идеје: *„да се не слаже бити под омладинском заставом, а говорити о „светињи круне Стевана мађарскога“*, или проповедати, „да *су Дунав и Сава начинили „вечиту границу између народа (српскога) с једне и с друге стране*, или *да само православље чини Србина, да су Срби осталих вера небраћа*, најпосле *певање химне султану и ћесару*. Уједињене Омладине, „Младога Србства“, нестаје, а сав његов рад, односно рад изражен у начелима, донесеним на омладинским скупштинама, треба да замене омладинске месне дружине. „У местанским дружинама — пише један члан Уједињене Омладине — нека нам буде наука на првом месту, да нас лукави не надмудре, хрвање на другом, да нас сила не обори, стрељаштво на трећем, да сваког шиткова извесно погодити можемо. Кад се тада састанемо у Сарајеву, Призрену или на Косову, биће освештано и начело Српске Уједињене Омладине“.

Овај покрет за себе чини органску целину, а у низу српских омладинских покрета заузима друго место. Из

овога развио се доцније трећи омладински покрет, чији почетци падају у год. 1880, када је споразумом градачке и бечке омладине сазвана у Новом Саду скупштина уједињене омладине.

Сматрали смо за нужно, да прикажемо, ма и најочитијим потезима, други омладински покрет, јер са животом његовим стоји у тесној вези и живот „Преоднице“ — као што смо видели у низу догађаја — а управо дотле и траје прави рад и живот „Преоднице“, кад траје и општега омладинскога живота; нестаје покрета омладинскога, нестаје поступно и „Преоднице“.

Године 1870 бави се „Преодница“ још живо приређивањем беседа, сéлā у корист „Младе Србадије“, будимпештанске школске књижице, пострадалих Бокеља, устаје у одбрану својих омладинских начела и искреном речи, упућеном мађарској омладини, жели да отклони од себе панславенска сумњичења, а своме оснивачу Кости Руварцу — као и увек досад — приређује на дан његове смрти свечану седницу, са приказом живота и рада његовог од Ст. В. Поповића, и намерава му споменик подићи.

Године 1871 већ се сасвим јасно опажа опадање друштва. Друштвеном раду сметају личне заваде и сплетке и свађање са српском пештанском интелигенцијом. Само друштво сматра за своју дужност да пред јавношћу изрекне: шта је узрок нераду и ћутању. „Време када је „Преодница“ постала и делала, било је време, које је много више изискивало него данашње. Њен позив у оно време састојао се у томе, да народну свест буди, и преображај језика потпомогне. Ове су цељи већином постигнуте. За те цељи била су средства: белетристика, јавна предавања, забаве. Дакле много мањи посао него данас; мањи велим, јер се за те послове изискивала снага, која је сваком свеснијем омладинцу била у власти. Напротив каква су захтевања данашњег доба? Језгровита наука у политичком, наука у материјално-индустријалном, наука у сваком другом погледу: дакле захтевања која

претпостављају много више времена, свестрану начитаност, огромна искуства, која се у ђака, у почетника, по самој својој природи немогу довољној количини и каквоћи налазити. Ови назори сада владају у овдашњој омладини, који држим да су довољна одгонетка загонетки: зашто ћути „Преодница“.

Већина чланова, као што изгледа, задовољише се том изјавом, те су на тај начин донекле се оправдали пред јавношћу.

Рад, који је већ и у самом друштву изнемогао и постао без циља, слабо допире у јавност. Време од 1871 до 1876 постаје у „Преодници“ време нерада, док најпосле државна власт не уништи само друштво.

И само друштво учинило је неке покушаје, који само убрзаше његов престанак.

Одмах после уједињења друштвеног године 1868 одлучи друштво да иште јавност од више власти, — што поједине фракције још године 1866 покушаваху — те с тога и пошље своја правила министарству, које их поврати са упутством, да се тога ради најпре обрате универзитетском сенату.

После овог узалудног покушаја, године 1870, друштво и опет шаље министарству унутрашњих послова молбу ради јавности преко „Матице Српске“, — свога претпостављеног тела — и то с препоруком њеном. Али и овога пута без успеха. Незадовољни овим обраћају се на министарство године 1874, па најпосле и 1875. Тиме је завршено тражење јавности. У марту месецу 1876, стиже од владе коначно решење горње ствари, којим се друштво укида са мотивацијом: што већ постоји на универзи ђачко друштво за студенте без разлике вере (разуме се: маџарско друштво), и што је и маџарске ђаке у истом тражењу, из истих разлога, одбила.

„Преоднице“ овим нестаје! А сав рад омладине будимпештанске своди се до оснивања „Кола Младих Срба“

1881 год., на тамо, одакле се управо и развила „Преодница“, на Завод Текелијин, где се питомци истога Завода, по жељи самога завештача, састају сваких четрнаест дана „ради вежбања у матерњем језику“.

Игњат Павлас.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

ХУМОР И САТИРА Г. БРАНИСЛАВА Ђ. НУШИЋА.[1]

Г. Бранислав Ђ. Нушић није нов човек у српској књижевности и није се од јуче појавио на пољу хумора и сатире. Пре двестак година, његови *Листићи* су имали приличног успеха, а својим познијим комедијама и шаљивим играма Г. Нушић је стекао себи име првог савременог комедиографа српског. Пре годину и по дана, уредник једног распрострањеног листа београдског узео га је за сталнога фељтонисту. Идеја је била добра. Г. Нушић се показао и занимљив и плодан писац, и тачан и користан сарадник, на брзо је погодио укус и жеље читалаца, и лист и Г. Нушић нашли су великога одзива код широке публике. Ништа није било природније но да Г. Нушић, охрабрен тим успехом, најбоље своје подлистке пренесе у засебну књигу, и да их тако спасе од заборава, на који је осуђено све што се појави у дневним листовима. И тако је један део од тих многобројних подлистака изашао у књизи *Бен Акиба*, у оригиналном издању које и својом спољашношћу привлачи пажњу.

*

Оно што се одавно знало и што нико није спорио види се и у овој књизи. Г. Нушић је човек од духа, и у добрим тренутцима својим у стању је да напише ствари које доиста не заостају много за шалама Марка Твена

[1] *Бен Акиба*. Књига I. Београд, 1907

и Жоржа Куртелина. Поред свију примедаба и ограда које се могу и морају чинити, има у овој књизи духовитих, живих, пријатно казаних сличица, које неодољиво нагоне на здрав хигијенски смех, или које често досежу и до слике нарави београдскога света, и својом вредношћу премашају обичне дневне подлистке. Тако *Једна лекција из земљописа, Са једног политичког збора. Бањске панталоне, Куће склоне паду. Број 46. Иследна комисија, Добротвор.*

И у свима другим стварима, и у оним најнатегнутијим и у оним највулгарнијим, и у оним где машта и дух пузе, има вешто створених ситуација које изазивају врло добре комичне ефекте, има учестаних варница духа, има оних *mots drôles*, како би рекли Французи, речи које су у стању да натерају смех на уста и највећег хипохондриста. Све особине Г. Нушића водвиљиста, нашег најбољег водвиљиста, налазе се и овде: и природна и вазда готова духовитост, и жива фантазија, и стварна способност за налажање комичних ситуација, а нарочито она духовитост у речима, духовитост која је код нас на великој цени и која има велике успехе код шире публике, оне која неће да јој се замара пажња, која нема способности да прати дужа развијања и заобилазне ситуације, и која хоће непосредне, готово физичке утиске у читању једне књиге или у гледању једнога комада.

Књижевни таленат и способности Г. Нушића су извесни, али оно што се мора спорити и осуђивати то је жалосна употреба који он нерасудно чини од њих, оно индустријализовање његова талента, ако се тако може рећи, они велики и недопуштени уступци које он чини вулгарном укусу велике публике, „својих драгих читалаца“, како их он нежно назива.

Можда главна мана ових подлистака Г. Нушића долази од начина како их пише и места где их штампа. Давно је запажено, у далеко развијенијим књижевностима но што је наша, да новине угушују књиге, да приповетка у новинама губи од своје уметничке савршености,

као што књижевна критика у једном политичком листу губи од свога достојанства и ауторитета. То се приметило и забележило код много већих писаца но што је Г. Нушић, и оно што је било са њима неизбежно се морало десити и њему.

Три пута недељно, у утврђене дане, Г. Нушић треба да буде толико весео и расположен да на једном ступцу новина импровизује шалу, веселу ситуацију са десетак досетака које морају да голицају на смех неколико хиљада читалаца. Било облачно или ведро, био туробан или оран на шалу, савлађујући сама себе, Г. Нушић мора да упражњава тежак занат весела човека, да пише пошто пото, да и непрочитан рукопис, на још несасушеној хартији, шаље у штампарију. Не, то није лак и весео занат, и када се помисли на све то, колико јасна изгледа цела једна страна оне познате речи: *Ништа није жалосније од веселога писца! Весели писац*, хуморист, сатиричар, књижевник који води индустрију свога талента у једном дневном политичком листу, стално опомиње на оне невољне робове, davi, који су играли лакрдијашке улоге у римским комедијама, или кловнове у данашњим циркусима, који на све могуће начине имају да засмејавају децу и галерију.

Код Г. Нушића се сваки час може осетити колико му је тежак тај шаљивачки занат, сва та стална производња шала и досетака. Ма колико његова фантазија била жива и дух покретан и плодан, ипак је то мучно бити сваки други дан шаљив. Стари су давно рекли да Аполон не затеже увек свој лук, а још мање може га затезати Г. Нушић. Он мора да се усиљава, да цеди своју шалу, да се голица, да се шиба по боковима, па да буде забаван. Од великога броја својих подлистака он је изабрао само оне који су му изгледали најбољи, или оне који су имали највише успеха, и ова књига представља неку врсту одабирања, извесну антологију његове шале. И, поред тога, колико много је ту плеве! Како се често опажа напрезање пишчево, како крила маште често немоћно

спуштају се, и како дух често усане! Није лако наћи предмете, и Г. Нушић узима све што му на памет падне и што му до руку дође. О погребу Стевана Сремца, где је и сам држао један леп говор, он прави злокобне, гробарске шале, које непријатно дирају. О прослави мишарске битке он пише подлистке сумњивога укуса, који, и поред неколико овешталих фраза патриотских, чине утисак бласфемије. Оснивање црногорске банке за њега је повод да направи неколико сумњивих кафанских досетака које вређају у народном осећању чак и оне који немају ни трунке романтичарскога национализма и националне сентименталности. Пре неколико дана, приликом учитељске скупштине, Г. Нушић је направио неколико ружних досетака о избледелим реденготима учитељским и о изгужаваним и старомодним хаљинама учитељицама, и том приликом му је у једном престоничком листу лепо и са пуно разлога примећено: „У друштву својих најближих и најзадовољнијих читалаца, господе, која без прихода облаче врло отмене реденготе, или иду под руку са својим женама, чијим свиленим хаљинама не знају ни цене, нити су им кадгод исплаћивали рачуне — Бен Акиба ће увек наћи срећнијег предмета за своју пикантну комедију“. Али Г. Нушић мора на време да пише, лист не може да чека, и онда на страну сви интелектуални и морални обзири!

И колико понављање, не само у досеткама но и у предметима! *Како лаж расте* истоветно је што и *Телеграфија без жица*, а многобројни подлистци о женама у бањи могли би се слободно свести на један или највише на два. Има ту „вицева“, са којима су давно познати читаоци не само страних но и наших „шаљивих“ листова. Има позајмица без којих је потпуно немогуће написати толике шаљиве подлистке. *Министарско прасе*, на пример, има своју занимљиву историју. То је једна од оних многобројних усмених прича Радоја Домановића, које он онако живописно уме да прича у ужем пријатељском кругу. За време „Југословенских Дана“, у јесен 1904 године, наши гости и пријатељи Хрвати имали су

прилике да је чују, и једнога дана, прилагођена за хрватске прилике, она је изишла у подлистку једног опозиционог листа загребачког. Сада је, ето, у једном подлистку Г. Нушића.

Но не треба сву кривицу за мане хумора Г. Нушића бацати једино на новинарство. И сам Г. Нушић није богат у мотивима, његов видик је доста ограничен, извор његових шала прилично је плитак. Од прилике он се смеје ономе истоме, писменије и духовитије само, чему и наши данашњи очајно инептни „шаљиви“ листови. Његови многобројни подлистци имају врло мали број предмета. То су: новчани заводи, менице, потписници, протести, извршитељи, пензионари и њихов реуматизам, таште и жене. Нарочито на жене је уперио он своје стреле, и то оним истим препотопским „досеткама“ немачких шаљивих листова, почев од *Fliegende Blätter* па до *Kikiriki*, вулгарно, са једним крајње неинтелигентним презирањем жене, која је сведена на најнижи тип што се даје замислити. Код жена он види само тоалете, бање, сакривање година, предике мужевима, слабост према младим официрима. И то је, у главноме, све за шта Г. Нушић налази да се треба подсмехнути! У нашој земљи, у нашем друштву, тако разривеном, тако пометеном, где је толико зла, лажи и глупости, то је све што наш сатиричар налази да изобличи и жигоше!

У осталом, Г. Нушић је себи и поставио за задатак да што више насмеје што већи број читалаца. Он људску глупост и рђавштину прима као нешто сасвим природно и нужно, и онде где би други плакао он се безбрижно и задовољно смеје смехом човека за кога не постоје проблеми душе и друштва, и коме је на крају крајева до Косова свеједно. И по готову боље је и када остаје на тој својој фриволности и на шалама о меницама и о таштама. И обимом и природом свега духа и својим етичким појмањима, Г. Нушић није за вишу моралну и друштвену сатиру. Треба се сетити како је он схватио и извео своју *Протекцију*, где је у првом делу комада

изобличавао једну велику болест наше бирократске државе и нашега филишћанског друштва, да би се у другом делу, симпатични јунак, носилац напредних и моралних идеја, борац против протекције, оженио се ћерком министра против којега се борио, и обуставио лист који је грмео против корупције. Исте је такве среће Г. Нушић, када у својим подлистцима прелази на клизаво поље политичке и друштвене сатире. Ми нисмо навикли да се срећемо са нашим хумористом на томе пољу. Некада, у *Листићима*, Г. Нушић је показивао склоности да са целим својим поколењем води борбу противу зала које су давила и бешчастила нашу земљу. Доцније, он је постао практичан човек, и последњих година, када је букнула морална побуна целе поштене Србије, када се водила последња борба, у доба када је Домановић писао *Страдију* а Милорад Митровић своје политичке басне, Г. Нушића смо виђали као сталног уредника правитељствених политичких и књижевних листова и приватнога секретара министара председника који су укидали уставе. И природно је, према свему томе, што се Г. Нушић са извесним неповерењем очекује на пољу политичке критике и сатире.

Као што је било очекивати, политичке идеје Г. Нушића су такве да је много боље било да их није ни износио. Политичка разривеност данашња, која је с једне стране последица режима којима је Г. Нушић служио, или за време којих је ћутао, а с друге стране неизвесан и несигуран почетак једнога новога доба које се организује и огледа своје кораке, ту политичку ситуацију, коју одиста треба критиковати, али другаче, и други људи, Г. Нушић тако приказује, да човек зажали за „старим добрим добом" режима „стишавања страсти" и „господареве воље". Од свега што у Србији данас не ваља, Г. Нушић види Народну Скупштину и народне представнике! Од незлобиве комедије *Народнога Посланика* он је сада прешао на љуте нападе на народно представништво, са свим оним баналним досеткама свију реакцио-

парних листова о дијурнама и о циркуској комедији у скупштинској згради. Г. Нушић није имао речи за оне скандалозне скупштине које је полиција регрутовала, и које су благосиљале све ударе и све несреће што су Србију спалазиле, и за то нема права да тера неозбиљну и непаметну шегу са данашњим народним представништвом, које, какво је да је, несравњено је боље од оних за које је он имао толико благости. У Србији и данас има толико лудих ствари, преживелих установа, скупих звања и синекура, и других, скупљих и горих паразитизама, и ни за једну од њих Г. Нушић није имао речи, док се свом силом свога духа окомио да убије важност и углед уставности, која је и најгора боља од најбоље неуставности, и која је једино усавршљиво и сигурно оружје да се поправи све оно што не ваља и што треба радикално лечити. Г. Нушић нема ни дубине духа, ни чистоте осећања, ни нужнога ауторитета за политичку и друштвену сатиру, за ону честиту и родољубиву сатиру која *ridendo castigat mores*. И не тражите од њега да буде ни Јувенал ни Свифт, нити да у српском друштву напише *Страдију* или *Јазавца пред судом!*

Г. Нушић не иде у ред оних индивидуалних писаца и снажних духова, који иду пред својим добом, утиру пут новим идејама, и својим делима стварају духовне струје и душевна расположења. Он није писац који ствара публику но писац којега публика ствара. У нашој књижевности Г. Нушић је пуна противност са Божидаром Кнежевићем. Док је умни и благородни унук кнеза Ива од Семберије, поносит и несрећан, повлачио се из бруталне гомиле у мрак и са философским презирањем гледао „шта они осветљени раде“, дотле је срећни и задовољни писац *Кнеза од Семберије* поставио себи једину књижевну амбицију да што боље задовољи своје потрошаче, односно своје „драге читаоце“, управљајући се према њиховом вулгарном укусу и усвајајући њихове уске идеје. Он ради као оно Скриб, на кога толико подсећа иначе: „Кад пишем један комад, ја се стављам у средину пар-

тера и публика ме воли, јер ја је имам за сарадника: она замишља да ствара комад са мном, и природно пљеска.“ Инстинктивно осетивши тачност Гетеове речи да „публика хоће да се са њиме поступа као са женама којима треба рећи само оно што им се допада“, Г. Нушић је писао о стварима које су на домаку широке некњижевне публике, на начин који она једино воли и разуме, и то оним грубим и циничним језиком којим она говори. Између подлистака Г. Нушића и „вицева“ за каванским столовима разлика је само у писмености, а основ им је, природа им је једна иста. Велика публика, која се не да поредити са Атињанима, и за коју атичка духовитост није довољно ни слана ни папрена, она публика, која иначе не чита књиге, или бар не добре књиге, полуписмена публика која је ближа неписмености но писмености, нашла је у Г. Нушићу свога писца, осетила да се он вољно спушта до ње, да угађа њеним ћудима, предрасудама и укусу, и била му је захвална за то. Код нас се давно није јавио тако карактеристичан случај пуне сагласности између писца и читалаца. Успех је природно дошао, и име Бен-Акибе, Бен-Акйбе, како улица вели, постало је популарно. Име Бен-Акибе, онога умнога рабина из комада Карла Гуцкова, узео је један забављач који је сушта противност са сваком филозофијом, спустио га на улицу и у чаршију, створио га популарним широм целе полуписмене Србије. У једном своме скорашњем подлистку Г. Нушић се безазлено хвали како су паланачки досетљивци у Краљеву једнога човека назвали Бен-Акибом; како то исто име носе једно ждребе у нишком гарнизону, једна врста Шондине чоколаде, у Шапцу краљ на конгену, и како га је један берберин у Београду дао насликати на својој фирми. И ништа не чини мучнији утисак но када се Г. Нушић тиме хвали.

Она специфична орфеумска и каванска духовитост, она сумњива духовитост у којој је Драгомир Брзак, био неупоредив, нашла је свој књижевни израз у подлистцима Г. Нушића. Тај кавански дух налази се често у

приповеткама Стевана Сремца, али је њега Сремац стављао у уста фотографисаних, верно снимљених, одговарајућих личности, дајући тиме своме делу јаку реалистичку боју. Г. Нушић је, на жалост, ту врсту духовитости са свим усвојио, асимиловао, и отпочео је рационално експлоатисати. Та интенсивна култура наше каванске духовитости може добро да се исплаћује, али извесно је да она не чини част једноме писцу. Оно што је антипатично код нашега грађанства, оно што редовно буни и вређа наше сународнике ван Србије који са илузијама долазе у „Пијемонат Српства", оно што је цинцарско и ћифтинско код нас (ја узимам обе речи не у смислу расе и друштвенога реда, но у смислу једнога нарочитога духовнога и моралнога стања, са оном Флоберовом дефиницијом: „Ја називам ћифтом све што ниско мисли"), сав онај тупи цинизам, сва она груба фриволност, она ружна склоност глупака, незналица и свега четврт-културног света да се шегачи са свачим што не разуме, и спрда са свачим што га премаша, оно одсуство полета и ентузијазма, оно што је извесно најружније код нашега света, све је то примио Г. Нушић, разрадио, унео у књигу, и зато га је та иста публика, која исто тако мисли, осећа и говори, онако раздрагано примила.

Но и то није све. У својој књижевној демагогији, поводећи се и ласкајући ниском укусу велике публике, исто онако као у свом *Општинском Детету*, Г. Нушић је отишао један корак даље, или боље рећи један корак ниже, до порнографије и скатологије. Цела његова књига кипти скаредним алузијама, „пикантним" двосмисленостима, сумњивим ситуацијама и провидним прљавим подразумевањима. Г. Нушић се за успех обраћа најнижим нагонима, и један од сигурних ефеката за њега је заголицати порнографску склоност нашега еротичарског света. *Гвоздена кућица на Теразијама, Поп официр*, прича о пчели и порезниковој жени, о позама хрвача у циркусу, о учитељицама на Голој Глави, о Бен-Акиби у женском купатилу, за свој успех имају да захвале томе дражењу

једне извесне публике на скаредан смех. Ја сам далеко од тога да овде држим предику о целомудрију у књижевности, и извесно не мислим да се књиге пишу за пансионате младих девојака. Уметност је на првом месту, па после долазе обзири једне тако релативне и растегљиве и променљиве ствари као што је морал, и у погледу односа између уметности и морала, свакако је онако као што се давно казало: „где таленат престаје, порнографија настаје“, и за то ни Овидије, ни Бокачо, ни Рабле, ни Шекспир, ни Молиер, ни Мопасан не иду у порнографе. Али порнографија је оно где нема талента, или где таленат престаје, и где се, као Арман Силвестр некад, или Вили данас у француској књижевности, с планом на успех чини апел на најниже нагоне и спекулише са порнографским стварима. Пуно ствари у Г. Нушића могу да имају много успеха код старе господе са апоплектичким вратом. нарочито после масних јела и доброг црног вина, или код корпулентних, времених госпа, које, зајапурене од извесног узбуђења, крто се смеју у мараму, и ужагрено читају или слушају оно што оне зову „обешењаклуцима“. Код тога света, који то тражи у књигама, Г. Нушић може имати успеха, али и то су публика и успеси којима се одиста не сме поносити један писац који поштује своје перо.

Весељачка и шаљива књига Г. Нушића улива тужне мисли. Она је жалосан знак како се и код нас књижевност почела да индустрализује, како један човек од стварнога талента може да злоупотребљује своје способности и да самога себе деградује. И најзад, та књига и њен велики успех јасниjу но ишта показује колико је 1906 и 1907 године један велики део нашег друштва имао низак душеван живот и узан духован видик.

У томе погледу књига Г. Нушића мање представља писца који је писао, а више публику која је њу тражила и за коју је она писана.

Јован Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ПОВЕЋАНЕ СУБВЕНЦИЈЕ — РЕПЕРТОАР — ИГРА.

(2)

Игра српских глумаца, и теоријски и практично узета, једино може бити како ваља у српском комаду. Ја за мој рачун нисам ништа лепше видео у нашем позоришту, а знам глумачке генерације за ову четвртину века, од Калче Г. П. Станојевића, Пунавца Г. С. Динуловића, Давида Штрпца Г. С. Тодоровића у Кочићевом *Лажавцу* и собарице Г-ђе З. Тодосић у *Пола вина пола воде*. У овим примерима игра тих глумаца има све састојке праве глумачке уметности: и разумевање улоге и богато лично опажање из живота и магистралну примену тог искуства на дотични тип и савршено метаморфозирање личности глумчеве, која ипак остаје суверена и без које не би било ништа.

Кад се све ове особине овако сједине, онда се таква игра ужљеби у сећање и не чили из њега. Исто као што памтим до најмањих нианса интонацију једне реченице Коклена Старијег у *Страху од радости* (а има томе преко петнаест година), тако ми је живо у памети и гест и израз лица и нагласак Тоше Јовановића у једном Брзаковом комадићу (чини ми се *Паланачке новине*, године 1884) кад је изговорио циглу реч: „калабалук". И и тај гест, и тај израз лица, и тај нагласак српски глумац — претпоставивши да има око и уво Тоше Јовановића — може да види и да чује свакад, кудгод се окрене, да га запамти и употреби кад му устреба. Какве су, на

пример, неисцрпне појединости искрсавале пред Г. С. Тодоровића, при учењу улоге оног сеоског дућанџије у *Низбрдици.* Наш свет који више иде на представу због комада а мање због глумаца, лишава се највећег уживања које може наћи у Позоришту. Јер игра — кажем опет — најбоља је само у нашим комадима. Ето још један необично важан разлог, што Стерији, Трифковићу, Округићу, Глишићу, Нушићу, Ћоровићу и другима ваља дати прво место.

У тим комадима млади се глумци имају чему научити од старијих. Са задовољством се, на пример, опомињем како је на једној проби Нушићеве *Протекције* Г. И. Станојевић, једини практични учитељ у нашем Позоришту, показао као велики сликар, у неколико потеза у пет шест речи, пре мигова, једном глумчићу, шта да начини од оног администратора из редакције. Ето због чега сам свакад наваљивао и предлагао да се стави чак у закон, да цела трупа прође кроз народни репертоар, због чега сам хтео да он постане пробни камен, мерило за састав трупе, темељ наставе у драмској школи, основ за ангажмане, за повишице, за ордене, прославе, бакљаде, триумфално вучење у колима, за шта све хоћете.

Још је једна корист отуд. Метод глумачког рада на нашим типовима може се применити и на стране. Резултати, појмљиво је, не могу бити исти, тек би, на сваки начин, отуд било више нијансирања а мање шаблона. Да ово није никако на одмет, увидећете, кад се сетите само, како Турци на нашој позорници личе на оног пашу на некој дуванџијској фирми, који, накићен и златан, пуши на наргиле. Тај побожно сачувани Станишићев стереотиписани Турчин, ни налик није оним живим Турцима које смо гледали, можда се опомињете, у *Маћедонскј кравој свадби*, кад су је маћедонски комити играли у Народном Позоришту пре неке године. И још са Турцима смо стално, вековима, у непосредном додиру. Северни суседи Маџари испадају нешто боље, али су они дотерани на нашу мустру глумцима из прека, којих увек имамо. Због тога су

нам, у осталом, типови из Војводине и Славоније добри, што се не може рећи за оне из Херцеговине и Далмације, где се узгред уплећу још несавладане дијалектичне тешкоће.

Типове из даљих народа наши глумци наравно мешају и деле их једино по њиховим карактерима, за које су праксом себи нашли шаблоне. У главном тешко друкчије и може бити, али по који пут је такво варирање сувише сумарно (на пример Чехов). Том се придружује још један узрок. Наша трупа, говорим у опште, ма да не мислим све у њој — по укорењеним навикама, по давнашњем репертоару, по ступњу свог образовања, по оскудици упута и иницијативе, по несамосталности, најзад, по оној латентној традицији у мемљивој атмосфери те непроветрене куће — обично нам даје скелет интриге, остављајући нама да поезију сами налазимо (на пример Мисс). Што је тако, није чудно, јер се они преко ноћ нису могли импровизовати за нове тешке задатке, нарочито кад су остављени сами себи. А ваља знати, да је у 90% оно што гледате чист изуметак појединог глумца.

Средства, употребљавана кад више кад мање, често не с тим планом, мислим довођење страних глумаца, нису довољна. Поред тога ваљаће утицати, особито на наше млађе, да више читају и да уче стране језике, ваљаће их што више слати на страну и ваљаће ући у интимну тајну њиховог компоновања улоге, то јест с њима заједно радити. Они, истина, то не воле, скоро неће, не увиђајући да је то за добро и њихово рођено и за добро Позоришта. Ко ће с њима заједно радити, да ли драматург, да ли редитељ, да ли управитељ, да ли какав артистички директор, потпуно је све једно. Главно је, да је то неко ко зна и од кога ће бити користи. У осталом, ми већ поодавно немамо редитеља. На Г. Гавриловића, интелигентнијег него што му је игра, и спремнијег него што му је режија, не може се, на жалост, рачунати.

Осим свега овога много ће помоћи и пречишћење репертоара, о чем сам већ говорио другим поводом. Што

нашим глумцима смета, није прекомеран посао, они су га, у осталом, прилично упростили, него његова претерана разноврсност, као што сам већ поменуо. Наши се глумци, разуме се, неће израдити у једној јединој врсти комада, као њихове колеге у берлинском Kleines Theater или у московском Художественом Театру, нити се од њих тражи, или су очевидне последице, кад исти људи морају играти у *Гвозденој образини* и у Горкога *Паланчанима*. Још кад помислите, да је наша трупа не мала, напротив (у сезони 1906—07 мања је цигло за четири од трупе бечког Бургтеатра), него до крајности рђаво састављена, онда вам је јасно, што по неки глумци, који су, временом, из тог вашара најразноструччнијих улога, кристалисали известан тип (донекле по својим наклоностима, прилични по угледима, често из друге руке) не излазе из њега, ма да он, наравно, не подноси свакад. Сећате се Веље Миљковића и оног његовог фантастичног, по себи занимљивог комичног типа. По том сте га најбоље и запамтили. Ако сте већ заборавили тог даровитог глумца са развијеном маштом, што неби било право, ево вам Г. М. Петровића. У њега су те његове категорије необично прегледно повучене и генералисање разноврсних личности изведено је с ретком доследношћу. Тај се „Ђидо“ ни пред чим неће збунити. Узмете ли, даље, у рачун, да ова груписања могу бити још рудиментарнија, нећете се чудити, што сте врло често у стању, без по муке, погодити како ће неко одиграти улогу, ако вам је она у напред позната. У тим случајима изненађења вам се могу десити само у спољним знацима (тоалета, и т.д.)

Уверен сам, да ово не би упадало толико у очи, кад у нашем репертоару не би постојала наопака сразмера између комада из народног живота и оних из тако званог вишег друштва. Како ми немамо таквог друштва, то су ти комади двоструко туђи и публици и глумцима, овим другим, због навика и прилика у којима живе, троструко. Мени лично не би било много жао тих комада, ма да међу њима има одличних (на пример Диме сина) који

могу да послуже нашим писцима као углед. Да се превезу и коза и сено, помињало се једном, да се такви комади посрбљују. Покушало се није, али ми се чини, да би испало нешто као Нушићева *Пучина*, која се и онако не мора догодити у Београду ни у Србији. На том обрнутом примеру види се, како с тим личностима нисте пристали ни у Пешту ни на Теразије, те би се вртело између та два поља, као што је у ствари на представи и било.

Мени лично, као што рекох, тих комада не би било много жао (нарочито, кад су Судерманови), јер бих им нашао замену, променио бих сразмеру, управо пренео бих тежиште репертоара на народни комад. Прво, ти се комади могу боље одиграти, пошто је, и то је друго, живот у њима, и ако стран, ближи овоме којим ми живимо, а треће, што ти комади, добро изабрани, нашим драматичарима могу бити веома корисни као примери. Нарочито Немци — узрок је познат — имају таквих подесних ствари. Чувеним именима Хебла, Ота Лудвига и Анценгрубера придружују се маса нових, од којих су нека била узета у програм за сезону 1905—06. Онда би се тог доста нашло у Руса, у Шпанаца, мање у Талијана, у Француза још мање (опет се зна узрок).

Све ово нису никакве жртве, баш на против, да се дигне квалитет представе, што мора бити прва брига. Јер се не сме сметнути с ума, да је код нас све више људи, који су нешто друго видели или размишљали о том. Зарад квантитета ја бих се чак нечег одрекао: жртвовао би квалитет. И то бих се осмелио учинити и при старој субвенцији, у толико лакша срца при новој. Смањио бих број представа и тиме увећао број проба. Кад кажем, смањити број представа, мислим од пет у недељи на четири. Ону шесту, како је било у прошлој сезони, немогућно је узети озбиљно. Нека би она доносила хиљаде, начиниће хиљадоструку штету, јер ојачава онај ужурбани, несвршени фабрички рад, на дохват, на брзу руку, од кога иначе већ одавно пати наше Позориште, које нити има довољно времена за пробе, нити те пробе

што их има, нагомиланих и набацаних, вреде много. Једном се мора пресећи повод за ону вечиту запевку редитељску, како се за комад, који би унео и разноврсности и одговарао правцу, не може ни одкуд наћи места у распореду проба. Та се могућност мора створити пошто пото, јер су се сви ти људи искупили ту, да пробају и дотерују свој рад, који ћемо ми после доћи да гледамо и да ценимо.

Приход од пете представе рачунам, од прилике, на 8000 дин., ако то буде она најслабија, уторником; а тај мањак би био покривен, управо ушао би у онај већи од 20—30.000 дин., који би, као што рекох раније, потекао услед пречишћења репертоара. У осталом, мањка у опште не би било, осим можда, у неколико, у почетку. На осталим представама, лепшим него дотле, на сваки начин, био би јачи пазар.

Још нешто, што иде с овим заједно. Не треба наглити са новим стварима. Публика је на прагу да изгуби поверење у новитет; глумци, већином огуглали на нове улоге, већ су га изгубили. Са једном општом резигнацијом примило се чудно уверење, да је премјера у нас главна проба. Чини ми се, да је навођено, како је у француској комедији одржано педесет и две пробе за Димину *Франсину*, а у нас, по обичају, нет. Очевидно да би само обрнуто имало смисла, кад се помисли с каквим диспозицијама француски глумци долазе на своје пробе и како се оне воде. Било би чудо, да је наша представа добра. Код нас се нешто налик ради једино за оперету, односно за певање у њој. За цело моје време у Позоришту један јединцати пут услишани су моји уздаси, да један, да га назовем, драмски капелник заседне за сто, место за пијано, са рукописом пред собом, и да дотле не попушта, док не испадне нота која је написана. Тако се, од прилике, радило за Војновићеву *Мајку Југовића*, и свет је ту новину одмах опазио. Шта мислите, какве би нам биле представе, кад би се сваки нови комад могао овако спремити, па да се с тога, што је добар, или што

се добро представља, или због овог другог, често даје, и да ревност представљача никако не усахњује, на против, да расте и буја! Код нас обично одушевљење спласне, ако га буде у почетку, те би се готово могло рећи, да се комад игра горе, што се дуже игра, или, то исто мало друкчије, нови се комад игра рђаво, што је нов, а стари што је стар. Кад саберете све пробе и све представе урачунате у пробе, *Ђидо* би, на пример, требао да буде са *Милошем Обилићем*, *Пошером* итд., у сваком погледу најсјајнија глумачка творевина у нашем Позоришту. Не наводим Шекспира, који се такође често даје, с тога што је нашим људима у мачванском селу као риби у води. Ако игде, ту се заиста не може рећи, да глумци немају широко поље за своје опажачке и стварачке способности, и да би била милина и нама гледати их и њима играти нам. Али они нису навикнути на такав рад и кад рахат могу да га изведу, просто за то, што нико не тражи од њих. Из свог искуства знам, да сам на проби *Пучанина као властелина* прекинуо детаљисање једне сцене по француској инсценацији, јер ми се учинило, да и онолико колико сам био узео већ изгледа да се тера мак на конац. Међутим то мало позајмице, приметио сам, публику је пријатно изненадило. Ја ништа тако не желим нашем Позоришту, чак ни троструку субвенцију, као ону дисциплину у раду, да сваки да максимум оног што је кадар, коју је завео Лаубе у Бургтеатру и којој толико дугују и Волтер, и Сонентал, и Бaумајстер и сви други за своју каријеру, а Беч и Аустрија за славу, јер је Бургтеатар постао прво немачко позориште. Колико би њоме наших даровитих глумаца добило полета, колико би средњих одскочило и колико би рђавих мање било! Сви, и једни и други, изгубили би опасну навику, којој се повинује и публика, да се задовољавају оним што је лакше. Тај преокрет би без сумње утицао и на експлоатисање новитета, који сад, просечно, једва дотерују до трећег пута у сезони.

(Свршиће се)

Драгомир М. Јанковић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Анд. Гавриловић, Поновно народно певање. Прилог испитивању народних песама. (Из Гласа Српске Краљевске Академије LXXII, стр. 127—168).

I

На први поглед интересантна, што у њој има нових погледа на развитак српских народних песама и потпуно нове поделе њихова историјског доба на периоде, ова расправа Г. Гавриловића пажљивије размотрена, у ствари, представља наставак досадашњег начина испитивања народних традиција у нас, наставак система одомаћеног у српско-хрватској књижевности, заснованог на домишљању — а не на правом проучавању — које питања, као што је горње, неће нимало кренути унапред. Јер проучавање народних традиција како се врши према том одомаћеном систему, ослањајући се поглавито на домишљање, задржава научан рад на том пољу још увек у првој фази његовој, у фази неодређености, лутања и тек на истраживању пута, којим се једном мора поћи у научном испитивању. И то се чини без потребе, кад је пут, којим треба ићи, већ показан и кад су познати основни закони по којима традиција постаје и живи, и против којих се не сме грешити.

Истина је да је питање о постанку и развитку народних традиција, и специјално народних песама, једно од најтежих, најшкакљивијих из области литерарно-историјске. Па ипак се у проучавању традиције других народа дошло до извесних резултата, који могу послу-

жити за основ у даљем испитивању, и од којих се, пажљиво радећи, може доћи до још повољнијих резултата Али и тамо, код народа где је испитивање традиције отишло знатно унапред према овоме у нас, и где се има много више погодаба за успешан рад, и тамо да се дође до колико толико вероватних поставака, потребно је необичне обазривости и озбиљне анализе често и најситнијих података, потребно је брижљивог проверавања ранијих мишљења и поставака и клонити их се од употребе за полазне тачке све док им се властитим испитивањем не утврди бар *релативна* основаност, а нарочито је потребно бити обазрив и с највећом резервом изводити закључке. Због тога ни у једној националној грани научној рад није у тој мери шпав и спор колико у овој. И то се стално осећа на радовима озбиљних страних научника: њихови радови стално носе на себи такво обележје и закључци су им свагда изведени с пуно резерве, тако да су ови више поставке, које у новим испитивањима очекују потврде, него ли један утврђен суд.

А кад се тако ради тамо где је много више погодаба за успешан рад и за повољан резултат од испитивања, несумњиво је да и код наших радника, који се баве проучавањем народних традиција, мора бити још више обазривости, још пажљивијег упоредног проучавања, још марљивије анализе, још више неповерења према ранијим поставкама, још јачег проверавања њихове тачности властитим проучавањем не само традиционог градива него и основних закона за постанак и развитак њихов уопште, као и свих фактора који су на балканском терену, насељеном најразноликијим становништвом, утицали на местимична али мала одступања од принципа. И свега горњег потребно је при проучавању нашег традиционог градива још у толико пре што је градиво, с којим се испитивања чине, недатирано, што га нема прибраног у већој мери из ранијих векова, што се нема и других у тој мери тачних података, да се, у оскудици традиционог градива из ранијих векова, помоћу њих може доћи ма

до *приближно* вероватних поставака, од којих ће се поћи даље у испитивање.

Међутим у нас се тако не ради. Јер изузевши две три расправе, у којима се расправља о народним традицијама, али више у вези с писменом књижевношћу, и међу којима се нарочито истиче расправа Г. Павла Поповића „Приповетка о девојци без руку“ (Посебно издање Срп. Краљ. Академије), која је заснована на широј унапредној основи, рађена пажљиво и закључци у њој извођени су с највећом резервом — остали радови из ове области постављени су на сувише узан терен, у њима је наш традициони материјал проучаван без везе са туђинским, без обзира на утврђене законе о постанку народних традиција и о њихову развитку, без проучавања терена и средине где се развијају, без познавања правих фактора који утичу на местимична одступања од основних принципа и ослањајући се, у место свега тога, на домишљање. Такви су радови у српско-хрватској књижевности на проучавењу народних традиција. Тим се одликују и радови Г. Томе Маретића, као и осталих који данас иду његовим стопама, па и Г. Гавриловића, и узрок томе јесте: погрешно схватање природе самог традиционог материјала с којим се оперише, погрешно схватање народне традиције уопште и закона по којима ова живи и развија се свугде па и у српском народу. У томе се пак греши што се поред филологије, митологије и нешто политичке историје потпуно заборавља корист за проучавање тих питања од културне историје, социологије, етнологије и још неких наука; што се помоћи не тражи у радовима истакнутих страних научника на овом пољу и у њиховим закључцима, који се имају принципиелно применити на проучавање српске народне песме, с тим да се модификације врше не по простој замисли овога или онога, већ према резултатима, до којих се дође проучавајући разнолике и интересантне појаве у животу српског народа ранијих векова, који су имали утицаја на његову културу и на развој његове традиције; даље, што се при

проучавању тих питања не води нимало рачуна о карактеру миграције српског становништва с југа на север прошлих векова, праћене многим појавима, који су од значаја управо за народну традицију, њено пространство и измене, и специјално за песме, које се у једним крајевима губе док се у другима јаче развијају; и најзад, што се поред основних закона о постанку и развоју народне традиције уопште и песме посебице, и поред опробаних метода за проучавање ових, без икакве потребе и са очигледном штетом, прибегава домишљању, које је у другој прилици другима а у овој прилици Г. Гавриловићу било најсигурнији пут не само да дође до поставака него и чак да ствара читаву теорију о историјском добу српске народне песме!

Ова последња расправа Г. Гавриловића не издваја се из досадашњег у српско-хрватској књижевности одомаћеног система испитивања народних песама и у себи има све одлике, боље све недостатке његове. Али поред недостатака који потичу из тог система испитивања народних песама, у расправи има и погрешака самог Г. Гавриловића. Пре свега погрешака има ту што он поједине податке узима тако како ће му потврдити поставку à priori, која није резултат свестраног проучавања података, већ творевина домишљања, због чега се навлаш избегавају подаци који не иду у прилог поставци. Даље, са појединим ранијим поставкама рачуна као с утврђеним фактима или друге, опет само на основу домишљања, модификује тек колико да нису исте, па из једних и других, и даље домишљањем, изводи нове. Али у расправи има недостатака који потичу из једног система недопуштеног у научном раду: кад потреба захте, писац, да би утврдио своје поставке à priori, не устеже се да измисли податке, па чак и да им каже извор, али, наравно, такав где их нико неће наћи. Па не само то, него он из таквих и других непоузданих података, методом домишљања и измишљања, и без имало резерве, изводи закључке који се против не мишљењу појединих научника

већ најосновнијим принципима културно-историјским, социолошким и етнолошким. Дода ли се пак томе факат: да писац није на чисто с многим основним и најпростијим стварима, без чијег тачног познавања не може бити речи о озбиљности рада — може се бити на чисто са вредношћу овог прилога проучавању српских народних песама, који не тежи да дође само до извесних поставака него хоће да постави теорију о раздеоби историјског доба српске народне песме!

Из многих разлога, и нарочито што Г. Гавриловић овом својом расправом продужава живот једном погрешном систему проучавања народних традиција уопште и песама посебице, систему одомаћеном у српско-хрватској књижевности и заснованом на домишљању, који је сада тако рећи у јеку, требало би се задржати што више на разматрању свих појединости у њој. Али би то било много за ограничени простор за ове ствари у једном нестручном часопису. Стога ћу се на овом месту, у главном, задржати на разматрању поставке, на којој је заснована цела расправа, на основу које је изведена подела историјског доба српске народне песме на два периода, и изведен закључак о времену поновног народног певања, потом на методу његова рада и најзад само на неким појединостима, које су врло карактеристична појава за једну расправу штампану у „Гласу“. На поставци, на којој је заснована расправа Г. Гавриловића, и на методу његова рада потребно је задржати се колико ради саме расправе, толико и да се покаже како је домишљање рђав метод за испитивање старине српских народних песама; појединости су пак интересантни подаци за оцену критичног рада писчева, засебно од оних што потичу од самог система испитивања народних традиција.

II

Ова расправа Г. Гавриловића штампана у „Гласу“ надовезује се на његову ранију расправу „Прво историјско доба народне поезије“, штампану у „Раду“ Југословенске

Академије, књ. 153, у којој је *домишљањем* одредио да се то прво доба простире „од времена кад је народ у круг свога посматрања и опевања почео уносити и предмете световне, историјске садржине, а свршетак му се ставља, из нарочитих разлога, око краја петнаестога или почетка шеснаестога века“ (Глас LXXII, 127—128). На завршетку пак њеном извео је закључак: 1, да су песме тог првог историјског доба биле кратке епско-лирске; 2, да се с краја петнаестога и у почетку шеснаестога века народна поезија *нагло* мења у епску; 3, да дотадашње певање једним делом пропада, заборавља се; други део сачувао се непромењен, окамењен, и то су поетски рудименти; трећи се део мења: из ранијих мотива постају епске песме, које се пуне причањем догађаја и позајмљеном грађом, руши се хронологија, а историјска се сећања налазе тек као ситне арабеске у песмама; 4, народне песме у Маћедонији најближе су овим рудиментима поетским; оне су остале неразвијене у еп, али су зато сачувале више историјског сећања... И наслањајући се на тај закључак из своје раније расправе, Г. Гавриловић у овој последњој, штампаној у „Гласу“, расправља о песмама другог историјског доба народне поезије, које је, по његову домишљању, настало после неке врсте слома извршеног у народној поезији крајем петнаестог и почетког шеснаестог века, или боље о песмама, у којима су мотиви из ранијега доба обучени у ново, епско руво, због чега их је назвао *поновним* народним певањем, за разлику од других песама тог доба, о догађајима који су тек тада настали и о личностима које су се тек тада јавиле, као и од оних које су испеване по мотивима позајмљенима са стране.

Према томе обе расправе чине једну целину: заједнички им је предмет испитивање песама с историјском садржином и одређивање историјског доба народне поезије, а посебан, првој песме првог доба до краја петнаестог века, чији су се обрасци сачували као „печнички рудименти“, а другој песме другог доба, и то оне у којима су мотиви из првога доба одевени у ново, епско руво;

карактерна одлика првог доба јесте што о историјским догађајима и личностима нема у њему епских него само епско-лирских песама, док је карактерна одлика другог доба што се тек у њему развија епска песма; а узрок наглом прелазу песама епско-лирских из првог доба у епске другог доба јесте у некаквом појаву, који се може назвати сломом, извршеном у српској народној поезији крајем петнаестог и почетком шеснаестог века.

Тако, на основу домишљања разлаже Г. Гавриловић. Међутим је ли све то тако? Или још боље: је ли могуће све ово што износи Г. Гавриловић без имало околишења, без имало резерве?

Пре њега једни од испитивача народних песама сматрали су да је епских песама, песама с историјском садржином, било и пре петнаестога века, а што их нема толико сачуваних, тумачило се разорним утицајем политичких догађаја у српском народу у XIV и XV веку на душу народну и традицију као творевину њену. Други пак узимали су да је петнаести век био само *мост* за прелаз из лирике у епику. Г. Гавриловић, међутим, мири оба гледишта, јер налази да је народних песама с историјском садржином било много пре петнаестог века, само ове нису биле епске него епско-лирске, али одмах у вези с тим износи једно потпуно ново мишљење, јер тврди: да се крајем петнаестог или почетком шеснаестог века дотадашња епско лирска песма *нагло* мења у епску и да то бива услед некаквог појава, који он не одређује ништа ближе, али који се најзгодније може назвати сломом у српској народној песми.

Какав је тај слом и који су му узроци — Г. Гавриловић не каже. Међутим то је требало не просто нагласити него нарочито објаснити, јер тај необјашњиви појав, тај слом у српској народној песми с историјском садржином, према томе колико му вредности придаје Г. Гавриловић, јесте најглавнија, и полазна и завршна, тачка у његовој расправи. На претпоставци да је било таквога слома, по коме се епско-лирска песма с историјском са-

држином крајем петнаестог и почетком шеснаестог века *нагло* мења у епску, почива и његова подела историјског доба српске народне песме на два периода, одвојене један од другога, с карактерним супротним особинама, као и његов даљи закључак: да се поновно народно певање јавља тек од шеснаестог века. Па не само то, него и сви подаци употребљени у расправи посматрани су и тумачени тако како ће само потврдити поставку тако оштрој подели историјског доба српске народне песме на два периода, битно различне један од другога. Дакле, најосновнија тачка у целој расправи јесте питање о карактеру тог појава, што се може назвати сломом у српској народној песми с историјском садржином крајем петнаестог или почетком шеснаестог века. Због тога нетачно би било и разматрати расправу и доносити какав био суд о њој пре него се испита колико је тачна поставка Г. Гавриловића о преврату извршеном у српској народној песми с историјском садржином у обележено доба, је ли било тога факта, је ли он могућ, и да ли је уопште могућ тако *нагао* прелаз песме из епско-лирске у епску?

Г. Гавриловић не само да претпоставља, него чак узима за несумњив факат револуцију у животу српске народне песме с историјском садржином крајем петнаестога века, и на томе факту, као што је горе речено, заснива целу своју расправу. И он тај факат сматра за толико тачан, за несумњив, да не налази за потребно ни да га објасни откуда постаје и који су му узроци. Он га констатује као да је то какав најаутентичнији факат историјски, о коме постоје и материјални и документални подаци, такви у чију се аутентичност не сме сумњати. У ствари, таквог факта нити има, нити га може бити. Таквог појава, таквог догађаја, не може бити нигде, па га није било ни крајем петнаестога века у српској народној песми, јер у принципу, према законима по којима традиција постаје, развија се, живи и мре, у народној традицији не зна се никад и нигде за револуцију него само за постепну

и лагану еволуцију, која се констатовала и констатује свугде на супрот првој, која се није нигде констатовала нити се може констатовати. Истицање таквог факта, узимање његово за тачан, и постављати га као подлогу подели историјског доба српске народне песме с историјском садржином на периоде, који су тако оштро одсечени један од другога, које раздваја тако мали, тако рећи минималан, размак времена, а притом да имају тако битно супротних одлика, како то замишља Г. Гавриловић, — јесте последица оног горе обележеног погрешног схватања природе традиционог материјала и закона по којима се традиција развија. Зато таква поставка не може ни бити резултат испитивања фактора, који доиста могу утицати на традицију и код ње изазвати еволуцију а никад револуцију; таква поставка јесте продукат измишљања.

Јер чим се може утврдити да је у животу српске народне песме с историјском садржином могло бити онаквог преврата, оног наглог мењања из једног вида у други крајем петнаестог или почетког шеснаестог века, и да се одједанпут јаве песме епске каквих дотле није било? Који су то фактори што би изазвали такву револуцију у живој народној традицији? Јесу ли политички догађаји тог доба тај моћни фактор? Да то није борба коју је српски народ са својим главним непријатељем водио на северној међу својих ранијих земаља? Да томе није узрок нова вера која се силом шири? Да ли није измена обичаја, или утицај каквих нових идеја? Или да није какав нови досад незапажени књижевни утицај? Или, можда, какав лични? Или, најзад ако није ништа од свега тога, шта је то што је изазвало *нагао* прелаз српске народне епско-лирске песме у епску?

Сви побројани фактори имали су утицаја на народну традицију, па и на песму с историјском садржином, у једном, другом, трећем итд. погледу, само ниједан од њих није могао у народној песми српској изазвати онакав преврат, о коме Г. Гавриловић говори као о несумњивом факту. Не тако јаки него и кудикамо слабији појави

који би одговарали наглој измени народне традиције под утицајем наведених и других фактора још нигде нису досад констатовани.

Политички догађаји могу утицати на народну традицију, и специјално на народне песме с историјском садржином, али само у толико што им дају нових предмета за опевање на стари начин. Отуда су неки од испитивача српских народних традиција јачином и карактером догађаја петнаестога века покушавали да тумаче немање већег броја епских песама с историјском садржином о догађајима пре тог века. Али су и они грешили, као што ће погрешити сваки други који политичким догађајима буде приписивао утицај *наглих* измена у народној традицији. Уосталом досад је толико пута констатовано при проучавању традиције других народа да често и најкрупнији догађаји, епохални по свом значају за живот многих народа и читавог једног континента, који су били од разорног утицаја на дотадашње установе, нису имали јачег утицаја на традицију народа у коме су се јавили. Врло често такви догађаји чак нису оставили трага у традицији. Исто тако је констатовано да и губитак државне самосталности једног народа и његово потпадање под политичку власт другога, као што је то у петнаестом веку био случај са српским народом, нису имали утицаја на промене у традицији о каквима се говори у горњој расправи. Баш на супрот томе, у колико су догађаји из друге половине петнаестог и из почетка шеснаестог века давали више грађе народној епској песми, у толико су прилике, у којима се српски народ налазио тада, морале појачати његову тежњу за одржањем свега што је битно његово, и такви су моменти у историји они када се конзервативизам свих елемената народности показује у свој својој јачини.

Као што се од политичких догађаја мора одбити да су могли имати утицаја на *нагао* прелаз српске народне песме с историјском садржином из једног вида у други, тако се има учинити и са другим горе наведеним

фактором: са борбом српског народа са главним непријатељем на северној и западној међи његових ранијих земаља. Та борба јесте врло интересантан фактор, њен утицај на развој народне песме несумњив је, али она није нов историјски појав. Она је само континуитет раније борбе српског живља са најглавнијим непријатељем на суседном терену, који је у непосредној близини, с новим продужење првога. Зато и та нова борба, као фактор који утиче на српску народну песму с историјском садржином, не може у овој вршити преврате него само припомоћи постепну еволуцију.

Нова вера пак, силом ширена, обичаји и нове идеје још мање могу бити узрок замишљеном преврату у српској народној песми, у једном конзервативном елементу. Карактер нове вере, начин њеног ширења и непријатељско држање њених носилаца према исповедницима старе вере, о чијој је традицији речи, код ових последњих само су појачали тежњу да очувају све што је било у вези са њиховом вером и прошлошћу, па је то и традицију учинило више отпорном, мање изложеном утицају разорних фактора. Обичаји, који су и сувише конзервативног карактера, и који су ту своју битну одлику сачували све до данас, још мање су могли утицати на онакву промену у народној песми. Међутим круг и карактер идеја, у којима се кретао творац умотворина, српски народ, крајем петнаестог и почетком шеснаестог века, били су у главном исти који и три четвртине века пре тога.

Најзад о књижевном и личном утицају, који би били толико јаки да врше битну и *наглу* измену у народној песми с историјском садржином у обележено доба, не може бити речи. Тврдити да може бити таквог утицаја и онаквих последица од њега, значајно би не познавати карактер тих фактора, затим карактер народне традиције, и најзад, процес по коме се у традицији, за њена живота, врше измене и промене.

Прелом у српској народној песми с историјском садржином, о коме Г. Гавриловић вели да се извршио

крајем петнаестог или почетком шеснаестог века, не може се приписати ни једном од тих фактора. Али се такав утицај не може приписати ни другом којем фактору из простог разлога што таквог прелома у начелу не може бити ни у каквој традицији. Народна традиција уопште, и народне песме посебице, јесу творевина једног народа, оне постоје заједно с овим, с њим живе, развијају се и као усмена традиција ишчезавају с њим. Оне су творевина његове душе и тековина свега народа, и докле год постоје, подлеже законима бића, законима биолошким (у најширем значењу те речи) и психологије масе, а никако физичким, због чега код њих, за живота њихова, не може бити револуције него само постепене еволуције.

Дакле, с принципиелног гледишта општих историјских закона, који вреде за народе, њихов живот, развој и њихову културу, закона којима се подвргавају и традиције, као творевина народа и нераздвојни елеменат његова бића, о *наглом* прелазу које било врсте традиције, па и народне песме, из једног вида у други, о преврату, о револуцији не може бити речи. Шта више кад значајни фактори, чак и под наповољнијим погодбама, раде на измени традиције, може бити само еволуције и што је најинтересантније, при том процесу вид у коме се традиција јавља јесте њен конзервативан елеменат. Зато Мишел Бреал, говорећи на једном месту о народним песмама и о измени фабуле у њима вели: кад се фабула у песми измени временом, променом навика или вере, прогресом обичаја и идеја, једном речју кад је подвргнута спорој и *безличној* акцији, у њој се мења само дух, а тело, т.ј. *начин излагања* и основа концепције, одржава се с највећом верношћу. Дакле, од свега у песми најмање су изложени промени они и њима слични елементи о којима Г. Гавриловић тврди да су се нагло изменили у српској народној песми с историјском садржином!

(Свршиће се).

Јован Н. Томић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

БУГАРСКА.

Најзад је у Бугарској свршен претрес убици Д. Петкова и његовим саучесницима. Убилцу је судио војени, преки суд, који је нашао да је А. Петров крив као извршилац, а двојица саучесника као проузроковачи. А. Петров је осуђен на смрт, један саучесник на вечиту робију, а други на петнаест година у оковима. Над Петровим је казна извршена, пошто га кнез бугарски није помиловао.

Овај процес је требао да буде политички процес. У току претреса утврђено је да су чињени извесни кораци, извесан притисак, на убилца да убиство Д. Петкова добије једну политичку боју, да компромитује једну велику политичку странку у Бугарској, народњачку. Од онога дана када је бивши председник министарскога савета и шеф стамбуловистичке партије, Дим. Петков убијен, могло се, по држању данашње бугарске владе и њене штампе, видети да ће тако бити. Па ипак, у томе се није успело. И ако је судио преки суд, судио пре по савести, и поглавито по савести, и ако су и државни тужилац и грађанска страна тражили и чинили све, претрес је показао да Ал. Петров нема саучесника, да је убиство без предумишљаја учињено. Без предумишљаја у толико што је убилац хтео да убије неку крупну политичку личност, или неколике крупне личности, које ће то бити њему је то било свеједно. Јер, он је признао да је најпре хтео да баци бомбу у Н. Собрање, да убије неколико министара, па онда да убије некога министра, и, најзад, убио

Д. Петкова. Убијство је учинио и за то што је био од природе егзалтиран, за то што је свуда наилазио на неуспехе у покушајима да себи створи један пут у друштву и животу. Мислио је још нешто, — и то је најкарактеристичније у целој овој жалосној ствари, — да ће с убиством таквим, како је казивао, отићи и зло које је давило Бугарску у то доба, па је убио. Ни с ким се није договарао, нико му није дао какав план, извршио је све сам. Они који су осуђени као саучесници, у ствари нису то. Они су саучесници толико исто колико и сви они људи у Бугарској, којима је режим од 1903 године изгледао као једна недаћа за Бугарску. А таквих незадовољника није мали број у Бугарској... Цела ова историја само је резултат нездравога политичкога стања, једнога неправилног политичкога времена.

Поред овога, данашња влада бугарска има непрестано на врату универзитетско питање. Нови министар просвете није успео да га расправи правилно. По своме уласку у кабинет, Г. Апостолов је звао бивше универзитетске професоре да му изложе своје захтеве, давши обећање да ће да реши универзитетско питање на ма што било. Стари универзитетски професори су од министра захтевали да се врате сви бивши професори; да се пензионисање и удаљавање професора врши по саслушању универзитетскога савета; да академски савет врши над ђацима универзитета дисциплинарну власт, као и право надзора над факултетима и радом у њима; да се измени по саслушању професора нови закон о универзитету у коме је пуно одредаба које не одговарају ни правој потреби ни моралноме угледу једнога универзитета. Министар је обећао да ће усвојити све захтеве, задржавајући себи само право да при именовању бивших професора обиђе неколико њих. Професори су тражили да се састави једна комисија која ће оптужбе противу професора испитати. Министар, место свега тога, наименује нове универзитетске наставнике, бирајући их међу гимназијским професорима. Противу нових професора устаје јавно мнење; притисак

је био толико јак, да су се многи нови професори одрекли новога положаја. Министар тада поново ступа у преговоре са својим професорима универзитета, тражећи сада да само не уђе професор правнога факултета Др. С. Киров (садањи главни уредник „Гражданина“). Професори, после једне изјаве тога професора да неће под владом стамбуловиста бити професор универзитета, а с обзиром на штету коју трпе ђаци, бугарска култура, и да им се не би пребацило да не праве политику од једног тако крупнога питања, даду пристанак да се универзитет отвори и без Др. С. Кирова, само ако министар измени указ о постављању нових универзитетских професора. Министар то не прими, већ тражи да буде сасвим слободан у избору нових професора међу старим универзитетским професорима, као и одрешене руке у свима другим питањима. И именова нове професоре по други пут између гимназијских професора. Бивши професори одрекоше да воде даље ма какве било преговоре са садањим бугарским министром просвете Апостоловом, који свакојако није имао коректно држање у овоме питању. Затварање бугарскога универзитета управо укидање његово у месецу јануару о. г. велика је политичка погрешка; било је начина да се казне бугарски ђаци за демонстрације противу кнеза Фердинанда, а да се универзитет не укида. Кад је већ то учињено требало је избегавати нове погрешке које су горе поменуте. Из ове борбе око универзитетскога питања излази ово: углед државне власти је унижен; углед Бугарске о коме се лепо у свету говори претрпео је осетан удар; углед бивши професора је знатно порастао; партијско-лични разлози још су јачи од општих интереса у Бугарској.

Него, није само универзитетска ствар која је данашњој влади штетила и данас много уди. Ту је и питање о регулисању положаја и плата свих радника на бугарским државним железницама. Када је пре неколико месеца железнички штрајк настао у Бугарској, влада Д. Петкова, — под притиском нужде и велике штете нане-

сене трговини, дала је железничарима најлепша обећања. Од тих обећања је испуњено нешто мало. Незадовољство се одмах поново јавило. Министар грађевина је полако уклањао са железница старе штрајкаче; а Собрањем одобрени кредит за побољшање стања жељезничких радника отпшао је више на плате вишега особља у дирекцији, него ли на оне чија је плата доиста требала бити повишена. Железнички радници су сазвали збор на коме је донесена одлука неповољна по владу и изложени захтеви њихови. Ако се захтеви не испуне, настаће опет штрајк, који може имати тежих последица него лањске године. Свакојако није згодно када државни службеници путем штрајка траже побољшање свога стања, али они који управљају државом треба да у својим одлукама уносе што мање личнога елемента. За данашњу бугарску владу може да се каже да је готово у свима својим крупним одлукама уносила тај елеменат. Да је први пут праведно расправила ово питање неби га морала сад опет имати.

Уз ово питање има још једно. Питање о учитељима. Главни учитељски савез, који броји око 4000 учитеља, конституисао се као једно тело, и као такво он нарочито настојава да се плате учитељске и њихов положај побољшају; и плате и положај су врло рђави. Влада непризнаје бугарском учитељству право да га учитељски савез представља и узима какву улогу као организовано тело. Она му то право не признаје, докле се не саобрази закон о удружењима. А тај закон је такав да учитељи, ако му се саобразе, не могу никако заједнички дејствовати за поправку свога положаја. Учитељи хоће да начине један штрајк, и неће да се саобразе закону. И ту немају право. У земљи где има закона, мора се њима покоравати, а свима легалним средствима се борити противу онога и оних што притискују. Али, учитељи, кад овако раде чине сигурно то из велике невоље; и њима је ова иста влада обећавала пре годину дана да ће им положај

поправити па то досад није учинила, и учитељи имају права протестовати и борити се.

Нису само учитељи који траже да се организују. И међу бугарским свештеницима се опажа један жив покрет да се организују у једно друштво. И њима се чине сметње.

У свакој другој земљи ова тежња за удруживањем и организовањем могла би се сматрати као последица социјалних прилика и потреба; негде, може бити, и као последица једне политичке агитације. Али, у Бугарској се ова тежња за удруживањем мора тумачити данас друкчије: као тежња за самоодбрану. Над овима што се удружују мора да има велики притисак, тежак терет, који је већи него обичан терет једне владавине; они хоће да га уклоне Све је ово у толико значајније што устају људи. који представљају најважније факторе данас у Бугарској.

Сем ових питања има још једно, најкрупније од свију, маћедонско. Ради њега, као што је већ било речено, и учињен је 1902 године у мају нагли преокрет у политици Бугарске. Стамболовисти су узели управу с тим да реше маћедонско питање. Они га не само нису решили него још више заплели. Него, о томе у другоме прегледу, пошто с овим питањем иде и питање о бугарским четама.

Сва ова питања, као и оно о односима са Турском, као и многа друга унутарња питања, морају неминовно довести до брзог пада кабинета Dr. Гудева. После прославе двaестогодишњице владавине кнеза Фердинанда то се може очекивати. То је у реду ствари.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Светислав Стефановић: Из Енглеске Књижевности. Есеји. Прва књига. Мостар, Пахер и Кисић, 1907. стр. 178, 16-на.

Као 136—138 свеска мостарске „Мале Библиотеке“ изишла је горња књига Г. Светислава Стефановића. У њој се налазе четири „есеја“: „Shakespeareana“, „Нова Ренесанса“, „Д. Г. Росети“ и „А. Ч. Свинберн“.

У првоме од њих, (чији је већ и наслов употребљен за ствар према чијој се природи у другом свету не би употребио), врло је погрешно, па чак и хронолошки нетачно, приписивати Шекспиру заслугу што је „од три јединства драме прешло у модерну драму само јединство радње“. Остављајући на страну врло спорно питање о потпуном нестанку друга два јединства из модерне драматургије, треба напоменути само да је Шекспир био практично непознат и практично безутицајан ван своје отаџбине (а и у њој недовољно и у свима периодима неједнако респектован) још много после времена кад су се та два јединства стала занемаривати. — Велика уопштавања које прави Г. Стефановић у упоређивању драме Шекспирове са модерном врло су расплинута и несигурна. Мало је изненађујуће што Г. Стефановић прве Ибзенове драме, које су просто *романтичне*, карактерише, некњижевно и ненаучно, драмама „сасвим старијег стила“, али зато нису ни мало изненађујућа резоновања која чини Г. Стефановић овако документиран. (Стр. 17—18). Основне разлике између модерне и Шекспирове

драме, какве их налази Г. Стефановић, пре су црте наизменичних осцилација у литератури, класицизма и романтизма (енглеско значење којих речи Г. Стефановић јамачно познаје). Код Шекспировог савременика Бена Џонсона, или, још боље, код постресторационих драматиста, (ако се послужимо само енглеским примерима), могу се наћи црте које је Г. Стефановић утврдио на модерној драми као новачења. — Занимљиво је да на крају овог свог есеја Г. Стефановић очекује од будућности трагедију без „последњег 'јединственог' класичног захтева“, и ако на једној страни раније говори о „Ткачима“ Г. Хауптмана, који, као што је познато, не испуњују тај „последњи 'јединствени' класични захтев“. (Стр. 28—29).

То је што се тиче првога написа. У остала три, којима су предмети узети из историје енглеског књижевног прерафаелитизма, Г. Стефановићу не само да потпуно недостаје историска перспектива, спољашња пропорција личности и ствари што му леже у првом плану и оних што би требало да се налазе у другим плановима, већ и чисто унутрашње познавање предмета из прве руке. Два или три пута, у колико је повео реч о сликарству, поред свега што у тим приликама наводи друге да за њега говоре, Г. Стефановић, могло се видети, није много јак у овим питањима. Међутим, о прерафаелитском покрету, (чији је значај по историју сликарства много већи но по историју књижевности, не може се писати бар без пристојног познавања енглеског живописа, и, од талијанског, никако без познавања примитива у најмању руку. То принудно избегавање једног необилазног терена узрок је што Г. Стефановић сматра за довољно да се за теоретичара прерафаелитизма, Џона Раскина, документира просто епитетима „велики“, „историски“, „славни“ и њима сличним. То је узрок што главни сликари прерафаелитске школе (и ако не сви чланови P. R. B.) Џ. Е. Миле, Холман Хант, Форд Медокс-Браон, Ед. Берн-Џонс јесу једино творци дела „нових“, „модерних“, „познатих“, „неконвенцијоналних.“ Бенсон, аутор једне монографије о Росе-

тију као писцу, којом се Г. Стефановић обилато служио и ако не увек са много среће, није имао потребе да понавља сва, Енглезима фамилијарна факта, која су још разрађивана у специјалним монографијама о уметности Росетијевој. Г. Стефановић, писац јединог српског постојећег чланка о Росетију, био је дужан да се њима документира и да их, онако како уме, кад се већ подухватао оваквог посла, репродукује српским читаоцима.

Ако је незнање у горњим стварима чак у неколико и допуштено Г. Стефановићу, оно му се врло теже може допустити у другим неким питањима, која стоје у још непосреднијој вези са књижевном историјом, без чијег се солидног познавања не могу успешно решавати никакви књижевни проблеми. Г. Стефановићу никако није испало за руком да у општим цртама обухвати предмет, чије је извесне делове узео да расматра. Други његов чланак, који је требао да буде нека врста увода осталима, и који сам за себе не значи много, даје нам права да очекујемо извесно доследне наставке. Какви су ови, види се по томе што Г. Стефановић говори о Свинберну после Росетија, док за Вилиема Мориса, коме је ту логично место, он има свега две речи које мало кажу. Треба напоменути да је Свинберн један од људи који су се налазили међу прерафаелитима само *inter alias*, и да је његова филијација врло различита од њихове.

Прерафаелитски Покрет, у литератури, само је једна упоредна реакција на исте ствари којима је непосредни израз социјална књижевност *са интервенцијом*, чији су најглавнији преставници Г-ђа Гескел, Чаалз Дикенс и Бенџамен Дизраели. Он је негативна манифестација нових прилика, у којима се нашла Енглеска пред 1851, када се стишавају велике политичке, економске и религиозне панике. Прерафаелитски Покрет је просто уметничко-књижевни наставак и последица Оксфордског Покрета, који готово цео лежи у теологији. Он има исто онолико дубоких социјално-моралних узрока као и неокатоличка нагнућа једног дела англиканске цркве. Ако је Католичка

Еманципација и Изборна Реформа имала великог утицаја на онај први, имала га је не мање на овај други.

Апсорпција ручне машине и нагли развитак фабричне индустрије, грађење железница, гвоздена конструкција, за које се веровало да прете да униште индивидуалну лепоту у занатској уметности, пејсажу, архитектури, најглавнија су чињенице под којима је расни карактер британски направио своју велику еволуцију између Изборне Реформе од 1832 и Велике Изложбе од 1851. У тој еволуцији прерафаелитизам је само једна идеалистичка и нешто задоцнела књижевно-уметничка реакција.

Прерафаелитизам је у свему једна реакција. У чистој, непримењеној уметности он је реакција на професионално научну уметност. Отуда је једна од најглавнијих карактеристика прерафаелитске школе аналитична спонтана композиција на супрот класичној синтетичној композицији, и у сликарству *и у поезији*, о којој пише Г. Стефановић.

Тај оквир, у каквим било размерама и са каквим било симпатијама, Г. Стефановић стално пропушта да да у својим „есејима". Г. Стефановић не штеди историски елеменат из принципа: он га употребљава према томе каквог га има при руци. Он га има искључиво биографског, и он га таквог употребљава онолико колико га има: кад пише о Росетију, он га има за двадесет једну страну; кад пише о Свинберну, код кога је биографски елеменат не мање важан, кад пише о Свинберну који је још жив, и о коме још нема монографије, Г. Стефановић даје свега три стране. — Главна несрећа Г. Стефановића је та што је о овом стварима тражио обавештења од онако субјективне, нејасне и сасвим у другом циљу написане књиге каква је књига Рудолфа Каснера, коју озбиљан човек не сме да узме као књигу за референције. Врло је персонално налазити какне дубље везе, чак и што се тиче унутрашњег живота, у писаца као што су Вилием Блек, П. Б. Шеле, Китс, Росети и Браунинг. Што се тиче спољашње везе, она је готово никаква (изузевши другог и трећег,

али само њих). Г. Стефановић се намерио баш на такав један литерарно-фантастични покушај.

У својој књизи Г. Стефановић преводи много, преводи читаве стране. Он пропушта да означи своје позајмице онда кад треба (стр. 126—128), а означава их онда кад не треба (стр. 58. 111). Он преводи рђаво, погрешно, без смисла и тенденциозно (стр. 35. 165), непознавајући значења врло обичних енглеских речи (helmet, leave-taking, surcharged, и т. д.). Туђе реченице које прођу кроз руке Г. Стефановића постају аморфне, јер су репродукторски дарови Г. Стефановића више но слаби. Г. Стефановић се служи сумњивим пиратским текстовима (стр. 111). Цитате из писаца о којима пише, Г. Стефановић има стално из друге руке, некад из треће руке (стр. 71, 112 и т. д.). Он погрешно транскрибује енглеска имена: отуда пише Миленс, Ватс, Мадокс-Браун, и т. д. Г. Стефановић рачуна шеснаести и седамнаести век у Средњи Век (стр. 44.) Г. Стефановић са задовољством представља српској публици као једног од највећих духова Енглеске Г. Хола Кејна, сумњивог популарног романсиера (стр. 77.).

Исто тако погрешно је и некњижевно тврђење Г. Стефановића да је Тристан и Изолда „стара *германска* прича позната из Вагнерове истоимене опере“ (стр. 137.). Келтско порекло Тристанове историје несумњива је ствар, као што се добро зна да је версија Готфрида Страсбуршког само *превод* Томасове англо-норманске версије.

Воислав М. Јовановић.

Данашња Грчка. La Grèce actuelle au point de vue économique et financier, Edmond Théry, Eug. Rey, Paris, 1906).

Међу земљама чије су финансије рђаве Грка је имала прво место. Нигде се није дошло ни лакше ни за краће време до државнога банкротства него у њој. Од 1881 до 1890 начињено је за 570,000.000 динара државнога дуга, оглашен мораторијум 1893 за суму од 671.294.445

динара, установљена 1898 године међународна финансијска контрола. Директор *Европскога Економиста*, Е. Тери познат са својих многих радова из практичне политичке економије и финансије, чинио је испитивања у самој Грчкој о правоме економскоме и финансијскоме стању Грка. На основу више мање сигурних података саставио је преглед стања грчких финансија до 1898 године, када је констатовано да Грчка има 823.000.000 динара дуга. Од те године Грчка је правила мање дугова, редовно подмиривала своје повериоце; захваљујући међународној контроли, 1905 године је Грчка имала 906.021 257 динара дуга. Са дуговима увећавао се и буџет расхода. За девет година приход се увећао са 22.000.000 динара, а расход са 25.000.000. Поред оваквога стања трговина је овако стајала. Пре установе међународне контроле увоз је износио 116 милијуна динара, а извоз 71 милијун динара; 1905 године извоз је износио 91 милијун динара, а увоз 138 милијуна динара. Стања бродарства, жељезница, а земљорадње, као и новчаних завода, писац је могао само приближно представити; податци грчких званичних статистика нису ни мало поуздани. О индустрији је писац писао према приватним и далеко поузданијим подацима; државних није било. У индустрију је уложено 27 милијуна драхми; од ових само 8 милијуна за праву индустрију (прерада свиле, памука, хартија). Земљорадња је незнатна. Жита се увозе са стране, а производи се готово искључиво грожђе (коринтско); 1904 извезено је сувога грожђа за 28 милијуна динара, а увезено за 27 милијуна динара жита. О операцијама новчаних завода у Грчкој, као и о ажији, најзанимљивије је писано. Грци излазе већи и бољи мењачи него ли Јевреји. Крајем 1904 године капитал неколико новчаних завода износио је минималних 112.180.000 д., ефективних 173.062.000 драхми. Сама Грчка Народна Банка, чији је капитал минималних 20.000.000 драхми, имала је обрт од 300.000.000 динара, а давала 25% акционарима. — Најзанимљивија ствар је ажија; питање о њој датира још из 1848 године, и до данас оно није

регулисано 1880 године 100 динара златних вредело је 103 драхме; 1890 године 100 злат. дин. 123 драхме; 1895 године 100 злат. дин. 180 драхми; 1906 година 100 злат. динара 105 драхми. Ажија је бивала велика: што су велике количине злата изнесене у иностранство; што су велики индустријалци спекулисали на њој (за извезену робу шмиргл, антимон, олово, гвожђе, добијали злато, а трошкове чинили у драхмама).

Е. Тери закључује да би у Грчкој све могло бити боље. Финансирање би боље било, када би се преустројила међународна комисија, којој чине и влада и цео грчки свет свемогуће тешкоће у прибирању прихода који се никако не увећавају у касама међународне контроле, и ако су царински приходи увећани. Земљорадњом би се могло учинити Тесалији да Грчка не мора за исхрану довозити пшеницу из Русије, и т. д.

Од 1905 ситуација се није изменила. Грчка је закључила један унутрашњи зајам од 20.000.000 динара за наоружање, један од 10.000.000 за грчке бегунце из Бугарске, а у пројекту је још један зајам од 30.000.000 динара за ратну спрему. Увоз жита се увећао у току 1906 године знатно, (само пшенице за 25 милијуна ока); извоз коринтскога грожђа је омалио (за 30 милијуна ока) у трговима је била нешто живља; рад новчаних завода врло је јак. Економскоме препорођају Грчке сметају много две ствари. Прво, животне намирнице постају с дана у дан све скупље, и Грчка је најскупља земља на Балкану у томе погледу. Друго, из Грчке се исељава сваким даном све више људи. У 1905 године било је 24.690 исељеника, у току 1906 године 42.860; исељеници су лица од 15 до 40 година, која се не враћају готово никад натраг у Грчку, и ако у њу шаљу из Америке своју зараду. На тај начин Грчка се лишава једне десетине своје продуктивне снаге.

Јов. М. Јовановић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Мала Српска Библиотека у Савезним Државама. — Срби исељеници у Савезним Северно-Америчким Државама, пошто су створили своју прилично разгранату штампу, сад почињу стварати и своју књижевност. У Чикагу се кренула „Мала Српска Народна Библиотека у Савезним Државама“. „Њезина је задаћа, да шири у нашем Народу здраве мисли великих људи; да га упознаје са српском, словенском и страном литературом; да му пружи прилике, да се сам васпитава, како би се могао дићи на што већи степен моралне висине“. Библиотека ће излазити два пута месечно. А као прва њена свеска изишао је извод из познатога дела Џона Лубока „Како треба да живимо“. Тај извод, који је местимично прерађиван и прилагођиван нашим народним потребама, написао је Г. Ђорђе Чокорило, српски новинар у Чикагу. Књижица има физиономију америчких издања и износи 32 страна уске осмине. Цело ово предузеће заслужује потпоре и успеха, и почетак даје вере да ће се добро водити. Д.

Аутобиографија Др. Илија Вучетића. — У 22—25 бр. овогодишњега *Бранкова Кола* штампао је Г. Др. Милан Савић своју беседу *Др. Илија Вучетић*, коју је држао на једној свечаној седници Матице Српске. Г. Савић је из ране младости познавао Вучетића, и био је у стању је да дâ неколико занимљивих података о животу и раду српске омладине шездесетих година прошлога века. Чланак о Вучетићу има историјске вредности, као и његови ранији чланци о Др. Илији Огњановићу („Рад и именик Матице Српске године 1901“, Нови Сад, 1902) и Исидора

Ћирића („Бранково Коло“, 1906, бр. 14—15). Г. Савић се нарочито ограничио на Вучетићеву делатност у омладинском покрету, занемаривши готово сасвим његов доцнији озбиљан јаван рад у зрелим годинама. Али, ако ова слика Вучетића као јавнога радника није потпуна, она има корисних података који боље објашњавају онај живи рад у ђачким дружинама шездесетих година, из којега се после развила Уједињена Омладина Српска.

Оно што нарочито даје интереса чланку Г. Др. Милана Савића, то је што је рађен према необјављеној аутобиографији Вучетићевој, од које су овде донети већи одломци. У колико се према тим одломцима може судити, аутобиографија је интересантна и садржи добрих података. У њој је у појединостима приказан рад српске омладине у Сегедину и почетак опште омладинске организације. Ту се, између осталога, решава и једно спорно питање у историји нашега омладинскога покрета: чија је идеја била оснивање Уједињење Омладине Српске. Милован Јанковић, у својој полемичкој књизи „Шта је чије, односно оснивања Уједињене Омладине Српске“, која је прештампана из „Народног Дневника“, тврдио је да је он отац те идеје. Било је тврђења да је целу ствар кренуо Димитрије Матић, када је 1866 саветовао српским ђацима у Бечу, да оснују друштво по угледу на немачки „Савез Врлина“. Највероватније је изгледало да је оснивач Уједињене Омладине Српске био њен главни теоритичар Владимир Јовановић. Вучетић, који је био један од највреднијих и најразборитијих чланова Омладине, то изрично потврђује у својој аутобиографији.

Важност омладинског покрета по цео наш духовни и књижевни развитак јасно се данас увиђа, и неколико радова јавили су се у последње време који приказују живот и рад наше „Младе Србадије“. *Српски Књижевни Гласник* ове године донео је *Успомене из Омладинског доба* од Др. Лазе Станојевића, а сада се завршује *Историја „Преоднице“* од Г. Игњата Павласа. Међу радовима ове врсте автобиографија Илије Вучетића заузела би угледно место, и Г. Др. Милан Савић би врло добро урадио када би је у целини објавио у *Бранкову Колу*. J. С.

Белешке о политици српској (Notes sur la politique serbe, Charles Printa. Questions Dtplomatiques et coloniales, 1 VI 1907). — Концизне белешке о данашњем

становишту Србије у маћедонском питању, босанско-херцеговачком и велеско-дебарском. Пн.

ЧИТУЉА.

Марко-Вовчок. — 28 јула, по старом, умрла је од данашњега поколења заборављена, а у своје доба слављена руска књижевница М. А. Маркович, позната под именом Марко-Вовчок, чија су дела у своје време имала извеснога утицаја и на нашу књижевност.

Рускиња по рођењу, она се удала за малоруског родољуба и етнографа А. В. Марковича, који је умео одушевити је за све чари Украјине. Под његовим утицајем, а у неколико и са његовом помоћу, она је у приповеткама почела описивати малоруски сеоски живот, и 1858 године изишла је прва њена књига „Народнія оповиданія". Књига је имала врло велика успеха: сам је Тургењев превео на руски, назвавши списатељицу руском Бичер-Сто, а глава малоруске књижевности, Тарас Шевченко, назвао је својом пријемницом и књижевном ћерком. Те сеоске приповетке допадале су се ондашњој руској публици не само по топлом и нежном описивању живота на малоруском селу, но и по својој главној идеји, по тенденцији да се припомогне општем делу ослобођењу сељака од феудалнога система. И у томе погледу Марко-Вовчок је готово исто толико урадила за ослобођење рускога мужика колико Тургењев својим „Ловчевим Записницима" и Грегорович својим сеоским приповеткама, или Бичер-Сто за ослобођење американских црнаца својом „Чича-Томином колебом".

Остале збирке сеоских приповедака Марка-Вовчока, на руском језику, привукле су пажњу ондашње руске критике, и Добролюбов је врло похвално о њима говорио. У напредном реформаторском листу „нових људи" „Отечественныя Записки" она је објавила своје романе: „Живая душа", „Записки причетника", и приповетке „Теплое гнѣздышко" и „Въ глуши".

Марко-Вовчок одликовала се и као преводитељка, и међу осталим превела је неколико романа Жила Верна. 1871 године уређивала је илустровани часопис „Переводы лучшихъ иностранныхъ писателей".

Марко-Вовчок није била таленат првога реда. Критика јој је замерала на наивности схватања и на слабој техници; поједини критичари одрицали су јој сваки умет-

нички таленат и спорили јој знање малоруског народног живота. Али њене приповетке имале су свежине и нежности, и често се својом безазленошћу и меланхолијом приближавале малоруском народном сну. Остали радови њени, којима није узимала за предмет малоруски живот, далеко заостају за њеним сеоским приповеткама.

У последње време била је готово сасвим заборављена, и тако је умрла у седамдесет трећој години свога живота.

Марко-Вовчок је била много превођена код нас у часописима шездесетих година. Њу је највише преводио Ал. М. Радовановић. „Даница“ за 1863 има преведене њене приповетке „Свекрву“ и „Одарку“; „Вила“, 1866, „Откуп“ (превод од Н. Стр.), а 1868 „Максима Гримача“, „Кирџију“, „Гарасју“; „Матица“ од 1870 донела је њену приповетку „Кармељук“ (превод од М. Ђ.). Те сеоске приповетке јако су утицале на Јанка Веселиновића. Малоруски сеоски живот, малоруски народни карактер, тако су слични нашем народном карактеру и животу, и Марко-Вовчок нашао је код нас и читалаца и подражавалаца. Веселиновић, као млад учитељ и књижевни почетник, како сам каже, *гутао* је те приче. За њене приче он је доцније писао: „то се чита и разуме као да се овде код нас дешава“. И треба упоредити те приповетке Марка-Вовчока, штампане у „Даници“, „Матици“ и „Вили“, са првим приповеткама Јанка Веселиновића, па видети колика је сличност и у коликој је мери малоруска списатељка дала обрасце за сеоску приповетку нашем приповедачу.

Марко-Вовчок је и доцније код нас превођена. Јанко Веселиновић преводио је неке њене мање приповетке у „Дневном Листу“ за 1898 и 1899 годину. Као другу свеску Бачке Књижнице, издало је 1896 године Професорско Друштво „Марушу“, коју је по Марку-Вовчоку написао П. Ж. Стал, а са француског превео Петар А. Типа.

J. С.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIX. број 5. — 1 септембар. 1907.

П Р Е Љ У Б.

(2.)

Ни ријечи не рече јој, и леже до ње. А ноћу, толико пута, нешто га гони да је испитује, али чисто стиди се сам себе; на махове хтео би да јој се јави именом, да пусти све крају, и када неби било комшијскога руга и кад би знао да се она не би опет повратила да настави свој рђав посао, чисто би се опет с њоме подао прврашњему животу. И паде му на памет закон, да, неко мора да се и за то брине, мора да се кривац казни, а он осјећа, да се њој не може осветити, некако тукао би је и миловао, а то не ваља; осјећа да нема снаге, па за то треба их тужити суду. Никако друкчије но „по закону“!

Првим четвртком он је, пошавши у варош, своју одлуку извршио. Жена се сјетила да је то сигурно урадио, јер му је познавала ћуд. Кад ћути, хоће рећи да је нешто тврдо одлучио. Кад се Илија повратио из вароши, причиња се, настајних дана, да не чује ни оно што је до сада чуо, и тобоже је невјешт, када га жена штогод пита, на што му се не свиђа да одговори. И женина се

сумња набрзо обистини, дођоше позове — и комшије се на прелу за ствар загрејаше. Тома Јелић, сеоски „Трчало", како га у селу зову, смисли да би било добро на Павлов се рачун напити и проегленисати, па хоће да посредује у њиховој размирици, прије него на суд пођу.

Пође, послије него се с Павлом споразумио, к Илији; наговара га, стављајућ му пред очи срамоту на суду: људи ће му се у брк смијати, па кому ће најпослије шкодити? Себи. А куд ће са дјецом, кад буде она у затвору? А дангуба, и хиљаду других крајева? Али сви Томини разлози не разувјерише Илију, он је увртио у главу да буде „по закону", па је све залуду.

— Не би, брате, Бог — вели Тома Павлу. Ја му говорим, натежем се а он пуши и гледа у ватру, особит је, болан, и велики самовољац!

Павле се замисли: — Ја би штогод и прегорио од мога сиромаштва...

— Дакако, — прихвати живо Тома... Не можеш друкчије...

— Реци му, да би му дао неколико варичака кукуруза...

— Похлепан је на вино...

— Платио би и вино, и донио би му у кућу ено овај пршут, што виси на ватром — и показа кретом главе на њ — па да га заједно разрежемо и поједемо као браћа, а што ћу друго?

— Поштено диваниш — одобрава Тома и надода: — Говорићу му опет, и камен људи омекшају, па гледаћу... Срамота је сувезници сте...

Али Тома код Илије ни по други пут не успије; неће па неће, пуши и не одговара и кад му наговори додију и Тома са ријечима, као живом ватром, Илија мирно вели: — Што се болан жестиш, биће „по закону" на право свакоме.

...Једнога понедјељка јутром упутише се њих двоје на позов суда у варош.

Он се огрнуо кабаницом и покрио с њоме главу, таман као онога јутра кад се причинио, да ће у планину, а Цвијета иде за њим узастопце.

Преко поља, код јаруге, обилазећ је, вели му жена: — Кајаћеш се што радиш, вратимо се. Илија не одговори и не пође за њом већ ћутке прескочи на другу страну, а кад изиђоше на царску цесту, опет иде она за њим узастопце.

Хладно је и облачно, њој је чисто од студени лице помодрило. Пред варошом код крчме дочека их Тома. Вели Илији: „сврнимо да попијемо по чашу ракије“, а мисли на превару, да га намами, па опије, платио би и онако све Павао. Али Илија увијек, док је на догледу вароши, и кад има с другим посла, о нечем сумња, боји се да га не би ко у чему преварио — а камо ли да не сумња сада, кад оно „Трчало“ Тома око њега врзе се, сигурно да га у ступицу ухвати — па и не обзирне се на њ, и, вођен својом мишљу, уђе у варош.

Корача кроз варош равно ка суду, и није га брига и не види и не чује, што варошка фукара, подсмевајућ се, за њим говори.

На суду ствар се Илијина расправља весело, млади писар му се у лице смеје, али он, заокупљен својом главном мишљу, да они буду кажњени „по закону“ — ништа не опажа, већ исказује чисто како је било.

Окривљеници ниједну.

— Добра комшиница, господине — вели Павао па сврнуо к њој, онако на разговор... Ево рецимо, да сам ја њега нашао онако у мојој кући, бога ми понудио би га ракијом, кад би је имао, а да што би друго? Имам ја жену, па и ње ми је доста, нисам ја већ бијесан... Сатаре умор, брига и сиромаштво.

Цвијета се пренемаже да је невина.

— Гдје је то? — вели, — да би ја и пожелила туђега човјека поред свога, нека га, мој је — и куне се да је невина, свиме, што је на овоме и на ономе свијету.

— Твој човјек нема узрока рећи неистину — опази судац.

— Биће му се причинило, увртио у главу... а ми се онако, рећи ћу: пошалили се...

— Да шалили се, господине! — прихвати живо Павле.

Али суд не узе ствар за шалу већ осуди обоје: свако на три седмице затвора.

Прељубници као по договору „наступише казну“ одмах, а Илија се сам кући поврати.

Већ путем осјети самоћу; што иде кући, а ње неће наћи. Другдје, кад би се враћао из вароши, био је загријан вином и мишљу, да ће код куће бити све уредно. А сада кад је дошао нађе утрнуту ватру на огњишту. Стара болешљива мајка, док га угледа, тужи се на студен. Најстарија кћи пошла је у шуму, да што усјече, али слаба је од ње корист: нејака је и боји се лугара као живе ватре. Илија сједи и пуши и, мјесто да гледа у ватру и да га весео пламен разгаљује, гледа сада преда се у земљу. Кад стиже мала с бременом, обеселише се, а већ је и вријеме, јер је сутон пао и студеније је. Отац и кћи ложе ватру, а стара испод покривача једнако јеца. Кад пламен кућу захвати и дим се диже, чисто њихови образи постадоше свјетлији и веселији, и шкрипутање и цијук наложених грана оживи кућу, као људским разговором. Надвисише бакру за пуру, и надвирују се нада њ и слушају како у њој вари и из ње врца. Али кад је требало замијешати пуру мјешањем, осјетише и дјеца и Илија, да нема домаћице, јер је Цвијета, најача у кући, увијек то радила, трудећ се, да је што боље умијеша.

И те вечери пред дјецом стала је једна кашика докона, неиуена, а кад најмлађи, јадни, на једанпут сневесели се и запита за мајку, престадоше јести, и дјеца се растркаше око огњишта. Илија их гледа и помисли, да у кући нема квочке, да их око себе окупи и грије својим топлим, мајчиним животом.

Те ноћи кроза сан, слушајућ јецање старе, Илија се

често буди, и пази на дјецу, пипа око себе, да ли се које у сну открило, и покрива га, да га студен ни бије.

Настајних дана студен не попушташе, и требало је наставити започето орање, али како? Ко ће радницима уљудити јело, и донијети ручак и поље; па опет Павле је у затвору, а с њим је у сувезу, ко ће водити бригу с његовим воловима? Мора да дангуби, а често из куће студен га и потребе гоне.

Прве недеље није кошуље пресвукао, а дуго је што је носи и навлаке су му пуне земље; да је она у кући не би се барем за то бринуо.

Друге недеље онако каљав пошао је к цркви у варош, навлаш чувао се да прође поред судбених тамница, да га жена не би опазила, нека не мисли да је дошао к њој на виђење; може он и без ње. Али ипак нешто га копкаше, да затражи дозволу, да купи мало ракије па да јој је криомице донесе, а ни ријечи јој не рекне, и размишљаше дуље о томе, док наједном махне главом, и понос, пркос, што ли — предоби то слабо часовито расположење.

Послије велике мисе сврне у крчму да се с чиме заложи. Пред сутон, накресан, тетура кући. На махове путем застаје и сам собом говори, и разговара са зујком телеграфских жица, и наслоњен на телеграфски ступ, као у магли, дуго о нечем размишља. Тек у ноћи стиже кући. Али огњиште је хладно, од ватре нема ни биљега, дјеца тужна, гладна, озебла, стара, јецајућ, пита га, да ли је и жена му с њиме дошла: — Бог је убио погана је, зло је с њоме, али без ње, сине, стопут је грђе... Помете нас...

— Е, гдје је то? — Закон је закон; још треба недељу дана да издржи, вала охладниће и она — насмија се преко воље Илија и, даље, раскидано о нечем говори: — На, ево ти — вели старој, сјетивши се, — ево ти спаситеља! — и пружи јој скленицу вина; наздрави стара!

— Фала ти, сине, ваљаће ти за душу — и, дрхтећом руком, принесе скленицу к устима.

Сада њих двоје, при голу огњишту, редом отпијају,

а кад он, хтјевши, нађи штогод сухарака да наложи, затетура и проли вино из чаше, вели му: — Сине, ти се људски напи, остави то мало у скленици старој, да се угрије... дуга је ноћ...

Дјеца, скупивши се, једно уз друго, у рпу, леже покривени по глави кабаницом, не мичу се, и дашћу да једно друго згрије. А стара, пошто све испи, леже. А он сједи још и гледа у голо огњиште...

Да је жена му код куће, онако, накресан, легао би уза њу, испод једне кабанице као обично, кад се из вароши враћа и кабаница била би им пространа, стоплио би се уза њу и осјетио сласт у животу, и барем за час заборавио би на свакидашње бриге. А овако, не мили му се ни лећи, биће му хладно; само како ће дочекати зимњу зору?

(Свршиће се)

Иво Ћипико.

БОГОВИ У ИЗГНАНСТВУ.

(Крај.)

— Кит, рекао је Нилс Андерсен, није само највећа него је и најлепша животиња. Из две ноздрве на његовој глави скачу два огромна млаза воде који му дају изглед чудноватог водоскока, и који нарочито ноћу, на месечини, чине маћијски ефекат. Уз то, он је доброћудан, мирољубив, и има много смисла за тих породични живот. Врло је дирљива сцена кад кит отац са својима лежи на огромној леденој санти, а млади и стари око њега играју се и невино задиркивају. Понекад скоче сви на једанпут у воду да се између великих санти играју слепог миша. Моралну чистоту и невиност китова више чува ледена вода у којој се стално копрцају, него морална начела. На жалост, не може се ни то порећи да немају ни мало религиозног осећања, да су сасвим без религије,

— Ја мислим да је то заблуда, прекинух ја свога пријатеља; ја сам недавно читао извештај једног холандског мисионара у коме он описује дивоте Постања што се налазе у високим поларним крајевима, кад изјутра изиђе сунце и светлост дана обасја авантуристичке џиновске масе леда. Оне, вели он, подсећају тада на диамантне дворове из бајака, и дају тако импозантан доказ о Божјој свемоћи, да се не само човек него и груб рибљи створ, дирнут том сценом, моли Богу. Својим рођеним очима, уверава овај добри приповедник, видео је он више китова који су наслоњени на једну ледену стену, стајали

усправно, и клањали горњим делом свога тела као људи који се моле.

Нилс Андерсен је чудновато одмахнуо главом; он није одрицао да је и сам каткад видео како су китови, стојећи уза ледену стену, чинили такве покрете, доста сличне покретима који се могу видети у молионицама многих религиозних секта; али он никако није хтео да то припише религиозној побожности. Он је ту ствар објаснио физиолошки; рекао је да кит, Чимборасо међу животињама, под својом кожом има тако огромно дебео слој сала да често један једини кит даје сто до сто и педесет буради лоја и зејтина. Тај слој сала је тако дебео да се много стотина водених пацова могу онде да угнезде, док та велика животиња спава на каквој санти леда, и ти гости, бескрајно већи и прождрљивији од наших сувоземних пацова, воде тада весео живот под китовом кожом, где могу дан и ноћ да се часте најбољем лојем, не напуштајући легло. Те гозбе постану најзад досадне на силу домаћину, чак га почну бескрајно болети; али како он нема руку као човек, који се, хвала Богу, може да чеше кад га засврби, то он унутрашње болове гледа да ублажи, наслањајући се на оштру ивицу ледене санте, и трљајући се снажно дизањем и спуштањем, као што се код нас обично требе пси од бува кад их одвећ имају. Ове покрете је добри домине сматрао за побожно клањање у молитви, док је оно изазвано једино пацовским оргијама. Кит, ма колико да има зејтина, завршио је Нилс Андерсен, нема ни труни религиозног осећања. Само међу животињама средњега раста налази се религија уопште; сасвим велике гигантске животиње, као што је кит, нису обдарене том особином. Шта је томе узрок? Да ли можда не могу да нађу цркву довољно пространу да их прими у своје крило? Ова животиња не поштује ни свеце ни пророке, па и један овакав кит чак ни малог пророка Јону, кога је једанпут случајно прогутао, никако није могао да свари, него га је опет после три дана опет испљувао. Ово велико чу-

довиште на жалост нема религије, и кит не поштује нашег правог Господа, који је горе на небу, као год ни лажног паганског бога, који станује далеко на северном полу, на Кунићском Острву, где га посећује.

— Какво је то Кунићско Острво? запитах ја нашег Нилса Андерсена.

Али он је својом дрвеном ногом добовао по бачви и одговорио:

— То је оно острво где се догађа прича коју имам да причам. Прави положај острва не могу тачно да кажем. Откад је пронађено, нико није поново могао да дође до њега; то су спречавале огромне ледене планине које се издижу око острва и које можда само ретко допуштају да му се човек приближи. Само су морнари једног руског ловца на китове које су северне буре тако високо одагнале, ногом ступили на то острво, а од тада је прошло већ сто година. Кад су се ти морнари на једном чамцу онде извезли, нашли су острво сасвим пусто и празно. Тужно су се преко сувог песка повијали класови жутиловке; тек погдегде стајало је по неколико ситних јела, или се по земљи плело најнеплодније грмље. Видели су гомилу кунића где скачу по острву, и због тога су томе месту дали име Кунићско Острво. Само једна једина сиротињска колиба показивала је да ту станује један људски створ. Кад су морнари у њу ушли, спазили су једног прастарог старца који је, јадно одевен скрпљеним кунићским кожама, седео на једном каменом седишту поред огњишта, и грејао своје мршаве руке и клецава колена на прућу које је пламтело. Поред њега с десне стране стајала је једна огромна тичурина, која изгледаше као да је орао, али коју је време тако нељубазно очерупало да је задржала само још дугачке бодљикаве патрљке од перја на својим крилима, због чега је ова гола животиња изгледала врло смешна и у исти мах језиво ружна. С леве стране лежала је на земљи једна необично велика коза која изгледаше врло стара, мада су на њеном трбуху висила још пуна вимена са ружичасто свежим сисама.

Међу руским морнарима који су се искрцали на Кунићском Острву, било је више Грка, и један од њих мислио је да га газда колибе неће разумети кад је грчким језиком рекао једном свом другу:

— Овај матори деда или је дух или вампир.

Али на те речи дигао се старац изненада са свога каменог седишта, и, врло зачуђени, морнари су видели једног високог отменог човека који је, упркос своје дубоке старости, стајао усправно, заповеднички и скоро краљевски достојанствено, и главом је скоро додиривао таванске греде: и црте његове, мада су биле разорене и збрисане, ипак су говориле о некадашњој лепоти, биле су племените и правилне: врло ретка и сребрна коса падала је на чело избраздано поносом и старошћу; очи су гледале бледо и непомично али ипак оштро, а његова високо савијена уста изговорише старинским грчким говором ове хармоничне и звучне речи:

— Варате се, младићу, ја нисам ни дух ни вампир; ја сам страдалник који је некад имао боље дане. А ко сте ви?

Морнари су му тада испричали незгоде које су им се догодиле на путу, и затражили су од њега обавештења о свему што се односи на острво. Али његова саопштења била су врло мршава. Од незапамћених времена, рекао им је старац, станује он на том острву чији му ледени грудобрани пружају сигурно скровиште од његових неумољивих непријатеља; он живи поглавито ловећи куниће, и сваке године, кад ледене масе које плове стану, долазе к њему гомиле дивљака којима он продаје кунићске коже, и који му у замену остављају разне ствари од најнепосредније потребе; китови, који понекад допливају до његовог острва, његово су најмилије друштво; али ипак му је мило што сада може да говори својим материњим језиком, јер је он Грк. Он је замолио своје земљаке да му саопште вести о садашњем стању у Грчкој. Што је са торњева грчких вароши оборен крст, томе се старац очевидно злобно обрадовао,

али му није било бог зна како право кад је чуо да на место њега сада стоји полумесец. Чудновато је било да ниједан морнар није знао имена вароши за која се старац распитивао, а које су, по његовом уверавању, у његово време цветале; исто тако била су њему страна имена која су данашњим варошима и селима Грчке давали морнари. Старац је стога често болно махнуо главом, а морнари су се зачуђено згледали. Они су приметили да он сва места Грчке познаје тачно, и, заиста, он је знао заливе, превлаке, ртове, често чак и најмање брежуљке и мале групе стена тако одређено и јасно да описује, да су се морнари необично чудили како то да он не зна ни најобичнија имена места. Тако, он их је са нарочитим интересовањем, чак са неком бојажљивошћу, питао за један стари храм који је, по његовом тврђењу, у његово доба био најлепши у целој Грчкој. Али ниједан од слушалаца није знао име које је он са нежношћу изговарао, све док, пошто је старац положај храма опет сасвим тачно описао, један млад морнар по опису није познао место о коме је била реч.

Село у коме се он родио, рече младић, баш лежи до тога места, и као дечак он је на описаном месту дуго времена чувао свиње свога оца. На том месту, рекао је он, заиста се налазе рушевине прастарих грађевина које показују нечувену лепоту; само погдегде још стоји неколико великих мраморних стубова, или усамљено или горе спојено камењем забата, из чијих пукотина су расцветани сплетови орлових ноктију и црвених лиана падали као курјуци косе. Други стубови, међу њима многи од ружичастог мрамора, лежали су сломљени на земљи, а травуљина је израсла преко њихових драгоцених глава, начињених од лепо извајаног лишћа и цвећа. И велике мраморне плоче, четвороугласта парчад зида или троугло комађе крова, лежало је тамо пола утонуло у земљу, а над њима се наднела огромно велика дивља смоква која је израсла из рушевина. Под сенком тога дрвета, наставио је младић, често сам проводио читаве сате, посматрајући

чудновате фигуре које су на великом камењу биле изваjане и које су представљале сваковрсне игре и битке: уживао гледајући их, али, на жалост, оне су и много оштећене временом или обрасле маховином и бршљаном. Његов отац, кад га је запитао за тајанствено значење тих стубова и скулптура, рекао му је једном да су то рушевине једног старог храма, у коме је некад становао један срамни пагански бог, који је био одан не само отвореном блуду него и неприродном разврату и родоскрвности: али слепи незнабошци су ипак, њему у почаст, пред његовим олтаром, по некад по сто волова наједаред клали; шупља мраморна стена у коју је текла жртвена крв, још стоји онде, и то је баш онај камени алов из кога он, његов син, каткад поји своје свиње кишницом која се у њему сакупила, или у коме он чува разне отпатке за њихову храну.

То рече младић. Али старац уздахну тада тако дубоко да се видело да га мучи најогромнији бол; сломљен, клону на своје камено седиште, и, покривши лице обема рукама, он се заплака као дете. Велика тица је страшно закрештала, раширила своја огромна крила, и претила странцима канџама и кљуном. А стара коза лизала је руке свога господара, и врчала је жалосно и као тешећи.

Тајанствено нерасположење обузело је морнаре кад су то видели; они брзо изиђоше из колибе, и расположили су се тек кад нису више чули јецање старца, крештање тице и врчање козе. Кад су се вратили на брод онде су испричали свој доживљај. Међу особљем на броду био је и један руски научењак, професор на философском факултету казанског универзитета, и рече да је тај догађај врло важан; метнувши оштроумно кажипрст на нос, он је уверавао морнаре да је старац на Кунићском Острву неоспорно стари бог Јупитер, син Сатурнов и Реин, бивши краљ богова. Тица уз њега је очевидно орао који је некада носио страшне муње у својим канџама. А стара коза, по свој прилици, не може бити ништа друго до Алматеа, стара дојиља, која је овог бога још

на Криту дојила, и која га и сада у изгнанству опет храни својим млеком.

Тако је причао Нилс Андерсен, и, признајем, то саопштење испунило је тугом моју душу. Већ податци о тајним патњама китова беху изазвали моје сучешће. Бедна животињо! Против проклетих пацова, који су се на теби угнездили и који те непрестано глођу, немаш помоћи, и ти мораш да их целог живота са собом вучеш; макар и јурио очајно од северног до јужног пола; и трљао се о њихове ледене ивице, ништа ти не помаже, не можеш да их се отарасиш, тих гнусних пацова, а уз то немаш ни утехе религије! Сваку величину на овом свету глођу тајни пацови, па и сами богови најзад морају јадно да пропадну. Тако хоће гвоздени закон судбине, па чак и највећи међу бесмртницима мора пред њим да стидно погне своју главу. Он, кога је Омир опевао а Фидија извајао у злату и слоновој кости; он, који је требало само да оком намигне па да уздрма свет; он, љубавник Леде, Алкмене, Семеле, Данае, Калисте, Ионе, Лете, Еуропе, итд. он, мора најзад да се скрије на северни пол иза ледених планина и да тргује са кунићским кожама као какав оскудан Савојац, да би могао да одржи свој бедан живот.

Не сумњам да има људи који ће, радујући се туђем злу, уживати у тој сцени. Ти су људи можда потомци оних волова које су као хекатомбе клали на Јупитровим олтарима: радујте се, освећена је крв ваших предака, оних бедних жртава идолопоклонства! Али нас, који нисмо обузети никаквом наследном мржњом, нас потреса кад видимо пропалу величину, и ми јој посвећујемо своје најпобожније сажаљење. Та осетљивост спречила нас је можда да овој причи дамо ону хладну озбиљност која може да се стече само у Француској. Скромно се препоручујемо наклоности читаоца, према коме смо увек показивали своје највеће поштовање, и тиме завршујемо овде први део наше историје „Богови у Изгнанству“.

Хајнрих Хајне.

(С немачког превео Милош Ивковић.)

ВЕСТАЛКА.

У темплу на широком фору,
Крај мириса амбре и ружа,
С високог жртвеника
Дрхтаво свјетло се пружа.

И губи се тихо двораном
По поду од мрамора бијела,
До ступа под којим једна
Весталка млада је сјела —

И сања. У Цезара двору
На формингу пјевач свира.
Са стропа се сипају руже,
А усна усницу дира.

Свуд мир — тек пламен се диже
На камену јаче и јаче.
А вода капље с фонтане,
Ко неко да тужи и плаче.

Чудновата гони је жеља
И пошла је пуна бола.
До мјеста у дрхтавом жару
Гдје бијели се лик Апола.

Све ближе се њезина сјена
До поносног кипа крала.

И онда, сва скршена жељом,
До подножја дјевица пала.

— — Свјетло већ, гаснући, дрхће;
Крик љубави страсни се губи.
А мраморне усне бога
Уз јецај Весталка љуби.

Владимир Шифер.

Зимње је јутро.
Ја дршћем и цвокоћем од студи.
С очију сан ми бега;
Кô мôра да ми притисла груди,
Браним се, не знам чега.

Припалих свећу.
Па гледам немо како се дробе
И клизе беле капи;
Из углова мрачних у дну собе
Где нешто црно јâпи.

Језа ме прође.
Устадох и на замрзло стакло
Ставих усјало чело:
Ледено цвеће брзо се смакло,
Клизи низ лице врело.

Напољу свиће.
У дну балкона бувина чучи,
Згурила главу доле;
Врела ми глава ужасно бучи,
Уморне груди боле.

Уздану тешко,
У исти мах се бувина трже,
Страшно погледа мене,

Па преплашена у ноћ се вржe;
За њом ми око блене.

Мећава беси.
Снег се ковитла по пустој њиви,
Јаблани вити кврче;
А у небеса, к'о силни диви,
Борови стари стрче.

Ја се не мичем.
Кроз ноћ ми око још увек блуди,
За чим, не умем рећи;
А срце гине, чезне и жуди —
Пустој незнаној срећи...

Д. С. Пијаде.

РАЗГОВОР ЗА СТОЛОМ.

У отвореном салону ресторана Hôtel Savoy, у Карлсбаду. Почетак месеца августа. Око једног малог стола седе четири госта: један француски сенатор, један руски научник, један руски кнез који се прославио од конгреса представника земстава и градова у Москви, и један Данац, који тек што је био упознао Русе с Французом.[1]

Научник. Сви руски официри који су се, рањени или болесни, вратили из Манџурије, а који се лече овде у Карлсбаду без изузетка су нихилисти. Оно што су видели и доживели на Даљном Истоку учинило их је таквима. Нека се сва војска врати из Манџурије и то ће бити крај бирократије. Половина милиона незадовољних, наоружаних људи и никаква влада ништа не може.

Данац. Јесте ли сигурни да се неће њима користити да угуше побуне? До сада се није осетило тешкоћа са те стране ..

Научник. — Ја то сматрам као немогуће: има и сувише мржње код оних који су се већ вратили.

[1] Овај разговор, од историјског значаја, написао је у француском часопису *Le Censeur politique et littéraire* (17 новембра, 1906). Славни дански књижевни критичар и историчар европских књижевности Георг Брандес описује ту један аутентичан разговор, у коме је он обележен као „Данац“. „Научник“ је славни руски научник Максим Ковалевски, „Кнез“ је кнез Долгоруков, један од вођа уставно демократске странке у Русији, а Француз је Жорж Клемансо, вођа радикално-социјалистичке странке у Француској и данашњи председник министарства француског.

Примедба преводиоца.

Данац. — Тако ће их извесно време оставити на Даљном Истоку. Међутим живо поуздање и вера нашега кнеза у победу револуције добри су знаци.

Кнез. — Ништа је не може зауставити.

Научник. — Дакле, ви ћете се за две недеље вратити у Москву? И ви ћете учествовати на Конгресу? Ви не сумњате у дозволу! Како мислите да остварите ваш план о уставности?

Кнез. — Ја мислим да ћемо успети, и из сасвим простог разлога, јер ми знамо шта хоћемо, док присталице владе, подељене у неколико група, не знају куда ће. Ми нећемо уступити.

Научник. — Ја се као демократ радујем што се ви не плашите да дате опште право гласа, да га чак дате масама које не умеју ни да читају ни да пишу.

Кнез. — Ми се од тога ни мало не плашимо. То је једини пут ка сигурном напретку.

Данац. — Имате потпуно право, јер је ваш садашњи режим тако грозан да револуција не може никако стање учинити горим. Под другим условима могло би се наћи да би реформе као: слобода штампе, слобода удруживања, неприкосновеност личности биле прече од истинског увођења општег права гласа у једној земљи у којој од 130 милиона становника 117 милиона не умеју ни да читају ни да пишу. Није да ја преувеличавам значај ових тековина за развијање личности. У наше дане многи Талијани из нижих класа, многи талијански сељаци, и ако не умеју да читају и пишу, чине несумњив утисак цивилизованих људи. Али то се објашњује тиме што талијанска раса има за собом две хиљаде и пет стотина година културе. Другаче је с Русијом. Један неписмен Рус или Татарин у извесним околностима је врло опасан човек, јер је он биће коме се може уселити у главу све што се хоће. Треба му само рећи: „То је кривац за све несреће“ и он ће му размрскати лобању. Ништа није лакше него подићи Русе противу јеврејског становништва, Татаре

противу Јермена, и као резултат имати најодвратније покоље.

Кнез. Прост руски народ није ни суров ни свирен. Њега обузме беснило само када га лажима драже, и сви наши напори покушавају да учине крај проливању крви.

Данац. Не велим ја да је крива зато сама словенска раса. Суровост и глупост биле су недавно једва нешто мање у скандинавским земљама. Може ли се замислити што дивљије од становништва у Штокхолму које је 1810 мучило и убило грофа Ферзена, коме су прво, када је био оборен ударцима кишобрана, исконали очи. И то због луде вести да је он отровао Христиана-Августа, који је изненада у Скопу умро од капље. Ја се сећам на један, срећом мање трагичан догађај из моје прве младости, када је становништво Христијаније било напало на градску ложу слободних зидара и полупало прозоре на њој, јер је поверовало вести по којој су Норвежани окривљавани да продају малу децу и да их шаљу код „Свиње-Турчина“.

Људи цивилизованих држава су створења једва изишла из најгорег варварства. У Француској су још за старости Волтерове тако зване „богохулитеље“ ударали на најгрозније муке. Џелат им је усијаним кљештама откидао језик, и растрзали су их, као на пример једног деветнаестогодишњег племића де ла Бара. Протестанти и они који су им симпатисали нису гоњени ништа мање свирепо. Жан-Пјер Еспина био је до смрти осуђен на галеру и полунаг прикован ланцем за веслачку клупу; он је тако проживео двадесет и пет година само зато што је једне ноћи нахранио и дао преноћишта једном протестанском свештенику.

У Енглеској се, још 1825, вешали не само одрасли него и деца испод дванаест година, ако је украђена ствар вредела више од два шилинга.

Још јуче ми смо у западној и северној Европи били толики варвари, и од тада... нисмо се сувише уздигли.

Али боље да чујемо нашега Француза и видимо шта он мисли о општем праву гласа.

Француз. — Ја бих Русима радо дао опште право гласа. Међутим, има места страховању да они не гласају као наши сељаци 1851 године, који су нам тако наметнули царство.

Кнез. — Зар је могуће да човек као ви, чији је радикализам свуда познат, није демократ?

Француз. — Сматрају ме за демократа и свакако треба да се зовем тако, јер сам свом душом својом бар радикалац. Али, ако сам демократ, ја сам то без одушевљења. Ја немам вере у народ; истина, ја још мање верујем владајућим класама. Од свију грозних зала, демократија је ипак, на крају крајева, понајмање несношљива.

Кнез. — Али за нас Русе нема друге могућности, нема другог излаза осим демократије. Шта више лакше је увести код нас него ма где, пошто је наш дух, у самој својој основи, скроз демократски. Али, ви који од толико времена учествујете у политичком животу француске демократије, какав нам савет и упутство можете дати пре почетка наше *self gouvernement?*

Француз. — Ја ћу вам одмах поверити једну тајну, под погодбом да је никоме не прокажете. Демократија је — влада скоројевића. Ко се брзо узвисио, у девет случајева од десет, чим дође до утицаја испрва је засенут сјајем силе коју је имао за задатак да обори, и потом он прелази на ту страну. Он постаје издајица по, тако рећи, једном психолошком закону. Он осећа привлачност ка свакој аристократији, осим аристократије интелектуалне; он је за владу поглаварâ, само с једиим ограничењем што осећа све већу и већу одвратност према интелектуалним поглаварима. У својој савести и по својим делима он постаје све више и више реакционаран.

Ви сте их могли проучавати изблиза код нас у Француској. Ја не говорим о Феликсу Фору, коме је до тада непозната моћ толико завртела мозак да је био постао смешан изигравајући владара, и до пијанства уживајући у својим интимним везама с царевима и краљевима. Али се та појава може запазити и тамо где је узела облик

мање смешан. Лубе је рођен у једној простој средини и био је испрва обичан адвокат; Делкасе је син једног вратара, Рувје једног кувара. Када такви људи дођу једном до власти увек показују наклоности ка десници. Ако их високо друштво не заслепи; њима ласка да му се приближе, или их још висина положаја начини охолим. Делкасе је рекао једнога дана: „Док је руски цар неодлучан седео тако за овим столом, док сам ја ишао по соби горе доле, развијајући мој план, било је тренутака када сам морао да учиним велики напор да бих дао тачан одговор на питање: ко је од нас двојице цар, а ко министар?"

Кнез. — Али, да би се уздигао, скројевић мора да је интелигентан, да је виши човек. А то је већ једна врста јемства. Још више, он је изабраник народа, а то даје увек више спокојства него да је произвољно наименован каквом владом.

Француз. — Ко зна? Ја нисам сигуран. Некада сам мислио тако, али сада не мислим више. Наши судови више не уживају нарочито поштовање, а има разлога за то. Али ја се питам да ли би били на вишем ступњу, кад би судије бирао народ. Енглези су нашли једно боље средство; они имају врло мало судија, док их је код нас сувише. Они узимају човека који ужива опште поштовање, који је беспрекорне прошлости, поставе га за судију и даду му 250.000 динара на годину. Тако је он независан, и, у случају, осудио би у једном спору чак и краља Едварда, ако би био крив.

Кнез. — Али ви нећете порицати да је онај кога ви називате скоројевићем, изабраник народа, човек обдарен и, у том смислу, виши.

Француз. — Ја то нећу порицати, ни... тврдити, још мање. Демократија развија једну извесну врсту способности за парламентарни живот; и ону врсту разумевања која је потребна да се задобије утицај на суверенитет народа и да се доспе до нечега што је као неки средњи ступањ политичког образовања. Изван тога никакве способности,

никаквог разумевања. Нигде се то боље не види него у Америци, где се од политичара тражи једна тачно одређена количина знања, и то, да он зна да је стиче ради тога.

Знања која немају непосредну и несумњиву примену нико не тражи. Више и финије образовање сматра се као раскош и презире као сувишно. И што је горе: људи који имају такво образовање постају сумњиви и бивају уклањани свима средствима. Из тога излази та рђава последица да бољи људи постају непријатељи демократије, или дижу руке од јавних послова.

Кнез. — Ви нас жалостите. Је ли могуће да ви, с вашим богатим политичким искуством, ви тако рђаво гледате на људе које је народ изабрао? Ми се надамо да ће од људи народом изабраних већину састављати људи које зовемо интелектуалцима и који су сушта противност нашој бирократији.

Француз. — На несрећу мало је корисно да изабрани буду интелектуалци. У политици карактер вреди више од интелигенције, а њега не даје образованост. Испрва ће кандидат несебично служити својој отаџбини. Али после ступају на позорницу бирачи који му намећу свој захтеве. Због чега мислите да се у Француској чак и не говори о предузимању мера за сузбијање потрошње алкохола, која међутим расте све више и више, и у чему ми, на несрећу, у овом часу превазилазимо све друге земље? Јер у земљи винограда, као што је наша, посланици, који би постали присталице умерености, не би никада били поново изабрани.

Поред сагласности са својим бирачима политичар треба да испуни све обавезе према својој странци. И тако сва независност изумире и политички ниво се стално спушта.

Кнез. — Изгледа ми да ви ваше закључке изводите из рђавих политичких навика једне земље, и да ви придајете одвише важности погодбама и околностима које су изван саме суштине демократије и припадају само начину њеног опстанка у једном даном тренутку, у савременој Француској.

Француз. — Када би то било тако било би добро. Али није. Проучавао сам највише демократију земље која ми је најмилија — старе Јеладе. Атинска демократија, демократија једног од најдаровитијих народа на земљи, била је без сумње најчистија на свету, најбоље примљена самом *природом.* Једнога лепог дана она осуди Сократа на смрт. Зар сва демократија не осећа свакога дана потребу да Сократа осуди на смрт? Бојим се, да није тако!

Данац. — Наши руски другови у говору неће рђаво узети моје речи. Али мени изгледа мало чудновато да се тако ватрено препиремо о опасностима од једне ултрадемократске владавине као последице руске револуције. Јер ни сама револуција није дала још резултате вредне пажње, и изгледа ми да смо изабрали незгодан тренутак да оцењујемо опасности које би донело стварање у Русији једног демократског режима с општим правом гласа, док најодвратнија бирократија за коју историја зна остаје непрестано на власти и никако не мисли да је се одрече. Изгледи да се остваре уставни планови Конгреса нису по моме мишљењу врло велики. Истина да владин план односно Думе није још објављен, али ми вам можемо рећи да се он неће тако подударати с проектима Конгреса. Затим се намеће једно друго питање: треба ли — да или не — бојкотовати Думу? А како нема у руском народу довољно једнодушности да би бојкотовање успело, требаће, очекујући то, примити понуду владе, чак кад би то била сама лакрдија. Биће потребно примити лоше и тупо оружје које вам се пружа, с надом да ћете с њиме задобити ново, модерније. Што се тиче мене — то се већ по себи разуме — ја пратим ту тежњу с најлепшим жељама. Али сада, као и увек, мени изгледа да руска мишљења поводом тога шта треба радити у тренутку победе предвиђају ток догађаја и — шта више — спречавају да се победа задобије. Временом се може доћи до споразума о употреби медвеђе коже. Али је сада потребно најпре убити медведа.

Научник. — Већ му из свију жила отиче крв — то

је ван сумње. Плевеова смрт била му је тане у чело. Аутократија је уздрмана у својој Русији. Рат у Манџурији показао је њену трулеж. Крвава недеља у Петрограду уништила је легенду о цару-оцу. Аутократија се отиснула низбрдицом и може се предвидети дан у који ће она нестати. Нашој бирократији избројани су дани, и нису јој још многи остали.

Данац. — Ја мислим да велике радничке организације уливају највише наде. У руској Пољској покрет је оживео тек од оног дана када су пољски социјалисти ушле у њега и јеврејски радници организовали се у свој *Bund*.

Уосталом сви покушаји побуна нису били вођени противу оних које се хтело да погоди. Није то влада која највише страда од штрајкова и других сличних демонстрација. Највећи део револуционарне политике у Русији још је демонстративна политика. Али демонстративна политика само је протестовање немоћи, узалудно расипање ненаоружаних или слабо наоружаних сила. Моји руски пријатељи у Лондону хтели су да се дивим Гапону, којим су се одушевљавали, кад сам се ја тамо бавио. Ја не видим ничега великог у томе што један човек води улицама ненаоружане гомиле и пушта да их пушкарају. Моји париски другови другаче су га ценили. Ја се не могу ништа више одушевљати побуном *Кнеза Потемкина*, која се завршила предајом лађе и крвавом осудом људи на њој. Сва та дела, лишена плана, непаметна, мене жалосте.

Кнез. — Немогуће је поредити духовни развитак у Русији с развитком у малим скандинавским државама. Руска пословица вели: „Федора је велика али глупа, накит је мали али драгоцен“. Ми полако корачамо, али ипак корачамо, и ако је Велико-Рус спор, други народи, покорени под руски скиптар, убрзаће наше ослобођење. Мало-Руси, којима припада и наш пријатељ овде (Максим Ковањевски), већ су хитрији народ. Други народи, сваки за се, примили су на себе иницијативу покрета, али и нас

вуку. Несрећа је за нас што се овде-онде по Европи меша великоруски народ са бирократском владавином коју преставља једна независна мешавина без везе са народом коме крв сиса.

Данац. — Немојте се љутити — али ја не верујем у ту тврдњу коју добро познајем и коју страсно заступају у Русији. Када сам је прошлог пролећа побијао у *Русу*, одговорило ми се ватрено, позивајући се на познато незнање странаца свега што се тиче руских ствари. Ако сам се преварио, то није било из незнања. Имао сам у виду стварне случајеве. Несумњиво најдаровитији младић кога сам ја познавао имао је петнаест година и био је из једне од најугледнијих руских породица. По своме знању и тежњама он је био један од оних за које се може мислити да ће ући у ред ослободитеља свога народа. Шест година касније он је био чиновник у владиној служби. Због многобројних хероја и мученика ниског рода или племићског порекла, не треба заборавити множину оних који издају пре него што су навршили тридесету и увлаче се у бирократију. Допустите ми да још наведем пример с Полонским, племенитим и финим песником, пријатељем Тургењевљевим. Срећан сам да сам га лично познавао: задобити његово пријатељство било је за мене велико задовољство.

Ја као благо чувам једну малу слику у бојама коју је он за мене израдио својом руком. Али зар то није сувише жалосно да он зарађује свој хлеб као владин цензор, и да руске нарави омогућавају такво понижење? Човек као Полонски — члан руске бирократије?

Да бих у *Русу* доказао своје мишљење навео сам чињеницу с одашиљањем цару депутације петроградских писаца да затражи слободу штампе и чији је предводник био директор *Новоја Времја*, Суворин, који је и до сада остао званични бранитељ свију неправда, свију срамота које произлазе из бирократије. Најкарактеристичније је да је редакција изоставила тај део из мога чланка: нисам знао да је на челу њеном био сам син Суворинов! Али

ако се личности, као Суворин, неоштећене извлачиле из садашње унутрашње кризе, то је зато што криза није тада дубоко продрла у земљу.

Ох, не! Провала између званичне и радикалне Русије није толико дубока колико изгледа. Сви смо ми читали заједљиве и поражавајуће речи старога Толстоја противу Александра I у *Једином и необилазном:* да и није у *Рату и Миру* од тога императора начинио једно више биће, једног правог полубога, он не би имао потребе да сада говори о њему с толико силним презирањем. Међутим, када је писао свој роман он није знао што сада нарочито истиче: да је Александар знао за заверу противу свога оца и да је одобравао.

Научник. — Ја се бојим да ви немате право, али у садашњим приликама не треба то сувише гласно говорити, да не бисмо ослабили веру и храброст наше младе *интелигенције.* О једном само сада не може бити ни сенке сумње. У Русији се иде напред, иде се журно. Узмите као пример ово: лист нашега пријатеља Собољевског *Рускија Вједомости,* који је учинио толико користи последњих двеју година, заузима у овоме часу првенствено место у Москви, док *Газета* (Катковљева), која је чак и после његове смрти имала сто хиљада претплатника, спала је на 15.000. Замислите да врло слободоуман лист *Рускоје Слово* има у овоме часу сто и педесет хиљада претплатника. То су речите ствари. Ви се сећате нашега писца Немировића, који нам је ових дана као очевидац изнео разлику која постоји између наших јадних руских трупа у Манџурији и јапанске војске. Када Јапанци пођу, сваки војник иде својим путем, загледајући у компас и карту предела, не освр́ћући се да види има ли кога за њиме или поред њега; он као мрав иде напред, преко брда и долина, увек напред, ка своме циљу. Наши Руси, на против, не могу да иду, ако их претходно не наврстају, раме уз раме; они се устежу и постају плашљиви ако не осећају више близину суседа. Они могу само у гомили да се боре и да раде.

Али баш та слабост може се у садашњим приликама, за време периоде реформа, у коју улазимо, окренути у нашу корист. Треба само имати вођа у које ће масе имати поверења; тада ће им милиони појединаца у гомилама следовати.

Данац. — Немировић Данченко такође нам је испричао да један јапански подофицир може, у одсудном тренутку, предузети команду над целом четом, док руски војник, „света безбојна животиња“, како га је крстио генерал Драгомиров, уме само да умре као јунак. Како руски народ није предузимљивог духа, желети је да га вође добију и да милиони људи иду за њима, раме уз раме! Али онда треба почети од почетка, а почетак је укидање цензуре и завођење неприкосновености личности. Без тога шта значи тада Дума! Али на томе се пољу ишло пре уступајући... И овога пролећа *Рус* ме је позвао да пишем, не водећи рачуна о цензури коју су тада сматрали за скрхану; затим је лист добијао опомену за опоменом и био најзад угушен. А када ме је скоро једна група књижевника и уметника позвала да узмем учешћа у једном предузећу популарних руских издања, које су они смислили, позив да одговорим на питања (о Думи, о души рускога народа и његовој будућности) завршавао се овако: „Како још немамо слободу штампе, молимо вас да ваш цењени одговор удесите на начин да он може проћи између Харибде и Сциле руске цензуре“. Ја сам у одговору водио рачуна о томе.

Кнез. — Неће се на првом месту тражити слобода говора него обустављање крвопролића у земљи. То ће бити само могуће онога дана када један конгрес буде сакупљен и у своје руке узме управу земљом. Када ми будемо имали Народну Скупштину, она ће одмах дати Русији модерну уставност, и сва врлина уставности постаће наша сама собом. И ја сам мислим да у политици карактер више вреди него интелигенција, али ми имамо међу нама не мало људи који се с правом могу сматрати као карактерни. Не треба се више много плашити да

власт не падне у руке скоројевића који могу бити занесени величином и спољним сјајем. Руско племство и универзитетска *интелигенција* — ето шта одговара оном што је био Трећи Сталеж, у Француској, 1789; а ми се нећемо дати заслепити.

Зло је што се упоредо с политичком револуцијом јавља код нас и социјална револуција, и то у таквом облику да се може сумњати да бирократија хоће да се послужи социјалном револуцијом, да сузбије политичку. Учестани покољи које власт ни на који начин не спречава и које најчешће она сама припрема, у главном су само резултат те тежње.

Међу тим ја сам пун наде и многи је деле са мном. Револуционарна епоха почела је у Русији, и после крваве анархије доћи ће доба радикалних реформама...

Али ево, оркестар је почео да свира, и ми не можемо више да чујемо своје сопствене речи.

Георг Брандес.

(С француског превео Никола Антула).

ЛИЧНОСТИ У СРПСКОМ УСТАНКУ ОД 1804 ГОДИНЕ.

Неке карактеристичне забелешке о лицима која су руковала пословима и имала какva утицаја на Српски Устанак од 1804 године.

(Крај.)

Следећа околност даје места многој сумњи код ове тројице.

Кад су се, прешав натраг, нашли међу Србијанцима, и кад су већ учинили своју походу Бећир-паши, доби Црни Ђорђе од неког Земунца, чије је име било потписано, једно писмо у коме су стајале ове значајне речи: „Чувај се, Ђорђе! Ичко и владике су тврдо решили да те уклоне; они често иду Бећир-паши да му изложе своје планове — чувај се тих људи“. Ђорђе се због тога толико разјарио, да је свугде говорио, а и готов био, да их сву тројицу на месту побије. Али се други прваци, а нарочито Јанко Катић, умешане и тек с великом муком га учинише пажљивим колико је то невероватно, нарочито што се тиче Ичка. И ма да је изгледало да се Ђорђе сасвим умирио, ипак се не могаде уздржати, а да им не пребаци, наглашујући им да би их, само да је глас био истинит, сву тројицу метнуо на један чамац, истерао на сред Саве па побацао у воду. Али сад могу бити мирни, јер и он сматра да је то измишљотина.

Да ли је у ствари било чега, да ли је Ичко мислио да би, свестан свога утицаја на остале вође, могао падом Ђорђевим извести многе своје намишљене планове,

сасвим је још непознато. Толико је извесно, да су у Земуну и приватни људи, а и чиновници и званичници, много што шта рђаво говорили о Ђорђу и сликали га у врло црној боји. Напротив, с друге стране, Ђорђе са Катићем и осталима без поштеде су приписивали самом Земуну и Земунцима сву кривицу што су имали толико да се муче око дахија, што су запали у извесне неприлике, а нарочито што су упали у дугове и друге неприлике које су чиниле да се ствар одуговлачи. Не може се баш знати да ли су и у колико ове две странке имале право. Као извесно може се узети да је сваки који је дошао до Саве да разговора с ким, био то трговац, официр, духовник или чиновник, сваки је чинио предлоге, давао упутства, опомене, што се све напослетку сводило на то, да је сваки гледао своје сопствене интересе или тако што, ма на који начин протурао своју личну корист, а тиме не само што се показало много прљавих ствари и преваре, но што је још главније, учинило се да су сами они људи долазили често у такву забуну и неприлику, да напослетку нису знали шта треба да раде и кога да слушају.

Сад прелазимо на праве вође Србијанаца.

1, *Ђорђе Петровић*, звани Црни или Кара — што опет значи црн — човек сасвим прост, необразован, без икаква научна знања, не зна ни да чита ни да пише. О његовом карактеру се прича много рђавог, као: да се често опија, да је у љутини убио својом руком више њих и да су га ваљда због његове лењости, или несавитљивости, или најпосле што је највероватније и због незнања, једва приволели да изађе пред Беђир-Пашу и да му покаже дужну потчињеност. Такође се говори да су многе користи изгубљене што по својој вољи или није хтео да испуњава, или је просто мењао већ одређене планове рада против дахија. Једном речју, њему се приписују све мане својствене сировом и при том жестоком човеку. С друге стране задобио је он код Србијанаца за увек прво место, те вођење данашњег рада у Србији

зависи поглавито од њега, а то је све учинио својом простотом, личном храброшћу и одлучношћу а и угледом, што је он први почео да диже устанак и још одмах у почетку привукао све себи, те тиме веома импоновао осталим војводама, који су се доцније дигли. Он говори врло ретко и мало, особито у разговору са знатнијим људима, али скоро увек уочи ствари са најважније тачке и врло често показује да се он веома брине и за обичне ствари. Неколико искусних људи који су га по мом захтеву посматрали и пред којима није имао разлога да се претвара, уверавали су ме да он сам признаје искрено да је доста неискусан и да зна турски начин вођења рата. Недавно разговарајући се с једним духовником испољио је карактер човека који часно и поштено мисли, и до ситница је описивао, преко обичаја, на дугачко све своје бриге. Он нарочито жели да целу ствар види што пре свршену, али и истиче многе тешкоће; рекао је да се све скупља око њега, све су наде на њега управљене, а он сам не зна шта му треба чинити; Турци не поштују ни мало ни султанове ни везиреве наредбе и он би се радије жртвовао но што би пустио да народ падне под ранији притисак и варварство. У везира он полаже врло мало наде.

Војводе, које су у његовој близини, као: Јанко Катић, Сима Марковић, Васа Чарапић, Станоје Главаш показују према њему особито поштовање, а он их сусреће с поверењем, отвореношћу и простотом. Кад се цео устанак сконцентрисао у Београду, добиле се прилике и мало удаљеније вође да се са њим лично познаду, ма да су и пре тога, нако удаљени и непознати, радили ипак зависно од Ђорђа. Према нашој влади, у опште, да се изразим његовим речима, према Немцима, показује безгранично поштовање, и често у згодној прилици и рекне: „Немци! Ми никад нећемо заборавити вашу доброту и ваша доброчинства“.

5. *Јанко Катић* је истина прост, али уочљивији од осталих, гибак, духовит, у опхођењу вешт и пријатан

човек. Пре устанка је био угледан обркнез. Говори добро турски. Од свију је најречитији и ужива највеће поверење Црног Ђорђа. Колико и Ђорђу толико и њему лежи општа ствар на срцу. У осталом, карактер му се не показује као баш најбољи, јер је он заједно са Ичком био умешан у оном догађају са бившим београдским владиком. Свој велики утицај код народа није стекао само својим везама са Црним Ђорђем но и пре устанка одлично показаном умешношћу у појединим народним неприликама, а и у односима у којима је стајао са најистакнутијим људима турске управе. Он сад од стране раје врши код Бећир-паше дужност комесара који предаје храну за турску војску.

6. *Сима Марковић,* пре устанка кнез, има код Ђорђа исто тако великог утицаја као и Јанко. И он се често одаје пићу.

7. *Васа Чарапић.* Прост, али код својих врло уважен човек. Од свију је најпредузимљивији и најсрећнији ратник. Он је увек био при најмучнијим и најтежим предузећима и ствар ипак није никад пропадала.

8. *Станоје Главаш.* Весео млад човек, полаже много на спољни сјај, има леп и пријатан стас. Мало се пашти око управљања општим стварима, али је предузимљив и дрзак ратник. Пре устанка, подстрекивањем и одобравањем једног од дахија, био је хајдук. Његов утицај на јавне послове врло је мали. С Ђорђем је шурак, и Ђорђе га држи као свог љубимца.

9. *Јаков Стефановић,* пре устанка богат и код својих врло уважен човек, брат обркнеза Алексе Стефановића, кога су убиле дахије због горе поменутог писма; човек добар, питом, од свију вођа најприступачнији за све паметне савете. У почетку је заповедао заједно са неким обркнезом Николом Грбовићем, па кад су из Ваљева и из целог дистрикта истерали насилнике, крете се он сам са великим бројем Ваљеваца Дрини и тврђави Шапцу. Изгледа да међу својим потчињеним одржава најбољи ред и дисциплину и да врло тачно разликује добре и мирне Турке од рђавих, па се томе сходно и

понаша према њима. Па и спољашношћу уме он да, без великог сјаја, задобија угледа код својих људи. Он је први који је изашао на сусрет Беһир-паши и који се на све могуће начине трудио да према ономе, што сам им ја по највишем наређењу саветовао, улије и свима осталим војводама поверења према Беһир-паши. Без њега се није слала везиру ниједна депутација.

У опште, он се труди да, како Ђорђа, тако и све остале, приволе на добре савете, и само се добром примеру и марљивости овог човека има захвалити што су сви ти људи почели веровати Беһир Паши.

Једино што му се данас мало замера, то је што сувише времена посвеһује својим приватним домаһим стварима.

У осталом, може се као извесно узети да је овај човек задобио највеће поверење народа у ваљевском, шабачком и дринском дистрикту и да заједно са својим синовцем, протопрезвитером Матијом Ненадовићем има врло јака утицаја на народне послове.

10. *Матија Стефановић* син, од Турака убијеног ц. к. обрлајтнанта, а за тим обркнеза Алексе Стефановића. По занимању је свештеник, и то протопрезвитер. Он у ствари не располаже великим знањем, али је ипак најученији од свију који су око њега. Његов морални карактер досад се показивао увек са најбоље стране. Наиме, то је уљудан, скроман, свима добрим саветима приступачан и при том врло вредан човек. Од почетка устанка био је покрај свог стрица Јакова Стефановића; затим је отишао Ђорђу и осталим вођама и одржавао је међу њима, било усмено, било писмено, сталну везу. Сва писма у опште која се ма где шаљу од њега су. Сви хумани и предусретљиви кораци приписују се овом човеку. Својом неуморном вредноһом и некористољубивом усрдношһу за опште ствари стекао је и код вођа и код осталих нарочитог уважења, те се само по себи разуме да има великог утицаја на све.

Недавно се један ближи посматралац српских вођа изразио да би можда до сада српске ствари биле по њих корисно свршене, да су само све вође тако вредне, тако

наметне и пријемљиве за добре савете као што су протопрезвитер Матија и Јанко Катић.

11. *Радич Петровић,* пензионисани ц. к. капетан, Србин по рођењу, недавно је прешао по вољи самих Србијанаца а и од своје жеље, да помогне својим сународницима у њиховим тешким приликама.

Како је овај човек служио баш за време рата у регуларном ц. к. трупама, како је упознат и с турским и српским начином ратовања, а и раније код Срба познат и угледан, то је лако помислити да он може чинити добре услуге и имати неког утицаја на њих.

Недавно се изразио пред неким својим повереницима да му често пропадају његови најбољи планови, јер се час њему даје заповедништво, а час се опет Ђорђе помете, не сећајући се шта је раније заповедио. У опште, Ђорђа и остале вође, изузев Јанка Катића, Јакова Стефановића и протопрезвитера Матију, описује на начин за њих мало ласкав.

Према овоме изгледа да овај човек нема оног утицаја код Србијанаца коме се могао надати при свом преласку.

То су људи, који узимају највећег учешћа у устанку и који су свуда познати. Има их још неколико који ратују на Дрини и Морави и не потпадају ни под Црног Ђорђа ни под Јакова Стефановића, дакле нису толико важни да би заслуживали да се нарочито описују. Могуће је по неким знацима и вероватно је да има и других Србијанаца који имају нешто значајнијег удела у вођењу устанка, али о којима се не може говорити, пошто не раде јавно.

Толико је извесно, да ако судимо према духу и даровитости овог, истина сасвим некултивираног народа, видећемо да није мали број људи који као Црни Ђорђе и друге војводе имају решљив, природни дух; који спајају многе природне духовне снаге са личном храброшћу и који су увек спремни да се одупру насртљивој невољи и свакој неприлици.

Стеван Стратимировић.

(С немачког превео Павле Стевановић).

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

ПОРЕКЛО ПРИЧЕ „ТРИСТАНА И ИЗОЛДЕ“ И „ТРИСТАНА“ ГОТФРИДА ШТРАСБУРШКОГ.

Г. Светислав Стефановић назвао је погрешно причу о Тристану и Изолди старом *германском*, у једном свом есеју из енглеске књижевности („Мала Библиотека“, Св. 136—138, Стр. 137). Критичар „Есеја“ Стефановића, Г. Војислав М. Јовановић, констатујући ову погрешку, („Српски Књижевни Гласник“, XIX, 4, Стр. 314), начинио је две друге.

Келтско порекло Тристанове историје није несумњива ствар, како каже Г. Јовановић, напротив сумњиво, и у новије доба научници је почињу напуштати, а усвајају мишљење једног од највреднијих испитивача Тристанове историје, Волфганга Голтера („Die Sage von Tristan und Isolde“, Studie über ihre Entstehung und Entwicklung im Mittelalter. München, 1887. Затим у „Zeitschrift für romanische Philologie“, XII, 348 и тд.; и најзад у изводу к његовом издању Готфридова „Тристана“), да је прича у главном француска, а да се у њој налазе и други, интернационални, германски, ориенталски, а свакако и келтски елементи (келтски поглавито у именима, међу осталима и у имену *Тристан)*. — Даље, добро се зна да версија Готфрида Штрасбуршког *није* само *превод* Томасове англо-норманске версије, чему противно тврди Г. Јовановић. Ово се не би могло тврдити већ ни због тога, што се обе версије не дају тако лако поредити, јер

Томасову версију, од које је остао само одломак, познајемо баш одапде, где Готфридов спев престаје, што га песник, спречен смрћу, није довршио. Било је дуге и страсне препирке међу научницима, да ли је Томасов текст уопће послужио Готфриду подлогом, али после објаве норвешког прозног романа о Тристану, који је постао по Томасу, а сродан је са Готфридовом версијом, и на основу закључака са енглеског спева о Тристану у строфама који је сродан са свима текстовима о којима је овде реч, слажу се данас ипак сви у томе, да је и Готфриду главни извор био Томас. То међутим наравно никако не значи, да је Готфридов „Тристан“ „само *превод*“ француске версије Томасове. Међу свима класицима средњевековне немачке књижевности Готфрид је понајсамосталнији, у оном смислу те речи који важи уопште за средњи век. У његову „Тристану“ има не само новог текста (ван сумње његово је оно што говори о себи, затим о књижевним приликама у Немачкој), већ и нових погледа на ствари, и он се у многим тачкама разилази са Томасом из естетичких и рационалистичких разлога. Ово не би било тешко показати, упоређењем његова „Тристана“ са Томасовом версијом, у колико се она даје у свом првом већем делу реконструисати према версијама које су од ње потекле а у целини држане. Уз све то долази још сасвим други облик код Готфрида.

М. Ћурчин.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ПОВЕЋАЊЕ СУБВЕНЦИЈЕ — РЕПЕРТОАР — ИГРА.

(Крај).

Баш нека нови закон обезбеди материјални положај глумачки најлибералније, нека се драмска школа одмах оснује, као што и треба, ипак ће се глумци за Народно Позориште, за приличан низ година, рекрутовати, великом већином, као и досад, из путничких дружина. Ти су млади људи без стручне спреме, јер за партију која ради ту „радњу" не постоје никакви прописи; ако ко од њих имадне дара, права је срећа. И једни и други, упућени на себе, набирчећи мрвице неке уметности по новинама, једва прочитаним, по пробама, на двоје на троје, и у разговорима, понајвише празним, уобразе очас, заједничком логиком, да су дорасли за улоге, које им се деле у оскудици других или због рђавог система. Немајући уз то самосталности, они западају, готово без изузетка, у бесмислено имитовање старијих. Имитују се, наравно, оне особине на површини, које би се могле карикисати, јер оно што је добро, оног је чије је. Тој манији, која се даје разумети, или противно изреци, не и опростити, подлежу и они који имају у себи непресахло врело искрених осећаја (пример, који нарочито буни: Г-ђа Милутиновић). А мане које се прилепе у младости, остају. Не опомене, него практични упути у народном репертоару, једином у стању да им да маха, потребни су тим млађим као кора хлеба (пристајем с њима заједно, да се ова фигура разуме буквално). Није још реч о образо-

вању дара, него о практичној школи, у што чешћим разговорима, ради првих поука о изговору (на нашој се позорници чују чак ъ и ь, место јасних српских самогласника, па акценти, позоришни који се преносе с колена на колено, или личини из разних крајева); о говору (наклоност ка оном нашем неписменом, небрежљивом, неодређеном начину изражавања, оскудан речник, или високопарне фразе из улога), о држању (незгодни, неприродни гестови, нека млитавост код извесних, а одсуство грације и код женских), о понашању, и т.д. Упоредо с тим ишло би одвикивање од навика које се и нехотице присвоје из кафане и околине, у гесту, мимици, интонацији (има тога и у женских), од самовласног уметања у текст (тако је Г. С. Динуловић, једном, „ојачао" у *Веселим женама виндзорским* Шекспирову прозу), који се не поштује, од истицања реченица које изазивају пљескање, најзад од оног претеривања и подвлачења дречећим бојама, по каткад крајње неукусним. После овог дошао би позитиван рад. Игра наших глумаца нема стила, а требало би да он буде за све исти. Београдског глумца по том знаку нећете познати у хиљаду. Сваки вуче на своју страну. Ако има дара, продре самоникло и тера за свој рачун; ако га нема, довољно му је рутине и слободе, па тера опет за свој рачун. Подређеност појединца општем утиску, по оном вајкадашњем правилу: у целини за целину, као певање у хору или свирање у оркестру, у нашем позоришту се обично своди на свикавање колега једног на другог. Ова ствар има и своју суптилнију страну, општи тон игре. Код нас има тонова, и то врло диспаратних, али један заједнички тешко је уочити, и следствено не може се говорити о његовој каквоћи. Сећате ли се какву је ноту унео Г. Руцовић у наш ансамбл, а какву уноси Г. Б. Димитријевић. Наше представе с те тачке могу бити интересантне, или нису хармоничне. Томе су великим делом узрок и променљива или никаква директива, несређеност репертоара и честе промене у саставу трупе.

Новом субвенцијом моћи ће се поправити глумачке плате, материјални положај у опште неће им се моћи регулисати. Најпростији начин осигурања глумачких породица — јер за њих нема ни од куд пензије — био би, нема сумње, да чланови Народног Позоришта добију права државних чиновника. Оно што се бави уметношћу у овој земљи, ваља да буде једнако третирано. Сликари, вајари и музичари, који се на основу доказане спреме приме у државну службу, постају нижи па виши учитељи вештина по средњим школама. Глумци нису у том друштву, које је њихово сасвим природно. Међу значајним људима у укупној српској уметности стоји Тоша Јовановић упоредо са Јосифом Маринковићем, Стеваном Мокрањцем, Ђорђем Јовановићем и Павлом Јовановићем. Он, истина, не би могао да поднесе судији никакву школску сведоџбу, али он има нешто друго: тај човек довео је до данас једну грану српске уметности, глумачку, до највеће висине. Он чини један део народног поноса. И међу нашим живим глумцима има даровитих и потпуно достојних свеколике пажње државне. Најзад, највише части, новим законом ујемчене, до којих би српски глумци у својој каријери могли доспети, не би ни смеле бити на домаку свакоме од њих, јер иначе нису части. Стицање права просто годинама службе, не сме се апсолутно допустити у кући која је подигнута за вештину. Овим разлозима, који су за мене врло убедљиви и речити, поткрепљавао сам своје предлоге, али ми се учинило, а и сад ми се чини, да се решењу у том смислу не треба надати, па се за времена постарати, колико се може, другим путем, да се пензиони фонд најпре спасе од очевидне пропасти, а за тим умножава. Јер за пензије чланова Народног Позоришта и њихових породица, мораће се, по свој прилици по угледу на учитељски, образовати нарочити фонд од овог који већ постоји. Да се не остане само на речима, особито сад, кад се не мора, предложио бих, да се од оволике субвенције, одржавши сва остала прописана притицања, улаже извесна сума редовно годишње у тај фонд, који

ће ипак, какве су прилике, остати још дуго једна од великих брига свакој управи. Управо с тога, што је наша глумачка вештина, услед несистематичног рада и небриге, на слабим ногама, мора се, желимо ли је имати, поднети за њу много више него иначе. Ако државу стаје Позориште 100.000 динара на годину, онда је она дужна, да не би трошила новац бадава, кад већ неће ради свога достојанства, обезбедити пристојно људе, којима је поверила врло важну грану народне културе. Што Јоца Савић, после двадесет година службе, добија педесет марака, и то „у путу милости“, неће одвратити немачке редитеље од Минхена, нити ће баварско дворско позориште оцустити, ма да не даје ни личне пензије, али код нас би. То знам из искуства, и ако ће и најгори београдски глумац, стекавши право, примати, не молећи никог, пензије три пут више, него Савић милостиње. Што француски глумци не могу да буду одликовани орденом (скорашњи Сарин случај), а наши могу, не вреди, јер, с друге стране, никаква брана никаквом уредбом није стављена компромитовању глумачког заната по земљи. Субвенција дакле државна не сме да буде мања од садашње већ и зато, да би се имало од чега одвајати, стално, сваке године, за фонд. У доброј позоришној сезони износио би тај улог више, у рђавој мање, по извесној скали процентуално од сваке продате улазнице. Могла би се и буџетом одредити нарочита помоћ, као слагачком фонду Државне Штампарије, и у толико евентуално смањити субвенција, али то на исто излази. Да одговори двојаком циљу, коме је намењен: осигурању улагача и осигурању њихових фамилија, капитал фонда требало би да је бар 300.000 динара. Међутим ни онда, кад је само растао, дакле пре крњења, он није био већи од 38.000 динара. У својој најгорој фази спао је испод половине те суме. За тим је нешто скочио, и јула 1905 године износио је близу 19.000 динара; колики је сад, не знам.

Како се пензионисања не могу одлагати, а како, ни после последњих правила, приноси фонда не залежу за

издатке на садашње пензионаре то не остаје ништа друго, до да се нове пензије плаћају из позоришне касе, као што је и одређено поменутим правилима. Разуме се било би куд и камо лакше, да те пензије падну на терет фонду, а каса да поднесе само повишице онима који остану и плате оних нових који се узму, али преображај трупе пречи је од тих обзира.

Нико није противан, да се глумци бољи награде, али да се награде само они који су добри. Да се повиси плата и слабим, за то није под небом нико осим њих самих. Ако игде, то у позоришту пошто је о позоришту реч мора се водити рачуна о личној вредности, јер, на послетку, није право захтевати од света, да плати за представу, у којој ће гледати људе, који нити су кадри да врше свој посао, нити да увиде, како им погрешно изабрана каријера не иде од руке. И то се свети на нама, гледаоцима, ни кривим ни дужним. Па онда, они су на двојаком терету заводу и запремају места бољим од себе. Највећи је добротвор позоришту онај, који награђујући ваљане и помажући их свим силама, гони из њега без милосрђа рђаве. С тога треба отварати очи при примању и унапређењу младих, те не стварати онима што ће доћи овакве кубуре као што су данас, којима су се придружиле до јуче крајње недовољна субвенција и готово коначна пропаст пензионог фонда.

Продукција глумачка и овако скучена и кржљава допушта ипак одабирања. Стање ће се то, међутим, променити, већ није као што је било, све ће се тежи захтеви постављати глумцу, те рђав неће ни моћи опстати. И онда је дужност и услуга рећи ономе ко почиње, да се за раније лати чега другог. Може се истина у том погрешити, али, верујте, ко вреди, продреће кад тад.

Време носи собом утакмицу: још ако нови закон створи довољне гаранције за опстанак, напредак и рад оних без којих и нема позоришта, будућа поколења глумачка долазиће све спремнија, јер се неће одавати том послу, као данашњи старији глумци, не знајући шта их

чека. Без преображаја наше трупе, не може се ни корак напред. Позориште би одавно изишло из повоја, да је упоредо са развитком репертоара, регулисано питање не само његових чланова, него и глумаца у целој земљи.

Демократисање драмске уметности по унутрашњостиваља да прими на себе Народно Позориште и његов путнички филијал. Народно Позориште мораће да постане већма народно и да обилази периодично округе и вароши по Србији. Мислим, да би од тих представа — неке чак бесплатне или по врло малу цену — било значајне користи, као и од филијала. Кад сам о том писао опширније у овој рубрици, то је била лепа жеља, која се сад донекле може извести.

Такве представе, бесплатне или по спуштеној цени, ваља приређивати и у Београду. И то би ваљада био смисао јако повећане општинске помоћи, осим осим оног главног, да Позориште буде међу првим знаменитостима престоничким. По жељама за неким комадом, које су ми стизале и по разлозима који су ми тада навођени, сматрао бих као дужност Народног Позоришта, да специјалним представама ради на поправци укуса београдске масе и ширењу тачног појма о глумачкој вештини. Само, у Београду има још једна публика, о којој ваља водити нарочиту бригу. То су искључиво ђаци. Они и радници имају већ неке повластице у ценама, али за моје време дате су им још веће за извесне представе недељом после подне, на очевидну штету позоришне касе. Али тај мањак Позоришту је био богато накнађен интересом који је га симпатична публика показивала слушајући Стерију и Јакшића. Циклус тих представа, који се почео таман одомаћивати, укинут је под другом управом, наравно, а место њега уведена је она шеста представа у недељи. О њој сам већ рекао, да није могла бити спремљена ни с онолико озбиљности колико остале. Међутим она је требала да послужи популарисању српског репертоара.

На крају крајева, сад ће се јамачно моћи, у већим размерама, за комаде правити и ново одело, и нов наме-

штај и нове декорације ако их нема, и најзад реформисати позорница. Позорница нам је примитивна и мора се модернисати. Претеривати се у свему томе не сме, у осталом нема те опасности, баш и да се хоће. Реч је о ономе, што је преко потребно и што захтева достојанство једног озбиљног завода.

* *

У буџету фигурише она стара кобна сума од 38.000 динара непрестано као стална субвенција. Остатак од 60.000 динара дат је као ванредна помоћ за ову годину. Али форма не чини ништа. Главно је, да се укупни збир не смањује. Ја држим, да се натраг неће моћи, јер разлози остају исти, а с њима и потребе. Позориште ће само себи бити највећи пријатељ, ако одмах, резултатима, докаже, да правилно схвата свој задатак и да по том заслужује толику материјалну потпору. Моја је намера и била, да изневши шта све, по моме разумевању, значе ти 100.000 динара, ослабим свако противничко мишљење.

Може се, истина, рећи, да Бугари, ако дају своме Народноме Театру више од нас, и имају више за давање; може се рећи, да Хрвати морају издашно помагати своје казалиште, јер су им културне установе једина могућна манифестација народног духа, а уз то, немајући државне независности, они немају ни све издатке које има Србија. Мени се не чине ови наводи опасни, напротив јасно је, колико се баш они могу експлоатисати у прилог нашег Позоришта. По мени опасност пре лежи у начелном схватању у нас, које наше позоришне прилике поткрепљују, да је позориште нешто неважно, неозбиљно, проста забава, чак раскош, па му се према томе одмеравају бриге и пажња. Само тада, што се стаје на по пута? Зашто се Позориште не уступи закупцу, с којим би се, реда ради, везао овлашан уговор, па да се од њега још вуче приход, или зашто се оно, просто, не укине и не очисти поље приватним? Позориште, ако не напредује, пропада. А у нашем сва енергија, иницијатива, нервозност, по-

требне за кретање послова као зејтин машини, своде се на злехудо довијање јаду, док се, ако се не уклони, најзад не огугла и не западне у свакидашњу чамотињу, с неким источњачким фатализмом. Оне вечите натеге, што не дају отворити ока за прави уметнички рад онима које судбина отера у ту кућу, дохакају и највећој вољи и за часак слисте и најјаче одушевљење. Кажем опет, решење је: или дати Народном Позоришту колико му минимално треба, па да буде оно што треба, или га затворити. Од оног трећег, у среди, како је досад било, бољи је и закупац.

Драгомир М. Јанковић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Анд. Гавриловић, Поновно народно певање. Прилог испитивању народних песама. (Из Гласа Српске Краљевске Академије LXXII, стр. 127—168).

III.

Кад се прелази преко једног тако основног закона историјског, као што је закон о поступности у развићу народа и творевина духа његова, па се узме за тачан један факат, који са тим законом стоји у потпуној опреци, природно је што ће се помислити да онај што то чини мора имати јаких разлога за такав поступак. Отуда и кад Г. Гавриловић не изнесе само као претпоставку, која ће се потврдити испитивањем, него тврди да је у српској народној песми с историјском садржином крајем петнаестог или почетком шеснаестог века настао прави преврат и да су се дотадашње епско-лирске песме *нагло* промениле у епске, па још на томе створи читаву теорију о подели историјског доба српске народне песме с историјском садржином на два периода, оштро подвојене један од другога, кад, дакле, изнесе једно мишљење које је у потпуној супротности с поменутим основним законом, помислило би се да он за то има таквих доказа, да не може бити ни мало сумње у тачност његова тврђења. Посматрајући како се категорички тврди постајање једног таквог појава, рекло би се да Г. Гавриловић на једној страни има српских народних песама с историјском садржином забележених у другој половини петнаестога, и на другој страни таквих песама из прве половине

шеснаестога века, јер се само са таквим доказом може војевати против закона о еволуцији у народној песми и доказивати могућност преврата у њој.

У ствари такви подаци за решавање овог питања не постоје; њих нема, па их није могао имати ни Г. Гавриловић. Народних песама с историјском садржином забележених у другој половини петнаестог века нема никако, док их има неколико из шеснаестога, али су ове такве, да се по њима, због коментара лица које их је и забележило, не сме изводити општи закључак о карактеру свих српских народних песама с историјском садржином тог доба. То су две бугарштице и једна епско-лирска песма у Петра Хекторовића спеву „Рибање“. И то су за данас најстарије забележене народне песме с историјском садржином, и једини аутентични подаци за решавање тог питања, али у исто време недовољни за онакав начин решавања питања о разлици између народних песама с историјском садржином из петнаестог и шеснаестог века, како је то учинио Г. Гавриловић. Кад се пак нема тих података првога реда за оба века, на основу којих би се једино могло доћи до потпуно тачног суда, па да се онако категорички тврди о преврату извршеном у народној песми с историјском садржином крајем петнаестог века, како да се дође до вероватне поставке о карактеру таквих народних песама из друге половине петнаестог века?

Никако друкчије до да испитивач иде јединим оправданим путом, да се користи оним методом, који га може довести до сврхе, а то је: да, никако не испуштајући из вида основне историјске законе, који вреде за традицију, пошто прибере податке другог и трећег реда, у испитивању пође од познатога к мање познатоме и од мање познатога к непознатом, од скорашњости у давнину, испитујући стално притом утицај појединих фактора на модификацију елемената у традицији. Јер идући тим путем видело би се има ли тих утицаја и колика им је јачина; ако има модификација, биле би константоване и у којој

се мери јављају; а такво испитивање или би потврдило основне законе или би им оспорило вредност, ако би се дошло до таквих резултата, који тврде да има фактора, који у народној песми, у току њена живота, могу изазвати преврат.

Кад се дакле нема аутентичних података за решавање овог питања, то је пут којим се имало поћи у испитивању. Г. Гавриловић, међутим, није тако учинио. И као што није водио рачуна о оним основним законима историјским, који вреде како за народну традицију уопште тако и за народну песму посебице; као што није мислио о штетности досадашњег система у испитивању народних традиција нити колику корист представљају резултати до којих су дошли страни научници — исто тако није мислио како резултат у испитивању врло много зависи од пута којим се пође, од метода који се употреби. Али зато се и могао поуздати у домишљање, и зато није чудо што га је тај метод с погрешне поставке даље одвео погрешним путем.

Прихвативши мишљење неких ранијих писаца да петнаести век не представља епски век српских народних песама, и да то доба настаје тек са шеснаестим, он је одмах извео закључак: да епских песама у петнаестом веку нема и да су српске народне песме с историјском садржином у то доба биле епско-лирске. У прилог томе навео је неколико епско-лирских песама с историјском садржином, за које је домишљањем нашао да су постанком из петнаестога века. О тим песмама вели да су, из старине па до времена кад су забележене, остале непромењене: то су му они његови „поетски рудименти".

Остављајући на страну назив „поетски рудименти" за песме о којима се у исто време вели да су интегрално сачуване из петнаестога века, и које су, у ствари, свој облик добиле вековном еволуцијом и могу бити само рудименти од епских песама ранијих векова, треба одмах да напоменем да је поставка о неепском карактеру

петнаестог века у принципу погрешна исто као и тврђење да су му тамо наведене песме непромењено сачувани примерци српских народних песама с историјском садржином из петнаестог века.

За поставку о неепском карактеру петнаестога века, да он није век српске епске народне песме, велим да је у принципу погрешна, јер ако доиста поезија представља први ступањ народног духовног живота: ако је племенски живот извор епској песми и средина у којој се одржавала, а то је онај живот, у коме се нарочито истиче знатна личност, која је била представник силе и утицаја, која је била носилац бивања и догађања, центар око кога се груписавало све што је било од значаја и за коју је везивана судба племена и народа; и ако је, доиста, поезија старија од прозе и да се први облици историјског рада наслањају на еп, црпући из њега градиво за се — то се шеснаести век не може ни у ком случају сматрати почетком епског доба српске народне поезије. Напротив, по свему што се данас зна о једном као и о другом веку, шеснаести је само наставак петнаестога, све што чини карактеристику шеснаестога, тога имамо и у петнаестом веку, у другој половини његовој, и ако у погледу народне песме има какве разлике између њих, то може бити само у њену пространству: у шеснаестом веку, услед миграције српског становништва с југа на север и на запад са становништвом шири се просторност песми, која у настављеној борби на северној и западној међи ранијег српског терена са општим народним непријатељем добија новог градива и погодаба за јаче ширење. Остале погодбе, међутим, остају исте, и ове колико говоре за постојање епске песме у шеснаестом веку, говоре да је такве било и у петнаестоме, и у ранијима.

Ту је на првом месту племенски живот, који је у петнаестом веку био ако не јачи а оно бар раван оном у шеснаестом. И тај је факат толико јасан да га није потребно нарочито доказивати: тај факат познат је свакоме коме су познати процес еволуције племенског живота,

закони по којима се ова изводи и документални подаци за историју српског народа тог доба. Али уз то има још нешто што нарочито треба знати, а то је: док у шеснаестом веку имамо померање племена под потиском непријатељске силе, у петнаестом су племена на старом месту, с јаком традицијом племенском, са традицијом (у којој је, наравно, и песма) која народу замењује историју, и све то има јак локални карактер. Даље, то је доба трајне борбе, јаче него је она у шеснаестоме, и са друкчијим смером него ова, борбе у којој истакнуте личности играју врло видну улогу, када се око њих групишу крупни догађаји, у којима се личности представљају носиоцима свега бивања и догађања. А тој борби почетак није ту него у још ранијем времену, у ономе када је, по народном схватању, личност стожер свега значајнога, онако исто као што се и у књижевно-историјским споменицима и тог и ранијег и каснијег времена личности представљају носиоцима свега бивања и догађања. И кад се још уз то зна, да је у то доба, с таквим карактерним особинама, било српске народне песме о историјским личностима и догађајима — а о том факту не може бити спора — у петнаестом веку, с којим се граничи шеснаести, који му служи за наставак у сваком погледу, и који има развијене епске песме, било је такође епске песме.

Дакле, принципиелно посматрајући петнаести век по његовим карактерним особинама, које се преносе у шеснаести и у коме имамо развијене епске песме, може се са сигурношћу претпоставити: да је у њему о историјским личностима и догађајима ранијега и тог доба, било епских песама као и у шеснаестоме. Што пак нема народних песама забележених у петнаестом веку, то, према горе показатим законима историјским о еволуцији народа и творевина његова духа, још није основан разлог тврдити да их није било, пошто је за постанак онаквих песама еволуцијом, какве су оне забележене у шеснаестом веку, потребно куд и камо више, неколико пута више, времена него што претпоставља Г. Гавриловић. Јер кул-

турно-историјски појави и факта константовани у које било доба никад нису иминентна последица претходних догађаја, већ контитуитет многих раније незабележених и последица безброј узрока и делања разноликих фактора, који се нижу из даље прошлости. Зато кад је у петнаестом веку било српских народних песама о истакнутим личностима и догађајима ранијег и тог времена; даље, кад је у петнаестом веку било свих погодаба за постојање народне епске песме, која је тада цветала и на другим странама изван српских земаља; затим, кад је налазимо развијену у половини шеснаестог века, међутим нема се никаква разлога примити поставку да је у живој народној песми могао наступити онај преврат крајем петнаестог или почетком шеснаестог века, којим би ова два века била тако оштро одвојена један од другога — зашто да у петнаестом веку није било епске? Зашто да их тада није било, кад у Дукљаниновој хроници имамо толико мотива о епским јунацима и догађајима из ранијих векова, који су тамо могли бити унесени само из епских песама, које су народу служиле за историју, исто онако као што су епске песме на другим странама послужиле за историјски извор хроникама?

Као што се пак принципиелно не може примити да петнаести век није век српске народне епске песме, тако се има учинити и с оном другом произвољном поставком о старини оно неколико песама епско-лирског карактера, о којима Г. Гавриловић вели да су се сачувале непромењене, да су обрасци српских народних песама из петнаестог века с историјском садржином и „поетски рудименти“. Она је произвољна, прво, што у исто доба када се по аутентичним подацима из шеснаестога века констатује постојање епско-лирске песме с историјском садржином, констатује се и постојање развијене епске песме; друго, што је, и да се претпостави да је епско-лирска песма претходила епској, за постанак друге из прве потребна не десетина година него векови; треће, што предмета опеваног у неким од оних песама које

Г. Гавриловић сматра непромењеним обрасцима песме из петнаестога века с историјском садржином, има и у епским песмама, и то у таквима које несумњиво датирају из ранијих векова; четврто, што се при оглашавању тих песама за непромењене остатке песама петнаестог века није водило рачуна ни о принципу еволуције традиционог материјала нити о месту где су нађене, ни о карактеру насеља тог краја, ни каква је иначе историјска традиција код становништва тог краја, ни има ли тамо свих погодаба за одржање традиционог материјала у непромењену облику из такве давнине, ни како су песме забележене итд.; пето, што се није водило рачуна о Хекторовићеву коментару народним песмама сачуваним у његову спеву „Рибање"; и, најзад, што се тим назови-обрасцима песама епско-лирских из петнаестог века с историјском садржином погрешно тражи потврде у маћедонским песмама тврдећи да је њихов данас познати облик зато онакав што датирају из првог епског доба.

За обрасце певања из петнаестог века о историјским личностима и догађајима петнаестог и ранијих векова, за песме епско-лирске с историјском садржином, сачуване у непромењену облику и „поетске рудименте" Г. Гавриловић сматра: ону у М. Ђ. Милићевића „Кнежевини Србији" на стр. 157, чији је почетни стих „Тужила девојка на Ђурђеви врати"; даље, песму на тој и на следећој страни „Расла ми је, расла титра и неранџа — у Лазини дворови...", коју је, по сећању, забележио Г. Милићевић како се певала у Нишу; затим, ону штампану у „Краљевини Србији" на стр. 143, нађену у нишком округу „Еј ти горо, горице зелена", с њеним варијантом из топличког округа, штампаном тамо на стр. 408. И пошто је потпуно елиминисао епске песме у Хекторовићеву „Рибању", а поредећи наведене народне песме забележене у другој половини деветнаестога века с оном трећом песмом код Хекторовића, с песмом „И кличе девојка, покличе девојка — још кличе девојка, млада ми тере гиздава..." коју су заједно певали рибари Паској и Ни-

кола, и нашавши између њих сличности у излагању и у лирском начину опевања догађаја, а полазећи од поставке да петнаести век није век епске песме и да је данашњи вид маћедонских песама врло стар, дакле да нису биле потчињене закону еволуције — он тврди да су те песме „поетски рудименти" о историјским догађајима петнаестог и ранијих векова, да су сачувале своју првобитну форму и да могу послужити за образац о певању историјских догађаја и личности у петнаестом веку. И сматрајући то за несумњиви факат, он иде даље с дедукцијама. По њему такве су песме и они комади од косовских песама у Вукову зборнику. Ти су комади косовских песама „више сачували првобитни облик; управо то бејаху из ранијега певања као неке заостале белешке у памћењу народном, белешке о мотивима, по којима се доцније могу испевати народне песме *епске*, као што је урађено с толиким другим мотивима. Али до тога певања не дође". И док су му то „песнички рудименти" и интегрално сачуване песме из петнаестог века с историјском садржином — примери песама епских после наглог преображаја, примери оних што су се из ранијих епско-лирских нагло преокренуле у епске у шеснаестом веку и допослетка сачувале свој стари вид јесу му кратке песме о Краљевићу Марку и неке косовске песме, као: „Орање Краљевића Марка", „Марко Краљевић и соко", и друге њима сличне о Марку, и „Царица Милица и Владета војвода", „Облачић полази на Косово" итд. А такве, вели, могле су изгледати и оне песме што их је „у шеснаестом веку Антун Вранчић слушао на путу из Будима у Једрене, и то посебице песме о Новаку Дебељаку, које тада могаху бити тек у првом стадијуму епскога развоја".

И тако без обзира на развијене епске песме, забележене у шеснаестом веку и не водећи рачуна о интересантном Хекторовићеву коментару за те песме, него полазећи од à priori створених поставака о наглом преображају народне песме из епско-лирске у епску, о неепском карактеру петнаестога века, о читавим песмама да могу бити

„поетски рудименти", и измишљајући податке где му је потребно да докаже своје поставке, — дедукције се нижу једна за другом, и то такве које сваког часа долазе у сукоб с најосновнијим законима и поузданим подацима. Али да поново оставим на страну и оне „поетске рудименте", који су у исто време интегрално очуване песме из петнаестог века, као и народне песме о Новаку Дебељаку, за које Г. Гавриловић вели да их је слушао Антун Вранчић на путу из Будима у Једрене, јер су „поетски рудименти" у виду епско-лирских песама с историјском садржином, каквих има сијасет о другим догађајима, проналазак чисто Г. Гавриловића, а оне песме о Новаку Дебељаку његова измишљотина, пошто Вранчић у целом свом путопису не говори о таквим песмама — па да се задржим само на песмама епско-лирским, о којима вели да су из петнаестог века и да су се очувале непромењене.

Пре свега могу ли песме с историјском садржином постати у народу још у петнаестом веку, од тог времена непрестано живети у њему, не бити везане за какав објекат, не бити уопште локалног карактера, нити у вези с каквим обредом и обичајем, и бити сачуване у свом првобитном облику? Како се то слаже с фактом: да су наведене песме забележене по сећању или забележене у крају где је уопште историјска традиција врло слаба и где су погодбе за одржање свести о историјској старини кудикамо неповољније него на другим странама? И, најзад, зар је епско-лирска песма забележена у половини шеснаестог века доказ да није било епских песама у петнаестоме; зар је то доказ да су у петнаестом веку песме с историјском садржином биле само епско-лирске а не и епске: зар то може бити, кад из тог истог доба имамо и развијених епских песама о личностима четрнаестог и петнаестог века, и кад сем оних наведених епско-лирских и маћедонских има још доста епско-лирских песама о историјским догађајима и личностима из неколико последњих векова?

Чудновато је посматрање Г. Гавриловића живота српске народне традиције. Он никако неће да зна за еволуцију у овој. Јер док на једној страни тврди да је у српској народној песми, у току живота њена, било необјашњивих преврата, дотле на другој страни налази да је у животу њеном за неколика последња века било непромењивости и то баш онда кад су разни фактори, о којима је горе било речи, доиста имали утицаја на њу. Он неће да зна за еволуцију у животу њену, и ако се ова врло јасно констатује. И то још нарочито он неће да зна за еволуцију у песми с историјском садржином, која је највише била изложена променама у крајевима, где су забележене наведене песме, и где су фактори од утицаја на народну песму најизразитије делали.

Народна песма, као и свака друга традиција, јесте конзервативан елеменат, али ипак еволуира, еволуира поступно, јер еволуирају поједини њени делови, који мало по мало у току дуга времена изазивају поступну еволуцију целе песме. Еволуција пак није свугде једнака, јер зависи од делања фактора и од терена, боље од етничке средине којој падне у дужност да је гаји и одржава. Отуда је еволуција негде бржа, другде слабија, а најслабија тамо где је локална, где је везана за какав објекат, али где је у исто време одржава један исти етнички елеменат, исто насеље. У овом случају традиција има највише конзервативне моћи. Чим пак тога нема, традиција губи од своје конзервативне моћи, и то у толико више у колико је јаче делање фактора који утичу на њену измену. На тај начин бива све бржа еволуција народне традиције и поглавито песме с историјском садржином. А такав је случај с народном епском песмом у Источној Србији, где је било најмање погодаба да се очувају историјски елементи у народној песми.

У том крају, пре свега, за неколика последња века није било најглавнијих погодаба за одржање епске песме и за њену лагану еволуцију као на супротном крају Србије и у опште у западним крајевима српским: није било

ни племенског живота нити сталног насеља. Напротив, Источна Србија била је терен непрестаних миграција и њено насеље представља разбивен тип. Због тога је тамо историјска традиција уопште слаба, а епска песма, која народу замењује писану историју, по готову ишчилела. Тамо је слаба чак и локална традиција с историјским елементима не из давне него и нешто старије прошлости. А тај је појав разумљив. Локална традиција јесте врло конзервативна карактера, али, као што је већ наглашено, само док је чува исти етнички елеменат, насеље у коме је никла и које има подобности да је очува. Кад пак то насеље мигрира, оно собом носи и традицију, која ако је била везана за какав објекат, везује се за сличан на новом станишту, где се одржава али слабије, јер је више изложена промени. Али ако на старо станиште дође нова миграција и затекне локалну традицију у животу, а има свих подобности да је прими и гаји, она је прима и одржава, само не на исти начин као раније насеље, због чега се традиција опет мења. Дође ли пак тамо миграција која нема тих подобности, и нарочито миграција са слабијом свешћу о историјској старини, или, што је још горе, нов етнички елеменат, различан од старог насеља, тада се у првом случају брже мења, у другом опада а у трећем пропада или у најбољем случају сачува се само име историјске сличности у вези с објектом, без детаља, како у песми тако и у причању.

Таквих примера пружа нам Источна Србија, која је врло интересантан терен за проучавање питања о слабљењу традиције и нарочито историјске. Врло честе миграције и насељавање разноликог етничког елемента, где га је било без историјске традиције и без свести о историјској старини, умањило је у том крају конзервативну моћ традиције, изложивши је јачим утицајима и бржим променама. Тако састављено становништво, без најглавнијих погодаба за одржавање традиције из ранијих векова, било је сваким даном све мање погодна средина за одржавање затечене традиције, као и за одржање

друге, коју је доносила миграција па и оне која би на други који начин била унесена. У таквој средини ни епска песма општег типа за све друге српске крајеве није се могла очувати у познатом виду. Она се или прилагођивала виду који је постојао, прилагођивала се лирским песмама и местимице добијала вид епско-лирски, или се сачувала као причање, у коме се по где где одржао стих, што нас уверава да је причање дериват раније песме, или се епска песма са свима својим историјским елементима потпуно угасила. Ето због тога је погрешно у народним песмама нађенима у том крају тражити непромењени облик песме из петнаестог века с историјском садржином. Због процеса извршеног с историјском традицијом уопште и народном песмом с историјском садржином посебице, у тамошњим таквим песмама не треба гледати непромењене, окамењене, песме петнаестог века, које Г. Гавриловић зове „поетским рудиментима“, него рудименте раније епске песме, обрасце раније епске песме у пропадању.

Као што је пак погрешно у тим песмама гледати непромењени вид српске народне песме петнаестог века с историјском садржином, тако је и с маћедонским песмама. У познатим народним песмама из Маћедоније не може се с разлогом замишљати стари облик епске песме, јер ни те песме нису забележене у ранијим вековима да би нам биле аутентичан доказ тадашњег стања народне епске песме, него су све побележене или у прошлом или у овом, двадесетом, а то је доба пре кога се из маћедонских крајева давно извршила емиграција у великој маси, од тога времена тамошње насеље раслабљено је увлачањем нових етничких елемената, са тим је наступило слабљење народносне свести, остатак постао је мање отпоран према разним утицајима, заједно с новим етничким елементима и изједначен с њим, постао је флотантна маса, како ју је назвао Г. Цвијић, која у току последња два века није била у стању да очува снажну епску песму. Отуда, као што је у Источној Србији ишчи-

лела народна епска песма, тако је у Маћедонији, под утицајем слабљења етничке средине, у којој је постала и развијала се, услед јаке емиграције и јаке примесе нових етничких елемената, ослабила. Због тога данашњи вид народне песме маћедонске није старински него покварен и ослабљен утицајем поменутих фактора. У њој је све слабије него у сличним народним песмама чисто српским, јер оне у свом данашњем виду нису продукат ранијих времена него осамнаестог и деветнаестог века, огледало духовних и моралних особина, ослабљене националне свести и у националном погледу неодређеног живља. И таква је песма како оног живља што нагиње Бугарима тако и другог што нагиње Србима. Она је изједначена, добила је обележје флотантне масе, која јој је постала чувар и носилац, предмет им је у главном заједнички, а историјске личности исто тако, из шире маћедонске локалности. У тој заједничкој поезији личности су исте, опеване су на исти начин, и у њој, сем историјских лица заједничких и унесених песмом у последњем веку, нема других.

Тако стоји с народном песмом с историјском садржином у Источној Србији и Маћедонији и у прилог горњем излагању да наведем само два факта, од којих је један и сувише познат, док је други готово непознат.

У почетку деветнаестог века у Србији водила се јуначка борба за слободу, и ова је била подједнако снажна и славна у источном као и у западном делу њеном. И на једној као и на другој страни има јунака, има типских представника јунаштва не новог него средњег века. Али док је народна песма у Западној Србији овековечила и Карађорђа и Чупића и Милоша Стојићевића и толике војводе са западног бојишта, најистакнутија личност с источног бојишта, најпогоднија личност за народну песму, Хајдук-Вељко, предмет је епској песми само кад га доведе у везу са Шумадијом и Западном Србијом, кад његову акцију доводи у везу са акцијом оних личности које су опеване у песмама које су постале на

западној страни. Источна Србија пак није опевала јунаштво свог сина, свог највећег јунака и најпогоднијег јунака српског за епску песму у деветнаестом веку, јер неколико ситних песама што их има, недостојне су и Вељка и озбиљног разматрања. А зашто га није опевала него га је оставила Циганима да му опевају славу и јунаштво? Разлог је казан горе.

Други се факат тиче маћедонских песама, о којима. као својини заједничког насеља, рекох да данашњи свој вид немају из старине него да су га добиле од свог чувара и носиоца, од оне флотантне масе без јасно одређеног националног обележја. У тим песмама сем неколико лица заједничких за оба дела те флотантне масе нема других историјских. Али је то тако само у песмама заједничким, док друкчије стоји с епском песмом у српским местима тамошњега краја, у местима склоњеним од терена на коме је извршен процес народносног мешања. које је собом донело промену и у народној поезији. Јер док са овог терена имамо заједничке песме етнички неодређене масе, без специјалног обележја српског или бугарског елемента, дотле у песмама оних уклоњених места поред заједничких историјских лица има и других српских историјских. На таквом једном месту 1900 године пок. Сима Томић, на свом путу по Маћедонији, нашао је, поред других, једну развијену епску песму о одласку Св. Саве у калуђере, која је у другим крајевима српским ишчилела из народног сећања. И то је један доказ више како је епској песми с историјском садржином, за њено одржање, потребан етнички елеменат, у коме је и раније живела, јер без тога или ће у њој наступити врло јаке модификације или ће прећи у заборав.

(наставиће се).

Јов. Томић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ПОСЛЕДЊА ФАЗА ГРЧКО-РУМУНСКОГ СПОРА. — ВЕЛЕСКО-ДЕБАРСКО ПИТАЊЕ. — ДРУГА ПОСЕТА КНЕЗА БУГАРСКОГ У РУМУНИЈИ. — ПАТРИЈАРХ БРАНКОВИЋ.

Грчко-румунски спор је ту да се сврши. Са колико је ларме почео са толико је тишине уравнат. 8 јула издати су једновремено укази у Букурешту и Атини којима се укидају репресивне мере, које су Румунија и Грчка у почетку заваде предузеле противу трговине и поданика завађених држава. На настојавање Аустрије, Италије и Француске, дошло се до овога резултата. Румунија, сем укидања репресивних мера, напрених противу грчких поданика и грчке трговине, није ништа друго дала ни обећала. Грчка је са своје стране обећала да ће у Цариграду, у Патријаршији настојавати да се више не чине сметње отварању школа и цркава румунских. Под тим погодбама је завршена двогодишња борба између Румуна и Грка. Завршена је дипломатска борба. Она друга борба, која се води противу Грка у Маћедонији од стране Румуна још од 1861 године, не може се сматрати као завршена. На терену, у вилајетима јањинскоме и битољскоме, та ће се борба наставити. Неће, свакојако бити више онако оштра као до сада, али ће је бити; то је у логици догађаја, у садашњем расположењу народа у Грчкој и Румунији, у положају и стању које су Грци створили Куцовласима у поменутим пределима. Није невероватно да и у самој Румунији не про-

дужи антигрчки покрет. Не може се заборивити она просута крв, не може се лако допустити нова конкуренција грчких бродова и трговаца.

Овај догађај свакојако ће задовољити Грке. Они немају што изгубити у Маћедонији, баш и ако би Патријаршија показала највећу попустљивост у црквеноме и школскоме питању румунскоме. Куцовласи ће остати оно што су и били, гркомани, пре Грци него Румуни, више наклоњени Атини него ли Букурешту. Грци ће добити и пред европским судом одобравање за своју попустљивост. Грци ће имати једнога савезника противу Бугара. Добиће, најзад, и грчки бродари и трговци, јер су им отворена румунска пристаништа и тржишта. Румуни ће бити задовољни, јер су скинули с врата једну невољу, коју су брзоплето натоварили себи на врат 1905 године. Први корак за измирење учињен је из Букурешта, и то се неће заборавити у Паризу, Риму и Бечу. Сем тога, Румунима је потребно, због данашњих унутарњих прилика, да су им односи што бољи и правилнији са свима државама; а многи ће румунски политичар са задовољством видети да Бугарска постаје полако осамљена на Балкану. Најзад, румунска трговина ће имати користи од повраћаја нормалних односа са Грчком; њен извоз у Грчку заузеће поново своје старо, видно место.

Србија може исто тако бити задовољна с овим чином. Србији мора јако стајати до тога да се погодбе за мир на Балкану и њен рад у реформној области у Турској, множе и побољшавају, остављајући на страну то што Србија мора гледати у добрим односима међу балканским државама јемство да ће се Балкан лакше очувати балканским државама.

Турска и Бугарска не могу бити много задовољне што је дошло до измирења. Турска зато што је њена снага у разједињености балканских народа, њен raison d'être у Европи. Бугарска и због политичких и због финансијских разлога може да не буде задовољна. Политички разлози: биће осамљена у своме држању у Маће-

дочнији; биће усамљена у антигрчкој акцији на својој територији; биће мање вероватноће да ће чинити пресију на Турску за извесне уступке политичке и трговачке. Финансијски разлог: умањиће се извозна трговина њена у Грчку, која се у току 1906 врло јако подигла. За време трајања спора грчко-румунскога, бугарска брашна и жита била су готово без утакмице у Грчкој. Није било недеље да се није извезло око 1,000.000 ока разнога жита преко Бургаса и Варне у Грчку. Румунија, која је нарочито земљорадничка земља, потиснуће сигурно бугарска жита и брашна са грчких тржишта. Бугарска мора бити незадовољна што није довољно експлоатисала у своју корист грчко-румунски сукоб. Мора жалити што бар није уредила своје односе са Турском, о којима њени делегати и два дипломатска заступника у Цариграду читаву годину дана преговарају.

Западним силама, тзв. либералним, исто тако може бити право што се овај сукоб изравнао. Доследна својој политици одржања status quo и учвршћивања односа међу балканским државицама, Енглеска, Француска и донекле Италија морају се чак и радовати оним догађајима који зближавају Грке и Румуне, стварају неку врсту равнотеже на Балкану између Словена и не-Словена. У Бечу, Берлину и Петрограду морају, бар формално, да буду задовољни са новим стањем.

*

Питање о велеско-дебарској митрополији је свршено. Нови митрополит Партеније добио је берат султанов брже него што се очекивало у Београду. Тај берат је, шта више, издан брже него што је то у обичају издавати новим митрополитима за неспорне грчке митрополитске столице. Патријаршија је у неколико махова имала велике муке да добије Султанову санкцију за своје новоизбране митрополите. Разна су објашњења давана овоме турскоме поступку. Неки су сматрали то као уступак Патријаршији за познату енциклику Јоакима III митропо-

литима грчким у Турској; други су сматрали то као резултат настојавања и протеста Бугарске у Цариграду; трећи као последицу недовољне акције и припремања Србије за решење овога питања. Биће највероватније да је то резултат свега тога. Једно недовољно припремљено питање, према коме се показује или непријатељски или равнодушно један представник реформне акције, није се могло друкчије ни расправити. Кад се томе доба још и то да су се на Порти морали бојати нових досада које једно владичанско питање у Турској ствара, онда је јасно што је тако и брзо и неповољно решено сво за Србе важно питање. Него, то питање се, јамачно, не може сматрати као свршено. Његово коначно решење Срби морају сматрати само као одложено. Тако исто сматрају то питање у Атини и у Софији. Његово последње решење треба полако спремати, обезбедити му из раније успех, који се неће постићи брзо.

*

После прошлогодишње посете, бугарски Кнез је начинио још једну посету румунскоме краљу. Ова друга посета је била дужа и свечанија. И за њу су везиване разне комбинације. од којих једна о женидби кнеза Фердинанда сестром румунске престолонаследниковице. Колико се тиче оних других може се рећи да ова посета нема ни из близа онај политички значај који јој се хоће нарочито у Бугарској да дадне. Бугарска и Румунија могу бити само у добрим, или чак и у врло добрим, суседским односима. Преко тога неће хтети ићи у Румунији, и ако се жели у Бугарској нека врста политичкога пријатељства, споразума. Неће се хтети и због Добруџе, о коју ће се ломити сваки румунско-бугарски споразум, и због тога што је Румунији стало врло много до пријатељства са Турском, и због тога што је Бугарска, и ако примамљив, ипак несигуран савезник. Бугарска настојава да одржава и ојача своје односе из својих интереса. Две посете кнеза бугарскога у Румунију могу

бити нарочито противу Турске наперене, као одговор на одлазак Мунир-Паше, турскога амбасадора у Паризу, у Букурешт; може бити као последица бугарске оријентације ка Тројноме Савезу, и, најзад, као принудни позив на свечаности које су спремљене за откривање споменика цару Ослободиоцу у Софији. Преко тога, неће бити ништа више.

*

Патријарх Георгије Бранковић је умро. Његовом смрћу је уклоњен један од најважнијих узрока борбе између цркве и једне јаке народне странке у Војводини. Да та борба буде онако оштра, немилосна, и штетна по интересе Срба у Угарској, имало је доста кривице до патријарха Бранковића. Та кривица његова није била само у томе што се држао сувише исправно према угарској влади, што није српски радио, што је неупутно руковао црквеним имањем као сомборски прота или као темишварски владика. Нё; његова је кривица што се није као црквено лице и хришћански борио са својим непријатељима. А они му нису могли опростити што је променио своје слободоумно држање до 1888 године и гласао при избору Патријарха на Српскоме Црквеноме Сабору за Германа Анђелића, од којега је наследио 1890 године патријаршиски престо и донекле автономну политику. У борбу је улазио као човек, а не као највиши црквени старешина, патријарх. Да је умео свести стару борбу између црквене јерархије и народа на најмању меру, да није на један напад одговарао са два, тај и паметни, и спремни, и енергични, и добротворни човек, не би доживео оне сцене у Црквеноме Сабору од ове године, не би га српскоме народу приказивали као злотвора и обична злочина човека, не би се давало повода угарској влади да утиче на црквену аутономију, не би свршио као један обичан човек, а уштеђена би била једна штета српској цркви.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Балкански цarински савез — (Балкански митнически съюзъ, Др. Георги Д. Тошевъ. Са једном картом територије и жељезничке мреже балканскога царинског савеза, Пловдив, Т. Милков, 1907, стр. 264 in 8⁰).

Балканске државе ће се ујединити, а балканско питање решити у корист балканских народа само путем једног царинскога савеза; то је главна мисао ове политичко економске студије. Мисао стара, питање крупно, до сада само недовољно озбиљно дотицано овде-онде на Балкану. Кад су могли Французи, Енглези, а нарочито Нецми да се уједине путем царинскога савеза, могу и балкански народи, вели писац као и многи други. То што каже, није ничим утврдио, као што нико до данас није утврдио да су економско-привредне и политичке погодбе на Балкану истоветне, или бар сличне, погодбама у којима су се налазиле немачке државице од 1820 године, или бар сличне погодбама у којима су се налазиле немачке државице од 1820 године до 1834, и од ове до 1871 године. Политичко-привредне и социјалне прилике данас су готово подједнаке у Румунији, Бугарској, Грчкој и Србији, али друкчије, много друкчије од оних када је стваран и сгворен немачки Zollverein. Немачка је тежила из чистога родољубља идеалноме и моралноме јединству: Пруска је жудила да политички и војнички завлада све немачке кнежевине. У тај посао су се упрегле све немачке државице кроз цео XIX век докле, најзад, Пруска није успела да их уједини. Међу њима је поред зајед-

нице економских интереса, постојала заједница философских, моралних и верских идеја, остављајући на страну јединство расе, језика. А међу балканским државицама шта има заједничко од свега тога?

Увод књиге је посвећен развоју ситне и крупне индустрије у Бугарској; велика индустрија добија од 1894 године владину заштиту. По мишљењу Г. Тошева у Бугарској има свих услова за велику индустрију, и будућност је њена. И ово Г. Тошев не доказује. Нити помиње индустрију будућности, нити где су услови за њено развијање у Бугарској (велики капитали, угљен, гвожђе, и т. д.). По мишљењу многих (види интересантну полемику између Д. Благојева, шефа „тесних" социјалиста и Прокопијева у „Лучи", 1891 године; Д. Јабланскога: „Списаније на Економическо Дружество, књ. 4 и 5, 1901). Бугарска треба да остане земљорадничка земља са малом индустријом. Један француски геологинжињер, L. de Launay, ту скоро је изјавио да у Бугарској нема довољно угљена и гвожђа за велику индустрију. Супротно је мишљење преобладало; од 1894 године су чињене многе жртве од стране државе и приватних лица; резултати су готово никакви. О индустрији и будућности велике индустрије у Србији, Турској, Румунији и Грчкој нема помена у овоме делу књиге. И то је главни недостатак.

У првоме делу ове студије су изложене разумљиво тенденције капиталистичкога развића и услови за његово производство. Уз то је лепо приказано у каквој се опасности налазе данас мали балкански народи поред Аустрије и Русије, а нарочито поред Немачке. „Једини начин да се уклони та опасност јесте царински савез између балканских државиˮ. Оно о капиталу, производњи, очувању капитала и т. д. није било неопходно потребно овој студији. Биће да опасност од Русије не мора бити тако велика као што Г. Тошев предвиђа; опасност од Аустроугарске и Немачке је велика, еминентна, опипљива, и макар колико се то знало и говорило

о њој треба је помињати кад год је реч о слози између балканских народа.

У другоме делу развија писац идеју о царинскоме савезу, доказујући да нема опасности да ће једна од балканских држава постати индустријски и политички јача од других, јер ће на територији савеза бити потпуна економска слобода и слободна утакмица. Овде је статистика о томе шта која балканска држава извози а шта увози. Статистици овој недостају податци из појединих година, негде из 1902, 1903, 1904 и 1905 укупно, негде опет из појединих година. Ова, и да је потпунија, статистика не утврђује ништа више до то, да су све балканске државе само агрикултурне, и да у њима индустрије готово и нема. Из ње се не види да ли се могу задовољити прве потребе балканских држава у индустријским производима на други начин до увозом из Европе. А главно је било то показати. Требало је, дакле, казати како би се задовољиле сопственом производњом потребе за шећером, вуненим и памучним тканинама, плетивом, гвозденим предметима, стаклом, хартијом, дрвом за грађу, и т.д. Даље, показати цене тим артиклима у појединим балканским земљама, путне и преносне трошкове, производњу угљена, гвожђа, жељезничке, водене, обичне путеве, климатолошке услове за ову или ону индустрију у појединим земљама, финансијско и привредно законодавство у балканским земљама, међународне уговоре тих земаља, и т. д. Без овога и многог другога, ласно је видети, да се горња теза тешко може подржавати. Горња статистика, каку је Г. Тошев дао, пре иде против ње. У овоме делу има пуно непотребних глава (сврха заштитне политике, заштита индустрије, индустриализација земљорадње, развој трговине, слободна утакмица, социјална политика, и т. д., свега око 40 страница).

Трећи део се бави о препрекама балканскоме царинскоме савезу. Кад се изузме оно што је онако и онолико речено о источноме питању, о реформи Турске, о капитулацијама, о револуцији у Маћедонији, као сувишно

за ову студију (око 20 страница), добро је виђено шта све смета, или управо што чини немогућним балкански царински савез. Аустрија и Немачка су главне спољне препреке, затим изузетан положај Турске са режимом капитулација, па тек онда остале државе европске и балканске.

Писац је овоме додао историју немачкога царинског савеза.

Кад се све узме у обзир, ова књига је, са материјалом у њој, пре показала да је балкански царински савез немогућан него ли обрнуто. Балкански царински савез остаће један идеал коме ваља тежити. Немачке државице су могле да се уједине путем Zollverein-а тек после педесет година, а балканске народе које не везују ни јединство расе, језика, традиција, ни заједница многих психичких особина, тешко ће икада скупити царински савез уједно. Једна врло дуга, озбиљна, и упоредна студија о овоме питању мучно да не би дошла до закључка да је царински савез између Бугарске, Грчке, Румуније, Србије и Турске једна неостварљива ствар.

Али, ако је та идеја неостварљива, остварљива је идеја о једноме двојноме царинскоме савезу — било између Бугарске и Србије, било између Бугарске и Румуније, било између Србије и Румуније. Један, и то најприроднији покушај, учињен је; зна се и како је и за што је пропао. Кад се учврсти двојни царински савез лакше је после уређивати тројни и четворни. Ни немачке државице, кад се оне већ узимају за пример, нису друкчије почињале. Само један двојни савез треба спремати дуже времена; а прва је погодба да се добро проуче оне чињенице које смо поменули. За такав један посао би свакојако требала нарочита комисија која би све предходне радове свршила, а после тек се приступило коначноме споразуму. Али, за те велике ствари, као да нису још дозрели балкански народи.

Књига Г. Тошева, са свима овим недостатцима, заслужује пажњу. Она је један смео покушај у доба када

су народи на Балкану у крвавој завади; она је дело једног доброг Бугарина, који воли слогу међу балканским народима, а отаџбини својој жели улогу Пруске међу њима; она показује којим путем треба да иду државници балканских народа; она показује шта се има радити још на узајамноме упознавању и зближавању балканских народа.

Јов. М. Јовановић.

Anthropophyteia. Jahrbücher für folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklunggeschichte der geschlechtlichen Moral. Herausgegeben von *Dr. Friedrich S. Krauss.* III Band. Leipzig, Deutsche Verlagsactiengesellschaft, 1906, — Lex. 8⁰, стр. VI и 449. — Цена је свакој свесци 30 марака.

Добро заснована, *Антропофитеа* је осигурала себи право на опстанак. И четврта је свеска већ у штампи (за годину 1907). Она ће донети у себи једног новог сарадника и саурединка: за наше Приморје уредник је Др. А. Митровић, адвокат у Книну.

Приказујући и другу свеску Антропофитеје („Српски Књижевни Гласник“, XVIII, 11, стр. 870--871.) ја сам понова нагласио значај оваког једног дела за научна фолклористична истраживања. Излишно би било све то опет истицати и понављати. Мени се чини да ће бити најзгоднији приказ ове треће свеске, ако изнесем овде саму њену садржину. Тако ће се најлакше видети и широк обим који ово дело има. Сарадници Краусови савесно су се одужили своме задатку.

На самоме почетку издавач се топлим речима осврнуо на преминулога вредног сарадника овог дела: Проф. Др. Херман Бернхард Обст, директор музеума у Лајпцигу (Museum für Völkerkunde), један од заснивача Антропофитеје, умро је пре годину дана.

Трећа свеска доноси ове важне радове: Die Anthropophyteia im Sprachgebrauch der Völker. — Beischlafausübung als Kulthandlung. — Die Schwangere und das Neu-

geborne im Glauben und Brauch der Völker. — Reime beim Fensterln aus Steiermark. — Magyarische Erotik. — Die Jungfräulichkeitprobe. — Erzählungen von Magyaren aus der Grosswardeiner Gegend. — Deutsche Bauernerzählungen. — Beiträge zur Sprichwörterforschung. — Volkswitz in Rätseln. Liebeszauber der Völker. — Erotische Volkslieder aus Oesterreich. — Erotische und skatologische Kinder- und Jugendreime (Elsass). — Skatologische Juschriften. — Die Mittel zur Verhinderung des Beischlafes. — Die Homosexuellen nach hellenischen Qellenschriften. — Volksglaube und Sexualdelikte. — Südslavische Volksüberlieferungen, die sich auf den Geschlechtsverkehr beziehen. — Ein erotischer Alptraum als Holzschnitzwerk aus Neu-Irland. — Phallische Amulete aus Oberösterreich. — Die heilige Gorgone. — Altperuanische Grabgefässe mit erotischen Gestalten. — Gegenständliche Mittel zur Befriedigung des Geschlechtstriebes. —

Делу је придодато једанаест таблица са повише врло важних слика. Тако је на пример од значаја Keuschheitsgürtel из збирке Pachinger-a (Linz) — в. стр. 247 до 251. (Die Mittel zur Verhinderung des Beischlafes). Остале су слике већином из Muzeum für Völkerkunde у Лајпцигу и Берлину, и односе се на последњих пет одељака ове свеске.

Вечити култ сексуалних односа, као битна потреба и једина манифестација физичкога живота, стална појава код свих раса и времена, јавља се у најразновр снијим нијансама. Из овако темељно засноване збирке и на основу података из прве руке, из самога здравог народног живота, ласно је доћи до правилнијих погледа и не оглашавати, по извесној схеми, све за „перверзно“. Јер се често ствари морају узети онаке какве јесу, а не какве би *требало* да буду! Многе и многе „перверзности“ нису дошле са културом, или боље: нису произашле из културне презасићености, већ им је и почетак и готов облик много раније, тамо где смо навикли налазити само на природности.

Од наших ствари доноси ова свеска даље продужење Југословенских Народних Прича (одељак XXIII—XXVI). Њих је све, као и раније, скупио, превео на немачки и објаснио издавач дела Др. Ф. С. Краус. Врло је згодно и од нарочите је користи што се једно за другим штампају и оригинал, латиницом, и превод. Али, Krauса ни овога пута није прошла воља да се за Хрватима не баци, где може и како може! Бојати се ваља да та његова мржња не одузме његовим делима један део научне вредности коју она неоспорно имају!

И поред доброг познавања српског језика Краусу се у 473 причи: „Како је сељанка са магарца страдала" (XXIII, стр. 278—280) поткрала једна грешка. Она је, истина, кадра само подићи културни ниво нашега сељака, али је — грешка! „Реч „периште" преводи Краус са — „Federnsack" (перина) и додаје у напомени (стр. 280): „Der Hausburcshe hat auf einem Federnsack in Stall sein Lager"... и т.д. То је нетачно, и ако је прича забележена у нашем Подунављу, дакле на — домаку културе. У нашим крајевима ни „чаршилија" не спава на перини, а камо ли сељак, па још уз то и слуга! „Периште" је, без сумње, или велико корито или су то каке ногаре на којима се у кориту пере[1]. То је једино и могуће кад се узме у обзир чему „периште" има да послужи, јер „Federnsack" не би ни могао учинити газдарици оне услуге!

Врло је чудновато да Антропофитеа није успела пробудити никака интересовања код наших људи! Др. Краус ме уверава, да ниједан примерак није отишао по наруџбини за Србију. Скоро је невероватно да се наше јавне књижнице тако држе према делу које има неоспорну научну вредност, а за нас још и нарочитог интереса. Ми смо, у осталом, и са ретким немаром предусрели и Краусову Српску Библиотеку („Bibliothek ausgewählter serbischer Meisterwerke") која је, изгледа, са VI свеском, сасвим престала! Чак се и неко неповерење

[1] Код Вука и нема забележене ове речи.

с наше стране уносило у тај Краусов рад, и ако нам је он могао бити само од користи. Или смо, можда, ми толико велики да није ни потребно неких посредника између нас и Запада. Ако им је стало до наших књижевних производа — нека уче српски!

Г. Н. Ивезић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Српска богословска књижевност у години 1904 и 1905". — Г. Г. Ил. Ивачковић и П. В. Маркичевић, као прилог *Гласнику Православне Цркве у Краљевини Србији*, дали су један исцрпан преглед наше данашње теологије, под насловом *Српска богословска књижевност у години 1904 и 1905*. (Београд, 1906, 8°, стр. 120). Писци су прегледали књиге богословског садржаја, које су излазиле тих година, и црквене листове: *Богословски Гласник*, *Српски Сион*, *Пастир Добри* у Сремским Карловцима, *Гласник Православне Цркве у Краљевини Србији*, *Хришћански Весник* и *Весник Српске Цркве* у Београду, *Источник* у Сарајеву, *Гласник Православне Далматинске Цркве* у Задру. Писци неповољно оцењују већи део наше теолошке књижевности: „Место једноставно јасних израза један део наших богословских писаца уноси у своје редове мноштво непријатно китњастих фраза, које својом излишном разгаженошћу(!), застарелом биготеријом и неретко сувишном русизмима отуђује од читања не само лајике, већ и саме богослове... (стр. 7) „...*Неоригиналност* и *несавременост* то су оне две не врло завидне црте, које у првом реду карактеришу нашу теолошку књижевност... Уз то је већи део српских богослова јединствено несавремен у избору својих предмета и у своме застарелом начину писања, који мирише на прашину и прошлост".

Од општијег је интереса што се из овога прегледа види да наши теолошки часописи, нарочито они у Сремским Карловцима, дају велики део прилога који се тичу историје српске цркве и појединих црквених људи у прошлости, нарочито у XVIII и у почетку XIX века. Врло велики број важних прилога те врсте написао је

неуморни Г. Димитрије Руварац. Када се има на уму да је наш народни живот био тако тесно везан са црквом, и да су у почетку наше нове књижевности готово сви наши писци били или црквени људи или у најближим везама са црквеним људима, појмиће се важност свих тих прилога за проучавање наше народне историје и историје наше нове књижевности. Тих прилога има толико и од толиког су значаја да је данас потпуно немогућно писати нашу нову српску историју или историју нове српске књижевности без консултовања наших црквених часописа.

J. C.

Тадија П. Костић. *Копун*. Приповетка. Ниш. Књижара и штампарија Ђорђа Мунца, 1907 год. Цена 1 динар. Стр. 116 у 8°. — Најновија приповетка Г. Т. Костића могла би се поделити у два дела; првоме је предмет страначки живот мале паланке, са свим својим претераностима и ситничарством, а другом делу невоља и беда чиновника истераног из службе. Први део приповетке релативно занимљивији је и бољи од другог. Занимљивији је по свом предмету. Само, Г. Т. Костић, без довољно правих опажања, не одмичући од најобичнијих мишљења и погледа, није умео да влада својим предметом, и тако је код њега предмет приче непрестано остајао главнији од саме обраде. У опште, цела књига изгледа да је рађена брзо, без довољне нажљивости; има у њој скокова; делови њени нису увек добро међусобно везани, а причање је често недовољно живо. Н. А.

Бачки Буњевци и Шокци. Г. Ђорђе Поповић прештампао је из „Правде" свој историјско-литерарни чланак „Бачки Буњевци и Шокци". Ту је, са неколико нових и занимљивих појединости, показано како се у току шездесетих година прошлога века вршила српска агитација међу Буњевцима и Шокцима у Бачкој.

Л.

Народна Читанка. — Уредништво *Народних Новина* почело је издавати књиге за широке слојеве народне. Као прва књига изишла је *Народна Читанка* од Г. Др. Добривоја Г. Поповића, лекара, у којој су популарно изнете „поуке о чувању и неговању здравља". [Београд,

1907, стр. 98]. Што је од великог интереса, то је што је уз ову књигу и велики списак претплатника, њих неколико хиљада на броју. Из њега ће се видети да се, са нешто заузимљивости, добре и корисне књиге и код нас могу протурити у шире слојеве народне, и да има код нас света који хоће да чита и да се поучи. Цео овај покушај око издавања популарних књига заслужује усрдну потпору пријатеља народне просвете и народнога здравља.

Д.

Монархија или Република. — Као друга свеска Републиканске Библиотеке, коју у Београду издаје Републиканска Омладина, изишао је говор Емилиа Кастелара *Монархија или Република?* То је једна парламентарна беседа, држана 1869 године у Уставотворној Скупштини шпанској, један од оних пламених говора великог беседника који су у своје време одјекивали целим светом. И по високим политичким и етичким идејама, и по необичној реторској снази и великој књижевној лепоти, тај говор се и данас даје читати са коришћу и са уживањем. Те политичке беседе Кастеларове, као и сав његов политички рад, имале су великог утицаја на либерализам и демократију у Србији око 1870 године. Кастелар је, као што је познато, са великим и китњастим похвалама писао о нашој народној поезији и са топлим симпатијама пратио наше националне ратове од 1875—1878. Кастелар је тада код нас био много читан и превођен. Светозар Савковић превео је 1869 године у *Застави* Светозара Милетића чувени Кастеларов говор *О слободи савести*, и затим га оштампао у засебну књижицу. *Радник* Светозара Марковића доносио је 1871 и 1872 године превод *Беседе у одбрану слободе мисли*, а *Застава* 1872 донела је *Републикански катихизис*, који је оштампан и у засебну књигу. 1879 године Мита Ракић превео је „с еспањолског“ у засебну књижицу *Народне људе*. 1889 године, у „повременом спису“ *Погледу*, чији је власник и уредник био Милутин Гарашанин, Мита Ракић је почео преводити један од познатијих списа Кастеларових *Републикански покрет у Европи*, који је 1872 године изишао прво у енглеском часопису *Fortnichtly Review*, и после, изишао проширен као засебна књига, у Мадриду, 1875, под насловом *Historia del movimento republicano en Europa*. Пред сам превод, Ракић је ставио неколико

речи предговора, где, између осталога, прича ово: „Ја сам ове чланке узео преводити још онда кад су излазили у енглеском часопису, и, млад и зелен, наивно верујући у „слободу изнутра“ онога доба, почео их штампати у једном листу и одатле оштампавати у засебну књижицу. Већ је један табачић био оштампан, кад једног дана штампар по налогу „озго“ растури слог, подере рукопис и спали све егземпларе оштампаног табачића“.

J. С.

Приповетке Елин-Пелина. — Као трећа свеска Југословенске Библиотеке изишле су *Приповетке* Елин-Пелина, које је са бугарскога превео Г. Миодраг Ибровац. Преводилац у предговору износи биографију писчеву чије је право име Димитрије Иванов, и оцену његова рада. Предговор је књижевно написан и даје јасну и живу слику Елин-Пелина, једног од најизразитијих представака младе бугарске приповетке. Са пуно права закључује преводилац: „До сада се познавање бугарске књижевности у нас везало за име њеног патријарха Ивана Вагова, мада се она развијала и после њега, и дала писце који заслужују толико исто пажње. Овај непотпуни избор приповедака, из живота тако сличног нашем, тежи да упозна српског читаоца с једним од најмлађих бугарских приповедача, и да га заинтересује за савремени књижевни покрет у Бугара.“ — У збирци су пет приповедака, или боље рећи слика из сеоског живота, по већ утврђеном изразу код нас за радове те врсте, и то *Косачи*, *Задушнице*, *Кумови гости*, *Напаст Божја* и *На оном свету*. Међу овима се нарочито истиче заокружена, рељефна и лепа приповетка *Задушнице*. Све те приповетке чине врло добар и пријатан утисак, и више но један пут подсетиће српског читаоца на сеоске приповетке Јанка Веселиновића, као што се ту често даје опазити колико има не само сличног но и заједничког између душе и живота бугарскога и српскога сељака. J. С.

Гарибалди. — Ове године Италија је прославила стогодишњицу рођења једнога од највећих и најславнијих својих синова, Ђузепа Гарибалдија. Том приликом писало се много о великом јунаку талијанског ослобођења не само у Италији но и у целој Европи. Један од тих пригодних чланака написао је руски публицист Н. Н. Игња-

тов, али излажући ствари тако да се изведе што већа сличност између талијанске националне револуције у Италији и данашње политичке револуције у Русији. Чланак је очевидно писан за агитацију, и одликује се потпуном јасношћу. Превод је гладак, и ова књижица заслужује велики број читалаца и на српском језику. — Ова књижица није прва биографија Гарибалдија на српском језику. Прву, још 1863, написао је Лаза Докић, у подлистку београдског *Видовдана*, и оштампао у засебну књижицу. Н.

Дипломатска историја Румуније. — Александар А. Стурдза издао је у Паризу опсежно дело из дипломатске историје Румуније „Влада Михаила Стурдзе, кнеза Молдавије (1834—1849)“ (Règne de Michel Sturdza, prince de Moldavie). Пред самим делом је поглед на историјске догађаје у Румунији од 1821 до 1834, затим од 1849 до 1859. У засебним главама проучава се: историја румунског племства у опште, а породице Стурдза на посе; уговори и дипломатске конвенције које се тичу Молдавије у времену од 1829 до 1849 године, са још необјављиваним актима и документима: политичка и приватна преписка кнеза Михаила Стурдзе и још неколико румунских и страних државника у периоди од 1820 до 1860; статистичке таблице о становништву, трговини, индустрији, финансијама, царини, просвети у Молдавији у времену од 1820 до 1850. Уз дело иду и 3 хелиогравуре, 2 фототипије, 68 слика, докумената, печата и факсимила.

Ово дело, које приказује један важан период нове румунске државе, биће од користи и нашим историчарима, који проучавају историју Србије у XIX веку. Између Румуније и Србије у првој половини XIX века било је доста односа, и извесно је да ће се у поменутој књизи наћи података и за нашу нову политичку историју.

Н.

Дикенсова изложба. — Као што су недавно у Шпанији били приредили једну изложбу Дон-Кихота од Манче, тако су и поштоваоци и земљаци великог енглеског романсјера приредили овога лета у Лондону Пиквикову изложбу. Пиквик је не само најлепша творевина Дикенсове маште, но и национални јунак Енглеске XIX века. Изложба је приређена у част седамдесетогодишњице како

се Пиквик појавио на свет, и све је било искључиво њему посвећена. У нарочитим салама New Dudley Gallery прикупљено је све што се тиче славнога џентлмена, чији су живот и дела описани у *The Pickwick Papers.* Како изгледа по многобројним документима, Пиквикови доживљаји били су сасвим истинити, као и све личности које се у роману помињу. Изложени су цртежи, акварели, гравуре које приказују веселог и кратковидог председника „Pickwick Club“-а, и око њега на триста особа из романа, које га прате кроз села и градове, „misses„ са плавим коврџицама, комични љубавници, хвалисави Дон-Жуани, судије, црквењаци, полицајци, слуге, гостионичке служавке, коњушари, поштански кочијаши, сеоски племићи, и тако даље. Исто тако ту се налазе сва издања и преводи Пиквика, и све што се тиче постанка и историје те славне књиге. Н.

Министарство наука и уметности у Белгији. — Белгија, једна од најмањих држава европских, у пуно ствари предњачи осталим, и много већим земљама. И ако се данас находи у једној врло озбиљној политичкој кризи, и ако економска и колонијална питања занимају тамо све духове, ипак се у њој налази времена да се озбиљно мисли на духовни и уметнички напредак.

Белгијска влада установала је сада једно ново министарство, „Министарство Наука и Уметности“ (le Ministère des Sciences et des Arts). Белгијска Слободна Академија (la Libre Académie de Belgique) израдила је и поднела програм новога министарства, који је штампан у „La Belgique artistique et littéraire“.

„Министарство Науке и Уметности израз који обухвата и Књижевност и Наставу треба да има ове три битне функције: представљати, помагати, стварати.

„Представљати: то ће рећи изнети целоме народу да, поред његових интереса економских, правних, војних, дипломатских, има и духовних интереса, чије је развијање увек и свуда тесно било везано са величином народâ. То тврђење треба да буде званично, украсно, стално. У томе смислу ново министарство је један симбол.

„Помагати: свакако, образовање духа, проширење културе, стварање дела духа јесу ствари које битно зависе од јединке и од њеног личног рада. Али тај труд мора да буде велики; резултат који се има достићи изгледа често тако далек; лични интерес је често тако незнатан,

када се има на уму огромна корист коју од уметничког дела има људска целина. И зато се морају будити и помагати иницијативе, зато је потребна симпатична помоћ, званично одобравање.

„Стварати: оно што премаша снаге појединаца, оно што је изнад снаге група па чак и удружених савеза, то власти, које располажу силама целе заједнице, имају да остваре чим им буде корисност доказана. То је случај са многобројним делима науке, књижевности, наставе, јер живот и напредак целог друштвеног тела зависи од непрекидности у користима која та дела пружају, од њиховога распростирања на целу земљу, од њиховога довођења у склад са другим користима“.

На пољу науке и више наставе, ново министарство имаће поглавито за задатак да опреми и развије велике научне заводе, да оснује један Институт Виших Студија, да разграна народне библиотеке, да обилно помогне међународне установе чије је седиште у Белгији.

На пољу књижевности: има се створити једна Књижевна Академија, има се старати да се што боља дела шире у што већем броју по школама и по библиотекама.

На пољу уметности: треба радити на развијању музеја, прикупљању и уређивању збирака у престоници и у унутрашњости, реорганизацији трогодишњих уметничких изложба, законодавној заштити живописних места, развијању декоративних уметности.

На пољу средње наставе: реформа грчко-латинског хуманизма, увођење фламанског језика, преуређење целе средње наставе у модерном смислу.

Најзад, на пољу основне наставе: давање што више места ручном раду, стручној настави и физичком развијању.

Л.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевни одбор Матице Срске имао је 13 (26) августа своју седницу, под председништвом А. Хаџића, друштвеног председника. Решено је: да се што пре штампа примљено дело Љубомира Лотића: „Прилози о економском стању у Угарској и нашем народу“. — Примљене су за „Летопис“ четири баладе Арањеве у преводу Благоја Бранчића. — Нису примљена

ова дела: „Световлик Момчиловић и Леносава", „Трудбеник" II. део. (I. део већ је штампан). На оцену су издана ова дела: „Краљ Вукашин" од непознатог писца; „Сава Бјелановић", од Марка Цара; „Пред почетак културе", од непознатог писца; „Сеоска Идила", приповетка, од непознатог писца. — Узет је на знање извештај Жарка Алексића, учитеља у Ст. Футогу, да ће темељно поправити свој спис „О гајењу кудеље".

14 (27) августа била је седница под председништвом А. Хаџића, друштвеног председника. Узет је на знање извештај књижевног одбора о смрти потпредседника књижевног одељења Павла Марковића Адамова, да је издана и послана смртна објава члановима књижевног одељења и друштвима, да је изјављено саучешће брату и сину покојникову, и да је умољен члан Милан Будисављевић, да говори у славу и спомен покојнику. — Узет је на знање извештај књижевног одбора, да је преминуо члан књижевног одељења Мита Нешковић, да су му успомени одате уобичајене почасти и да ће му у спомен и славу говорити члан Аркадије Варађанин. — На расписану награду за позоришне игре из задужбине Јована пл. Наке Велико-Сент-Миклушког стигла су од непознатих писаца ова дела: 1, „Краљ Вукашин", „жалосна игра у три чина и једном променом". 2, „Стана", позоришна игра у 3 чина, с певањем, из сеоског живота у Херцеговини". На основу оцене, које су поднели на то умољени оцењивачи, није досуђена расписана награда ни једној од тих позоришних игара. — Установљене су награде, које ће се предложити скупштини, да се за годину 1908 распишу из задужбине Јована пл. Наке Велико-Сентмиклушког. Предложиће се скупштини награде, које ће се расписати за 1908 годину из задужбине Јована Остојића и жене му Терезије рођ. Зозукове. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIX, број 6. — 16 септембар, 1907.

П Р Е Љ У Б.

(Крај.)

— Ђаво би знао што је то, ма не може без ње, не може ни он, а камо ли дјеца, стока и сва кућа... Нека дође, нека је какова му драго, нека је само у кући... Човјек нема но једну жену, па што му бјаше пало на памет, те је отуђи од себе? — И мислећ на њу, чисто од срца је зажели.

А Павао? сувезник, комшија... он је замамио... Да, замамио! Али — помисли — белај би га знао, не би ни мени туђа жена била на одмет... Некако свима нама слађа је туђа... Па што би и било ту зла, да се човјек и превари, кад налети — само да није руга и приговора људи.

Диже се најпослије и у рпи напипа најмлађе дијете и леже уза њ, се стране кућних врата, да њега и осталу дјецу одбрани од студени, која се све јаче осјећа.

Цвијета и Павле, првих дана у затвору, мишљу, одрисаше се једно другога. Осрамотише се пред свијетом; упираће у њ прстом, и на прелима, и у пољу, и у крчми, а њу ће њиме комшијнице бости, неће смјети никоме

замјерити се, ни рећи: црно ти око у глави! Њој је тешко у души и због дјеце: што ће без ње оно најмлађе, оно разговорљиво; питаће о свему и тепаће, а отац, наглух, гледаће преда се и ћутати.

Увијек јутром кад се прене, мисао носи је кући, и у бризи је ради дјеце, али домало, како дан осваја, увлачи јој се у мисли, поред кућних потреба, Павао, он, као кришом, долази јој у вољу распасан. Види га сваки дан у дворишту; мимогред, погдјекад, добаци јој он по коју ријеч, али она не смије да се с њиме упусти у разговор, чини јој се, да свако у њу подсмјехавајућ се гледа, и да стражар особито на њих двоје пази. И сваки пут, кад га гледа у дворишту, гдје цијепа дрва, чисто увиђа, да јој неће он лако из воље изићи. Снажно и окретно маше сјекиром и мушки дахће код свакога ударца. Цвијета га гледа и слуша ударце и подаје се гријешним мислима... А подала се мислима и вољом њему још давно, кад су као чобани пазили заједно стоку. Гонао се он тада с њоме по читаве сате, и гонећ знојио се и пјенила му се уста од умора, жестине и страсти.

Окретан, гибак, усрнуо би њену чобанску кабаницу, повалио је у трен ока и силом покрио кабаницом себе и њу, и тако лежећ, нагло дахћућ прама њеним образима, дуго би стајао и јарио се, слушајућ њено заморено дисање. Девојка се бранила рукама, гребала га, и зубима гризла, тада би он јаче бјеснио и усрчао рукама до гола јој живота. И гонали би се дуго и дуго и ваљали по успаљеном стрништу, не осећајућ сунчеве жеге, ни удараца на измјенице, и чисто би заборавили и на саму стоку.

Али она је била чврста и одлучна: пуштала је да ради што хоће, само нека је не освоји живота; и он није нигда у томе успио, макар му је из очију и из цијелога живота сипао огањ пожуде, као ватра из запаљене клачине. А кад би је заморен пустио, одмакла би се она од њега два-три корака и, смијућ му се у лице, рекла би: нећеш, вала, што си намислио!... И тако свако гонање свршаваше код њих као пуста шала. Али она би била

пошла за њ, да је он, по сеоскоме обичају, одмах, прије војништва, својој кући повео. Па и оне вечери кад је Илија дошао, равно, у кући, да је испроси и вјенчану себи приведе, поручила је по Павла, и док су људи пили донешену ракију, измакла се из куће. Нађе Павла код појате:

— Дошао је Илија по ме — вели му, када га распознаде у мраку.

— Чуо сам...

— Па?... Ти знаш да волим теби, поведи ме собом, среће ми, ево ме са стоне, одмах... Хоћеш, Павле?

— Не могу — одговори момче, премишљајућ, неће да ме жене прије војништва, веле: имаш сестара, па не би добио дозволу за вјенчање, а бране се фратром, веле клео би и брцали би у звона, као да си умро...

— Није све тако — опази дјевојка... Твоји хоће да узмеш пријашницу...

— Биће и тога код мојих... али до мене није...

— С Богом, Павле!

— Збогом, Цвијета! — и растадоше се.

И растадоше се за дуго. Павле је пошао у војништво и вратио се. Па затим сваке године полазио је на радњу у туђи свијет, само је зими код куће настајао. Тада није већ на Цвијету мислио, јер за оно мало зимњих дана, полазаше прела, долазаху божићни свеци, бјаше студен, па није имао прилике састајати се са туђим женама. Али од када се оженио, не одлази више на рад, а оженити се, и преко воље, морао, јер још коју годину, па га цуре не би хтјеле; он се тек оженио, а његови врсници већ дјеце имају. И Цвијета је имала тада двоје дјеце и више их пазила но свога човјека, како су комшијнице говориле.

...Прво, из Павлова вјенчања, лијено и распасано љето, када се лијега у комшилуку и по пољима гдје кога ноћ затече, навуче Павле најприје на шалу са Цвијетом, а једне вечери, обасјане мјесечином, нашавши је,

саму код оваца на ражену стрњишту: треном пробуди се у њему стара, успавана жеља за њом.

— Сама си код оваца — вели јој — и чуди се своме узбуђењу.

— Да, сама...

— А куд ти је Илија?

— Бриге ме за њ.

— Што велиш?

— Рекла сам.

— Да, бриге те, а што би без њега, кад си се на њ навадила.

— Лако брате — на надода: имам двоје дјеце као двије јабуке...

Обоје ћути, а ноћ је шапатљива, обасјана; из далека задоцнио славуј жељкује, око њих у трави цврче попци, једна од осталих одваја се оштрим криком, слап над млиницом јаче шумти, јабланови у врсима жаморе и њихове тамне сјене дрхте. Павле се приближи:

— Цвијето, сјећаш ли се нашега гонања.

— Било па прошло...

— А да наставимо. .

— Нема од тога користи...

— А ми се милујмо — рече он живо и обухвати је око паса.

— Пусти ме... зар сам ти ја боља од жене?

— Јеси.

— Па што ме не поведе собом оне вечери.

— Нијесам смио од оца, а жао ми бјаше.

— Жао? Очију ти.

— Да!

Па је јаче к себи привуче:

— Шалимо се, шапће јој, и мишљу води је за собом, у заклоницу испод јабланова, међу трепетеће дуге, тамне сјене. А она се пушта и бесвјесно за њим иде. Осјећа сласт и ужива, као што све уоколо упокојен ужива у шапатљивој обасјаној ноћи лијенога, распасанога љета.

*

Задњих дана тамновања, посећ воду, састадоше се на чесми.

Павле пажљиво, обазирућ се, иде за њом, а кад Цвијета подметне вучију под точак, вели јој: Квасиш се...

Она се примаче да га чује, јер у шуму воде губи се његов глас.

— Одастасмо поштено „по закону“, како хтједе Илија... Још два дана.

— И право нам је... осрамотисмо се...

— Нека, ми ћемо радити као и до сада...

— Павле, ја сам одлучила...

— Што? — И ја сам одлучио сто пута, па која корист... Видиш, овога часа док се састасмо, понесе ме ум к теби као и увијек. Бог зна што је то, не знам, али чисто осјећам како ми пламен удара уз образе... Поганлук, па ето, заврши.

Преко пуне вучије вода се зањева, а они још стоје.

— Гледај тамо згоде — као пренувши се из мисли Павле вели јој живо, и показа кретом руке на оближњу шуму: — вала би се згријала на овој студени...

— Пусти, Павле, није вајде, пазе нас.

*

У понедјељак пред подне, кад је Цвијета имала изићи из тамнице, дошао је Илија у варош, чекао је пред вратима, па док су је пустили, пође к њој и поведе је за собом у крчму.

Жена упита за дјецу и за друге потребе у кући.

— Пиј, па ћемо кући — одговори он неустрпљиво. Али, осјетивши вино и слушајућ пјевање, дуже се задржи.

Домало униђе и Павле, долази из друге крчме; док га је Цвијета угледала, раздрагана вином, понуди му своју пуну чашу, он је само к устима пренесе, па упита Илију, хоће ли с њиме испити, заједно, на душак, по једну. Илија ћути и гледа у земљу.

Крчмар им зна за заваду, па наваљује на Илију да пије. И други људи путкају да пије, и ако нису знали зашто су завађени.

— Човјек сагријеши — вели крчмар, а да ко ће, ако неће човјек! А ваља и опростити је дан другоме...

Илија најпослије попусти и ћутке испи своју чашу.

Павле, испивши своју, сједе до њега и наручи једну литру на свој рачун. Пијући његово вино, Илија осјећа некакову тјескобу у души, ужима се, — али како ће друкчије. На вино и пјевање учинише своју, те он чисто праму Павлу осјети да је бољи, милостивији — помисли, да је он и онако извршио покору, па је боље помирити се. А ваљада и сам Павле увидио да је непоштено радио, и биће да га је закон освјестио... И сада без срџбе и пакости гледа га пред собом. Али кад погледа на жену, на устима му је, да јој рекне да иду, по не може, устеже се — и даље пије.

— Пиј, Цвијета! — вели јој и, кришом, гледа је.

— Пијмо обоје! — прихвата жена.

— Дакако, пијте, па лијепо заједно кући, свјетује их Павле. — Да, заједно — настави. — Најбоље је тако, поштено... Па се не бој!... Свијет, као свијет, ко ће свијету уста зачушити... А знаш Илија — окрете се к њему — није било бога ми онолико колико други диване, ненавидни, болан, тежачка наша пизма! Као веле: Илија стар, а жена му млада, па да их завадимо... Ајде, среће ти, шала брате, све шала!... Је ли тако, Цвијета?

— Шала, а да што — једва дочека Цвијета, осокољена Павловим ријечима.

— Срамота је, брате — вели Илија — и погледати на туђу жену... Нема шале.. Гдје је то? — и ућута.

— Па пијмо — нуди Павао — и наручи још једну литру.

У крчми је пијано, пјева се, кричи и тетура. Неколико пијаних приступише к њима, расправљају живо о нечем, и хоће да с њима заметну разговор.

Тада се Илији, коме се од много бесједа досадило, диже, плати рачун, и из крчме са женом изиђе.

Павле пожури, и стиже их у путу.

— Ајмо, брате Илија. Ђаво однио и варош и вино; вино није вино, па никад краја .. Ајмо, Илија...

— Иди — вели му Цвијета накресана — широка је цеста. Павле је погледа као у чуду: — Заједно ћемо, лепше је у друштву... А што си ми ти задрта? — вели јој као у шали, и обујми је око паса. Али жена, погледавши га кришом измаче се.

И иду заједно. Илија је одгрнуо кабаницу с главе, раздраган је вином и жељом за женом, рекао би јој штогод, али га омета Павао, а жао му тјерати га од себе.

И жури путем, што боље може, мисли: обеселиће се дјеца мајци, и свима поћашња, зимња ноћ биће лепша и топлија; а њему, особито, преко начина; помете га спавајућ сам; залуду, друкчије је и слађе у двоје... и из небуха застаде: — Павле брате, иди ти! — вели му, не гледајућ у њ. — Пусти, човјече, хваташ души гријех; има она дјецу, кућу...

— Ајде ти, Павле — вели му и Цвијета — и кришом, мигне на Илију.

А Павао пијан тетура се цестом; на махове застаје и пита их као чуду: — Што је, Цвијета, теби и Илији?.. шалили се, па што је у томе зла; онако то другдје дође — наставља испрекидно — човјека понесе ум, па не може да издржи... Такав је човјек... баш као вријеме, видиш, јуче је дувала јужина, а данас струји сјеверац... Није то болан било из инада, не дао Бог! Не би ја Павле то учинио ни најгрђем душманину, а камо своме комшији...

— Иди ти својим путем — вели Илија уозбиљен, више но игда.

— Иди — понавља Цвијета, и једнако Павлу на Илији мига.

— И сувезници смо — неда се разлогу Павле.

Илија најпослије, изнебуха, обујми жену руком око паса и пожури.

Павле, тетурајући, застаде и прислони се уза телеграфски ступ.

— Пијан је — опази Цвијета.

— И ми се написмо... пусти га.

— Цвијета! — окрете се Илија жени, кад одмакоше неколико корачаја.

— Што је?

— Било па прошло, је ли?

— Не спомињи ми већ, чуваћу га се, очију ми, као налета... Срамота ради дјеце...

— И ради мене, Цвијета — опази он, и упиљи очима у њу, па понови: — И ради мене!... Што ти вали код мене? Све ти је у рукама: твоје је као и моје!... А, да, заборавих те питати: јеси ли давно с њиме...

— Пусти то... Ајдемо; ноћ је — и у ходу прибуби се боље уза њ.

— Ајдемо! — претрже мисли Илија. Студено је, наложићеш добру ватру, огријаћемо се и опочинути заједно. Ајдемо; ноћ је!

Иво Ћипико.

— — — —

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

ЧЛАНА ИНСТИТУТА

ЦЕПАНИЦА.

24 децембра 1849.

Обуо сам био своје папуче и навукао своју собну хаљину. Убрисах сузу којом ми је северац што дуваше на кеју замаглио поглед. Јасна ватра буктала је у камину у мојој соби за рад. Ледени кристали, у облику папратовог лишћа, китили су прозорска окна и скривали ми Сену, њене мостове и Лувр валојевски.

Примакох огњишту своју наслоњачу и свој сточић, и заузех крај ватре онолико места колико ми је Хамилкар благоволео оставити. Хамилкар, испред преклада, на перјаном јастучићу, лежао је савијен у клупче, с главом међу шапама. Једначито дисање дизало је његово густо и лако крзно. Кад сам се примакао, он превали полако својим агатским зеницама између полуотворених трепавица, које склопи готово одмах, мислећи: „Није ништа, то је мој пријатељ“.

— Хамилкаре! рекох му ја, опружајући ноге, Хамилкаре, сањиви кнеже од града књигâ, ноћни чувару! Ти браниш од гадних глодара рукописе и књиге које је стари научник стекао скромном уштедом и неуморним трудом. У овој тихој библиотеци, коју штите твоје војничке врлине, Хамилкаре, спавај немарно као каква султанија! Јер ти спајаш у себи страшан изглед једнога татарскога ратника и трому грацију једне Оријенталке. Јуначни и сладострасни Хамилкаре, спавај, очекујући час

кад ће мишеви заиграти, на месечини, испред *Acta sanctorum* учених Боландиста.

Почетак ове беседе допаде се Хамилкару, и он га пропрати неким врчањем налик на певање самовара. Али кад се мој глас подигао, Хамилкар ме опомену оборивши уши и набравши пругасту кожу на свом челу, да се не пристоји декламовати тако. И он мишљаше:

Овај човек што воли старе књижурине, говори, говори и ништа не каже, док наша домаћица увек изговара само речи пуне смисла, пуне ствари, или да позове на ручак, или да попрети батинама. Зна се шта она каже. Али овај старац ређа звуке који не значе ништа.

Тако мишљаше Хамилкар. Оставивши га његовим мислима, ја отворих једну књигу и читах је с пажњом, јер је то био каталог рукописа. Ја не знам лакшега, привлачнијега, слађега читања него што је читање каквога каталога. Каталог који сам читао и који је уредио 1824 Г. Томисон, библиотекар сира Томе Ралајга, има, истина, ту ману што је збијен и што није израђен с оноквом тачношћу какву су архивисти мога доба први увели у дела дипломатике и палеографије. Човек има ту много што шта да жели и да нагађа. Због тога можда мене и обузима, кад га читам, осећање које би, у природи с више уображење но што је моја, заслужило име сањарије. Ја се предавах полако бујици својих мисли, кад ми моја служавка јави зловољним гласом да Г. Коко жели да говори са мном.

Неко се збиља увуче за њом у библиотеку. То је био један омален човек, један бедни човечуљак, слабуњава лица, и одевен у некакав танак капут. Он приђе к мени, с много ситних поклона и осмејака. Али је био врло блед, и, ма да још млад и живахан, изгледао је болестан. Видевши га, ја сам помислио на какву рањену веверицу. Под мишком је носио један зелен завежљај који спусти на столицу; затим, одрешивши сва четири краја на завежљају, откри гомилу жутих књижица.

Господине, рече ми он тада, ја немам част да ме

познајете. Ја сам књижарски торбар, господине. Ја услужујем највеће куће престоничке, и, у нади да ћете ме изволети почаствовати својим поверењем, узимам слободу да вам понудим неколико новинâ.

Благи богови! Праведни богови! Какве ми новине понуди човечуљак Коко! Прва свеска коју ми пружи у руке беше *Историја Нелске Куле*, с љубављу Маргарите Бургоњске и капетана Буридана.

— То је историјска књига, рече ми он смешећи се, књига о истинским догађајима.

— У том случају, одговорих ја, она је врло досадна, јер историјске књиге које не лажу све су врло непријатне за читање. Ја сам пишем праве историјске књиге, и ако бисте, по несрећи, стали да нудите коју од њих од врата до врата, изложили бисте се опасности да је носите целога века у својој зеленој марами, не нашавши ни једну необазриву куварицу да вам је купи.

— Заиста, господине, одговори ми човечић, из чисте љубазности.

И, једнако се смешећи, он ми пружи *Љубав Хелојзе и Абелара*, али му ја дадох на знање да за моје године нису љубавне историје.

Смешећи се и даље, он ми понуди *Правила за друштвене игре:* пикет, безиг, скарте, вист, коцке, даме, шах.

— Авај! рекох му ја, ако хоћете да ме подсетите на правила о безигу, вратите ми мога старога пријатеља Бињана, с којим сам играо карата, свако вече, пре него што га је пет академија свечано испратило на гробље, или бар спустите до таштине људских игара озбиљни ум Хамилкара, кога видите да спава на овом јастуку, јер једино с њим проводим данас своје вечери.

Осмејак човечуљков постаде нејасан и усплахирен.

— Ево, рече ми он, једне нове збирке друштвених забава, шала и каламбура, с упутством како да се црвена ружа претвори у белу.

Ја му рекох да сам већ одавно прекинуо с ружама,

а да ми је, што се тиче шала, доста оних које допуштам себи, несвесно, у току својих научних радова.

Човечуљак ми понуди своју последњу књигу с последњим осмејком. Он ми рече:

— Ево *Сановника*, с тумачењем свију снова које човек може сањати: шта значи кад се снива злато, кад се снива лопов, кад се снива смрт, кад се снива да се пада с врх неке куле... Све се ту може наћи.

Ја бејах дохватио машице, и машући њима живо, одговорих своме госту трговцу:

— Да, пријатељу, али ти снови и још тисућу других, веселих и страшних, своде се у један цигли: сан живота; а ваша жута књижица може ли ми протумачити овај сан?

— Да, господине, одговори ми човечуљак. Књига је потпуна и није скупа: динар и двадесет пет пара, господине.

Ја не продужих даље свој разговор с торбаром. Да ли су моје речи биле изговорене овако како их износим, не бих смео да потврдим. Можда сам их мало допунио, стављајући их на хартију. Врло је тешко да се човек држи, чак и у једноме дневнику, суште истине. Али ако овакав није био мој говор, била је моја мисао.

Ја викнух своју служавку, јер у мом стану нема звонцета.

— Тереза, рекох, Г. Коко, кога вас молим да испратите, има једну књигу који вас може занимати: то је *Сановник*. Ја ћу бити срећан да вам је понудим.

Моја служавка ми одговори:

— Господине, кад човек нема кад да сања будан, још мање има кад да сања кад спава. Богу хвала, мени је дан таман за моје послове, и моји послови за дан, и ја свако вече могу рећи: „Господе, благослови почивак којим ћу отпочинути!“ Ја не сањам ни стојећи ни лежећи, и не држим за своју перину да је ђаво, као што се то десило мојој рођаци. А ако ми допустите да кажем своје мишљење, ја ћу рећи да имамо доста књига овде. Господин их има силесију које му заврћу мозак, а ја имам

две које су ми довољне, свој Молитвеник и свог *Грађанског кувара.*

Рекавши то, моја служавка поможе човечуљку да покупи своју робу у зелени завежљај.

Човечуљак Коко није се више смешио. Његове опуштене црте добише такав патнички израз да ми би жао што сам збијао шалу с једним тако несрећним човеком. Ја га зовнух натраг и рекох му да сам смотрио крајичком ока један примерак који је имао од *Историје о Естели и Неморену:* да ја здраво волим пастире и пастирке и да бих купио радо, за пристојну цену, причу о ово двоје савршених љубавника.

— Ја ћу вам продати ову књигу за динар и двадесет пет, господине, одговори ми Коко, чије је лице зрачило од радости. То је историјско, и ви ћете бити задовољни. Ја знам сада шта се вама допада. Ја видим да се ви разумете у књигама. Сутра ћу вам донети *Папске злочине.* То је добро дело. Донећу вам издање за љубитеље, с бојадисаним сликама.

Ја га позвах да то не чини и отпратих га задовољног. Кад се зелени завежљај изгуби с торбаром у сенци ходника, ја запитах служавку одакле нам је пао овај јадни човечуљак.

— Баш сте добро рекли: пао, одговори ми она; пао нам је с крова, господине, где станује са својом женом.

— Он има жену, шта кажете, Тереза? То је прекрасно! Жене су врло чудна створења. То мора да је нека сирота женица.

— Ја не знам ништа каква је, одговори ми Тереза, али је виђам свако јутро где повлачи по ходнику измашћене свилене халине и преврће светлим очима. Право да говоримо, те очи и те хаљине да ли приликују једној жени коју су примили из милосрђа? Јер њих су пустили на таван, док се поправља кров, због тога што је муж болестан, а жена у другом стању. Вратарка чак каже да је јутрос осетила болове, и да сад лежи у кревету. Баш им је требало дете!

Тереза, одговорих ја, свакојако да им није нимало требало. Али је природа хтела да га имају: она их је натерала да упадну у њену клопку. Треба ретке обазривости да се изиграју лукавства природина. Жалимо их, и не коримо их! Што се тиче свилених хаљина, нема младе жене која их не воли. Кћери Евине обожавају украсе. Ви сами, Тереза, који сте озбиљни и мудри, колико вичете кад немате беле кецеље да у њој служите око стола! Али, реците ми, имају ли они с чим да живе на њиховом тавану?

— А откуд би имали, господине? Муж, кога сте сад видели, торбарио је адиђаре, како ми прича вратарка, и не зна се зашто више не продаје сатове. Сад продаје календаре. То није посао као што ваља, и ја нећу никад веровати да Бог благосиља продавце календара. Жена, међу нама буди речено, изгледа ми да није ни зашта и да је шарена. Ја држим да је она у стању да васпита дете колико и ја да свирам у гитар. Не знам откуда, али ја сам сигурна да су они дошли на кочијама Беде из земље Небриге.

— Ма откуд да су дошли, Тереза, они су несрећни, и њихов таван је хладан.

— Истина је, кров је бушан на неколико места и киша небеска тече тамо олуцима. Они немају ни намештаја ни рубља. Столар и ткач не раде, рекла бих, за Хришћане од овога братства!

То је врло тужно, Тереза, и та је Хришћанка много мање збринута него овај незнабожац Хамилкар. Шта прича она?

Господине, ја се никад не разговарам с тим људима. Не знам ни шта она прича ни шта пева. Али пева по цео дан. Чујем је са степеница кад улазим или кад излазим.

Онда ће наследник Кокових моћи да каже као оно јаје у сеоској загонетци: „Моја мајка родила ме је певајући“. Слично нешто десило се Хенрику IV. Кад је Јованка од Албреа осетила болове, стала је да пева једну беарнеску црквену песму:

Богородице с краја моста.
Притеци ми у помоћ сад!
Помоли се Богу небеском
Нека ме брзо ослободи терета.
Нека ми дарује мушко чедо!

Очевидно је лудо давати живот несрећницима. Али то се ради сваког дана, сирота моја Тереза, и сви философи на свету неће успети да укину тај глупи обичај. И Госпођа Коко је тако чинила, и она пева. У добри час! Али, реците ми, Тереза, зар данас нисте приставили ручак!

— Приставила сам, господине, и већ је крајње време да идем да скинем пену.

— Врло добро! али немојте пропустити, Тереза, да наспете из лонца једну велику шољу чорбу и да је однесете госпођи Коко, нашој најближој суседи.

Моја служавка баш хтеде да изиђе, кад ја додадох у згодан час:

— Тереза, изволите, пре свега, дозвати вашег пријатеља носача, и реците му нека узме са нашега дрвљаника један добар нарамак дрва и нека га однесе на таван Коковима. Нарочито нека не пропусти да мете у наручја једну жестоку цепаницу, један прави бадњак. Што се тиче човечуљка, ако се врати, молим вас да га учтиво задржите код врата, њега и све његове жуте књиге.

Уредивши тако ствари с претањеном себичношћу једнога старога момка, ја се опет латих читања свога каталога.

С каквим изненађењем, каквим узбуђењем, каквом узрујаношћу угледах у њему ову белешку, коју не могу преписати а да ми рука не дршће:

„*Златна легенда Јакова Ђеновског (Јакова Ворађинског), француски превод, мала in 4°.*

„Овај рукопис, из XIV века, садржи осим доста потпунога превода славнога дела Јакова Ворађинског: 1, легенде о светом Ферсолу, Феруциону, Герману, Вићентију и Дроктовеју; 2, један спев о *Чудноватом укопу Господина светога Германа Оксерског.* Овај превод, ове легенде и овај спев израдио је дијак Јован Тутмуље.

„Рукопис је на најфинијем пергаменту. У њему је велики број украшених писмена и две минијатуре вешто израђене, али рђаво сачуване; једна изображава Сретење, а друга Прозерпинино крунисање“.

Колко открића! Зној ме обли по челу, и на очи ми се навуче магла. Ја задрхтах, поруменех и, како нисам могао више да говорим, дође ми да викнем из све снаге.

Какво благо! Ја изучавам од пре четрдесет година хришћанску Галију, а нарочито ону славну опатију Светога Германа са Ливада одакле су изишли они краљеви калуђери који су основали нашу народну династију. Еле, не гледајући на грешну оскудност описа, за мене је било очевидно да овај рукопис води порекло из велике опатије. Све ми је то доказивало: легенде које је преводилац додао све су се тицале побожне задужбине краља Хилдеберта. Легенда о светом Дроктовеју била је нарочито значајна, јер је то легенда о првом опату моје драге опатије. Спев у француским стиховима о погребу светога Германа одводио ме је у саму средину стародревнога храма, који је био стожер хришћанске Галије.

Златна легенда је сама по себи једно огромно и пријатно дело. Јаков Вораџински, дефинитор реда Светога Доминика и архиепископ Ђеновски, скупио је, у XIII веку, предања о свецима католичке цркве, и саставио од њих једну тако богату збирку да су људи по манастирима и замковима узвикнули: „То је златна легенда!“ *Златна легенда* је нарочито богата у животописима талијанских светаца. Галија, Немачка, Енглеска заузимају у њој мало места. Вораџин назире тек кроз хладну и густу маглу највеће свеце са Запада. Због тога су се аквитански, германски и саксонски преводиоци овог доброг писца легенди побринули да додаду његовом приповедању животописе својих народних светаца.

Ја сам прочитао и сравнио много рукописа *Златне легенде*. Знам за рукописе које је описао мој учени колега, Г. Полин Парис, у своме лепом каталогу рукописа краљевине библиотеке. Има их два нарочито који

су привукли моју пажњу. Један је из XIV века и садржи превод Жана Белеа; други, млађи за један век, садржи верзију Жака Виньеја. Оба воде порекло из оставине Колберове и намештени су били на полицу оне славне колбертине старањем библиотекара Бализа, чије име ја не могу изустити а да не скинем своју капу, јер, у веку џинова учености, Бализ задивљује својом величином. Знам за један врло занимљив зборник из оставине Бигоа, знам за седамдесет и четири штампана издања, почев од њихове опште стародревне прамајке, штрасбуршкога издања готицом, почетог 1471, и свршеног 1475. Али ни један од ових рукописа, ни једно од ових издања не садржи легенде о светом Ферeолу, Феруциону, Герману, Вићентију и Дроктовеју, ни један не носи име Јована Тутмуњеа, ни један, на послетку, не води порекло из опатије Светога Германа са Ливада. Сви су они спрам рукописа који је описао Г. Томпсон што је слама спрам злата. Ја сам гледао својим очима, додиривао прстом непобитан доказ о постојању овог документа. Али шта ли је било са самим документом? Сер Тома Ралајг завршио је живот на обалама комског језера, где је однео један део свога племенитог богатства. Али где се оно дело после смрти овога отменога радозналца? Где ли се део рукопис Јована Тутмуљеа?

— Зашто, рекох о себи, зашто сам дознао да ова драгоцена књига постоји, ако је не могу никад имати ни видети? Ишао бих да је тражим усред жарке Африке или на ледени пол, кад бих знао да је тамо. Али не знам где је. Не знам да ли је не чува, у гвозденом орману, под три кључа, какав суревњиви љубитељ ретких књига; не знам да ли се не плесниви на тавану каког незналице. Трнем и при помисли да, можда, њени исцепани листови покривају ћупове с киселим краставцима какве домаћице.

(наставиће се)

Анатол Франс.

(С францускога превео Светислав А. Петровић).

ТВОЈИХ РУЖА НЕМА ..

Твојих ружа нема,
Прошло златно доба,
Само љута драча с голе гране боде.
Гдје је полет снова?
Куда радост оде?
Тамо, гдје су мртви, гдје је гроб до гроба.

Овдје у самоћи,
Гдје се љубав заче,
Не чека те драга, умрла је она...
То не пјева славуј,
Глас погребних звона
Негдје у висини то јеца и плаче.

Шта ћеш више овдје?
Чекаш ли тренуте,
Да ти снова дођу с јутром среће твоје?
Не варај се! Гробља
Без одзива стоје,
И умрли тврдо у покоју ћуте.

Твојих ружа нема.
Го се бокор њише.
На зорином вјетру дршће грана бона.
Слушај! Ено звони глас погребних звона,
Засни сном небеским и не љуби више.

Алекса Шантић.

МОРСКА ТИШИНА.

Мир дубоки водом влада,
Непомично море ћути,
Низ пучину глатку свуда
Гледа лађар забринути.
Нигдје вјетра с једне стране!
Смртни покој, страшан, ледан!
У даљини грдној тамо
Не миче се вал ни један.

J. В. Гете.

(С немачког превео А. Шантић).

БРДА ГЛАС.

Долином јаше коњаник,
Јадноме зло је коб.
Ах, чека ли ме драга там',
Ил' ћу у тамни гроб? —
А одвраћа му брда глас:
„У тамни гроб!“

И даље јаше коњаник
Уз тешки уздисај,
У гроб ми дакле ваља поћ —
Па да, у гробу је мир.
А глас из брда одјече:
„У гробу мир!“

Суза му кану низ образ,
Младцу је задњи дан;
У гробу је за ме починак,
У гробу је сладак сан.
А мукло глас се одазивље:
„У гробу сан!“

Хајнрих Хајне.

(С немачког превео Ј. Там.)

О ЗМАЈЕВИМ СНОХВАТИЦАМА.

Године 1890 ја сам дознао да Ј. Јовановић Змај ради, или се спрема да ради, на једном песничком делу, које би у целини његових списа имало да заузме једно од најважнијих места. У писму, које ми је писао 12. 24. августа исте године, налази се оно значајно место које сам ја прошле године објавио у „Змајевој лектири“ (стр. 29)[1], а које ћу, зарад његове првокласне важности за Јовановићеву биографију и зарад бољег разумевања овог састава, још једаред саопштити. То место Змајевог писма гласи:

> „Да, да — ја сам Вам прилично остарио. Али још ме нешто изнутра боцка да што повеће, самосвојно напишем. Па, можда варајући сам себе, још мислим, да се не бих ни постидео; — то свако јутро, каткад и у вече у мени искрсне, — али нека авет дође и груне у то немилице, — а та је авет старање за свакидашњи крух“.

При читању тих значајних редака, биографу Змајевом намеће се питање: да ли је песник остварио ту своју жељу, и ако јесте, онда које је између својих дела имао на уму, пишући горње редове?

Судећи по великој пажњи, коју је песник у времену од 1895—1900 г. поклањао својим *Снохватицама*, по великој начитаности у народној поезији, која одмах упада у очи при лектири Снохватица и која сведочи о дугого-

[1] „Српски Књижевни Гласник“, књ. XVII.

диншњем спремању за овај посао; судећи по одушевљењу и преданости са којом је то дело писано и по виртуозности у имитовању разноврсних особина и атрибута нашег народног песништва, — ја бих рекао да је Змај, говорећи о нечем „повећем, самосвојном“, имао на уму своје Снохватице, које се појавише пет година после поменутог писма.

Поред тога, има још једна околност, која говори за то да је Змај у писму из 1890 године имао на уму Снохватице.

После Д-ра Љ. Недића критике Змајевих дела, о којој је Змај неколико пута преда мном и пред другима говорио да је пристрасна, да је писана са предубеђењем и предрасположењем према њему, песник је вероватно очекивао да ће неко од мање пристрасних, објективнијих па и стручнијих наших критичара изићи са својим судом у тој ствари, те писати не само о недостатцима и манама Змајевим као Д-р Недић, но и о врлинама, о добрим, позитивним странама његовог песничког и књижевничког рада. Но како се такав судија не појави, Змај зажеле да и сам од своје стране поради да се дође до правилнијег, истини ближег погледа на његово јавно делање. Он науми да са каквим бољим, „повећим, самосвојним“ делом изађе пред цео народ, пред целу читалачку публику, па да иста — плебисцитом изјави да ли је Змај песник од талента и вредности, или не. За ту сврху Змај је хтео да употреби *Снохватице* и, колико се сећам, већ је био и преговарао о томе са уредништвом „Бранкова Кола“, које је у тој ствари имало да посредује између песника и читалачке публике.

Будући рад да овде саопштим она места из Змајеве преписке са мном, у којима песник говори о својим Снохватицама, — хтео сам предходно горњим редовима да напоменем читаоцу, да је Змај своје Снохватице сматрао као једно од својих најважнијих дела, ако не и као најважније. Биографу и оцењивачу личности Змајеве држим да ће од интереса бити да дозна како је песник гледао

на своја поједина дела и како их је сам по важности и значају класификовао.

Кад сам октобра месеца 1895 год. посетио Змаја у Београду[1], он ме обдари почасним примерком прве књиге својих Снохватица. Ја сам већ раније, од њега или из књижевних листова, знао за садржину и општу физиономију тог његовог чудног дела, и унапред га нисам волео. Никако нисам могао да се помирим са мишљу да би могло што добро изаћи из тога, кад школован, образован, савремен човек пише народну поезију са свима њеним митолошким, патријархалним, традиционим итд. атрибутима и особинама. И онда, како то да неко пише народне песме? Неко може да пише своје песме, а *народне* се песме не пишу, њих не ствара једна личност, но колективни дух народни у току хиљадâ година. За време читања те прве књиге, ја сам скоро сва празна поља књиге исписао својим замеркама и осудама, но како сам после неколико дана отпутовао из Београда у место свога бављења, нисам имао прилике разговарати са Змајем о његовој новој књизи. — Пет година доцније, 1900, изађе и друга свеска Снохватица. У то време ја сам обновио неколико година прекинуту преписку са Змајем, и кад ми он једном из Загреба посла примерак нових Снохватица, ја не издржах, но му мало по мало, с почетка као узгред, а после опширније и исцрпније, почех саопштавати своје погледе на ту његову творевину.

И ако се Змај у тим годинама, због слабог здравља и расејан издавањем и уређивањем „Невена“, врло тешко накањивао на опширнију и озбиљнију преписку, он ипак поче одговарати на моје замерке. У току од осам дана писао ми је Змај о томе у три писма, сваки пут доста кратко.

Као што рекох, рад сам овде да упознам читаоце са Јовановићевим погледима на то његово дело, те ћу

[1] Тада је Змај становао у Вељковићевој кући, преко пута дворских канцеларија, у Кнез Милошевој улици.

из његових писама саопштити сва места, у којима говори о Спохватицама. А како су ти његови погледи изазвани мојим писмима, ја бих, без икаква околишења, приопштио овде понешто и из њих, да су сачувана. Но, у саразмерно врло малој збирци сачуваних писама, која је Змај примао од својих пријатеља, познаника и разне врсте кореспондената, нашао сам 3—4 своја писма из ранијега времена, али ниједног од оних у којима сам му писао о Спохватицама. Да би Змајево излагање, с којим ћемо се ниже упознати, било јасније, ја ћу овде у најкраћим потезима саопштити своје погледе на ту Змајеву имитацију народне поезије. Они се ни у чем неће разликовати од онога што сам тада могао Змају писати о том предмету.

Спохватице су, великом већином, промашен, слаб, немогућан песнички производ. То су народне песме, које није писао народ — и личне, уметничке, књижевничке песме са сметајућим, реметећим атрибутима традиционалног, безличног, природног песништва. У Спохватицама је савремена личност покушала да пише несувремену, безличну т.ј. народну поезију.

Народне песме тако исто никоја савремена личност не може стварати, као што нико осим одисконског творачког принципа у природи не може начинити праву пољску јагоду, живо храстово дрво, и као што нико осим славуја не може отпевати праву славујску песму. Змај Јован Јовановић тако исто не може писати народне песме (ми ћемо видети доцније да је Змај веровао да он пише, ствара *народне* песме), као што не може написати ни Хамлета, Фауста, Ловчеве Записе, Горски Вијенац и „Све ће то народ позлатити“.

Народне песме, као ни језик, не може правити једна личност, њих прави колективни дух народа — не за пет или десет година као Змај Спохватице, но у току много хиљада година.

Нико данас, а најмање савремени школован, варошки, непрост, књижеван човек, не може почети да пише на-

родне, неуметничке песме о оном животу, којега се врло често дотиче Змај у својим Спохватицама[1], као што не може од данашњег XX столећа после Христа начинити XX, XL и XC столеће пре Христа, и као што не може, силом своје воље, пренети целокупног себе, своје тело и свој дух, за неколико хиљада година у назад. А многи мотиви којих се Змај дотиче у Спохватицама потичу из седе древности, од дотицаја данашњег културног човека они се распадају, губе дах и мирис давнине, непосредности. Народну поезију не може певати, оригинално састављати не само доктор медицине, члан Академије Уметности, уредник Стармалог, београдски општински лекар Јован Јовановић, него ту поезију не ствара ни Филип Вишњић, ни Трофим Григорјевић Рјабињин, ни Омир, ни В. Ст. Караџић — с том разликом, што ови последњи, као сасвим блиски народу, мање-више и сами народ, могу да препéвају наслеђена градива, готове песме, могу понеку мрву и свог личног да додаду, без велике опасности да се повреди круг народних стереотипних мотива и народног простог, безазленог, скоро шаблонског стила. А Јован Јовановић кад и најмање што дода, то што је додано није колективно, није *народово*, но је лично, индивидуално, варошко, нововременско, — оно стрчи и непријатно упада у очи (о чем има врло много примера у Спохватицама и што у неколико и Змај признаје у својим одговорима).[2]

[1] У Спохватицама, као што је познато, опевају се често ови предмети: Краљевић Марко и троглав Арапин, Вила Андосила, протопоп Недјељко, Љутица Богдан, Муса Кесеџија, Сењанин Иво и Тадија итд. итд.

[2] Види писмо Змајево од 8 X 1900 — на крају овога чланка. На моје замерке, да у Спохватицама, поред осталога, има чешће и таких рефлексија, које су немогуће у народној поезији, а које јасно сведоче да је њихов аутор савремен, образован човек, песник почиње да попушта и вели: „Допуштам да има у њима (Спохватицама) малко патриотског елемента (н.пр. „Сузе Св. Саве“ I песма) — али што сте Ви то уочили, узрок је Ваш Voreingenommenheit, — vorgefasste Meinung“ (унапред заузето становиште, раније створено убеђење). (Стр. 429).

У народним песмама о Марку Краљевићу, Вили Андосили, Љутици Богдану, Муси има много стародревних, митских, данашњем човеку неразумљивих животних елемената, које ми можемо по народном казивању бележити, штампати, са радозналошћу и чуђењем читати, изучавати, али од којих нико од нас не може стварати *народне* песме. Или, ако већ хоћемо да то старинско градиво песнички обрађујемо, онда не дангубити око стварања народне поезије, која под нашим рукама неће бити народна, макар ми звезде с неба скидали, но стварати од прилике онаку поезију о старом животу, као што се налази у делу Ариоста, Немца В. Јордана, и у извесним делима В. Хига и Тенисна т. ј. књижевничку уметничку поезију о старим народним градивима. — Така поезија је ствар чиста и јасна, као што је чиста и јасна ствар народна поезија, коју је створио народ, или савремена књижевничка поезија о савременом животу. А данас не само да Змај више не може стварати народне песме, него то данас више не може ни прост, сеоски народ — стога што је и он својим културним стањем хиљадама година испредњачио испред оног народа, који је кадгод испевао ту поезију. Услед промењених културних прилика, та поезија ишчезава и тај процес ишчезавања не могу задржати ни данашњи руднички и ужички гуслари, а камо ли писац Снохватица.

Кад дакле ту народну поезију не може даље да ствара и да је одржи ни сам прост народ зато што је изишао из оних митских, иројских, патријархалних, мање културних прилика, под којима су постале народне песме, онда како ће да их „пева“ Змај, који је, неоспорно, несравњено даљи од тих митских, древних погледа на свет?

Не остаје ништа друго, но да је Змај, пишући ове песме, морао да *имитује* народне песме, да, разуме се, безуспешно покушава да се одрече сама себе, да се сагиба, да се подвлачи под тон народне поезије — али том подвлачењу књижевна критика и историја не могу

да даду име стварања, певања — оне то зову имитацијом... Стварање је, кад народ својим колективним путем испева песму „Краљевић Марко и Муса Кесеџија“, кад Тургењев напише „Ловчеве Записе“ и кад Змај испеву „Тајну љубав“, а кад — било Змај, било Макферсон, Проспер Мериме или Пушкин пишу народне песме — тада имамо пред собом имитације, које врло брзо тону у заборав.

У том сам, ето, смислу и правцу писао песнику о Снохватицама, при чем сам понеки пут приступао и анализи појединих песама и указивао на њихову ненародност у оном смислу, у ком се то мисли кад је реч о народним песмама. А Змај је тражио да се на његове Снохватице гледа не као на његове, но као на *праве народне песме*. „Ја сам, — вели он у једном свом писму, — увек желео да се Снохватице критикују само као народне песме, — као да нема на корицама мога имена...“ Змај вели да се за Снохватице тек нагађа да их је он спевао, оне су, вели он, — „ако ништа друго, много мање моје, него што су Вишњићеве Вишњићеве“.

Но ево његових писама. Из њих ће се видети, како је песник мислио о делу своје старости.

Загреб, 18 Септ. (1 Окт.) 1900.

„Тако је, кад човек науми да много и опширно пише, — не може да се накани. Ал напокон ипак седне да напише много мање, кад је већ скоро и заборавио, шта је хтео да каже у први мах. Тако сам Вам и ја сада, кад треба већ једном да одговорим на Ваша писма. —

Волим што се интересујете за „Снохватице“, и што их сад гледате кроз друге наочари. Велите, да бисте ми своје мишљење радо опширно разложили. Ја Вас за то молим, и то што опширније, што детаљније, — а, наравски, што искреније. Колико ми је драго знати оно, шта одобравате, толико ми је интересније и корисније чути

(до најмање ситнице) шта вам се не свиди. Ал то ваља рећи без и најмање резерве, завијања и околишења.

А сад ћу ја нешто да рекнем. Ја сам увек желео, да се „Снохватице“ критикују само као народне песме, као да нема на корицама мога имена. (Ја нисам казао да су то *песме* моје, већ да су то *Снохватице* моје).

Кад једанпут будем давао јавна рачуна о тим песмама, видеће се, да ни један дојакошњи критичар није стао на право становиште. Тражити оно, што је у овим песмама противно духу, схватању, васпитању, начину израза народног; тражити у њима трунке школованог човека, које чине да се те песме не могу уврстити у народне, — то би био задатак строгог (баш и непријатељског ми) критичара. Па, ако је савестан, ја бих му рекао: хвала!

Ми знамо да је Филип Вишњић спевао неке песме, ал зато их сви зовемо народнима. Што се тако не би владали и према „Снохватицама“, за које се само нагађа да сам их ја спевао, које су (ако ништа друго), много мање моје, него што су Вишњићеве Вишњићеве, (та ту у „Снохватицама“, су не само мотиви, него многи стихови верно преписани из мога памћења).

А зар један школован човек, који је у детињству усисао у себе народни дух, не би доцније са себе покаткад могао стрести љуске уметничке литературе. И т. д. и т. д. и т. д.

(Да сам вам одмах на Ваше писмо одговорио, — био бих много опширнији и вама досаднији са овим мојим разлагањем).

Толико ћу још само рећи, да се онај не би огрешио, који би први „Снохватице“ прогласио народним песмама, наравски, ако су, и уколико су те дружине достојне. А што у њима не ваља, то нек се припише мени.

Очекујем дакле жељно, што скорија, и што опширнија одговора.

Загреб, 2 Октобра s. n. 1900.

Надовезујући на јучерашње моје писмо прилажем Вам овде рецензијицу задарског „Срп. Гласа“ о „Снохватицама“. Нисам гладан похвале, ал овака ми је похвала најмилија. Још један корак, пак би тај рецензенат признао да су Снохватице народне песме, — ал те куражи није имао, — јер се није сетио Вишњића.

Ја признајем, да онај, који „Снохватице“ узима за *моје* песме, мора доћи до резултата, до кога је дошао млађаничан (тако у оригиналу!) Богдановић Румљанин. (Колико се у главном сећам). — Промашено становиште.Ваља знати, да и онај, који имитира народне песме, да тај сам себе везује и скучава, — а што иначе пише ту је слободан. И т. д. и т. д.

(Приложена „рецензијица“ задарског листа гласи:

Снохватице Змајовине. (III свеска). Срем. Карловци. Српска манастирска Штампарија, 1900. Ко је пријатељ народне поезије, на ове нове Змајеве песме прочита, мора чисто да зажали што их је спевао признати мајстор, којему ће име прећи на најудаљеније српско потомство. Јер да тога није, ове би песме значиле чисти добитак за ону дивну простонародну поезију, с које се српски народ у свету прославио, те би „Снохватице“ заузеле место уз оне драгоцене анонимне зборнике народног блага, с којима је бесмртни Вук своје име овенчао. Овако ће оне носити име Змајовино, али ће га носити достојно, јер им је садржина такова, да се оне могу такмичити са најлепшим стварима из ранијег доба песникова).

Загреб, 8 октобра s. n. 1900

Ни ја се сасвим не слажем са Вашим назорима о „Снохватицама“. Допуштам да има у њима малко патриотског елемента, који се ређе налази у народним песмама (н.пр. „Сузе Св. Саве“ I песма) — али, што сте ви то уочили, узрок је Ваш Voreingenommenheit, — vorgefasste Meinung.[1] Кад сте књигу у руке узели, узели сте је као

[1] Унапред заузето становиште, раније створено мишљење.

школованог човека, на тога нисте могли да се отресете, па вам се таки проналасци сами намећу. А да сте дотичну песму нашли на другом месту (без мога имена), верујте, да то онда не би сте нашли. Нарочито сам радознао на пронађене друге елементе „ученог, школованог, непростог, варошког etc.“ човека.

Зато Вас молим, не лените се, већ ми о свему што разложитије пишите“.

Као што је горе речено, осим три горња писма, написана у размаку од 8 дана (од 1 до 8 октобра по новом, 1900 год.) Змај ми више није писао о Снохватицама. Ја сам вероватно одговорио и на последње писмо, те сам и даље излагао и живо бранио своје погледе. Кад сам се лети 1902 године нашао са Змајем у Каменици, где сам, на његов пријатељски позив, као гост у његовој кући провео 10—12 дана, нисмо о том предмету више разговарали. Он је тада био већ тешко болестан — тело се још како-тако држало, али је дух, а нарочито душевно расположење било све у деструкцији. Био је претерано, болесно осетљив, једак, често и у тренутку рђаво расположен — и чешће се извињавао за своје нестрпљиво понашање према својој околини и отворено признавао да је оно последица његове болести. Имајући на уму његову претерану осетљивост и нетрпљивост према туђем мишљењу, ја нисам ни тражио прилике да о Снохватицама продужимо разговор тим пре, што их је Змај у то доба мање писао, док најзад није и сасвим престао.

J. Максимовић

ЈЕЗИК ЦИГАНА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ.[1]

У Србији не говоре сви Цигани једним језиком, већ се служе са четири различита језика: српским, циганским, влашким и турским.

По статистичким подацима од 31 децембра, 1900 године било је у Србији Цигана који говоре:

У ОКРУЗИМА	српски	цигански	влашки	турски	свега	У ПРОЦЕНТИМА српски	циган-ски	влаш-ки	тур-ски
1. београдском	2238	1127	595	—	3960	56.52	28.46	15.02	—
2. ваљевском	2607	780	1234	—	4621	56.41	16.88	26.71	—
3. врањском	2949	1582	2	59	4592	64.27	34.45	—	1.28
4. крагујевачком	1435	689	648	—	2770	51.80	24.98	23.22	—
5. крајинском	958	584	266	—	1808	52.99	32.52	14.49	—
6. крушевачком	949	891	395	8	2243	42.39	39.73	17.62	0.35
7. моравском	1669	675	283	2	2629	63.48	25.65	10.76	0.11
8. нишком	2485	1410	173	1	4069	61.07	34.65	4.25	0.03
9. пиротском	959	479	—	8	1446	66.32	33.13	—	0.55
10. подринском	3392	1474	810	54	5730	59.19	25.72	14.13	0.96
11. пожаревачком	3420	1567	83	—	5070	67.45	30.90	1.65	—
12. рудничком	766	157	15	1	939	81.57	16.72	1.59	0.12
13. смедеревском	1298	927	189	—	2414	53.77	38.40	7.83	—
14. тимочком	1175	250	11	13	1449	81.09	17.05	0.75	1.11
15. топличком	902	586	—	32	1520	59.34	38.56	—	2.10
16. ужичком	197	45	6	—	248	79.44	18.14	2.42	—
17. у вароши Београду	447	189	1	3	640	69.84	29.54	0.15	0.47
Свега	27846	13412	4709	181	46148	60.34	29.06	10.20	0.40[2]

[1] Извадак из дела *Цигани*, прилог потпуном проучавању народа Краљевине Србије.

[2] Статистика Краљевине Србије, књ. XXIV, стр. 102—103.

Из овога се прегледа види, да један знатан део Цигана Србије, више од половине, говори само српски[1], од прилике четвртина говори цигански, од остатка већина говори влашки, а само незнатан део говори турски.

Но и они Цигани, који се служе другим језицима сем српског, сви знају још и српски. Од овога чини изузетак само незнатан део Влашких Цигана, који живе измешани са Власима, па исто онако као и многи њихови суседи, Власи, не знају сем влашког никакав други језик.

Многи у Новим Крајевима и скорашњи досељеници из Турске поред српскога и циганскога језика знају још и турски.

Цигани који говоре само српски и не памте кад су цигански језик напустили. Неки Цигани, као што је случај са Белим Циганима поред Дрине, и кад су се насељавали на земљишту Србије нису знали други језик сем српскога, који су научили живећи међу Србима у Босни.

Цигани који говоре влашким језиком, Влашки Цигани, давно су заборавили цигански језик, по свој прилици још на земљишту Влашке. Ово потврђује још и та околност што причају да нису никад ни говорили циганским језиком, већ од увек влашким. Као што се из горње табеле види њих данас има по целој Србији, а не само међу Власима. Ради својих заната разишли су они на све стране.

Најмање Цигана у Србији говори турским језиком. То су они Цигани, који су још пре но што су се из Турске у Србију доселили заборавили свој народни језик и заменили га турским.

О циганскоме језику постоји већ читава литература[2]

[1] У овоме мислим да има грешке, и да су многи Цигани, којима није матерњи језик српски, записани као да знају само српски.

[2] Помињем овде само оно што је најглавније, тек примера ради: H. M. *Grellmann*, Historischer Versuch über die Zigeuner, Göttingen 1787. — Dr. A. F. *Pott*, Die Zigeuner in Europa und Asien. Halle, I 1844, II 1845. — Dr. Richard *Liebich*, Die Zigeuner in ihrem Wesen und in ihrer Sprache, Leipzig 1863. — G. J. *Ascoli*, Zigeune-

у којој је опширно претресено о његовом пореклу, историји, граматици и т. д., јер су готово сви који су о Циганима писали мислили да је језик у Цигана оно што је најбитније и најкарактеристичније и на шта треба обратити особиту пажњу.

Већ је са свим утврђено да је колевка Цигана Индија и да су они једно племе индијско; цигански је пак језик једно народно наречје (Volksmundart) индијско.

Изишавши из Индије Цигани су пролазили кроз различите земље и народе, док су дошли до Србије и отишли даље. Од свакога народа у чијој су средини живели Цигани су позајмљивали у свој језик масу речи. Ово нарочито вреди за речи језика персијског, јерменског, грчког и турског. Нарочито првобитно Цигани нису имали својих речи за апстрактније појмове, и за творевине више културе, јер су били на ниском културном нивоу, те су особито такве речи уносили у свој језик из језика народа с којима су долазили у додир. Исто тако они су и многе речи из свога језика замењивали речима дотичних народа. Због тога се у циганскоме језику могу наћи речи свију земаља кроз које су прошли. По тим позајмљеним речима циганскога језика се и успело да се уочи пут којим су Цигани дошли у коју земљу.

Док су Цигани дошли до земљишта Србије, њихов је језик претрпео врло много туђинског утицаја, па се великим делом и угасио и са свим заменио туђим језиком (српским, влашким, турским). Али, у колико се очувао, у њему има пуно речи које нису првобитно циганске, већ су: персијске, јерменске, грчке, турске, арбанашке, српске

risches, Halle 1865. — Dr. F. *Miklosich*, Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europa's, I–XII, Wien, 1872—1880. — Paul *Bataillrad*, Les derniers travaux relatifs aux Bohémiens, Paris, 1872. A. G. *Paspati*. Etudes sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman, Constantinople, 1870. — Dr. F. *Miklosich*. Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten, Wien, I–IV, 1874–1878. — Fr. *Müller*, Beiträge zur Kenntnis der Romsprache. — Erzherzog *Josef*, Zigaunergrammatik, Budapest, 1902, и т. д. и т. д.

и т. д. У циганском пак језикуземаља које су северно од Србије има још елемената: румунских, маџарских, пољских и т. д., позајмљених од дотичних народа, другим речима по језику Цигана у Француској или Енглеској може се, по језичким елементима којих има у њему, познати кроз које су народе прошли, док су до тих земаља дошли. Отуда долази да Цигани различитих земаља говорећи баш циганским језиком или се тешко или никако не разумеју. Па не само што се у речима разликују Цигани различитих земаља, већ су и облике и синтаксу свога језика прилагодили туђим језицима. Карактеристично је пак да Цигани све усвојене речи циганизирају, дотерују на калуп свога језика. Они су поneке речи толико циганизирали, да је често пута тешко одлучити да ли су циганске од почетка или су нове, усвојене.

И скитачи и настањени Цигани Србије имају члан исто онако као што га имају и Цигани других покрајина Балканскога Полуострва у циганском језику. Члан им је за мушки род *о:* о Девел = Бог, за женски: *и:* и даи = мати. Очевидно је да су Цигани овај члан примили од Грка (*ὁ* и *ἡ*), јер га Цигани Мале Азије немају.[1]

Но цигански језик у Цигана Краљевине Србије није свуда једнак, но се диференцирао у дијалекте, којих ће бити по свој прилици више, но ја сам уочио три различита дијалекта циганскога говора. Они се међу собом разликују и речима и облицима. Понекад су ове разлике тако значајне, да се једва могу различити Цигани међу собом споразумети. Ово би био доказ, да сви Цигани Краљевине Србије који говоре циганским језиком, и ако имају један језик, ипак одавно живе подвојено, па су се на земљишту Србије после дугог подвојеног живота стекли.

Случај је хтео да баш у Алексинцу има тројаких Цигана са три различита циганска наречја:

Првим наречјем говоре давно досељени Цигани у Алексинцу (Гаџикано Рома). Њих има и у околним се-

[1] A. G. Paspati, Etudes sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman, стр. 39

лима, одакле су се неки и доселили у варош. Вере су мухамеданске, али само по имену, јер никакав мухамедански обред не врше, сем што не једу свињскога меса.

Другим наречјем говоре скоро досељени Цигани из Нових Крајева (Корано Рома). Они су се доселили из врањског округа (из Сурдулице, Јелашнице, Прекодовца, Биновца и других места) и из Ниша, где су такође били настањени. Вере су мухамеданске, коју и данас доста добро држе.

Трећим дијалектом говоре Цигани чергари, који су се од пре 10—15 година настанили у Алексинцу, а дотле су скитали свуда редом по Србији. Вере су мухамеданске, али само по имену, јер у ствари никаквој вери не припадају.

Између првог и другог наречја има доста сличности, а треће се знатно издваја.

Остављајући лингвистима да ове разлике проуче и детаљнишу, ја их само као карактеристичне констатујем.

Сви Цигани ма којим наречјем говорили особито воле свој језик и врло га хвале, а нарочито своје наречје. О свом језику говоре као особито лепом и згодном за изражавање. Цигански је језик за њих први и најлепши језик, ниједним се другим језиком не може ништа онако лепо рећи као њиме.[1] Али своје наречје сваки Циганин нарочито истиче над осталима, доказујући да су друга груба и тешка за изговор.

[1] J. A. Vaillant у својој књизи Les Romes, histoire vraie des vrais Bohémiens (Paris 1857, стр. 13) вели: Selon eux, leur lanque est sonore, malléable, harmonieuse, et leur misère seule la rend rauque et glapissante. Nous parlons, m'ont-ils dit souvent, comme les oiseaux chantent, nous chantons commes les lions rugissent. Г. Стева Стефановић, уредник „Српске Ријечи“ из Сарајева, писао ми је у марту ове године о Циганима у власеничком котару. Између осталога јавља ми како је једном приликом посетио Цигане гурбете на Барицама, па им рекао да је њихов језик најстарији од свих језика у Европи, а они га у мало нису угушили од радости, частећи га лошом ракијом од крушке или џанарике, тако им је то ласкало.

Напомињем још да цигански језик има свој особити, тешки нагласак, који чини да цигански језик није тешко распознати. Овај је нагласак тако карактеристичан да га се не могу ослободити ни кад српски говоре, те ће се по њему одмах познати Циганин и кад српски говори.

Најзад додајем да Циганин, говорећи цигански, не изговори ни пет речи а да не опсује или да иначе не рекне штогод, што се у уљудном друштву не говори. То је код њих стална особина, са свим природна, која иде уз реч и коју они и не осећају, већ је вазда понављају и пред женскињем и пред децом, пред којима се ни иначе не пази нити зазире од онога што је стидно и неуљудно.

Тих. Р. Ђорђевић.

ВАСПИТАЊЕ И РЕВОЛУЦИЈА.[1]

Господо,

Ми отварамо ове вечери своју нову кућу, и улазимо у њу с поуздањем; она је још скромна; у огромној вароши она заузима врло мали простор, и њено лице неће привлачити погледе пролазникове; једнога дана, без сумње, и ми се томе надамо, као што је то већ наша мала дворана у улици Пол-Бер, она ће бити једна успомена, које ће се стари сећати са нежношћу, онако као што се човек смеши и чуди што му се башта која је била довољна за игре у његову детињству чинила тако велика. Онакав какав је, овај стан одговара нашим потребама; нека бисмо само могли учинити онолико добра колико он допушта! Ми нећемо ништа привидно, ништа извештачено: као живо биће, развијајмо се полако, и нека знаднемо себи дати саму душу, која ће мало по мало начинити себи тело које ће она бити у стању да уреди и да креће. Ми већ имамо једну читаоницу са књижницом, коју ћемо богатити; једну дворану за игру са биљаром; један музеј, у коме ће по реду бити изложени узори познатих мајстора; једну дворану за представе, где ћемо научити да има племенитих уживања, пијанства друкчијег од оног које пушта животињу у пуну слободу. Једним случајем који ја називам символичним, ми се усељавамо у стан једне старе концертне кафане.

[1] Уводно предавање, држано 9 октобра 1899, у Народном Университету предграђа Сент-Антоан у Паризу.

Да искажем оно што нам је свима у мислима, и смем рећи у срцима, ја дајем израза наше захвалности нашем пријатељу Дехерму. Ви познајете његову жарку веру, његову истрајну вољу; он је био апостол кооперације идеја, он није сустао одређујући је, указујући на њен смисао и плодност, он јој се сав предао, није штедео ни своје време, ни своју снагу, он је пренео и на нас нешто од свога благородног поуздања, он се није задовољио говором, он је радио; са високим тежњама, он има храбрости скромних почетака; он не жање пре сејања, него, као груби сељак који полако обделава земљу да би јој поверио зрно будућности, он има привиђење будућих жетава. Нека његов пример буде заразан; сетимо се да заједно радити не значи оставити посао убеђенијим, издржљивијим, и одобравати им.

I

Господо, ја више но ико немам поверења у славољубиве програме, од којих остаје само беседничка граја; кад је човек добро говорио, он је врло често у искушењу да мисли да је добро радио; ја знам да се трајни споменици дижу из дана у дан, из сата у сат, незнаним напорима појединаца, као они римски зидови саграђени од замалтерисаног шљунка које су људи оставили да стоје из досаде да их разруше. Али добро је говорити, као што се понекад човек повлачи, да прибере мисли, да учврсти спомен на светле часове у којима је у јасном схватању идеала нашао храбрости да тежи к њему.

Ми уносимо у толико више стрпљења, истрајности, ревности у скромне радње које сачињавају живот, у колико у њима умемо распознати начело великих ствари које оне омогућавају.

Није никако случај што смо за свој рад изабрали име *Кооперација идеја*. Тиме ми тврдимо, најпре, да је уздржавање немоћ, да је у јединици извор сваке енергије; затим, да се делање јединке допуњава, довршава тек делањем других људи, дакле да оно пре свега треба да

буде напор за тражење сагласности вољâ споразумом духова. Треба да јединка постоји, треба да буде стварна, независна, да буде жива снага: нема задругарства без задругара; али јединке не треба да буду јаке да се издвоје, ставе на супрот, поведу страшнији и болнији рат; прави закон друштвеног бића није борба, но удружење за живот. Саможивост је велика обмана: сваки неред споља постаје у нама раздор и бол. Сви против свакога, сваки против свих, то је неповерење и страх, живот умањен. Ми се удружујемо да проучимо живот у друштву, да га почнемо живети, убеђени да је наш лични живот у толико богатији и у толико више свој у колико га повееравамо једном заједничком идеалу који га обавија у склад једног трајнијег и вишег живота.

Кооператива, наше дело, није „добро дело“, снисходљиво милосрђе; ми не намећемо догме, не бранимо неку традицију, не правдамо друштвену јерархију играјући улогу добрих богаташа. Овде нема ни газда, ни управника, ни заштитника; наша је својина заједничка, она је под нашом сопственом заштитом: ми налазимо свој закон у свом идеалу; ми смо људи слободни, вољно једнаки. Ми здружујемо своје умове и своје добре воље, ми приближавамо своје идеје да бисмо их поредили; ми тражимо да се разумемо; ми знамо да се у том слободном саобраћају сви, од најнижих до највиших, можемо само користити, ослобађајући се својих предрасуда, навикавајући се да се познајемо и да се волимо, чинећи своје душе праведнијим, своја срца отворенијим, ширећи свој појам о човекољубљу. Ми нисмо секташи; свака је мисао овде добродошла, само ако дâ своје разлоге; ми искључујемо само оне које, присвајајући себи повластицу апсолутне истине, држе да имају право да је намећу. Ово поштовање савести није скептицизам, оно само изражава наше поуздање у снагу истине. Ми имамо вере у разум, ми верујемо да постоји једна безлична истина, начело удруживања међу људима, али тако исто чврсто ми верујемо да та истина није стињена у непромењиве догме, да је

она напредна, да се може повећавати и преносити и ширити само одржавајући се непрестано у појединачним и живим духовима.

Рећи ће нам се да ми држимо да смо ми сами оно што су наша варљива привиђења, да стварамо себи једну пријатну комедију која не мења ништа од реалности ствари. Незналици је потребан зналац, а овоме не треба незналица; један даје, други прима; један говори, други слуша; један предњачи, други прати. Где је измена услуга, узајамност која ствара једнаке људе? Власт над савестима није мање неодољива због тога што се крије под обликом једнога позива за слободу. — Ја одговарам, најпре, да је људска власт овде само власт разума, који се непрестано са̂м надзирава, и да покоравати се разуму значи покоравати се самом себи, и додајем да је кооперација идéја одиста узајамно васпитање, при коме ми, не говорећи о својим заслугама, једни и други уносимо нешто у заједницу. Да је раднику потребан научник, то се не порице. Незнање је слабост, оно предаје човека обмани, оно га замара заблудама сваке врсте: јака воља претпоставља јасне идеје за сасвим одређене радње: то се разуме.

Али ја тврдим да је мисленом човеку тако исто потребан радник, и то не само ради успеха његових идеја, јер, у једној демократији, он не може ништа без радникове сарадње; него и ради самога васпитања његова духа, јер има првобитних особина које су затупљене, ослабљене његовим навикама, његовим начином живота, и које он може опет оживети у себи само додиром са простим људима, који се муче, који пате, који непрестано на своју штету служе као опит, који вреди колико сви опити у лабораторији, сва апстрактна размишљања филозофова, опит стваран, непосредан из живота.

Научник је доиста веома склон да се повуче из живота, да се уздигне до ведрих висина до којих више не допире улични шум ни пијачна граја, да остави људе њиховим страстима, њиховим борбама, и да из те повучености посматра, испитује те покрете са истом неузбуд-

љивошћу као покрете атома или звезда, чије нужне законе они можда само замршују. Јер човек није више човек, он држи да је више од човека. Али какву беду крије ова охолост, ово презирање с висине! Да јединствене обмане која би, под изговором да га прочишћава, разрезређивала ваздух дотле док му не одузме и саме састојке који непрекидно подстичу пламен живота! Привиђење у царству сенака, дух се храни општим идејама, односима, мртвим апстракцијама, мисли да држи свет у својим обрасцима који изражавају само оквир стварности, одређују само границе у којима се одиграва велика драма бића. Права вредност науке лежи у делању које она допушта. Ако ми откривањем закона тражимо познавање могућнога, не чинимо то да изиђемо из бића, него да уђемо дубље у њега, чинећи да природа суделује у нашим намерама. Наш је живот заиста пролазан, таштина над таштинама, ако не знаднемо, стварајући од њега један тренутак великога људског рада, бити свесни онога што може остати бесмртно у његову ограниченом трајању. Живот се проучава само живећи: ко се повлачи из живота осуђује се да га не познаје, а с њим ни оно што даје његов смисао свему осталом.

Живот се, господо, не да заборавити од људи, он их држи, он их не пушта. Треба да радник зарађује свој хлеб у зноју лица свога, да својим радом свакога дана продужава живот својима, да буде вешт, оштроуман, хитрог погледа; да неизвесностима увек сумњиве будућности — болест, нерадни дани — стави на супрот оно што задовољни зову неувиђавношћу, а што би можда било тачније звати храброшћу понети се са непознатим. У овој борби, паметнији, бољи, схватају у пуној светлости читаву једну страну духовног живота коју апстрактна мисао оставља у сенци. Активни, они се уче вољи, њеним средствима, њеној самониклој моћи, односима које она има да одржава са светом, ономе што само од делатности можемо научити. Посматралачка, сва заузета објашњењем онога што постоји, свођењем чињеница на законе, наука своје-

вољно уступа: повраћајући нас бићу, стварности, делатност развија иницијативу, утврђује вољу поуздањем, улива свету побуну против тобожње нужности зла.

Реч идеја може се узети у двоструком смислу: идеја је без сумње оно што је опште, закон, апстрактан однос који анализа и поређење издвајају из појава; али идеја је још и нешто друго, она је акт којим дух из датих састојака ствара нову јединку, склад који је његово дело, лепоту коју он замишља, добро чије начело и потребу налази у самом себи. Ову плодност у лепом, у добром, делатност претпоставља и сама је открива. Идеја више није нешто апстрактно, она је идеал; није више образац, она је нешто живо; од мисли она добија срце и уобразиљу, постаје љубав, силази чак у организам, покреће га и преноси се ван њега. Овај виши смисао идеје у њеном односу са радњом, све доприноси да га прида раднику: његов посао који га осуђује да мисли само због рада, који сваку погрешку казни каквом штетом; његова навика да створи схвата просто, да се што више жури, не устављајући се на свима разлозима чије испитивање одузима радно време; његов опор живот, најзад, који, ако га сасвим не смрви, буди у њему сан или вољу за бољом судбином у праведнијем друштву.

Има у људском духу две једнако потребне снаге: размишљање, самониклост; размишљање које утврђује на неки начин оно што пролази, зауставља га, рашчлањава у његове састојке и њихове односе; самониклост која ствара нове синтезе, изазива идеалне облике, наставља плодност природе у духу, додаје ономе што јесте оно што треба да буде, оно што може да буде нашим разумом и нашом вољом. Геније измирује ове две снаге: али са нашом поделом рада, са нашом претераном стручношћу, ја се не бојим рећи, после Мишлеа, да нарочито у народу живи она стваралачка самониклост, која не само да стално подмлађује природу, обнавља уметност, уздиже морални идеал, него је и у самој науци начело свакога напретка, дух открића, изналажење истине. Не рецимо

ништа зло о стрпљењу, о рачунима размишљања, но у практичну мудрост уведимо енергију, наду, веру у разум, упорну вољу за добрим, које једино — не чист механизам — истински разумемо. Треба да, у нужној различности функција, један мање специјализован, складнији живот успостави у свакој јединици јединство саставних снага духа, у чијој је равнотежи морално здравље: треба да самим својим унутрашњим напретком сви ми опет постанемо народ, у пуном смислу те речи, код које има нешто чудно у томе што не означава укупност грађана.

Потпуно искрено, без задње мисли, ми предлажемо кооперацију идеја, велики савез рада: ми смо потребни једни другима, ми се не допуњавамо само доводећи у склад у садашњости своје супротне особине; тим узајамним васпитањем ми треба да освојимо оно што нам недостаје, успоставимо редован однос који везује радњу са мишљу и мисао с радњом, остваримо једно и друго, ништећи постепено подвојеност међу класама која их чини непријатељским, дајући вернији образац човечанства.

II

Али, господо, кад предлажемо ово узајамно васпитање, ову измену пријатељства између умних и обичних радника, кад мислимо да сами собом идемо ка једном друштву у коме ће радник бити способан да мисли а мислилац да ради, да нас не вара каква више-мање драговољна обмана? Врло је лепо захтевати истину, лепоту моралан живот за све, али зар ту нема правог лицемерства нудити великодушно народу благостање за које се зна да му његов тежак живот не дâ да га ужива? Ви хоћете да се радник усправи, да дигне главу и погледа небо, кад га живот гњечи, унижава, као оне старе сељаке чији су кичмени зглавци срасли у радном положају који их савија земљи; ви хоћете да он мисли, кад увиђавност, у његовом несигурном животу, значи само предвиђање невоље за невољом; ви хоћете да он буде човек, кад је осуђен да ради без престанка само ради задовољења

животињских потреба; да познаје занос чистих уживања, кад му се изнурено тело буди за уживање тек насилним надражењима која га галванизују изцрпљујући га до краја.

Ето велике, болне замерке. И овде, ми налазимо према себи људе који у ствари хоће оно што и ми, — не само, како изгледа да се понекад мисли, материалан хлеб, но духовну храну истине, лепоте за све, — људе које због тога не могу назвати противницима, али који хоће да створе споља, влашћу, владајући, оно што бисмо ми хтели створити нарочито инициативом, слободом, излазећи испод туторства, учећи се да владамо сами собом. Да бисте реформисали јединку, кажу социалисти, реформишите друштво; да бисте изменили човека, измените установе; да бисте преобразили живот, преобразите средину. У једном капиталистичком друштву ви ћете увек имати парије и робове: оно захтева да се већина мучи и пати да би неколицина мислили и уживали. Ваш позив на појединачне снаге узалудан је онако исто као и застарела тежња да се коренита неправда поправи милосрђем, које је само један њен облик. Ви ћете бити спасени против своје воље, хтели не хтели, силом ствари. Ово рђаво друштво носи неопходност своје смрти у самом закону свога развића. Једна неизбежна еволуција све више усредсређује капитал, све више смањује број његових ималаца. Лек ће се јавити из претераности зла. Гомила експлоатисаних која увек расте добиће најзад свест о својој снази и свом интересу, и самим устројством општега права гласања заузеће политичку власт, ставиће је у службу народа, и окренуће је против својих противника. Револуција, последица економске нужности, неопходан крај еволуције, само ће строго применити закон који тражи да број капиталиста тежи нули, или боље јединству. Онда ће, паметним склопом закона и уредаба, Држава, активно и стварно провиђење, сишав најзад с неба на земљу, организовати рад, управљати производњом и деобом богатства, укратко, преобразити друштвену средину, и њоме јединке, које јој се морају прилагодити.

Прича се зауставља, као вилинске бајке, у тренутку кад јунацима, пошто су претурили сва искушења, не остаје ништа друго но да буду срећни: али, верујте ми, то је велика и тешка вештина бити срећан.

Ја признајем без устезања да хтети бољег човека значи хтети праведније друштво Држава као да лежи у грађанима: њене неправде, њени изопачени односи, њена сурова или лицемерна насиља постају у јединици пороци, заблуде, предрасуде, дрскост, глупа охолост, грубост, код једних; ропска потчињеност, завист, роптање, код других. Нема за човека усамљеног савршенства: друштвено зло, оно које нам се чини да не трпимо, оно чак којим мислимо да се користимо, увлачи се у наше срце. Учињена је, и то како снажно, познато вам је, економска критика нашега друштва; у нашим идејама, у нашим обичајима, у нашем култу новца, у нашој манији истицања, у нашој бескрајној глупости, у нашем тупом презирању које нас гони да се, одозго до доле, сваки тежи за ударац ноге који прима оним који даје, било би лако показати умањену слику и као преношење онога што је у њему ружно, лажно, неправично. Тиме што држава добија свест о самој себи у мисли грађана, она се може учврстити у неправди само тако ако та неправда буде примљена, жељена, распрострањена у душама.

Да друштво треба реформисати, да оно треба да допусти свима својим члановима да се уздигну до човечности, да их, према томе, не може ставити у положај који им то забрањује, то и ми сами мислимо. Ми немамо права тражити од наших ближњих да буду јунаци, да без сагибања подносе тежину једне одвећ тешке судбине. Рекли смо и остајемо при томе: ми хоћемо цивилизацију која не оставља изван себе већину људи, која није дело ни повластица једне елите. Али ми одбијамо да стављамо на коцку своју судбину по сумњивом закону неке тобож нужне еволуције. Ми немамо вере у фатализам који успављује умове, парализује вољу, укорењује у душе зло које он треба да поправља, јер човек нема снаге да свој

посао ради сам. У очекивању да нужност ствари створи рај земаљски, човек сањајући га губи време које би боље употребио приближујући му се, и остаје више но икад удаљен од њега. Не заборавите да кукавиштво пристаје на све, да се човек покорава сваком злу против кога се не бори, и да тромост најзад учини да се зло претпоставља добру које би изискивало напор за променом.

(Свршиће се)

Габриел Сеај.

(Превео с француског М. Нь.)

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

О ПОРЕКЛУ „ТРИСТАНА И ИЗОЛДЕ“, О „ТРИСТАНУ“ ГОТФРИДА СТРАСБУРШКОГ И О „ТРИСТАНУ“ СВИНБЕРНОВОМ.

I

У прошлој свесци „Српског Књижевног Гласника“ Г. Др. М. Ћурчин је нашао да сам направио две погрешке кад сам у своме приказу књиге Г. Светислава Стефановића тврдио 1) да је Тристанова историја келтског порекла; 2) да је „Тристан“ Готфрида Страсбуршког *превод* Томасове англо-норманске верзије.

Г. Светислав Стефановић је назвао „Тристана и Изолду“ „старом германском причом, познатом из Вагнерове истоимене опере“. Г. Светислав Стефановић прави специјалне студије из фок-лора и средњевековне легенде; он у једном тренутку *проучава изворе Шекспирова „Кимбелина“*. Код једнога књижевника, који се бави специјалним студијама из фок-лора и средњевековне легенде, који *проучава изворе Шекспирова „Кимбелина“*, оваква једна погрешка у елементарним стварима врло је груба, безмерно груба, још нешто много више него безмерно груба, поред тога што се на њој у овом специјалном случају констатује једно потпуно нераспознавање Г. Стефановића у струјама прерафаелитског покрета. Ја сам ову његову, *недопуштену* погрешку истакао, јер сам нашао да она осветљава читав један низ појава, које су последица извесних засебних погледа на нарави, оне какве обично владају у науци и у књижевности.

Г. Др. Ћурчин је добро знао шта је Г. Стефановић учинио кад је „Тристана и Изолду“ назвао „старом германском причом, познатом из Вагнерове истоимене опере“. Он је исто тако добро знао какве би тежине биле оне две погрешке, које ми приписује, *чак и кад би постојале*. Г. Др. Ћурчин ипак није мерио погрешке, он их је бројао. Он је бројао погрешку Г. Стефановића у *један*, а две погрешке, за које тврди да сам ја начинио, у *два*.

Г. Ћурчин се није заинтересовао, то се види, о везама које може имати енглески прерафаелитизам са германским или келтским пореклом „Тристана“, који се овако засебно узет, може сматрати као какав учено стилистички украс једног младог оцењивача. Према томе Г. Др. Ћурчин није могао ценити допуштени или недопуштени ступањ тачности мојих података за практична рачунања, као и неизлишност или излишност свога чланка. Даље у овом напису ја ћу рећи зашто је и колико мени била потребна чињеница да је Готфрид преводилац Томаса; онда ће се видети да је тачност мојих података много већа, него што би то било потребно не само за обична рачунања без већих претензија, већ и за друга, тако да би поправке Г. Ћурчина биле излишне, баш и у случају кад би обадве биле тачне.

1) Тристанова историја је келтског порекла. То њено келтско порекло, и ако оспоравано, опште је примљена ствар, и кад сам га усвојио у мојој оцени књиге Г. Светислава Стефановића, ја нисам направио никакву погрешку, чему противно тврди Г. др. Ћурчин. Келтско порекло Тристанове легенде не поричу чак ни извесни заступници мишљења да су „Тристан и Изолда“ *добили свој облик* у Француској, као на пример Г. Леон Кледа, који држи да је потка, интрига (trame) чисто келтска. Сам Г. Голтер, на кога се Г. Ћурчин позива, признаје јој много више келтског елемента, него што то Г. Ћурчин наводи (не само етимолошког, већ и фок-лористичког, који је много значајнији). — Међутим, поред све тврдње

Г. Ћурчина да у новије доба научници почињу да напуштају веровање у келтско порекло Тристанове историје, и поред свег лепог гласа, који Г. Голтер збиља ужива у научном свету својим марљивим истраживањима келтско порекло Тристанове историје још се одржава као једино вероватно, и теорија о француском пореклу још је једнако увек непримљена. Г. Ћурчин може имати својих разлога да верује у њу, и може веровати у њу; ја, уопште, својих разлога немам, и келтско порекло сматрам за несумњиво све док сложени келтисти, *нарочито келтисти* романисти и фоклористи у правом смислу, не утврде противно.

2) За „Тристана и Изолду" Готфрида Страсбуршког ја сам тврдио да је то само *превод* Томасовог „Тристана." То је све што сам о њему казао. Речи *само* Г. Др. Ћурчин тешко да је могао дати њено релативно значење, из простог разлога што се није заинтересовао да изнађе колика је јачина једног констатовања мени била потребна. Из закључка другога дела видеће се да ми је било довољно ако је утврђено у опште да је Готфрид знао за Томаса, што је изван сваке сумње и по многобројним цитирањима самога Готфрида (што не значи много) и, нарочито, по паралелним студијама Готфрида, Томаса, норвешког калуђера Роберта и енглеске версије о Серу Тристрему. Готфридов Тристан је превод Томаса, исто онако као што је Готфрид један искључиви преводилац, чија је вредност у другим стварима но што је склапање једног епа. Ја сам употребио реч *превод;* Г. Др. Ћурчин налази погрешку. Исти Г. Голтер, кога наводи Г. Ћурчин, употребљава ову исту реч *превод* (Übersetzung) говорећи о односима Томаса и Готфрида, у уводу свога издања „Тристана". Два места која наводим врло су карактеристична, ако се прочитају после чланка Г. Др. Ћурчина.

Aus einer Vergleichung Gottfrieds mit seiner Vorlage [Thomas] geht hervor, dass er in jedem Zuge der Handlung sich engstens an dieselbe anschloss und sich

> keine Änderung in Hinsicht auf den Stoff selbst gestattete. Als er sich einmal in einem ganz nebensächlichen allegorischen Zuge einige Freiheit erlaubt, bemerkt er dies ausdrücklich. [6870—6896].
>
> *„Tristan und Isolde" ist... eine Übersetzung*, allerdings sehr frei und selbständig. Viele Züge tiefer, schöner Schilderung, die man für Gottfrieds ausschliessliches Eigentum zu halten gewillt sein könnte, standen bereits in der Vorlage...
>
> In der mhd. Litteratur lassen sich zwei Arten von Epen unterscheiden, welche in der Anlage unter einander auseinandergehen. Es giebt quellentreue Epen, die eigentliche *Übersetzerschule, als deren Hauptvertreter Hartmann und Gottfried erscheinen.* Wolfram von Eschenbach vertritt die andere Richtung, indem hier das Verhältnis zu den Vorlagen keineswegs so klar und durchsichtig ist.[1]

Готфридов „Тристан“ је *превод* из Томаса. То је све што сам о њему казао, а то је све тачно, као што се из горњег цитата види. Из доцнијега ће се видети да сам ја имао потребе да кажем искључиво то, да је немачки песник Готфрид из Страсбурга, у дванаестом веку, позајмио, превео, свога Тристана од британскога песника Томаса.[2] Како је он то превео, ја нисам ништа казао, јер ме се у том тренутку није ништа тицало.

Готфридов „Тристан“ је превод из Томаса. „Страсне препирке међу научницима“, које су најзад свршене на томе да се Готфрид служио Томасом, постале су тако рећи прехисториски далеке и потпуно без интереса; ја

[1] W. Golther, *Tristan und Isolde von Gottfried von Strassburg* pp. VIII. IX. — Подвлачења су моја.

[2] Енглески књижевни историчари, нарочито новији, рачунају не само средњевековну англо-латинску него и англо-француску књижевност у енглеску књижевност и проучавају је као једну националну манифестацију. Примера ради, треба узети најновију, магистралну „Енглеску Књижевност од Норманског Освојења до Чосера“, од професора Скофилда. (Лондон и Њу-Јорк, 1906).

нисам могао довољно разумети зашто о њима говори Г. Ћурчин, кад су ствари већ одавна утврђене онако како данас стоје, и како сам ја тврдио да стоје, т. ј. да је Готфрид преводилац Томаса. И то поред онако изричних, несумњивих, отворено-јасних речи у свима приликама кад се говори о Готфриду, као и овога пута, на наведеном месту из Г. Голтера.

Какав је превод Готфрида Страсбуршког *као превод,* ја нисам ништа казао. Г. Ћурчин говори о томе без повода. И без потребе, јер се зна не само какав све може да буде један средњевекован превод, и шта се све назива преводом у средњевековној књижевности, него и како се преводило све до деветнаестог века, како се преводи и данас. *Критичан превод је један потпуно модеран проналазак* и не много распрострањен; велики је анахронизам тражити од Готфрида да зна за њега, тако да дођу мало чудне потребе Г. Ћурчина да нарочито утврди како код Готфрида Страсбуршког има новог текста, како се разилази са Томасом у многим тачкама, и како, најзад, „уз све то долази још сасвим други облик код Готфрида".

II

Кад се код Г. Стефановића нашао споменут Вагнеров „Тристан" уз Свинбернов спев, то није дошло случајно. Код Немаца је данас појам Тристана везан са Вагнеровим именом, и Г. Стефановић, који о енглеској књижевности поглавито сазнаје од немачких аутора, код којих се данас од целе енглеске литературе виде без мало само Оскар Вајлд и Бернард Шо, Р. В. Емерсон и Волтер Петер, Г. Стефановић је свуда морао наћи Вагнера поменутог уз Свинберна. Омиљена је немачка тема налазити *германски* утицај на енглески прерафаелитизам, који, на против, има пре романско-келтски карактер. Код Г. Стефановића, као и увек, то уверење не види се јасно и изрично, али га индиректног, прављеног незнајући да се прави.

Немцима чини задовољство да налазе Вагнеров утицај у енглеском прерафаелитском покрету. Ја никако не верујем у тај Вагнеров утицај, који пре осамдесетих година не изгледа много озбиљан. Међутим, хоћу да говорим о претпостављеном утицају Вагнеровог „Тристана“ на Свинберна.

Г. професор Др. Ернст Грот у свом опширном прегледу савремене енглеске књижевности (где само још недостаје фотографија госпођице Марије Корели!) у другој свесци овогодишњег издања Вилкерове „Историје енглеске књижевности“, говорећи о Свинберновом „Тристану“ налази да је он несумњиво постао под утицајем Вагнеровог „Тристана“.[1] Г. Грот прави своју конјектуру из овога 1) Вагнеров „Тристан“ је из *1859;* Свинбернов из *1882;* 2) Свинберн је аутор једне песме „На Смрт Рихарда Вагнера“.

Чак и кад не би било супротних података, Г. Гротова конјектура била би врло несигурна. Међутим, супротних доказа има, и Г. Гротова конјектура је потпуно нетачна, као што ће се видети из података, које сам за свој рачун прикупио.

Свинбернов „Tristram of Lyonesse“ штампан је 1882, што ни мало не значи да је он писан исте 1882 или годину или две пре тога, а још мање да се његов аутор није отпочео бавити истим предметом пре тога. Г. Грот, прво, даје погрешно годину за Вагнерово дело, које је у главном свршено 1857, а не 1859, које је године само музика свршена. Г. Грот, затим, незна да је „један фрагмент“ о Краљици Изолди Свинберн написао још 1857, дакле у

[1] Aus den mittelalterlichen Sagen nahmen die präraffaelitischen Maler und Dichter ihre Lieblingsstoffe. Auch Swinburne ist zu diesen Quellen der dichterischen Begeisterung gestiegen und hat mit seinem Epos „Tristram of Lyonesse“ (1882) eine Dichtung von grosser Schönheit geschaffen... Bei der Konzeption dieses Epos hat sich Swinburne unzweifelhaft durch Richard Wagners „Tristan und Isolde“ (1859) beeinflussen lassen, etc. — *R. Wülker*, Englische Literaturgeschichte. 2 Aufl. Band II. S. 296.

сваком случају *пре* Вагнера.[1] И ако без икакве књижевне вредности, ови су стихови довољни да се порекне Вагнеров утицај у избору предмета. Други какви утицаји, „песимистична концепција“ или сличне велике генерализације, научно су необухватљиви.

У осталом, није тешко наћи откуда је Свинберн дошао до тог „Тристана“. Артуријански циклус (ако Тристана“, поред све своје слабе везе, урачунамо у њега услед тога што је представљен и у најпопуларнијој енглеској верзији поменутог циклуса) обрађиван је у енглеској књижевности и пре тога. Нарочито је око 1857 био en vogue, кад је Алфред Тенисон радио већ у велико своје „Краљеве Идиле“, из којих је поједине одељке већ био објавио, и када је Вилием Морис штампао своју „Гиниверину Одбрану“. Сасвим је било природно да двадесетогодишњи Свинберн потражи грађе од истога Сера Томе Малорија, где су је црпли и Тенисон и Морис. Тристанова легенда, и ако непотпуно заступљена, ипак је заступљена код Сера Томе.

Закључак: 1) Немци су, преко Готфрида Страсбуршког, добили једног свог „Тристана“ од једног Британца, Томаса, англо-норманског песника. 2) На супрот томе, „Тристан“ Свинбернов *није* постао под немачким утицајем Рихарда Вагнера.

Војислав М. Јовановић.

---

[1] It was he [John Nichol] who founded and edited a college magazine, *Undergraduate Papers*, now so extremely rare... It is, of course, interesting to note that *so early as in 1857* the future author of „Tristram of Lyonesse“ was occupied, as a theme for his imagination, with the story of Queen Iseult: but in the twenty-five tercets which appeared under John Nichol's editorship there are at most only some half-dozen lines which reveal the poet, etc. — *Wm. Sharp*. Introduction to *Atalanta in Calydon*. (Tauchnitz Edition). p. 13.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Анд. Гавриловић, Поновно народно певање. Прилог испитивању народних песама. (Из Гласа Српске Краљевске Академије LXXII, стр. 127--168).

(3.)

Као што се види из досадашњег излагања, заснованог на разматрању историјских закона, факата и значајних појава, преко којих се не може прећи кад се проучавају живот српске народне песме и промене извршене у њој за то време, нема се основана разлога у песмама које је навео Г. Гавриловић гледати непромењене песме петнаестог века с историјском садржином, а још мање да су тада такве биле све песме с историјском садржином.

Али досадашњи разлози нису једини што се могу навести против тврђења да су те песме из петнаестог века и да су такве изгледале у то доба и друге с историјском садржином.

На пр. Г. Гавриловић вели да песме, у којима се помињу историјске личности и њихов родбински однос а имају онакав облик, нису могле постати много доцније од прилика које сликају. Нарочито то вели за песму „Расла ми је, расла, титра и неранџа — у Лазини дворови...", о којој вели да је „веран израз прилика из последњих дана старога деспоства, као што је тачан и помен деспотице Јерине, сина јој Лазара и Лазареве жене туђинке, норманско-византиске принцезе из Кларенце. *Таква* песма није могла постати много доцније од прилика које слика."

У овом наводу има две ствари, од којих је једна тачна и друга само замишљена као таква. Прва је родбински однос између историјских лица у песми споменутих, а друга је из тога одмах изведено тврђење да је *таква* песма могла постати у времену бliском приликама које слика, из чега је у даљем низу дедукција изведено да је *та* песма временом непромењени вид српске народне песме петнаестог века с историјском садржином, из доба пре преврата извршеног у српској народној песми. А то није тачно. Није пак тачно прво, што тога истог, чега има у овој епско-лирској песми, има и у једној развијеној песми епској; друго, што кад се те две песме упореде, излази да је епско-лирска одломак те епске или неког њеног варијанта; и треће, што овакав однос ових двеју песама потпуно одговара карактеру народних песама с историјском садржином у западним и источним крајевима српским, и оном процесу кроз који су прошле епске песме у источним крајевима. Та епска песма штампана је у С. М. Сарајлије „Пјеванији црногорској и херцеговачкој“ (изд. у Липиској 1837) под бр. 71 и натписом „Милост материна“. У њој има истих лица којих и у оној епско-лирској песми; њихов родбински однос одређен је као и у овој; и, што је најглавније, у њој је завршетак последица догађаја, онакво Лазарево понашање према својој жени последица је њеног ранијег понашања према њему, Лазино је камџијање казна за њен ранији ударац. У оној пак епско-лирској песми нема свега ранијег и сачуван је само завршетак прве песме, или неког њеног варијанта, мало модификован, што је потпуно јасно, кад се има на уму где је та песма сачувана, и каква је судба постигла и народну традицију историјске садржине и епске песме у том крају. Зато ће пре бити да је епско-лирска песма „Расла ми је, расла, титра и неранџа — у Лазини дворови...“ рудименат од раније епске песме, која се као таква није могла очувати у источним крајевима, него да је народна песма с историјском садржином из петнаестог века, сачуване у непромењену виду.

Овај пример навео сам као разлог зашто се не може сматрати да су оне народне епско-лирске песме с историјском садржином непромењени остаци петнаестог века и обрасци народног певања историјских предмета у то доба. А поред горе наведених разлога има их још и против онако категоричног тврђења да су српске народне песме с историјском садржином до краја петнаестог века биле само епско-лирске и да се тек у шеснаестом веку епска песма развија из дотадашње епско лирске.

У првом реду против таквог закључка говоре најстарији аутентични подаци о народној епској песми, они подаци првог реда сачувани у Хекторовићеву „Рибању", на којима се треба задржати колико ради њих самих толико више ради интересантног Хекторовићева коментара у самом спеву и у једном његову писму пријатељу Микши Пелегриновићу.

У тај спев „Рибање" Хекторовић је унео три народне песме, које је чуо од двојице рибара, Паскоја и Николе, што су га возили око Хвара. И то су најстарије забележене наше народне песме, из којих се види да је у првој половини шеснаестог века било двојаких народних песама с историјском садржином: развијених епских песама званих бугарштица и епско-лирских. Од првих тамо су унесене две: једна о Марку Краљевићу и брату му Андријашу и друга о Радосаву Сиверинском и Влатку Удинском; а од других једна мала, у којој се опева жалосна судбина двојице српских краљевића. Од оних првих прва износи 69 а друга 88 стихова, што одговара просечној дужини бугарштица, а последња има 21 стих. Величина њихова, дакле, одговара њихову карактеру и начину излагања догађаја у таквим песмама.

Ово је потребно нагласити, јер чим имамо два позната факта: да се међу првим једновремено забележеним народним песмама налазе и развијене епске и епско-лирске песме с историјском садржином исто онако као и у каснијим вековима, и да се ова два начина певања, према овим истим примерцима, јављају као два диферен-

цирана типа, је ли могуће претпостављати: да се на кратко време пре тога један вид развио из другога и то епски из епско-лирскога и да пре почетка шеснаестог века уопште није било епске песме? И не само то, него кад се нема никаквих аутентичних доказа о постанку и старини оба вида, сме ли се износити да је у оно доба, при најповољнијим приликама за поступну еволуцију народне песме с историјском садржином, било нагле еволуције? А што је најглавније, при изношењу једног категоричног суда о томе да је овако развијена епска песма тек почетком шеснаестог века постала из епско-лирске, сме ли се не водити рачуна о горе изложеним законима историјским, о коментару Хекторовићеву и о другим подацима који говоре да је епске песме било и кудикамо пре обележене јој границе?

Са горе изложених разлога, нагле еволуције у ово доба није могло бити, а још мање може бити да један вид народне песме, који постаје и развија се у народу, тако брзо добије своје карактерне особине и постане шаблон за песме с историјским догађајем и о историјским личностима. Нарочито не може бити да тако различне песме, као што су чисто епске и епско-лирске прате друге различне појаве, као што су начин њихова певања и утврђен народни суд о њиховој историјској вредности, јер као што се овај не може створити за дан два, исто тако не може се у народном мишљењу онако утврдити су од њиховој историјској вредности, не за две или три деценије него ни за много дужи низ година.

Чим се само баци поглед на ове две врсте народних песама унесених у „Рибање“, одмах се види оштра разлика између њих, као између два вида народне песме с историјском садржином која се од тог времена па све до данас није јаче извела него је била. Али се разлика између њих види и по самом начину певања, јер као што Паској починући прву песму „покличе ча може најболе“ и пева је целу сâм, тако и Никола сâм пева другу бугарштицу, међутим кад је било да се пева трећа песма, ту

певају обојица заједно: „обадва кликоње, писан зачињући — по тихо, не брзећ сваки весел и врућ — један *ниже* држећ, други *више* нојућ“. Дакле, био је различан и начин њихова певања, један за епску а други за епско-лирску песму; па је чак различан и израз за то: прве су се песме „бугариле“, а трећа се „спивала“. И ова разлика није створена за тај мах него је то био обичај, који такођер не постаје тако брзо, него настаје доста после постанка самих песама.

Али је од тога интересантније што Хекторовић вели о рибару Николи, пре него ће навести Паскојево певање прве бугарштице. Да осоколи Паскоја на певање, Никола му вели: „рецимо по једну, за врнме минути -- бугаршћину *средну* и за труд не чути — да *Србским начином*, мој друже примили — како *меу дружином вазда смо чинили*“. А то је интересантно што се види: прво, да је још у оно доба било и *дужих* бугарштица од ових просечно средње дужине и да су их сами рибари знали; друго, да те песме нису тамошње, него донесене с копна, где су их певали поглавито Срби, који су им били творац, чувар и носилац, због чега се и певају „српским начином“; и треће, да је и код рибара био у велико обичај да певају песме које нису биле првобитно њихове, нису биле чакаваца Хрвата него Срба с копна, што поред подвучених речи тврди и Хекторовић велећи Пелегриновићу: „За то ово буди одговор мој и теби и свим иним, који сам са свом мођу (како сам умил најбоље) исписал све оно, ча је Паской и Никола *бугарил* и *сйивал:* које ствари али су се они од друзих научили, али друзи од њих тој мени ништоре ни даје ни односи, и ако ћеш да ти повим оно, ча се мени мни, дим (велим) ти да је веће прилично к истини, *да су се они од друзих научили* него друзи од њих, а то јере су они рибари и људи од мора, који бродећи се нигда с овим а нигда с оним, ништо су од овога а ништо од онога слишали и с помњом слишајући научили“.

Ну од свега најинтересантније су Хекторовићеве речи

у писму Микши Пелегриновићу о историјској вредности бугарштица. „Затим јошће вим, вели му овај, да зна твоја милост како но Латини држе (право и достојно) хисторију за рич истину, јере јој стављено јест име од оне ричи, која се зове хистер (словим), ча замењује виден' је али познан'је, а то за ч' ниткор ини не пише те ствари, него тко их је видио и познао. Тако ти и ми и *све стране нашега језика држе и сцине бугаршћице за ствари истинне, брез сумње сваке, а не за лажне, како су приповисти и писне многе*". Те су речи значајне — и у толико више што је велика оскудица података из ранијих векова за проучавање српске народне епске песме — јер се њим констатује један културно-историјски факат, који не настаје на пречац него се ствара врло споро. То је народно мишљење о епској песми као тачној историјски. Такво мишљење код свих народа, па и код српског, постало је знатно после стварања песама епских, кад је народ преко њих гледао у своју прошлост и кад је у њима гледао своју историју. Али ми овде немамо само мишљење него и једно уверење да је српска народна епска песма историјски тачна, уверење створено другим временом, јер да се дође до њега, да се оно у народу створи као аксиом, потребно је врло много времена. А такво уверење, такав један општи народни суд о епској песми, који се преноси и даље, те га усвајају и књижевни људи, никад се не ствара у првом периоду развоја епске песме, у времену њеног издвајања од епско-лирских, него у другоме кад је епска песма добила свој сталан вид.

Доведемо ли пак овај интересантни културно-историјски факат — који поред осталога тврди да се народне песме не могу издвојити из низа појава и факата потчињених културно-историјским законима, и нарочито закону о еволуцији нарôдâ и творевина њихова духа — у везу с другим горе изложеним фактима и распоредимо ли једне за другима, добићемо још више потврде за мишљење супротно тврђењу о преврату у српској народној песми с историјском садржином крајем петнаестога века

и о датирању српске епске песме тек из почетка шеснаестога. Јер да епска песма постане на српском терену, да се диференцира из другог вида, из кога се претпоставља да је постала, да се о њеној историјској вредности створи мишљење у народу, да се од тога мишљења створи уверење, општи народни суд, по коме народ у епској песми гледа историјску тачност и своју историју, да се те епске песме с потпуно кристализованим судом народним о њиховој историјској тачности и народној историји пренесу даље, да их усвоје Приморци који их нису стварали, али су као сродан етнички елеменат имали подобности да их усвоје, да их приме као своје и чувају, и да то дође до књижевних људи који ће песме забележити као увелико познате оном крају где нису постале и констатовати утврђен суд народни о историјској вредности епских песама — за један такав процес, кроз који је имала проћи народна песма у народу, онај размак од почетка шеснаестог века, када Г. Гавриловић узима да се из епско-лирске песме почиње развијати епска песма, јесте и сувише мали, једна ситница.

У прилог пак горњем суду, да прва половина шеснаестог века није доба постанка српске народне епске песме, први период њен, него други, период утврђеног вида, имамо један факат из живота народне епске песме, који се код свих народа констатује тек у другом периоду њеног развитка. То је издвајање из масе народне посебног реда људи, слепаца и гуслара, рапсода који од певања народних епских песама стварају посебно занимање и који по угледу на готове народне песме, у већ утврђеном виду, певају нове. Тај се појав свугде констатује тек у другом периоду живота епске народне песме, у доба кад се песма развила и пошто је добила свој сталан облик, а ми тога имамо у првој половини шеснаестог века, и то се констатује не у једном српском крају него на двема супротним странама.

Један податак имамо у депеши сињетског кнеза од априла 1547 године, у којој овај описује свечаност у

Задру приликом поделе поклона послатих од стране Сињарије невољницима задарског котара, па вели кад је дошао ред на једног старог и *слепог* војника, његова кћи привела га је онима што су делили двопек, и кад је добио, одилазећи запевао је српски песму о Краљевићу Марку, коју, зато што је била *позната* присутном свету, прихватише и остали. Други је податак у хроници маџарског лаутисте Севастијана Тинодија, писаној у стиховима 1554 године, где се вели да је у Угарској највештији гуслар неки Димитрије Караман, који је својим *српским* песмама толико узнео липовскога бега, да га је овај обасуо даровима.

Оба ова податка служе за допуну горњима, јер констатујући свршен процес издвајања једног реда људи из народа, вичнијих песми од осталих и којима то постаје занимање, тврде да пред тим моментом имамо прво читав први период живота српске народне песме, у коме је постала у народу и у њему гајена као заједничка својина, и потом прво доба другог периода у коме је вршено издвајање тих појединаца из масе народне, који се нарочито баве певањем народне епске песме при свем том што народ и даље остаје њен чувар и носилац. Значи, дакле, да се у доба постанка ових двају података налазимо пред тим издвајањем једног реда људи из народа као пред свршеним фактом, који траје и даље све до данашњих дана. А то, даље, значи да је, да се од постанка епске песме дође до момената констатованих у овим подацима, била потребна поступна и дуга еволуција народне песме епске као чисте епске, што се није дало извести за две три деценије већ у току векова, аналого оном како се тај процес извршио код других народа.

И као што се из разлагања горе, у другој глави, види да се замишљени преврат у животу српске народне песме крајем петнаестог века не дâ ничим правдати, а још мање утврдити, нити вере достојним подацима нити аналогијом сличних појава у животу народне песме дру-

гих народа, тако се и на основу досад изложених факата и констатованих појава има сасвим одбацити поставка: да српска епска песма није старија од почетка шеснаестог века и да се тек тада почиње развијати из епско-лирске песме.

IV

Кад није тачно тврђење Г. Гавриловића да је крајем петнаестог или почетком шеснаестог века било оног преврата у српској народној песми с историјском садржином, као ни поставке изведене домишљањем из тог факта узетог за истинит, оне поставке да се тек почетком шеснаестог века епска песма почиње развијати из дотадашње епско-лирске, и да пре тога епске није било никако — како стоји с његовим даљим тврђењем: да се „поновно певање народно“ јавља тек у то доба, да тек после тог преврата „из ранијих *мотива* постају епске песме, које се пуне причањем догађаја и позајмљеном грађом, руши се хронологија, а историјска се сећања налазе тек као ситне арабеске у песми?“

Одговор на то јесте прост: кад је ово тврђење изведено из оног преврата у српској народној песми с историјском садржином, замишљеног да се извршио крајем петнаестог или почетком шеснаестог века, као и из дедукције из тог замишљеног факта, по којој се епска песма почиње развијати тек почетком шеснаестог века, јасно је да и варијација те дедукције, ово последње тврђење, није тачна у колико је закључак из оних првих. Није тачно да тада постају епске песме из ранијих мотива, опеваних пређе у епско-лирској форми; није тачно да тек тада настаје пуњење тих нових песама, испеваних по старим мотивима, причањем догађаја и позајмљеном грађом; и није тачно да се због оног преврата руши хронологија у епским песмама; а тачно је да се у народним епским песмама, у колико се тиче предхајдучког и предускочког доба, историјска сећања налазе тек као ситне арабеске у песми. И прва три тврђења нису тачна што се не даду

ничим доказати, што се противе горе изложеним подацима и што могу бити вероватна само тако ако је било замишљеног слома, јер где је било овога, ту је и могло бити рушења; последње пак тврђење јесте друкчије што није ни домишљање ни измишљање него констатовање једног факта, који је последица трајне еволуције народне песме са историјском садржином и који не вреди само за историјске догађаје и личности пре петнаестог века и у њему него и за касније. А кад тако стоји с појединим тврђењима, јасно је да не може бити тачан ни закључак да се „поновно певање народно“, према датој му карактерици, јавља тек почетком шеснаестог века и да се развија на начин како је то представио Г. Гавриловић.

Кад се онако категорички тврди да српска народна епска песма постаје почетком шеснаестог века из мотива раније опеваних у епско-лирским песмама, значило би не само да је тачан онај замишљени факат о преврату извршеном у народној песми с историјском садржином крајем петнаестог века него и да су познати и мотиви епско-лирских песама тога века и епске песме шеснаестога. које су постале из њих. Међутим, као што смо видели раније, нити је онај замишљени факат тачан нити имамо података о мотивима, нити таквих песама из шеснаестога века, по којима би се могао добити тачан суд о процесу, по коме је извршен постанак једног вида песама систориjском садржином из другога. И ова поставка, као и оне горње, није резултат проучавања народних песама него потпуно произвољна поставка, против које су докази: прво, они исти што их је Г. Гавриловић навео у прилог свом тврђењу, друго. принцип о постанку епских песама о историјском догађају, и најзад, резултати до којих се долази проучавајући еволуцију елемената у народној песми.

И у закључку своје прве расправе. оне штампане у Radu 153, и у првом делу друге, ове штампане у Гласу 72, Г. Гавриловић тврди да се српске народне епске песме почетком шеснаестог века развијају из *мотива* раније

опеваних у епско-лирским песмама, али у овој последњој наводећи те мотиве даје и сувише доказа како сâм није на чисто са значењем израза „мотив“.

То је врло карактеристична појава за једну расправу штампану у „Гласу“ и она треба да буде констатована. Ту пак појаву морам назвати таквом, кад писац један историјски факат, као што је одлазак Растка Немањића у калуђере зове мотивом у епској песми; или кад говори о мотиву у песми „Збор зборила господа хришћанска“; или кад говори о мотиву у оној епско-лирској песмици штампаној у „Краљевини Србији“ на стр. 143 и у њеном варијанту на стр. 408; или у песми „Бан Милутин и Дука Херцеговац“; или кад говори о мотивима у песмама о цару Стевану Душану, каквих претпоставља да је некада било. Јер он кад говори о том елементу епске песме, не разуме оно што се под њим досад подразумевало (motive, legende) него њен историјски предмет, историјски догађај опеван у песми. Он у првој песми мотивом зове један истинит догађај, који је сачуван и у народној успомени; у другој песми говори о мотиву, и ако га тамо нема, јер цела песма није ништа друго до једна епизода с подлогом историјски вероватном и створеном на основу каснијег суда о Немањину државном и црквеном раду; у трећој песми онај догађај историјски није мотив него предмет и прави мотив нашао би јој се, да није фрагменат од нестале веће песме, као што мотив за песму штампану у „Кнежевини Србији“ на стр. 157 и 158, о којој је горе било речи, имамо у оној потпуној песми у Сарајлијиној „Пјеванији црногорској и херцеговачкој“ под бр. 71; па ни у четвртој песми мотив није оно по чему је класификована као епска песма, која је постала из мотива раније опеваних у епско-лирским песмама, јер је то предмет песми, њен историјски предмет, а мотив је тамо нешто сасвим друго; па је, тако, најзад, и с оним замишљеним песмама о цару Стевану Душану, јер оно по чему би се те песме могле убројати у ову категорију,

не би били мотиви него њихов историјски предмет, који је повод постанку и првобитни основ епској песми.

Као што се из овога види, Г. Гавриловић, док на једној страни износи поставку о постанку првих епских песама из мотива раније опеваних у епско-лирским песмама, на другој страни примерима доказује противно томе. Он сâм говори против своје поставке, не умејући у епској песми разликовати два њена елемента: историјски догађај и мотив, од којих у епској песми с историјском садржином првога мора а другога може али *не мора* бити, као што га нема и у некима од горе наведених песама, којима је писац хтео да утврди поставку о карактеру првих српских епских песама и о њихову извору, док међутим у свима има историјског догађаја.

(НАСТАВИЋЕ СЕ.)

Јов. Н. Томић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

САСТАНАК МИНИСТАРА ТАЛИЈАНСКОГ И АУСТРОУГАРСКОГ У ДЕЗИЈУ. — МАЛО СТАТИСТИКЕ. — ГРЧКА ВОЈСКА.

Последњих дана месеца јула састали су се талијански и аустроугарски министри иностраних дела, Титони и Ерентал, у Дезију, близу Милана. После њихова разговора, барона Ерентала примио је талијански краљ у аудијенцију. Састанак и дочек били су и срдачни и са више вике него што обично сличне састанке у другоме свету прате. Министри су, опет преко досадањих обичаја, заједнички редиговали једну белешку о своме састанку и предали је свету на знање кроз полузваничне органе. Згодан начин да се отресу неизбежних интервјуисања. Белешка је оваква: „На састанку Ерентала са Титонијем у Дезију, изражена су и појачана осећања срдачнога пријатељства, што је последица савеза између две владе и две државе. После разговора о општој политичкој ситуацији у Европи и о свима разним питањима која су од нарочитог интереса за Аустроугарску и Италију, оба су министра дошла до потпунога споразума. Тај споразум, који се оснива на начелу равнотеже и одржавања садањега стања, простире се не само на данашњу ситуацију, него и на сваку евентуалност у будућности“.

У белешци, округлој и нејасној, има доста излишнога и недовољнога кад је реч о савезницима, који имају да издрже утакмицу на Јадранима и на Балканскоме Полуострву. И ако је тако, ипак је очевидно да се између два

министра водио главни разговор о положају садашњем и будућем на Балкану. И само белешка и коментари полузваничне штампе аустроугарске и талијанске, као и остале озбиљне европске штампе, јасно то казују.

Дакле, разговор је могао бити о Маћедонији, Старој Србији и Арбанији; о одржању statu quo у тим областима. Аустроугарска и Италија су сагласне да не допусте никакву, вољну или насилну, промену, па макар с које стране долазила намера за то. Другим речима, неће се допустити ни једној балканској држави да било сама, било у друштву с којом другом, уради ма што за измену садашњега стања тамо. Јер Немачка, Енглеска и Француска неће предузимати сличне акције, а Русија ради што и Аустроугарска. На овај начин, што се тиче Маћедоније и једнога дела Старе Србије (скопаљскога санџака, који хоће Бугари силом да унесу у Маћедонију), аутономија је немогућна, и недопустљива. И треба веровати, да су се ту Италија и Аустроугарска потпуно споразумеле. Аустроугарска није спремила све што треба у Старој Србији и Маћедонији; Италија није још довољно учврстила свој положај на Балкану, и нарочито на западноме делу његову. Што се тиче Арбаније, ту ствар мора бити мало друкчија. Титони и Ерентал могли су остати само при ранијему споразуму чињеноме између Голуховскога с једне и Висконти Веноста (1897) и Титонија (1901) с друга стране. Тај споразум се, као што се зна, састојао у обавези двеју држава да у Арбанији не воде другу политику до чисто економску, трговачку. Нови споразум мора имати више тешкоћа. Пре свега Италија не може допустити да Аустроугарска уђе у Авлону и Драч; јер ако заузме та два пристаништа постаће апсолутни господар јадранскога мора. А за тим, и у Италији и у Аустроугарској имају сасвим друкчије географске појмове о Арбанији. Талијани убројавају у Арбанију вилајете скадарски, битољски, јањински, а сад и косовски; Арбанаси убројавају вилајете битољски, јањински, скадарски, косовски, заједно са старим новопазарским санџаком; у Бечу сматрају под Арбанијом вилајете битољ-

ски, јањински, скадарски. Кад то овако стоји, онда споразум мора бити тежак, и само негативан. Споразум је о томе што неће родити на Балкану данас и сутра. Другога споразума не може бити између Италије и Аустроугарске, којима многи разлози налажу да живе у миру и споразуму, а међу њима је најважнији одлагање коначнога распадања турске царевине.

У Бугарској морају бити незадовољни врло много оваквим обртом маћедонске ствари. Сви планови, ради којих је потрошено, за четири последње године, више ванредних војних кредита него ли и у једној европској држави, сад су, изгледа, осујећени. У Атини, Београду, Букурешту, Цариграду и на Цетињу, могу бити задовољни кад се ради на одржавању и ојачавању status quo на Балкану.

Званични извештаји о управи над Босном и Херцеговином имају ову статистику о становништву.

У 1895 години било је 1,568.092 становника; а 1904 године 1,721.720 становника. Прираштај је у 153.628 становника; годишње, дакле, 10.87%. На тај начин Босна и Херцеговина улазе по прираштају становништва рођењем у ред првих европских земаља. У 1895 години је у Босни и Херцеговини било православних 43%; муслимана 35%; католика 21.5%; у 1904 години прирасло је 55.90% православних; 21.33% католика; 20.18% муслимана; а 2.59% осталих вероисповести. Према овоме изишло би да су муслимани у опадању прираштаја рађањем; православни у растењу, а католици да су у томе погледу остали на једној мери.

По овогодишњем извештају управе Босне и Херцеговине ствар са основним школама стоји овако. У Босни и Херцеговини има 352 основних школа (државних 239, верских 103 и приватних 12 укупно). Једна основна школа долази на простор од 145 км.; на 4829 становника дође по једна основна школа. Дакле, на 100 деце само 12 по-

сећују школу. Од 255·863 деце из Босне и Херцеговине основну школу посећује 32.786 деце.

Буџет Босне и Херцеговине износи 60,811.717 круна. Од овога буџета се троши за школу и просвету 2,035.977 круна. И то овако: за основне школе 641.270 круна: за занатлијске школе 104.775 круна; за трговачке школе 183.543 круна; за војничку школу 26.000 круна; за више девојачке школе 185.311 круна; за учитељску школу 110.000 круна; за једну нижу реалку 17.009 круна; за техничку школу 45.000 круна; за шеријатску школу 49.240 круна: за православну богословију 79.530 круна; за католичку богословију 36.760 круна; за вишу реалку 85.887 круна; за гимназије 316 652 круне; за ђачке стипендије и трпезу 155.000 круна. На основне школе се троши 641.270 круна годишње.

На Балкану овако стоји у осталим државама с основним школама. У Румунији на 82 □ км. долази једна основна школа, а на 2800 становника; у Србији на 1230 становника и на 42 □ км. долази по једна основна школа, и 26% деце посећују школу; Црна Гора има на сваки 70 □ км. једну основну школу а на 1900 становника; у Бугарској на 1102 становника и на 27 □ км. долази по једна основна школа, 44% деце посећује основне школе; у Грчкој на сваких 19 □ км. и на 690 становника има по једна основна школа, или 59% од све грчке деце посећују основне школе.

*

1897 година дала је Грчкој једну добру лекцију. 1904 година је донела, после дугога лутања, један нов закон о устројству војске грчке. Грчка је подељена на три војне територије, а свака је територија подељена опет на четири подобласти. Дакле три дивизије. Свака дивизија има четири пука пешадије са по три батаљона; два батаљона ловаца; један пук коњице са 6 ескадрона; један пук артиљерије са по 8 батерија; једну чету пионира; један возарски ескадрон; једна чета болничара; једна музика; болница, интендантура. Друга дивизија,

атинска, има још шест брдских батерија, три тешке батерије; чету ватрогасаца. У миру грчка војска има 42 батаљона пешадије, 18 ескадрона коњице, 33 батерије, 3 батаљона инжињерије, три ескадрона возара; три болничке чете, једну ватрогасну и 16 чета жандармерије. За време рата Грчка може мобилисати три активне и три дивизије народне војске. Готово једна трећина се води само на списковима: 1897 године је мобилизација врло много подбацила. Што се тиче флоте грчке, праве и спомоћне, она је јача од турске, бугарске и румунске укупно.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Dositej Obradović i J. de La Fontaine. Prilog za proučavanje izvora Dositijevih basana. Napisao *Dr. Petar Skok.* (Dvanaesti izvještaj velike realke u Banjoj Luci za školsku godinu 1906/1907.) Banja Luka, 1907.

Доситеј Обрадовић је био много читан и цењен као баснописац. Басне је он нарочито волео, и у једној прилици, у *Похвали басни*, певао је:

Ја к Платону и Тулију не подижем главу
Нег у басни Езоповој иштем моју славу...

Доситеј Обрадовић никада није претендовао на неку оригиналност, и као највећи део његових радова, тако су му и басне преводи и прераде. У *Предисловију о баснама*, помињући Езопа, „изобретатеља и оца басни“, и „прекрасне басне“ Лесинга, „уже просвештенија Германији великог просветитеља“, вели: „Овакови славни примери дају мени повод из различни стари и нови језика најлепше басне изабрати и на нашем србском језику на свет издати“. И на неколико места он помиње изворе својих басана: Езопа и Лесинга.

Руски писац К. Т. Радченко, у својој монографији *Доситей Обрадовичъ и его литературная дѣятельность* (Кијево, 1897), идући за назначењима које је сам Обрадовић дао, показао је како је највећи део његових басана превођен и прерађиван из Езопа и Лесинга, нешто из Федра и Ла Фонтена. Др. Иван Шерцер, у расправи

O Dositiju Obradoviću (*Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga CXXXIV, 1898), изблиза је проучавао изворе његових басама, и нашао да су већином из Езопа, двадесет и две из Лесинга, а „njekolike su prevedene iz francuskoga od La Fontaina“.

Г. Др. Петар Скок, прави учитељ на великој реалци у Бањој Луци, узео је на се да испита које је басне Доситеј Обрадовић узео из Ла Фонтена. Ла Фонтен је био познат нашем писцу, и он га помиње у предговору својих басана. Утврдивши разлику која постоји између Ла Фонтенових басана, где има класичнога елемента, где животиње оличавају друштвене класе и чинове[1] и где је морал испреплетен са радњом, и Обрадовићевих басана, где је све што је класично или изостављено или замењено ближим и разумљивијим, где нема социјалне критике но добродушнога моралисања за „милу дечицу и за непорочну и беззлобну јуност“, и где је „нравоученије“ сасвим одвојено од радње басне, — Г. Крек набраја басне „*za koje se može uzeti* da ih je Dositej pozajmio od La Fontaina“. И он тако набраја деветнаест басана које је Обрадовић могао узети из Ла Фонтена (обележене код Обрадовића под бројевима 12, 17, 21, 36, 39, 40, 44, 47, 65, 69, 73, 77, 84, 95, 98, 107, 124, 159, 160).

То може бити врло вероватно, али не мора бити сигурно, као што је сигурно за позајмице из Езопа и Лесинга. Ни сам Г. Др. Скок није у томе сасвим категоричан. Исто тако као што он претпоставља да је тих деветнаест басана Доситеј Обрадовић узео непосредно из Ла Фонтена, исто би се тако дало претпоставити да су и Ла Фонтен и Доситеј Обрадовић имали исте изворе, — прет-

[1] Г. Др. Скок се, као и толики други, дао завести врло примамљивом и лепо изведеном идејом Теновом, у његовом сјајном, али данас застарелом делу *La Fontaine et ses fables*: да је Ла Фонтен у својим животињама изнео поједине сталеже и критиковао стање ондашње Француске. Данас се то узима само као једно од многобројних уопштавања Тенових, која све имају сем главне ствари: да одговарају истини.

поставка коју Г. Др. Скок помиње, али не прима —, или их је узео из какве немачке збирке басана, каквих је било у немачкој књижевности XVIII века. Томе би у прилог ишле две ствари: прво што се Ла Фонтенове басне налазе прилично измењене у нашега писца, и друго што је Доситеј Обрадовић слабо знао ондашњу француску књижевност и није био особито јак у француском језику. Он је неко време био у Француској, превео је две „моралне повести“ „Г. Мармонтела“ *Лавза и Лидију* и *Аделаиду, пастирку на Алпима,* он зна за Фенелона, кога често наводи, и за Молиера, Ле Сажа и Бела. Али његово знање и језика и књижевности француске несигурно је: филозофа Бела назива „Бајлом“, Силија зове Сулијем, а у својој значајној самоодбрани *Право реци па гледај те утеци,* он помиње „оштроумног Молијера“, који је представљао „општему смеху и поругању Тартуфе, Аваре, Мисантропе и подобне ови трица људе...“ Најзад, Доситеј није знао за најглавније француске писце свога времена, и он нигде не помиње ни Волтера, ни Монтексија, ни једног енциклопедиста, па ни самога Русоа, са којим има више но једну црту заједничку, и којега је по својој природи био преодређен да заволи и разуме. Извесно да Доситеј Обрадовић није био јак у француском језику и да је споредно и површно знао француску књижевност, и због тога није сигурно да је Ла Фонтена преводио са оригинала. Са исто онолико вероватноће са колико Г. Др. Скок тврди да је могао преводити из Ла Фонтена, може се тврдити да га је могао знати по некој немачкој збирци басана. Питање о извору Обрадовићевих списа и идеја још остаје отворено, цела ствар је још и данас прилично неизвесна, али највећа је вероватноћа да су басне, као идеје и остали списи нашега писца, произилазиле из ситнијих немачких просветитеља и популаризатора XVIII века.

Г. Скоку треба бити захвалан што је изблиза ушао у још нерешено питање о изворима Доситијевим. Његов је посао ваљан прилог, али није последње решење, но само једна претпоставка која треба да се докаже. J. С.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Деспот Стефан Лазаревић и књижевност његова времена". — У „Извештају српске велике гимназије карловачке" за школску 1906/1907 годину, штампао је Г. Милан Георгијевић своју историјско-књижевну расправу „Деспот Стефан Лазаревић и књижевност његова времена". То је прерађен увод пишчеве докторске дисертације: „Ein Beitrag zur Kenntnis der altserbischen Literatur in der Despotenzeit mit der besonderen Rücksicht auf die Klimax des Johannes Sinaites" (1903).

Писац, пре свега, историјски доказује како је неосновано мишљење да је 1389, бој на Косову, значи крај српске државе и средњевековне српске културе. Српска држава траје још пуних педесет година, преживљује и бугарску и грчку државу, и Србија деспота Стефана Лазаревића, са својим проширењем на Приморју, по простору већа је од Србије кнеза Лазара. У то доба, српска књижевност долази до врхунца свога развића, и најбоља дела старе српске књижевности тада су написана. Константин Филозоф основао је целу школу чувених „ресавских преводника", која је била од великог и трајног утицаја. Константин Филозоф реформише српски правопис и пише најболье дело наше старе књижевности, биографију деспота Стефана Лазаревића. Сам деспот бави се књижевношћу, и од њега су и данас остала два дела, „Слово љубве" и „Мудрост и пророчаствије", израђено по византијским узорима. Издајући биографију деспота Стевана, Г. В. Јагић је у *Гласнику* (књ. XLII) набрајао пет рукописа који су писани у време Ресавске Школе. Г. Георгијевић набраја много више, цео један низ рукописа, писаних у то време. Не примајући претерано тврђење Г. Ч. Мијатовића, да је Србија деспота Стевана имала

услове да за педесет година мирнога развоја дође на висину Италије из доба Обнове, он истиче велики значај тога доба, тврди да је то био „врло важан период старе српско словенске књижевности, јер је тада писано највише, а и најбоље“, и да је тада „створена нека самосталност при примању туђих културних тековина“.

Расправа Г. Георгијевића је добар и користан прилог бољем познавању наше старе књижевности. Штета је само што је писана врло суво и сасвим филолошки, у рђавом смислу те речи, као да се за пет стотина година, од доба „ресавских преводника“, није учинио никакав напредак у српском књижевном стилу. Д.

Један поглед на образовање и васпитање народа, од Влад. Илића, 1907. Задружна књижница бр. 55. — У овој књижици, поред осталога, интересантно је што је писац покушао да начини први списак књига за народне књижнице Списак је мали и обухвата сумарно издање наших књижевних установа, и посебно тридесет других дела. Ова последња сва су о земљорадњи, сточарству, народној медицини и сличном. П.

О слободи и васпитању воље. — Као прво издањ Обласног Космајског Учитељског Друштва, изишла је књижица Драг. Михаиловића, учитеља: *О слободи и васпитању воље.* (Београд, 8°, стр. 61). Ова књижица је компилација, израђена махом по новим руским писцима, са практичним васпитним задатком, и без научних претенсија. Тај посао је добро израђен, идеје су тачне и логично развијане, при том јасне и прегледне. Једна од бољих књига педагошких која заслужује да има читаоце и ван учитељских редова. Н.

Македонско питање и социална демократија. — У Софији је изишла политичка брошира П. Делирадева „Македонскиятъ въпросъ и социалната демокрация“. Писац у овој књижици, која је један доста добро развијен реферат, износи социјалистичко мишљење о кобној националној борби у Македонији и налази најправичније и најцелисходније решење овога замршеног питања у искреној и широкој аутономији. Ова књижица је занимљива и по томе што не представља једно лично мишљење, но и мишљење социјалистичке политичке организације „Пролетарий“, којој писац припада. Б. Т.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевно одељење Матице Српске држала је 21-ог августа (13-ог септембра) своју седницу под председништвом А. Хаџића, друштвеног председника. На позив председников изабран је за потпредседника књижевном одељењу на годину дана архимандрит Иларијон Зеремски. За чланове књижевног Одбора изабрани су на годину дана: Јован Живојновић, Др. Ђорђе Дера, Милан А. Јовановић, Др. Веселин Ђисаловић, Др. Милан Савић, Др. Лаза Марковић, Сава Петровић, Аркадије Варађанин — из Новог Сада: са стране: Милан Будисављевић, Радивој Врховац, Димитрије Руварац, Григорије Лазић. — По прорачунима, које је главна скупштина за 1908 одобрила, долази на књижевне цељеве 14,550 круна, и то из осам књижевних фондова и задужбина. Ти одобрени прорачуни издани су књижевном одбору да их се у свему придржава. — Према одлуци скупштинској издани су предлози матичиних чланова Др. Николе Милутиновића и Др. Радивоја Симоновића књижевном одбору на проучавање с упуством, да о њима поднесе у своје време образложено мишљење књижевном одељењу на даљи претрес. Тако исто издани су књижевном одбору на мишљење Матици поднесени предлози члана Др. Александра Николајевића из Нове Градишке. — Узета је на знање одлука скупштинска, по којој су по предлогу књижевног одељења за чланове том одељењу изабрани Матичини чланови: прота Јован Живковић, Др. Стеван Малешевић, Др Лаза Марковић. — Узета је на знање и равнање скупштинска одлука о расписивању награда из задужбине Јована Наке В. С. Миклушког за 1908 по предлогу књижевнога одељења. — Узета је на знање одлука скупштинска по којој је одобрено, да се из задужбине Јована Остојића и жене му Терезије распишу награде, које је књижевно одељење одобрило. — У четвртак 6 (19) септембра била је редовна седница под председништвом А. Хаџића. Од предмета наводимо: у редакциони одбор бирају се: Милан Будисављевић, Јован Живојновић, Иларијон Зеремски и Др. Лаза Марковић. — Прорачун за књижевна издања за 1908, узима се на знање. — Предлози о књижевним издањима издани су Редакционом Одбору на извештај с предлогом. — Секретарев извештај о Календару Матице Српске узет је на знање. Календар ће стати на 3000 круна. — Писма Лукијана Мушицког и Милована Видаковића издају се на преглед; такође

рукопис „Одгајивање кудеље“. — Не примају се песме „Из збирке Моја младост“. М.

Читуља.

Сили Придом. — Француска је скоро изгубила једнога од својих великих људи, чувеног песника-филозофа Сили Придома.

Рене-Франсоа-Арман, син трговца Рене-Франсоа Придома, родио се 1839 у Паризу. Надимак Сили припадао је још његову оцу, и мајка га је после мужевље смрти (1845) пренела из милоште на сина. Његова мати, побожна, сањалица, клонула под тим ударом, и под утицајима, доноси чудну одлуку да дете одвоји од куће која је била сувише тужна, и даје га 1847 у један завод у Бурла-Рен. Од осме године ван куће, са осетљивошћу која није била створена за интернатску управу, мучен тугом која га је обузимала између четири заводска зида, он је убрзо осетио болну носталгију за рано остављеном кућом, мада нико није могао слутити шта се све крије под његовом црном ђачком блузом и мирним погледом. Наследив од матере дубоку озбиљност, повлачење у себе, сталну преокупацију религиозним стварима, извесну тежњу ка идеализовању, он је рано показао сву надмоћност свога духа. Како сам тврди, ово прво школовање имало је пресудног утицаја на стварање његове моралне и песничке физиономије. Учећи затим у лицеју Бонапарта, он је показивао велику наклоност према науци и књижевности, и био очаран Лукрецијем, кога је марљиво проучавао, и од кога је у стиховима превео прву песму из чувеног дела *О природи ствари*.

После свршеног лицеја, он не иде на политехнику, за коју се спремао, но ступа у службу у тополивницу у Крезоу. Из тога је доба остала једна његова песма која показује како је та тополивница на њега учинила дубок утисак. При лупи у ковачници, док прште варнице са усијаног гвожђа под ударима гломазних маљева, уз звуке тестера која јече, маказа које свирепо секу гвожђе, помамних справа које тање метал, док све урла, у овој јазбини где је дан вече а ноћ подне од ватрене јаре, он има привиђење Дантеа „која пролази испитујући вечита очајања“. Он нема сталне вокације, постаје нотар, заљубљује се, и пише стихове. Претерано савестан и

обазрив, неповерљив према самоме себи, он их показује само најужем кругу пријатеља. Они му налазе издавача, и 1865 излази прва збирка његових песама *Stances et Poèmes*, књига о љубави, са новим осећањима која су себи створила и нове облике. Гастон Парис, један од његових најбољих другова из младости, упућује једно писмо Сент-Беву, онда најпозванијем књижевном судији, и обраћа му пажњу на ову збирку. Његов мало закаснели суд, повољан за песника изиће у чланку *Поезија у 1865.* Друга збирка *Epreuves* (1866), избор сонета, опева пробијање једне стојичке душе кроз сумњу и бол. Његове *Solitudes* (1869), у којима је досегао до најнедокучнијих прелива осећања, можда су најлепши израз његове меланхолије. Рођен да воли, а обманут у љубави, он је опевао само њену чежњу и тугу (*Vaines Tendresses*, 1875).

Као филозоф, он сумња, и то му даје песничко расположење. У свејој болној и отменој резигнацији, он се не подаје очајању, воли рад који човека води благостању, тражи од живота да буде користан човечанству, отаџбини, себи. Њега загревају велики грађани Атине и Рима. Он не може да опрости Алфреду де Мисе што око себе није чуо звекет ланаца који испуњава свет. Овај мислилац, удубљен у себе, примао је све од живота, и праштао му, задовољавао се „малим срећама“, волео живот због једног јединог часа радости, коме су претходиле сузе и за којим су опет долазиле сузе, и певао: „Један сунчан час чини да благосиљамо цео дан...“ Са урођеном племенитошћу срца и отменошћу духа, он је имао љубави према свему: „Безбројне везе, слабе и болне, иду из моје душе стварима у целој васиони“. Он је волео природу, и дуго живео у Онеју, у једној малој кућици, сакривеној међу дрвећем. Он је био нежан син и пријатељ. Он је волео Француску, и тој љубави дао израза после несрећног рата 1870, у збирци сонета *Утисци из рата.* Али љубав према отаџбини није му сметала да воли цело човечанство, и да се одушевљава општим миром.

У почетку свога књижевног рада, он је припадао Парнасовцима, и био ђак Леконта де Лила. Али његов дух није могао остати у тесним калупима макоје школе, и он се удаљавао од њих својом склоношћу за психолошке анализе и филозофска и моралистичка размишљања. У својој песми *Уметности*, он излаже своју естетику: „Душа и чула, мисао и облик, Лукреције и Платон, треба да се здруже заједно да даду поезији сву њену

моћ, сву њену лепоту". То је било подмлађивање поезије, одбацивање „лаког разочарења непромишљене сумње", бола „побеђених без борбе", сједињење античке лепоте са римском снагом. Свестан тежине своје уметности, он се боји да не достигне савршенство коме тежи, да му сан не буде побеђен у борби са бунтовним речима, и осећа да оно што је најбоље остаје у њему, и да његови „прави стихови неће бити читани". Он је пун мисли и жеља: „Све ме привлачи у исти мах и истом дражи... Дрхтава златна пруга везује моје срце са сунцем, а дуги свилени конци са звездама".

Узнемирен и вазда окренут бескрајности — као Паскал, кога је проучавао —, он је успешно додиривао и велике предмете, и дао идеалистичке поеме: *la Justice* (1878) и *le Bonheur* (1888). *Правда*, којом песник није био задовољан, и *Срећа*, врста симболичне трилогије, болна размишљања о судбини човека и његове душе, са високо поетском и човечанском мишљу да је правда у људској савести а срећа у пожртвовању, пуне су дирљиве и дубоке речитости, и ако им је стих каткад затегнут.

Ретко је ко мисли и доктрине излагао јасније, са већим редом и прецизношћу. Његова је поезија прожета науком, будна за сва открића и хипотезе, и одаје дубоког мислиоца и великог уметника. Предосећајући све новине надахнућа, израза и ритма које ће сутрашња поезија наћи у нагомиланом богатству научног проучавања света и човека, он упућује свој отмени сонет *Будућим песницима*: „Сетите се да смо ми опевали цвеће и љубав у доба пуно таме, уз самртну звеку оружја, за брижна срца која су њоме заглушавана. — Жалите тада наше песме, у којима су треперила толика неспокојства, ви који ћете у срећним данима, боље слушани, о највишим предметима писати поеме без суза."

Његово ће се име најбоље сачувати по кратким песмама, преливеним уздржаном тугом и меланхолијом једне више душе, у којима се у лепој слици изражава каква филозофска истина, какав општи закон. Ништа није савршеније од његових малих поема: *Un Groupe antique, Statuette de Stimart, les Chaînes, le Vase brisé* (која је најпознатија).

Сили Придом је писао и цењена прозна дела: *De l'expression dans les Beaux-Arts* (1884), *Réflexions sur l'Art des Vers* (1892).

Од 1881, био је члан Француске Академије, а 1902

је дочекао ретку и заслужену част да добије Нобелову награду за песништво.

Живео је врло просто, избегавајући свет и његову гашту грају, и поверавајући се само својим пријатељима. Његово је пријатељство било врло искрено и свесрдно, и моћ симпатије неисцрпна. Већ шест година повучен у вилу Шатнеј, близу Шатобријанове Вучје Долине, он је примао младе песнике, храбрио их, давао савете, увек благ, са извесним меланхоличним оптимизмом и нежношћу који су били у његовој природи, и које му године нису могле одузети. Његов пријатељ и академски друг Жил Кларти сећа се, у својим успоменама, како их је увек обузимала радост кад би знали да ће он доћи на седницу Академије, и туга кад би га видели како долази, вођен од свога слуге, и подупирући се о свој штап, са резигнираним осмејком његових *узалудних нежности*.

Прошлог пролећа, слутећи да ће му оно бити последње, његови стари другови из Савременог Парнаса, у друштву са млађима, предали су му медаљу са његовим профилом, коју је радио Шаплен, и испили чашу шампања у његово здравље. Песник је био толико слаб да се није могао подићи са столице да их дочека, и Франсоа Копе, који је описао тај дирљиви призор, није могао да се отме слутњи: чинило му се као да је то била проба за његову сарану. Умро је гасећи се полако, као сунце које залази.

Поред раније установљене награде за песнике, оставио је Академији сто хиљада динара, Књижевничком Друштву педесет хиљада, остатак рођацима, пријатељима, послузи. У његовим рукописима остала је једна свеска песама и филозофска размишљања *Друштвена веза*, нацрт једнога дела које није имао времена да доврши.

Сили Придом је превођен и на српски, и неколико његових песама објављено је у *Српском Књижевном Гласнику*. М. Ив.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIX, број 7. — 1 октобар, 1907.

БАСНЕ.

I

ТИГАР НА САМРТИ.

Животиње, чувши вапај немоћнога тигра, који је далеко од јазбине лежао болесан, опрезно се приближаваху, да из ближе виде старог и на далеко познатог крволока.

— Помозите ми самртнику! Дајте ми воде, да оквасим суве непце, преклињао је тигар, гледајући како га животиње што даље обилазе.

Али му ниједна животиња не поверова.

— Локао је крв за живота, па ко зна да и сада не жели њоме непце да окваси. говораху оне, склањајући се још даље.

II

СОЈКА, СВРАКА И ВРАНА.

Хвалиле се сојка, сврака и млада снажна врана, како ће јуначки изићи на мегдан кобцу. И одиста оне то учинише, али убрзо се вратише рашчерупане и крваве. Друге тице их тада подругљиво питаху:

Шта сте урадиле?

Урадила бих много, одговараше врана, да нисам само заборавила кљун боље да наоштрим.

Урадила бих много, одговараше сврака, да су само прилике биле згодније.

Урадила бих и сувише, одговараше сојка, да ме само кобац није дерњавом заплашио.

III

МАГАРЕЋЕ СТРПЉЕЊЕ.

Зашто му не кажеш, да се никада више и не сети да те мучи? питао је коњ магарца, кога је врло често злостављао слуга.

— Жао ми га је... Има ситну дечицу... Сиромах је... Можда ће најпосле увидети какву ми неправду чини... и још много других великодушних изговора налазио је магарац за одбрану свога магарећег стрпљења.

Али како коњ не престајаше исмевати тако велико стрпљење и милосрђе према своме мучитељу, то најпосле и магарцу прекипи, и шапну коњу:

Не исмејавај ме, пријатељу, кад не знаш у чему је ствар. И, пригнувши главу ближе, додаде: Твоје су копите коњске, а моје — магареће.

IV

ИСКРЕНО САЖАЉЕЊЕ.

Какав злочин! узвикну лија издаље, нашавши на орла где канџама раздире лабуда. Ти си без срца и душе, кад си поред толиких обичних птица нашао дивног белог лабуда, кога сам и ја увек штедила.

Кад би ти само знала колико је његово месо слађе од меса других тица, рече орао, бацивши јој лабудов батак.

Слађе! ускликну лисица, зграбивши батак.

На какво је то сажаљење? смејући се упита је орао, кад виде како алапљиво гута.

— Ја жалим лабуда, али не његов батак, одговори лисица.

V

ПЕТЛИЋ И ЋУРАНИ.

Приметише стари ћурани како неки петлић врло често прича својим кокама. Кад му се приближише, чуше, на своје велико запрепашћење, да овај говори о многим стварима, за које они до тада нису ни знали.

— Зашто се правиш толико паметан, кад си још млад? упиташе горди ћурани.

— Зато што знам, беше одговор смелог петлића.

— Чудновато! подругљиво поче најстарији. Ја толико стар и толико искусан, па увиђам да још ништа не знам, а ти тек што си угледао свет, па се већ размећеш неким својим знањем.

— Зато што памет и године не морају да иду подједнаким кораком.

— А по чему ти тако судиш? разјарено повикаше ћурани.

— По вама, одговори мирно петлић.

VI

СЛАВУЈ И ЋУРАНИ.

Направи славуј гнездо на дрвету, под којим беше легло надувених ћурана, који уобразише да је славуј изабрао то дрво једино због њих. И да би му вратили за тако велику пажњу, почеше свуда хвалити славујев глас.

Многе животиње, кад чуше тако велику хвалу о славују из уста ћурана̂, стадоше с подсмехом говорити о том славујевом гласу, који се може и ћуранима допасти.

Кад славуј то примети, замоли ћуране једне вечери да га више не хвале.

— Не плаши се ти ништа, малишану, рекоше насмејани ћурани, као с неке висине. Кад смо те само ми узели у заштиту, ти ћеш ускоро стећи глас најбољег певача.

— Колико знам, то сам ја одавно стекао.

— Ти одавно! повикаше ћуране. Како то да до сада ми то нисмо знали?

— Онако исто као што ни сада не знате праву вредност своје хвале, рече славуј.

VII

ВОЧИЋ И ЖДРЕБЕ.

Неки глупи вочић, видећи како коњи не раде толико као волови, а међутим их људи боље негују, затражи од ждребета какав савет, да и он може боље живети.

Ждребе му одмах препоручи да се направи болесан, говорећи му, да ће га газда у том случају ослободити свију тешких радова, а по свој прилици и боље хранити.

Вочић то једва сачека.

— Ти си у праву, рече он радосно, ништа не размишљајући о том коњском савету.

Али газда спазивши да му вочић куња, поплаши се да не цркне, и одмах зграби нож да га закоље.

Тада вочић прекори ждребе за такав мудар савет, који ће га и живота стати.

— Ја ти нисам крив што те нисам добро познавао, сада одговори мудар саветник, већ ти, што ниси пазио од кога савет тражиш.

VIII

МАГАРАЦ И СВИЊА.

Гледао магарац свињу како се ваља у блату, па у подсмеху добаци јој:

— Зацело ти људи боље име нису ни могли дати!

— Зашто? запита га свиња.

— Зар још питаш! Зар не видиш да си ти једина домаћа животиња која ужива у смрдљивом блату!

— Е мој магарче, другом се смејеш, а не видиш да си ти једина која ждере чкаљ.

— Али ја се не ваљам у блату као ти, одговори магарац подругљиво, а чкаљ ми прија.

— А ја не једем чкаљ, мој драги магарче, одговори свиња подругљиво, а блато ми прија.

Али магарцу све то изгледаше неразумљиво, и удаљујући говорио је он мудро и задовољно, са пуним осећањем своје надмоћности:

— Магарац је бар магарац, ако ништа друго, али свиња остаје свиња.

IX
СВИЊА И КЊИГЕ.

Нађе нека брљива свиња књиге у хладу дрвета, које поче одмах, по своме обичају, купусати.

— Не! викну пас, који се беше случајно ту десио. То су најбоље књиге нашега господара, за које је дао силне новце.

— Новце! повика ужаснута свиња, не могући никако себи представити да је човек могао дати новце за тако нешто неукусно, суво и бљутаво.

Али кад пас виде да она мисли само о јелу, објасни јој да то и није за јело.

— Није за јело! запрепашћено упита свиња, и вртећи сумњиво главом настави: — Чудновато!.. Ко би смео поверовати да има и таквих лудака?

X
ПОНОСИТИ ПАУН.

Договори се завидљива перната живина да искида реп пауну, не би ли престао поносити се, мислећи да је паун поносит једино због репа.

Када то учинише, паун не само што не престаде, већ знајући зашто су му реп искидали, поче се још више кочоперити.

— Чиме се још поносиш? питаше га живина.

— Мојим сјајним перјем, одговараше паун презриво.

И за трен ока на пауну не беше ни пера.

Али паун, на против, корачаше као и раније: гордо презирући све, као да не беше скоро очерупан.

— Па чиме се још и сада поносиш? запита запрепашћена живина.

Мојим именом.

На то прсну у смех сва живина, вичући:

— О, глупаче, па по чему се сад познаје да си паун?!

— По поноситости, моји глупаци, по поноситости! одговараше паун

XI

ЛАВ И МРАВИ.

После дугог посматрања лав, цар зверова, дивећи се раду сићушних мрава, који без прекида изношаху трунчице земље из својих станова, сажаљиво рече:

— О како сте несрећна, бедна створења! Како вас је мале и нејаке створио бог!.. Али, гледајући вас како се мучите, из сажаљења ћу вам радо помоћи.

И лав већ спремаше шапу, да једним замајем створи склониште за све мраве, у коме ће моћи до миле воље уживати, како им он објашњаваше, кад се мрави разбегоше куд које, застрашени тако великом милоштом силнога цара. Мравји цар похита да заблагодари на тој великој услузи моћном цару зверова. Лав увом поклопи мравјег цара, да би могао чути шта ће рећи. Овај поче од прилике овако:

— Силни царе, понизно те молимо да нам ништа не помажеш, јер нам ту снага не треба Ми бисмо ти били веома благодарни, кад би се што пре склонио с овог места.

— Чудно, промрмља лав, да вама тако нејаким животињицама није од потребе лавова снага!

— Јер би нам све покварила што смо с највећим трудом до сада створили.

Али цару то беше неразумљиво, и он љутит оде са тог места, које скриваше величанствене творевине, о којима он не могаше ни сањати, мумљајући:

— О, јадни, глупи, сићушни створови, зар се може, без лавовске снаге нешто створити!...

XII

КУРЈАК И ПАС.

Оштрио је курјак зубе, кад наиђе однекуда пас, и упита га:

— Зар ти још ниси чуо да ће завладати општи мир?

— Чуо сам, одговори курјак, али ја у ту сумњам.

— Е, моја сумњалицо, насмеја се добродушно пас, па зар ти не знаш да данас више не побеђују зуби, већ памет?

— О, знам ја то врло добро, одговори курјак, али је мени лакше зубе оштрити но памет.

XIII

ЦАРЕВИ.

Запиташе цареви људи цара животињског лава како се чува од својих опаких поданика.

— Чувам! рече зачуђено лав. То је мени непотребно, јер сам најмудрији међу свима мојим поданицима. И мислим да нема потребе...

— Знамо, знамо да нема потребе, прекидоше га људски цареви. Али од кога се онда плашиш?

— Једино од људи.

— И ми од људи, рекоше људски цареви, радосно. Дакле има опет неке сличности међу нама царевима!

XIV

ТИГРОВИ И ЉУДИ.

Салетеше мали и нејаки тигрићи своје старе родитеље, да им испричају шта раде са својим противницима, поглавито са људима.

— Сатиремо их.

— А људи с вама?

— Сатиру нас.

— Па каква је онда разлика између нас тигрова, и људи? радознало запиткиваху тигрићи.

— О, још како велика, драга дечице! одговори стари крвожедни звер. Људи се још сатиру и међу собом.

XV

ЧОВЕК И ДРВО.

Посади неки човек дрво пред кућом, са жељом да што пре добије хлад. Али, загледајући га посведневно,

учини му се да не расте тако брзо, као што је он желео. Зато науми да на неки начин убрза рашћење дрвета. И он остави дрвету само круну, а сваку нову гранчицу и листак одмах откидаше. Тако дрво поче брже расти.

Знао сам шта је требало урадити, говорио је у себи човек, ликујући што је нашао тако брзо најбољи начин.

Али једне ноћи дуну јак ветар, и високо, танко и ломно дрво се преби.

Крив сам, мислио је човек што сам га оставио без помоћи и ослонца.

И одмах посади на његово место друго. А све оно што је радио с првим, радио је и с овим другим, желећи да што пре дође до хлада. Али те године буде јака жега, и високо и оголићено младо стабло сасуши се.

Сад нећу ништа радити! љутито је говорио човек. Посадићу га, па нека расте како зна.

И тако учини.

Сад је дрво расло спорије, но у толико темељније. Али кад су му пријатељи, говораху да га треба ослободити шибљика, које бујаху око његовог стабла, он увек одговараше:

Нећу га дирати. Чинио сам све то раније, па сам му само нашкодио. Сада нека расте како оно хоће и може.

Али га шибље убрзо толико угуши, да је престало напредовати. Човек, видећи да никада неће доћи до хлада, дохвати секиру и све исече, говорећи:

Проклето дрво, колико сам се за тебе мучио, и шта све нисам радио, али ти си увек остало неблагодарно.

Милан Вукасовић.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

ЧЛАНА ИНСТИТУТА

(2.)

30 августа 1850.

Оморина ми је успоравала ход. Ишао сам дуж зидова северних кејова, и, у млакој сенци продавнице старих књига, слика и старинског намештаја забављале су моје очи и говориле моме духу. Прелиставајући старе књиге и лутајући докон, ја бих окусио у пролазу неколико звонких стихова какога песника из Плејаде, погледао бих жељно какву китњасту маскараду Ватовљеву, опипао бих погледом какав мач с два балчака, какав челичан вратник, каку кацигу. Господе, ала је дебео шлем и тежак оклоп! Циновска одећа? Не; љуштура за бубу. Ондашњи људи били су оклопљени као жукови; њихови слаби делови били су изнутра. Напротив, наша снага је унутра, и наша оружана душа борави у нејаком телу.

Ево пастела једне старовремене госпе; лице, избрисано као сенка, смеши се; и види се рука у шупљикастим рукавицама како држи на атласном крилу псетанце окићено пантљикама. Та слика ме испуни неком пријатном сетом. Нека ми се подсмевају они који немају у својој души какав полу-истрт пастел!

Као коњи кад осете коњушницу, ја убрзах корак кад се приближих свом стану. Ето људске кошнице у којој ја имам своју ћелицу, где процеђујем мало опор мед учености. Тешким кораком успех се уз степене својих

степеница. Још неколико степена, па сам код својих врата. Али наслутих, више но што видех, једну хаљину како силази са шуштањем гужване свиле. Застадох и склоних се уз наслон на степеницама. Жена која долажаше била је без шешира; била је млада, певала је; њене очи и њени зуби блистали су се у сенци, јер се смејала устима и погледом. То је сигурно каква суседа, и то од најближих. Држала је у наручју једно лепушкасто дете, једнога малишана сасвим голог, као син богињин: он је носио о врату некакву колајну о сребрном ланчићу. Видео сам га где сише своје палце и гледа ме својим крупним очима, отвореним на овај древни свет који је нов за њега. Мајка ме је гледала у исти мах с тајанственим и живим изразом; она застаде, поромене како ми се чини, и пружи ми малога. Детенце је имало једну лепу бору између чланка и мишице, једну бору на врату; и од главе до пете, све су биле само лепе јамице које су се смејале у ружичастој пути.

Мама ми га показа с поносом.

— Господине, рече ми она благозвучним гласом, је л' те да је мој малишан здраво леп?

Она му узе руку, принесе му је устима, затим поведе к мени љупке ружичасте прстиће, говорећи:

— Де, душице, пошљи један пољубац господину. Господин је добар; он не да да малој деци буде зима. Пошљи му један пољубац.

И стегнувши малишана у своја наручја, она утече хитро као мачка и изгуби се у једном ходнику који, како бих рекао по мирису, води у кујну.

Ја уђох у свој стан.

— Тереза, ко ли може бити ова млада мајка коју сам видео гологлаву на степеницама с једним лепим детенцетом?

А Тереза ми одговори да је то госпођа Коко.

Ја погледах у таваницу, као да хоћу ту да потражим какво објашњења. Тереза ме подсети на, оног малог

торбара који ми је, лањске године. донео календаре док му се жена порађала.

— А Коко? запитах ја.

Би ми одговорено да га више нећу видети. Јаднога човечуљка закопали су у земљу, без мога знања и без знања толико других људи, ускоро после срећног порођаја госпође Коко. Дознадох да се његова удовица беше утешила; ја учиних као и она.

— Али, Тераза, запитах ја, зар госпођа Коко не оскудева ни у чему на њеном тавану?

— Ви бисте били велика будала, господине, одговори ми моја служавка, кад бисте се бринули за ову жену. Отказали су јој стан на тавану, пошто је кров поправљан. Али је она остала против воље газдине, надзорникове, вратарове и извршитељеве. Изгледа ми да их је све омађијала. Она ће отићи са свога тавана, господине, кад јој буде воља, али ће отићи у каруцама. То вам ја кажем.

Тереза се замисли за тренутак; затим изговори ову изреку:

„Лепо лице је проклетство небеско“.

И ако сам знао без икакве сумње да је Тереза била ружна и без и мало допадљивости још од својих раних дана, ја завртех главом и рекох јој с гадном пакошћу:

— Хе, хе, Тереза, ја сам чуо да сте и ви имали у своје време лепо лице.

Не треба доводити у искушење ни једно створење на свету, ма оно било најсветије.

Тереза обори очи и одговори:

— И ако баш нисам била што оно кажу лепа, нисам била ни ружна. И да сам хтела, и ја бих могла удати се као и друге.

— Ко би само у то смео сумњати? Али узмите мој штап и шешир. Ја ћу да прочитам, ради разоноћења, неколико страна из Морерија. Ако је веровати моме носу маторога лисца, имаћемо за ручак једну кокицу с пријатним мирисом. Постарајте се, кћери моја, оно овог по-

штовања достојног шилета, и штедите ближњега, да би и он штедео нас, вас и вашега старога господара.

Рекавши то, ја прионух да тражим густа гранања једног кнежевског родослова.

7 маја 1851.

Зиму сам провео по вољи мудраца, *in angello cum libello*, и ево где ме ласте са Малакеског Кеја затичу при свом повратку готово онакога каког су ме оставили. Ко мало живи мало се и мења, а не значи живити проводити своје дане над старим текстовима.

Ипак, ја се осећам данас мало више него икад прожет оном неопредељивом тугом која се цеди из живота. Сређеност мога ума (ја не смем то да признам самоме себи) нарушена је од онога значајнога часа кад сам дознао да постоји рукопис Јована Тутмуњеа.

Чудновато је да сам, због неколико листова старог пергамента, изгубио покој; али ништа и није истинитије. Сиромашак без жеља има највеће благо, има власт над самим собом. Богаташ који жуди за чим само је кукаван роб. Ја сам тај роб. Најпријатнија задовољства, разговарати се с човеком тананог и сталоженог духа, ручати с пријатељем, не могу учинити да заборавим на рукопис, који ми недостоји откад знам да постоји. Немам га дању, немам га ноћу; нема ми га у радости и у жалости; немам га на раду и на одмору.

Ја се сећам својих дечињих жеља. Како разумем данас свемоћне прохтеве својих првих година!

Необично јасно видим у памети једну лутку која се, кад ми је било осам година, ширила у једном бедном дућану у Сенској улици. Како се десило да ми се та допадне, не знам. Био сам врло горд што сам мушко; презирао сам девојчице и нестрпљиво очекивао час (који је дошао, авај!) када ће ми оштре маље начичкати браду. Играо сам и војника и, да бих нахранио свога дрвенога ата, чупао сам немилице биљке које је моја сирота мајка неговала на прозору. То су биле мушке игре, мислим!

И ипак сам зажелео лутку. Херкули имају такве слабости. Да ли је лутка коју сам волео била бар лепа? Није. Још је видим. Имала је румену мрљу на сваком образу, меке и кратке руке, страшне дрвене шаке и дуге раскречене ноге. Њена сукња у цветићима била је приденута за струк двема чиодама. Још видим црне главиће ове две чиоде. То је била простачка лутка, и познавало се да је рађена у предграђу. Сећам се добро да сам, и ако сам био шврћа и још се нисам наносио много панталона, осећао, на свој начин, али врло живо, да ова лутка нема љупкости, нема држања; да је груба, да је неотесана. Али сам је волео мимо све то, волео сам је ради тога. Волео сам само њу. Желео сам је. За своје војнике и добоше нисам више нимало марио. Нисам више гурао у уста своме дрвеноме коњу гране сунцокрета и честославице. Та лутка била је све за мене. Измишљао сам дивљачка лукавства да натерам Виргинију, своју дадиљу, да прође са мном испред дућанчића у Сенској улици. Упро бих носом у окно и моја дадиља морала би ме повући за руку. „Господине Силвестре, доцкан је, и ваша мама ће вас карати“. Г. Силвестра много се тицале тада грдње и батине. Али би га његова дадиља дигла као перо, и Г. Силвестар би се покорио сили. Доцније, с годинама, он размазио, и покорава се страху. Онда се није ничега бојао.

Ја сам био несрећан. Неки несвесан, али неодољив стид није ми дао да признам својој мајци предмет своје љубави. Отуда моје патње. За неколико дана лутка, не излазећи ми из памети, играла ми је пред очима, гледала ме укочено, ширила ми наручја, живела у мојој уобразиљи животом који ми је чињаше тајанственом и страшном, и у толико дражом и примамљивијом.

Најзад, једнога дана, дана који нећу никад заборавити, моја дадиља ме одведе код мога ујака, капетана Виктора, који ме је био позвао на доручак. Ја сам се много дивио своме ујаку, капетану, колико због тога што је испалио последњи француски метак на Ватерлоу, то-

нико због тога што је справљао својим рукама, за столом моје мајке, коре хлеба намазане белим луком и метао их затим у салату од водопије. Мени се то здраво допадало. Мој ујак Виктор уливао ми је такође велико поштовање својим реденготима с везеним первазом и нарочито извесном умешношћу да целу кућу изокрене наопачке чим уђе у њу. Још и данас, ја управо не знам како је он то радио, али тврдим да, кад би се мој ујак Виктор десио у друштву од двадесет лица, једино би се он видео и чуо. Мој ваљани отац није се дивио, како ми се чини, као ја ујка-Виктору, који га је тровао својом лулом, ударао га снажно, у знак пријатељства, песницом у леђа и бедио га да је млакоња. Моја мајка, остајући према капетану сестрински блага, опомињала га је покаткад да мање милује стакла с ракијом. Али ја нисам разумевао ни ове одвратности ни ове прекоре, и ујка-Виктор уливао ми је најчистије одушевљење. Отуда сам с осећањем поноса ушао у његов мали стан у улици Генего. Цео доручак, постављен за једном сточићу крај ватре, састојао се из хладних, кобасичарских јела и слаткиша.

Капетан ме засу колачима и чистим вином. Причао ми је о многобројним неправдама чија је жртва био. Нарочито се тужио на Бурбоне, и како је пропустио да ми каже ко су Бурбони, ја сам помислио, не знам управо зашто, да су то џамбаси настањени у Ватерлоу. Капетан, који је прекидао говор само да нам наспе да пијемо, оптуживао је осим тога још пуно балаваца, буба и никаквих људи, које ја нисам нимало познавао, али које сам мрзио из свег срца. За време десерта, учинило ми се да је капетан рекао да је мој отац човек кога вуку за нос; али нисам сасвим сигуран да сам добро разумео. Уши су ми зујале, и изгледало ми је да сто игра.

Мој ујак обуче свој реденгот с везеним первазом, узе свој широки шешир, и ми сиђосмо на улицу, која ми је изгледала изванредно промењена. Чинило ми се да врло одавно нисам ту долазио. Ипак, кад смо били у Сенској улици, помисао на лутку сену ми опет у памети

и баци ме у ванредан занос. Глава ми је горела. Одлучих се да покушам одсудан корак. Прођосмо поред дућана. Она је била ту, иза окна, са својим руменим образима, својом сукњом у цветићима и својим великим ногама.

— Ујаче, рекох ја с натегом, хоћете ли да ми купите ову лутку?

И очекнух.

— Да купим лутку мушкарцу, гром и пакао! викну мој ујак громовитим гласом. Ти би хтео да погазиш свој образ! И још ти се ова наказа допала. Честитам ти, мој брајко. Ако ти остане такав укус, и ако у двадесетој години будеш бирао лутке као у осмој, нећеш имати задовољства у животу, у напред ти кажем, и другови ће говорити да си препсподња будала. Ишти ми сабљу, пушку и ја ћу дати за њих, мој младићу, последњи бели талир своје пенсије. Али да ти купим лутку, хиљаду громова! да те обаспем срамом! Никад ни до века! Кад бих те видео да се играш каком нагрдом спетљаном као што је ова, господине сине моје сестре, не бих вас више признао за свога сестрића.

Чувши ове речи, мени се тако стеже око срца да ме једино понос, некакав вражји понос, уздржа да не бризнем у плач.

Мој ујак, смиривши се одједном, врати се својим мислима о Бурбонима; али ја, оставши под утиском његова гнева, осећао сам неисказан стид. Моја одлука била је одмах готова. Зарекох се да не газим свој образ: одрекох се чврсто и за увек лутке с руменим образима. Тога дана познао сам опору сласт одрицања.

Капетане, ако је истина да сте за живота псовали као безбожник, пушили као Турчин и пили као звонар, нека ипак ваша успомена буде славна, не само што сте били јунак, већ и што сте открили своме сестрићу у кратким панталонама осећање хероизма! Гордост и леност учинили су вас готово неподносним, о мој ујаче Викторе, али је велико срце било под везеним первазом вашега реденгота. Носили сте, сећам се, ружу у рупици од ка-

пута. Тај цвет који сте ви тако радо пружали продавачицама по дућанима, тај цвет с великим отвореним срцем који се разлистао од свију ветрова, био је знамење ваше славне младости. Ви нисте презирали ни вино ни дуван, али сте презирали живот. Човек се није могао поучити од вас, капетане, ни здравом разуму ни финоћи, али сте ми ви дали, у доба кад ми је моја дадиља још брисала нос, лекцију о части и о самопрегоревању коју ја нећу никад заборавити.

Ви почивате одавно већ на Мон-Парнаском гробљу, испод једне скромне плоче с овим натписом.

ОВДЕ ЛЕЖИ
АРИСТИД-ВИКТОР МАЛДАН,
ПЕШАДИЈСКИ КАПЕТАН,
ВИТЕЗ ПОЧАСНЕ ЛЕГИЈЕ.

Али то није, капетане, натпис који сте ви наменили својим старим костима толико вученим и ломљеним по бојним пољима и по местима за уживање. У вашим хартијама нашао се овај горак и поносит гробни натпис, који, мимо вашу последњу вољу, нису смели да метну на ваш гроб:

ОВДЕ ЛЕЖИ
ЈЕДАН РАЗБОЈНИК СА ЛОАРЕ.

— Тереза, сутра ћемо однети венац смиља на гроб разбојника са Лоаре.

Али Тереза није овде. А откуд би и била поред мене, на тргу Јелисејских поља! Тамо, на крају алеје, славолук, који чува испод својих сводова имена бојних другова ујака Виктора, шири према небу своја џиновска врата. Дрвеће на улици развија, на пролетњем сунцу, своје прво лишће, још бледо и зимљиво. Поред мене, кочије јуре ка Булоњској Шуми. Дошетао сам на ову улицу отменога света, и ево где сам без разлога застао пред једном шатром, где су медени колачи и стакла лимонаде запушена лимуном. Један мали бедник, одевен у

дроњке кроз које се види његова испуцана кожа, разрогачио је очи пред овим господским слаткишима који нису за њега. Он показује своју жељу с бестидношћу невиности. Његове избуљене и укочене очи гледају једног високог човека од колача. То је неки генерал, и наличи мало на ујака Виктора. Ја га узех, исплатих и пружих маломе сирогану, који не смеде да се маши за њ, јер, из ранога искуства, он не верује у срећу. Он ме је гледао с оним изразом који се виђа код великих паса и који као да каже: „Ви немате срца кад ми се подсмевате“.

— Но, будало мала, рекох му ја оним осорним тоном који ми је својствен, узми, узми и једи, пошто, срећнији него што сам био ја у твојим годинама, ти можеш задовољавати своје жеље не срамотећи се. А ви, ујаче Викторе, ви на чији ме је мушки лик подсетио овај воскарски генерал, ходите, славна сени, и учините да заборавим на своју нову лутку. Ми смо вечита деца и непрекидно трчимо за новим играчкама.

(наставиће се)

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

СОНЕТ.

Ја знам да мени господ неће дати
Старост дубоку, нит ће поред мене
Свечано проћи и људи и жене,
Златне ми свадбе сталожени свати.

Живот ће проћи ко тренутне тене,
Маћија некад, а некада мати,
На пречац ће, у напону, да свене,
И шта је старост никад нећу знати.

А ја бих хтео да у старе дане
Поновим чедност младићску, и ране
Негдашње чежње при месецу бледу,

Да милујем ко некад, уз нете
Покрете чедне и нагоне чисте,
Старачком руком косу твоју седу...

М. М. Ракић.

ЈЕДНА ИНТИМНА ИСТОРИЈА.

10.

Ја отпутовах. Дан раније, ми смо
По зимском дану прошетали мало.
И тад ми, уз пут, беше на ум пало
Од куће да вам пошљем једно писмо...

И доста дуго видели се нисмо. —
Колико мука то је мене стало! —
До душе, ја сам пис'о, ал' ни мало
Не беше налик на љубавно писмо

Што Вама послах. — Кад, једнога дана,
Ја Вас угледах, сред Калемегдана,
Међ младим борјем, и у полутами.

И место к Вама да полетим слепо,
Ја Вас поздравих, учтиво и лепо,
Јер тад, на жалост, не бејасте сами.

11.

Но да сте били баш и сами тада,
Ја мучно да бих приступити смео,
Још мање рећи што сам рећи хтео:
То питање ми здраво тешко пада;

Јер ја сам човек који ретко када
Да није своју црну судбу клео:

И онда, кад би какву радост срео,
То би, и увек, била бездна јада.

Због тог ми није никад на ум пало
У слатку љубав да запливам мало,
И ако рад бих да у њој огрезнем,

Да у њој живим дуго, дуго, трајно,
Да волим, волим истински, бескрајно,
Ал' за тим само ја могу да чезнем!..

12.

О, зар је грешно волети, млад бити?..
На што је, онда, Бог створ'о човека,
И лагао га да га срећа чека, —
Кад сам му кида најдивније нити?!

Ил' што је мор'о баш у једном свити
Сав бол земаљски, и наредит' нека
Сва осећања, танана и мека,
У душу му се, сва, морају слити?

А можда Бог је, преко њега, хтео
Да слави Себе, да му се свет цео
Још диви, да Га верује, и моли;

И у тој слави, што човека прати,
Бог заборавља утехе му дати: —
Он, можда, не зна да то њега боли...

М. Н.

ПЕСМЕ СИЛИ ПРИДОМА.

КРАЈ ВОДЕ

Сести обоје крај воде која протиче,
гледати је како протиче;
Обоје, ако промиче облак на небу,
гледати га како промиче;
Ако се у даљини пуши кровињара,
гледати је како се пуши:
Унаоколо ако цвет мирише,
мирисати га;
Ако мами плод, који пчеле кушају,
окушати га.
Ако пева птица, у дрвећу које слуша,
слушати је:
Чути у подножју врбе где вода жубори,
како вода жубори;
Не осећати, док овај сан траје,
да време траје;
Већ имајући дубоке страсти
само за љубав,
Не освр̂ћући се нимало на размирице светске,
не знати их;
И сами, пред свим тим што је кратковечно,
срећни вечно,
Осећати да љубав, пред свим тим што пролази,
не пролази.

МОЛБА.

Ах! кад бисте ви знали како се плаче кад се живи сам и без огњишта, ви бисте покадшто прошли поред мога стана.

Кад бисте ви знали шта изазива у жалосној души само један поглед, ви бисте као случајно погледали мој прозор.

Кад бисте ви знали какав мелем доноси срећу присуство срца, ви бисте сели пред моја врата, као сестра.

Кад бисте ви знали да вас ја волим, и особито кад бисте знали колико, ви бисте можда чак сасвим просто ушли.

У ЈЕДАН АЛБУМ.

Ова је страна била бела, и боље је било оставити је тако; најневинијим написом њен девичански сјај замрчен је.

Боље је било не писати ништа, она је била бела и само сам ја могао видети како на њој плачу или се смеше пријатељски стихови које сам сневао.

Стихови које сте ми ви надахнули, мирно су огледали своју свежину на њој, и страна под песмом није губила нимало од своје белине.

Чудна је то била ћуд разапети поезију на ову хартију као цвет у хербаријуму.

Сад је она само једна жртва: пред вашим очима нема више ничег од њене прве свежине: сви стихови написани тако су стари!

И ето шта сте постигли! Све ће вам задовољство бити да имате место крила у мојој мисли, један мадригал у вашем албуму.

Сили Придом.

(С француског превео М.)

ВОЈИСЛАВ Ј. ИЛИЋ.[1]

У целој нашој књижевности мало је примера да је један песник тако брзо дошао до великога гласа, да су његове песме за две године доживеле два издања, да се о њему толико писало, расправљало и развила читава једна мала литература,[2] да је тако брзо створио целу једну школу и одмах толико утицао на развитак српске

[1] Извод из ове студије штампан је ове године као предговор *Песама Војислава Ј. Илића*, у издању Српске Књижевне Задруге.

[2] Др. Милан Савић: *Поезија Ј. Илића. Стражилово*, 1886, бр. 41—42: *Српски Фауст*: *Рибар, Стражилово*, 1888, бр. 4. Оба чланка, у једној, нешто измењеној студији, изишла су у књизи од истога писца: *Из српске књижевности*. Нови Сад, 1898.

Др. Лазо Томановић: *Војислав Ј. Илић. Стражилово*, 1888, број 16.

Književna Smotra, 1888, бр. 10. Оцене на *Песме* Војислава Ј. Илића.

Марко Цар: *Песме Војислава Ј. Илића. Коло*, 1889, бр. 24: *О поезији Војислављевој*. Критичке белешке. *Бранково Коло*, 1895, бр. 10—12: засебна студија, *Моје симпатије*, II, Мостар, 1897. Оцена те књиге и те студије, од Јована Скерлића, *Дело*, 1897, свеска за новембар

Јован Храниловић: „*Pesme*“ *Vojislava J. Ilića. Vienac*, 1890, бр. 2—5, 7.

Ф Селак: *Südslawische Literaturbriefe*, VI писмо. *Politik*, 1891, бр. 91. [Белешка у *Јавору*, 1891, бр. 14, стр. 223].

Др Љубомир Недић: *Из новије српске лирике*. Студија *Војислав*. Београд, 1893.

Војислављева Споменица. Издао одбор за подизање споменика Војиславу Ј. Илићу. Београд, 1895.

Лука Зима: *Старинско труње грчко и латинско у песмама Војислава Ј. Илића. Бранково Коло*, 1896, бр. 20—23; Оцена тога од Николе Вулића, *Дело*, 1898, свеска за фебруар—март.

поезије, као што је то био случај са Војиславом Ј. Илићем. Он није дуго време певао, неких петнаест година свога кратког века, али за то време успео је да се високо уздигне не само изнад свију песника свога нараштаја, но и до висине великих песника наше књижевности, Његоша, Бранка Радичевића, Змаја и Ђуре Јакшића. Око 1890 године, и готово у целој последњој десетини XIX века, његов утицај је био тако велики да су сви млади из реда почели ићи за његовим стопама, а код шире публике постао је тако популаран да се тада озбиљно могло говорити о војиславизму и у нашој књижевности и код нашега читалачкога света. Српски критичари су га проглашавали највећим живим песником српским, највећим уметником српске књижевности, и без устезања поредили његова *Рибара* са Гетеовим *Фаустом*. Један чешки писац, пишући 1891 о југословенској књижевности у једном прашком листу, тврдио је да српски песник „куд и камо наткриљује све млађе чешке песнике", и „да такмаца, себи равног, има само у њему сагенијал-

Драгутин Ј. Илић: *Новије пјесништво у Срба*. *Нада*, 1900, бр. 16–19.

Драгутин Ј. Илић: *Непосредни узроци певања Војислављева*. *Бранково Коло*, 1900, бр. 29.

Светислав Стефановић: *Природа и слике њене у Војислава*. Психолошка и естетичка разматрања. *Бранково Коло*, 1901, бр. 16–19.

Јован Дучић: *Спомен Војиславу*. *Дело*, 1902, књ. 24.

Милан Беговић: *Vojislav Ilić*. Studija. Spljet, 1904. Исто ћирилицом. *Војислав Илић*, Студија. „Мала Библиотека". Мостар, 1904. Оцена исте књиге од Јована Скерлића. *Српски Књижевни Гласник*, 1904, књ. XII; *Писци и Књиге*, I, Београд, 1907.

Павле Лагарић: *Војислав Илић*. Студија. *Босанска Вила*, 1906, бр. 13–18.

Др Милан Ђурчин: *Фридрих Халм и Војислав*. *Српски Књижевни Гласник*, 1906, књ. XVI.

Владимир Ћоровић: *Војислав Илић*. 1862–1891. Књижевна студија. Мостар, 1906. Оцена исте књиге од Јована Скерлића, *Српски Књижевни Гласник*, 1907, књ. XVIII.

Драгутин Илић: *Понешто о Војиславу*. *Бранково Коло*, 1907, бр. 7–8.

словеначком песнику Симеуну Грегорчићу".[1] Када је умро његова је смрт примљена као један велики национални губитак, и готово сви српски књижевници, њему у част и спомен, дигли су *Војислављеву Споменицу* — маузелеј од непечених цигаља! —, почаствовали га и ожалили као што није био ни један српски писац и пре и после њега. Данас, тај велики занос прошао је, тога култа нема више, и зато се може критичније, слободније и ведрије говорити о песнику. Он већ припада нашој књижевној прошлости, и у њему ако се не гледа више оно што се гледало пре петнаест година, он свакако остаје једна од најлепших фигура српске књижевности, један од најдаровитијих песника који су њој певали и један од најзаслужнијих књижевних реформатора који су за собом оставили трага.

Данас је још и у толико лакше говорити о Војисливу Илићу, што се сада, благодарећи Српској Књижевној Задрузи, која приређује потпуно издање његових песама, и Г. Драгутину Костићу, који је тај тежак посао узео на се и савесно га привео крају, што се тек сада може говорити о целокупном раду песникову, прегледати га и хронолошки и по родовима, створити јасну и потпуну слику о природи, јачини и развитку његова талента. Сада се могу исправити многобројни погрешни брзи судови, произвољна тумачења, непоткрепљена тврђења и смела уопштавања наших многобројних писаца који су писали о Војиславу Илићу, учинивши при том једну крупну методску грешку. Они су проучавали и оцењивали песника према збиркама од 1887 и 1889 године, где је Војислав Илић унео мању половину својих песама, оне које су око 1885 године изишле у београдској *Отаџбини* и новосадском *Стражилову*. Критичари су занемарили, или нису знали за многобројне песме његове, од вредности и врло карактеристичне, растурене по многобројним часописима и политичким листовима,[2] и пре 1887 и после.

[1] *Јавор*, 1891, бр. 14, стр. 223.

[2] Војислав Илић радио је:

Нису такође узети у обзир његови повећи епи и драмски огледи, и две слике у прози *Недеља свиће...* и *Страшан љубавник*, као и неки његови књижевни чланци и политички говори. На тај начин, занемарене су ствари врло карактеристичне за његов песнички рад, ствари које имају извесну књижевну вредност и ни мало не заостају за стварима унетим у књигу *Песме*, и које је неопходно потребно знати за проучавање књижевне еволуције песникове. Тако су се књижевни оцењивачи Војислава Ј. Илића, ставили у парадоксалан положај: да о једном писцу изричу дефинитиван суд не по целој његовој књижевној делатности и познавајући сав његов духовни развитак, но по једном, мањем делу његова рада, ограниченом само на једно краће доба његова живота и певања.

Из ове потпуне збирке песама Војислава Ј. Илића његова слика изгледа не само потпунија но у неколико друкчија. Према свему овом материјалу, а са ширим схватањем књижевне историје, водећи више рачуна о стварности и о чињеницама, данас је могуће нешто више дати о Војиславу Илићу, нешто више од голе литературе и афектација своје изузетне уметничке природе и отменога књижевнога укуса. Пре свега, види се да је он певао много више но што се обично мисли, да је, за пет-

1. У књижевним часописима и листовима: *Јавор, Отаџбина, Стражилово, Побратимство, Српске Илустроване Новине, Србадија, Гусле, Балканска Вила, Преодница, Летопис Матице Српске, Немања, Босанска Вила, Коло, Гласник за забаву и науку, Нови Свет, Зимзелен, Дело.*

2. У дечјим листовима: *Голуб, Српче, Мала Србадија.*

3. У политичким листовима: *Нови Београдски Дневник, Дневни Лист, Одјек, Велика Србија, Родољуб.*

4. У стручним листовима: *Витез, Поштанско-Телеграфски Гласник.*

5. У шаљивим и сатиричним листовима: *Тоса, Грбоња, Бич.*

6. У календарима: *Шумадинац, Перепланин, Требевић, Смиљевац.*

7. Песме Војислава Илића, раније необјављене, штампане су после његове смрти у *Српском Књижевном Гласнику, Делу, Звезди* и *Бранковом Колу.*

наест година свога певања, више испевао но Бранко Радичевић, више но Јован Илић, више но Стеван Владислав Каћански, више лирских песама но Ђура Јакшић. Цео његов рад изгледа не само обилнији но и разноструснији. Он није само онај описни лиричар какав се у главноме представља његовом књигом *Песама;* његових класичарских песама релативно има мање но што изгледа према збирци; од њега има и политичких, и сатиричких, и патриотских, и дечјих, и пригодних и преведених песама из страних књижевности, и преведених песама за позоришне комаде, и епа, и драмских огледа, и позоришне критике, и покушаја у прози, и књижевних чланака, па чак и политичких беседа.

Данас, када се у главноме познаје сав тај рад, и када песник у неколико већ припада прошлости, може се говорити и потпуније и сигурније, и на основу више података и чињеница може се одређивати природа његова талента, утицај средине и доба на његов песнички рад, његов значај у развитку српске поезије, и његово место у историји српске књижевности.

I

Војислав Ј. Илић припада нараштају који је својим очима гледао слом и жалосну ликвидацију нашега националнога и књижевнога романтизма. Шездесетих и седамдесетих година прошлога века живело се у нас на „горама одушевљења“, у буктању „божанствене страсти“, у сталној хипертрофији маште. Тада се мислило да хтети значи и моћи, тада се слепо и безусловно веровало у недогледно сјајну будућност српскога народа, која за који час мора наступити, и сва се поезија сводила на патриотске тираде, алкохоличарски занос и празнословне изливе. То доба националне егзалтације, необузданога лиризма и „френетичке поезије“ када се пренело на практично поље, добило је свога стварнога израза у „Светом Рату“ од 1876, 1877 и 1878 године. Невесињска пушка изгледала је оним ратоборним духовима као знак за опште српско ослобођење

и почетак крсташкоı рата српскога народа. Вера у се и нада у успех биле су безмерне, и Мита Поповић није говорио само своју личну мисао, када је у једној „бојној песми" певао:

Напред!
На крвав, браћо, рат,
Нек српски буде Цариград.

Али када су дошли ратови са свим својим страхотама и њихове последице са свим својим изненађењима, наши романтичари су се нашли пред сасвим другачом стварношћу. Плевна, сва отпорна снага коју је Турска показала, доказала је и одвише јасно да „Мујо" није тако оронуо и онемоћао као што то по новинама говорило, да „болесни човек на Босфору" не показује ни мало воље да без обзира бежи „у Шам и Медину", како му се саветовало, и да „болник деветнаестог века", како га је Љубомир П. Ненадовић певао 1866 године, још не мисли да мре. Ђунис је показао да Србија није тако велика и снажна да са само за се разрачуна са четирвековним непријатељем, а Тополска Побуна је показала да у самој земљи има нечега трулога, и да Србија има својих домаћих невоља, незбринутих брига и великих зала која је изнутра раздиру. Затим, дошао је Сен-Стефански Уговор, који је створио Велику Бугарску и Малу Србију, дошао је Берлински Конгрес, које је Босну и Херцеговину предао на милост и немилост Аустрији, и тако задао највећи удар српској националној мисли, а српским духовима донео највеће разочарење који се видело за последњих сто година. Најзад, поврх свега, дошла је економска и финансијска криза у Србији, коју су два узастопна рата пољуљали и исцрпли, и, што је најгоре, политичка борба између бирократије и апсолутизма с једне и демократије с друге стране добила је најљући вид, тако да се 1883 године крунисала народним устанком целог једног дела Србије.

Пред таквом стварношћу и наша поезија морала је мењати свој тон. Родољуби који су двадесет година сневали,

запрепастили су се пред црном стварношћу; песници који су толико певали наду и покличе на рад и на рат, горко су пребацивали „покровитељима“ и „избавитељима“, или дошли до тога да падају у сумњу и очајање, као Медо Пуцић, који је тада певао:

Пјесник лаж је, пјесма сан,
Пјесник луда, пјесник пјан!
Наше славе друго није
Но к'о прије
Болешљиве маштаније.

Млађи нараштаји с једне стране под тешким притиском догођаја и стварности, а с друге стране под утицајем проповеди Светозара Марковића и целога рационалистичког и реалистичког покрета „нове науке“ седамдесетих година, почели су се трезнити од тридесетогодишњега романтичкога заноса, и на снове и наде ранијих нараштаја одиста су гледали као на „болешљиве маштаније“. Већ 1881 године Лаза К. Лазаревић, у *Вертеру* смеје се свим светињама људи шездесетих година, оном националном романтизму и личној сентименталности, које је и сам у приличној мери имао. Он са сажаљивим подсмехом говори о јунаку своје приче Јанку, једном од оних „који *још* шкрипе зубима кад слушају за сузе рајине, и лупају песницом о сто кад се пева штогод где севају јатагани“. Међу осталим „*будалаштинама*“ Јанковим, он помиње и његово сликање са црногорском капом, и како је на Мишарском Пољу зауставио кола у којима се возио, сишао и побожно пољубио крст, подигнут „изгинулим Срб-јунацима“.

Исто тако као Лазаревић, као и поколење које је ушло у живот и рад осамдесетих година, мислио је и Војислав Ј. Илић. Не да је он сасвим био без ичега омладинског, да су у њему била потпуно утрнула национална осећања, и да се никада није бавио пригодном и патриотском поезијом. Али као човек који је почео певати после 1876, после 1878, који је видео и 1883 и 1885, он није могао онако слепо веровати у добру звезду српскога на-

рода и у сјајну будућност која тек што није гранула. Као отменији и дискретнији дух, као претежно уметничка природа, он није могао марити за ону разбарушену, и обезуздану поезију омладинску, њену емфазу и реторику, њену натегнуту ноту и баналну версификацију.

Када је он почео певати, 1879 године, мир је био завладао.

Времена мрког мину вид
И немир прође војни.
На мирног дома тврди зид,
Положен мач је бојни.

Пошто је умукао звек оружја, музе су могле проговорити, и песник је са висина погледао на све страсти и идеје. Он је одмах осетио у коликој је мери далеко од оних што су пре њега у стихове слагали своја осећања и идеје. И ако још неодлучан у својим првим корацима, он нимало није осећао расположења да пође за својим претходницима. Он има поштовања за Јакшића, чију ће кћер доцније узети, „за бурне и сурове звуке Јакшићеве лире“, и држи за њ да је био „песник и сликар, какви се ретко рађају“. Он је за њега

Парнаса нашег Тиртеј сед.[!]

али он га неће настављати. Он ће поћи путем који је потпуна противност ранијој омладинској поезији, и сав његов песнички рад значи потпуну реакцију омладинству и омладинским схватањима уметности и живота. Он те своје антипатије према својим претходницима није крио, и у песми *Пријатељу*, дајући целу једну галерију њему мрских типова, са којима неће да има ичега заједничкога, према којима се осећа потпуно као странац, он не заборавља и на омладинског песника „са дугачком косом“:

Ласкао је подло у песмама роду
И ко бесна пена мрзио је воду.

Нигде није тако јасно и одсудно казао шта мисли о нараштајима и песницима који су му претходили као у мало

познатој а врло значајној својој песми *Један монолог младог Слепчевића* (1888). „Млади Слепчевић“, то је Г. Радован Кошутић, који је, закаснив за читавих двадесет година, у то време, под именом „Видоја Жеравице“, неспретно покушавао да млађи свет врати на банкротиране омладинске идеале, оживи преживелу омладинску поезију, и свој песнички идеал казивао у стиховима са оваквим смислом и са оваквом формом:

Хај, из наших љутих рана
Из живота окована,
Нек летне пев,
Јунаков грев,
Кукавцом страшан бич.
Кад змија народ љуби,
Нек песма шкрипне зуби,
Нек зовне на поклич.

Војислав Илић, којега је „Видоје Жеравица“ неколико пута узео на нишан као представника ненародне и непатриотске поезије, поезије која није на „националном тлу“, отпоздравио му је у *Једном монологу Младога Слепчевића*. Млади Слепчевић хоће да да излива свом набујалом патриотском и националном чувству, спрема се да пева „јуначке песме о слободи“, и монологује:

Замислићу Туре и почећу по том
Што ћу бесно Туре да сравним са скотом.
По том ћу да викнем да се небо стреса:
Крви, само крви, и још више меса!
...Треба штогод страшно, ужасно и ново,
Треба звињских мисли и стихова груби'
Треба песма моја „да зашкрипи зуби...“

И закаснели омладинац жали се на ново доба које не разуме, на нов нараштај, слаб и изопачен, који сасвим другаче мисли и другаче осећа:

Читам песме наше. Краљеви се рўже,
Попови се куде, а судије туже.
Боли људске душе певају се свуда,
Атланти, Титани и остала чуда.

Куд се ово жури, куда ово лети?
Каквој вишој цели или вишој мети?
Кад народом српским само мржња влада
Зар с Швабом братство, мир и „љубав“ пада?
То се данас пише, то се данас чита,
А за грешне Турке нико и не пита?

Сленчевић се буни против свега што налази у данашњим прозаичним и непатриотским новинама. Народна права, народне потребе, порез, прирез, и „различне трице“. И љутито оставља перо, узима своје стихове и чита их. И док је он тако задремао у столици, Војислав Илић апострофује цело омладинско доба и све своје песничке претходнике:

Старо, срећно доба, тебе многи жале,
Либералне твоје битке и скандале,
Кад је песник српски дар божански каљ'о,
И пализан често под столом се ваљ'о —
Кад врлина беше не мислити много...

Ти стихови су непосредни доказ у коликој је мери Војислав Илић стајао у опреци са ранијим књижевним и националним романтизмом нашим, у колико он значи реакцију омладинству и његовој поезији. А посредни и многобројни докази за то налазе се у свима његовим песмама, које су одрицање раније поезије и стварање једне нове, или боље рећи другаче поезије.

Не само по садржини но и по форми, његова поезија представља реакцију омладинској поезији. Омладинска поезија око 1878 године није га задовољавала, и у једном занимљивом некрологу Белушу Ђ. Јакшићу, који се и сам огледао на поезији, говори о српским песмама у књижевним листовима од 1878 године, које су се сводиле на имитације Ђури Јакшићу: „Читајући те производе са накарадним подражавањем и усиљеним очајањем, ми и нехотице осећамо неку одвратност према њима“.[1] Свакако, његове песме још подсећају на ранију српску поезију, и као његови непосредни прет-

[1] *Јавор*, 1882, стр. 1566

ходници, и он је певао заљубљеног пастира и умилне славује, свилена стада и зелену горицу, бледи месец и уморену груд. Његов песнички речник има позајмица из песничког речника поезије шездесетих година, као што су: премалеће, зорица, сунашце, nојца, срдашце, лептирак, лепир, војно, брале, селе, чедо, мома, миље, миомир, слађан, бајан, и тако даље. И више но један пут његове прве песме из далека подсећају на поезију и речник Милорада П. Шапчанина, за кога је иначе мало марио. Ко би, на пример, рекао да су од Војислава Илића ови његови стихови из 1880:

А далеко тамо, где се гора диже,
Окићена цвећем, плавом небу ближе:
Где заносно славуј о љубави зборн,
Где поточић тихо жубори, жубори,
Сневајући рајске чари и милину,
Загледо се пастир у даљну даљину.

Колико подсећа на какву старију омладинску песму из *Данице* и *Матице* она песма *Слутња* из 1882 године:

Што се мути зора сјајна?
Зашто тужи цура бајна?
Сунце зори не излази,
Драгој драги не долази.

Али у колико се развијао и постојао свој, у толико се одвајао од раније српске поезије, која је свој највиши израз нашла у Бранку Радичевићу, Змају Јовану Јовановићу и Ђури Јакшићу. Он почиње једну нову поезију, или боље рећи обнавља једну стару поезију, прекида са реторичном, емфатичном и претерано субјективном поезијом омладинске школе и враћа се старијој, полукласичној поезији нашој, оној школи „мирнога чувства“ и „објективне лирике“, школи рефлексивне поезије, у којој је Ђорђе Малетић био теоретичар, а Јован Ст. Поповић највећи и најславнији песник, и којој је донекле припадао и отац песников, Јован Илић.

Јован Илић, чини прелаз између „објективне лирике“ четрдесетих година, у којој је у првој својој младости

певао, и субјективне, омладинске лирике, за време које пада његов главни рад. Јован Илић је био она спона између старе школе четрдесетих година и поезије коју је његов син осамдесетих година започео, или боље рећи обновио. У кући свога оца Војислав Илић се могао упознати не само са нашом старијом поезијом, која је око 1880 била потпуно занемарена и заборављена, но из његових уста добио је прве песничке савете и указивања пута.

Има у томе погледу једно формално сведочење, које се поткрепљује и другим доказима. Драгутин Илић, пишући о своме брату[1], говори ово: „Наш отац, чији је васпитачки ауторитет силно утицао на све нас, више него ли школа и само друштво, осећао је необичну одвратност према свему што је вулгарно, а нарочито према лирском песништву, где се субјективизам, — лично *Ја* —, свуда истицао. *Свој* бол, *своје* покрете душе, он је идејализао у формама мање везаним за субјекат, од кога они потичу, а више га је приближавао заједничком Ја. Као идејал лирском певању он је свуда истицао народно песништво, а упоредо с њиме јелинску књижевност (ову више по римску, коју је сматрао као „сурогат“ јелинске), а уз ове енглеског Макверсона, Шекспира, Бајрона, Тому Мура и Геснера, а од руских на првом месту Державина, па тек у другом реду Пушкина, о коме је говорио више као о „художнику“ него о песнику.“ Јован Илић није само тако саветовао, него је и тако певао, бар у првој младости својој. Његове прве песме имају цитате из Державина и Пушкина, и од њега је остало неколико песама са класичним мотивима *(Прометеј, Постање људи, Рим стреш, Акцијум)*. И ко би рекао да је песник *Пембе-Ајше, Пастира* и сонета *Ох*, оволико уносио класицизма у своје стихове:

Имерос, Ерос, Аргин, Мити,
Онихос, Икос, Палмира, Ира,
Тофион, Хион, Антеа, Еја,
Аминтах, Итас, Елика, Еуридика.

[1] *Говори о Војиславу, Бранково Коло*, 1907, бр. 7, стр. 182.

Итилос, Филос, Ирха, Мирха,
О како су красни они!

Отпочињући свој песнички рад, Војислав Илић је пред собом имао ту стару школу, у коју га је отац увлачио, и омладинску поезију, која се била поабала, постала банална и која више није задовољила духове. И на тој раскрсници, он се одлучује за старе, и пева у *Усамљеним Гробовима*:

Занета силно узорима старим
И моја муза старински узлеће...

У „мирном чувству“ и објективности старе школе он је нашао више отмености, дискреције и складности но у раззузданој поезији омладинској, која се ранила само маштом и изнад свега стављала „божанствену страст“, како су онда говорило, „худу чувственост“, како су класичари говорили. Старији песници имали су добру књижевну културу, поштовали „европејску изображеност“ и трудили се да српску поезију удесе према великим узорима старих и модерних књижевности, докле су омладински песници одрицали књижевну поезију и западну културу, тврдили да је гуслар, кога су они славили као западни романтичари барде, друиде, и скалде, велики и једини учитељ у певању, да уметничка поезија треба само да подржава народну поезију, да је народна поезија наше „Народно Јеванђеље“. И ако су кадгод и преводили стране песнике то је у метру и духу народне песме, као што је у десетарцу и трохеју превођен и Хораціје, и Ариосто, и Шекспир, и Гете, и Хајне. Војислав Илић кида се том неинтелигентном мржњом на западну културу и на западне књижевности, и целу своју поезију удешава према класичним, енглеским и руским узорима, налази друге предмете и уводи нове метре. На супрот омладинској поезији, која није марила и прогонила старији класицизам, проналазећи српски класицизам у српској народној поезији, дотле се Војислав Илић вратио старијој српској поезији четрдесетих година, која је, још под свежим утицајима Луки-

јана Мушицкога, била сва прожета класицизмом, када су, према савету Шафарика, који је предлагао да Срби приме грчку просодију, Јован Суботић и Јован Ст. Поповић, писали правила „српског слогомерија“ и склапали правилне хексаметре. И између српских стихова писаних у то време и песама Војислава Илића није тешко запазити извесне сличности. Ко да не помисли на Војислава Илића, када чита ове стихове Љубомира П. Ненадовића *(На Рајни):*

Умукле песме — одавно ветар њи је разнео.
Прошла је младост, ах, и с њиме прошло је све,
И брег је овај престо певати веселе песме:
Какав му шаљем глас, такав ми враће јек.

Војислав Илић, незадовољан својим добом и књижевношћу својега времена, враћао се на старе и у њима уживао.

Место хероја са дугим пушкама
И резовима оштрих јатагана,
Модерни укус царује међ' нама,
Модерна лица као што је Нана.
Но те лектире већ ми душа сита,
Сад читам „Повјест древних Абдерита“.

Из тога читања наших старијих писаца и враћања на нашу старију књижевност, остали су Војиславу извесни архаизми, у данашњем књижевном језику изобичајене речи, као: хоругве, волхви, светозарни, војинство, древни, погибел, чрез.

Необавештени критичари тражили су узоре Војислављеве далеко, код Хорација, Тибула, Овидија, Андреа Шенјеа, Леопардија, Хајнеа и Кардучија. Први извори су много ближи: то је непосредан утицај његова оца Јована Илића, враћање на старију поезију четрдесетих година, на школу „објективне лирике“ и „мирног чувства“. У томе погледу његова поезија представља реакцију омладинској поезији, као што су његове идеје у основној супротности са националном и књижевном романтиком Омладине.

(наставиће се.)

Јован Скерлић.

ИМПРЕСИОНИЗАМ У КРИТИЦИ.

Ја бих желео да извучем из импресионистичке теорије њен интимни и општи смисао. Потом, да нађем постулате које она претпоставља, разлоге на којима почива, и да их онда прокоментаришем. Најзад, да изнесем замерке које јој се чине, дискутујући их, али не улазећи, — треба ли да кажем? — у претрес великог метафизичког проблема о субјективизму и релативизму наших утисака и наших судова, јер томе не би било места у једном чланку без већих претензија.

Ући ћу одмах у суштину питања, остављајући на страну контрадикције у које су каткада пали теоретичари импресионизма, и сву „литературу“, све метафоре којима су они замрсили ствари, и занемарујући тако исто дијалектику, често софистичку, којом их је Бринтјер, од своје стране, компликовао.

По моме мишљењу, питање није у томе да ли су импресионисти остали доследни сами себи, или се дешавало и њима да говоре о књижевним делима као судије, него је оно у томе, да ли се уопште могу извући какви закључци у критици, да ли уопште има каквих виших, објективних принципа, — и који су то принципи, — на основу којих би било могућно пресудити у једном даном случају тј. класификовати једно књижевно дело, одредити му ранг у књижевној хијерархији.

Али пре но што бисмо приступили овој дискусији, ево у чему се састоји импресионизам, по схватању самих импресиониста.

„Критика није ништа друго до аутобиографија. Добар критичар је онај који даје утиске које је добио од књига, који прича доживљаје које је његова душа имала при читању. Као што нема објективне уметности тако исто нема објективне критике, и сви они критичари који верују да су унели у своја дела друго нешто а не себе саме, наивно се варају. Ствар је сигурна да човек никад не може да изиђе из сама себе. И у томе је једна од наших највећих невоља. Шта ми не бисмо дали да видимо, бар за неколико тренутака, небо и земљу очима једне мушице или да разумемо природу грубим и простим мозгом једног орангутана?.. Ми смо затворени у нашу личност као у неку вечиту тамницу“.

„Све књиге у опште па чак и највеће, изгледају ми много мање драгоцене због онога што је у њима него због онога што унесе у њих онај што их чита“.

„Критичар треба да буде прожет овом идејом, да свака књига има толико примерака колико има читалаца, и као год што један исти предео сваки гледалац друкчије види, да тако и једну исту поему сваки читалац друкчије схвата.“ (Анатол Франс. *Књижеван Живот*. Predговори I и II серији).

Другим речима, за импресионисте књижевни судови не могу имати апсолутну вредност. Критичар може да изрази само своје лично допадање, јер он може да изрази само душевно стање у коме се налазио кад је читао једну књигу, душевно стање које се мења не само с личностима него се код једне исте личности мења са данима и сатима. „Дела пролазе испред огледала нашег духа; али како то пролажење дуго траје, огледало се променило у том међувремену, и када случајно исто дело поново прође, оно не оставља више у огледалу исту слику“. (Жил Леметр).

Казати, дакле, за једно књижевно дело да је лепо, то значи само да нам се оно допада у једном даном тренутку, али да је могућно да се оно неће допасти другом коме, или чак да се неће допадати ни нама самим после

неког времена. Како ми не читамо једну књигу два пута у истом душевном расположењу, разумљиво је онда да је сваки наш суд само израз нашег личног тренутног задовољства, за које ми нисмо сигурни да ће увек остати наше. У осталом, без таких промена у мишљењу нема ни правога поштења код критичара.

Истина је да има критичара који суде у име доктрина, али, по мишљењу импресиониста, те њихове доктрине нису ништа друго до њихов лични укус, који су они подигли на висину једне доктрине.

Јер где би могли бити ови објективни принципи књижевног суђења? Испитајмо редом, и на брзу руку, принципе које су догматичари истакли као више принципе суђења. То су, по њима: разум, општа сагласност укуса, традиција, еволуционистичка метода, најзад то, колико је од опште човечанске природе ухваћено и изнесено у једном књижевном делу.

Зна се, најпре, да нема опште сагласности. Нема једне једине књиге која би произвела исти утисак на све људе, поводом које би сви људи исто мислили, осећали, сањали. Ако би ко тврдио да сви људи воле класике, импресионисти ће одговорити да их човек воли, ако их већ воли, из имитације, из предрасуде, из мајмунлука, а да их не воли у ствари, или да их сваки воли из другога разлога т.ј. да сваки не воли једно исто код њих, или чак да воли супротно. Омира, на пример, у XVII веку ценили су из разлога сасвим супротних онима из којих га данас цене, као што Шекспира у XVIII веку нису марили баш због оних његових особина због којих су га романтичари уздизали. Или, најзад, да има људи који их не маре уопште. „Је ли то моја кривица, пита се Жил Леметр, ако ја више волим да прочитам једну главу од Г. Ренана него један говор од Боси'а, *Набоба* него *Принцезу од Клева*, или једну комедију од Мелака и Халеви'а него једну комедију од самог Молиера“. Као што се види, општа сагласност је далеко од тога да буде општа. Али и кад би то био случај, то још не доказује ништа. *Ве-*

ники Кир, роман Гђице Скудери, допадао се у своје време целом свету, али опет зато то није никакво велико дело.

Брнтјер ће рећи због тога да је „примена еволуционистичке доктрине на историју литературе и уметности једино још кадра да даде критичном суђењу објективну вредност". Али, прво, ми нисмо у стању да применимо ову методу на савремена дела, а друго, има узор-дела која не праве никакав датум у књижевној историји, али који су ипак узор-дела.

Ако нема општег пристанка, догматичари ће рећи да има група, то јест да ми не осећамо никада сами, нити да ми икада судимо сами, већ да увек има једна група људи који с нама једнако мисле и једнако осећају. То је врло могућно, чак то је истина, ако хоћете; али проблем тиме није решен него само помакнут: што је важило за личности важи сада за групе. Ако има различних група, имаће увек различних суђења, заборављајући уз то још да ће у свакој групи свака личност имати увек нешто у своме Ја што неће припадати групи. У осталом, овде је Жил Леметр мишљења Брнтјерова: „Разлози које човек даје о свом особеном утиску садржавају увек у себи опште идеје. Није могућно мотивисати један такав утисак а да човек у исто време не мотивише цео један ред сличних утисака. Изгледа, нема сумње, да критичар импресионист описује само своју рођену осетљивост, физичку, интелектуалну и моралну, у додиру са делом које има да објасни, али у ствари он је тумач свију осетљивости које су сличне његовој. И тако „индивидуалистична критика" не постоји. (Жил Леметр, *Савременици*, VI серија, Предговор).

Брнтјер је приметио да контрадикције у критици не доказују ништа пошто се дају објаснити различним пореклом укуса.[1] На то би импресионисти могли рећи да су и они тога мишљења да се контрадикције дају објас-

[1] Ricardou, La Critique Philosophique, Preface de M. F. Brunetière.

нити пореклом укуса, али да они баш због тога сматрају да ми немамо право да прогласимо наш укус за општи укус и да судимо у име људског рода.

Што се тиче општег и безличног разума, његова је улога врло мала у овом случају, пошто је овде реч о књижевности, која се на првоме месту обраћа осетљивости и машти а не разуму.

Објашњиво је да су француски критичари, критичари једног народа изнад свега рационалистичног и логичног, придавали ову улогу разуму. Порекло поезије, међутим, је у неприступачном тајанственом дну нашега бића, одакле зрачи сав човеков идеалан живот. Оно што измиче науци, али што ипак постоји, оно што је најважније, најстварније, јер на томе почива све, суштина и тајна живота, то је баш предмет поезије; и она због тога буди оно што је у нама најдубље, најинтимније, нагомилану, латентну енергију прошлих поколења, окултне снаге примитивнога бића, јачег и смелијег, које је цивилизација успавала. Она, тако, често отвара пред нама бескрајни хоризонат, даје нам неку безграничну наду младости, илузију једне неизмерне жеље и моћи да смо кадри да учинимо нешто велико, или неко чудно осећање чежње и неспокојства које узнемирује цело наше биће. То све значи да у уметности треба пре свега осетити. Јер, ако се почне судити о литератури разумом, ја се бојим да се не дође дотле да се о њој говори као што данас говори Толстој.

Затим, претпостављајући чак да разум треба ту улогу да врши, питање је: може ли је он вршити. Зар он постоји у нашем бићу као нека одвојена моћ, независна од других, и која ради за себе? Кад устреба судити, зар се неће помешати, несвесно, у суд који буде донео наш разум, нешто од наше осетљивости, од нашег темперамента, једном речју од целог нашег бића физичког и моралног? Судити дакле против свог укуса то значи опет судити по свом укусу, јер наш укус то смо ми, пошто наш укус резимује цело наше биће.

Има традиција, рећи ће још догматичари. Али каквих традиција? Реч је сувише згодна, јер је еластична. Има више традиција: сваки народ има своју, прво. Човечанска традиција? Али ћете допустити да је врло тешко замислити читаоце који познају све литературе, свију епоха, и који их имају у глави сваки пут кад читају једну књигу. Осим тога, принципи до којих бисмо тако дошли, били би заиста сувише широки. У осталом, за све принципе које су догматичари истакли и о којима је овде реч, могло би се рећи исто што и за принцип о традицији: сви су они сувише неодређени да би могли носити име једног научног принципа. Јер оно што одликује један научан закон, то је баш прецизност, тачност, сигурност с којом се он да применити у сваком случају; а о свему томе у критици не може бити речи.

Најзад ће нам се тврдити да је мерило једног уметничког дела у томе колико оно садржи људске истине и човекове суштине, тако рећи. Врло добро. Али, пре свега, ми познајемо ствари само по ономе утиску које оне чине на нас: сваки ће дакле судити о тој људској истини према свом личном искуству и својим личним способностима и наклоностима, према стотину оних потајних, финих веза којима смо ми везани за ствари, за људе, за живот: друкчије ће судити, на пример, један позитивист, друкчије један мистичар. И према томе, ми ћемо бити често склони да узмемо за једну општу и важну црту оно што нас нарочито интересује у животу или код човека, и у толико ћемо више веровати да је та црта општа уколико је више наша, и у толико пре, што смо је ми открили раније од писца код кога смо је нашли. Ствар је позната да смо склони да верујемо да оне ствари које нас интересују интересују и друге. На крају крајева, и критичар је човек као и сваки други, и он ће, према томе, имати исте склоности. (Примери су многобројни и разноврсни: А. Дима је данас застарио многима од оних својих особина у којима су највећма уживали његови савременици. Жил Леметр воли више Мелака него кла-

сике због тога што Мелак говори о оним стварима и оним начином који одговара највише Лемстровој природи. Ако је љубав у француској литератури најглавнија предмет то показује само колику улогу игра жена у француском животу. Има људи који налазе „људску истину“ код Ибзена а не маре класике, док су другима досадни комади Ибзенови а диве се „човеку“ код класика. Ит.д.)

То долази отуда што у једном уметничком делу, покрај ове истине посматрања, има још других особина, које баш одлучују о нашем допадању а до којих не достиже увек анализа. То је, на пример, искреност осећања, или његова финоћа и суптилност, или његова дубина и јачина; то је, затим, форма маште, њена снага, оригиналност, досетљивост, или чудноватост; то је, најзад, форма једног књижевног дела, његова изразитост, оно што има уметничког у његовој обради, све до његовог тона; и још много других ствари. О свему том сваки ће судити на свој начин, према форми своје осетљивости и свога духа. Другим речима то значи, да дело једног песника није дело једног моралиста или социолога, и да се оно допада и да је оно лепо не само по дубини посматрања него још, и пре свега, због песничког осећања које га прожима, или због форме, због начина на који је оно изражено. Једна песма Пола Верлена може бити виша као уметничко дело од романа једног интелигентног човека у чијем би делу било више моралног опажања него у реченој песми, али који иначе не би био ни песник ни артист.

Другим речима, — и да резимујем ову дискусију, — претпоставимо чак да човек има могућности да за увек утврди еволуцију лепога, одређујући његове принципе, ови су принципи и сувише сложени да би могли бити постављени данас; али и кад би то могло бити, они ће увек зависити толико од осећања да неће моћи никад бити примењиви: јер, на пример, лепота једне Бетовенове симфоније никада се неће моћи помоћу правила доказати ономе ко то не осећа.

Према томе, кад год будемо хтели утврдити да ли једно књижевно дело одговара тим општим принципима, ми морамо, хтели не хтели, почети тим што ћемо осетити нешто пред овим делом, што ћемо имати један утисак од њега. И како ће овај утисак остати увек ствар лична, то ће, на крају крајева, резултат бити исти као да смо судили без икаквих принципа, то јест, ми ћемо увек наћи да су ови принципи остварени у оним делима која волимо, пошто ван нашег личног осећања не можемо имати никаквог вишег судије. Један суд објективан, супротан нашем укусу, немогућан је из тог простог разлога што у нама нема два бића одвојена, једно које би осећало, и друго које би судило независно од онога што би прво осетило.

Ако би се морали, пошто пото, поставити и применити ови принципи, требало би претходно измислити једно биће које би у себи имало све могуће облике људске осетљивости и маште, које би било живело у свима добима и имало сва могућна искуства, и све могућне утиске од уметности и природе, једно биће, најзад, изван простора и времена, које би могло на тај начин избећи све оне невоље којима смо ми подложни овде доле... Шта знам још? али и ово је довољно да покаже како су наши судови осуђени да увек остану релативни, пошто ће увек зависити од нарочите форме наше осетљивости и нашега духа, од епохе и средине у којима живимо.

(Или, на против, требало би да уметност престане да буде уметност, да изгуби све оно што чини њену чар, и да постане науком...)

Али ако ми не можемо доћи до принципа који би се дали применити, значи ли то да сви укуси подједнако вреде и да мерило једног уметничког дела лежи једино у степену нашега задовољства? То би, тако исто, било претерано тврдити. Истина, и ако је то банално рећи, лежи у средини.

Импресионизам полази од једне сасвим тачне идеје: ако једно уметничко дело не постоји изван нас; ако је оно створено ради нас, ради тога да нам се допадне, ради нашег задовољства, онда је природно да се његова вредност мери према томе колико оно одговара своме циљу.

Али с друге стране опет, као што смо већ рекли, свачије задовољство не вреди подједнако, и то из тога простога разлога што наша задовољства вреде онолико колико и ми сами, а ми сви не вредимо подједнако: има људи паметних и других који су то мање, има укуса васпитаних и других који то нису ни мало. Тако исто ни сва задовољства једног истог човека не вреде подједнако: задовољство које даје Шекспир биће увек „више“ од онога које пружа Лабиш.

И овде би требало поставити границу правима импресионизма, ограничити неким резервама претензије, које би он, сувише слободно схваћен, могао имати. Постоји, најпре, васпитање укуса: није ли нам се свима десило да ми нисмо у почетку могли да трпимо једног писца, сликара или музичара, кога смо доцније, захваљујући нашој еволуцији у тој уметности, волели, или коме смо се дивили? Постоји, затим, биографско и историјско објашњење једног дела т. ј. расветљење једног дела помоћу живота његовог писца и помоћу средине и времена у коме је његов писац радио, без чега често ми не бисмо били у стању да то дело разумемо: није ли нам се десило тако исто свима да смо једно дело, чак и ако је највеће *(Божанску комедију,* на пример), потпуно разумели и осетили тек онда кад смо га метнули у његов оквир? Најзад, остаје још оно што бисмо могли назвати лична једначина критичарева. Треба да критичар добро познаје себе, да зна слабости, склоности, како бих рекао? тежње своје природе и намере — и недостатке такође — свога духа, да би могао избећи све оне замке и препаде које му спремају књиге, ма колико оне невине изгледале.

Али, после ових резерва, коме још није јасно да, ако

сви укуси не вреде подједнако, то још не доказује да има један апсолутан укус, а још мање да се наши разноврсни укуси даду класификовати. Нити ће васпитање укуса икад бити коначно, завршено; нити ће, кад би чак ово прво било и могућно, критичар, због саме своје природе, због својих година, због средине и времена у којима живи, због своје расе најзад, моћи икад ући подједнако у сва осећања, у све индивидуалности које ће срести у својој критичкој пракси. Нити ће, тако исто, објашњење биографско и историјско икад бити исцрпено; нити ће, најзад, човек икад себе потпуно познати и моћи избећи, у свима тренуцима, све могуће бусије које реалност ствара нашој осетљивости и нашој машти.

Ма да дакле сви укуси не вреде подједнако, ипак ће остати немогућно одлучити, кад је реч о два критичара подједнако васпитана који од њих двојице има право ако нису оба истог мишљења. (Је ли већи Мопасан или Доде? Флобер или Ибзен? Метерлинк или Верлен? Џ. Елиот или Тургењев? Итд.) То ће рећи, да кад су се критичари сложили да једно дело припада литератури, у највише случајева биће тешко ићи даље у овој класификацији. Форме лепога бескрајно су разноврсне, и свако литерарно дело има своју нарочиту лепоту која нас дира не према степену њене вредности него према врсти наше природе и нашег васпитања, и коју је према томе немогућно мерити, пошто су њени узроци у нама самима.

Све што би се из ове дискусије дало закључити, ако у опште треба нешто закључити, то је да у утиску од једног књижевнога дела има два елемента: један који даје уметник и други који даје читалац. Први би се још и могао мерити да није другога; али је истина и то да без овога другога први не би ни постојао. То је један circulus viciosus из кога је немогућно изићи; нити је уосталом то потребно: књиге нам у том случају не би пружале ни један атом задовољства више. А то је једино до чега треба да нам је стало. Распра између догматичара и импресиониста је, као што видите, просто једна литерарна игра

Што се тиче неспоразума између њих, он долази отуда што су импресионисти, кад су одрицали принципе, инсистирали нарочито на оном субјективном елементу који уноси читалац, док су догматичари, чудном иронијом игре, постављајући принципе, занемаравали читаоца и водили, у ствари, рачуна о књизи узетој за себе.

Али, на крају крајева и ма како да се говорило о тој распри, једна је ствар сигурна, не више на основу њихове дискусије но на основу оних критика које су импресионисти и догматичари писали, а та је, да су и једни и други говорили о књигама на исти начин, јер их нема два: било да ми говоримо у име нашег разума, било да говоримо у име нашег укуса, то је свеједно: у сваком случају *ми* говоримо, и то *ми* представља једно исто и код догматичара и код импресиониста: на име све наше духовне моћи сједињене и сливене заједно, чији је израз само од догматичара назван суд, а од импресиониста допадање.

Урош Петровић.

ВАСПИТАЊЕ И РЕВОЛУЦИЈА.

(Крај.)

Револуција, поремећај власти, која је опет позивање на силу ствари, начин да се спољној нужности наложи да врши нашу дужност, да ради место нас, не улева ми много више поверења. Нама није потребан један час одушевљења, нама су потребни векови енергије. Загонетка живота не решава се једним смелим ударом; она се поставља сутра као што је била постављена јуче, и решава се тек непрекидним напором, без кога би живот био само смрт. Револуција нас излаже врло великој опасности да верујемо да је све свршено онда кад све почиње. Заузели су Бастиљу, продрли у Тиљерије, загосподарили Општинском Кућом, народне вође имају у рукама све точкове велике машине; остаје само да се изборни програми спроведу кроз законе. Напор је био велики и сасвим даје право на одмор. Јасно је да је битка добивена и да сад само треба уживати у победи. Зло је разорено, неваљалци умукли, застрашени; добро ће се чинити само од себе. Чека се: ништа није промењено до једна реч и неколико људи.

Ја сам видео једну револуцију; био сам врло млад: 4 септембра, једног лепог дана, кад се летњи сјај мешао са јесењом тишином! Ишао сам куда смо ишли сви, понесен великом бујицом гомиле, која се ваљала улицама и булеварима. На пијаци ди Шатле распростре се од уста до уста велики узвик: Царство је оборено. Република је проглашена. На жалосним предавањима у нашим гимна-

зијама, како смо жељно очекивали овај час! Добих као неки јак удар у срце, и очи ми се напунише сузама; чинило ми се као да ми тежак терет паде с плећа, ишао сам некако весело. Увече, на Каруселском тргу, беху се искупиле гомиле; песме које су певали војници Револуције дизале се у миран ваздух, кроз који као да је струјао дах ослобођења; објава којом се јављало за пораз на Седану ширила се још по зидовима, а многима се чинило да виде велико привиђење Победе, повраћене Слободом, како лети кроз ноћ, раширених крила. Остало знате. Данас, после скоро тридесет прохујалих година, клерикализам је опасан више но икад, црквена су добра нарасла у врло великој мери, република се оспорава, вајни родољуби смишљају да понизе Француску једним касарнским цезаризмом, и, оно што би на крају XVII века изгледало као најневероватније пророштво: верски ратови спремају се да уђу у нашу историју.

Велика опасност од револуција, понављам, то је обмана, којој су оне у исти мах узрок и последица: рођене од фатализма, оне дају његове плодове. Да оне могу бити потребне ради обарања какве препоне, препоне мртвих ствари које коче животно кретање, ја то никако не спорим. Али врло често кад се препона обори, човек се зауставља или се окреће у кругу, баш у тренутку кад би требало поћи напред. Очекује се, не дешава се ништа нестрпљење се претвара у негодовање, оптужују се људи, чак се иде дотле да се окривљују саме идеје због тога што им се љубављу и храброшћу није умела дати крепка снага која би их увела у ток појава. Револуције, најчешће, постају јалове, не толико неочекиваним нападом побеђенога, навалом свих удружених реакционарних снага, колико малодушношћу, клонулошћу оних који су их извршили. Куца час за проповеднике резигнације, који иду, умиљати, понављајући да правда није од овога света, да нам није дато да је поставимо да влада на земљи, да је мудрост очекивати, да је врлина покорити се, слушати. Сасвим је близу улица у којој су радници, сити

побуна, одговорили злостављањем народном представнику. Бодену, који их је преклињао да бране погажени закон, и баш овде, у ову дворану, донели су његову усамљену лешину.

III

Господо, ми се крећемо у кругу. Треба изменити друштвену средину да би се изменила јединка, јер све што је лажно и неправедно у друштву постаје лаж, неправда у људском срцу, које друштво квари; треба изменити јединке да би се изменила друштвена средина, јер, напослетку, друштвену средину сачињавају јединке, и недостојни би људи умели добро изиграти и повредити законе идеалног друштва, кад би се Бог одлучио да по други пут сиђе на какав Синај, да их објави уз јек труба и тутњаву громова. Можете ли замислити слободно друштво међу бићима затупљеним алкохолом, робовима ниских страсти и код којих најразумнији не би премашали ситне рачуне личнога интереса.

Одбацивани од јединке друштву, од друштва јединици, изгледа да смо осуђени на противречност и немоћ. На да ли је, најзад, мудрост у равнодушности, у немару, у покоравању нужности, са утехом да она ради на нашој срећи и на нашем савршенству? Ја сумњам да се друштвена средина побољшава самим радом природних сила, самим законима трења, судара и равнотеже, да је правда последња резултанта механичких закона. Једно решење, господо, стоји отворено пред нама. Место да у беспослици, која је мати свих порока, како каже народна мудрост, чекамо земаљски рај и велики дан који ће нам га донети, што да не пођемо напред, што да се не послужимо својим умом да сазнамо добро, својом вољом да га почнемо? Кад брег неће нама, пођимо ми брегу? Противречност би самим тим била отклоњена. Кад напредак буде наш ход унапред, кад добро буде потицало од нашег личног и заједничког напора, од нашег споразума, од наше активне кооперације, ми ћемо мењати

средину мењајући нас саме. Ми бисмо радом отклонили тешкоћу коју само он може отклонити: створити нове људе за ново друштво. Рад је плодан: он постепено осигурава јединици својства која он изискује, уздржљивост и енергију; он тачно одређује идеал; место неодређеног и празног сна, он ставља постигнуће блиских сврха које се могу постићи и које отварају пут ка вишем добру које опет треба прећи; релативним успехом, он подстиче храброст; доводећи у сагласност наше напоре, надахњујући нас заједничком мишљу, он нас навикава на својевољну дисциплину која изједначава закон са слободом. Да својина, у свом данашњем облику, није пресвета ствар, верујем; да је и ван ње могућно уредити производњу и поделу добара, допуштам; само нека се зна добро да ћемо у друштвеном рачуну увек наћи само скуп онога што буду створиле појединачне врлине и енергије.

Радећи заједно, кооперишући, починући већ тиме ново друштво, стварајмо дакле своје људско и грађанско васпитање, освајајмо оно унутрашње богатсво, без кога бисмо само могли мењати облик наше беде. Не уздижемо до неба Државу, не очекујмо све од ње: Држава је једна апстракција која прикрива људе од меса и костију, саможиве и страсне, који имају у рукама јавну власт. Власт квари људе који је имају; свака влада тежи деспотизму, и тежиће му у толико више у колико јој више дајете да ради. Против оних који очекују спас од преноса власти, Прудон је дубоко говорио: „Укидање власти међу људима је циљ, друштвена револуција је средство“. Укидање власти је циљ: знајте, господо, да је највиши циљ човека слобода, да човек њу жртвује само жртвујући оно што даје њену вредност свему осталом. Друштвена револуција је средство: то значи да се сви захтеви своде на захтевање права које човек има да се својим сопственим напором може уздићи до човечанског достојанства. Слобода није ни ћуд, ни самовоља. Бити слободан значи, најпре, ослободити се ропства које човек налази у самом себи, чији је он саучесник и више-мање творац; и значи,

уздижући се до идеје о вишем, човечанском добру, које се може остварити само заједничком вољом, друштвеном солидарношћу, — постати радник на том добру, дакле не покоравати се некој спољној власти, но бити доиста самосталан, налазити свој закон у својој вољи и својој љубави за правдом.

Наша је тежња да почнемо ново друштво, место да га чекамо. Друштво није само нешто негативно, мир заведен силом, жандармска установа: оно треба да буде кооперација, вољно удружење свесних једнака које се удружују да заједно раде на великим заједничким пословима, на науци, индустрији, уметности, правди, на поступном освајању природе разумом. Слагање напора увек се само непотпуно постиже притиском, који не иде без отпора; први његов услов јесте слободна кооперација вољâ, која опет претпоставља споразум духова. Ето зашто ми, почињући од почетка, стављамо у начело друштвене кооперације кооперацију идеја. Има само једна потчињеност која не понижава, која не изазива роптање: потчињеност схваћеној истини. Тражећи заједно, искрено идеје које удружују, ми показујемо и своје поштовање за оно што је најсветије: слободну привржeност човека за моралну истину која се мора опет родити и опет расцветати у свакој савести, и своју веру: да је разум, далеко од тога да нас изложи анархији, одиста нешто човечанско у човеку, и да нас он, ако човек искрено иде за њим, мора довести општим начелима истине, правде, која су довољна да зајемче слободан склад вољâ. Зависност једних од других често је разлог за мржњу; једна сасвим механична солидарност не може накнадити споразум духова. Право друштво треба да буде једно удружење вољно, братско, срдачно, пријатељско, које се, не рушећи личну особеност, оснива на нечем унутрашњем, на заједници мисли и осећања, на оданости једноме вишем идеалу.

Али ако желимо да сведемо друштвену кооперацију на њено право начело: склад умова, садејство слободних

воља, ако хоћемо да најпре у себи и унутра остваримо право друштво, идеја која се не приводи у дела, у стварна дела, остаје идеја апстрактна, мртва без дејства. Ми тежимо да у себи, у својој савести, поставимо услове правичнога друштва само зато да бисмо их пренели ван нас у потрошачке и произвођачке задруге, које ће бити у толико осигураније за живот, за напредовање, у колико буду дело задругара решених да одржавају врлине које изискује самоуправа. Познато вам је шта су урадили белгиски социјалисти; њихов ће пример бити прихваћен, будите уверени. На том пољу измириће се сви који хоће ослобођење народа. Ослободите најамни рад, створите у том напору васпитање које ће вас ослободити капитала. Нека се не говори о грубом утилитаризму, неспособном да пробуди благородне тежње, без којих ништа велико није могућно: ми не оснивамо религију *ристорна;* иза размене хлебова и капута, ми видимо правду која ту влада; у том споразумном раду, у тој заједничкој својини, — поступно привикавање новим врлинама, човечанским односима међу људима.

IV

Треба ли да се извиним, господо, што сам са вама тражио највиши израз начелā која нас руководе у послу који заједно започињемо. Неки ће наћи да је све ово доста слабољубиво; ја сам уверен да човек не добија ништа понижавајући своју сопствену мисао, и да срчаност за свакодневне послове треба подстицати великим надама. Скромни у својим средствима, у обиму свога рада, ми смо нагнани да то будемо, и ми смо од оних који држе да не треба чекати могућност да се све учини, па онда предузимати нешто. Једна људска душа изгледа нам доста драгоцена да заслужи наш напор: ако се један грађанин заустави на вратима крчме, ако се одупре ниским искушењима, ако буде свестан своје слободе, он у себи удара први камен слободне државе; ако се удружи са онима који хоће исто што и он, ако се сви заједно

скупе, појачају, одушеве узајамним примером, ето споменика како се диже. Ми верујемо да је наш идеал за удруживање идеал друштва међу умним и слободним бићима, и да нас он везује нечим вишим, не само потребама, интересима, свим оним што нас, без вишег начела, усамљује и противставља, но идејама, осећањима, тражењем правде, оним што је истински човечанско у човеку.

Филозофија, као и наука, има своје сувопарности, своја апстрактна извођења, али она није сачувана за неколицину просвећених; корисно је пустити је ван школа, провести кроз варош, увести и у скромне станове, и оживети њоме све искрене и слободне мисли. Наша је филозофија филозофија делања. Ја радо запажам две велике методе које управљају духом у његову неспокојном кретању ка моралној истини: методу теолошку и методу коју бих у недостатку бољег имена назвао методом човечанском. Теолошка метода претпоставља да је добро остварено, да постоји, да ми имамо само да га потврдимо, да му подражавамо; како оно, право рећи, остаје оно што је, наша је улога да се покоравамо, и ми можемо само призивати какво Провиђење које врши све што је стварно у нашем делању. Има различитих примена ове методе: једни, убеђени у праотачку злобу, у укорењену поквареност, сматрају тежњу за владом разума код јединке и владом правде у друштву као ђавоље кушање, роптање против Бога; они у животу виде искушење, покоравају се злу на земљи, и своде своју тежњу на привидно ублажавање зла милосрђем. Други такође допуштају да је добро изван нас, да је већ остварено, бар у својим условима и у својим узроцима, да је према томе његово остварење суђено и да не зависи од наше иницијативе; само, они скидају рај с неба на земљу, ако не да нам га одмах уступе, бар да његовим очекивањем очарају наш сан будућности. Правда ће настати делањем неке врсте Провиђења, које се овде брка са неизбежним законом економске еволуције.

Овој методи ми стављамо на супрот методу коју

зовем методом човечанском, овом фатализму философију делања. Ми верујемо у утицај ума и воље на ток историје. Ми не посматрамо божанске идеје, ми не проричемо будућност, ми имамо мисао и служимо се њоме, ми примењујемо свој разум на чињенице, на људске односе у друштву, ми тражимо ред који га једини може задовољити; мало по мало, пипајући, користећи се предањем, које је људско искуство, ми стварамо свој идеал друштвене правде, братске једнакости, и да би га што боље одредили, не утврђујући га никад у непромењиве обрасце, ми се дајемо на посао, почињемо га остваривати.

Од пре неколико година, господо, ми слушамо добре апостоле како у свима тоновима понављају: Треба радити, треба веровати! Али шта да се мисли, жели, ради? Модерно је друштво узалуд у науци тражимо нову веру; и ето, разочарало се, застаје, оклева, сећа се и жали. — Ово притворне зебње, ова високопарна заташкивања крију задњу мисао да се друштво покорено, понижено, покајничко, опет доведе у крило Цркве, која би још једном пристала да га излечи од опсене за слободом. И ми кажемо: Не заснива се нов живот одрицањем, критиком, подсмевањем; треба тврдити и треба радити. Али ми одричемо да делању недостаје идеал. Оно што нас буни, што нас обеспокојава, то је сама величина дела које треба извршити, неизвесност о средствима за његов почетак, искушење да се све учини у исти мах, да се задобије једним полетом оно што треба заслужити и освојити. Тај идеал не треба да тражимо далеко, он је у чињеницама које је поставила историја, у изискивањима модерне савести. Уредити демократију, начинити је стварношћу, отворити тога ради свима приступ духовног живота, уздићи све људе до савести и слободе, наћи облик цивилизације без робова, без варвара, у којој сви учествују и сарађују, ето новог идеала, самоникле творевине људске савести, која би се узалуд хтела опет спустити пошто се до њега узвисила.

Ви видите, можемо приступити послу без бојазни

да нам он неће поћи за руком. Не стварајмо себи обману: самим тим што ми остварење правде не пребацујемо у какав надземаљски свет, што тежимо да је остваримо овде, у људском друштву, ми треба да узмемо на себе једну дужност коју само ми можемо испунити. Није реч о односењу какве победе, о једном напорном дану после кога долази дуг одмор. Рад је закон: делање не прелази само из мисли у удове, тело се наставља у моћне машине које нам стављају у службу природне силе, и тако сама природа постаје велико тело које људска мисао треба да оживотвори. Ми нисмо близу онога друштва које би у свој склад обухватило човека, животињу и саме неорганске силе, ми још нисмо сасвим потчинили разуму нашу планету.

Онима који би рекли: ваш идеал неће задовољити човека, јер је он земаљски, јер ограничава перспективу душе која тежи да освоји бесконачност, ја одговарам делање не затвара будућност. Побожни људи нису они који лутају понављајући: „Господе! Господе!“ и који нетрпељивошћу, мржњом, страхом од истине, издају све што је одиста божанско у души. Нашто ће вам бесмртност, ако је овај кратки живот још одвећ простран за ситничарске интересе којима га испуњавате? Проширујте своју душу испитујући је дубоко: што будете више остваривали добро, мање ћете сумњати у стварност: што у себи будете више давали снаге разуму, више ћете га ширити у малом свету где се примењује и шири ваше делање, више ћете веровати у могућност његовог општег тријумфа. Да почнемо рад, ми не очекујемо да разрешимо све сумње, и да продремо у све тајне: да сазнамо имали Бога, ми му идемо у сусрет.

Габриел Сеај.

(Превео с француског М. Иљ.)

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

ПОРЕКЛО ПРИЧЕ „ТРИСТАНА И ИЗОЛДЕ", И „ТРИСТАН" ГОТФРИДА ШТРАСБУРШКОГ.

У чланку о Свинберну „Из енглеске књижевности" („Мала Библиотека", св. 136—138) г. Св. Стефановића, стоји на стр. 137: „Ако још споменемо његову епску песму, Tristram of Lyonesse у којој обрађује стару германску причу о Тристану и Изолди познату из Вагнерове истоимене опере, онда смо набрајали сва главна песничка дела Свинбернова". Велика је погрешка рећи за причу о Тристану да је „стара германска", и г. Стефановића нико не може од ње одбранити. Истичући ову погрешку, наставља критичар г. Стефановићевих чланака, г. Војислав М. Јовановић (у „Српском Књижевном Гласнику", XIX, 4. Стр. 314) овако: „Келтско порекло Тристанове историје несумњива је ствар, као што се добро зна да је версији Готфрида Страсбуршког само *превод* Томасове англо-нарманске версије". У једној белешци („Српски Књижевни Гласник" XIX, 5, Стр. 356.7) покушао сам да ово место у оцени г. Јовановићевој исправим, и рекао сам 1) да келтско порекло Тристанове историје *није несумњива ствар* и 2) да се за спев Готфрида Штрасбуршког не може рећи да је „само *превод* Томасове англонорманске версије. Својом белешком никако нисам мислио потцењивати погрешку г. Стефановићеву, јер сам је и споменуо само зато да би се знало којом се приликом повела реч о „Тристану", тврђења г. Јовановићева, ме-

ђутим, заиста сам назвао такођер погрешкама, јер држим да критичар, кад замера другоме, мора са̑м бити до ситница упућен у ствар о којој је реч. Да тврђења г. Јовановићева нисам нашао на оном месту, *у критици*, признајем да их не би покушао исправљати у засебној белешци, иако исправка у науци, по мом уверењу, никад није излишна, ма колико да је незнатна. Али и овако, мени је стало било само до тога да исправим а не да упоређујем, па дакле ни да бројим или мерим погрешке, како мисли г. Јовановић у одговору на моју белешку („Српски Књижевни Гласник“ XIX, 6. Стр. 447 и д.). Ако то треба већма истаћи, ја то радо овим чиним.

О самом питању имам још ово да кажем г. Јовановићу. Зашто је он у своме приказу говорио о „Тристану“ Готфрида Штрасбуршког, мени ни данас још није јасно; држим, шта више, да му онде никако није било места.[1] Али без обзира на то, ја сам хтео да говорим саму тврдњу, онаку како је изречена; да Готфридов „Тристан“ није „само превод“. Баш зато што г. Јовановић зна „шта се све назива преводом у средњевековној књижевности“ (у којем смислу треба разумети и Голтерове речи), требао је данашњој српској читалачкој публици јасније рећи шта мисли, јер она под преводом разуме нешто друго, те би према његовим речма могла добити крив појам о Готфридову спеву. Зато сам говорио о томе у својој белешци.

Што се тиче порекла Тристанове историје, допустиће и г. Јовановић, да келтско порекло не може бити „*несумњива* ствар“, већ зато што му је противан научник какав је Голтер. Оно што о томе зна г. Јовановић застарело је, и да нисам имао новијих података не бих ни излазио са својом исправком. Можда сам требао још

[1] Исто тако не могу пристати уз нову тврдњу г. Јовановића, да је г. Стефановић споменуо Вагнерову оперу зато што је „свуда морао наћи Вагнера поменутог уз Свинберна“. Причу о Тристану и Изолди заиста већина публике, чак и код нас, познаје по Вагнеровој опери

први пут рећи, да сам о том питању имао скупљено градиво, што уосталом, није никаква заслуга, већ пук случај. По најновијим подацима дакле, несумњива је ствар да су „Тристан и Изолда“ добили свој облик у Француској, и то не кажу данас само „извесни заступници“; а келтско порекло нопушта све више у корист Голтерова мишљења, да је прича о Тристану у главном француског порекла. Уз Голтера пристаје, између осталих, и познати испитивач овога питања, последњи издавач Готфридова „Тристана“, Рајнхолд Бехштајн. Погрешно је, после свију њих, тврдити, да је келтско порекло „несумњива ствар“.

Милан Ћурчин.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

НАШ ЗЕТ — ТРИ ДЕПУТАЦИЈЕ — СВАДБА КРЕЧИНСКОГ
ЧУЧУК-СТАНА.

Међу новинама од почетка сезоне, о којима смо пропустили говорити одмах по премјерама, прва су по реду два српска комада, представљана 26 августа: „Наш Зет“, један чин од Војислава Јовановића, и „Три депутације“, један чин од Драгутина Илића.

У „Нашем зету“, пред неколиких епизодних сцена које нам дају атмосферу једног паланачког новчаног завода, као главно, у неколико кратких, оштрих и набацаних потеза, дате су две силуете из једне паланачке породице. Главне личности, таст и зет, два су типа нездравог и растројеног друштвеног и породичног живота. Каријеру господина и газда Влајка, зеленаша и главног акционара н-ског новчаног завода, слика његов књиговођа овако: „Био је опанчарски калфа у Чајетини. Дошао је у Београд и угурао се у подофицирску школу, био је три године наредник у Нишу, две године на робији што је злостављао војнике .. Уосталом то му нико не пребацује, осим кога пискарача по београдским новинама. Са робије отишао некуд за практиканта, потукао неке хајдуке у рудничком округу и добио он указ а начелник Белог Орла. У том дође неки атентат, завера, шта ли, те му ценнуше за срескОг. Овде је био шест година, дотерао до прве класе, оженио се добро. Онда га стрпаше у пензију: за што, то нико не зна. Овде је

и остао, покуповао нека имања, воденице, цигљане: нешто стекао сам нешто наследио од таста; основао је, ево, ову „Задругу“, две трећине акција уписао сȃм, сȃм бира управу, сȃм жари и пали: дере меницама чиновнике и официре, купује жито и шљиве, лицитира на свакој продаји Управе Фондова, лиферује тајин и зоб гарнизону: шта ћемо више!“

Господин Влајков зет, Мика Мак, официр у недејству, други је тип средине која омогућава овакве каријере. У комаду, између Г. Влајка и Мике Мака долази до сукоба због новца који зет тражи од таста ради исплате својих фалсификованих меница. Господин Влајко не пристаје да се одвоји од шест хиљада динара, нити узима озбиљно очајничке изјаве и претње једне моралне слаботиње. Међутим, после једне сурове сцене у којој таст изјурује свога зета напоље, Мика Мак се убија. Тај скандал узбуњује и узбуђује све осим Господина Влајка који — слично Мирбо-овом Леша-у — завршује овај чин склапајући дневник касе.

Цела ова главна сцена изведена је кратко, сурово, не без извесне снаге, с речником нáших мало-паланачких кафана, који смо ми до данас били свикнути наћи само у паланачкој карикатури. Да се под тим текстом озбиљна сцена стално пење до катастрофе, требало је у глумачкој игри једновремено с бруталним текстом дати и брутална осећања једног циничног зеленаша коме се изнуђава шест хиљада динара, и једне очајне пропалице пред робијом или самоубиством. Једну овако тешку сцену, којој ни с најјачом игром не би било лако дати ауторитета, глумци су међутим изводили равномерним тоном свакодневне препирке и обрецивања, и на тај начин дали известан комичан тон, после кога је катастрофа на крају дошла потпуно неприродно и неочекивано.

Разуме се да је овом неуспеху добар део кривице у самом делу, у краткоћи, неповезаности, набацаности с којима писац црта своје прилично једностране слике. У осталом „Наш Зет“ писан је пре „Наших Синова“, и зато ваљада није нам дато прилике да видимо колико се

овај млади и талентовани писац ослободио свога оштрог и тенденциозног Мирбо-овог манира „Наших Синова“.

У Илијћевом комаду „Три депутације“ изнесен је један догађај из живота Бранка Радичевића. Као песник младости и поборник Вуковог правописа, Бранко је вољен од омладине и од својих одушевљених читалаца из народа, али је омрзнут од старовоља и славено-српских граматичара, који у њему оптужују читавог бунтовника и развратника „јуности“ српске. У „Трима депутацијама“ тај је сукоб толики да се Карловци деле на двоје, да магистрат хоће да протера Бранка и да читаве три депутације долазе Бранку у кућу: две од младежи да изјаве симпатије и једна од старовоља да изјаве осуду преласног песника и пријатеља јоте. На крају ове наивне историје, девојачка депутација окити Бранка цвећем, вођа омладинске депутације издекламује песнику један врло дуг говор у стилу данашњих прозаичких овација те врсте, и комад се свршује песмом и колом.

„Три депутације“ не оживљују средину, нити дају много особену ни поетичну физиономију песникову. У скраћеном облику, овај наиван, крут и одвећ намештен комад могао би, зар, и поднети као пригодна сцена — како је и писан: на једном обичном вечеру утисак је слаб.

Друга премијера у новој сезони, (у септембру), донела је Скобиљинову „Свадбу Кречинског“. То је једна Молијеровска комедија из руског позоришта из половине прошлог века, с типовима Стеријиног „Лаже и Паралаже“. Михаило Васиљевић Кречински, проблематични тип московског полу-света, који изиграва отмена и богата племића, проси кћер богатог сеоског спахије Петра Константиновића Муромског. Захваљујући великосветским прохтевима једне старе покондирене тетке, коју Кречински задобија својим умешним понашањем, та би женидба скоро била остварена, да у последњем тренутку једна нрђава ствар не открије биографију проблематичног зета.

Без особите локалне боје, ова типична молијеровска комедија одликује се класички правилним планом, при-

родним и лаким развојем сцена, лепо обележеним типовима — у којима су Гђа Тодосић, Гђа Ђорђевић, Г. Г. Гавриловић, Илија Станојевић, Тодоровић добили врло срећних улога. Нарочито се Гђи Тодосић, Г. И. Станојевићу и Г. Тодоровићу има захвалити што је „Свадба Кречинског" — која се с толико пиетета и успеха одржава у руском позоришту — имала достојан успех на београдској позорници.

Последња је премијера „Чучук-Стана", комад из српског живота, у три чина, од Милорада Петровића, с музиком Стевана К. Христића.

„Чучук-Стана" је нека врста пастирске игре. У средњевековној пасторали, која се као и „Чучук-Стана" почиње и завршује песмом и игром, двоје младих воле се. Девојка је лепша и отменија но што су то њене остале друге у селу, вереник је какав сеоски шмокљан, и зато судбина доводи каквог лепог витеза који сеоску лепотицу усрећи отменијом и витешкијом љубављу. Та мала и наивна љубавна историја прошарана је песмом, игром и лакрдијама каквог сеоског шаљивчине. У Петровићевом комаду војвода Вељко узима Стану Пљештићеву, која је пре тога била испрошена за једног сеоског заврзана. Поред песама и игре, као и у старој пасторали, шаљивчина је овде сеоски биров Веселин.

И, тако схваћен и изведен до краја, с лепим сликама и занимљивом музиком, овај народни комад с певањем био би срећно дело у рукама песника „Сељанчица". Али „Чучук-Стана" није то, није то била у намери пишчевој, нити је то могла бити са личностима и догађајима који су у њој.

Не могући спустити један озбиљан и познат историјски тип у ту наивну аркадијску ситуацију, но извести природно једну обележену физиономију каква је „Чучук-Стана" из обичне средине, писац је дао један драмски потпури. Да мешавина буде већа, поред тих непомирљивих мотива, у ‚Чучук-Стани", занемарене су разлике два времена, а вероватно и два краја.

И тако, на крају идиличног првог чина, у коме

данашње шумадијско село представља крајиско Сиколе из Првог Устанка, сред девојачке песме, љубавних пришељкивања и лакрдијања Веселина бирова, писац доводи на позорницу бој Хајдук-Вељка с Турцима; а на крају идиличног другог чина, после друге праске пушака и упада хајдука, Стана Иљентићева, с пушком у руци, усред ноћи, одлази војводи Вељку на тужбу. У трећем чину девојачку идилу наставља хајдучка романтика. Очаран смелошћу делије девојке, Хајдук-Вељко дарива је јабуком и проси за себе, с благословом попа који ту наилази случајно, како то већ обично бива у комадима који се свршују свадбом, песмом и вином.

Та нехармонија мотива у толико је уочљивија, што их писац с неједнаком снагом развија. У идилским сликама, каква је на пример она игра с јабукама у првом чину, песник „Сељанчица“ искреношћу и изразитошћу не уступа најбољим примерима те врсте; у романтичним сценама с Хајдук Вељком и бећарима, тон је био декламаторски, проза безизразна, стихови рђави, епитети банални, сликови каткад немогући. Какав је стил у овом романтичном делу такве су и личности које њима говоре. Чучук-Стана улази у ту неприродну улогу кадгод се одвоји од своје наивне средине; међутим Хајдук-Вељко је стално у једној намештеној и театралној пози за сликање, дивљење и шенлук с чочецима и дахирама.

Складнија и интересантнија била је у „Чучук-Стани“ музика младог композитора Стевана К. Христића, који је првим својим изласком пред публику пробудио лепих нада. Данас већ, он је у „Чучук-Стани“ показао темперамента, осећања за народну музику, способности за ширу разраду мотива и интересантну инструментацију.

„Чучук-Стана“ играна је осредње. Гђа Ђорђевић била је колико је могла делија девојка. Г. М. Петровић је играо Хајдук Вељка и сувише у стилу пишчевом, што је само подвукло неприродности овог хероја и младожење.

Милан Грол.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Анд. Гавриловић, Поновно народно певање. Прилог испитивању народних песама. (Из Гласа Српске Краљевске Академије, LXXII, стр. 127—168).

(1.)

Против такве поставке о постанку првих епских песама с историјском садржином говори и утврђени принцип о постанку тих песама код других народа. Епска песма има извор у историјском догађају; повод њеном постанку јесте догађај; догађај је њен први елеменат и она с њим може бити очувана често врло дуго а да буде без мотива, међутим чим овај други елеменат дође, у песми настаје модификовање, које бива у толико јаче, у колико се више догађај заборавља те мотив надвлађује првобитни основ епске песме. Отуда принципиелно посматрана поставка о постанку епских песама с историјском садржином из ранијих мотива није тачна, што је мотив, хронолошки, њен каснији елеменат.

За овај принцип имамо потврде у нашим народним песмама с историјском садржином и до ње доћи ћемо, ако у разматрању песама пођемо од оних новијег постанка, од песама о догађајима новијег времена.

Ако упоредимо епске песме о догађајима новијег времена са на пр. онима о Краљевићу Марку или и старијима. видећемо на први поглед како између њих има разлике, што прве имају само догађај, а друге и догађај и мотив. Ну само с догађајем нису једино песме о скорашњим догађајима него их има и о ранијима. Тако,

песме о црногорским и херцеговачким бојевима половине прошлог века имају догађај без мотива. Даље, таквог су карактера песме о другом и првом устанку у Србији у деветнаестом веку. Затим, песме црногорске и херцеговачке о догађајима тамошњим тог и нешто ранијег доба у Вукову зборнику, у Сарајлијиној „Пјеванији црногорској и херцеговачкој“, у „Огледалу црногорском“, песме о ратовању турско-аустријском на Сави и Уни, и о ратовању с Турцима у Далмацији осамнаестог века. И те су песме без мотива. Ну од свих тих интересантније су песме у делу Марка Миљанова „Племе Кучи“, где су такве песме не само о новијим него и о најстаријим догађајима из кучке прошлости по народном сећању. И тамо су песме с догађајима без мотива. Али од свих најинтересантније су бугарштице у Богишићеву зборнику, оне о догађајима седамнаестога и шеснаестога века у Далмацији. И оне, на супрот старијима, немају мотива.

Дакле, епских песама с историјском садржином без мотива имамо из деветнаестог, из осамнаестог, из седамнаестог и из шеснаестог века, али их нема ни у сваком српском крају ни за сваки од побројаних векова. Таквих песама имамо из Србије о догађајима у њој из деветнаестог века; из Крајине, Босне и Херцеговине из осамнаестога; из Црне Горе и из седамнаестога, нарочито кучких које потичу из још веће старине, али не прелазе границу племенске историјске традиције, границу старине насеља према народном сећању. И шта значи то? Значи да епску народну песму с историјском садржином, само с догађајем и без мотива, онакву каква је у првом периоду свог развитка после догађаја, треба тражити на терену догађаја или у што већој близини његовој, тамо где је постала констатујући догађај, у истом етничком елементу који јој је био творац после догађаја и који јој је постао носилац и чувар, тамо где је свест о далекој старини била јаче развијена и успомена о догађају боље очувана. Зато из поменутих крајева о догађајима обележена времена, који су се тамо догодили и који су били

повод постанку песме и послужили јој за основ, имамо песама епских из првог доба њихова развитка, из доба док још није подлегла утицају фактора који су је могли модификовати, и које је за разне крајеве различно а најдуже тамо где је било највише погодаба да се песма одржи у првобитном виду.

Што год је пак било мање тих погодаба, у толико песма више губи свој првобитни карактер, нарочито губи од историјске тачности. И тај се појав да констатовати како у песмама о негдашњим догађајима, које су добиле општи карактер, тако и у другима о новијим догађајима у Србији, Босни, Далмацији, Херцеговини, Црној Гори и другде, али не у песмама тамо очуванима, него које су отуд пренесене на други терен. У таквим песмама догађај се још задржава, само не као у песми која је сачувана на свом правом терену: у њима се појединости чисто локалног карактера бришу, уносе се у њих друге уопштене; измене се личности, доведу се у везу такве које локална песма никад не би довела, и поред свега тога што песма задржава карактер епске песме с историјским догађајем: настају промене, у почетку мале, али касније, у току времена, много веће, док се песма не уопшти и као таква не доведе у везу с мотивом, који изазива највећих измена у погледу историјских елемената. Једном пребачена песма с терена на коме је, лишена погодаба под којима је могла сачувати свој првобитни вид и доведена у везу с мотивом, подлеже утицају и мотива и свих других фактора, тако да у место једног главног елемента, историјског догађаја, добија два, историјски догађај и мотив, од којих је у даљем развоју песме први елеменат још неко доба главни, а потом уступа место мотиву, према коме се групишу остали, мењају, дотерују, док песма не постане општега типа или се и не изгуби. Тај процес извршен је у песмама о догађајима старијих времена, у којима догађај није сачувао првобитну физиономију, није прави основ песми него је везан за личност а ова за мотив, који јој је постао најбитнији део.

Тај процес захватио је донекле и ускочке песме и многе хајдучке, давши им у извесној мери шаблонски тип, где једне личности могу заменити друге, али је мало јаче захватио те исте и друге песме каснијега постанка, кад су пренесене с терена догађаја и свог постанка, што се види не само по песмама седамнаестог и осамнаестог века него и по песмама деветнаестога. Тако, песме из Србије о догађајима у западним крајевима српским, не само о онима ранијих векова него и деветнаестога, немају ни тачности историјске ни карактерних локалних одлика као друге о тим истим догађајима на тамошњем терену, где су имале погодаба да се боље очувају; и обратно, песме из Црне Горе и Херцеговине о догађајима у Србији исто тако нису једнаке оним сачуванима у Србији.

Тај исти процес, извршен с епским песмама о историјским догађајима и ранијих и каснијих времена, чим би се уклониле с терена догађаја и свога постанка и изгубиле погодбе под којима су се могле очувати у свом првобитном облику, извршен је и са старијим бугарштицама. Ове упоређене с млађима, у којима су опевани догађаји у Далмацији и Боки, стоје као опе епске опште народне песме према локалнима. Јер као што у овим последњима имамо само догађај, а у другима и догађај и мотив, и догађај разрађен према мотиву који је постао најглавнији елеменат у епској песми, исто тако млађе и локалне бугарштице имају само догађај док старије, које немају локалног догађаја, имају за основ мотив, према коме је разрађен догађај, исто као у оним опште народним песмама.

Упоредимо ли пак народне епске песме, које су народу служиле за историју, региструјући у њима знатне догађаје, са првим облицима историографског рада код свих народа па и код Срба, видећемо да два обележена вида епске песме одговарају летописачкој белешци и хроници, тако да првобитна епска песма с догађајем без мотива одговара летописачкој белешци, а епска песма с мотивом, као основом, одговара хроници. Јер као што

у епској песми локалног карактера и првог периода њена развитка имамо констатован догађај и опеван тачно без уопштавања, тако је и у летописачкој белешци, која бележи догађај чим се десио. Сасвим друкчије је у опште народној песми с мотивом, као и у локалној песми пребаченој на други терен, стављеној под друкчије погодбе и доведеној у везу с мотивом. Тамо је као у хроници. И у таквој песми и у хроници разрада догађаја бива на мотиву, услед чега настаје измена и факата и лица, и цео начин приказивања догађаја друкчији је од првога. И у песми с мотивом као и у хроници јавља се преувеличавање, факта се изопачавају дометањем и украшавањем, што првобитној песми и летописачкој белешци квари историјску тачност и локалну боју, и с тим се иде дотле да се од појединачних лица и посебних догађаја стварају типови, радња се дешава на сличан начин, слично се разрешава итд. Примера за овај квареж с уопштавањем имамо на једној страни у старијим песмама народним и на другој у хроникама, као што је од старијих Дукљанинова, у којој имамо доста мотива из народних песама, а од каснијих Троношчев Летопис, који потпуно одговара трансформисаној народној епској песми с историјским догађајем.

И кад, дакле, на једној страни имамо два јасна факта, као резултат еволуције српске народне песме с историјском садржином: да се прво јавља песма о историјском догађају у простом виду, само с догађајем, а тек потом с мотивом и у измењену, уопштену, облику, услед измењених погодаба, а на другој страни знамо да су две најстарије бугарштице с мотивима, дакле трансформисане првобитне историјске епске песме — има ли места онаквој поставци, као што је она Г. Гавриловићева: да се почетком шеснаестог века прва српска епска песма развија из мотива раније опеваних у епско-лирским песмама? Извесно нема, јер примити такву поставку за умесну, значи не водити рачуна ни о основним законима културно-историјским ни о резултатима испитивања туђинских епских народних песама, који се и једни и

други потврђују подацима нашег, српског, порекла о еволуцији српске епске песме и трансформативним процесом који се у њој још и данас врши.

Ништа боље не стоји ни с оним другим двама тврђењима, на којима, заједно с овим горњим о мотивима епско-лирских песама као извору првих епских песама с историјском садржином, почива теорија Г. Гавриловића о појави „поновног певања народног" почетком шеснаестог века. Као год ово горње, исто тако неоснована су тврђења: да се у то доба новонастале епске песме пуне причањем догађаја и позајмљеном грађом и да се тада руши хронологија у епским песмама.

Горе сам нагласио да таква тврђења могу бити дедукција из оног замишљеног и ни на чему основаног факта о преврату извршеном у народној песми с историјском садржином крајем петнаестог века. У даљем реду та тврђења исто су тако дедукција из овог горњег тврђења о постанку прве епске песме из мотива опеваних раније у епско-лирским песмама. Дакле, и ова два тврђења засновани су на замишљеним поставкама, на таквима до којих се дошло домишљањем а не проучавањем. Стога кад знамо какви су основи тим тврђењима, можемо бити унапред начисто с њиховом вредношћу.

Кад велим да су и та два тврђења нетачна, ја тим не поричем да у нашим епским народним песмама нема накнадног уношења историјског елемента и да у њој нема поремећене хронологије. Та тврђења нису нова; то је и сувише позната ствар, и то је тачно. Али није тачно тумачење Г. Гавриловића да је тим појавима узрок онај замишљени факат о преврату у народној песми с историјском садржином, није тачно да се то врши од почетка шеснаестог века и није тачно да се тај посао врши нагло.

Кад преврата није било, онда тај преврат не може ни бити узрок овим појавима. То се у ствари јавља у епској песми од тренутка кад песма напусти терен свог

постанка, кад се престане чувати у истом етничком елементу у коме је и постала, у племену, чије историје чини један делић, и нарочито кад се доведе у везу с мотивом, те се почне уопштавати. Докле год песма о историјском догађају постоји на терену где је и постала и где се догодио догађај, докле год чини једну епизоду историје тог етничког елемента и докле год погодбе за њен опстанак остају непромењене, она задржава свој првобитни карактер и све дотле најглавнији елеменат у њој — који је у исто време најосетљивији и најнесталнији, а то је њен историјски догађај — остаје чист. Чим пак престану те погодбе, чим песма престане бити део историјске традиције етничког елемента у коме је постала и чији је догађај, њен основни елеменат, историјски догађај, она бива изложена промени што на новом терену нема потребне свести о старини, која му служи као чувар. Она је на првобитном терену и у истом етничком елементу проста и једноставна, међутим чим промени те погодбе, у њој настаје допуњавање и мењање.

Говорећи горе о првобитном виду епске песме о историјском догађају и о мотиву као каснијем елементу у епској песми, нагласио сам где треба тражити први облик епске песме по њену постанку и где је сачувоа с најчистијим и историјским елементом. Отуда у историјском погледу најтачније имамо: о догађајима из Куча кучке песме тамо очуване; о догађајима у Црној Гори црногорске песме тамо очуване; о догађајима у Далмацији XVI—XVIII века млађе бугарштице, које нису претрпеле измена оставши само на догађају без мотива; о догађајима у Србији песме које су у њој постале и очувале се у њој итд. У песмама пак које су постале на једном месту па су одатле пренесене на другу страну, одмах треба рачунати на измене, и нарочито наквареж хронологије. Због тога не треба ништа да нас чуди што у песми из Драгачева у Србији налазимо скадарског пашу Махмуда Бушатлију да је побратим Марка Краљевића (Мил. Станића Српске Народне Песме, књ. I, Београд

1870, стр. 72 и даље); или што се Јанковић Стојан нaзивље сином Сибињанин Јанка (Тамо, стр 25 и даље); или што се Вук Мандушић доводи „у Ресаву ниже Нарађина“ (Тамо, стр. 90 и даље); или што херцеговачка песма при нападу Срба на Београд 1806 год. наводи лица каквих србијанска не би имала (Споменица о стогодишњиц Српског Устанка под Карађорђем, Београд 1904, стр. 74 и даље); или што друга таква одводи Васу Чарапића и Хајдук-Вељка на Ужице 1807 год. (Тамо, стр. 85 и даље) итд. итд. Таквих на и куд и камо већих нетачности историјских неће се наћи у локалним песмама, у онима које су постале и сачувале се на терену догађаја и у етничкој средини с развијеном свешћу о историјској старини.

Колико је пак за одржање тачности првог основа у народној епској песми, историјског догађаја, штетно преношење песме из једне етничке средине, из оне с развијеном свешћу о том историјском догађају и о историјској старини тог краја уопште, у другу средину где је догађај непознат а свест о историјској старини уопште слаба или никаква, толико је за епску песму о каквом историјском догађају штетан мотив. Појава његова у епским песмама о историјским догађајима била је од штете по историјску тачност како у српским епским народним песмама тако и у песмама других народа. Утицајем његовим епска песма губила је локално обележје и одлике доба догађаја који опева; у њој је настало мешање и догађаја и личности. Догађаји изгубивши историјску тачност дотеривани су, личности су мењане и замењиване другима, једне су довођене у везу с другима, с каквима их не би везивала песма као локална; личностима је приписивана радња неприлична: оне су из ранијих времена спуштане у доба вршених измена и у средину која је то вршила. Услед тога већи број личности, непознат новој етничкој средини или и старој која је напустила раније станиште и терен постанка епске песме, губио се а мањи део уопштаван је. Од тог зао-

осталог дела историјских личности у епској песми један врло мали део сачувао је тај карактер у неколико што се није дао изменити, док су од осталих створени типови, за које су везиване радње, које им одговарају као типовима. Отуда, ако је у неким песмама, које су постојале у једној етничкој средини без довољно погодаба да се потпуно одрже, било догађаја који би одговарали раду тих типова, чим су праве историјске личности прешле у заборав, није било ништа ни простије ни природније него да се уопштени и класификовани догађаји пренесу на личности, које су постале типски представници таквог рада.

У том погледу нарочито су интересантне народне песме о Марку Краљевићу, које у данас познатој нам редакцији представљају потпуно трансформисане првобитне песме о тој историској личности.

Те српске народне епске песме не певају о краљу Марку, о српском владаоцу крајем четрнаестога века, који је имао своју државу, у њој је како тако владао и сачувао је за живота, нити певају о његову двору, о животу на њему и о догађајима у држави Марковој. У њима је заборављен Марко као владалац па се пева о једном типу јунака, који проводи дане у тамници код непријатеља или се скита с једног краја српских земаља на други, према просторности српског живља шеснаестог и седамнаестог века; то је јунак који тражи и дели мегдане, који се свети за неправду нанесену његову народу, али и човек који често сиротује па отима, који је сведен с престола владалачког у средину народну која га опева, који не живи у граду нити у замку четрнаестога века и животом тог доба него на кули шеснаестога и седамнаестога века и ради у кругу идеја и жеља српског народа овог времена, и долази у везу с личностима не само четрнаестога него и петнаестог и шеснаестог и седамнаестог па чак и осамнаестог века!

Откуда толика разлика између историјског краља Марка и Марка Краљевића у народним песмама, већа него што је о којој било другој нашој историјској личности

опеваној у епској песми, кад у првобитним песмама епским о њему није могло бити таквог анахронизма? Зато што првобитне песме о Марку нису остале на терену догађаја и свог постанка; што су уништене па су зато у место свог ранијег основа, уместо историјског догађаја, добиле мотив; што је утицајем овог каснијег елемента у епској песми уништена и личност, јер је од историјске личности створен тип, који се на новом терену и у различним етничким срединама, под погодбама друкчијима од првобитних, различно обрађивао према схватању сваке етничке средине, које су га спуштале из четрнаестога века у касније и доводиле у везу с много каснијим личностима, и то у толико лакше, у колико је у свакој тој средини било мање знања о историјској старини како типа као носиоца песме тако и споредних личности, с којима је довођен у везу.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Јов. Н. Томић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Grégoire Yakschitch, docteur de l'Université de Paris: *L'Europe et la Résurrection de la Serbie* (1804—1834), avec une préface de M. Émile Haumant. Paris, Hachette. 1907. 530 p. in 8°. [Гргур Јакшић, доктор Париског Универзитета: *Европа и Васкрс Србије* (1804—1834), с предговором Г. Е. Омана. Париз, Ашетова књижара. 1907, 530 стр., in 8°].

Под горњим насловом Г. Јакшић је написао књигу, у којој је изложио историју Србије од 1804—1834 год. и улогу, коју су играле европске државе у њеном стварању. Тај су предмет третирали Л. Ранке, Нил Попов и Сен-Рене Таљандије. Њихови су радови већ застарели и не одговарају више захтевима историјске науке. То долази отуда што су поменути писци имали на расположењу ограничен број аутентичних српских докумената, тако да је њихово излагање засновано поглавито на причању савременика, нарочито Вука Караџића, и што су познавали у врло малом броју велику грађу, која се чува у руским, аустријским и француским архивама, а која се тиче те епохе српске историје.

Све ово о својим претходницима вели писац у уводу, стр. V—VIII.

Пошто је изложио слабе стране преживелих дела својих претходника Г. J. наставља овако: „Мој рад схваћен је и извршен сасвим другојаче. Пре свега ја сам проучио све документе српскога порекла и све документе странога порекла, објављене било пре било

после публикације радова мојих претходника. Ови су документи тако многобројни да би се од њих могао саставити врло велики зборник (recueil très volumineux). Затим сам чинио лична истраживања по париским архивама, нарочито у *Архиви Министарства Инострани Дела* где сам пронашао много важних и неиздатих докумената. У исто време имао сам срећу да откријем у Архиви *Пољске Библиотеке* у Паризу велики број дипломатских докумената руског порекла, које су 1830 године покупили пољски побуњеници у Варшавском Двору и пренели у Француску. Ови *неиздати* документи готово су исто тако многобројни као и штампани документи и чиниће једну не мању збирку".

„Резултати ових истраживања дали су ми могућност да предузмем са свим други метод излагања него моји велики претходници. Док су они састављали своја дела према традицији и причањима савременика, ја сам се служио *једино* документима. Ове документе ја сам увек подвргавао строгој критици, и свршивши тај посао, ја сам се постарао да се што мање удалим од њихова смисла остављајући их врло често да сами говоре у тексту. Што се пак тиче причања савременикâ и тврђења историкâ, ја сам се њима послужио само онда кад аутентичних докумената није никако било. Ја сам се тако строго држао овога метода да мој рад више личи на један прост низ догађаја (епсидана), него на историјско излагање..." На овај начин писац је хтео да очува „тачност факата" и тврди да у његовој књизи нема ни „једног јединог тврђења" које не би могао да поткрепи „непобитним текстом".

Овај је увод необичан по својој садржини, али је због тога за оцењивача врло драгоцен: довољно је проверити сваку тачку пишчева тврђења са стварношћу, па је закључак готов. Увод је необичан, рекосмо, јер писац тврди да је проучио *све* документе српскога и странога порекла, да је *све* подвргао строгој критици, да се служио *једино* документима, да нема *ниједног тврђења*, које није у стању да поткрепи *непобитним текстом*, и т. д.

Овакво самопоуздање ретко се виђа у историјској литератури.

После овако категоричних пишчевих тврђења, почнимо од почетка, дакле библиографијом.

У пишчевој библиографији има много празнина. Давати целу листу пропуштених докумената, делâ и чланака било би дуго а и непотребно за сврху, којој је намењен овај приказ, пошто ми не мислимо овде давати библиографију оба српска устанка. Довољно је неколико примера.

Сем мањих збирака као што су *Кнез Милош у Писмима*, писма у *Преодници Историје Света* и др., у којима има много детаља о појединим важним моментима наше новије историје, писац је изоставио врло важне зборнике и мемоаре, чије је пажљиво проучавање било неопходно за познавање положаја Србије према европским државама. Не треба заборавити да се дело Г. Ј. зове „*Европа* и Васкрс Србије“. Тако је писац изоставио Мемоаре Чарториског, Мармонове, *Correspondance de Napoléon I, Lettres inédites de Talleyrand, Архив кнеза Воронцова*, Прокеш-Остеново дело *Geschichte des Abfalls der Griechen*, читаве свеске *Зборника Руског Имп. Истор. Друштва*, *Споменика Српске Краљ. Академије Наука*, и многе друге.

Чарториски је управљао политиком Русије баш кад је букнуо Српски Устанак. Истицати према томе важност ових мемоара за нас је сасвим излишно, и то не само зато што се у њима говори о руској политици тога времена у опште, него због тога што се у њима говори *изрично и о Србији и о положају који јој је Русија намењивала у својим плановима*[1] У Мармоновим меморима и у Corréspondance de Napoléon I има маса занимљивих података из којих се види гледиште француске владе на српски устанак. Нама је непознато иоле знатније дело о европској политици овога времена у коме се писац није служио Наполеоновом преписком.

[1] *Mémoires du prince Adame Czartoryski et corréspondance avec l'Empereur Alexandre*, II, стр. 63.

У Талерановој преписци с Наполеоном, сем неких података који се тичу *непосредно* српског устанка, налази се врло важно писмо (у 2-ом изд. 1889, стр. 156) од 17 октобра 1805 у коме Таљеран саветује Наполеону да начини савез с Аустријом, пошто је потуче, да њену политику управи на Балкан и да од такве Аустрије начини брану против Русије. Без сумње је требало да један такав податак нађе места у делу Г. J.

У *Архиву кнеза Воронцова*, нарочито у књ. 15 и 20, писац би нашао врло интересантне податке у преписци између Воронцова и Италинског, руског посланика у Цариграду, с једне стране, Воронцова и Чарториског с друге стране, у којима се говори о руско-енглеској политици на Балкану у време Првог Српског Устанка.[1]

Сва би ова грађа попунила мршаве податке, које Г. J. наводи у III и IV глави своје књиге.

(наставиће се).

Др. Мих. Гавриловић.

---

[1] Да наведем само један одломак из Воронцовљевог писма од 19/31 марта 1806 „*Et sur le sujet de faire des états indépendants des différents peuples d'origines slaves*, qui pourraient, sous la protection de la Porte, faire un état assez considérable, et se trouvant entre ce que la France possède sur l'Adriatique et les états de la Porte Ottomane, servir de barrière pour celle-ci contre les Français, comme Votre Excellence me l'a écrit dans une de ses dépêches, Mr Fox nous dit que cela devait dépendre de l'état de paix ou de guerre dans lequel se trouverait la Porte vis-à-vis de la France, etc."

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Владимир Ћоровић, Мостар и његови књижевници у I половини XIX столећа, Мостар, 1907, 8⁰, стр. 40. — Интересантна а и корисна књижица. Три су чланка у њој, (сва три прештампана из „Народа"). Први је чланак „Мостар у I половини XIX столећа", где није историја политичка него црквена и школска, од времена грчких владика до Омерпашина доласка. Други је чланак „Мостарска читалачка публика и први књижевници", и ту се износе две три белешке о том шта је од књига читано, претплаћивано и куповано у Мостару, као што се дају неколики подаци о Серафиму Шолаји, Прокопију Чокорилу, А. Марковићу; могла се рећи која реч и о Д. Милаковићу, кога писац само спомиње. Трећи је чланак о Јоаникију Памучини, најпознатијем мостарском књижевнику старијег времена, и ту се говори укратко о његовим песмама, о скупљању народних приповедака, о списима о Херцеговини са гледишта историског, географског, етнографског, о биографији Алипаше и о једној новели. У нашем листу говорено је о народним приповеткама Памучине и о њему самом (С. К. Гласник, IX, 1903); у прилог бољег познавања овог локалног писца, могли бисмо овога пута само истаћи поменуту новелу, која је интересантна, као и његову биографију Али пашину, која је један од добрих прилога за литературу о Његошу, пошто је, као што се зна, Његош био у сталном политичком саобраћају с овим гласовитим пашом, а и у пријатељству и побратимству с њим. — Књижица Г. Ћоровића написана је лако и прегледно; замерили бисмо за употребу речи: „форсирати", „инфериоран". Штампарских погрешака нема, сем стр. 33 „Стона" м. „Стоца", што квари смисао. П.

„Новији српски приповједачи“. — Српско Академско Потпорно Друштво издало је, у корист српске мензе у Загребу антологију модерне српске приповетке, под насловом *Новији српски приповједачи* (Загреб, 1907, 8⁰, стр. 179; цена 2 круне). У ову збирку заступљени су ови млађи приповедачи: Светозар Ћоровић (*Теферич, Омерага, Богојављенска ноћ, Нов ђердан*), Милан Будисављевић (*На црном врху, Јаков Скенџић*), Борисав Станковић (*Путка, Наш Божић, У виноградима*), Радоје Домановић (*Данга, Не разумем*), Иво Ћипико (*На повратку с рада, На сунчевој жеги, Ивка*), Петар Кочић (*Јаблан, Мргуда, Кроз маглу*), М. М. Ускоковић (*Fragmenta vitae, Била једном, Крај романа*), свега седам приповедача са двадесет прича. Неколико од ових приповедака прво је изишло у *Српском Књижевном Гласнику* (*Нов ђердан, Кроз маглу, Ивка, Fragmente vitae, Крај романа*). У збирку су ушли писци који су се појавили са збиркама, а поређани су по реду када су се са збиркама јавили. Тако се објашњује зашто у ову књигу није ушао један млад и даровит приповедач, баш из крајева где је ова књига изишла, Вељко Милићевић. Али требало је дати места Невесињском, који у својим *Горштакињама* има неколико прича које не заостају за сличним Љубишиним приповедањима.

Цела збирка лепо представља знатан напредак која је наша најновија приповетка учинила, развивши се у можда најсавршенији род наше књижевности. И својом пробраном садржином и својом лепом спољашњошћу књига чини врло добар утисак. То је добра књига у оба смисла речи, и за то и с тога што чист приход иде на један добар циљ, заслужује најбољи пријем код српске читалачке публике. J. С.

Једна енглеска књига о Далмацији. — Пре неколико дана публикована је у Лондону једна нова књига: „Dalmatia: The Borderland 'twixt East and West, by Maude M. Holbach. London, John Lane, 1907“. Књига има преко педесет илустрација, по оригиналним фотографијама, и једну карту. Она стаје пет шилинга. В. М. J.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIX, број 8. — 16 октобар, 1907.

ПРИЧА СТАРОГ СЕНАТОРА.

Једног дана, а то бијаше неђе о прољећу, таман бијасмо засјели у Велики Суд, кад ево ти сахије из Бјелицах од капетана бјеличког:

— Хај, помагајте, господо суду, поклаше се Ћеклићи и Чевљани!

Те Господар мени: — Трчи, вели, шенате Рако, у Бјелице; и ево ти два моја перјаника и узми једнога од тија писарах: те извиди шта је то који ђаво, и претеци да не леже крв!...

Ја ти богами не часи, но брже-боље појаши коња, па с писаром и перјаницима на врат на нос те у Бјелице. Кад тамо, имаш шта виђет'. На једно се брдо изнад Ресна уметерицили Чевљани, а на друго према њима Ћеклићи — по хиљаду другах, ништа мање, и с једне и с друге банде. А међу њима се улогориле Бјелице, па им се не дају помијешат' да с' исколу тун на њихов праг од куће. Чак, кад бисмо још од Симуње, могли смо чут' и разабрат', како се Ћеклићи и Чевљани дозивају, руже и чикају на мејдан.

У које вет присии на Ресно, ја т' одма' призови капетана бјеличког и нареди му, да спреми двоје момчади по чевске и ћеклић'ке главаре: да дођу преда ме. Мало но не би, кад ал' ето ти ми дођоше капетан чевски и капетан бјелички с по двојицом. Прилеђеше, те ме пољубише у прси; и, пошто се питај за здравље, заћ' ћу ти им.

Ја: „А што је то, људи,... јесте ли се помамили? Какав ви је то калијеж — зар да с' исколљете између себе и поред Господара и суда његова, је ли?! И поради чеса то? У што сте очи узели — јад ве наша' маните, ка' је?...

На то ће ти први отпочет'

Бјелички капетан: „Не жнам ништа више ни ја шта им је, до што виђу е су унијели једни друзијема нож под грло а пушчане цеви у повије. А, да је ђе друго, нека б' их ђаво и носио, ка' их је и понио; но баш пред моју кућу а на моју и душу и образ. Синој ми још стиже хабер, да се спремају Чевљани са своје а Ћеклићи са своје банде, да ударе једни на друге; те ја брже-боље окупи Бјелице, — и, пошто немају кудијена друго проћ' ни се стат' но пре'о нас, зауств' их и једне и друге, а вама на Цетиње додај глас шта је и како је. Ето те саде, господине шенате, к'о господарског изаслаштика, па веж' и дријеши како те бог учи!“

Ја: „Причајте ви, Ћеклићи, каква ви је то невоља, те сте кинули и унијели го нож међу браћу!“

Ћеклић'ки капетан: „А да хоћу, господине Рако, бог те живио и подржа' т' у господству — тебе и твога свакога! И све по истини, ка' да си све својијем очима гледа, тако ми пошљедње уре и самртне чаше која ме чека! То је било прије три године. Једнога дана — а може бит' е си чуо, ка' и што си — пуче звек проз сву Црну Гору: играли се Чевљани *ћеклић'кије' сватовах*! Лијепо, уз покладе с' окупило тамо-њихове момчади, обукли се у нечесове прње и дроње, нагаравили се, зађели за нас сове и гњатине мјесто оруж'а, устакли брзаре мјесто капах, поја'али мотке мјесто коњах, припртили котлове мјесто торабах; а обукли једнога између себе у

нечесове бапске џупетине, па г' узјали на магаре, и забрадили под невјестачку; и, лупајући у пињате и матаре и правећи стотину грдилах и чудевенијах, тако т' иди од куће до куће и вичи: „Износите, народе, здравице — ево сватовах из Ћеклићах!“ Нико никога није набручио од Косова, ка' Чевљани нас тога пута. У које пуче брука проз сву државу, ми ти се, колико не је гођ пушаках у Ћеклиће, окупи у Кућишта и здогорови се: да ту чевску шпрдњу шпрдњом и одударимо. Шта смо им учињели и како смо им с' у исте стопе осветили, нека ти прича који од њих!...“

На то ће прифатит'

Чевски капетан: „Мајде, занаго, учињели сте ни што нико никад никоме није учинио, otка' је чашни крс' на 'ви свијет наста'. Ни Турчин, ни Латинин, ни Жудио, ни ничесова вјера под небом не би то урадила што ви нама. А-ну, ё ћу ви причат' ма да бих рађ' све црно трње носит' и камење ломит', но што ми данаске не не може друга бит' до да о томе грдилу пред овијем лицима го'орим. То се десило на Цетиње, и то одма' нећe иза „ћеклић'кија сватовах“ на Чево. Сиша' ти наш стари поп Максим, чојак од онија старија крљах и батоњах, што је више турске крви пролио но тамјана богу изгорио. А сиромаштина је богме свачија. Па, како ј' оно танак, и нема' ни обућ' што друго до нечесовија клашањах и ветке гуњетине, задио кубуру за колан, запалио на камиш, па с' упутио пр'о пјаце ка' ће Биљарди. А за њим ти пристани троје момчади ћеклић'ко; па га, ђе биди највише свијета, један уфати руком за браду, други за руке, а трећи се загицај па на-врх њега па му га мамузну у три пут'. Згради се свијет ка' на џамалу, и све да поцрка' од смиј'а; а Ћеклићи пушти попа и, прије но их и окучи џандари, лйке — па свога си пута: ни лук јели, ни њим мирисали! И та̑' се калијеж раструбио проз сву Црну Гору; и дан-дањи се разлијеже смијех у свако село и варош и колибу и двокатницу под скутом гошподаревијем: како су Ћеклићи водили чевскога попа

насред цетињске пјаце у по бијела дана. И, док им се на то нијесмо осветили, од лéге и срамоте се ниједан чевски син у друго које племе није смио међу људе појавит̓. Ема им одударисмо у исте опанке, и то јуначки — а его њих тун, на нека ви причају како, ако их боли!“

Ћеклићи обечинше један на другога, а чисто виђех: е им се свијема помути крв од једа. А шкрипну зубима и додаде.

Ћеклићски капетан! „Боли, мати бож'а вјера, горе од најтеже ране oђи болијести; и бољеће не све док ни оли наше оруж'е оли праведни гошподарев суд, не нађе лијека образу. Но да ви, господо суду, причам нашу грдну погибију.... а простите ё ве заглушам. На годину данах иза чевске игре „ћеклић'кија сватовах“, бијаше неђе уз љето, око Или'на-дне, па опекла она зубља бож'а с неба — изгоре све. Те ти се ми, Ћеклићи, окупи и дигни крсте и удари у звона, а поп ни обуци одежде, па пред нама. И зареди тако из села у село, ш њиве на њиву, и пронесе крсте проз ципан цијело племе унакрс̓, молитвајући да ни бог пушти кишу и појући гласачке: „Крстоноше крсте носе,... бога моле — ороле, бороле!... господи помилуј! Господи помилуј!...“ Кад бисмо испод кућах Матановића, док али зазва чојак саврх Љубикурова óбéра: „Ооо, капетане Крцета, оооо!...“ Ја с'одазвах: „Ево м' ö, но који зове неборе, који?...“ „Ево ја... и рече нешто — тā̓ и тā̓, но га добро не разабрах, ка̓ узграјā онолики свијет око мене: „Но, каже, похитај са сељанима на покајање: ё је умеро стари стотинаш Рушо Мрђенов још синој, па ћемо га данас копат̓“... „Ох, злога т̓ ископа, Рушо, јутрос! Ком остави ситну ђецу, Рушо?“ закуках ја, а са мном вас народ, и дотадања се пјеванија преокрену у кукњаву — ка̓ жа̓ ни онаквога чојка и јунака и браственика. Те ти се ми, баш онако и с попом и с крстовима, дигни те право на Чекање к Рушовој кући. На, како му изби на помом дома, кликни ти један од нас који је био најгрлатӣ̓ из свега гласа: „Леле нама, Рушо, наша перјанице и рано брез пребола, за тобом

јутрос па довијек,... лелеее!" ...А ми сви раструбари: лелеее!... да се разлијегало низ оне брежине на све четири стране свијета. Уз то с' удри шакама у прси и у главу: а неки с' и греби ноктима по челу и образима, док све фаше начини а крв ни зали и брке и очи и обрве — право по старом хадету црногорском. У које му прїмај кући, истрчаше му чељад пред врата па с' узнезвијерише; а док чојак из неког кртолишта испод куће: „Ко то кука, куку му бог да' за његовом главом данас?! Шта ви је, љући, шта сте у маните вјетрове ударили: те ме *жива* покајасте и ожалисте, ка' нико никога?!..." Нама се ноге поткратише а језик пресјече: пред нама Рушо жив и здрав, још с мотиком у руке. Мишлили б' ё се повампирио, да му не би неке штригне стопанице. Но она, у које не виђи и чуј ђе јој лелечемо за живијем домаћином, шчепај нечесово вратило са стативах, па алабурда пут нас: „Коме сте ви напали кукат' пред главом — кукавица ви на црно шљеме закукала, да-бог-да!..." Ми с' окаменили од чуда и срамоте. И порезасмо се, те скуписмо педесет талијера соцбине, којом прокопкасмо: ко оно би те не превари и откиде ни нос измеђ' оба ока и брез бритве и брез ножа, да се звеца и с нама и нашијем сваким. А ко б' и мога' друго бит' до — Чевљанин. Ема је био заборавио, мајчин син, да је Ћеклићима вазде за вазде бастало и мучку и јавну рану видат' и да нас ни замиритана а то ли незамиритана срамота није могла дуго остат'. Јер, који не је гођ вук уједа', сваки не и својом кожом лијечио. А ево Чевљанах на лице мјеста, па нека ми не дају лагат'..."

Ја се прекрстих од чуда ђавољој работи и десном и лијевом, а дошло ми уједно и да пукнем од смијеха и да планем од иједа на такве бестилуке. Окле и не, кад: како које гуди, све горе слиједи. А Чевљани се намрчили ка' градоносан облак; те ће ти на то.

(свршиће се)

Невесињски.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

ЧЛАНА ИНСТИТУТА

(3.)

30 августа 1850.

На најчудноватији начин породица Коко удружила ми се у памети са дијаком Јованом Тутмуље.

— Тереза, рекох ја, завалујући се у своју наслоњачу, реците ми је ли млади Коко здрав и је ли добио прве зубе, и дајте ми моје папуче.

— Свакојако их је добио, господине, одговори ми Тереза, али их ја нисам видела. Првога лепога пролетњега дана, мајка је ишчезла заједно с дететом, оставивши све ствари. На њеном тавану нашли су тридесет и осам празних теглица од помаде. То већ превршује сваку меру. У последње доба примала је неке посете, и можете мислити да сад није у калуђеричком манастиру. Вратаркина синовица каже да је сусрела у каруцама на булеварима. Ја сам вам добро рекла да ће она зло свршити.

— Тереза, рекох ја, ова млада жена није свршила ни зло ни добро. Чекајте крај њена живота и онда је судите. И пазите да не говорите много код вратарке. Госпођа Коко, коју сам спазио једанпут на степеницама, учинило ми се да врло воли своје дете. Та љубав мора јој се исплатити.

— Што се тога тиче, господине, мали није ни у чем оскудевао. У целоме кварту не би се могло наћи ни једно дете да је више кљукано, кићено, лизано од њега. Свакога боговетнога дана метала му је чисту портиклу, и од јутра до мрака певала му песме да га насмеје.

— Тереза, један песник је рекао: „Дете на које се није осмејкивала његова мајка није достојно ни трпезе богова ни ложнице богиња“.

8 јула, 1852.

Дознавши да се мења плочаник у Богородичиној капели у Светом Герману са Ливада, ја се упутих у цркву и нади да ћу наћи неколико записа које су открили радници. Нисам се преварио. Архитект ми показа један камен који је прислонио уза зид напољу. Ја клекох да прочитам запис изрезан на том камену, и полугласно, у залађу старога олтара, прочитах ове речи од којих ми залупа срце:

Овде почива Јован Тутмуље, калуђер ове цркве, који је посребрио браду светог Викентија и светог Амандија и стопало Инокентија; који је увек за живота био целомудрен и срчан. Молите се за његову душу

Ја убрисах полако марамом прашину која је прљала ову надгробну плочу, и хтео бих био да је целивам.

— То је он, то је Јован Тутмуље повиках.

И, са врх сводова, ово име се сруши на моју главу с треском, као да се сломи.

Озбиљно и немо лице црквењака, кога видех да ми се примиче, учини да се постидех свога заноса, и ја утекох између два шкропионика што их укрстише два супарничка црквена пацова.

Ипак, то је био заиста мој Јован Тутмуље! нема више сумње; преводилац *Златне Легенде*, животописац Германа, Викентија, Фереола, Феруциона и Дронтовеја, био је, као што сам ја и мислио, калуђер у Светом Герману са Ливада. И то још какав добар калуђер, богобојажљив и дарежљив.

Начинио је једну сребрну браду, једну сребрну главу, једно сребрно стопало, да драгоцене мошти буду покривене завојем који се не може покварити! Али да ли ћу ја икад моћи познати његово дело, или ће ово ново откриће само увећати моју жалост?

20. августа 1859.

„Ја, који сам некима у вољи и који стављам на искушење све људе, радост за добре и страшило за рђаве; ја, који стварам и рушим заблуду, сад ћу да развијем своја крила. Не уписујте ми у грех ако, у свом брзом лету, прохујим преко година“.

Ко говори тако! Један старац кога ја и сувише познајем, Време.

Шекспир, пошто је довршио трећи чин *Зимске Приче*, застаје да би оставио времена малој Пердити да нарасте у мудрости и лепоти, и кад опет отвара позорницу, призива на њу старога Ко̀сца, да обавести гледаоце о дугим данима што су се свалили на главу љубоморнога Леонта.

Ја сам у овом дневнику, као Шекспир у својој комедији, прешао му̏ком преко дугог размака времена, и, по песникову примеру, узимам у помоћ Време, да би објаснио прекид од десет година. Већ је десет година, заиста, како нисам написао реда у овој свесци, и лативши се наново пера, немам, авај, да описујем какву Пердиту, „нараслу у љупкости“. Младост и лепота су верни другови песника. Ова мила привиђења једва и долазе нама осталима, за нашега века. Ми не умемо да их задржимо. Ако би сени какве Пердите, из неке непојамне ћуди, пало на ум да пролети кроз мој мозак, страшно би се изубијала тамо о камаре окорелог пергамента. Благо песницима! њихове седе власи не плаше лелујаве сене Јелена, Франческа, Јулија, и Доротеја! А само нос Силвестра Бонара растерао би читав рој великих љубавница.

Ја сам ипак, као и когод други, осетио лепоту; ја сам ипак осетио тајанствену драж коју је непојамно природа разасула на живе ствари; једна оживљена глина улила ми је дрхтај који ствара љубавнике и песнике. Али ја нисам умео ни да волим ни да певам. У својој души, закрченој хрпом старих текстова и старих формула, ја још налазим, као какав мајушан лик у једном амбару,

једно ведро лице с два отворено-плава ока... Бонаре, пријатељу, ви сте једна матора будала. Читајте тај каталог који вам је баш јутрос послао неки флорентински књижар. То је каталог рукописа, и он вам обећава опис неколико важних примерака сачуваних код талијанских и сицилијанских скупљача. Ето шта вама приличи и шта иде за ваше године.

Ја стадох да читам, и викнух. Хамилкар, који је с годинама постао тако озбиљан да ме то плаши, погледа ме прекорно и као да ме запита: је ли мир од овога света, кад га не може уживати код мене, који сам стар као што је и он стар.

Обрадованоме открићем, мени је затребао повереник, и ја се обратих спокојноме Хамилкару с пуним срцем срећног човека.

— Не, Хамилкаре, не, мир није од овога света, и спокојство за којим ви чезнете не слаже се с пословима у животу. И ко вам каже да смо ми стари? Чујте шта читам у овом каталогу и реците после је ли време да се одмарамо:

„*Златна Легенда Јакова Ворађинског; француски превод из 14 века, од диака Јована Тутмуљеа.*

„Величанствен рукопис, украшен двема миниатурама, ванредно израђеним и потпуно сачуваним, од којих једна представља Сретење Господње а друго крунисање Прозерпинино.

„Иза *Златне Легенде* налазе се Легенде о светом Фереолу, Феруциону, Герману и Дроктовеју, XXVII страна, и Чудесан Укоп господина Светога Германа Оксерског, XI страна.

„Овај драгоцени рукопис, који је припадао збирци сера Томе Ралајга, чува се сада у кабинету Г. Микаела-Анђела Полициа, из Ђирђенти“.

— Чујте, Хамилкаре. Рукопис Јована Тутмуљеа налази се у Сицилији, код Микаела-Анђела Полициа. О нека би било да овај човек воли научењаке! Ја ћу му писати.

То учиних одмах. У свом писму, ја сам молио сињора Полиција да ми достави рукопис ђакона Тутмуљеа, рекавши му с којим сам се правом усуђивао сматрати се достојним такве благонаклоности. У исто време стављао сам му на расположење неизданих текстова који су моја својина и који нису без интереса. Преклињао сам га да ме удостоји брзог одговора, и исписао сам, испод свога потписа, све своје почасне титуле.

— Господине! господине! куд јурите тако? викала је Тереза преплашена, хватајући све по четири басамака, у потери за мном, с мојим шеширом у руци.

— Хоћу да дам једно писмо на пошту, Тереза.

— Господе Боже! ама сме ли се излазити тако, гологлав, као луд?

— Ја сам луд, Тереза. Али ко то није? Дај ми брзо мој шешир.

— А ваше рукавице, господине! а ваш кишобран!

Био сам се спустио низ степенице кад сам је још чуо где виче и јечи.

10 октобра 1859.

Очекивао сам одговор сињора Микаела-Анђела Полиција с нестрпљењем које сам рђаво савлађивао. Нисам се могао скрасити на месту; трзао сам се: отварао сам и затварао своје књиге с треском. Једнога дана десн ми се да оборих лактом једну свеску *Морерија*. Хамилкар, који се умивао, застаде одједном и, са шапом над увом, погледа ме љутито. Зар да овакав бучан живот дочека под мојим кровом! Зар се ми нисмо прећутно договорили да живимо мирно! Ја сам био прекршио уговор.

— Јадни мој друже, одговорих му ја, мене је обузела једна плаховита страст, која ме узнемирује и води. Страсти су непријатељи спокојства, признајем; али да није њих, не би било ни индустрија ни уметности на овоме свету. Сваки би дремао наг, на гомили сметлишта, а ти не би спавао по цео дан, Хамилкаре, на свиленом јастучићу, у граду књига.

Ја не изложих даље Хамилкару теорију о страстима пошто ми је моја домаћица донела једно писмо. Оно је било жигосано из Напуља и гласило је:

„Високославни сињоре,

„Ја заиста притежавам неупоредими рукопис *Златне легенде*, који није умакао вашој проницателној пажњи. Капитални разлози противе се императивно и тирански да га уступим макар за један дан, макар за једну минуту. За мене ће бити радост и слава да вам га покажем у својој скромној кући у Ђирђенти, која ће бити улепшана и осветљене вашим присуством. У нестрпљивој дакле нади на ваш долазак, ја се усуђујем назвати се, сињоре академичару, ваш понизни и одани слуга.

„Микаел-Анђело Полици,
винарски трговац и археолог
у Ђирђенти (Сицилија).“

Е кад је тако, ја ћу ићи у Сицилију:
Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem.

25 октобра 1859.

Како је моја одлука била готова и све припреме свршене, остајало ми је још само да известим своју домаћицу. Признајем да сам се дуго устезао да јој јавим за свој одлазак. Бојао сам се њених опомена, њеног подсмевања, њених укора, њених суза. „То је ваљана девојка, говорио сам у себи; она ми је одана; она ће хтети да ме задржи, а Бог зна да кад она хоће нешто, речи, покрети и вриска не стају је много. У овој прилици, она ће призвати у помоћ вратарку, трљача паркета, гребенарку душека и седам синова пиљаревих; сви ће се бацати на колена, у округ, око мојих ногу; и плакаће, и биће тако ружно да ћу им ја попусти, само да их више не гледам“.

Такве су биле ужасне слике, болеснички снови које је страх скупљао у мојој уобразиљи. Да, страх, плодни

страх, као што каже песник, рађао је ова чудовишта у мом мозгу. Јер, ја то признајем у овим присним странама: ја се бојим своје домаћице. Ја знам да она зна да сам слаб, и то ми одузима сваку одважност у мојим борбама с њом Те борбе су честе и ја у њима стално подлежем.

Али је ваљало једном известити Терезу о мом одласку. Она дође у библиотеку с нарамком дрва да заложи мало ватре, „ватрицу“, рекла би она. Јер, јутра су свежа. Ја сам је гледао испод ока, док је она чучала, завукавши главу под заклопац камински. Не знам како се тада одважих, али се више не предомишљах. Устадох, и шетајући се горе доле по соби рекох јој, лаким тоном, с оном одлучношћу својственом страшљивцима.

— Збиља, Тереза, ја идем у Сицилију.

Рекавши то, ја очекнух, стрепећи. Тереза не одговараше. Њена глава и њена огромна капа биле су непрестано завучене у камин, и ништа у њеној лачности, коју сам посматрао, није одавало ни најмање узбуђење. Она је гурала ситна дрва под цепанице, то је све.

Најзад опет угледах њено лице; оно је било мирно, тако мирно да се ја ражљутих.

— Заиста, помислих, ова стара девојка нема ни трунке срца. Она ме пушта да одпутујем не рекавши ни: „Ах!“. Зар за њу тако мало значи одсуство њеног старог господара?

— Идите, господине, рече ми она напослетку, али се вратите у шест часова. Данас имамо за вечеру једно јело које не чека.

(наставиће се)

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

САВРЕМЕНА ИСПОВЕСТ.

Осећам како утискује боре
Живот у душу и на лице моје;
Доба кад више године не броје
Блиско је мени, а раскошне флоре
Из младих дана минули су цвети,
И блиска старост ругобом ми прети.

Из мене грца остарела жена;
И јадна жртва неповратног доба.
У малодушном страху од времена
Бежим у сутон полутамних соба:
Нову за мене уметност студирам:
Пред огледалом косметике бирам.

Стављам на лице и на душу маску.
Закрпу једну на живот и време. —
И успех давне, женске стратагеме
У оку мојем себи чита ласку,
И натерује осмејак на уста,
А груди празне и душа ми пуста.

Одлазим тако у свет међу људе,
Да тамо играм ролу срећне жене.
И често завист и злоба се буде
На комедију и лаж око мене.
А мене тишти све што лаж та скрива,
Мучи ме, гуши и живот разрива.

Даница Марковић.

С ТОБОМ.

У овоме живот сазнања,
Немир си ми са радошћу дала,
Не треба ми да код тебе, драга,
Тражим нових врлина и блага,
Не треба ми нових идеала.

Просањан је сан варљивих снова,
Сјај младости на пун живот спремне.
Ако ниси надземаљско биће,
Ја у теби налазим открића,
Болећиве душе и мелемне.

Осећам те најближом од свију,
Сапутниче из младости ране!
Хајде са мном, клон'мо се од света,
Да нам само к'о уздах долета
Бол сећања на отишле дане.

Владимир Станимировић.

БИГАМИЈА И ПОЛИГАМИЈА КОД СРБА.

У бечком Ратном Архиву (Kriegsarchiv-у) наишао сам на доста нових и занимљивих података о животу српскога народа у Славонији, Бачкој и Банату и у Србији, док је била под аустријском управом. Међу њима су подаци о бигамији и полигамији код Срба, о једној појави, која је у нашем научном свијету била до сада непозната. Г. Димитрије Руварац, који је написао једну опширну монографију о личности, под чијом се влашћу то догађало[1], навео је једно мјесто из Витковића, које је нама обратило пажњу на тај предмет, али није о том знао ништа ближе да каже. У великој Лопашићевој збирци докумената из тога доба[2] нема, исто тако, ни трага о томе. Незнање и неистицање тога, у нашим врелима, долази ми чудно и не појмљиво, кад се види, како је то у једно доба било врло акутно питање, у које се и сам цар умијешао, и како се о том водило озбиљно рачуна.

Подаци ови, које ћу ја навести, узети су сви из протокола експедиције и регистратуре, (Prot. Exp. и Prot. Reg.) и из самог индекса (Ind.). Како су то била већином судска акта слата овамо на потврду, acta cum approbatione sententiae, о личностима, које су индиферентне и без важности, то се нису ни чувала. Један једини акт сачуван је и ми ћемо га на свом мјесту споменути. Због

[1] „Мојсије Петровић, митрополит београдски". У „Споменику Српске Краљевске Академије", XXXIV.

[2] „Spomenici hrvatske krajine" III (od godine 1793 do 1780.). „Monumenta", XX. Zagreb, 1889.

кога је оскудица у појединостима, у самом развоју ствари: ми немамо једног тачног, пуног извештаја. Биљешке у протокалима и ако су јасне, и ако нам много кажу, непотпуне су због своје збијености и механичког регистровања.

Од како с помоћу историјских врела можемо пратити друштвени живот нашега народа, нигдје не налазимо на то, да су Срби живили у бигамији и полигамији. За св. Саву прича Доментијан, да је урећујући морални живот у Србији вјенчавао многе, који су живили невјенчани, „ѥлици бо бѣхоу се женили чловѣци проуни по ꙁаконоу, нь не вѣньчани бѣхоу. ꙗко овьце не имоуште пастырꙗ бѣхоу сьмѣтени: повелѣ же посьланыимь сице вѣньчати родь чловѣчьскыи.“[1] То је једина биљешка, све до XVIII вијека, која нам износи неку општу неуредност у брачном животу, па и у њој нема апсолутно ништа, што би могло довести до закључка, да су Срби живили у многоженству. Па и почетком XVIII стољећа, још до године 1719 нема ништа што би говорило о томе. Има у дворској архиви много извјештаја што су 1717 и 1718 слати дворској канцеларији, врло опширних и врло детаљних, у којима се говори чак и како је неки човјек заведен под два имена у списак становника, али о бигамији или полигамији нема ни спомена.

Прве вијести о томе имамо из 1720 године, и то из темишварског Баната, и оне казују, да је то већ зло, против кога су се употребиле најрадикалније мјере. 9 октобра 1720 забрањује се изрично полигамија по жељи католичког свјештенства. Те и наредне године излази царска заповијед, којом се бигамија казни тјелесном и животном казном (kraft welches (Befehls) das crimen bigamiae bey leib und lebens-straffen verbothen).

Како је то, да се бигамија јавља у то доба? Зашто је није било раније? Ја мислим да узрок треба тражити у оним растрзаним, пометеним, неурећеним приликама,

[1] Даничићево издање стр. 43

које су биле у јужним земљама Угарске. Послије толиких крвавих ратова земља је остала пуста, опољена, обезглављена. Мушке главе идоше у цареву војску, гинуше по ратовима и ледина Угарске и Србије, допаднуше турског ропства. У земљи остала маса сирочади, удовица, неудатих девојака. У таким приликама, сам по себи, развија се неморал; људи постају дивљи, безобзирни, жене незадржљиве. И тад се јавља бигамија, тај живот у троје. Можда је то дошло спонтано, можда и услијед социјалне потребе. Објашњавати би се могло свакако. То је био једини начин, на који се, у неколико, могла поправити абнормалност тих прилика и сачувати народ од животињског неморала. И ја се не бих чудио, да је ту идеју унио у народ који његов рационалнији пријатељ, (као што није, или се бар не зна) или да је власт штитила, мјесто што је гонила. Ни то не би био јединствен пример. И у Моравској су послије тридесетогодишњега рата, ради опустошене земље, закључили сталежи да сваки човјек може узети по двије жене.[1] У јужним угарским земљама то је било потребно исто толико, можда и више, јер је народ имао већ од раније неких лоших и неморалних обичаја. У Славонији су, прича Т. Смичиклас,[2] женили младе момке често још као дјецу, да би их на тај начин спасли од јаничара, с дјевојкама зрелим и одраслим. А често су удавали и луду, још неразвијену женску дјецу, да их сачувају од ропства. У осудама, које су често потврђиване од Ратног Вијећа у Бечу, види се како су били честе, многобројне казне због содомије. А како је била оскудица у становништву види се из тога, што власт управо тада систематски и насилно колонизује Нијемце по оним крајевима.

Бигамију ту пријавили су први католички свјештеници, и то због једног занимљивог зла. Многи од присталица католичке вјере, који су се раставили са својим

[1] Steger: „Allgemeine Weltgeschichte", Leipzig, 1844, II, стр. 254.

[2] T. Smičiklas: „Dvijestogodišnjica oslobodjenja Slavonije". Zagreb, 1891. стр. 72.

женама, прелазили би у православље, да се могу по ново оженити. Католички свјештеници сматрали су и то као бигамију и јављали то право у Беч. Они веле да се то догађа сит authoritate Ecclesiae. Јула мјесеца 1722 године јавља један од језуитских свјештеника државном ратном савјету, да је настала разлика између Језуита и православних „wegen der unter dieser nation vorgegebenen bigamiae et poligamiae“. Спомиње и мемориал митрополита биоградског, у којем да има више ставова „wodurch mithin bey dem gantzen Voleth grosse Unruhe erwechet und verursachet“, и тужи се на митрополитову вјерску нетолеранцију. О самој ствари не говори ништа тачније, јасније. Митрополит Мојсије Петровић одговорио је на то и навео овај конкретан случај: неки Фрето (bürger Freto: ваљда Румун) оженио се по други пут, јер му је, по увјеравању неких сусједа Грка, умрла прва жена. Али ипак вели, да је прије царског рескрипта неки Димо узео још једну жену, и за тај случај нема извине, осим те, што се догодио прије царског рескрипта. Сам митрополит 1724 године протестује, што се власти у опште мијешају у његова matrimonialia, — женидбене ствари.

Септембра 1727 године за Грофа Клаудија Флоримаида пише у протоколу, да је он дао објавити најоштрије забране у Банату, да искоријени порок бигамије, који се тако много (so sehr) увукао међу српске становнике, и чак и митрополита упозорио, да и он најозбиљније поради код свог пука у истом смислу. Митрополит се извињавао тим, да се многи без његова знања по други пут вјенчају у Турској.[1] С тога се 16 Септембра 1727 изда наредба за спрјечавање бигамије — zu abhinderung des lasters bigamiae, — да се нијedан човјек и

[1] Er habe zu Abstellung des so sehr unter denen Rätzischen Innsassen eingerissenen Lasters der Bigamie vorschärfste inhibitiones im Bannat publicieren, auch dem Metropoliten bedeuthen lassen alles Ernstes bei seiner unterhabenden Clerisey darob zu halten, gleich dieser auch alle Versicherung gethan, jedoch sich mit demm ausser Verantwortung zu setzen will, wann die Innsassen ohne Vorwissen in dem Turcico zum zweiten mahl copuliren lassen (Prot. Exp. 1727. стр. 1615).

ниједна жена не смију вјенчати у влашкога попа (durch einen Walachischen Pappen), што не ће показати уредовну потврду смрти или аутентичан атестат да су нежењени. (Prot. Reg. 1163). Један поп, који је једну растављену жену по ново вјенчао, буде затворен, и наглашава се, да му је то поновљен злочин (wiederholtes Verbrechen).

А 18 јуна 1721, још за рана, јавља се српском митрополиту који је сносио полигамију, да Цар (Seine kaiserlische Majestät) у својим земљама не да увести полигамије, него хоће да сви његови поданици имају животне снаге. (Reg. Prot. 521). И та се забрана, с оном пријетњом тјелесне и животне казне, имала, по заповијести, од 15 јула 1727, поновити и објавити у свима дистриктима.

Међу тим, да не би изгледало да се сав гријех састојао у том, што би се растављени мужеви женили по ново, и да су можда језуити ствар преставили гором, него што је, треба нагласити, да је било одиста чисте бигамије; људи, који су имали по двије жене у један пут; да је било и тригамије, па и праве полигамије. И што је главно, није то било само за једно доба, за неколико дана или мјесеци, него се хтјело, да буде за живота. И, осим тога, власт је тачно разбирала adulterium од abigeatus-a, т.ј. од одгонења жене и бигамију, и за свако је имала нарочиту казну. Сам митрополит Мојсије јавља 1724 године, да је при визитацији опазио, како има много недопуштених веза и спајања. А у званичном извјештају о раду биоградскога сабора 1730 године стоји овај став: „Г. архиепископ (Мојсије Петровић) говори о многоженству, како је исто запрећено и божијим и црквеним законима, а уједно и засебном на њ управљеном наредбом од Њ. Ц. Величанства, те тако да се свакоме ваља клонити тога преступа, иначе ће му се судити за главу“.[1] Он, сигурно, не би тако говорио, да ствар није била и сувише озбиљна и била један порок.

[1] Гаврило Витковић: „Споменици из будимског и пештанског архива, од год. 1728—1748“. II, Београд 1873. („Гласник Српског Ученог Друштва“, 4), стр. 49.

12 јануара 1729 кажњен је у Србији један човјек због тригамије. У Осијеку је 1727 случај праве полигамије; у Темишвару их је више (тамо је то, у опште, било највише).

Занимљиво је, да има извјесна врста бигамије и из новијих дана. У архиви мостарске српске општине нашао сам један допис из Гацка од 20 септембра 1852, којим поп Лале Дрљевић, Богдан Гргуревић и други главари потврђују Сими Бухи из села Дртала, да се пусти од жене Стане „будућї є сасвїмь упала у велико неваљаство", и да се за ње живе, без црквене раставе, жени с другом а они праве себе одговорним, ако би га жена „олї прїє олї послѣ потражила предь коимь буди судомь". Г. Лука Грђић Бјелокосић у свом чланку: „Нешто из народног правосуђа" вели, да народ нагони оне, који немају мушке дјеце, који би остали без мушког нашљедника, да се ожене по други пут „и ако им је прва жена жива, а црква им то не би допустила". Стара жена не иде из куће мужеве, него се с њим побрати и живе ко брат и сестра".[1] А ја мислим, да не стоји без неког разлога у једном царском берату за митрополита биоградског (из 1813 године) ово: „Рајетин може да се по својим законима три пут жени, и не сме се више женити нити може да узме другу жену, док са првом још у браку живи, с тога сваки онај, који би се усудио да против овоме ради, биће строго кажњен".[2] И ако, можда, онај случај из Гацка не би изгледао нимало необичан, он је ипак занимљив, указујући на неку извјесну самосталност народног пресуђивања у таким случајевима, без обзира на цркву. А оно, што износи Г. Грђић од замашна је социјалног значаја, али је и лако разумљиво.

Као што прије рекосмо први се такви догађаји јављају из године 1720 и то из Темишвара. Новембра мјесеца 1726 године, шаљући акта од три случаја, чиновници

[1] „Босанска Вила", 1891, стр. 372.

[2] „Споменик Српске Краљевске Академије", X, стр. 32.

из Темишвара налазе за нужно да протестују (eine Vorstellung zu thun) против православног свјештенства због њихова помагања бигамије, која се чешће (öfters) јавља и расте (in Schwung gehende). (Prot. Reg. 885.). Командант Odwÿer из Славоније јавља о бигамији у свом крају и предлаже нову норму тортуре. Уједно вели, да ће издати оштру забрану у свима дистриктима, јер да то зло узима маха.[1] А 1729 јавља и принц Александер Виртенберг из Србије, да и тамо има тих случајева.

Сви наглашавају, да се то налази само у православних, apud schismaticos Graeci ritus. Али нијесу сами Срби, него је тога било и код Румуна и код Цигана. То казују често имена оптуженика: Фрето, Драгота Мундијан, Лутул Попук, Калина, Мартин Јанкуцул, и т. д. А за неког Миска Јануша изричито се вели, да је Циганин.

Занимљиво је, да су због бигамије осуђивани не само богати људи, као ваљда кнез из Зиклова, него се спомиње чак и један слуга, (ein Knecht). Само да ли Knecht не значи војника?

Осим људи, који су кажњавани због бигамије, било је и жена, које су кажњаване због неморала, или како, у протоколу стоји, због поливирије. Тако је нека Нада из Биограда оптужена због двоструког брака (wegen zweÿfacher Ehe beschuldigte). А у Темишвару кажњена је једна Циганка Катарина због поливирије ad poenam gladii.

Казне су за те случајеве били необично оштре. Најчешћа и најобичнија била је та ad poenam gladii; већина осуда потврђивана је од Ратног Вијећа тако. (ex 1727. Prot. Reg. 964: ex 1729 Prot. Reg. 42). Осим те казне била је ad annuos labores publicos. (Августа 1727.). Друга једна осуда гласила је ad poenam extraordinariam. (ex. 1725. Pr. Reg. 907). Осуда оном Циганину Јанушу гласила је с почетка на смрт, али је послије снижена на три године јавног, ваљда тешког рада, (zur öffentlichen arbeith) с тим,

[1] Wegen des in dasigen Landen *sehr in schwung gehenden* Criminis Bigamiae in allen Districten und Herrschaften ein scharfes Mandatum inhibitorium emaniren lassen. (Prot. Exp. 1405.).

да узме натраг прву жену, коју је оставио. (Ех. 1727. Prot Reg. 891). Против Станише Марковића, капетана народне војске, водио се читаве 1735 године процес због бигамије. Новембра мјесеца имала му се најприје објавити смртна казна, па онда да дође помиловање. Само мора платити све трошкове.

И против попова се нарочито много ишло, као да су они помагачи, па су их због тога и кажњавали. Генерални аудитор из Темишвара пита јула мјесеца 1727 како да се казни онај поп, што има двострук прекршај (ob duplicem excessum). 9 октобра 1731 послана су у Беч акта о проти Ивановићу из Иклода (Ikloda) у Банату. Вели се, да он мора бити кажњен са свом строгошћу, исто као и онај што је кажњен из 1727 (Ех 1731. Prot. Reg. 1167). Митрополит Јовановић и викар му Ненадовић протестоваше против инквизиције, која се извела против неких попова и калуђера ради бигамије, маја мјесеца 1735, сјећајући се валда и ових примјера. Командант у Биограду, Марули, узео је то на своју руку, пањкајући, да се митрополит хоће да извуче испод зависности од гувернера. (Prot. Exp. 976).

Иза тридесетих година XVIII стољећа случајева је тих све то мање, највише у три или четири године по један. Необично строге мјере власти и одлучније држање самих црквених поглавица угушили су све то. А и прилике су у земљи постале сређене, сношљиве и култура је свакако спрјечавала нове појаве тога. Задњи случај јављен је генералној команди 1798 године.

Завршујући овај преглед једне пролазне, али ипак врло занимљиве појаве у нашем животу, ја ћу да нагласим двоје. Имају у овом чланку некоје ствари, које нијесу довољно објашњене. Једно од главних питања, на примјер, како се наша црква ближе односила спрам тога, је ли она вјенчавала парове за живе прве жене, а не растављене, је ли она њихову дјецу признавала као

закониту: како се, на примјер, односила у оним случајевима полигамије? Па друго, на примјер, како се бигамија јавља а како престаје, њени ближи узроци, детаљи тога? Па треће и најглавније: како то да се то развија само код православних, да се и наши свјештеници кажњавају с тога, а да су се католици знали очувати? Осим тога, нема ништа подробније о том животу, о начину живота у тим браковима, њихове међусобне везе, односаји, улога мужа. Ја све то опажам свјесно. Али празнина тих нисам могао попунити из простог и јасног разлога, јер нисам имао докумената за то, а комбинација и слагања не треба да буде тамо, гдје се, прије свега, траже чисти, тачни, позитивни резултати. У том је управо оскудица ових биљежака у протоколима, та њихова лапидарност, то све казивање на по уста.

Друго је, а то је врло важно, да та појава није оставила видна утиска, обиљежја у народу. Народна традиција не зна за то доба, не сјећа га се и не спомиње га нигдје.

Владимир Ћоровић.

ВОЈИСЛАВ Ј. ИЛИЋ.

II

(2.)

Војислав Илић био је далеко од тенденциозне, „примењене“ поезије омладинске, али исто тако он није ни представник чисте уметности, „уметности ради уметности“, као што су узимали многи његови критичари, неупознати са целим његовим песничким радом. Он је сматран за најбољега представника естетизма у нашој књижевности, за аристократа у поезији, књижевног мандарина, најсјајнијег присталицу начела: *odi profanum vulgus*, песника који је био потпуна супротност са убојном патриотском поезијом Уједињене Омладине Српске и са сатиричном и социјалном поезијом, целом „обличителном литературом“ седамдесетих година. Др. Лазо Томановић констатовао је код њега „аристократску тежњу у уметности“; Г. Марко Цар, расправљајући у *Војислављевој Споменици Зашто је Војислав био слабо популаран*, тврдио је да је он био „човјек, који је прије био створен да прави пјесме Атињанима из доба Перикдеса, него ли савременим грађанима Србије“; Јован Дучић је тврдио да „Војислав није био такозвани народни пјесник“, а Светислав Стефановић, колико срећно толико и оштроумно, говорио је да је он „салонски песник наш“.

Истину рећи, то је мишљење могло да поникне не само из недовољног познавања целокупности песникова рада, но и с тога што његова поезија често и чини утисак естетизма и „уметности ради уметности“, и што је сам он, у неколико маха, исказивао сву своју одвратност

према јавном животу и показивао жељу да се издигне над страстима својих савременика и борбама свога времена, презирући оно што је називао „дневним истинама људским“, носећи свој закон у својој души, и повлачећи се у велико заклониште вечите Лепоте. Он је имао јаких акцената да онако као Пушкин у неколико својих песама, угледајући се ту много на свог руског учитеља, служећи се његовим мислима, а често и његовим речима, изрази све презирање људскога стада, одвратност према тупој и грубој гомили, осећајући се усамљен, туђ у њеној средини. Као антички мудрац из црних и крвавих дана тираније и разврата што се покривао тогом и одвраћао поглед од живота, тако се и он у мислима и осећањима одвајао од својих савременика и своје средине, и у једном часу горчине и „великог гађења“ певао:

Па шта ме се тиче њихово весеље?
Или њине наде, или њине жеље?
К'о суморан путник на празнику туђем
Зар са мрачним челом да међу њих уђем?
. . Ја нећу да певам. . . У најдубљем миру
Покидаћу жице и разбићу лиру
И када их чујем на каквоме већу
Слушаћу их хладно, ал' спорити нећу.
Гадићу се само у срцу и души,
И звиждаћу тако — да им звоне уши.

Неколико пута Војислав Илић је тако изнео своје схватање поезије и задатка песника у друштву, да се одиста могло закључивати о аристократизму и чистом естетизму његове поезије.

Има једна његова песма, *Два песника*, у којој је изнео два схватања поезије, утилитарно и уметничко, оно које изнад свега тежи корисном и оно које све своди на службу лепоме, и том приликом као да се изразио за ово друго. Два песника су се нашла на вратима раја, и завадила су се ко има више заслуга, и, према томе, ко има више права да уђе у рај.

Проговори први песник: „Заслужујем боље место.
Ја сам пев'о о слободи и страдао за њу често.

У ударима моје лире буд'о сам бесног роба,
И слободу васкрсав'о из мрачнога њена гроба

Мојом песмом невољници васкрсење своје славе.
Од те песме осветничке крунисане стрене главе.

У њеноме они такту чују звекет из даљине
И топовску страшну паљбу и шкрипање гилотине.

Пусти, дакле, мене прво, да заузмем боље место.
Ја сам пев'о о слободи и страдао за њу често.

Пошто је тако песник слободе рекао своје заслуге и своја права, проговара песник љубави и лепоте:

„Заслуге су веће моје.
Моје песме вечном правдом и милошћу срце поје.

Као тамјан што се диже са олтара у висине,
Моја тужна, чудна песма хорила се из даљине.

Хорила се тако болно, молила се тако чедно,
Да је често умекшала победничко срце једно.

Ах, колико сирочади над мојим се гробом моле,
Којима је моја песма ублажила тешке боле!

Ја сам вид'о туге њине и плакао с њима често.
Мени, дакле, и припада праведничко прво место.

Но нигде то његово чисто естетско и искључиво поетско осећање није нашло таква израза као у спеву *Песник*, где је у уста Камоенсу ставио своје погледе. Велики песник *Лујзијаде*, „горд и ћутљив" погођен али не сломљен, на болесничкој постељи, у болници, снева свој велики сан лепоте. Његова вера, његово одушевљење не напуштају га. И када треба да да савете младоме Хуану, он му износи две врсте песника. Прави песник слуша само глас свога срца и пева само себе ради; он свога Бога носи у своме срцу, и сам себи показује путе. Он не пева да се коме допадне и додвори, било то крвавоме тиранину или „суровој маси", он не жуди за

успехом и не јури за славом. Његов слободни дух не пузи по прашини, и он поносито не допушта да

...пуста маса прописује њему:
Кад ће да пева, за што и о чему.

Између тога првог песника, и онога другог, недостојног „надничара духа“ и ласкавца, разлика је огромна.

Онај је први царски ор'о тамо,
А овај други вô у јарму само.
Докле облаке онај крилом туче,
Свој срамни јарам онај други вуче.
Док с крпком онај под небом се нија,
За рику онај батине добија...

Али ипак, према свему томе, погрешно је уопштавати и проглашавати Војислава естетом, аристократом, „салонским песником“, тврдити да он није био „такозвани народни пјесник“, и да је ладан, неузбудљив, као какав олимпљанин, лебдео над својим узнемиреним и у борби огрезнулим добом. Као сви наши песници пре њега, као што је неизбежно у једном народу као што је наш где толико ствари не ваља, где толикога нема и где се против таквих или за толике ствари мора борити, и он је певао оне исте „пригодне“, политичке и родољубиве песме које толико боду очи нашим естетима. Почев од наше поезије XVIII века, од *Плача Сербије* Захарије Орфелина, *Боја змаја с орлови* Јована Рајића, па преко Доситијеве *Песме на устанак Србијанаца,* ода Лукијана Мушицкога, књига „објективне лирике“ четрдесетих година, поезије „божанствене стристи“ шездесетих година, — наша поезија је увек била на „ползу народа“, увек нагнута над народним животом, увек у служби великих идеала. То је једна од основних и највећих традиција наше поезије, са њом је тешко и, према приликама које постоје, и немогуће кидати. Ма колико поједини песници наши по својој природи било далеко од акције и љубави за гомилу и јаван рад, код нашег народа, у нашем друштву, увек је било и увек има толико ствари да се каже, толико несрећа

да се оплаче, толико зала да се жигошу, толико нада да високо издигну, да један осетљива душа и отворен дух не може према њих ћутке прећи.

И Војислав Илић, који је имао једну естетску природу, и који је по себи био склон за „уметност ради уметности", није се могао ослободити те велике традиција српске књижевности, и следујући примеру својих претходника, Змаја и Јакшића, и он се исто тако баца у арену дневних политичких борба, као и они, постаје песник слободе, и у то и у толикој мери да падају у засенак његове песме „аристократске тежње" и чисте уметности.

Да се разуме зашто једна тако у себе повучена и естетска природа као што је био Војислав Илић силази на арену дневних борбе, не треба заборавити доба када је он певао. Највећи део његова песничка рада пада у осамдесете године прошлога века, доба пуне владарске самовоље и чиновничке корупције, политичког притиска једне непопуларне владе, народне буне у земљи и једног срамног националног пораза споља, када су политичке страсти биле дошле до свога врхунца и када је целом земљом настала једна очајна борба. То су били дани, када се није могло остајати ладним и равнодушним посматрачем, по оном Некрасовљевом стиху:

Кто живетъ безъ печали и гнѣва,
Тотъ не любитъ отчизны своей.

И као сва млађа интелигенција у Србији, као без мало цео његов нараштај, као сви његови ближи пријатељи и другови, Војислав Илић се нашао у редовима раздражене опозиције. У својој кући он се напојио љубављу према слободи. Он је био син једног политичког незадовољника, Јована Илића, добровољца из 1848 и скупштинског секретара Свето-Андрејске Скупштине, који је радио на преврату и извршио збацивање једне династије, не ради промене породице и личности но ради промене система, и који је, повучен и љут, гледао чиме су све свршили

његови слободњачки идеали из младости. И та љубав према слободи, која се тако јако показала у многобројним песмама Војислава Илића, није била последица само утицаја његове кућевне и друштвене средине, зато што је био син једног несмиренога старог бунтовника, што је живео у средини која је кипела од политичкога гнева и где је мисао о буни била једна од главних преокупација духова. Љубав према слободи изилазила је из дубине његове интимне природе. Он је волео слободу не као једну тачку политичког програма, но као најосновнију и највећу потребу свога духа, у њој је гледао све достојанство човека, неопходни услов да један свесан и развијен човек може живети, једини пут да се дође до душевне висине и ведрине. Зло које је владало у Србији вређало је својом дивљином и ругобом његову складну и лепу поетску душу. Основ његова слободоумља и његова демократизма био је сан који је у души носио, сан једног складног, мирног, лепога човечанства, једне „демократије земаљских богова“, како је рекао Хајне, сан који је он казао у песми *Остави ме, остави ме...*:

Поробоћен дух човечи отрг'о се разних чуда.
Нестало је ружних страсти и суровил предрасуда.

Хармонично и спокојно, као шумор у самоћи
Живот тече своме крају у пределе тавне ноћи.

Храм љубави и чистоте високо се небу диже,
И у њему сваки обред девичанством светим дише.

А народи загрљени, удружене химне плету,
Они химном братство славе и слободу славе свету.

Ко бескрајно тихо море од насладе и милине
Рајска љубав поплавила древне горе и долине.

И човек који је са таквим еденским сном у души живео у Србији од 1883 и 1885 године, неизбежно је морао осетити онај „свети гњев“ и запевати стару и вечито драгу песму слободе. *У Песнику,* штампаном 1887 у *Одјеку*, он је овако изнео своје схватање једне борбене поезије:

Мој парнаски драги брате,
Ако ти је ведра душа,
Као што је ведро лице,
Нека грме твоје жице
Као громка света звона
У весељу и радости,
И у тузи и жалости
Понижених милијона.

Твоје речи увек смеле
Нек пламене буду стреле,
Које порок бију широм,
Па ма био заогрнут
И ритама и порфиром.

А кад спазиш у колевци,
На умору мајку стару —
Да је очај сатро не би
Ти је теши слатком надом,
Али њеном сину младом
Пламенога подај мача,
И покажи руком својом
На гомиле угњетача.

У песми *Данијел*, одушевљен смелим библијским пророком, он песника сматра за оруђе истине, обраћа се целом своме нараштају и кличе му:

О браћо! о друзи врли! дигнимо високо чело
Да Валтазару сваком истину кажемо смело.

А ког је Јехова избр'о том реч нек грми смела,
Ко жарке пророчке речи отрока Данијела.

И Војислав Илић није само тако говорио о својој улози песника-пророка и песника заточника слободе и апостола истине, он је исто тако и радио. Он је за све време народних борби у редовима крајње опозиције, сарадник радикалних и социјалистичких листова, политичких и сатиричких, *Новог Београдског Дневника, Дневног Листа, Одјека, Љосе, Гргоње, Бича*. 1887 године он је ревностан члан радикално-социјалистичке Уједињене Омладине, и беседама на зборовима и песмама у листовима излаже и брани њене идеје. Он је кињен, гоњен, оптуживан, до-

вођен пред суд, приморава најзад да бежи из домовине. У целом једном великом низу песама, он је певао слободу и истину, и са пуно права је могао рећи о себи:

Тирани нису твоје хвале чули,
А сатранима си пљунуо у лице...

У једној од првих његових песама, у *Домовини*, испеваној 1880 године, он је тужио што:

...никог нема на свету више
Да вида твоја скрхана крила
Ни мача нема ропство да збрише.
О земљо драга! О земљо мила!

У *Посланици пријатељу* он казује своје дубоко уверење да мрачна садашњост може да служи тиранима, али да будућност припада само народима, да ће доћи жељени дан када ће одјекнути „слатка песма у слободној српској гори“, и да ће тада његова последња песма поздравити подмлађену слободу

Што свечано као Феникс из пепела васкршава.

Грађанска врлина су горке речи за званичну Србију онога времена, где се слобода и истина спутавале и гониле, и када се за љубав према слободи, правди, врлини, за љубав према народу добијали на руке „хладни окови“. У *Обућару и његову сину*, он показује и социјално осећање, и у једној живој слици слика влажну и убогу избу радникову, „станиште нужде љуте“. У *Бичу*, сатиричком листу који је 1889 године уређивао у Београду Сима Лукин Лазић, он је на ускршњи дан овако казивао своје ускршње жеље:

Да васкрсне сињи роб
И слобода стара,
И да пукне мрачни гроб
Убогих Лазара.

Да васкрсне златни век
Правде и милина,
Да зајечи нови век
Грађанских врлина.

И када не пева непосредне догађаје из живота савремене Србије, он увек велича заточнике и мученике слободе. У песми *Са Форума* он пева трагичну судбу племенитог народног трибуна римског Граха; *У Смрти Катоновој* пева Катона Утичког, „последњег Квирита“, који није хтео да сагне своју поноситу главу пред „крвавим диктатором“, и није хтео да преживи смрт слободе:

> Нека је проклет и презрен лукави изабраник рода
> Што мирно пред собом гледа кад земљи мре слобода
> Боље је презрети живот у ропство који баца,
> И веран слободи сићи у крило праотаца.

У *Finis Poloniae*, једној од првих својих песама, жали великог јунака пољска слобода Кошћушка; а у *Гласнику Слободе* пева како је, на доглед Београду, погинуо грчки револуционар Рига из Фера, „син Јеладе“, „мајско сунце коју греје“. 1887, пред политички слом те године, испевао је ону бунтовну песму *Краљ Ричардо*, која се прво звала *Le roi s'amuse*, и цео свет је у енглеском тиранину лако спазно слику краља Милана. 1887, штампао је у *Новом Београдском Дневнику*, одмах после једног скандала на једном дворском маскенбалу, своју песму *Маскенбал на Руднику*, која је била забрањена и због које је песник морао да пођу, у сред зиме, пешице, бежи од Горњег Милановца до Крагујевца, и због које је био стављен пред суд и одговарао пред њим.

Примерци његове слободњачке поезије, докази његове грађанске храбрости многобројни су. Из њих се види да је овај „салонски песник“ и „аристократски песник“ волео и умео да буде и народни песник, и песник слободе, и да на својој „сребрној лири“ затегне и гвоздене жице. И тај човек који је код нас сматран као највећи противник „примењене“, пригодне и политичке поезије има тако смелих и бунтовних песама, какве никада нису имали ни Змај ни Јакшић. Не под шифром и у каквом дневном политичком листу, но у *Отаџбини*, под својим потписом, он је 1888 певао:

Обуци, Музо, свечано одело,
Свечана ј' песма коју ћу почети:
Суморан глас ће бити к'о опело
Ил' као уздах, што из груди лети.
Сутон је пао... Дан и сунце оде,
Ал' душа с тугом светлости се сећа,
Упалићемо буктињу слободе,
Место лојаних новинарских свећа.
А њезин пламен није тако мали,
Он може, Музо, небо да запали.

Тугу ћу своју поклонити роду
И гробовима отаџбине своје,
Да силно јекне усклик за слободу
С усана мојих и са лире моје.
Безумно, страсно, са смехом и плачем
А оружан мржњом на тиране,
С буктињом мојом и са бритким мачем
Прослављаћемо осветничке дане.
И као звона грмићемо тада,
Са равних поља и са барикада.

Не само да је Војислав био човек свога времена у политичкој поезији, но исто тако у својој патриотској и панславистичкој поезији. Између његове политичке поезије, која се тицала унутрашњих ствари у Србији, и патриотске поезије, која је опевала невоље и наде неослобођених крајева српских, постојала је блиска веза. На супрот владиној политици, која је у то доба била аустрофилска, антируска и противна велико-српским агитацијама, ондашња опозиција је била русофилска и велико-српска. *Словенско Звоно* Војислава Илића казује то расположење опозиције у Србији и опште панславистичке идеје, које су код нас пустиле корена још од доба Јана Колара и Људевита Штура, сан једне велике „Свеславије“, силне словенске империје „од сињег, адријског мора до тврдог чинског зида“:

Ко ће нама на пут стати,
Кад слободи куцне сат?
Нас предводи Слава мати,
А победа стопе прати,
Јер уз брата стоји брат!

Песма је имала успеха, јер је одговарала једном општем осећању и једној општој нади, и један критичар онога времена у њој је видео „наш програм будућности“ и тврдио да њоме „отпочиње нов правац наше патриотске појезије“.

Патриотске песме Војислава Илића нису малобројне. Увек у општим идејама и осећањима, песник је узео удела у оном малом ренесансу патриотниотизма, који се код нас јавио после пораза од 1885 године, као код Француза, после „Страшне Године“, 1870—1871. То је доба када се осетила потреба националнога прибирања, буђења и јачања националне енергије, када се основало Друштво Светога Саве, када је „Стари Бард“ Кaћански кренуо *Велику Србију*. Тада је слободоумна, радикално-социјалистичка омладина основала *Уједињену Омладину*, којој је председник био Никола Николић, а уредник органа Сава Кукић, и кренула свој лист *Омладину*, и Војислав Илић учествовао је у томе, у један мах живоме покрету. Остала је штампана једна његова политичко-национална беседа, коју је говорио на једном скупу у Београду 1887 године, тумачећи идеје и намере Уједињене Омладине.[1] Он истиче да је циљ Омладине „чување и неговање националних особина народа српског и ширење просвете по свима крајевима српским“. Рад на томе пољу једини је спас српском народу, који је угрожен са свију страна, и од аустријских и мађарских власти, и од арнаутских разбојника, и од бугарских агитатора, и од католичких мисионара. Са девизом: „уједињење, просвета, слобода“, Омладина ставља себи за задатак: „сузбијати уплив туђинштине, који хоће да нас економски и политички потчини, неговати у политички слободним деловима народа љубав и интересовање за судбину подјармљене браће...“ Чак и рад на учвршћивању политичких слобода у Србији треба да има тај циљ. Онога дана вели он, развијајући једну од основних мисли српскога радикализма, када Србија буде збринула своје унутрашње

[1] *Задатак Уједињене Омладине. Нови Београдски Дневник.* 1887, бр. 91—93.

бриге, када народ буде задобио слободу и „економско благостање“, дошао у могућност „да све своје мисли не мора посвећивати дневним потребама за живот“, тек онда ће се моћи потпуно предати раду на својим великим националним задатцима. И песник *Сумње*, који је у својим тешким часовима узвикивао:

Ја више ништа не верујем, ништа!

умео је да нађе и друге речи вере у живот, наде и борбе: „Ми нисмо Хамлети који сумњају и у себе саме, ни кукавице, које се плаше од сенке своје. Ми смо слободни синови народа српског, који племенитим одушевљењем подижу заставу своју, заставу човечанског права, који су готови да поднесу све жртве за светиње истакнутих идеала“. И то код Војислава Илића одиста нису биле празне речи. Он, коме су створили репутацију ненародног песника, борио се као добровољац у рату од 1885 године, док су „народни“ песници из пристојне даљине певали ратоборне химне и крвожедно „шкрипали зуби“.

Та родољубива осећања нашла су одјека и у његовој поезији. У добу које је било засићено омладинском поезијом, он је нашао начина да патриотска осећања каже на нов и леп начин, без баналности а са поезијом. Он је по нагону осетио врло лепо оно што је један велики песник француски, Сили Придом, казао: „Љубав према отаџбини је осећање које је мрско не имати, а смешно казивати на један извесан начин“. И он је нашао тај начин да испева неколико лепих, ни мало посведневних песама, где и без ханџара, и проливања крви и дима, има поезије и патриотизма. У песми *На гробу војводе Дојчина у Солуну,* он прво пада у елегично расположење над растуреним гробним хумкама „по светим пољима отаџбине моје“:

Од капија тврдих Виндобоне града
До обала цветних где пролеће влада,
Гроб до гроба лежи и сведочи јавно
Да гинусмо славно.

На и овај спомен где замишљен стојим
Јесте неми сведок о витешкој сили…
Међе царства свога гробницама својом
Ми смо бележили.

У песми *На Вардару*, када се српски национализам окренуо к Југу, он је узвикнуо у једној свечаној, патетичној апострофи, каква се ретко чула у нашој иначе тако обилној патриотској поезији:

О вали, о реко српска! Столећа тако се губе
И као таласи тону у море вечности тавне…
Ал' твоје бисерне капље камена подножја љубе,
Где споменици стоје народне прошлости славне.
Ал' ће ко рајски Феникс сијнути слобода мила,
И ја ћу стајати ведар, где сада погружен стојим,
И наш ће орао бели широко развити крила
Над урвинама твојим.

Од значаја је да је Војислав Илић највећи део својих родољубивих песама штампао у дечјим листовима, осећајући потребу да се нараштај који наступа васпита у народном поносу и у вери у будућност бољу од садашњости. И у свима тим песмама, он је увек умео да очува не само довољну поезију, но и довољну меру, духовну равнотежу. Док је патриотизам наших ранијих песника имао нечега и сувише крвавога и дивљачкога, дотле је његова патриотска поезија, колико је то у опште могућно, код овог песника хармоније било релативно питомија и хуманија. На нову годину 1883, у једном дечјем листу, он овако поздравља „ново доба, нови дан“.

Ах! каква срећа! Рад и труд
Што дух и разум крене
Богатом руком шаљу свуд
Награде своје лепе…
Поломљен лежи бритки мач
И штит и копље сјајно
Ни ланца звук, ни робски плач
Не ружи време сјајно.
И срећом занет народ мој
Весело баца поглед свој
Од Саве до Урала.

Те и толике песме сведоче колико има тачности у ономе доста распрострањеном гледишту о ненародности и аристократизму Војислава Илића. Ма шта се говорило, он је био човек свога доба, саосећао је са својим народом и са својим нараштајем, и као сви велики ранији песници српски био песник слободе. Цела та његова дневна, пригодна, политичко-патриотска поезија не стоји можда у складу са његовом класичарском, неузбудљивом, описном и естетском поезијом. Али песник, као и сваки други човек, не представља никакву геометријску правилност и схематичну уредност, и само развијени и богати духови имају противречности у духу, која значи ширину погледа, слободу духа и величину душе. Као Војислав Илић био је парнасовац Леконт де Лил, који је у предговору својих *Античких Поема* прокламовао начело: да уметност мора да буде безлична, песник неузбудљив, а поезија да има карактер универсалности и да као орао лебди над ситним људима и њиховим ситним бригама — а у исти мах био републиканац, „бесан комунист", како се сам називао, борбен атеист, стуб Фурјеове *Фаланге* и Консидеранове *Мирољубиве Демократије.* И једну такву, само привидну, противречност, коју је могао да допусти један песник као што је Леконт де Лил, могао је себи да допусти и наш Војислав Илић.

(наставиће се.)

Јован Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Под Маглом“, слика из Горње Херцеговине, у једном чину, написао Алекса Шантић.

Позоришна хроника има да забележи две нове тековине у српској драми: и ново дело и новог писца. Премјера једног чина „Под Маглом“ први је драмски рад песника Алексе Шантића.

Што се одмах може с похвалом приметити то је, да је песник у своме првом покушају на позорници изишао с оним у чем је он најјачи, са стиховима, и с предметом у ком Шантић у данашњој поезији нема такмаца. У стиховима „Под Маглом“ сценично се развија и слика исто што у двема већ популарним родољубивим песмама Шантићевим „Остајте овдје!“ и оном вапају несрећном Невесињу, с чијим стиховима почиње комад:

. . . .
Плодове ће златне туђа рука брати,
А нас ће да гони праотаца клетва!
Ијесмо, ни ме немој више себи звати,
Наша поља плачу, пошљедња је жетва…
Пусто ли ћеш бити Невесиње равно,
Расадниче Српства, колијевко лава!
Пусто, јер се, ето, сели племе славно,
А наша будућност, гдје је она?… Спава…

На крају овог тужног поклича, на позорници је договор сеоских кнезова и бегова, који се сви жале на невоље које се више не могу подносити, и сви сложно решавају да траже нову домовину. Само учитељ Станко,

син војводе славног и великог јунака, најмлађи у овом збору, одвраћа кнезове од напуштања домаћег огњишта, јер:

. . . . . . још касно није
Ово једно племе а од вјере двије,
Да се спасе рана и нађе лијека
И да буде јако к'о силна ријека
Што препоне руши, вере се и мути
И све више бива што громови љути
Ударају више! И сад није касно
Да пружимо руке поштено и часно
. . . .
Браћо! зар вас душа ни мало не боли?
Зар вам није жао ових поља равних
Гдје се једно море наше крви проли
И гдје леже кости отаца нам славних?!
. . . .
О недајте, браћо, да Вукова љага
Окаља вам образ чист к'о сунце с неба!
Не идите, браћо, са роднога прага,
Јер мученој земљи мученика треба!
Треба мушке снаге и витешких рука!
Треба прегалаца и осветних лава!
Треба ваше смрти и вашијех мука,
Јер, тамо, далеко, наше сунце спава....

Али на ту далековиду и племениту поезију, одговара јадна проза свакидашњих невоља; народни главари не осећају више снаге за борбу. Станко, међутим, уверен је у ту снагу што

. . . . и сад грије
Из гробова оних што их трава крије
. . . .
Под небо ће букнут један пламен свети!
И свјетла јутра празничкијех дана
Из племена тога грануће нам свијем!
Ја вјерујем, браћо, за нових мејдана
Још дивова има у горама тијем!

Кад главари остану при своме, и прокуну оне који неће с њима, Станко, све узбуђенији и очајнији, на врхунцу бола и горчине, куне све што остаје с њим у по-

стојбини, равна поља, села и дубраве, гробове свете славних праотаца. Најзад, избезумљен од бола, пали стог сена, износи из куће очеве токе и ћефердаре и баца их на згариште...

Узбуђен и преображен народ тржe се и обраћа се младом витезу:

> . сви ми очи упиремо у те
> Води нас из магле на свијетле путе!
> Рецп, шта да чини овај роб до роба!

а песник му одговара:

> Оно, што вам зборе оцеви из гроба:
> Останте овдје! Сунце туђег неба
> Неће вас гријат к'о што ово грије!
> Грки су тамо залогаји хлеба,
> Гдје свога нема и где брата није!

И, бујица стихова, пуних полета и вере, узноси овај родољубиви поклич високо, до нових нада, нових слава и мејдана.

Цео је комад у том покличу. Све мисли, сва борба, сва драма је у том великом монологу, испресецаном овде онде дијалогом само колико је потребно да се дâ сценичног покрета, промене или подстрека страсти. Стихови, у једном комаду, нису увек интензивни ни живописни као у једној лирској песми, али и на најобичнијим местима код Шантића су искрени. Јер, над свим стиховима и сликовима, и кад су где безбојнији, и, над свим дијалозима и покретима, и кад су где неизмеренији и наивнији, лебди једна чедност мисли, племенитост и полет осећања, једно искрено надахнуће које улепшава и уздиже све. Тај топли и треперави зрак поезије даје боје, ваздуха и живота целој овој слици.

То се осетило и на позорници, поред све несрећне игре овог вечера. Г. Милутиновић који је лепо научио стихове Шантићеве, био је овог вечера уморан и нервозан, и већ од првих монолога престао је бити господар свога тона и свога гласа. Пошто је избацио са жестином

прве говоре, при крају није се више могао зауставити и, у тренутку када је требало дати последње стихове полета, нада̄ и поклича, завршио је разбијеним, промукнутим гласом, у тону муклом, тупом, и безизразном. Неизмереним тоном ових монолога изгубљена је хармонија, искидан онај „црвени конац“ којим се поступно развијају и пењу осећања до одсудног драмског тренутка, и дат декламаторски карактер многим иначе изразним и топлим стиховима. Та је неизмереност, на несрећу још, овог вечера била подвучена слабошћу и равнодушношћу гомиле на позорници, која је у Народном Позоришту најчешће пута у улози врло равнодушних гледалаца место заинтересованих учесника од чије активности често пута зависи утисак исто колико од игре главних личности.

О Филипсовој трагедији „Паоло и Франческа“ и Ћоровићевој „Ајши“, у идућем броју.

Милан Грол.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Анд. Гавриловић, Поновно народно певање. Прилог испитивању народних песама. (Из Гласа Српске Краљевске Академије, LXXII, стр. 127--168).

(Крај.)

Народне песме с мотивима о Марку Краљевићу јављају се врло рано. Једна таква јесте међу оним најраније забележеним народним песмама, једна од оних двеју бугарштица у Хекторовићеву спеву „Рибање“. У њој историјски елеменат чине само историјска имена, а основ на коме је разрађена песма јесте мотив, каквог има још у неким нашим народним епским песмама као и у туђинским. То значи да још тада, у првој половини шеснаестог века, имамо уопштавање и личности Маркове и догађаја у вези с њим, што потпуно одговара принципу о животу и развоју епске песме изван терена рада историјске личности и изван етничке средине у којој је постала. У даљем реду то значи да је у епским народним песмама о Марку Краљевићу, раширеним по крајевима ван терена његова рада, још тада историјски догађај престао бити подлога и да се на место њега јавља мотив, који чини да се историјска личност обрађује као тип, с којим је лако довести у везу касније догађаје и приписати му рад других лица историјских, нарочито оних с истим именом, као што то имамо у данас познатим народним песмама. Кад пак на једној страни имамо факат да су епске песме о Марку Краљевићу још у првој половини шеснаестог века биле с мотивом и уопштене, а на

другој да су такве све песме о њему забележене у деветнаестом веку, да је у свима овима мотив подлога њиховој обради, а личност тип, и да су такве песме не само по другим српским крајевима него и на терену његова историјског рада, у Маћедонији, па чак и код Бугара и Хрвата — излази: прво, да су се оне као такве, као песме с мотивом за основ и типом у место историјске личности, резнеле на разне стране и у том виду да су постале заједничка својина и српске етничке средине и других јој сродних; и друго, да су те песме, изгубивши првобитну подлогу и добивши у место ње мотив, изгубиле своју конзервативну моћ у погледу историјског елемента и биле подвргнуте допунама и изменама.

И, као што је било с туђинским народним епским песмама кад су прешле из првобитног вида у овај каснији, такав је процес био с песмама о Марку Краљевићу. Чим је историјски догађај уступио своје место мотиву, и чим је од историјске личности створен тип с нарочитим атрибутима, као први разорни елеменат дошло је хипербилисање и личних особина и начина рада такве личности. И то је један неоспоран факат, који се на сваком кораку да̂ констатовати у песмама о Марку Краљевићу, и тај је појав морао бити у толико све јачи у колико је био већи размак у времену и у простору од личности и терена правог њена рада на једној и етничке средине која га је прихваћала на другој страни, и у колико је код ове последње било мање свести о историјској старини. Како је, међутим, историјски елеменат у епским песмама с мотивом и типом и иначе најнесталнији, то се кварење историјских факата у песмама о Марку Краљевићу јавља као најприроднија последица процеса који је с њима вршен у току даљег им живота: сваким даном у њима су се све више гомилали анахронизми, тако да најзад песме о Марку Краљевићу, забележене у деветнаестом веку, добијајући примеса у свима вековима почињући од петнаестога, не представљају више елаборат тога него и шеснаестог и седамнаестог и осамнаестог па

чак и деветнаестог века и свих етничких средина које су радиле на измени једном уопштених песама. На тај начин дошло је до тога да Марко постане заједнички тип у песмама српским, хрватским и бугарским, с разликом у толико што му је свака та шира етничка средина дала по који атрибут свог етничког карактера; зато Марко живи и ради у свима вековима од четрнаестог до осамнаестог; зато у песмама о њему имамо елемената из свих тих векова, и то поглавито елемената културно-историјских, само много више из каснијих него из ранијих векова.

И у таквим народним песмама, које су радом најглавнијих фактора на промени претрпеле толико измена како у првом периоду, док се из песме с историјским догађајем као основом није развила песма с мотивом и типом, тако и у другом периоду, у коме су песме постојале и развијале се као уопштене, тако да у свом данашњем виду представљају елаборат неколико ранијих векова — не налазим разлога полагати на тачност историјских елемената; још мање да се у некима од њих може гледати сећање на конкретне случаје, који су некада дали повода постанку првих песама о Марку Краљевићу; а најмање да се у тим историјским елементима може наћи трага о раду Марка као владаоца, о његовим односима са суседним самосталним и полусамосталним господарима ит.д. ит.д. Напротив, налазим да су ти елементи каснија примеса, да су то подаци о каснијим догађајима, који су пред собом потисли раније, из песама о другим личностима које су временом прешле у заборав, а догађај приписан Марку, као погодан, надовезен је на мотив којега је већ било у песмама о Марку, па је према овоме даље разрађен у песми као у једном уметничком производу.

Зато сам, противно Г. Гавриловићу, тврдио на једном месту да у песми „Марко Краљевић и Ђемо Брђанин“ не треба основ гледати у некаквом догађају историјском из доба Маркова, у његовој борби с Ђином Мусакијем, него у мотиву, а да су и помен Ђема и онако постављен

догађај на мотив касније, много касније примесе (В. моју расправицу „Ко је Ђемо Брђанин“, Београд 1901). На другом пак месту, приказујући расправу А. И. Јацимирскога „Неизвѣстния пѣсни о Маркѣ Кралевичѣ“ (у „Извѣстія Импер. Акад. Наукъ“, томъ IX) нагласио сам како су негдашње певање и причање о Витезу Марку, пореклом Србину из западних крајева, кондотијеру у служби румунског господара Михаила Храброг и ћесареваца, чувеном и код Румуна и код Срба крајем шеснаестог века, дали грађе неким данас познатим српским народним епским песмама о Марку Краљевићу (В. „Српски Књижевни Гласник,“ књ. XV, стр. 155, 156). И оба та мишљења изнео сам имајући на уму на једној страни горе изложену еволуцију песама о Марку Краљевићу и на другој историјске податке о истакнутим личностима шеснаестог и седамнаестог века, чији је рад на српском терену био такав, да је могао бити повод постанку песама, у којима је народ, исто као какав калуђер у летописачкој белешци, констатовао догађаје, али кад су се временом, у песми пренесеној на други терен и стављеној под друкчије погодбе од првобитних, заборавиле праве историјске личности, догађаји из њих унесени су у уопштене песме о Марку Краљевићу где су нашли погодне подлоге за даљи развој на мотиву. На супрот томе Г. Гавриловић, не водећи нимало рачуна о еволуцији епске песме, о њеном развоју пошто буде пренесена с терена догађаја и из етничке средине у којој је постала, него пошавши од поставке да у личностима, што се доводе у везу с Марком Краљевићем, треба гледати савременике Маркове, и да у борби Марковој с поменутим личностима у песмама треба гледати траг сећања историјског на фактички рад Марков четрнаестог века, у погледу Ђема Брђанина остао је при свом ранијем мишљењу, заснованом на домишљању, као што су му и горе показане поставке о преврату у српској народној песми с историјском садржином, о постанку српске епске народне песме, итд. (В. његов одговор „Ко није Ђемо Брђанин“,

Београд 1901, и „Глас" 72, стр. 152, 153), док је питање везе Марка Витеза и Марка Краљевића, не познавајући интересантни материјал историјски о првоме, тако рђаво разумео, да погрешно саопштава моје речи („Глас" 72, стр. 151).

Остављајући подробно претресање оба ова питања за другу, нарочиту, прилику, да напоменим овде само то да и карактер свих српских народних песама о Марку Краљевићу, као елаборат не четрнаестог и петнаестог него каснијих векова, и процес уопштавања тих песама, и историјски подаци на једној страни о страшном зулумћару Ђему (Јегену, Јеђему, Гин-Ђему) с краја седамнаестога века и на другој о Марку Витезу, све укупно говори против онаквих његових тврђења заснованих на домишљању. Јер кад на једној страни има података у историјским делима као и архивских о страшном зулумћару Јеђему, од кога је у речено доба пропиштао српски народ на доста великом простору; кад има података који су интересантни у погледу терена и начина Јеђемова зулумћарског рада, смрти његове, места и начина како се десила; затим, кад на другој страни имамо још интересантнијих историјских података о Марку Витезу, у којима има епизода што потпуно одговарају појединим местима из наших народних епских песама о Марку Краљевићу, и у којима имамо управо оне историјске елементе који су накнадно уношени у готове уопштене песме о много познатијој личности, о Марку Краљевићу као типу; и, најзад, кад се зна процес којим су прошле те песме док нису дошле до свог данашњег вида, а у вези с тим да су се румунске песме о Марку Витезу сачувале на терену његова рада, дакле локализовале, а да је, у оно епско доба, морало бити епских песама о том интересантном јунаку и код његових Срба, на чијем је терену и с њима ратовао с Турцима, али да се ове нису сачувале као локалне на терену сталних миграција, него да су, пренесене даље од терена догађаја, изгубиле праву своју историјску личност, услед чега су догађаји

из њих везани за другу врло добро познату у народу, за један тип, коме потпуно доликује казивање историјских података о Марку Витезу, преувеличавано његово јунаштво и страх код Турака од њега -- може се са доста поуздања тврдити: да данас познате песме о Марку Краљевићу за основ имају мотиве а не историјске догађаје и да су у њима многи историјски елементи касније примесе, из доба пошто су биле уопштене и добиле тип у место историјске личности првобитних песама, када су се песме лакше лишавале једних историјских елемената, а примале друге, погодне да се на мотивима разрађују.

На епским песмама о Марку Краљевићу задржао сам се нешто више што су оне најлепши пример уопштених и трансформисаних песама. Оне су најпогоднији пример за потврду тога процеса. Међутим таквих песама има о личностима и догађајима и из времена пре и после њега. Тај процес уопштавања, постављајући песму на основ од мотива у место ранијег историјског догађаја и чинећи тим њене историјске елементе мање отпорнима према утицају фактора, који у њој врше измене, захватио је и песме о догађајима после Марка Краљевића, из доба деспотовине на десној и левој страни Саве и Дунава. Песме о личностима тог доба, које су постале поводом каквог догађаја, исто као и касније што су их састављали певачи из појединих историјских елемената сачуваних које у песми, које у причању народном, које у локалној традицији, имају за подлогу мотив. И у њима има поремећаја хронологије и каснијих примеса, нарочито у песмама где се та каснија историјска лица доводе у везу с ранијима, као на пр. с Марком Краљевићем. Али је тај процес захватио и песме о времену после тога, захватио је и хајдучке песме, само не свакад подједнако. Једне од њих захватио је потпуно, и такве су песме о Старини Новаку, друге у неколико, а неких се тек дотакао.

Ова разлика у јачини процеса трансформације с циклусом хајдучких песама потиче из истог узрока, који је констатован и код ранијих песама. Ако је песма сачувана у

крају где се десио догађај, у крају где је радила главна личност у песми, али у исто време ако је тамо насеље остало исто и ако је код овога била развијена свест о старини историјској, она ће бити тачнија са својим историјским елементима; али где није било свега тога или ако је песма с једног терена пренесена на други, тамо где није имала потребних јој погодаба да се што потпуније одржи у свом првобитном облику, ту су измене неминовно морале наступити. Отуда су тачније песме из Приморја о Ускоцима, о Јанковићу Стојану, о Смиљанићу Илији, или далматинске и херцеговачке о Сочивици итд. него песме о тим истим личностима из Шумадије. У првим крајевима боље је сачувана и општа и локална традиција, нарочито последња која помаже одржању што тачнијих песама, док у Шумадији нема тог критериума за оцену певачева рада. Због тога ћемо у песмама из Шумадије, и уопште из крајева далеко од терена рада горњих личности, наћи погрешака каквих у првима нема: наћи ћемо Сењанина Иву доведеног у везу с личностима петнаестог века, наћи ћемо Стојана Јанковића у заједници и с Марком Краљевићем и са Сибињанин Јанком, па чак и да је Стојан син Сибињанин Јанка!

Али, као што сам горе нагласио, од свих песама хајдучког циклуса најинтересантније су у овом погледу песме о Старини Новаку. После песама о Краљевићу Марку оне су најинтересантније за проучавање процеса уопштавања, али су исто тако интересантне и као потврда горњем излагању о уношењу историјских елемената о Витезу Марку у већ уопштене песме о Марку Краљевићу.

С именом Новак имамо две историјске личности, које се морају узети у вид кад је реч о народним епским песмама о Старини Новаку: једна је из петнаестог века, Дебелић Новак, кога народно причање још у првој половини шеснаестог века доводи у везу с Марком Краљевићем, а друга је Новак, у понеким историјским изворима назван и Баба-Новак, савременик Витеза Марка и његов садруг у ратничким походима, старешина великих

хајдучких чета у туђинској служби, које су сачињавале читаву војску и чиниле права чуда од Турака у Подунављу крајем шеснаестога века. У народним пак песмама српским имамо Старину Новака, који се по који пут назива и Дебелићем Новаком, двојако представљена према томе да ли је у песми главна или споредна личност, да ли је у вези с личностима пре шеснаестог века или из тога доба и касније, да ли му је терен рада планина и српски терен или је изван овога. И то диференцирање изведено је тако, да је једна иста личност у првом случају представљена као средњевековни јунак а у другом је изведена као тип харамбашег орских хајдука свих векова трајања њихове акције против турске власти. Отуда, у једном погледу, има неке сличности у представљању Старине Новака и Марка Краљевића, али има и разлике. Сличности имамо у томе што се Старина Новак ставља и у раније и у касније векове, што му се терен рада представља врло пространим и што је и од њега у песмама створен један тип. Али је и разлика доста јака. Марко је потпуно тип средњевековног јунака, који може бити постављен у које било доба, може бити доведен у везу с којом било личношћу из старијег или из новијег времена, може му бити стављено у дужност извођење ког било предузећа, па ипак неће изићи из оквира средњег века. У народним песмама има једна интересантна ограда времена из кога је Марко, једна врста карактеристике средњег века, коју је народ створио и њом обележавао доба рада Маркова: он је средњевековни јунак који рукује хладним оружјем, извођење Марково пред пушку, изналазак новог века, представља границу његова рада, и нека су му помагачи у борби или противници личности из шеснаестога, седамнаестога и осамнаестога века, која у другој прилици рукује ватреним оружјем, кад су с Марком, немају га никада и боре се хладним оружјем као средњевековни ратници. Међутим са Старином Новаком није такав случај. У њему имамо и средњевековног јунака и харамбашу горских хајдука

шеснаестог, седамнаестог и осамнаестог века, само не обоје у један исти мах: он је средњевековни јунак, кад је у друштву Марка Краљевића, кад је у друштву и других личности из ранијих векова што се у песми јављају заједно с Марком, и кад се опевају догађаји који се врше изван српског терена, и тада рукује хладним оружјем; међутим кад је харамбаша горских хајдука, друго му је друштво, други му је терен рада, друкчији начин борбе, друкчије јунаштво и друкчије оружје.

Откуд ово двојство у Старини Новаку и у начину његова рада, чега нема код Марка Краљевића, кога народна песма исто тако ставља у разне векове, како у доба употребе хладног тако и у доба употребе ватреног оружја, али свагда без овог последњег?

Могло би се мислити да је оно прво представљање Старине Новака као средњевековног јунака траг од историјског Дебелић Новака, којега народно причање још у шеснаестом веку доводу у везу с Марком Краљевићем, а да се представља као тип горских хајдука кад се тиче Баба-Новака с краја шеснаестог века. Али имајући на уму процес еволуције српске народне песме епске, затим, да се песме о Старини Новаку развијају и чувају на другом терену од онога на коме се јављају како Новак Дебелић тако и Баба-Новак; даље имајући на уму на једној страни везу у раду историјских лица, Баба-Новака и Марка Витеза, и на другој контаминацију песама о Марку Витезу с онима о Марку Краљевићу, може се дати друго и много вероватније објашњење двоструком представљању Старине Новака у народним песмама.

Кад су песме о Витезу Марку и Баба-Новаку — обојици Срба, савременика и дружбеника, радника на истом терену и са истом сврхом — с једног терена, из Подунавља, где су најпре могле постати поводом самих догађаја, биле пренесене на други, у западне и јужне крајеве српске, нису нашле подједнаких погодаба за свој даљи развој. На овом новом терену песме о Марку Краљевићу већ су биле уопштене, већ су имале за основ

мотив на место историјског догађаја и тип на место историјске личности. Будући пренесене на овај нови терен и услед тога неминовно изложене промени, песме о Витезу Марку, у чијем је раду, према историјским подацима, било доста сличнога ономе што се дотле певало о Марку Краљевићу, — међутим хипербилисање јунаштва једног Србина учинило је да тога буде још више у причању — доведене су у везу с песмама о Марку Краљевићу, и између њих настала је контаминација. Како је међутим на том новом терену име Марка Краљевића било опште познато, то је при новом процесу оно и одржало превагу над именом Витеза Марка, као мање познатог. А пошто су с Марком Краљевићем у песмама у нераздвојној вези два битна елемента њихова, мотив и тип, то су ови при контаминацији послужили као основ, који је попуњаван историјским елементима из песама о Витезу Марку. На тај начин, поред осталих појединости, у песме о Марку Краљевићу ушла је дружба Витеза Марка с Баба Новаком, која је после извршене замене првога с Марком Краљевићем, претворена у дружбу Новака с овим последњим. Како пак у епским песмама разрада споредних елемената бива према главнима и како се накнадо унесене примесе разрађују према готовом мотиву и типу, то је у песмама, у којима је Витез Марко био главна личност а Новак споредна, кад је прву заменио Марко Краљевић, друга била прилагођена главној добивши атрибуте средњевековног јунака. А такав и јесте Старина Новак у народним епским песмама кад је споредна личност поред главних из ранијих векова.

Друкчији је, међутим, био процес с песмама, у којима је Баба-Новак, заповедник хајдучких чета из Подунавља с краја шеснаестог века, био главна личност.

Док су песме о Витезу Марку, пренесене на нов терен, изложене промени и контаминоване с већ уопштеним песмама о Марку Краљевићу, изгубиле правог свог носиоца и замениле га типом, песме о Баба-Новаку, и ако су и саме на новом терену биле изложене промени,

задржавши име Новаково нису контаминоване с другима већ уопштенима него су се развијале у вези с песмама о горским хајдуцима. Од епских песама, каквих је могло бити на новом терену, најсродније овима о Баба-Новаку, хајдучком заповеднику, и о његовим хајдуцима, биле су песме о горским хајдуцима, чији је рад тада био у највећем јеку. Само ове песме о горским хајдуцима на терену њихова рада биле су оне из првог периода по постанку, у којима се на песнички начин региструју догађаји. Међутим тамо нису могле такве остати и оне о Баба-Новаку, чувеном јунаку са другог терена, предводнику читаве војске састављене из хајдучких чета, о човеку који је нападао на султанове градове и палио их, пљачкао читаве покрајине султанове и разбијао паше с војскама. Те песме и причање о Баба-Новаку и његовим јуначким делима, пренесени с једног терена на други и у другу средину, али у такву која је и сама имала песама о хајдуцима, нису могли бити сачувани у виду регистровања догађаја, и у толико мање што Новак није личност с терена на коме песме о њему настављају свој живот, да би се имало критеријума за чување тачности историјских елемената у њима. И тада настаје еволуција песама о Новаку под утицајем првога од елемената, што се јављају при преносу песама о историјским истакнутим личностима с једног терена на други, под утицајем хиперболисања.

На новом терену настаје хиперболисање и личности и њених јуначких дела према раду горских хајдука. Рад Баба-Новака и његових хајдучких одреда замашнији је од рада сваке чете горских хајдука, али се ипак на новом терену представља као рад горских хајдука и у Баба-Новаку замишља се харамбаша горских хајдука. Отуда, при даљем развоју песама о њему, напоредо с другим хајдучким песмама, од Баба-Новака развија се тип харамбаше горских хајдука, постаје Старина Новак, који је такав у епским песмама, кад је главна личност. Али зато што је акција горских хајдука трајна и стално интензивна

на том терену, и била је позната онима што учествују у стварању песама о њој и чувају их, те према томе било је критериума за оцену тачности историјских елемената у њима, то и ако су песме о Баба-Новаку пренесене на други терен, у својој еволуцији нису отишле тако далеко као оне о Витезу Марку, јер у њима мотив није могао наћи места. Међутим како су оне ипак еволуирале, то у место трансформације на какву наилазимо у песмама о ранијим догађајима и личностима историјским, у песмама о горским хајдуцима у току времена јавља се уопштавање, које је најјаче изведено у песмама о Старини Новаку, у којима се, на супрот другим песмама о горским хајдуцима, не наилази на регистровање догађаја него на догађаје из живота и рада горских хајдука какви су се могли десити, на догађаје створене на основу суда о животу и раду горских хајдука, појачане у толико што се приписују најизразитијем њихову представнику. Као последица пак тог уопштавања, у вези с акцијом хиперболисања, од историјског Баба-Новака, од личности с краја шеснаестог века, развија се тип харамбаше горских хајдука, који постаје најглавнијим елементом у песмама о Старини Новаку; то је основ према коме се врши груписање и разрада осталих елемената. Због тога у песмама о Старини Новаку, као харамбаши горских хајдука и најизразитијем представнику њихова рада, све појединости иду на то да га представе што потпунијим типом хајдучким за све време трајање њихове акције, коме је постављен оквир и у времену и на простору на коме се креће: време рада таквог Старине Новака настаје од употребе лаког ватреног оружја до осамнаестог века, а терен су му планине и путови кроз њих.

И преко воље задржао сам се више на еволуцији епских песама о Старини Новаку, али сам то учинио да њом, у вези с еволуцијом песама о Марку Краљевићу, покажем откуда је дошла измена првобитних народних песама о историјским догађајима и личностима разних

времена, зашто је и како је вршено њихово попуњавање каснијим елементима историјским, како узрок томе треба тражити у нечем сасвим другом од оног замишљеног преврата крајем петнаестога века, и да је због свега тога онаква поставка Г. Гавриловића о томе, доиста, продукат домишљања а не правог научног испитивања. Према томе пак, а после претресених свих његових поставака на којима му почива расправа у Гласу 72, јасно је колико је нетачна његова теорија о „поновном певању народном“, о времену кад се јавља и о узроцима који га изазивају.

V

Принципиелна питања из расправа Г. Гавриловића о српским народним песмама с историјском садржином, како из оне штампане у Radu 153 тако и из ове у Гласу 72, и начин њихова претресања, захтевали су да се на њима више задржим. И то сам учинио, али, као што сам то нагласио још у почетку овог разматрања, не ради самих расправа Г. Гавриловића, колико да покажем колико је рђав овај систем проучавања народних традиција. Према томе од какве су вредности и друге раније његове расправе из области проучавања народних традиција, поред ових двеју последњих могло се проћи муком, чак и не региструјући њихову појаву; али кад се њиховим публиковањем на тако угледним местима и даље продужава живот једном рђавом систему проучавања народних традиција, сматрао сам за дужност да се задржим на разматрању бар принципиелних питања. Према томе расправе Г. Гавриловића нису биле предмет овом разматрању него само повод да изнесем своје мишљење о досадашњем испитивању народних традиција у нас и о правом путу којим би требало ићи, и да покажем како пут којим иду и Г. Гавриловић и још многи од Срба и Хрвата, не само што није добар него је штетан, јер се губи време у залудницама, јер немај научне подлоге и што таквим радом данашњи радници не само не олакшавају посао својим последницима него их још заводе странпутицама.

И зато што сам себи ставио у задатак претресање принципиелних питања, сматрао сам да је за ову прилику и на овом месту непотребно бавити се свима појединостима, свима дедукцијама из домишљањем створених поставака у расправама Г. Гавриловића. Јер кад се под видом озбиљних научних послова на испитивању народних традиција пружају и такви, чији писци не познају ни најосновнијих закона културно-историјских, етнолошких и других, који вреде како за народе и њихову културу уопште тако и за њихову традицију, кад се не познају ни најглавнији методи у испитивању њену, и кад се мисли да се све то може накнадити домишљањем — о таквим радовима не може бити озбиљне речи а још мање вреди разматрати их подробно. Такви радови не представљају један корак даље у испитивању нити резултат од ког се има поћи при даљем испитивању, јер испитивач, ако жели бити критичан, неминовно морао напустити пут којим се ишло и прећи преко послова као што су расправе Г. Гавриловића, пошто је у њима не само основ погрешан него су и поједини подаци неверно саопштени, што је за осуду кад се појави не само код људи који толико година пишу него и код почетника, и не само у радовима штампаним на тако угледном месту, као што је Глас Академијин, него и ма где било.

А у расправи „Поновно певање народно“ има таквих ствари. Примера ради, да наведем само два таква податка.

Један од њих додирнут је горе у другом делу треће главе. То је оно приписивање Антуну Вранчићу да је на свом путу из Будима у Једрене слушао песме о Новаку Дебељаку (В. Глас 72, стр. 140). Колико ми је познато Вранчић јесте путовао оним путом у Цариград 1553 године; он је то своје путовање описао и путопис му је штампан у два маха; али и у једном као и у другом издању има само једно место где се помиње Новак Дебељак и без онога што наводи Г. Гавриловић. На месту где говори како је ћесарево изасланство ишло из Вакарела к Сухој Клисури, Вранчић пише од речи до речи

ово: „Стога клисуре неки зову клисуром Новака Дебељака а други Марка Краљевића“. И то је све што се говори о Новаку Дебељаку, и ни речи више! О песмама, дакле, нема ни помена. (То место из Вранчићева путописа в. у Abb. Fortis, Viaggio in Dalmazia, Venezia 1774, vol. I, Ap. XXXIV—V; Monumenta Hungariae historica. Scriptores, II, 320. Упор. Rad 71, стр. 35).

Други је податак оно место у расправи где Г. Гавриловић вели: „По хроници деспота Мусакије један је арбанаски господар *Богдан био на Косову*“ (В. Глас 72, стр. 157). Ја сам пажљиво разгледао хронику Мусакијеву и за такво тврђење нисам нашао никаква податка ни у тексту хронике нити у Хопфовим генеалошким таблицама. У тексту има помена о четворици Богдана али се ни о једном од њих не вели да је био на Косову (В. Ch. Hopf Chroniques Gréco-romanes, стр. 286, упор. 532: стр. 296, упор. 532).

Дакле, оба податка, према томе како их је саопштио Г. Гавриловић, не постоје. Оба су измишљена. Али што је још горе, јесте то да писац из тако измишљених података изводи закључке, којима потврђује дедукције из горе разматраних поставака! Та пак два места, као што сам већ нагласио, нису једина таква. Њих има још, али је штета бавити се њиховим набрајањем. У место тога боље је, много боље, зажелети да бар научне установе, чији је главни задатак да стварају солидну основу научном раду и да крећу науку унапред, не раде противно томе дајући и оваквим радовима научан карактер.

Јов. Н. Томић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СТАЊЕ У МАЋЕДОНИЈИ.

Стање у Маћедонији стално занима цео политички свет у Европи. Оно је у истини горе него што је пре било, и ако се на све стране дају изјаве да је боље него што је досад било. Узроци су увек исти, народносне међусобице достигле до пароксизма, несагласност Великих Сила о томе како да се једном радикално расправи Маћедонско Питање, неискреност Турске, интереси политички Аустрије и Италије, и т. д.

Цивилни агенти су своју делатност сад врло много сузили. Они су готово турски чиновници. Хилми-Паша је све и сва. Цивилни агенти су само референти његови. Њихове свезе са народом који страда од свакога зла у овој анархичној земљи, су готово никакве. Његове су жалбе писмене и примане у њиховим канцеларијама, и то је све. Генерални инспектор, коме их они шаљу, обично никад ништа по њима не ради, или уради тако да се народу досади жалити се. Цивилни агенти, руски и аустријски, нису пуномоћници Европе, и заштитници хришћана, већ пре добро плаћени чиновници Турске.

Њихову делатност омета и то што немају готово никакве свезе са европском жандамеријом. Откако се догодила позната свађа између бив. аустријског цивилнога агента Милера и команданта реформне жандармерије, односи су између агената и де Ђорђиса врло затегнути. Жандармеријски официри знају врло добро управо најбоље шта се догађа у њиховим окрузима. Али, они знају

само оно што се догађа у њиховом округу, и о томе реферишу непосредно у Цариград својим амбасадама. Догађа се да и ти њихови извештаји нису у потпуној или у обичној сагласности са извештајима њихових консула. И дан дањи у Цариграду су неки извештаји једнога рускога генералнога консула из Маћедоније предмет за подсмевање у дипломатским круговима због њихове нетачности. Отуда једна нова сметња правилноме раду.

Чете бугарске, грчке, српске и турске царују од Охрида до Сереза, од Солуна до Пчиње. У Костурскоме крају грчке чете су опустошиле сва села ексархијски, око Сереза присталице Бугара бивају истребљиване као дивља зверад. Из Бугарске је за један месец дана само било послано у велески и прилепски крај око 280 четника са остатком од најбољих војвода Алабаком, Ацевим, Наумовим, Николовим, међу којима је било доста бугарских војника из софијскога и пловдивскога гарнизона са неколико официра бугарских. Ова је чета била намењана уништавању српских чета у велескоме и прилепскоме крају, који су готово очишћени од бугарских четника. Чета је та страдала, турска ју је војска уништила. Једна српска чета од 32 човека, која се упутила преко Гњилана у Пореч нашла је себи смрт од турске војске. У скопаљској Црној Гори и око села Никодима у велеској кази, било је такође сукоба најпре између српских и бугарских чета, а после између њих и турске војске. У Охридској околини и преспанској кази турске чете мећу све хришћане под нож. У гостиварској кази арнаутске чете чине највећа насиља над словенским живљем Круна свега овога је ово: једна бугарска чета у селу Гирецнику (драмска каза) покушала је да ухвати команданта енглескога сектора, енглескога пуковника Стата, и одведе собом у гору. Пуковник је двојицу убио, једног ранио, сам добио две лаке ране —, да му *турска војска* није притекла у помоћ њега би чета бугарска сигурно савладала и одвела у гору. Од почетка 1904 године па до краја 1906 године пало је, по једној бугарској статистици 2677 ексархиста од руке било Срба

било Грка било муслимана. Кад се помисли колико је морало пасти Срба, Грка и Турака од бугарске руке; кад се томе доба колико је пало Срба и Грка од муслиманске руке; и колико је пало турских војника у сукобима са четама онда се може замислити какво је стање у Маћедонији и Старој Србији. По статистици турској било је од марта 1906 до јуна 1907 године сукоба: са бугарским четама 74 у којима је погинуло 291 четника; са грчким четама било је 46 сукоба погинуло 218 четника; са српским четама 13 у којима погинуло 47 четника. У последњој плавој књизи сабрана је статистика убијстава за последњих шест месеца која су вршиле бугарске. грчке и српске чете. „Убијства и свирепости извршени од њих сасвим ишчезавају, бацају у засенак свирепости које су починили Турци за то исто време“, вели се на једноме месту.

Једино финансије маћедонске као да сад стоје боље него што су стојале до сада. Озбиљан рад и оштрина међународне финансијске контроле чини те ће и порески и сви остали новчани послови у реформној области ићи све на боље. Вршећи честу контролу над порезницима и финансијским чиновницима, кажњавајући их често за најмање неуредности, међународни су делегати учинили да приходи бивају већи. У месецу мају ове године прикупљено је више пореза за 800.000 динара него ли у месецу мају 1906 године. — Расходи у месецу јуну о. г. износили су 221.000 турских лира, која је утрошена на потребе војених власти (161.900) а остало на потребе грађанских власти. Приходи су били 124.900. Према томе је био мањак од 97.000 турских лира. Дефицит је, на основу члана 6 протокола европских амбасадора у Цариграду о повећању увозне царине на страну робу у Турску, одмах и попуњен из касе „Државних Дугова“ из Цариграда.

После вијећа између барона Ерентала и Титонија у Дезију, објављено је из Рима и Беча да се у Маћедонији стање сматра боље него што је досад било, и да ће се одржати status quo. Готово то исто је изјавио већ у

два маха и енглески министар за спољне послове, Греј, додавши да Енглеска неће излазити из европскога концерта, а да ће настојавати да се реформе прошире, а нарочито приведу у дело судске реформе. Изјава Едуарда Греја, против које је донекле протестовао „Балкански Комитет" у Лондону, казује да се Маћедонији неће дати аутономија, али да се неће допустити ни какво било насилно решење Маћедонскога Питања све донде, докле се силе не увере да се друкчије не може радити. У речима има чак и једна претња балканским народима.

По уверењу свих заинтересованих и незаинтересованих највише су зала починиле грчке чете по Маћедонији. Грчке чете су отворено прелазиле границу грчкотурску под вођством официра грчке редовне војске. Непрестане жалбе су изазвале Порту да упути једну по форми оштру ноту атинскоме кабинету тражећи да се пресече свако даље прелажење и потпору грчким четама у Маћедонији. После турске ноте чињене су представке и од великих сила у Атини. Грчка влада је, као и до сада, одговарала да она нема везе са четама грчким, да им је ометала прелазак, али да су грчке чете само реакција противу рада бугарских чета, које су у месецу маја ове године побиле око 60 душа Грка у Маћедонији.

Турској су све Велике Силе одобриле поступак са нотом грчкој влади и изјавили своје задовољство. Неколико дана после тога Турска је послала истим тим силама једну ноту у којој је изјавила да неће примити никакве нове судске реформе. Једновремено са тим Султан је објавио установу среских и примирних судова у целоме своме царству. Стара турска тактика, која јој није никада радикално помагала. Под притиском је попуштала, а форму је пред Муслиманима сачувала. Тако ће бити и сада. За кратко ће бити готов аустро-руски предлог за судску реформу у вилајетима битољскоме, солунскоме и делу косовског вилајета. Докле он ступи на снагу дотле ће још проћи времена.

Докле се од стране Великих Сила ради ипак нешто за побољшања стања хришћанскога становништва у Маћедонији, дотле се не води ни мало рачуна о Србима у Старој Србији. На представке чињене од стране Србијине у Цариграду одговарано је увек или установљавањем комисија, или изашиљањем војске у санџаке пећки и призренски где се највише зулуми чини; чињен је само почетак, а никад и свршетак. После одласка комисија и војске Срби су још више гоњени. Арнаути, и званични и незванични, требили су их. То настављају и данас. Па и то им није довољно. Нешто просвећени Арбанаси су сад устали да споре Србину право на Ст. Србију, а осталима на део Маћедоније. Уредник бриселскога рбанаског листа „Албаније“, Дервиш Хима, поднео је хашкој конференцији један меморандум у коме тражи аутономију Албаније и у њој албански језик, доказујућк да су Арнаути и Арбанаси миран, културан иарод, жедан науке и просвете. 1,500.000 Арбанаса у вилајетима јањинскоме, скадарскоме, битољскоме и косовскоме. имају права, вели, да траже автономну управу. Сличне изјаве су давали Кемал-беј у Атини, принц Гика у Букурешту, и многи школовани Арнаути у Италији. Једна аутономна Арбанија биће највећа препрека балканским тежњама, кажу сви претенденти на управу Арбаније.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Grégoire Yakschitch, docteur de l'Université de Paris: *L'Europe et la Résurrection de la Serbie* (1804—1834), avec une préface de M. Émile Haumant. Paris, Hachette. 1907. 530 p. in 8°. [Гргур Јакшић, доктор Париског Универзитета: *Европа и Васкрс Србије* (1804—1834), с предговором Г. Е. Омана. Париз, Ашетова књижара. 1907, 530 стр., in 8°].

(2.)

Уз Прокеш-Остеново дело *Geschichte des Abfals der Griechen* (2 св.), иду као прилози *четири свеске докумената,* које износе укупно на хиљаду и пет стотина страна компактног текста. То је најбогатија збирка докумената европске политике према Турској за време Грчког Устанка. Због важности и поверљивог карактера тих докумената, Прокеш-Остеново дело имало је врло занимљиву судбину: одштампани екземплари стајали су дуго година под кључем и угледали су света тек 1867 год. Тада су штампане и последње две свеске. Ову важну збирку докумената писац није смео *не знати*. Пре свега, та би га збирка спасла једне неприлике: он не би наводио као *неиздате* документе који су већ давно *штампани!*

Затим у тој великој збирци нота, инструкција, мемоара, декларација, писама, и т. д., у којима се огледа руско-турски спор и гледиште главних европских држава на њега, налази се, наравно, спомен и о Србији и о њеном положају у томе заплету.

Код Г. J. тај је заплет изнесен фрагментарно; он је магловито или слабо илустрован документима и то по мемоарима не од велике вредности. Због тога код њега нећете наћи ни помена о најистакнутијим моментима полемике између Русије и Порте о Србији.

Тако у декембру 1827 Порта је издала један апел упућен ајанима, искупљеним у Цариграду, у коме се говори о руско-турским односима и о „екстравагантним" захтевима руским односно Србије. Код Г. J. о томе — ни помена. О Србији се говори опширно у манифесту рускога цара од 14 априла 1828 као и у Портином одговору од 4 јуна, у коме она одбија руске оптужбе односно Срба. Без сумње требало је да ова јавна полемика између Порте и Русије о Србији нађе места у делу Г. J. Сва се та акта налазе у Прокеш-Остену, (Beil. III. 216—230, 280—294). Ограниченим пак библиографским знањем писац није поменуте празнине попунио с друге стране, јер се та акта налазе и у Lesure-ову *Annuaire Historique* за 1827 и 1828 год. У Прокеш-Остену, Beil. IV, стр. 46, налази се врло важно писмо генерала Дибића од 17 фебруара 1829, упућено генер. Ланжерону о положају Србије у рату између Русије и Порте, итд.

Рекли смо да је писац пропустио читаве свеске *Зборника Руск. Имп. Истор. Друштва.* Наравно, ми не можемо овде анализирати пропуштене свеске те велике колекције са гледишта српске новије историје. Узимамо само свеску 89.

На стр. 97—113, налазе се упутства које је цар Александар I издао грофу Толстоју 14 септембра 1807, кога је био наименовао послаником на француском двору. Позната је ствар да су миром у Тилзиту Наполеон I и Александар постали савезници и да је европска политика пала под њихову хегемонију. Знати што свестраније положај Србије у томе најважнијем обрту европске политике у време Првога Устанка, то је на првом месту дужност писца који нам пружа дело *Европа и Васкрс Србије.* Да је Г. J. проучио поменути документ, он би

напипао на врло важне податке. Трећа тачка у инструкцијама говори о Србији и носи заглавље: *L'érection de la Servie, soit en Principauté à l'instar de la Moldavie et de la Valachie, soit avec tel autre gouvernement qui sera plus compatible avec le caractère et les moeurs de cette nation.*

Ми ћемо овде на брзу руку дати превод тога места. „После свију доказа оданости, које је Србија дала Русији, и у очајном положају у који је запала према Порти, ја не бих себи никад опростио да апсолутно оставим тај народ његовој судбини; и кад би, по несрећи, било неизбежно да се врати под власт Турака, требало би добити од њих најсвечанију обавезу да са свим заборавe прошлост и да не окривљују Србе, под ма каквим изговором, за оно што је прошло. Откривајући Наполеону симпатије, које имам за Србе, ви ћете му ставити до знања, у исто време, да ја рачунам доста на његово пријатељство и да не сумњам да ће он усвојити жеље, које ћете му ви открити у овоме погледу, и то у толико више што ће се у околностима о којима сам ја имао прилике да говорим моћи извући највећа корист из тог храброг и ратоборног народа...“ Даље се говори о томе, како Толстој да стави sur le tapis како ово питање тако и остала, нт.д.

На стр. 363 поменуте свеске *Зборника,* налази се писмо Румјанцова Толстоју, од 11 јануара 1808, у коме се говори о мисији коју је владика Аксентије имао у Србији крајем 1807 године, и о томе покушају Портином да се погоди непосредно са Србима. Тим подацима Г. Ј. је могао боље да расветли ову целу мисију, и положај Србије у то време према Русији и Француској.

И то нису једине стране у тексту зборника на којима се говори о Србији.

Увод у ову свеску зборника исто је тако богат подацима за општу европску политику у време Наполеона I-ог и Александра I. На стр. XLVIII, Н. К. Шилдер говори о „фантастичном пројекту преустројства у Европи“, који је израдио у време Тилзитског мира барон Харден-

берг, који се тицао поделе Турске. Како је Г. J. изоставио Харденбергове мемоаре, он би бар ту нашао на тај план, по коме би Србија, Босна, Далмација и Мала Влашка припале Аустрији, план који је, несумњиво, требало поменути.

Ми смо споменули да Г. J. није проучио с довољном пажњом ни *Споменике* Српске Краљевске Академије.

Место да по *Споменику* XXI, по изводима из неких необјављених докумената, које је Ис. Стојановић унео у састав *Карађорђева Смрт (Преодница Историје Света*, стр. 119),[1] и по др. оцрта односе између Милоша и Карађорђа, Г. J., говорећи о Карађорђевој смрти говори у фразама које не иду у прилог књизи са озбиљним претензијама. Место тога боље би урадио да је обратио пажњу на тачност факата на томе месту.

У *Споменику* XXII, Г. J. је могао наћи занимљиве податке о стању у Србији за време првих месеци Сулејманпашине управе и комбиновати их са сличним подацима који се налазе у В. М. Г. Медаковића *(Први Српски Устанак* (стр. 83—86)) у једном писму од 28 маја 1814 год. итд.

Тако је писац обишао масу занимљивих података у *Споменику* XXXIV, итд.

Пажљивим проучавањем разних свезака *Споменика*, попунио би не само многе празнине, већ би избегао и грешке.

На стр. 346 нпр. Г. J. говори о раду Проте Матије у Бечу и наводи по његовим *Мемоарима* шта му је одговорено у једној важној прилици од стране високих руских чиновника. „Le 4 juin, il [Прота Матија] eut un entretien avec Boulgakof. Il l'informa que les Serbes lutteaient constamment contre les Turcs et qu'ils étaient toujours victorieux. „Je le sais, lui répondit le diplomate russe; mais faites ce qu'on vous a dit en premier lieu..., les Turcs s'ar-

[1] У прошлој свесци *Књижевног Гласника*, стр. 557 стоји погрешно: „Сем мањих збирака као што су *Кнез Милош у Писмима*, писма у *Преодници Историје Света*...“, треба „Сем мањих збирака као што су писма *Кнез Милош у Писмима*. и мањих састава као што је Карађорђева Смрт у *Преодници Историје Света*...“

rêter ut et l'Empereur prendra soin de tout: *il a écrit*.... Курсивом Г. J. је хтео да истакне важност ових испрекиданих речи руског дипломате и пише у примедби: les lacunes de trouvent dans le texte même de Nenadovitch, т. ј. те се празнине налазе у самоме тексту Ненадовићеву. И заиста та је празнина у Протиним белешкама за жаљење, пошто је ту изглашен важан корак, који је Русија учинила у корист српскога народа. Ради карактеристике површности рада пишчева ми ћемо навести цело место из Проте Матије:

„*19 маја*, код Булгакова, сказал приди завтра *граф*[1] хоћчет с вам говорит.

20 маја, отиђем и сказал, днес неможно а чрез 3 дни придите.

23 маја, по утру. *Граф:* „Что ново?“ — Ја сказал как Серби бијутсја непрестано и всегда Турке побеждајут и проч. — Јето знају, но ви делајте что вам первеје сказано — — — они будут престат, а император имејет о том попеченије, да, и писал — — —.[2]“

То је пасаж из *Мемоара* Проте Матије, који је писац горе резумирао. Као што се види из тога пасажа Прота је водио тај разговор с неким другим, кога Прота Матија назива *графом, а не с Булгаковом*, као што Г. J. тврди. Александар Јаковљевић Булгаков само је пријављивао Проту *графу* Неселроду и *графу* Каподистрији[3], и горњи разговор Прота је водио с једним од те двојице.

После ове дисгресије да се вратимо на непотпуност библиографије. *У Споменику* XXX објављено је неколико

[1] Курсив је наш.

[2] Прота Матија, Мемоари, стр. 246.

[3] За ово види још *Мемоаре* стр. 214: „4 *априла* 1815 одем Булгакову у канцеларију; *он од графа изиде*, и повеселим гледом... 5 *апр.* одем Булгакову: и гроф изиђе на поље. Он: ето ја [illegible] *графу* а ви подождите. 8 *апр.* одем Булгакову, но он опет каже: подождите, неможно [illegible] бити? Итд.

докумената под насловом „Из Архиве Исидора Стојановића“. Међу тим документима је и писмо Проте Матије Александру Карађорђевићу од 3 марта 1846. У томе писму Прота је испричао многе дотле непознате детаље свога рада у Бечу и између осталога последње поруке које је добио тамо од руских дипломата. Да је Г. Ј. то писмо било познато, он је могао лепо попунити празнину у *Мемоарима*. „Государ Император, пише Прота Матија да му је рекао Каподистрија, и тепер да и последњи раз писал нашему посланику у Цариград да преда ноту султану, что би престал оружаноју рукoју на Сербију наступат, в' противном случају, то посланик будет писат генералу Бенигсену у Бесарабију, који ће имати заповест од Государа Императора да с 40.000 војске на Дунај ступа, а безсумнено султан ће пристати и мир дат...“ У томе истоме писму, Г. Ј. би нашао још и других *врло занимљивих* података о раду емиграције у 1814—1815 год.

На стр. 400. писац тврди да се Строганов, руски посланик у Цариграду, није одазвао Милошевом позиву да састави пројект народне молбе. То је апсолутно нетачно. Још 29 јуна 1820, Строганов је послао Милошу тражени пројект са врло опширним инструкцијама, које читалац може наћи у *Споменику* XXXVII, стр. 152—156.

На стр. 382 говорећи о пресији, коју је 1815 године вршила Русија у Цариграду у корист српских устаника, писац наводи као извор чланке Ч. Мијатовића у *Трговинском Гласнику* за 1904 место да се позове на документе које је исти писац објавио у *Споменику* XXXIX!. итд.

За илустрацију пишчева недовољна документисања, ово је довољно. Изван сумње је да се овако што не сме догодити у делу, које има научне претензије и у коме се пребацује делима Л. Ранкеа и Н. Попова сиромаштво информација и недовољно познавање српских извора!... Једна историјска студија мора да представља критички обрађену целину штампаних докумената, који улазе у њен оквир.

То у осталом и Г. Ј. зна: зато је и казао у уводу да је прегледао „све документе српскога порекла и све

докуменге странога порекла“, који су изашли пре његова дела.

Пре него што оставимо пппчеву библиографију, да се осврнемо на њену класификацију.

Своје штампане изворе Г. Ј. је поделио у две групе: *documents publiés* и *ouvrages divers*, т. ј. на документе и на дела. Кад је дошло да поједине књиге распореди он је начинио праву збрку. Тако је у *документе* ушао *Устанак Србски од 1806—1810* (Нови Сад, 1866), док је Баталакина *Историја Српског Устанка* ушла у *дела*. Поменути састав *Устанак Србски* изашао је анонимно и Г. Ј. у својој библиографској необавештености ставио га је под име *Љ. П. Ненадовића!* Међутим дотичну је књигу израдио *М. Медаковић* по Дубровину![1] Чак и материјално писац није поређао књиге као што треба. Та библиографија овако почиње: Љ. П. Ненадовић. Нил Попов, па опет Љ. П. Ненадовић! У опште ми упућујемо читаоца на само дело да види ту класификацију извора. Она је заиста врло занимљива. У исто време нека читалац узме бар једну свеску *Историје Света* од Лависа и Рамбоа, па ће видети како се библиографски класификују извори, шта долази у документе а шта не.

У документа под бр. 17 писац је ставио као pendant нарочиту серију: „документи или резиме докумената“. Али шта је управо ушло у ту рубрику тешко је знати јер Г. Ј. наводи: *Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія*, *Revue Historique*, *Рус. Вѣстникъ*, *Српски Књижевни Гласник*, и т.д.

Од једног читаоца, који се бави српском историјом може се још тражити да зна каква је грађа објављена у том и том *Споменику* или *Гласнику Срп. Уч. Друштва*, али се ни од кога не може тражити да зна садржину *Руског Архива* за 1878 год., *Руске Старине* за 1892 год., или *Revue du droit internationale et de la législation comparée* за 1877 год.!

[1] Сербскій Вопросъ въ царствованіе Имп. Александра I (Рус. Вѣстникъ за 1863)

Да смо у праву навешћемо као пример самога Г. J. Он нам наводи у својој библиографији LXXII св. *Зборника Руск. Имп. Ист. Друштва*, у тексту наводи опет тај зборник, св. 72. Међутим у томе се зборнику не налази грађа коју је он био рад цитирати, нити се у опште служио зборником св. 72. У том је зборнику *Дипломатическая переписка прусскаго короля Фридриха II съ гр. Сольмсонъ*! Ова преписка пак нема никакве везе са Карађорђевим и Милошевим Устанком. Кад дакле сам Г. J. као специјалиста није могао то приметити, онда се још мање може тражити од читалачке публике да она разуме такве индикације. Грађу коју је писац горе наводио налази се у 77 зборнику!

Неодложно је дакле било потребно да писац посвети читаоца бар у библиографији у важан део своје грађе којом се служио, да каже *име писаца и наслове наведених чланака или докумената*, место анонимних индикација као што су: *Српски Књижевни Гласник*, *Руски Весник*, итд. Такав појав неда се довољно осудити, јер је за читаоца од особите важности да зна шта писац наводи у потврду свога тврђења у тексту. Без тога библиографија не би имала свој raison d'être.

Најзад, ако читалац потражи дотичне часописе или зборнике, онда ће видети да и ту владају непречишћени појмови о класификацији и о захтевима, које треба писац да испуни у својој библиографији.

Ту је под „documents ou resumé des documents" писац помешао документе, расправе, чланке па и *приказе*! Jасно је пак да је све оно што је заиста документ требало да уђе као pendant под документе, а омање расправе, чланци и прикази као pendant уз дела.

Овако је Г. J. у очима необавештених читалаца продужио дискретно листу — докумената! Место тога боље да је у документе ставио *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, којим се служио, а кога нема у библиографији; исто тако и *Споменик* XIV, који наводи у тексту стр. 34. Само да напоменемо да је ту погрешно

означено да је у томе Споменику Повесница Ант. Протића, већ причање П. Јокића! Једном речи библиографија Г. J. је оно што Французи зову trompe l'œil bibliographique!

*

Факат што је писац игнорисао или што није знао многе издате документе, могао би се једино тако правдати, да је он попунио те празнине неиздатом грађом, која по интересу и важности не би уступала издатој. Међутим сиромаштину пишчеве библиографије далеко надмаша сиромаштина неиздате грађе, којом је располагао. Ту је демонстрација још лакша, јер се може представити бројевима.

Кад се прегледа по примедбама *неиздата грађа* којом се Г. J. служио излази да је употребио: четири мемоара и на педесет разних докумената. Они који се баве студијама на основу архивских истраживања знаће да је потребно стотинама и хиљадама докумената па да један рад добије обележје архивског рада. Према томе апсолутно је нетачно пишчево тврђење (*Avant-propos*, стр. VIII), које смо навели раније, да је у Архиву *Мин. Иностраних Дела* пронашао „*много* важних и неиздатих докумената", као и тврђење да је у архиву *Пољске Библиотеке* такође у Паризу „открио" „*велики број* дипломатских докумената", јер кад се оба *велика броја* саберу излази 50 + 4 = 54!

Како писац преувеличава своје проналаске — изнећемо конкретан пример. Из *Пољске Библиотеке* он је навео три мемоара и шест докумената, и то је тај „велики број дипломатских докумената!"

Међутим горе наведени бројеви неиздатих докумената у самој су ствари *још мањи:* јер има докумената, које писац наводи као неиздате, а који су давно познати! То је дошло услед већ помснутог незнања библиографије предмета о коме се пише. Ми ћемо узети за пример документе „откривене" у Пољској Библиотеци

На стр. 442 писац наводи у другој примедби: *Protestation remise au protocole de la conférence du 1/13 octobre 1825* и упућује читаоца на *Bibliothèque Polonaise* у Паризу. Међутим није нужно ићи тамо, јер је тај акт штампан у Прокеш-Остена, Beilagen, св. II, стр. 228.

На стр. 448—449, писац наводи *Copie d'une dépêche aux représentants de l'Empereur près les cours de Vienne, de Paris, de Berlin en date de Saint-Pétersbourg, le 29 mars 1826*, и упућује опет на *Bibliothèque Polonaise*. Међутим и тај се акт налази у Прокеш-Остена (Beilagen, II, стр. 246—254).

Према овоме *„велики број"* докумената откривених у Пољској Библиотеци би био: 3 мемоара и 4 документа. Ако се узме да су ови мемоари били познати одавно у врло опширним одломцима — што је и писцу познато — онда је *„велики број"* докумената сведен на — 4 (четири) документа!

Дакле писац није био тако срећне руке у Пољској Библиотеци као што је представљао.

Исти је случај и са документима пронађеним у архиви Мин. Ин. Дела, јер је и из те архиве Г. J. наводио као неиздате документе који су такође давно познати. Пројект уговора о савезу између Србије и Грчке, писац наводи (стр. 421) као неиздат документ, међутим тај је акт издао секретар Хетерије Филимон у своме делу о Грчком Устанку, које се налази и у библиографији Г. J.! Мемоар о Пазван-Оглу превео је Јелавић у *Гласнику Земаљ. Музеја*. За потврду навођења издатих докумената као неиздатих узећу још један пример из самога писца. На стр. 86 и 89. он наводи једно исто писмо, од 3/15 феб. 1806. На једном месту га наводи као *нештампан* документ, на другом као *штампан* у Голубици V. И то је последње тачно.

Што писац не наводи нашу збирку *Исписа из Париских Архива* — а показује као што ћемо видети велику љубав према нашим чланцима, и ако их анонимно

наводи, то само показује његову објективност као историка.

Као што има празнина у познавању издатих докумената тако има много празнина које је писац могао врло лако попунити пажљивијим прегледањем париских архива. Нама није намера да овде указујемо на те празнине. Свакоме се може десити да превиди по неки документ. Главно је да их је Г. Ј. превиђао, у повећем броју. Навешћемо само један пример на који нас је навео сам писац.

На стр. 444 говорећи о Чарапићевој буни он чини претпоставке о садржини бунтовничке прокламације, по писму Милошевом Васи Поповићу и по Кунйберту (Le docteur Cunibert affirme cependant que dans ces proclamations Miloch était accusé de n'avoir pa su profiter des circonstances favorables pour augmenter les droits de la Serbie: que sa tête y était mise au prix de 50.000 ducats, celles de ses frères à 20.000: enfin, celle de Sima Paschtrmats, un des intimes de Miloch et l'assassin de l'archevêque Nikchitch... etc.). Све је то непотребно. Цела се та прокламација налази у Архиви Мин. Ин. Дела у Паризу (*Turquie*, Cor. Pol., 242 fol. 281.

Да исправимо још једну грешку у горњем наводу односно те прокламације. Са свим је нетачно да је Сима Паштрмац био један од убица Мелентија Никшића. То је Г. Ј. просто измислио. Писца би спасао од те погрешке *Поменик* М. Ђ. Милићевића, кога такође нема у библиографији.

* * *

Г. Ј. је тврдио у уводу, као што смо видели, да код њега нема *ниједног тврђења*, које није у стању да поткрепи *непобитним текстом*. Без сумње после овога и читалац већ то прима са скептицизмом. И заиста то је тврђење исто толико истинито колико и оно да је писац проучио све документе српскога и странога порекла и да је пронашао велику грађу у Париским архивима.

Пре свега ниједан озбиљан аутор неће тврдити да у његову делу нема ниједног погрешног тврђења; тако што

могу рећи само дилетанти и почетници у науци. Претпоставља се увек да је писац учинио све да избегне погрешке; у томе погледу уводи су у делима врло дискретни и обазриви, јер и у науци као и у свему другом човек наилази често на велика изненађења. Главно је да се савесним радом она што више избегну.

Г. Ј. као писац има једну врло рђаву особину, а она је: одсуство осећања за тачност. Већ прве стране његова дела изазивају код обавештеног читаоца неизвесност, застајкивање и забуну.

Велико је било наше изненађење, кад смо у књизи Г. Ј. прочитали, стр. 348, да је сабор у Такову, на коме је Милош позвао Србе на устанак био *13/25 априла 1815*! Међутим свакоме је познато да је то било 11/23 априла.

Исто је тако неочекивано тврђење, стр. 378, да је Карађорђе, побегавши из Бесарабије, дошао на Дунав почетком *јуна* 1817 по нов. календару и да је убијен *24-ог истог месеца* (по новом)! То се исто тврди на стр. 365! Међутим до данас се знало да је Карађорђе погинуо ноћу између 13 и 14 јула по староме календару.

На стр. 380, Г. Ј. тврди да је Милош проглашен наследним кнезом почетком новембра 1817, међутим то је било 18 новембра.

Кад један писац, који пише *специјалну студију* о Карађорђу и Милошу, даје *у два маха погрешно датум Карађорђеве смрти, кад даје нетачно датум сабора у Такову* на коме је Милош позвао народ против Турака, кад даје *погрешно датум проклламовања Милошева за наследног кнеза,* и кад све те погрешке чини на *оним баш местима где је излагање тих факата*, онда су то неоспорни докази: прво да се писац није сродио са својим предметом, и, друго, да нема осећаја за тачност. И заиста у делу Г. Ј. од прве до последње стране нетачности се нижу у најразноврснијим облицима.

(наставиће се)

Др. Мих. Гавриловић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Писци и Књиге II. — Изишла је друга свеска *Писци и Књиге* од Јована Скерлића. (8°, стр. 158; цена 2 динара). У овој свесци су четири овеће књижевне студије, о Миловану Ђ. Глишићу, Лази К. Лазаревићу, Јанку Веселиновићу и Светолику Ранковићу, о четворици приповедача из Србије, који су управо и створили сеоску приповетку у српској књижевности. Студија о Миловану Ђ. Глишићу изишла је прво у *Српском Књижевном Гласнику*, за 1905 годину, књига XIV. Студија о Лази К. Лазаревићу штампано је прво у *Savremeniku*, летопису Друштва Хрватских Књижевника, за 1906 (књига II, свеска V), а одатле прештампана у *Српском Књижевном Гласнику* за 1906, књига XVII. Студија о Јанку М. Веселиновићу појавила се прво у *Летопису Матице Српске*, за 1907, књига 242. Биографско-књижевни чланак о Светолику Ранковићу изишао је 1904 године, као предговор *Сликама из живота* од истога писца, које је издала Српска Књижевна Задруга као 91 своју књигу. Д.

Југословенска Библиотека. — Као четврта књига Југословенске Библботеке, изишла је једна од најбољих приповедака Борисава Станковићу *Покојникова жена*, која је прво изишла у *Колу* 1901 године, а одатле ушла у збирку *Стари Дани*, коју је 1902 издала Српска Књижевна Задруга. Пред приповетком је и предговор Г. Живојина О. Дачића, где је биографија, преглед и оцена рада приповедачева. Д.

Етнологија. — Г. Др. Тихомир Р. Ђорђевић превео је на српски једно цењено стручно дело *Völkerkunde*, од

одличног немачког етнолога Др. Хајнриха Шурца. Превод, под насловом *Етнологија*, изишао је као 122 издање Задужбине Илије М Коларца (Београд, 1907, 8°, стр. 220, цена 4 динара). Књига је подељена на три дела. У првом делу „Основи Етнологије“, излажу се основи физичке антропологије, антропогеографија и језик. У другом делу, „Упоредна етнологија“, у засебним главама говори се о друштву, економији, култури, материјалној и духовној. У трећем делу, „Народи на земљи“, реч је о свима народима на земљиној кугли. Најзад долази практично „Упутство за самосталан рад у области Етнологије“. У тексту се налазе још и 34 слике. Ово дело, богато садржајем, схваћено и израђено у чисто научном духу, јасно и прегледно излагано, добро ће доћи не само стручњацима но и свима образованим људима који треба да буду упознати са последњим резултатима етнологије, те младе, али врло важне науке. Н.

Змајеве „Снохватице“. — У моме чланку „О Змајевим Снохватицама“, који је недавно изишао у овом часопису, спомиње се на једном месту, у другом писму Змајевом, критика „Богдановића — Румљанина“. Та је критика изишла у новосадском „Бранику“ за 1896 годину, а писао ју је Г. Петар Богдановић, тада студенат лајпцишког универзитета, данас гимназијски професор на Цетињу. Немајући при руци састава Г. Богдановића, ја сам се обратио Г. Богдановићу на Цетиње, са молбом да ме обавести са основним мислима своје критике. Г. Богдановић ми је одговорио да је у свом чланку рекао у овом смислу: „Змај је покушао да пише народне песме. — Снохватице су експеримент старога поете; чудан, ћудљив експериманат старца; акорди на некаквом инструменту у који није дотле свирао. Осуђује тај експериментат, *као кад би виртуоз-виолиниста хтео гудети уз гусле...*“ Писмо Г. Богдановића стигло је касно, стога се његова садржина није могла унети у текст чланка. Но како се Змај у својим писмима дотиче тога састава, то саопштавамо накнадно његове основне мисли.

J. Максимовић.

Бугарска и Источна Румелија, њихов међународни, државно-правни и политички положај од 1876—1887 године, Гојко Павловић, Београд, 1907. — На српскоме

језику ово је прва књига о међународноме положају Бугарске и Источне Румелије за десет година њене полусамосталности. И ако писац није имао на расположењу сву литературу о овоме питању, нарочиту бугарску, ипак је у овој књизи дат добар и доста потпун извод о Бугарској и Источној Румелији од 1887 године. Оцене о људима који су узели учешћа у пловдивскоме догађају и збацивању првога бугарскога кнеза, Александра Батемберга, нису тачне; писац их је примио од других, готове, и то баш од оних који су писали са већом или мањом пристрашношћу о људима и догађајима у Бугарској од 1885 до 1887 године. Ова књига нема актуалне важности; она је више од ретроспективнога интереса. Да је Г. Павловић узео на себе тежи посао и приказао нам што подробније државно-правни, политички и међународни положај Бугарске од 1876 године до наших дана, и Источне Румелије од 1885 до данас, од много би већега интереса било за српске читаоце, за које у овој најновијој историји Бугарске има много поуке.

J. M. J.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА И ЛИСТОВА.

Две румунске књиге о Румунима у Босни и Херцеговини. — У „Hrvatskoj Smotri", књига III, свезак III, IV и V, одговорно је Г. Т. Филипеску на наш реферат о његовој књизи „Coloniile române din Bosnia", који је изашао у „Српском Књижевном Гласнику", књ. XVIII, св. 5—9, под насловом „Две румунске књиге о Румунима у Босни и Херцеговини". Како у одговору Г. Филипска нема ничега чиме би се побијало наше мишљење о његовој књизи; како је у место тога унесено пуно личних грдњи, увреда, извртања и подметања, које никако нису дозвољене; како има незналачких, и апсурдних тврђења (н. пр. „да је јунак Хајдук Вељко из румунског села *Подгорца*, сада *Бољевац* назван"! У овој једној реченици има толико погрешака колико је речи у њој); како се из целог његовог писања види само дивља мржња према српском народу, које у науци не сме бити, па ма из каквих разлога потицала; како Г. Филипску нема ничега заједничког са науком, а његов одговор стоји испод сваке озбиљне дискусије, — ми се са њиме и не можемо ни упуштати у даљи разговор.

Т. Р. Ђорђевић.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — Скуп Академије философских наука 3 септембра 1907 год., на коме су расправе Г. Димитрија Алексијевића: „Сродство између језика словенског и јелинског“ и Г. Владана С. Јовановића: „О Гаврилу Стефановићу“ упућене на реферат Г. Др. Александру Белићу.

Скуп Академије друштвених наука 13 септембра 1907 г. 1. На основу реферата Г. Г. Љубомира Јовановића и Др. Станоја Станојевића примљена је за „Глас“ II разреда; расправа Г. Божидара Прокића: „Постанак једне словенске царевине у Маћедонији у X веку“. 2. Према реферату Г. Др. Станоја Станојевића одлучено је: а) да се прилози за српску историју од Г. Рад. Грујића: „Три писма ћесара Леополда I цариградским патријарсима“, „Грађа за историју Срба под Аустро-Угарском, у доба пећског патријарха Арсенија III Чарнојевића“, „Односи светогорских манастира са митрополитима карловачким“, „Прилози за историју сеобе Срба у Русију“, „Седам писама пећског патријарха Василија Бркића“ и „Неколико докумената за српску историју“ — упуте Одбору за Историјски Зборник; б) да се „Неколико записа из новијега времена“ Г. Др. Јована Х. Васиљевића штампају у „Споменику“ II разреда; в) да се расправа Г. Др. Николе Вулића: „Monumentum Ancyranum“ штампа у „Гласу“ II разреда; г) да се „Један српски родослов“ од Г. Владимира Ћоровића упути на употребу Одбору за Историјски Зборник; д) да се спис Г. Владимира Ћоровића: „О другом доласку Христовом“ штампа у „Споменику“ II разреда. 3. Рукопис дописника Г. Димитрија Руварца: „Писма Максима Суварова, руско-српског учитеља, и митрополита Мојсија Петровића“ примљен је за „Споменик“ II разреда. 4. „Нови подаци за српску историју“ од Г. Др. Алексе Илића упућени су на оцену Г. Јовану Н. Томићу. 5. Спис Г. Др. Жарка Миладиновића: „Монографија о односају државе и самоуправе“ упућен је на оцену дописницима Г. Г. Слободану Јовановићу и Живојину Перићу.

Скуп Председништва Академије 27 септембра 1907: 1. Према писму Одбора за задужбину Николе Ј. Мариновића од 17 септембра ове године, број 437, одлучено је, да се објави стечај за овогодишњу награду из ове задужбине. Према овоме стечају, овогодишња награда је 480 динара у злату; а њоме ће се наградити један поетски

спис с моралном и патриотском тенденцијом, који је написан чистим српским језиком а одликује се лепотом слога и садржаја. Списе за награду треба поднети Академији Наука најдаље до 1 маја 1908 године. 2. Прочитан је извештај академика Г. Др. Владана Ђорђевића о исписима из бечког архива. Уз извештај, Г. Ђорђевић подноси Академији шест великих свезака и у њима седам стотина докумената, који се тичу српске историје од 1804—1815 закључно, па је одлучено, да се све ово достави Академији друштвених наука.

Скуп Председништва 8 октобра 1907 г.: 1. Секретар саопштава, да је на расписани стечај за овогодишњу награду из задужбине Димитрија Стаменковића, Академија добила осам списа од седморице писаца, и то: а) Константина Ђ. Поп-Малића: „Екскурзија; живот у поступку“; б) Светозара Средановића: „Систематичко учење о чувању здрављу“; в) „Отаџбина“; г) Риста Т. Пророковића-Невесињца: „Гласиначка година“ и „Примјери чојества, патриотизма и јунаштва“; д) Ђорђа Јанића: „О раду и вредноћи“; ђ) Живојина О. Дачића: „Просте Приче“; е) „Шта ћемо, и како ћемо“, — па предлаже, да се одреде референти за оцену ових списа. Одлучено: да г. Др. Милан Јовановић Батут оцени спис „Систематичко учење о чувању здравља“, Г. Др. Бранислав Петронијевић спис „Отаџбина“, а Г. Г. Живојин П. Симић и Момчило Иванић остале списе. 2. Утврђен је нацрт правила о руковању задужбином Др. Николе Крстића, и одлучено да се исти изнесе на одобрење пред целокупну Академију. М.

Народна Библиотека у Београду у 1906 години. — Српска Краљевска Академија издала је свој *Годишњак* за 1906 годину. У њему се налази, као и сваке године, извештај управе Народне Библиотеке у Београду. Из тога извештаја се види да је Библиотека, у току 1906 године, приновила 1845 комада књига, 62 новина, 28 писама и исправа. На крају 1906 имала је 41.360 нумера књига у 86.692 свезака, 217 штампарских првина, 592 новина, 2451 карата и слика, 916 старих и нових рукописа, 1144 писама и исправа. У читаоницама преко целе године, узето је на читања 18.094 књига, од којих 13.726 научних, а 1367 забавних. Највише се читало у месецу октобру, новембру и децембру, а најмање у јуну, јулу и

августу. Највише је читано дела српских (13.046), па после немачких (2184), француских (1895) и руских (561). По струкама највише се читали романи, приче, новеле и басне (3260), затим српски часописи (2661), дела из правних и и државних науки (1307), политички листови (1272), философска дела (1215) критике, расправе и полемика (1105), разни уџбеници (1059), историја општа (910), историја књижевности (848), поезија (846), економија и финансија 800, итд.

Од политичких листова највише је читан „Одјек„ (143 пута), затим „Самоуправа“ (91), „Трговински Гласник“ (72), „Мале Новине“ (45), итд. Од књижевних листова на првом месту долази „Српски Књижевни Гласник“ (345 пута), затим „Дело“ (262), „Отаџбина“ (170), „Нова Искра“ (104), „Коло“ (73), „Рад“ (72), „Звезда“ (70), „Јавор“ (70), „Босанска Вила“ (63), „Бранково Коло“ (57), „Матица“ (44), „Стража“ (80), „Искра“ (40), „Viепас“ (39), „Вила“ (35), „Зора“ (35), „Побратимство“ (30), итд.

Како највећи део публике која чита у Библиотеци сачињавају ђаци, то су највише читани писци уџбеника и књиге из којих се испити помажу. Највише је читан Др. Бранислав Петронијевић (267 пута), Др. Михаило Вујић (234), Стојан Новаковић (164), Милош Зечевић (137), Слободан Јовановић (87), Вук Ст. Караџић (78), Чед. Мијатовић, Љубомир Стојановић и Др. Миленко Веснић (60), Глиг. Гершић (62), Живко Милосављевић (95), Др. Љубомир Недић (91), Лука Зрнић (90), Милош Миловановић (56), Др. Милован Ђ. Миловановић (53), Милан Ђ. Милићевић (53), Ђорђе Станојевић (60), Ђура Даничић (58), Јован Ристић (56), Петар Радовановић (47), Светозар Марковић (47), Др. Ђуро Шурмин (45), Јован Авакумовић (44), итд. Од српских књижевника највише је читан Војислав Илић (58), затим Јанко Веселиновић и Јован Ст. Поповић (47), Змај Јован Јовановић (46), Бранислав Нушић (45), Стеван Сремац (43), Љубомир П. Ненадовић (42), Светолик Ранковић (32), Ђура Јакшић (30), Милорад П. Шапчанин и Петар Петровић Његош (29), Милован Ђ. Глишић (28), Бранко Радичевић (24), Лаза Костић (22), Милован Видаковић и Симо Матавуљ (20).

Од словенских научника највише је читан П. Успенски (94), Н. Чернишевски (69), руски популаризатор Маркса Зибер (44), Др. Ф. Миклошић (42), Д. И. Писарев (32). Од словенских књижевника на прво место

долази Л. Толстој (241), затим Достојевски (152), И. С. Тургењев (63), Гогољ (61), Љермонтов (52), итд.

Од страних писаца највише је читан Спенсер (170), Хекел (131), Др. Ф. Лист (126), Дренер (114), Џ. Стјуарт Мил (103), Вунт (189), Г. Брандес (77), Русо (76), Рибо (72), Лавле (65), Ренан (62), Бекл (56), Гијо (55), Дарвин и Адам Смит (47), Бен (46), Кауцки (42). Од страних књижевника на прво место долази Алфонз Доде (164), Анатол Франс (91), Емил Зола (79), Виктор Иго (78), Жорж Санд (70), Мопасан (56), Вергилије (54), Дикенс (46), Хајне (36), Ибзен (33), Гете (28), Шилер (26), Мериме и Жил Верн (24), Јокаји (23), Дима Отац (22), Молиер и Лесинг (18), итд. Л.

ЧИТУЉА.

Душан Симић. — „Српски Књижевни Гласник“ има да забележи смрт једнога од својих ваљаних сарадника, Душана Симића, суплента III београдске гимназије. Рођен 4 фебруара 1879 у Београду, покојник је свршио лингвистичко-литерарни одсек филозофског факултета Велике Школе 1903 године. У октобру исте године постављен је за суплента гимназије у Неготину, а јула 1904 премештен је, по молби у Београд, за суплента III београдске гимназије. Ове године био је изабран за државног питомца за изучавање страних језика, и као такав отишао је у Женеву. Тешко болестан вратио се у Београд, где га је брзо смрт покосила.

Душан Симић се с успехом огледао и на књижевном пољу. Његови лепи и глатки стихови у „Српском Књижевном Гласнику“ и „Политици“ скренули су пажњу на њ, и на њега се рачунало као на једног од добрих песника млађега нараштаја. Л.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIX. број 9. — 1 новембар. 1907.

ПРИЧА СТАРОГ СЕНАТОРА.

(Крај.)

Чевски капетан: „Полако, Ћеклићу! Куд си најолио? Е ми се чини, да су ти кљусад и рђаво натоварена: па ће превалит', и слабо поткована: па ћеш пренаглит'. Ја виђу димно, е ти жнаш у дуго своју пређу сноват' и брез ичесове чколе поповат': ема и ми смо соли зобали и на тијемну се кланцу гомбали. А ти то димно жнаш, но нёј да прижнаш; а, кад заманеш, не гле'аш ђе ћеш ударит', нити помишљаш ё су и други рукати. — Но чуј, господине шенате и остала господо, сад што долази: њихово зло, а наше и зло и срамоту, која ни остаде при довратницима ка' коњу копита при ногама. Иако немам уста да их пред толико поштенија образах отворим, ни очи да по њима погле'ам, рёда ми је данас причат' и богу и суду гошподареву џевапа живат'. Јежавица ме спопане, кад и усред црно поноћи промишлим о томе, — ема није фајде, но: што је, тун је. — У нас ти ј' у Чево неки сулуди Симо Цапуница. Па је то бог нагрдио, и, кућ му је да' те је замлата, туд га је још и на-

каретно тамо-њега, ником не било речено!, и вишега га гада и факира нема у пет капетанијах. А сиромаштина га пратила поврху, на вет једном уклин ка' он. Богме, у свакој је пшеници кукоља, те и на Чево Цапуница. А он ти љетос, једнога понедионика, на његову злу срећу и наш црнобраз, одгерељај нешто послом на пазар у Ни'шиће. И виђи на ни'шић'ку пјацу свашта на свијет, а пјешивачкија шмокавах петровачах највише. Њему дотужи глад, на стани више оне једне котарине; и, гле'ајући оно чудество бож'е, зуби му се замокри од жеље да му ј' имат' коју. Опази га два-три Ћеклића, како блене и оњуцкује: а одшеклен га, по ђа'олу, и пожнавали, те ће ти му, ка' њихова погана вријежа, прић' и запитат' га: „Јесу ли ти миле шмокве, Чевљанине?“ — „Јесу, ка' ишта на свијет“. — „А колико б' их мога' изјес' обједном?“ — „Чини ми се, занаго, ё бих сву ову једну котарину мога'“. — А да-пу де: ак' изијеш сто и педесет у један мах, да т' их ми платимо, сад на 'ви час, а, ако не, да т' обријемо дешни брк.“ — „А-да хоћу, богами!...“ Па ти се грдо и Симо, ка' што је хаветно, наклапи, те јеђ' а јеђи — и изјед' их сто и четиридес' и четири; ама онија шес' шмокавах не мози, но му сто четиридес' пета запан' у грло, па ни тамо ни овамо. Потадер они безображи Ћеклићи и још нечесови Пјешивци наскочи, те склептај оног нашег манитова, и насред ни'шић'ке пјаце међу пет хиљадах душах обриви му полу брках. А халак и звек о томе нашем грдилу пукни ка' топ на све четири стране свијета. Буд ни ни Ћеклићи пређедоше име и натурише да не умјесто Пјешивацах посад свијет назива шмокварима, туд ни још и обриваше брке и потомише поштење, да нас насу приповиједа за нашу бруку и грдило. Ка' што видиш, шенате, наше ране немају пребола; а овака срамота није падала на једне људе, отка' је гавран поцрнио. И је ли чесово чудо, ако смо скочили, да те наше грдне ране нашијем мелемом видамо а наш црн образ нашијем лугом и сапуном перемо? Јер, ако Ћеклићи не жнају шта је брацки

образ, мајде богами жнамо ми; а, што су се сјекире изломиле, кривица је до њих: почем су они тишнули и што су дубље могли заболи њихове клинове у нашу јеловину.

Рече ли то — не рече, успропадаше се Ћеклићи, боже једини, ка' стршљенови на омарини; а стаде их граја и цика, ка' џелепа хатовах кад их зими заокупе гладни курјаци на мећави. Вас дршћући од љутине, потавнио од муке и колачајући очима од зора, диже се и настави.

Ћеклићски капетан: „Димно, капетане и крвниче мој, умијеш љепоречит' и завијат' трице у зобницу — ё би река': ниђе те правијег нема на свијет! Ема те не опра ни гора ни вода ни вода, но си крив ка' ђаво — па, куђ си чинио гриje', чин' и пӧкору! Ако су Ћеклићи Чевљане грђе набручили — и бастало им је, ема су Чевљани приђе запођели и ваша је зађевица, а, ка' је виђет', и ваш је ови крвави свршетак — и сва несрећа и крв о вашу душу! Ема се уздам у бога јакога и правду суда гошподарскога, да неће остат' ни на вашу и да ћете нађ' замиритану ка' што сте ј' и тражили. — Но, господине Рако,... а опрости: и бог с' именом зове,... ка што ти причам своје јаде и несрећу,... чим се чу шта су она наша момчад учињела с Чевљанима у Ни'шиће, ми ти с' узми у памет, ка' кад знамо шта не чека, и чувај с' од њих ка' од змије љутице. Ема, — ка' кад хоће да с' излеже ђаво, и то с мале работе — упуте ти се тун приђе десетак данах неки мој јединац — да му бог душу прости, (пљушти сузама), и нечесов синовац капетана чевскога; ишли из Котара дома. Не пожнавали се; а ником не пише на чело ко је, нит' ико жна шта коме тајга под кожу. Тако т' и њих два, причајућ' и шалећи се, изби заједно до наврх Которскија Странах. Почини на Крстац, па — ђеца, ка' ђеца — почни се задијеват' и ругат' један другоме; и мало по мало дођи и до крупнија. А, по несрећи, не било никог старијег, да их утркми. Рећ' ће т' они мој несретњик: „Фала богу, које је благо ови ћесар просуо проз ту Боку и коју је тврђу и гра-

дове начинио! Ено поглај! Вас свијет, да скочи, не би му мога' дохакат'. И ја мишлим, ѐ нема јачега цара од Ђесара". — Има један, рећ' ће они Чевљанин: и то Бунапарта. Он је јачи од свија царевах и краљевах на свијет". — „А-да није, занаго". — „А-да богами јес'!" — „А-да није!" — „А-да јес!..." Хӓ ријеч по ријеч, дофати ти се њих два: „Лажеш!" — „Лажеш ти!" — „Не лажем ја, но ти.... рећ' ће синовац капетана чевскога: ти и сви твоји Ђеклићи; и вазде сте лагали отка' вȇ све света Ђекла довела њешки по мору из Млетаках!" — На то ћ' они мој покојник њему: „Муч', погански сине! Ти да кажеш некоме ѐ лаже, а мајци вашега Озра је била име „Лаж" а оцу „Кртолан". — „Жнаш ти, да Чевљани никад нијесу били под Турке, а вама је хоџа Рамадан халака' на џамије у Ђеклиће! И вас ви се свијет шпрда и, од више калијежа, удара „ђеклић'кија сватовах"". — „И с вама, ма ти бож'а вјера. Да ли си заборавио: ка' су Ђеклићи мркали чевскога попа насред Цетиња? И све ви се јунаштво састоји у лупежању јаради низ ту Ферцеговину". — „А да л' оно не бјеше Чевљанин, што је намагарчио Ђеклиће, да с литије лелечу за живијем чојком, ā?" — А ко 'но коме обрива брк насред Ни'шићах — оли Ђеклић Чевљанину, оли Чевљанин Ђеклићу? И ко је сад смоквар, Чевљани оли Пјешивци?..." На те се ријечи они синовац чевскога капетана блани, па за ливор — те насред онога мога: тāн... ни петом! Уби, богами; па отолен, дал-табан. За стрв му се не жна. — Дође ти хабер мени у црни дом, ѐ ми је син погинуо. Окупише се Ђеклићи, те лелек и колеж; и пођи те га донеси из Његушах, и укопај у Ђеклиће. Свијес' ми се, господо сулу, преврну — ка' кад ми се затрни огњиште и угаси крсна свијећа за навијек. А навалише брственици, а наскочи и нишан-цијело племе, те ме дигоше да ударимо на Чевљане и светимо и крв и образ. И, да тебе, шевате и овија Бјелицах не би, може-бит' ѐ би дослен пали у двоструки грије' и нечија се цријева сукала по овија кршах. Жнам, да не ваља мимо закон и господара, и ѐ

није више вакат за посебицу; ема ми грдна жалге и погибија синовска преврну мозак, и 'ћах загазит' у брацку крв — па да би ме сјутра гошподар мушкета'. Но, кад ве вет бог посла', лијечите ми срчане ране — јачи сте а вјешти' сте, а закон ј' у ваше руке, да их ја не лијечим наопако! Пресуђујте, како ве душа веже; а не смећите с ума: како ј' остатку у ископаној кући брез мушкија главах!...“

Заврши, а облише га сузе и зајеца ка' мало дијете. Остали Ћеклићи потонули, савила им се мука на срце, па сваки поцрнио ка' главња. Погледах на Чевљане, а они оборили главе преда се и прилијепили очи за камење, па и не трепћу — ка' није то мала ствар огрести у крв с братом и комшијом сашта — нисашта.

О ђаволе, сам те Бог убио, види ти де: шта с' од шта неће изродит'! Жа' ми и једне и друге, добри су и једни и други, мили ми и једни и други, невоља и једнијем и другијем — удри по десном образу боли, удри по лијевом тако исто боли; а богме криви и једни и други. А злу ваља на пут стати, и то док је на вријеме, по што по то. Те ти ја нареди, да се удаљи и једна и друга страна; а призови бјеличке главаре, перјанике и писара; здогвори се и размисли; и нареди, да се напише и шенатскијем печатом мурлеише овака

ПРЕСУДА:

У име Христа и Богородице, а у здравље господарево! А по томе нека се зна, како саслушасмо и разабрасмо жалбе Ћеклића и Чевљана, једнијех против другијех. И пошто ствар која им не бјеше од невоље но из плахе обијести, проучисмо, виђесмо да су и једни и други јако по срцу убијени а по образу ударени; а, пошто је по душевности прорешетасмо, сагласисмо се и пресудисмо:

У прву: да се чевска зађевица и игра „ћеклићскијех сватова“ пребије за ћеклићску освету над чевскијем попом.

У другу: да се чевски обријани брци пребију за ћеклићску литију и покајање.

У трећу: да се најстроже трага за убијцом сина капетана бјеличког, те да се он, чим се прокопка и ухвати, одмах ухапси и надлежнијем судовима по закону подвргне.

У четврту: да се предложи господару, да се ћеклићском капетану, који је узалуд по годинама и памети ближи гробу но дому, за то што је мимо господарску власт повео Ћеклиће на освету и покољ с Чевљанима, одузме капетанска биљега.

У пету: да чевски капетан, који је тако исто једном ногом у гробу, и који, умјесто да тражи заштиту од државе и надлежнијех власти, самовољно поведе Чевљане: да се ћеклићској навали силом одупру, плати све трошкове и путнине сенатору, перјаницима, писару и бјеличком капетану као мудром посреднику који је ово зло и претекао.

У шесту: да и Чевљани и Ћеклићи, сви који су у овијем нередима участвовали, плате глобу и дангубу војницима бјеличкијем, који су за двадесет и четири сата стајали под оружјем на стражи и препреци да се завађена племена не исколљу.

У седму: да се пронађу кривци познатијех лагарија, и чевски и ћеклићски, те да сваки одлежи по пола године у тамници, да им никад више не пане на ум да сличне лакардије издевевтавају.

У осму: да се послѣ сваки Црногорац, који би се ради више реченијех ствари наругао каквом Ћеклићу или Чевљанину, глобу с по педесет талијера.

У девету: да се сад Ћеклићи и Чевљани измијешају и ижљубе као браћа, па заједно ходу на покајање и гроб покојног сина капетана Крцете у Ћеклиће, и ту му ћеклићски и чевски попови заједнички одслуже парастос; и

У десету: ако би се посад икакав или Ћеклић или Чевљанин нашао, да помути данас успостављени мир

међу племенима, таки да се одмах казни с пет година најтежег затвора

Овако нађосмо за најправије; а коме је криво, ето му бога и господара: па нека му исправе. И бог вас веселио, амин!...

Дозвасмо и једне и друге, па им је прочитасмо. А ја их запитах:

— Пристајете ли, Ћеклићи, на ово што ваша браћа брез мита пресудише?

Они се мало узврпољише, сашапташе, ема прихватише:

— Пристајемо.

— А ви, Чевљани?

— И ми.

— Е, а сад пружите руке једни друзијема, ижљубите се ка' браћа, па за поса'!

Тако и би.

И како таде, тако и остаде.

Невесињски.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,
ЧЛАНА ИНСТИТУТА

(I.)

Неапољ, 10 новембра 1859.

„*Co tra calle vive, magne e lave a faccia*“.

Разумем, пријатељу: за три паре, ја могу пити, јести и умити се по лицу, све с једном кришком тих лубеница које си ти поређао по твом сточићу. Али западњачке предрасуде не би ми дале да уживам довољно безазлено у том простом задовољству. И како бих сисао лубенице? Доста ми је муке да се одржим на ногама у овој налози. Каква светла и бучна ноћ у *Санта Лучији*. Планине од воћа дижу се у дућанима осветљеним шареним фењерима. На пећима, наложеним под ведрим небом, вода се пуши у котловима и месо што се пржи пева у тигањима. Мирис пржених риба и врућег меса голица ми нос и тера ме да кијам. Том приликом приметим да ми је марама напустила џеп од реденгота. Највеселији, најбрбљивији, најживљи и најумешнији народ који се може замислити гура ме, диже и обрће у свима правцима, и ево баш једне младе женице где ме, док се ја дивим њеној величанственој црној коси, једним покретом свога еластичнога и снажнога рамена, отпрати, не повредивши ме, на три корака назад, у наручја једнога човека који је јео макароне и који ме дочека смешећи се.

Ја сам у Неапољу. Како сам ту доспео, с неколико безобличних и осакаћених остатака својих пртљага, не могу рећи, из разлога што то ни сам не знам. Путовао

сам вечито као без главе и мислим да сам малочас у овој светлој вароши изгледао као буљина на сунцу. Ноћас је далеко горе! Хтевши да посматрам народне обичаје, отишао сам у *Strada di Porto*, где сам сада. Око мене, живахне гомиле тискају се пред дућанима за животне намирнице, и ја пловим као какав остатак од разбијене лађе по вољи ових живих таласа који, и кад плове, још милују. Јер овај неапољски народ има, у својој живости, нешто благо и улагљиво. Ја нисам сурово потискиван, ја сам њихан, и чини ми се да ће ме ови људи, љуљајући ме тамо и амо, успавати на ногама. Ја се дивим, газећи по плочама од лаве у *Strada*, овим носачима и овим рибарима који иду, говоре, певају, пуше, млате рукама, свађају се и грле невероватно брзо. Они живе у исти мах свима чулима и, мудри и не знајући то, одмеравају своје жеље према краткоћи живота. Приђох једној крчми пуној света и на вратима прочитах овај четворостих у неапољском наречју:

Amice, alliegre magnammo e bevimmo
Nfin che n'ce stace noglio a la lucerna:
Chi sa s'a l'autro munno nc'e vedimmo?
Chi sa s'a l'autro munno n' ce taverna?

Пријатељи, једимо и пимо весело
Док има уља у лампи:
Ко зна да ли ћемо се на другом свету опет видети?
Ко зна да ли на другом свету има крчма?

Хорације је давао сличне савете својим пријатељима. Ви их добисте, Постусе; ви их чусте, Леуконеја, лепа бунтовнице која жељасте знати тајне будућности. Та будућност је сада прошлост, и ми је познајемо. Заиста, ви нисте имали нимало право што сте се узнемиравали због такве ситнице, и ваш пријатељ показивао се као разборит човек, саветујући вам да будете мудри и да цедите своја грчка вина. *Sapais, vina liques.* Ето тако једна дивна земља и чисто небо саветују мирна уживања. Али има душа мучених једним узвишеним незадовољ-

ством; то су најплеменитије. Ви сте били од тих, Леуконеја; и, доспавши под заход свога живота у град где је блистала ваша лепота, ја поздрављам с поштовањем вашу мелахоличну сенку. Душе налик на вашу, које су се појавиле у хришћанству, биле су душе светитељки, и њихова чуда пуне *Златну Легенду*. Ваш пријатељ Хораније оставио је мање благородно потомство, и ја видим једног од његових унука у лицу крчмара песника који, у овај мах, налива вино у шоље, под својом епикурејском фирмом.

Па ипак, живот даје за право пријатељу Флаку, и његова је филозофија једина која се може подесити према току ствари. Погледајте само оног левенту што наслоњен на решеткасту ограду покривену лозом чардаклијом, једе сладолед гледајући звезде. Он се не би сагао да дохвати овај стари рукопис који ја тражим уз толике тешкоће. И заиста, човек је пре рођен да једе сладолед него ли да рије по старим рукописима

Ја сам и даље лутао око људи што су пили и певали. Било је љубавника који су гризли лепо воће обгрљени око паса. Свакојако мора да је човек од природе рђав, јер сва ова туђа радост дубоко ме је сневесељавала. Та гомила показивала је тако наивну љубав спрам живота, да се сва моја срамежљивост старога преписача осећала увређена. Затим, било ми је врло криво што не разумем ништа од речи које су одјекивале у ваздуху. За једнога филолога, то је била понижавајућа проба. Ја сам био дакле врло зловољан, кад неколико речи изговорених иза мене учинише да добро отворим уши.

— Овај старац сигурно је Француз, Димитрије. Његов сметен изглед тако ме дира. Хоћете ли да га ословите?... Он има добра обла леђа, зар не, Димитрије?

То је један женски глас изговорио на француском. Било ми је доста непријатно, најпре, да се чујем назван старцем. Је ли човек старац у шездесет другој години? Ономад, на мосту Вештина, мој колега Перо д'Аврињак честитао ми је што изгледам млад, а он се сигурно боље

разуме у годинама него ова жутокљуна шева која пева на мојим леђима, ако уопште шеве певају ноћу. Моја су леђа обла, каже она. Вере ми, и сам са̂м у то помало сумњао; али нипошто више не верујем откако је то мишљење једне птичице. Свакојако да нећу окренути главу да видим ко је говорио, али сам сигуран да је то једна лепа жена. Зашто?

Пошто глас жена које су лепе или су биле лепе, које се допадају или су се допадале, једини може имати оно обиље срећних преламања и сребрни звук који је у исти мах смеј. Из уста ружне жене тећи ће, можда, слађа и мелодичнија реч, али заиста не тако жива, ни тако цвркутава.

Те мисли јавише се у мом духу за мање од секунде и, одмах затим, да избегнем ово двоје непознатих, ја се гурнух у најгушћу неапољску гомилу и западох у један кривудав *vicoletto* који је осветљавала само једна лампа запаљена пред пањегом једне Мадоне. Ту, размишљајући на већој доколици, ја признадох да је ова лепа жена (сигурно је била лепа) изразила о мени једну благонаклону мисао, која је заслуживала моју захвалност.

— Овај старац сигурно је Француз, Димитрије. Његов сметен изглед тако ме дира. Хоћете ли да гаословите!... Он има добра обла леђа, зар не Димитрије?

Чувши ове љубазне речи, ја нисам требао брже боље да утекнем. Пре ми је приликовало да учтиво приступим госпи с јасним гласом, да се поклоним пред њом и да јој одржим овај говор: „Госпођо, ја сам чуо, против своје воље, оно што сте сад рекли. Ви сте желили да учините какву услугу једном сиротом старцу. То је већ учињено, госпођо: једино звук једнога француског гласа чини ми задовољство на којем вам захваљујем!“ Заиста сам требао да јој кажем ове речи или друге сличне. Она је без сумње Францускиња, јер је њен глас француски. Глас француских госпа је најпријатнији на свету. Као ми, и странци осећају његову чар. Филип Бергамени рекао је 1483 о Јованци Девици: „Њен говор био је

сладак као говор жена из њене отаџбине". Друг коме је говорила зове се Димитрије. Без сумње је Рус. То су богати људи који вуку кроза свету своју чаму. Треба жалити богаташе: њихова добра их окружују, али их не проничу; они су сироти, и у својој души лишени самих себе. Невоља богаташа је кукавна.

После ових размишљања, ја се обртох у једној уличици, или да говорим неапољски, у једном *sotto-portico* који је водио испод сводова тако многобројних и испод балкона толико избачених да никаква небеска светлост није ту продирала. Ја бејах изгубљен и осуђен по свој прилици да тражим свој пут целе ноћи. Да питам за њ, за то би ми требало да се намерим на какво људско биће, а ја сам био у великој бризи да ћу видети једно једито. У свом очајању, ја ударих насумце једном улицом, или боље рећи једном страшном хајдучком јазбином. Она је сасвим изгледала као јазбина, и била је јазбина, јер ја бејах зашао у њу од пре неколико минута, кад видех два човека где се играју ножем. Они су се нападали језиком још више но сечивом, и из грдњи којима су засипали један другога разумео сам да су то два љубавника. Ја мудро уђох у једну суседну уличицу док су се ови храбри људи и даље бавили о својој ствари, не бринући се ни најмање на свету за моје. Ишао сам неко време на срећу и седох клонуо. духом, на једну камену клупу, где сам јадиковао што сам утекао као манит и по толиким странпутицама од Димитрија и његове другарице с јасним гласом.

— Добар дан, сињоре. Враћате ли се из Сан-Карла? Јесте ли чули диву? Само се у Неапољу тако пева.

Подигох главу и познадох свога гостионичара. Седео сам уз лице свога хотела, баш испод свога прозора.

Монте-Алегро, 30 новембра 1859.

Ја, моји вођи и њихове мазге одмарали смо се на путу из Шака за Ђирђенти. у једној крчми, у сиротноме селу Монте-Алегро, чији становници, сатирани маларијом,

цвокоћу од зиме на сунцу. Али то су и данас Грци, и њихова веселост одолева свему. Неколико њих стајали су око крчме с насмешеном радозналошћу. Једна прича, да сам умео да им је причам, учинила би да забораве животне патње. Изгледали су бистри, а жене, како преплануле од сунца и спарушене, носиле су господствено, дуг црн огртач.

Гледао сам пред собом развалине изглодане морским ветром и на којима чак ни трава не расте. Мрачна пустињска сета царује над овом сувом земљом чија испуцала недра једва хране неколико оголелих мимоза, kaктуса и кржљавих палми. На двадесет корачаји од мене, уз једну јаругу, шљунци су се белели као бразда од мртвачких костију. Мој вођ ми каза да је то поток.

Од пре две недеље био сам у Сицилији. Упловивши у палермску луку, која се отвара између две суве и моћне громаде Пелегрина и Каталфана и која се зарива дуж Златне Шкољке, пуне мрча̂ и неранџи, мене је обузело толико дивљење да сам се одлучио обићи ово острво, тако благородно по својим успоменама и тако лепо по линијама својих брежуљака. Стари поклоник, оседео на варварском Западу, ја сам се усудио заћи у ову класичну земљу, и, погодивши се с једним вођем, отишао сам из Палерма у Трапани, из Трапаниа у Селинонту, из Селиноонте у Шаку, коју сам јутрос оставио и упутио се у Ђирђенти, где имам да нађем рукопис Јована Тутмуљеа. Лепе ствари које сам видео тако су ми свеже у памети да сматрам као узалудан труд старати се да их опишем. Зашто кварити мој пут гомилајући белешке? Љубавници који одистински воле не пишу своју срећу.

Сав предан меланхолији садашњости и поезији прошлости, с душом украшеном лепим сликама и очима пуним складних и чистих линија, ја сам сладио у крчми у Монте-Алегру густу росу једног громовитог вина, кад видех где уђе у собу једна лепа млада жена у сламном шеширу и хаљини од некуване свиле. Њена коса била је тамна, њен поглед црн и сјајан. По ходу, познадох да је Пари-

жанка. Она седе. Гостионичар метну поред ње чашу свеже воде с китом ружа. Пошто сам устао кад је она донила, ја се одмакох мало од стола, из обазривости, и учиних се као да посматрам побожне слике окачене о зидове. Приметио сам врло добро да се она тада, видевши ме с леђа, изненађена трже мало. Примакох се прозору и стадох да гледам где обојене двоколице промичу по каменитом путу оивиченом кактусима и индијским смоквама.

Док је она пила ледену воду, ја сам гледао небо. Човек осећа у Сицилији неисказану милину да пије свежу воду и да удише дан. Па прошаптах у себи стих атинскога песника:

О свето видело, око златнога дана.

Међутим, госпа Францускиња посматрала ме је с чудноватом радозналошћу и, мада сам се ја чувао да је гледам више но што се пристоји, осећао сам њен поглед на себи. Ја имам дар, изгледа, да погодим погледе који ме сустижу не сукобивши се с мојима. Много људи мисле да имају такође ову тајанствену способност; али, у ствари, нема тајне и ми смо опоменути неким тако сићушном знаком да га не примећујемо. Није немогућно да сам ја видео лепе очи ове госпе које одсевају у прозорским окнима.

Кад сам се окренуо к њој, наши се погледи сукобише.

Једна црна кокошка уђе да кљуца по рђаво почишћеној соби:

— Хоћеш леба, вештице? рече млада жена бацајући јој мрвице што су остале на столу.

Ја познадох глас који сам чуо ноћу у Санта-Лучији.

— Извините, госпођо, рекох одмах. И ако сам вам непознат, ја имам да испуним једну дужност, захваљујући вам на нежној бризи коју вам је задао један стари земљак, блудећи у позно доба, по улицама напуљеним.

— Ви ме познајете, господине, одговори она, и ја вас познајем.

— По мојим леђима, госпођо!

— Ах! ви сте чули кад сам рекла своме мужу да ви имате добра леђа. То вам не може бити непријатно. Мени би било тако криво ако сам вас увредила.

— Ви сте ми поласкали, на против, госпођо. И ваша опаска изгледа ми, бар у начелу, тачна и дубока. Физиономија није само у цртама лица. Има оштроумних руку и руку без уобразиље. Има претворних колена, себичних лаката, разметљивих рамена и добрих леђа.

— То је истина, рече ми она. Али ја вас познајем и по лицу. Ми смо се већ срели раније, у Италији или другде, не памтим. Кнез и ја много путујемо.

— Ја не верујем да сам икад имао срећу да вас стретнем, госпођо, одговорих јој ја. Ја сам један стари усамљеник. Ја сам провео свој живот над књигама и слабо сам путовао. Ви сте то видели по мојој збуњености, која вам је улила сажељење. Ја жалим што сам живео одвојен од света и чувајући увек своје огњиште. Човек без сумње научи нешто у књигама, али научи много више прошавши света.

— Ви сте Парижанин?

— Да, госпођо. Ја већ четрдесет година станујем у истој кући и ретко излазим из ње. Истина је да се та кућа налази на обали Сениној, на најлепшем и најславнијем месту на свету. Са свога прозора је видим Тиљерије и Лувр, Нови Мост, нотр-дамске кулице на Палати Правде и врх торња Свете Капеле. Све ово камење говори: оно ми прича изванредну историју Француза.

Слушајући ове речи, млада жена изгледаше зачуђена.

— Ваш стан је на кеју? запита ме она живо.

— На кеју Малаке, одговорих јој ја, на трећем спрату, у кући продавца гравира. Ја се зовем Силвестар Бонар. Моје име је мало познато, али то је име једнога члана Института, и то је доста за мене да га моји пријатељи не забораве.

Она ме погледа с чудноватим изразом изненађења, пажње, меланхолије и разнежености, и ја нисам могао

појмити да је једна тако проста прича могла изазвати у овој младој незнанци тако разнолика и тако жива осећања.

Ја очекивах да она објасни своје изненађење, али један ћутљив, благ и тужан цин уђе у собу.

— Мој муж, рече ми она; кнез Трепов.

И представљајући мене њему:

— Господин Силвестар Бонар, члан Француског Института.

Кнез поздрави раменима. Рамена су му била висока, широка и суморна.

— Драга моја пријатељице, рече он, мени је здраво криво што вас отржем од разговора Г. Силвестра Бонара. Али су кола упрегнута и треба да стигнемо у Мело пре мрака.

Она устаде, узе руже које јој је поклонио гостионичар и изађе из крчме. Ја пођох за њом, док је кнез надгледао како се запрежу мазге и пробао да ли су јаки колани и кајиши. Оставши под чардаклијом, она ми рече смешећи се:

(наставиће се).

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

СИМОНИДА.

(фреска у грачаници).

Ископаше ти очи, лепа слико!
Вечери једне, на каменој плочи,
Знајући да га тад не види нико,
Арбанас ти је ножем избо очи.

Али дирнути руком није хтео
Ни отмено ти лице, нити уста,
Ни златну круну, ни краљевски вео
Под којим лежи коса твоја густа.

И сад у цркви, на мрачноме стубу,
У искићеном мозаик оделу,
Док мирно сносиш судбу твоју грубу,
Гледам те тужну, свечану и белу,

И као звезде угашене, које
Човеку ипак шаљу светлост своју,
И човек види сјај, облик и боју
Далеких звезда што већ не постоје,

Тако на мене, са мрачнога зида,
На почађалој и старинској плочи,
Сијају сада, тужна Симонида,
Твоје већ давно ископане очи....

М. М. Ракић.

ЈА САМ РИЈЕКА. .

Ја сам ријека, плаха ријека,
што с висинā недосежних,
што с тимора гора сњежних
у дол хити ломећи се
о пећине, оштре висе,
о гудуре и врлети.

Снијежна гора родила ме,
када виках усред таме:
рујну свијетлост, жарко сунце
и чар ведријех небеса.
Из темеља тад се стреса
снијежна гора; пуцао је
као стакло кремен љути,
пршећ мраком искре живе.
Шупљикаве пећине су
озвањале дуго, мукло...
Млат гиганта, а у бијесу,
дробио је камен живи:
то је срце горе тукло...
а камење орило се,
мутећ моје бистре вале
силним пљуском. Али скрита,
крута шака оријашка
у утроби мајке Гаје
сломи потпор од гранита.
Удар јекну — крич аждаје

лабиринта тако страшан
није био — Удар јекну,
а врх мене расја сунце,
а врх мене расја небо,
и протеков носећ кршу
и пољима будну плодност...

И протекох све до мора.
Гонили се моји вали
ломњавом и муклим шумом
ко да бјежи, пред чопором
дивљих звијери, брзи хергел
чилих коња и пастуха,
бијелом гривом лепршећи.
А озвања пустим пољем
хрзање и мукли топот
копита о тло и камен.
И протекох све до мора...
Уплашени пастир чордом
бјегао је према селу,
и дрхтућим својим уснам
љубио је свете моћи,
што о врат му објесила
брижна мати. Плахи ратар
оставио на сред поља
плуг и јарам и очајно
крстио се, бјегајући
према гори, да у шпиљу
какво нађе заклониште.
Умукле су свуда пјесме:
и три дана и три ноћи
протекоше смртницима
у големом страху. Баке
палиле су пред иконом
кандила, а несташна је
игра дјеце утихнула...

Ја сам ријека, сиња ријека,
што с висина недосежних,
што с тимора гора снијежних,
у дол хити ломећи се
о пећине, оштре висе,
о гудуре и врлети...

И гдје гору облак крије
и гдје оро гнијездо вије:
с тих висина суноврате
у поноре црне хрлим.
У поноре, гдје су некоћ
била легла љутих гуја,
и змајева крилатијех,
и змајева огњенијех,
и свих басна и свих прича,
којима је плахи смртник
од искона жртвовао
скупоцјене хекатомбе,
и лијевао крв недужну,
молећи се покој сјени,
што је створи људска машта
на подножју Хималаје,
и градио од мрамора
силне храме, нарешене
златним крижем и кубетим
и Молоха жртвеником.
У тим црним понорима
купам своју младу снагу.
И стоструким вртлозима
гушим змаје и химере,
рушим хриди и орловке.
Таласом их даље тјерам,
па их спуштам у матицу,
као робље, сјећајућ се
мога ропства кроз вјекове
у дубини горе снијежне.

И куд прођем носим плодност,
и куд прођем жеђу гасим.

Ја сам ријека, силна ријека,
што с висина недосежних,
што с тимора гора сniјежних
у дол хити ломећи се
о пећине, оштре висе,
о гудуре и врлети...

И таласом силним носим
ситна мрава, златну бубу,
лахку сламку, тешко дебло,
сухи листак, пуну лађу,
гдје на крми слатко пјева,
а уз пратњу звонке лире,
клонулијем друговима
ускрснути, дугокоси,
слијепи Омер. И он, појућ
о свјетлости вјечног сунца
и љепоту неумрлој,
води дружбу к сињем мору:
к неизмерном океану,
гдје ће лађа скрхати се
о клисуре и гребене
и утонут — скупа с дружбом,
која сања о љепоти
и о сунцу — у ноћ црну...

Ја сам ријека, силна ријека,
што с висина недосежних,
у дол хити, ломећи се
о пећине, оштре висе,
о гудуре и врлети,
да ме пусто море бере.

Божо Ловрић.

БИГАМИЈА И ПОЛИГАМИЈА КОД СРБА.

У прошлој свесци „Српског Књижевног Гласника“ наштампао је Г. Владимир Ћоровић по податцима из бечког Ратног Архива врло интересантан чланак о бигамији и полигамији код Срба у XVIII веку, и навео, и ако непотпуних, ипак врло лепих примера за тај појав у нашега народа тога времена.

Мени је овде намера да изнесем неколике ствари које ће расветлити овај појав и показати да он није био тренутан и пролазан. Ја мислим да је бигамија у Срба старија од доба које наводи Г. Ћоровић, да је то један прастари, и ако ређи, обичај, који се јављао из потребе, и да његова доста велика раширеност међу Србима у XVIII веку не показује ништа друго до то, да се он изметнуо у нешто обичније и онде где му није било неопходно место, да је постао обична ствар, да се извргао у блудну бигамију, па чак и у тригамију и праву полигамију. Да се социјалне појаве радо измећу у нешто што се првобитно није мислило није нимало необична ствар. Примери турског, можда још и старијег, многоженства на Балканском Полуострву и прилике, које наводи Г. Ћоровић на страни 557 и сличне, могле су врло згодно ићи у прилог овом изметању и појачати бигамију и полигамију.

Из следећега мислим да ће цела ствар бити јаснија.

Да у природи свако спаривање има за последицу пород ствар је ван спора. Но могло би се рећи да код

људи који живе још природним, вишом културом не извештаченим, животом спајање особа разних полова има ту последицу, т. ј. пород и за циљ и узрок (liberorum quaerendorum causa) јер се породом добија потпора у старости и, што се сматра за још важније, продужује се фамилијарни култ. За схватање нашега народа у том погледу врло су карактеристичне Мићунове речи из Врчевићеве приповетке „Народна пресуда вјерене па развјерене дјевојке“: „Зар ни још не знаш.... да се људи не жене ни за што друго но да имају порода.... без којега би човјек умро као суви пањ у гори, те не видио од свога срца порода, и тако би му се угасила крсна свијећа“.[1] Ова је ствар и у науци призната на основу пуно факата. Е. Гросе вели: „Главни циљ који се при ступању у брак има у виду, најјачи мотив за оснивање једне фамилије у сва времена и код свију народа јесте у стварању и подизању потомства. Бољега доказа за то нема од факта што се ван круга новије западноевропске културе неплодност жене готово свуда сматра као несумњиви разлог за развод брака“.[2] Х. Хирт вели: „Док је код Инда развод брака ретка ствар, он је допуштен ако је жена нероткиња или рађа само женску децу“.[3] У Индији је религија прописивала да се „жена нероткиња смени после осам година“.[4] Да ли је иста дужност била у Грчкој и у Риму не доказује никакав формални текст. Али ипак Херодот наводи два спартанска краља који су били приморани да отерају своје жене зато што су биле нероткиње![5] Што се тиче Рима довољно је позната исто-

[1] В. Врчевић, „Низ српских приповиједака“, Панчево, 1881, стр. 15.

[2] E. Grosse, „Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft“, 1896, стр. 17.

[3] H. Hirt, „Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur“, Bd. II 1907, стр. 415.

[4] Мануови Закони IX, 81. Навод у Фистел де Куланжа „La Cité antique“ 12-то изд., стр. 52 (српски превод Б. А. Прокића и Ж. М. Милосављевића, „Држава старога века“ 1895, стр. 54).

[5] Херодот V, 36; VI 61. Навод у Ф. де Куланжа „La Cité antique“, стр. 52, (српски превод, стр. 54).

рија Карвилија Руге чији је развод брака први који су римски анали споменули. „Карвилије Руга, вели Ауло-Гел, човек из велике породице, разведе се са женом за то што није могао имати од ње деце. Он ју је волео с нежношћу и могао се само хвалити њеним владањем. Али он жртвова своју љубав религији заклетве, јер се био заклео (у брачној формули) да је узима за жену за то да би имао деце".[1] И у Срба је немање деце по народним појмовима довољан разлог за развод брака. У северној Далмацији где постоји и једна специјална врста *женидбе* и *удадбе*, која се састоји у томе што се парови узимају и живе донекле невенчани, па се тек доцније или венчају или оставе, момак напушта девојку с којом је живео између осталога и због тога, што не може да затрудни.[2]

Но кад је брак бесплодан не мора се развести. По народним појмовима има начина да се до деце дође и онда кад је кривина за бесплодност до мужа и кад је кривица до жене.

I. Кад се не може доћи до порода мужевљевом неспособношћу код многих индоевропских народа постоји обичај, да муж ради продужења свога рода има права, да то постигне помоћу свога брата или ког блиског сродника (Zeugungshelfer), с тим да тако добивена деца важе као његова. Овамо спада и индијска Niyôga при којој се узима у помоћ понајпре брат, а за тим најближи браственик. Овамо спада и Солонов закон, по коме се богатој наследници, жени неспособног мужа, даје право да се пода блиском сроднику свога мужа ради добијања деце; док Ликург, идући још даље, у опште допушта неспособним мужевима, да своје жене предају млађима и снажнијима. Трагови оваквих обичаја налазе се и код

[1] Фистел де Куланж, „La Cité antique", стр. 52—53, (српски превод, стр. 54—55).

[2] Др. Алекс. Митровић, „Још о женидби и удадби", Београд 1907, стр. 9 и 15.

старих Пруса.[1] Ма да није без трагова у нашем народу који и на ово потсећају, ми прелазимо на оно што нас у овој ствари нарочито интересује, па:

II. Кад се не може доћи до порода жениином неспособношћу за пород, онда се поред ње узима друга. По Херодоту (V, 39) спартански краљ Анаксандридес није хтео отерати своју неплодну жену, већ по одобрењу ефора узе и другу, што беше до тада нечувени догађај.[2] У нас су чести помени узимања и друге жене кад се са првом нема деце. Вук Врчевић у једној својој приповетци[3] „из истиног догађаја нашега доба у селу К......ци, у опћени грбљанској“ прича како Јово и Мара за двадесет и две године нису имали деце, па Јово отиде о месојеђама са женом и с братом на сеоско гувно где се у вече игра и пева. Ту се нешто с братом завади и брат му рекне: „Шјутра да се дијелимо, доста сам тебе, ископаниче, и жену ти нероткињу дворио и трпио“. И сутрадан се одиста поделе. Јово се од тада сневесели и даде се у некакве црне мисли. Најзад га Мара једном озбиљно запита шта му је. Он јој одговори: „Прођи ме се, Маре, тако ти вјенчане уре! Што ми је на срцу ласно је свакоме погодити а камо ли теби, не гријеши се о мене. Знаш ли, Маре, да је наша старинска клетва вазда најтежа била: тако ми се не утрла три сјемена: људско, скотско и земаљско (пород, четвороножно и род у земљи). Шта ће човјеку оба потоња, па нека су и најизобилнија, кад му Бог прво узме, као што је мене и тебе утробу свезао те не имамо ни змије од нашега срца? Човјек се не рађа да на претек једе и пије као добар пастуг на пунане јасли; људи се не жене да у игри своје дане премећу, него да након себе свој пород оставе, да на си-

[1] Види о свему овоме: O. Schrader, „Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde“ стр. 984—985. код речи Zeugungsheller: Ф. де Куланж, „Cité antique“, стр. 53, (срп. прев. 55).

[2] H. Hirt, „Die Indogermanen“, Bd. II, стр. 415.

[3] „Жена оженила мужа“. „Низ српских народних приповиједака“ Вука вит. Врчевића, стр. 98—106.

повљеве руке умру и да их синови у гроб положе, а њихово имање да ђеци оставе, а не да им га куси и репати развукују. Све четвороножно и летуште, па што пупча и што листа сретније је од мене, јер по Божјему даћу имаше и имаће плода; а мене се ископа кућа и угаси крсна свијећа (плаче). На врх свега овога брат ми Станко уби ме по срчанику, кад ме на сеоском гувну крвнички обружи називајући ме „ископаниче", а тебе „безрогкињо", па ми се нешто дало по срцу и по мозгу, све ми је омрзнуло и пред очима ми као крваво". Кад Мара то чу предложи му да га ожени. Он се брањаше, али га она не послуша, но кад Јово оде у пазар, она оде „оцу, на попу, кнезу и другој тројици на и сеоском главару, замоливши свакога да сјутра дан дођу код ње на ручак, ником ништа не казавши. Кад сутра дан дођоше, Мара им пред Јовом каза све потанко шта је било и шта је наумила. „Ви ми шестиња немојте бити душмани, него ми из ваших уста реците да оженим мога мужа Јова, а ја сав гријех мећем пред Богом на моју душу, а узимам одговорност пред владиком и у суду которскоме, ви сте мој владика и суд". После ручка сви се посавеговаше и кад и поп рече најзад да нужда закон мења, сви одобрише, и кроз десет дана Мара нађе, вери и без сватова доведе Јови младу девојку и добави од некуда некаква стара попа, те их вјенча, а она им кумова, те је од тада звала свог мужа куме, а он њу кумо. Јово је са другом женом имао два сина и једну кћер. Мара је звала последњу жену невјесто, а она њу свекрво, мајко и кумо.

За Црну Гору вели Медаковић: „двоженство било је негда, а сад га нема код Црногораца".[1]

В. Богишић[2] има овакав пример из Лесковаца у Бугарској: „Назад 10 година (дакле још док је фанариотство цвјетало у Бугарској) љесковски чорбаџија Димо

[1] В. М. Г. Медаковић, „Живот и обичаји Црногораца". Нови Сад, 1860, стр. 19.

[2] V. Bogišić, „Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena", Zagreb 1874, стр. 187.

Кушев ожени се с другом женом, премда је прва жива била и с њиме живјела, али веома стара и већ непристојна за женидбену постељу. Владика ловчански Иларион позове прву жену те ју запита: може ли се она приволити на то, да јој се муж по други пут ожени. Она, можда и сама признавајући немогућство да би муж с њоме живио, а можда и нагнана мужем, пристаде на захтјев мужа — и што је чудније она оста мирно живљети и на даље у кући свога мужа и пошто је, усљед допуштења владичина и опћине, муж узео другу жену. Њу је после муж назвао „сестром“, а његова друга жена „мајком“, те је држи као таку, јер она једе с њима на истој трпези, она драговољно бабује дјеци своје млађе друге. Народ називље ту млађу жену *намјестница*, и држи да је боље формално удата за тога ожењенога човјека, него да живи с њиме у конкубинату, кад већ с првом женом не може да живи. На темељу тога мнијења опћина је и допустила такву женидбу, али како је могао допустити владика не зна се“.

По тврђењу Б. Ђ. Нушића и у Сиринићској жупи у Старој Србији међу Србима има и сад двоженства, и он именује неколико двоженаца у селима Готовуши, Јажинцу и Штрпцу. Разлог за двоженство је немање порода. У Јажинцу је мужу сама жена, која за седам година није имала деце, била проводаџика и нашла му другу жену. Свештеник га је огласио за безаконика и одлучио га од цркве, и ако се прва жена клела да му је она сад „као сестра“. У другим случајевима ни прва жена није остајала „као сестра“.[1] Исто је тако и код Арнаута.[2]

О двоженству у Јужних Словена говори и Фридрих С. Краус.[3]

Но по појмовима нашега народа двоженство није допуштено само онда кад жена никако нема деце, већ и

[1] Б. Ђ. Нушић, „С Косова на Сиње Море“, стр. 13.

[2] Ibidem, стр. 60.

[3] F. S. Krauss, „Sitte und Brauch der Südslaven“. Беч. 1885, стр. 228—244.

онда кад рађа само женску децу. Ово је са свим разумљиво, јер се само мушка деца сматрају као продужење рода и тиме продужење фамилијарног култа. „Рођење кћери, вели Ф. де Куланж, није испуњавало циљ брака. Доиста кћи није могла продужити култ, из тог разлога што се она оног дана кад се удавала, одрицала породице и култа свога оца, па је припадала породици и религији свога мужа. Породица се продужавала као и култ, само преко мушкараца.... Син се дакле очекивао, син је био потребан, њега породица, претци и огњиште тражаху. „Преко њега се, како говораху стари закони Инда, отац ослобађа свога дуга према манима својих предака и осигурава себи самом бесмртност“. Овај син није био ништа мање драгоцен у очима Грка, јер је он требао доцније да приноси жртве, да доноси погребни оброк и да чува својим култом домаћу религију. С тога се у старом Есхилу син назива спаситељем очева огњишта“.[1]

Врло је слично овоме и оно што наводи Л. Грђић Бјелокосић[2] и што има као последицу двоженство. Он вели: „Тешка је клетва у народу: „Свијећа му се утрнула!“ што у правом смислу значи: Не имао мушкога порода! бива не имао никога ко ће му по смрти свијећу за душу запалити.[3] Тога се народ веома боји, те држи за велику несрећу, ако ко не остави мушкога порода иза себе. С тога народ и нагони оне који немају мушкога порода да се по други пут ожене и ако им је прва жена жива“. Оваква два случаја запамтио је сам Грђић и наводи их. „Кад се овако што догоди, вели даље, не иде ни стара жена из куће мужеве, но се са мужем побрати, па живе ко брат и сестра, а млађа је штује ко млађу или свекрву. То је може бити и противно црквенијем канонима, али се ето код нас и такијех случајева море наћи.

[1] „La Cité antique“, стр. 53—54. (срп. прев. 55—56).

[2] Лука Грђић-Бјелокосић, „Из народа и о народу“, књига прва, стр. 211—212.

[3] Може а још боље: Не имао никога ко ће му крсну (славску) свијећу запалити, славу славити и продужавати фамилијарни култ.

а све ради мушкога порода. То у народу није необично, а није ни срамотно".

Кад се двоженство овакве врсте у народу није сматрало као необично и срамотно, отишло се и даље на се по народним појмовима допуштало и у другим приликама и из других потреба, као што је н.пр. у оном примеру из Гацка што га наводи Г. Ћоровић на страни 580. Под утицајем таквога појимања ствари и Кнез Милош је допуштао по невољи двоженство.

21 октобра 1821 године под бр. 1483: „Дато је распусное писмо следујушчим образом: Ведомо творимо свакому суду како је пред нама представио Милован Гавриловић из села Лучице, нахије ћупријске, да је његова супруга Станица од велике болести падала и обе ноге са свим погорела и молио нас да се од ње са свим распусти и да се с другом ожени, но будући да она већ не може ни радити нити надгледати оно троје деце, што је с њим родила, ми дакле мирски и духовни суд сматрајући велику нужду обе стране склонили смо се и распустили их с овим начином: т.ј. мужевља мати Петрија обећава се пред нама да узме ову болесну снаху Станку и њену старију кћер Раду код себе на послуженије, а више именовати Милован да се стара њих хранити и одевати, и кад приспе време удадбе ове кћери Раде обећава се муж ону другу кћер Милојку на послуженије матере дати, за које да се ово писмо у руке болесној Станки, ако не би њен муж Милован, по више назначеној погодби испунити хтео, абије да се оборкнезу њиховом јави, а оборкнез дужан је верховному суду представити. Препис овога писма стављен је и у протокол верховне канцеларије". Испод ове одлуке је потпис Кнеза Милоша и митрополита београдског Агантангела.[1]

4 фебруара 1823, бр. 162, пише Кнез Милош Вулу Григоријевићу у Пореч „да призове Цветка бившег бу-

[1] Државна Архива, Кнежева Канцеларија, Деловодни Протокол за 1821 год. Унутрашња преписка.

љубашу из Пореча и ослепивши од 4 године веће супругу његову заједно са сродници њени и да их испита је ли рад Цветко другу супругу узети, хоће ли се супруга његова ослепивша драговољно с супругом својим растати и хоће ли њу сродници њени к себи примити, пак по испитанију да пошље и Цветка и сроднике Цветкове супруге к Господару пред ким ће морати Цветко определити супруги овој трошак к придржанију њеном“.[1] 10 фебруара одговара Вуле Григоријевић Кнезу Милошу да је пишао Цветковој жени и испитао „саизвољава ли она Цветковоме намјеренију, т.ј. другу жену за себе узети, на који је мој вопрос драговољно уступила и на овај начин, да она жели при Цветку остатак живота њеног провести, молила, за које јој се Цветко у присуствију мојему са заклетвом облигирао, да ће ју и у будуће као и до сад – сматрати. Жена овде никаквог свог рода не има, којога би по налогу вашему послао — премда је родом из Крајине, а Цветка шаљем по налогу вашему“. Решењем од 15 фебруара 1823, бр. 223 јављено је Вулу Григоријевићу да се Цветку дозвољава „да се с другом женом венчати може; он је овде од митрополита нашег распустно писмо добио које је Господар одобрио с тим условијем да прву своју жену до смрти издржава“.[2]

1 јануара 1824 бр. 4 одговара кнез Милош Петру Вуличевићу у Смедереву на писмо од 30 децембра 1823, о Станиши Чолаковићу из Крњева, нахије смедеревске коме је жена у ропству код Турака била па се вратила а он међутим, не сумњајући да ће је више наћи, ожени се другом која му и децу изроди, а прва није имала деце. „Господар истоме Станиши дозвољава, ако он хоће *обадве жене и стару и нову држати* и ако је могућан и њихова воља буде, ако ли пак не узмогну једна другу трпети, то он да може стару своју жену од тамошњи

[1] Др[ж.] Архива. Књаж. Канц. Дел. Проток. за 1823. Унутр. пош[иљ]ка
[2] Ibid.

судски кнезова с отпуштеним писмом снабдети и да може где њена воља буде стајати или се удати, нову да задржи ради деце, јер туђа мајка не би их гледала као рођена".[1]

Вреди поменути да у Вукову „Српском Рјечнику" код речи ѝноча и „иночица", стоји овакво објашњење: „друга жена, die Nebenfrau, zweite Frau (neben der ersten), uxor altera: Нека буде сестри иночица". У Речницима Даничића и Ивековића и Броза имају ове речи и нешто другојаче значење.

У двоженство из далека спадају и случајеви као што је овај у Богишића[2]. Жена се беше у одсуству мужа заборавила и с другим мужем затруднила. Једно да срамоту избегне и од страха пред мужем побегне (из Личке Пуковније) некуд у Босну. На молбу мужа позиваше је власт натраг, и пошто се не хте позиву одазвати, њеном мужу буде дозвољено венчати се с другом. Оваквих би се примера, у којима се муж и жена разиђу могло повише навести.

Из свега реченога излази да бигамија у Срба није била тако необична ствар. Поникла из потребе да се дође до порода или мушкога порода, она се простирала и на друге потребе, па се простирала и даље где јој није било потребе, просто ради прохтева, па се најзад где је било прилике за то могла изметнути и у тригамију и полигамију.

Код индоевропских народа, вели Хирт,[3] влада готово свуда моногамија, и готово само онде где можемо указати на јаке додире са истоком овај је облик другим замењен. Али нигде није и без полигамије. Код Инда је има само код краљева и виших сталежа. Али овде није она првобитни друштвени ред, као год ни код старих Персијанаца, о којима Херодот вели, да сваки од њих узима много законитих жена, а сем тога имају и наложница. Полигамија код старих Пруса даје се видети из

[1] Ibidem 1824.
[2] „Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena", стр. 185.
[3] Die Indogermanen II. 412—413.

споменика о миру из године 1209, у коме Пруси обећавају да од тада неће више узимати две или више жена, већ да ће се задовољити са једном. Позната је моногамија код Германаца коју Тацит истиче; само одличнији узимаху понекад из политичких разлога више жена. И код Гала је полигамија била само код одличнијих сталежа. Али код трачко-илирских народа на Балканском Полуострву беше полигамија општа. Ово изриком тврди Херодот о Пајонима, а о Трачанима је у том погледу скупио податке Томашек. „Код многих је племена владала полигамија, што је који човек био богатији, то је више жена могао купити и држати“. Хераклид Понтик вели: „Сваки узимаше три, четири и више жена, било је богаташа који имају до 30 жена, које имају положај слушкиња“.

Очевидно је мислим да у оваквој полигамији ваља гледати изметнут обичај индоевропске бигамије из потребе.

У трачко-илирску средину дошли су Срби. Примери заостали од Трачана и Илира могли су и поред, можда прастарог, словенског обичаја бигамије из потребе за децом, још врло рано утицали на већи развитак бигамије у Срба па и на полигамију. Ни утицај Турака можда није остао без последица. Историјске и друге социјалне прилике могле су такође бити понекад од утицаја.

Ова интересна ствар заслужује да се и дубље проучи. Ја написах на брзу руку оволико, поводом лепих прилога Г. Ћоровића, а можда ћу се на ову ствар још једном вратити.

Тих. Р. Ђорђевић.

НОВИ ПРОЕКТ ЗАКОНА О РАДЊАМА.

Једно од најважнијих питања наше привредне политике без сумње је питање о измени нашега престарелог законодавства о радњама. Ово питање чамило је читаво пола века, јер је Србија, на велику жалост свију оних који су желели овој земљи стварног напретка, морала и у другој половини XIX века да се занима утврђивањем основних права и слобода грађанских. Али ово важно привредно питање није се могло ни дана одлагати, и чим се, превратом од 29 маја 1903, мислило да је народу обезбеђен миран развитак на основу једног демократског режима, оно је одмах искрсло у свој својој јачини. Није прошла ни једна година, а да се то питање не истакне на дневни ред и да се не обележи каквим новим проектом. Већ само то показује колико је његово решење важно и неодложно.

Али ово обиље проеката показује тако исто са колико је тешкоћа скопчано решење овога питања. Један за другим ређали су се проекти, и ни један није могао да даде задовољавајући начин за његово решење. Последњи проекат, који је изишао из скупштинског одбора 3 фебруара 1906, тадања Влада је повукла услед радничких демонстрација противу њега. Но и ако су непосредни повод овоме повлачењу биле социјалистичке демонстрације, узрок је лежао дубље, јер су поменутим проектом били незадовољни не само социјалистички радници већ и цела трговачка класа.

Проекат је, збиља, поред много корисних новина,

имао и неколико рђавих страна, које су његово повлачење не само оправдавале већ и неодложно налагале. Он је, пре свега, задржавао еснафску организацију за трговце, и ако ови не само да не желе и не траже више еснафске привилегије, већ су им и одсудно противни. А затим, проекат је, и ако у нешто ублаженој и поправљеној форми, не само задржао еснафску организацију и све њене атрибуте за занатлије, већ је ову и проширио на занате који су по досадањој Еснафској Уредби остали слободни. Тако је по овоме проекту еснафска организација, као једна велика мрежа, обухватала чак и најзабаченије крајеве и уплетала их у свој сложени организам. У осталом, то и није тако велика несрећа, као што многи мисле, јер еснафска организација каква данас у неким државама постоји личи само по имену на еснафску организацију блажене памети „старог доброг доба“. Искуство у Аустрији и Мађарској, где још постоје принудни еснафи и доказ способности, показало је, да ова ограничења немају ни из далека онај спутавајући утицај на народну привреду, као што је то некада био случај. Односи у савременом привредном животу и сувише су постали развијени, а да би их ма како усавршена еснафска организација могла да обухвати, уједначи и регулирајући на њих утиче. Па ипак, није од мале важности, да се чак и ове, већином само формалне сметње привредном развитку уклоне што је могуће више. Држава ће на тај начин бити ослобођена расправљања многобројних спорова који се услед еснафских ограничења неминовно појављују, и моћи ће своју снагу да употреби на подизање оних установа, које су у сагласности са привредним развитком и које ће и самим заинтересованим привредним редовима много више користити него ли еснафске повластице. С друге стране, ослободиће се ови заинтересовани привредни редови — поглавито занатлије — извесних предрасуда, неће веровати и неће тражити свој спас у одржавању средњевековних ограничења, већ у подизању модерних установа и у развићу својих способности.

Већ и само ова два обзира била су довољна да изазову ревизију прошлогодишњег проекта. Уз то је дошла још и околност, да је овај проект био у многим питањима привредне и социјалне политике непотпун. Стручна настава била је недовољно разрађена, а још недовољније стручна организација, осигурање радника, итд. А баш у овим питањима требало је бити много одсуднији, јер целокупно савремено развиће показује, да она све више сачињавају главни предмет законодавног старања у овоме правцу.

Колико је ова ревизија проекта од 1906 у слободоумнијом духу била неопходна доказ је и то што су је и све политичке странке као потребну признале.

Овај нови проекат, који је сада предат јавности и који ће вероватно бити поднет и Народној Скупштини, није нов у многоме само по садржини, већ и по форми. Док је прошлогодишњи проекат у својим првим одељцима говорио о радњама, затим о помоћном особљу у радњама и најзад о професионалној организацији заната и трговине, дотле нови проект обухвата у своме одељку одредбе о радњама и радницима, које су заједничке свима категоријама радња, затим у своме другом одељку нарочите одредбе за поједине врсте радња, да најзад заврши одредбама о врховном стручном представништву. Ово ново груписање материјала у најмању руку је исто толико целисходно као и у старомe проекту. Понављање се, до душе, није ни овде могло сасвим избећи, али га је ипак мање но што је било у старомe проекту. А ново је груписање, пак, у толико практичније, што ће се онај, који буде имао да одредбе овога закона примењује, лакше моћи наћи у овоме доста обилном закону, јер је довољно да определи категорију радње, па да одмах има преглед свију одредаба које се на њу односе. Једино би можда, ради бољега прегледа, желети било, да одредбе о професионалној организацији у одељку првом (Чл. 42) дођу у одељак трећи, и то под насловом „Професионална Организација“ (место „Коморе“), пошто су и коморе само

виши облик професионалне организације, и пошто су оне по овоме пројекту општи представници заинтересованих привредних група, а не само еснафских организација.

Што се садржине новога пројекта тиче, она се у главноме своди на следеће:

Све радње које под овај закон потпадају, занатске, индустријске и трговачке деле се на самосталне и несамосталне. Самосталне су оне радње које имају засебне локале, и само оне имају право да држе помоћнике и ученике. За упражњавање самосталних радња траже се пунолетство, грађанска права и протоколисање фирме. Само за радње од јавног интереса могу надлежни министри прописати и нарочите услове. Тако исто изузимају се и радње еснафских заната, за које се тражи по правилу мајсторски испит. Таквих заната има 28, но Министар Народне Привреде може, по предлогу занатских комора, да огласи и остале занате за еснафске. — Подизање фабрика учињена је зависним од Министра Народне Привреде, и предвиђене су потребне мере за заштиту радника који у фабрикама раде. — Упражњавање трговачких радња такође је свакоме слободно, само се мора пријавити трговачкој комори. Торбарање и распродаје ограничени су на најмању меру.

Пројект даље поставља главне одредбе за заштиту и осигурање радника. Поред свестраног надзора индустријских, као и повремене инспекције осталих предузећа, пројект утврђује норме о уговору рада: о закључењу и отказу, о радноме времену, о исплати радника, о решавању спорова итд. За индустријске раднике заводи пројект десеточасовни радни дан; тако исто ограничава време рада за малолетне и женске раднике, а за све у опште утврђује време одмора. — Што се осигурања радника тиче, пројект заводи обавезно осигурање на случај болести и повреде за индустријске и грађевинарске раднике, а за остале категорије раднике, као и за остале врсте осигурања предвиђа факултативну обавезу, т. ј. осигурање постаје обавезно, када то дотични радници реше.

Најзад предвиђа проекат обавезну професионалну наставу, берзе рада, пенсиони фонд за занатлије, као и професионалну организацију. За еснафске занате предвиђа факултативне еснафе, а за остала занимања слободна удружења. На челу ових стоје занатске, трговачке, индустријске и радничке коморе, провинцијалне као и централне у Београду. — У прелазним наређењима укида нови пројект Еснафску Уредбу, Закон о уређењу Привредног Савета као и Закон о сеоским дућанима.

Нови пројект не даје нам до душе један исцрпан закон о радњама, зато што би такав закон изискивао много више простора, но што је овим проектом заузето. Ово формуловање даје се правдати неколиким разлозима, које ћемо ми укратко споменути. Прво, у Србији се цео свет плаши великих законских проеката. Наш се парламент губи у безбројним ситницама кад се тиче партијског прогоњења, али кад се тиче доношења једнога закона, онда се гледа да се ствар што пре сврши, и не воле се улазити у појединости. Овакав поступак има и свога разлога: проучавање законских проеката изискује и више времена, и већу спрему, баца већу одговорност на народне посланике, него ли расправа партијских размирица. Отуда сви наши велики закони стоје по пола столећа нетакнути, док се малих закона и закончића донело стотинама. Али има и други један, још много озбиљнији разлог, који налаже земљама као што је Србија да се не упуштају у велико детаљисање закона, баш и кад би скупштина била вољна да такве законе доноси. Младе државе нити имају тако спремних државника, да би ови могли да предвиде последице извесних законодавних мера до ситница, нити имају довољно материјала на основу кога би се њихов утицај могао да цени. У младим државама све је у покушају, јер је још све тек у стварању; па када старије, културније земље сматрају за потребно да се при доношењу каквога новог закона држе у општим нормама, или да његову важност ограниче само на извесне територије, како би га према показаним резул-

гатима могле да поправе, онда је ова мера предострожности у толико потребнија у младим државама. Наравно, ова предострожност има и своју опасну страну, а та је, што је административним властима дато много шире поље утицаја и што оне тај утицај могу да злоупотребе. Да би се то спречило, треба се што пре постарати да се пројект што боље разради. Али овај аргуменат не сме никако бити разлог да се цела реформа одложи, јер ако се и други, потпунији пројект изради, и он ће многе односе да регулише на основу голих претпоставака, пошто сваки емпирички материјал оскудева. С друге стране, израда једнога потпуног пројекта изискивала би неколико година озбиљна испитивања и рада, а за то време одложило би се и остварење свих оних корисних установа које нам нови пројект нуди. Из тих разлога је добро, што је пројект оставио одређивање у појединостима посебним административним уредбама, те да оне припреме земљиште за њихово кодифицирање. Можда би само згодније било, да би се избегле злоупотребе, да се доношење ових уредаба учини зависним и од Државног Савета, а не само од Министра Привреде.

(свршиће се)

Др. Коста Јовановић.

ВОЈИСЛАВ Ј. ИЛИЋ.

(3.)

III

Војислав Илић, поред свих тих песама вере у живот и садашњости, био је у основу, у природи својој, меланхоличар. Када је, одмах у почетку свога књижевнога рада, још 1880, штампао мрачну песму *Домовина*, Јаков Игњатовић је додао испод ње: „Ову песму саобштавамо у нади да се суморно прорицање песника неће испунити и да ће се доцније веселије песме чути“.[1] Ма да је у својим песмама ретко говорио о себи, ма да је бол који он опева мање личан а више општечовечански, ипак елегична нота његове поезије изилазила је из његове природе и особитих прилика у којима је живео.

Пре свега, оно што је најличније: то је његово здравље и начин како је провео живот; они исти разлози који су изазвали песимизам и мизантропију Бајрона и Леопардија. Његов брат Драгутин Ј. Илић овако даје разлоге његову незадовољству са животом: „По својој природи необично бујан и жељан непосредних ефеката, он је у првом детињству своме, све до петнаесте године, био осуђен, да већи део живота проведе између четири зида, и да чезне и да сања о томе, шта би све он радио, кад би био у стању, да се сав баци у таласе живота. Његов дугогодишњи недуг у ногама, који се од времена на време јављао свом жестином, није му допуштао да своје де-

[1] *Недељни Лист*, 1880, бр. 29.

тињство и прву младост употреби по својој вољи. И то је његову бујну природу ломило; овај недуг окивао дух, због чега је био приморан, да своје чежње обуздава трпељивошћу, а то је баш и утицало силно, да се у његовој песничкој души развије елегично расположење и суморност".[1]

Затим, то су били други узроци, личне и породичне природе, који су утицали на његову душу и стварали расположење у коме је највећи део својих песама испевао. Његова породица, рђаво политички виђена, падала је; он се рано оженио, и жена и деца му поумирала. („А најдраже смрт је пограбила, да се мени никада не врате"). Редовне школе није учио, места која је добијао нису одговарале његовим способностима, и целога века морао се мучити да колико толико обезбеди живот себи и својима.

Босанска Вила донела је неколико његових писама из 1891 и 1892,[2] из које се види како му је била тешка борба животна. У августу 1891 њему је живот у Србији онемогућен, и он хоће да иде „ма где", чак је био у намеран, и већ радио на томе, да иде у Црну Гору. Тада је једно време, у тим тешким материјалним приликама, настао једногодишњи прекид у његову песничку раду. Када је добио за учитеља српске основне школе у Турну Северину, у Румунији, писао је у фебруару 1892: „Ја овамо живим — не знам како да кажем. Да ме околности нису нагониле, не бих се никад примио овог посла, јер није за мене. Има дана, кад сам тако нервозан, да ме сваки звук вређа, а овамо морам да се носим са децом". Он се тамо осећао као Овидије на обалама Понта, као Пушкин прогнан на Крим, и он, који је иначе тако мало певао о себи и о својим невољама, учинио је целу једну исповест, открио целу своју душу, дао објашњење за

[1] Драгутин J. Илић: *Гдекоја о Војиславу. Бранково Коло,* 1907, бр. 7, стр. 181—182.

[2] Јован Грчић: *Из моје некадашње уредничке архиве. Босанска Вила,* 1903, стр. 292.

сву своју тамну меланхолију, у песми *Елегија на развалинама куле Северове:*

...Надежде вараху мене
Обманули ме друзи
Као блуднице жене.

Садашњост моја је пуста, ко пуста пећина нека.
И у њој суморно звони мој слаби и празан глас:
Прошлост је протекла моја ко бурна планинска река.
А са њом радости моје ко рајски један час.
Ко звук изгубљен давно. За све што беше лепо,
За отаџбину, љубав и младог друга свог,
Спокојство и дане своје ја сам жртвов'о слепо
И силе духа мог.

И све је пропало редом: завичај, љубав и друзи,
Па и топлина жеља и вера, па и над,
И ја сам остао самац. О појте песму о тузи,
Смртно је моје тело разорен, празан град.

Затим, били су често психички узроци његове туге. Са великим надама, са широком вером, са оном „јединственом, вечитом и светом Илузијом“, коју је певао једном велики разочаран песник, ушао је он у живот, тражећи оно што он не може да да. Са болном осетљивошћу једног деликатнога духа, са „одераном душом“ песника, која силно осећа све уботе и грубости спољнога света, он је у брзо морао запевати тужну песму „увелих снова“ и „одбегли мај“ Јакшићев. У неколико махова, он је причао драму своје душе. У једној посланици *(Мојим Пријатељима)*, 1886 године, он је певао:

Шта ја хоћу? Чему срце жуди?
Ах! та ко би разумети мог'о...
А жеља је огњевитих много
Што ми огњем распаљују груди.
Моја душа од детињских дана
Стремила је у бурноме лету
У пределе заношљивих страна
Неком чудном непознатом свету,
Где радошћу све живо мирише,
И вечитом хармонијом дише.

Сад не жалим обмануте наде,
Нити летим у небеске стране
Ја не тражим пријатеље младе
Моје давно изгубљене наде!
Ја не иштем нежног сажаљења
Од ледених и пакосних људи:
У данима горкога мучења
Њиним ледом замрз'о сам груди...
Ваши борци мене мало плаше,
Хладно пљујем на светиње ваше!

Као толики песници XIX века, а нарочито из прве половине његове, Војислав Илић је боловао од „светскога бола“, од „болести века“; он је био, како сам вели, „жртва просветнога века“, у кога је старо веровање оборено, а ништа позитивно није дано узнемиреном духу и рањеној души човековој. *У Исповести*, он је изнео целу своју душу, сав свој скептицизам, који је, по речима Ренановим „духовна парализа“, неверовање, осећање усамљености, слабости ломног разума, небо празно, нигде звезда да пут показују, нигде ослонца за слабе руке, свуда око човека „ноћ, дубока ноћ!“ Њега хвата прерани умор, умор од живота који још није ни почео живети. Он пред собом види „досаду, маглу и таму“, и јоште млад пева *Старчеву тугу*, тугу годинама обрвана и животом покошена човека, који види да је све свело око њега, као што је његова душа увела. *У Посланици пријатељу*, он казује то страшно осећање, када још телом млад човек осети да му душа стари, када се свети пламен гаси у грудима, и када се почиње ништа не желети, ништа не волети:

Пријатељу! тако често мојим грудма пустош влада
И на моје бледо чело хладна тако сенка пада,
Ја у вече дижем пехар и наздрављам њиме зори
Дах студени да одагнам, дах који ми душу мори,
Испред кога светла радост и небесна гине нада
Као цвеће које вене кад студена јесен влада.

Да јесен се приближује... На вртове мојих дана
Маглушина тихо пада, јер долази јесен рана,

Овај хладни, чудни ветар, што ми душу провејава
То је весник, који јавља да долази јесен права...

Са таквим осећањима, у таквом расположењу, његова поезија је морала бити мрачна и тужна, слична „плачној Ниоби“, Ниоби, „несрећној и болној мајци“. Његова поезија му је уточиште од ругоба и болова света, а лепота му је, као једном модерном песнику, „вео којим обвија ругобу света“. Његова муза, то је онај *Анђео туге*, који, распуштене косе и под венцем од љубичица, обара главу на сребрну лиру, са чијих покиданих жица звоне последњи акорди, и по тавним дубравама пева болне и слатке песме. И тако ће цела његова поезија добити један сталан елегичан тон, и од њега ће остати пет или шест елегија, под изричним именом „елегија“, као што се великом делу његових песама може дати то име.

Једна таква природа као што је био Војислав Илић, у једној средини као што је било српско друштво осамдесетих година, није могла марити за садашњост. У песми *Домовина* он је певао:

На гробу твоје прошлости славне
Садашњост лежи распета, бледа...

И са таквим расположењем он је одвраћао очи од садашњице и повлачио се у прошлост. Један елегичар као што је он био, у она мутна времена, морао је најрадије певати оно што је било, прошлост свога живота, оне „увеле мајске руже“ и мртву младост своју, или прошлост човечанства, „седу прошлост“, меланхолију мртвих ствари.

Не само да је љубав према прошлост изилазила из његове природе, њу је примио још у својој кући, од свога оца и песничкога учитеља Јована Илића. „Политички карактер нашега оца, прича Драгутин Ј. Илић, био је прожет незадовољством. Неуспех његових идејала од 1858 год. и немогућност да се измири са уставом од 1868 г., који је отварао широм врата корупцијоном и реакционом бирократском систему у земљи, учинили су, да се повуче

са политичкога позоришта и разочаран у своје другове, са којима је 1858. год. извршио револуцију, да се потпуно изолира, како од бивших својих другова, тако од осталог света... Ова стална разочараност и песимистичко гледање очево у карактера садањега доба, имало је јаког утицаја на све нас, па и на Војислава. Очеви идејали били су у историјској прошлости, класично Перикловово и Фокијоново доба, маварски калифати и њихова висока култура, патријархални основи у нашем народном животу, који се у велико рушише под притиском реакције и корупционог бирократског система, и најзад философија Кантова (Хекела никако није трпео, и сматрао је да је он изопачио Кантове идеје), па онда доба хуманиста са њиховим идејама, све је то истицао тако, да њом што уочљивије истакне разлику између велике прошлости и нескладне садашњости“.[1]

Сам Војислав Илић казао је у једној прилици како му се причињавала савремена Србија и какав је утисак чинила на младе духове и на чисте душе. „Ни једно колено наше од како је држава српска обновљена, није образовано под тако неповољним околностима као што је колено коме ми припадамо. Појаве у друштвеном и политичком животу нашем, које би нам морале бити нејасне, кад не би имали на уму оно, што се код нас до сад у оваквим приликама догађало, нису могле послужити томе да у њима очврстају љубав према идејама и веру у лица, која су се са тим идејама јављале међу омладину, а користовала се њоме за свој лични интерес“. Он око себе види „профанисање свију могућих начела, ренегатство, обарање аукторитета на прљав и недостојан начин“, многобројне „скандалозне појаве у јавном животу, које су у стању да доводе човека да самога очајања или простога шарлантства“.[2] У песми *Оргија* он је казао сву

[1] *Гдекоја о Војиславу*, *Бранково Коло*, 1907, стр. 183.

[2] *Задатак Уједињене Омладине*. *Нови Београдски Дневник*, 1887, бр. 93.

одвратност према свакодневном свету, према обичним појмовима, „одличним људима“, „личностима важним“, „идолима јавног мњења“, прљаву хуку светску, ругобу, обичнога живота, и затражио од богова да му улију „божанске моћи“, када га живот нагна да оде к људима и да живи међу њима.

За ружну садашњост он је из почетка имао сатиру и осуду, чувајући веру у победу истине, али зло је остајало, и он је свој идеал морао помицати назад. Још 1882, као врло млад, он пева *Дух прошлости*, поредећи га са „бледим призраком умрлих снова и јаве“. 1890 године, у песми *Мојој Музи*, у једној од оних карактеристичних песама у којима баца пуну светлост на своју тамну душу и тамну поезију, он вели:

И препорођен тако, под заставе слободе,
Мој дух се глупости смеј'о на њеном шареном трону,
И грубој сокачкој луди и робу салонске моде,
Нарцису, фанфарону.

Векови минуше тако. Древни се идоли скрише,
А разврат једнако живи и груба сила с њим.
Ја се колебам с нова, и ја се не смејем више
Над смрадним гробом тим

Спустивши клонулу главу на своје уморне руке,
На развалинама духа ја нађох изворе туге:
Но глуви за речи твоје, не чуше небесне звуке
Ни власници ни слуге.

И сад не тужим више. Застор је подигнут свети.
И кип Саиса древног обнажен сад је тек.
Живот је оргија гнусна, над којом без трага лети
За веком мрачни век.

У неколико маха, он је показивао ту велику љубав за прошлост и називао себе песником прошлости. Његова песма *Химна векова* казује мрачну и поетску величину онога што је некада било, и символично слика онај тајанствени мртвачки спровод, који „у вечерима позним“ и „у немом свечаном ходу“ пева:

Суморну и хладну песму,
Химну векова тавни.

У *Светковини Ладе* он приказује себе, у ламартиновској пози:

Сам наслоњен на камену хладном,
Што га сура маховина скрива,
Мирно слушам песме премалећу,
А душа ми тужну прошлост снива.

Има једна његова већа песма *Опсада Бенаре*, за коју вели да је одломак из већега спева *На Рушевинама*. И тај наслов *На рушевинама* могао би да иде једном великом делу његових несама. Његова поезија је оно што је сам певао:

То удара прошлост у сребрну лиру...

Његова муза је, како пева, у једној од својих *елегија*, као „анђео вечног мира“, који

Гробовско сади биље,
Тихо стреса и узвија,
Густи бршљан и ковиље.

Радије но ишта он је певао „сан вечности“, „споменике изумрлих дана“ и гробове, нарочито гробове, покривене седом маховином и обвијене густим бршљаном, колико ни један српски песник пре њега. Такви су *Усамљени гробови*, „гробнице канова силних“, тулбе Муратово на Косову, гроб војводе Дојчина у Солуну, развалина кула Северове.

Његова поезија, која се одмара на гробовима и на „развалинама духа“, у своме бежању од света и људи, повлачила се у далека, цветна доба човечанства, у оне дане слободе и среће првих људи, у „мрачна, минула и древна лета“,

...пре милиун можда лета,
Кад још није било ови људи, овога света.

Неколико његових већих несама дешавају се у том легендарном добу. Он има ту херувимску поезију, он има свога *Гибора*, *Духа*, *Колока*, *Између неба и земље*, као што Гете има *Фауста*, Бајрон *Кајина*, Ламартин *Пад једног*

анђела, Љермонтов *Демона*. Ако се та његова поезија не дешава у тим првим, пролетњим данима човечанства, у херувимска доба, он бежи на Исток, не на турски Исток наших старијих романтичара, који су се угледале на Платона, Даумера и Боденштета, но у далеки, прави Исток, на азијске висоравни, подножје Хималаја и свештене обале Ганга. У песми *Исток*, он узвикује

Хајде, о хајде, са мном, мој љупки, пролетњи цвете,
На дальне, чаробне путе, у крило чудпога света!
Хајдемо где палма расте и ружа и лотос цвета,
Где мирне газеле пасу и рајске тичице лете
И Гангес вечито шуми...

Он Исток воли из оних романтичарских осећања из којих су га сви романтичари певали, као земљу великих страсти, и у *Колоку* он вели:

Кад би мог'о што би хтео
Ја бих теби полетео,
Да уживам чудне сласти,
Да осетим, што осећам
У бајкама заносљивим,
Да уживам оне дражи
Дальни Исток што их има,
А моје их срце тражи...

Али, то је само по изузетку. Он Исток воли са једном извесном љубављу за декорације, за његове природне величине и лепоте, његову егзотичност и живописност.

А моја ме мудрост мами сваког дана,
Да се вратим натраг у пределе сретне,
Где сребрни вали тихога Јордана
Запљускују поља и обале цветне.

У песми ⁂ *(Под ногама мојим...)*, тај његов оријентализам добија свој најпунији израз:

Ах, мисао моја за вама се креће,
Где јесени мрачне не царује ћуд,
Где на земљи влада вечно пролеће
И млађани живот разлива се свуд,
Где спомени стоје од ископских дана,
И мирисне шуме древнога Ливана.

Где поклоник седи у чаробној ноћи
Смерно двори Бога и беседи с њим,
Где молитва шуми по чудној самоћи,
И к небу се диже од измирне дим.
И шум тихо струји од мртвога мора
И тишина веје са прастарих гора.

То повлачење песника из данашњег света је потпуно, на свима линијама и у свима правцима. И први дани човечанства и Исток нису му довољни да сакрију његову меланхолију. Он бежи у сва доба и у све земље, и његова поезија има више космолитског но и код једног ранијег и познијег српског песника. Поред источњачких песама *Асфирова заповест, Колок, Данијел, Опсада Бенаре, Правоверни, Четири песме калифе Абу-ел-Рахмана*, он има и старо-словенских, као *Љељо, Лада, Светковине Ладе, Словенски Кнез, Пастирка и Љељо, Погода и Симзерла, Северни ветар, Дарови неба*. Има их и енглеских *(Краљ Ричардо)*, француских *(Вартоломејска ноћ, Последња ноћ у Тамилу")* талијанских *(Тасов опроштај, Мраморни убица, Алхимичар, Петрарки)*, шпанских *(Шпанска посла, Љубавна прича о дону Нунецу и дона Клари)*, португалских *(Песник)*, пољских *(Љубавна трка, Finis Poloniae)*.

Али нарочито има много песама из класичнога света, због којих је Војислав Илић код нас у неколико сматран и за класичарског песника, човека који је у нас извео читав један мали ренесанс класицизма, тако да је један српски критичар, пре двадесет година, могао казати о његовим песмама: „ту први пут осјећамо са нашега Парнаса свежи дах Јелинизма". Од њега је остао цео један низ класичарских песама. Из јелинскога класицизма су његове песме и спевови: *Нарцис, Бахус и Купидон, Пития, Периклова смрт, Аргонаути на Лемносу, Данаја, Клеон и његов ученик, Ниоба, Пред Тројом, Нимфа, Коринтска Хетера, Плач Афродите над Адонидом*. Мањи је број песама из римске старине: *Јулија, Овидије, Тибуло, Са Форума, Катонова смрт, Авгур*.

Војислав Илић није марио за Хришћанство, као и сви модерни класичари у осталом. Своје неверовање он је рекао у песми *Исповест*, своје историјско-философско схватање Хришћанства у песми *Авгур*, где представља „мрачне хришћанске чете“, где уз побожне химне и литије, мачем и огњем, сатиру стару цивилизацију паганску. Средњи Век он готово никако није певао, и хришћански звуци никако се не чују у његовој поезији. Али за то, он је осећао у дубини душе лепоту и величину старе паганске цивилизације, и у раној младости слика тога цветнога доба човечанства ушла му је у душу да одатле никада више не изиђе. Када је 1889 дошао у Солун, на домак Олимпа, пред плаво море грчко и миртове шуме, пред све мртве „сведоке векова славних“, он је кликнуо из дубине душе поздравну песму „мајки Јелади“:

> О завичају цветни мудрости и вечне славе...
> Истина божанска лежи у древној прошлости твојој
> Кад дух слободан беше. Где сада замишљен стојим
> Од раног детињства свога ја сам у души својој
> Блудио по цветом пољу, по цветним пољима твојим...

И песник је увек имао носталгију Јеладе и њенога ведрога живота. У данашњем сувом и жалосном добу, где је толико несклада и ругоба, где су душе изгубиле сву ведрину, он се осећао као онај цвет који се некада нијао „под љупким небом Аркадије сретне“, и који је пренет у далек и туђ свет дугих јесени и дебелога снега, црних бреза и пустих поља са стрњиком. У *Исповести*, написао је он овај карактеристичан стих, који је после изоставио:

> Ах, што сам тужан питаш. Ствар је проста.
> Живот ме овај дражи, дух ми тре.
> Ја нисам чедо Аркадије цветне,
> А то је доста па да појмиш све.

За те класичарске песме, са стручне стране, оштро је примећено да су писане без познавања класичнога света и старине. Г. Лука Зима, у своме овећем чланку *Старинско труње грчко и латинско у песмама Војислава*

Ј. Илића, указао је на његове материјалне грешке, на „доста ствара, што се тичу старинства грчкога и римскога, за које се може рећи, да би песник боље урадио, да их није мешао у своје песме, те их тим старинским труњем натрунио“. И у томе чланку, поред свих цепидлачења једнога професора класичке филологије, који није волео да се нестручни и непозвани усуђују на његово поље, и коме су ситније омашке изгледале као злочини против митологије и класичне историје, има и крупних и основаних замерака. Војислав Илић није правио разлику но је стално мешао Феба, сунце, са Фебом, месецом; исто тако меша узима за једну исту личност Крона и Кронисена (Кроновића), и смрт Исусову ставља за владе Августа, док је Исус распет за време Тиберија; Перикла назива автократором, што овај никада није био; „Нерејеве ћери на чистом небесном своду“ митологија ставља на дно мора; у његовим песмама Римљани носе јелински пеплон и хитон, а Јелини римску тогу. Нарочито је Зима прекоревао песника због онога што је он називао „митолошком бркаоницом“, што је мешао јелинске и римске богове, испреплетао обе митологије, ставио заједно Баха и Пана, Цереру и Купидона, Плутона и Јупитера, Ганимеда и Меркура, шта више мешао је и словенска божанства са грчким, и тако у једној истој песми напоредо стоје Бореј са Ладом и Љељом.

Прекори Луке Зима били су добрим делом основани, и Никола Вулић, који је, добро расположен према Војиславу Илићу, узео га у заштиту од Зиме, изјавио је: да не мисли узимати у одбрану Војислава од прекора да класичну старину није добро познавао, „јер га од тога прекора нико не може одбранити“. Извесно је да наш песник није класичну страну знао тако потпуно и научно, као други велики или модерни песници који су је певали. Леконт де Лил није био само песник класичних мотива но и одличан познавалац грчкога језика и један од најбољих француских преводилаца старих јелинских писаца. Од њега су остали преводи: *Илијаде*, *Одисеје*,

Хезиода, Есхила, Софокла, Еврипида, Теокрита, као и орфејске химне и анакреонске оде. И његово знање јелинскога језика толико је било да је, нешто педантски, грчка имала другачије и правилније транскрибовао но што је обичај у францускоме језику, и писао, на свој начин, и ближе оригиналу, Agamemnôn, Akhilleus, Orestès, Klytaimnestra. Жозе Марија де Хередија, који је у неколико од својих сонета у *Трофејима* свео, кондензовао сву јелинску цивилизацију, био је ђак Ecole des chartes, стручно учио и до појединости изучио стари свет. Наш песник, који није учио редовних школа, чија су читања била искључиво песничка, који сем рускога није знао страних језика, и стране узоре знао само по руским преводима, упознао се са класицизмом код енглеских песника XVII и XVIII века и руских песника са краја XVIII и почетка XIX века. Један од главних његових извора био је руски превод Шекспирова *Троила и Креситде* у руском преводу, а *Илијаду*, коју помиње у *Перикловој смрти*, наводи по једном старијем руском, Гњедичовом преводу. Са таквим недовољним и површним знањем класицизма, са потпуним незнањем класичких језика, наравно да се морале чинити онакве грешке какве је Зима забележио, и ако се чему има чудити то је томе што их нема и већих.

Али поред свега тога, Војислав Илић је оном невероватном јаком интуицијом својом осетио величину и лепоту класичнога света, и, макакве биле нетачности у појединостима, његове песме из класичне старине дају утисак оне ведре лепоте и мирне величанствености старих поезија, и једно чудно јако осећање живота и душа класичких. Више и боље но и један песник наш он је то осетио, и према њему обавештенији и ученији класичари наши, као Лукијан Мушицки, Јован Хаџић, па и сам Јован Ст. Поповић, изгледају као педанти који се вежбају у мртвом школском класицизму. У поезији је таленат највећи аргуменат, и оно исто је Војиславу Илићу недостојало у знању и образовању он је срећно надокнађивао својим финим урођеним осећањем, силном спо-

собношћу за песничке асимилације и великом вештином у руковању стилом, тако да његове песме, поред свега, ако нису класичарске дају утисак класичнога. Он је можда био наш једини песник који је могао да да̂ књижеван, поетски и у духу и типу адекватан превод *Илиаде.* Треба упоредити његов превод једнога стиха *Илиаде* у *Перикливој смрти* са сувим и школским преводом Томе Маретића, па видети сву разлику која постоји између песника и филолога, и видети колика је штета што Војислав Илић није преводио велике класичне спевове.

(наставиће се.)

Јован Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Паоло и Франческа“ трагедија у четири чина од Стифена Филипса. — „Ајиша“, три слике од Светозара Ћоровића.

У „Паолу и Франчески“ је нова поетска версија једне од најстаријих и најнежнијих трубадурских историја, на којој се од средњевековне легенде, преко Дантеа, Силвија Пелика, па све до Д' Анунција и Филипса, огледало толико талената, песника и драматичара. У Филипсовој трагедији, овај пратип „Женидбе Максима Црнојевића“ изгледа овако:

Ђовани Малатеста Шантави, господар од Риминија, венчао се кћерју равенског кнеза Поленте, склапајући једну од оних рачунских политичких веза, из којих је најчешће искључена свака узајамност осећања, свако слагање природа, свака сразмера година. Ђовани је већ у годинама, ружан, суров и неотесан ратник; Франческа је чедно девојче, које излази из манастира у брак и „не зна шта је то живот, јер једина јој је брига да се одзива гласу светих звона, да пева и да иглом што лепше ради“. Међутим млађи брат Ђованијев, Паоло-Лепи, млади вођ флорентинских кондотјера, који је допратио нежну невесту у сурови двор Малатестин, по младости, по лепоти и по осећањима, управо је прилика лепој Франчески. Зато ће требати врло мало па да се ова друга веза развије сама по себи и неодољиво, онако како природа здружује своје најневиније елементе. Чедна Франческа није ни слутила шта је то прељуба, племенити Паоло

отимао јој се свом вољом својом. Али, и у њима и око њих, све их је вукло у ту несрећну трагедију.

У мрачном замку Малатестином, сентиментална Франческа не види око себе ни једно ведро лице ни један нежан осмех. Поред туробног и суровог господара од Риминија, у замку су: Лукреција де л'Онести, окорна рођака Ђовањијева, зловољна удовица која је промашила живот без среће и порода, и стара и слепа дојкиња Ђовањијева, која својом мрачном појавом и тајанственим прорицањима довршује суморну атмосферу Малатестиног замка. На крају првог чина већ, слепа Анђела има визију трагичног свршетка ове историје.

Не могући више одолети погубној страсти, Паоло-Лепи напушта Римини, одлази једном врачару, продавцу чаролија и отрова — али пре но што попије смртоносни напитак хоће да још једном види своју несуђеницу. У томе кобном виђењу је и та чувена прва љубавна сцена између Паола и Франческе, који читајући сами, у двоје, у зеленој сеници врта, у зору, љубавну причу о Ланселоту и Гиневри, завршују тако исто у загрљају:

„...били су сами; али нису могли говорити, него су само ослушкивали узајамно ударање срца. Он је добро знао да ће бити издајник ако остане, па ипак не могаше ни да се макне с места; он поче да бледи, све више да бледи, али га она погледа слатко смешећи се. А он, када виде тај жељени осмех, приђе јој ближе, још ближе, сасвим близу. Дрхтао је, али га тада њене уснице слатко узрхтане пољубише...“

Тако пише у причи о Ланселоту и Гиневри, тако се збива у првој љубавној сцени између Паола и Франческе.

Катастрофа долази брзо. Сурови Малатеста, који је обавештен о свему, с Отеловом крвожедношћу вреба час освете. Друге ноћи већ, трагедија је свршена.

У Филипсовом комаду ова толико опевана и драматисана легенда, развијена је и испуњена масом споредних слика, епизода, личности и појединости. Њихово уплетање није увек од особитог значаја за радњу ове

лирске драме, у којој се све своди на три личности и на варијације и пењања страсти опредељених од прве сцене првог чина — дакле на врло просту и једноставну композицију, какву на пример представља класична Пеликова „Франческа од Риминија“. Модерни песник хтео је да наивну и одвећ познату легенду оживи изразније обележеним типовима, пунијом и живописнијом сликом средине, обилнијом епизодним занимљивостима, тражећи у том успостављању средине и оживљењу позорнице природније кретање својим личностима, истинскији живот својој драми.

Личности су доиста живе и обележене, и ако нису увек особито оригиналне, ни особито потребне. Франческина служавка Нита, млађа и веселија Дездемонина пратиља, и Лукреција дел' Онести, — до последњег чина женски Јаго у овој трагедији љубави и љубоморе, — у неколико момената потсећају на ситуације из Шекспира. Сцена на крају друге слике, у којој се Малатеста онесвешћује у наступу љубоморе пред Лукрецијом која га са злочестим уживањем трује сумњом, необично је слична сцени у „Отелу“. Слепа Анђела, са својим тајанственим пророчанствима у мрачном замку Малатестином, у комаду иначе и непотребна и врло наивно употребљена, личност је из Метерлинка. Најзад, читаве две слике, весели пир кондотјера у крчми и романтични Пулчијев дућан мађија, написане само зарад две кратке појаве Паолове, исто су тако непотребне и без везе с оним што је главно у комаду.

А у томе што је главно у комаду, у чему су се с толико неједнаке среће огледали толики разноврсни таленти, састоји се сав интерес, сав успех или неуспех најновијег дела о Франчески од Риминија. У Филипсовој трагедији, љубавни дует Паола и Франческе израђен је врло нежно и осећајно, али је модерни енглески песник изаткао ову страсну историју младости, врелог поднебља и плотског талијанског ренесанса, одвећ ваздушастим, наивним, и каткад одвећ књишки промереним, углађеним и суптилним символичним сликама.

У првој љубавној сцени, на пример, говори се овакним метерлинковским реченицама:

(Паоло) „Ево тајанственог даха: све лишће у један мах трепери, а било је до сада тако мирно.

(Франческа) То је први блед почетак зоре.

(Паоло) Таква је тишина да готово чујемо дисање свију оних који спавају у целом свету.

(Франческа) Као да чујемо све реке како трче у море“.

А у последњој сцени, неколико тренутака пред катастрофом, овакав је дијалог:

(Паоло) „Ти си биће саздано крај чаробног мора, биће у мркој поноћи, одређено да буде љубљено! Ти си лепота сакривена у прастарим шумама! Ти си била прекрасни циљ Артурових витезова.

(Франческа) Твој је оклоп блистао зеленим сјајем.

(Паоло) Нисам ли ти певао у Вавилону?

(Франческа) Нисмо ли заједно пошли из Картагине?

(Паоло) Зар ти не беху очи увек чудновате?

(Франческа) Нисам ли познала твој глас? Сунце је помрчало, ваздух се опио када смо се пољубили.

(Паоло) И у том су се пољупцу наше душе запалиле, и сада су један пламен, који ништа не може угасити, ништа раставити!

(Франческа) Пољуби ме опет! Смејем се сваком јаду који нас може задесити...“

То је лепо, врло лепо, врло сликовно и врло поетски, али — на позорници нарочито — у читавом низу дијалога или монолога који су каткад савршене лирске песме, то је манир којим се не може изражавати једна жива и дубока драма страсти.

У књизи, тај тражени и често пресићени симболизам, те далеке и прозрачне поетске визије, тај често малокрван лиризам, могу правити — нарочито у оригиналним стиховима — сасвим друкчији утисак. И зато

„Паоло и Франческа“, комад осредњег утиска на позорници, може бити лепо и интересантно поетско дело.

*

И у Ћоровићевој „Ајиши“ је једна тужна љубавна историја. У Ћоровићевом комадићу „Он“ насликано је неколико момената: једна љубавна предигра и један љубавни епилог. У „Ајиши“ је цела трагедија севдаха.

У првом чину је једна невесела свадба. Ахмет-бег удаје своју јединицу за богатога Рашид-бега, који треба својим богатством да спасе осиротелог и презадуженог таста. Ајиша међутим воли Ибрахим-бега. На дан свадбе кад је другарице ките и опремају, она је тужна као да полази у смрт а не на венчање. Залуду је друге разговарају и веселе, сликајући завидну срећу што је чека у дому богатога младожење. Све узнемиренија и тужнија, Ајша најзад — кад се у дворишту зачују сватовске пушке и свирка — обисне се очајнички мајки око врата, и пада на колена пред оца преклињући их да је не дају за недрагог. Али је старац дао реч, и окрутан и суров у својој очинској власти, не обзире се на преклињања кћерина. — У другом чину Ајиша је у дому мужевљевом. Рашидбег је тешко болестан, и, невољен, љубоморан на свога срећнијег супарника кога Ајиша још није заборавила, у саможивом осећању очајника, он немилостиво кињи Ајишу. У наступима тог јадног осећања, несрећни грудоболник је свесно заражује својим отровним пољубцима, да би се ослободио сабласних визија у којима Рашидбег види већ по својој смрти Ајишу у загрљају Ибрахимбеговом. Најзад, и сам отац Ајишин осећа потребу да у једном тренутку суровог злостављања заштити своју кћер. Али Ајиша сад више не прима помоћи очеве. Кад је није хтео, вели, заштитити у своме дому, не може ни овде, где она сада признаје другог господара. Осећајући сву тежину свога очинског греха, смрвљен овим горким прекором, старац напушта кућу Рашид бегову, остављајући несрећну Ајшу њеној злој судбини. — У трећем чину Ајиша је удовица. Она још воли своју прву љубав, и

Ибрахим-бег још воли њу; али је несрећна Ајиша тешко болна, и сећајући се својих грозних доживљаја и грозне судбине, ни по коју цену неће да се уда за свога младог и здравог драгана. Сад она има сабласну визију безумног покојника, који се с оне стране гроба злурадо смеје своме делу, и који би се у овом другом браку осветио чак и своме срећнијем супарнику. А Ајиша хоће да Ибрахим-бег живи, да јој има ко бар ружу засадити на гробу...

„Ајиша“ је дакле једна развијенија варијанта истог предмета који је у слици „Он“. Блискост је толика да би се и „Ајиша“ у којој се *он* такође не појављује кроз пуна два чина, онако како је писац схватио, могла извести и у трећем чину без *њега*. Јер је сав комад у главном у насловној улози, у једном великом монологу севдаха, љубавне чежње и туговања. Као и у слици „Он“, и у „Ајиши“ та мека и осећајна песма севдаха, туга за часовима проведеним „под граном и леандром, кад лишће шапће, трава мирише и булбул пива“ — лепа је: али је у том сентименталном еротизму који је данас захватио сву литературу српску, и снага и слабост ове драме. Он је довољан мотив за једну дискретну слику каква је „Он“, и могао би бити исто толико леп у моментима целе једне драме, али одвећ експлоатисан, продужаван и понављан, он губи од своје дражи, од своје искрености и од своје снаге. Први чин који је као слика леп и нов за позорницу, сав је у том харемском сензуализму, са прилично понављања; његов крај међутим, у коме је драматични сукоб између кћери и оца, изведен је одвећ оштро и театрално. У другом чину највише је драме и највише новога. Ако се глумачком игром ублажи нелагодна сцена у којој Рашид-бег злоставља Ајишу и дискретније изведе песма Ајишине служавке која разонођује госпођу — овај други чин био би беспрекоран. У њему је особено лепа, оригинална и јака сцена између несрећне Ајише и још несрећнијег оца коме је ускраћено да помогне својој кћери. Сентиментални трећи чин, последњи растанак Ајише и Ибрахим-бега, у башти, под јоргованом и при месечини,

у лепим декорацијама и искреној глумачкој игри, могао би тако исто завршити лепим утиском „Ајишу“.

„Ајиша“ је управо први покушај Ћоровићев да од својих лепих слика у једном чину захвати у велику драму. И ми мислимо да он није далеко од тога да потпуно успе. Можда чак ни „Ајиша“ не мора бити осуђена да остане на по пута? Пред овим трима сликама како их писац назива, ми на пример, замишљамо још једну: прву љубав Ајишину, не у меланхоличним успоменама но у живом дијалогу младости; затим, одређенију средину, живот и борбу у кући старога Ахмет-бега из којих се опредељује ова трагедија.

Али то је сасвим друго питање. Ми имамо пред собом данашњу „Ајишу“: онаква каква је, она је добро и занимљиво дело, и богати једним прилогом више већ леп драмски репертоар писца „Адем-бега“, „Он“, „Птица у кавезу“ и „Владике у Пољицама“.

Милан Грол.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ЕНГЛЕСКО-РУСКИ СПОРАЗУМ.

Између Русије и Енглеске вођени су од поодавна преговори којима је била сврха регулисање, одређивање утицаја једне и друге државе у Азији. Ти су преговори свршени; споразум је постигнут, и 31 августа по новоме календару потписан је један званичан акт о споразуму енглеско-рускоме. Овим је отклоњен сваки узрок за неспоразум између Русије и Велике Британије на азијскоме континенту. Споразум се тиче сфера утицаја енглескога и рускога у Персији, Авганистану и у Тибету.

Што се тиче Персије, Руси и Енглези су овако радили: поделили су је на три зоне. Једну која је блиска руској граници, другу која је ближа Белуџистану и енглескоме утицају, трећу, средњу зону, која је између те две зоне. Обе се државе обвезују да очувају целокупност Персије и да се не мешају у респективне зоне; ни Руси у енглеску, ни Енглези у руску зону. Што се тиче средње зоне, ту ће се обе државе споразумевати колико ће и шта која од њих на њој и у њој предузимати. Сем тога, обе ће се државе споразумети да уреде једну финансијску контролу, која ће гарантовати исплату досадашњих персијских зајмова.

У Авганистану ће енглески утицај остати утврђен, Русија признаје Енглеску у тој области као потпунога протектора и одриче се свакога утицања у авганистанске послове. Све што Руси буду хтели предузимати у Авганистану чиниће то само преко енглеских власти.

Тибет је у томе споразуму најбоље прошао. Он је остао и даље под непосредном влашћу Кине. Обе су се државе одрекле свакога мешања у тибетске послове. Верски односи су регулисани тако да између енглеских и руских поданика будистичке вере, који су до сада били непрестани повод за распре, неће у верскоме питању бити никаквих тешкоћа. Енглези су се обвезали да ће се постепено повући из Тибета, чим Тибет испуни неке новчане обавезе, које је примио приликом последњих енглеских миснонарских испитивања у њему.

Овај споразум који ће постепено потпуно лишити самосталности две земље, од којих једна, Персија, од скора улази у ред уставних држава има значај за светску политику у опште, а за балканску на посе. Постигнути споразум отклонио је повод за рат између Русије и Енглеске због Азије, али је уклонио и онај стари неспоразум због Балкана. Онај страх од Русије, који је учинио те је Русија онако рђаво прошла на Берлинскоме Конгресу, сад је нестао. После овога споразума може се очекивати да ће Енглеска помагати Русију на Балкану, или јој бар не сметати. Да ли ће овај споразум имати за сврху и једно попуштање у односима који су 1897 године створени између Аустрије и Русије, тешко је предвидети. Питомо држање Аустро-Угарске и Немачке полузваничне штампе, у последње доба, према Бугарској могло би изазвати неку сумњу да ће се односи између Русије и Аустро-Угарске променити и споразум аустро-руски ослабити. Не би било чудо да ослаби. јер тај споразум био је негативан, он није водио ни чему. Сваки зна да реформни програм утврђен од Ламсдорфа и Голуховскога у Мирцштегу није вредео докле га нису истински прихватиле остале Велике Силе, а нарочито Енглеска. Поред Русије и Аустро-Угарске не би се сигурно још дошло данас чак и на судске реформе у вилајетима битољскоме и солунскоме и скопаљскоме санџаку. Данас се може очекивати да ће, после енглеско-рускога споразума, за Хришћане у Европској Турској настати бољи дани. Са-

станци европских владара и њихових министара иностраних дела у Свинемунду, Дезију, Раконићију, Вилхелмсхеху, Ишлу, Семерингу, Маријенбаду, Норденреју, итд. утврдили су међународни карактер Маћедонскоме Питању. Чим је то утврђено, вероватно је да ће се и реформе у поменутим областима поставити коначно и само на начелу правичности, једнакости и хуманитета. Јамачно ће се у будућности само као такове примати и, што је много важније примењивати.

Проекат за судске реформе који су израдили руски и аустроугарски дипломати у Цариграду, Зиновјев и маркграф Палавичини, предат је у августу месецу ове године амбасадорима великих сила у Цариграду. Проекат је на проучавању. Проекат аустро-руски није у ствари прави проект за радикалне реформе судске у Маћедонији. Проекат је више удешен да се досадашњи турски судови у раду, суђењу, подвргну европској контроли, да се у неку руку регуларизира деоба правде за становништво два вилајета, битољскога и солунскога, као и скопаљскога санџака. Реформаторке су изјавиле да су турски закони добри, довољни, да их не треба мењати, већ само правилно а нарочито праведно, примењивати. Ако се учини, веле оне у својој нoти којом су спровеле свој проекат, да се 1) обезбеди Хришћанима право да могу тражити као и муслимани правду код турских судова; 2) обезбеди судијска независност, дајући судијама редовну и сигурну плату, и 3) установе судски инспектори Хришћани, који ће пазити да се правда дели једнако како Хришћанину тако и Турчину, — онда ће се у судовима брзо постићи онај ред, који је данас постигнут у маћедонским финансијама, путем европске финансијске контроле.

Турска је, као што је једном било овде речено, израдила предлог против за судске реформе, предала га исто тако амбасадорима Великих Сила у Цариграду с изјавом, да неће допустити никако да се поново чине повреде султанових предогатива и суверенитета. Турски проекат за реформу судства у Маћедонији је такав да

мења готово из основе судства. Реформа је у њему напредна, модерна, али имаваздан мана. Једна је што је неизводива за дуг низ година; друга је што треба нових новчаних извора; трећа је што не даје истините гарантије Хришћанима да ће се правда боље вршити него до сад. Пројекат има главну сврху да отклони реформу судства, или бар одложи за неодређено време. Он је удешаван тако да би могао изазвати неспоразум међу Великим Силама, као приликом састављања европске финансијске контроле за три поменуте турске области.

Измене мисли о Маћедонскоме Питању на овогодишњим владарским и министарским састанцима, могу бити јемство да је Порта, чија је вештина у одржавању несугласице међу Силама и изазивању неповерења врло велика, овога пута изгубила време и рачун. После енглеско-рускога споразума и састанка барона Еренталя са Титонијем, врло је велика вероватноћа да ће нови аустро-руски пројекат бити примљен од Великих Сила са малим изменама. И, што је још сигурније, биће одмах приведен у дело.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Скиталецъ. Разсказы и пѣсни. Томъ второй. Сп. Б. 1907. Изданіе мов ва „Знаніе“, стр. 286. Цѣна 1 р.

Прва збирка „Приповедака и песама“ од Скиталъца („правог“ Скиталъца, т.ј. Степана Гавриловића Петрова, а не једног од „нових“ Скиталъца) изишла је из штампе 1903 године. Нова се збирка појавила тек после четири године, што значи, да писац не жури са издавањем својих дела, и да ради на њима. У овоме раду свом писац је највише и показао у чему оскудева, нарочито у приповеткама, које чине утисак рђаво редигованих ствари, као на пример „Угарци“ (стр. 5—129).

Ми смо специјално изучавали књижевни рад руских писаца који су изишли из народа (они се обично зову „самоуци“) и обилан рукописни материјал дао нам је могућност да одредимо карактерне особине њихова рада. Пре свега, код њих се опажа оскудица уметничког такта. Читајући Скиталъца ми најбоље можемо опазити тај недостатак, који несумњиво наноси штете артистичности, музикалности и романтичности свих његових приповедака.

Напоредо са лепим описивањем песме (хор „Угарака“, октаве Северовастокова и др.) код њега долазе често и доста наивна размишљања, у виду дијалога, против буржоаског уређења, где јунаци приповедака говоре о томе не као о добро познатој појави, већ као о неком „откровењу“.

Као најболъе приповетке у овоме другом тону ми бисмо истакли „Атаман“, (који има аутобиографски значај),

„Војни суд“ и „Шума у пламену“; а од песама — „Гуслар“ је истога карактера (који је, по унапред израђеном „плану“ оцртан) као и „Звоно“ његово из првог тома. Отуда, и није узалуд писац прогнат у место рођења, што је та песма његова прочитана на једном концерту у Москви, нити је узалуд забрањено излажење нарочито цензурисаног „Курира“, што је донео ту песму....

У новом издању та је песма унеколико измењена, али ипак не у корист последње редакције.

А. И. Јацимирски.

Јучерања и сутрашња Бугарска (La Bulgarie d'hier et de demain, L. de Launay. Hachette & C-ie, Paris, 1907). Позван 1904 године од владе у Бугарској да испита угљена лежишта у Балканима, а поводом питања о грађењу новог преко-балканског жељезника (Тревна, Габрово, Боруштица, Стара Загора), де Лоне, занатом геолог-инжињер, директор више рударске школе у Француској, прошао је Бугарску готово унакрст. На томе своме путу, који се не може назвати потпун, бележио је своје утиске. Те утиске и опажања скупио је у једну подебелу књигу (485 страница, in 8⁰). Полазећи са тога да треба „волети па разумети“, писац је, изложивши доста детаљно стару и нову историју Бугарске, обилазећи вешто питање о пореклу данашњих Бугара, описивао у књизи вароши, варошице, села и пределе. У томе физичкоме описивању бугарске земље, писац се није много занимљив показао; није за то што је некако све стручњачки описивао, као геолог, као инжињер. Видео је оно што је њему највише упадало у очи, не водећи рачуна о ономе што његове читаоце, ширу публику, занима у путопису. Има неких места (као Долина Ружа, Софија, Добруџа), која су са доста занимљивости и тачности приказана. Свуда се опажа осуство локалне боје, а у Бугарској има је врло много, можда више него и у једној балканској држави. Податци о економској, војној и финансијској снази Бугарске, као и о културноме стању ње-

номе, црпени су из последње државне статистике. И ти подаци, као и сви статистички државни податци, морају се примити са резервом. Некако свака држава, нарочито нове и младе државе, удешавају своје статистике тако да произведу на страни добар утисак. Његова примедба да је Бугарска земљорадничка земља, а да ће тешко постати индустријска, јер у Бугарској нема доста железа и угља, биће тачна, и ако се данас у Бугарској цео свет дигао да подиже модерну индустрију, а данашња влада лепе паре потрошила за помагање исте. Најинтересантнији су, и биће најтачнији, одељци (IX и X глава) о Бугарима споља и унутра, о школованоме и необразованоме Бугарину, који је остао сиров и тврд, о вери која је више иконопоклонство и сујеверице него ли права религија. Није тачно да су Бугари врло толерантни према другим вероисповестима. Политичка историја од 1879 године до наших дана је приказана верно и непристрасно, у свима њеним и светлим и мрачним бојама. Та психологија данашњих Бугара морала је бити писцу дата од доброг познаваоца Бугара.

Де Лоне је сматрао за потребно да рече коју и о Маћедонији и о раду бугарском, грчком и српскоме у њој. У томе је, за чудо, био објективан. Његово је мишљење да су Бугари у Маћедонији и скопљанскоме санџаку радили за анексију са Бугарском. У одељку о Маћедонији је лепо препричана легенда о Краљевићу Марку као српскоме јунаку.

Своју књигу де Лоне је завршио прегледом разних решења Маћедонскога Питања, и дошао је до закључка да је врло тешко предвидети како ће се оно расправити. Њему се чини да сви народи на Балкану имају готово подједнако право на ту „јабуку раздора“. Лакше би било кад би се све балканске државице ујединиле као оно северо-американске државе, вели писац завршујући овако: „А ако се некада изврши кристализација на Балкану, гравитационо средиште по геометрији биће у Софији“.

Писац се ту сигурно преварио. Такво средиште ће бити пре Скопље, ако не град Ниш.

Јов. М. Јовановић.

Grégoire Yakschich, docteur de l'Université de Paris: *L'Europe et la Résurrection de la Serbie* (1804—1834), avec une préface de M. Émile Haumant. Paris, Hachette. 1907. 530 p. in 8⁰. [Гргур Јакшић, доктор Париског Универзитета: *Европа и Васкрс Србије* (1804—1834), с предговором Г. Е. Омана. Париз, Ашетова књижара. 1907, 530 стр., in 8⁰].

(3.)

Хронологија је карактеристична за рад свакога писца. Имена лица и места исто тако. Позната је ствар да је код историка, који не бележе тачно датуме својих докумената и који о њима не воде строга рачуна, унутрашње проучавање докумената још аљкавије. Непажња која се огледа у фантастичној хронологији и именима доказ је пишчеве расејаности или непажње, а непажња је највећи непријатељ историјском излагању, односно тачним закључцима. Ма колико да су три горе наведена примера хронологије Г. Ј. еклатантни докази његове непажње или незнања, ми ћемо овде навести још друге примере, као и нетачности у особним именима и бројевима, који доказују неоспорно пишчеву непажњу и његово врло слабо владање предметом.

Као што је Г. Ј. помешао Булгакова с Каподистријом и Неселродом, Марка Штитарца са Симом Паштрмцем, исто тако има примера и са другим именима лица и места.

Стр. 33. Г. Ј. вели за Теодосија, онога коме је нуђено старешинство над народом, 1804 год., да је „knèze d'Orachié“ — „кнез Орашја“.

Пре свега не *Орашје* већ — *Орашац!* То су два различна места. Сем тога Теодосије није био орашачки кнез него *јасенички,* а живео је у Орашцу. Орашачки кнез, 1804 године, баш у моменту о коме говори Г. Ј.,

звао се *Марко*. О свему овоме опширније у *Гласнику*, IV, у *Повесници Карађорђевог времена* од Јанићија Ђурића, стр. 113.

Стр. 41. Чувеног хајдучког старешину *Ђорђа Ђурчију* Г. Ј. крсти *Петром Ђурчијом*!

Стр. 179. Познатом руском генералу и Србину *Милорадовићу* даје презиме *Миловановић*!

Стр. 183. То исто.

Стр. 321. За српску народну молбу од 21 априла 1814, Г. Ј. вели да је писана у *Враћевшници*, међутим она је писана у *Благовештењу*. — Види Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 47.

Стр. 325. Г. Ј. даје Хаџи-Продану презиме *Димитријевић* место *Глигоријевић*!

Стр. 360. Кнезу Аксентију *Миладиновићу* даје презиме *Миловановић*!

Стр. 360. Милована Петровића, назива *Милутином* Петровићем! Тако се пак звао Хајдук-Вељков брат.

Стр. 312. У октобру 1813, Рецеп-агу назива — *Рецеп-пашом*! Итд.

Да не би тражили друге примере издевања имена, ми ћемо изнети два врло озбиљна примера, који илуструју пишчево незнање и опште и српске историје.

Стр. 111. Г. Ј. наводи Карађорђево писмо од 3/15 нов. 1806 упућено аустријском цару, кога назива Францом II! Међутим то је сад *Франц I*. Позната је ствар и сувише да се, после конституисања Рајнске Конфедерације, Франц II одрекао права на немачку круну (6 авг. 1806 по нов. кал.) и да је остао само аустријским царем: дакле Франц I. Према томе Карађорђе је лепо упутио писмо: Его Цесаро-Краљевскоме Всемилостивејшему Монарху, *Францу Первоме*, као што гласи адреса на томе писму које је објавио Баталака. Г. Ј. дакле није имао шта да исправља, већ је требало да се из те адресе поучи. О овој промени говори се у свима уџбеницима; опширније о томе у Beer-у, *Zehn Jahre oesterreichischer Politik*, књ. I, гл. II. Zwei Kaiserreiche: и књ. II. гл. I, Niederlegung

der deutschen Kaiserkrone. Да споменемо узгред да и у поменутоме делу има врло занимљивих података за студију *Европа и Васкрс Србије*.

Стр. 487. Г. J. меша Хусејин-пашу (Гаваноз-Огла), београдског везира, онога који је Милошу и Србији за новац учинио велике услуге и Хусејин-пашу (Ага-пашу) видинског везира. „Затим, како је овај [Хусејин-паша, београдски везир] био *наименован видинским везиром* и имао бити замењен неким Веџи-пашом...“ (Ensuite comme celui-ci venait d'être nommé a Vidin et devait être remplacé par un certain Vedji-pacha). Међутим београдски Хусејин, био је наименован румелијским валисом а не видинским везиром, а Хусејин-паша, кога писац види у Видину и мисли да је то доскорашњи београдски везир са свим је други Хусејин, онај чувени Хусејин-Ага-паша, који 1826 уништио јањичаре, с чијим се именом сусрећемо у свакој историји која говори о уништењу јаничара.

О трагичној смрти Хусејин-паше Гаваноз-Огла види *Српске Новине* од 20 априла 1835. Онај пак други Хусејин и даље је водио трговину у Видину и постао један од најбогатијих људи у Турској Царевини. Занимљиви подаци о њему могу се наћи у Л. Бланки-а, *Извештије о стању народа у Турској*, превод с француског, 1850.

Пређимо сад на нетачности у хронологији и друге.

Стр. 1. По Г. J. је Пећска Патријаршија створена 1345 место 1346.

Стр. 1. По Г. J. сеоба Срба у Угарску пада 1689 место 1690.

Стр. 2. По њему Срби су дошли из Бојке и то је „данашња Галиција“. Међутим нити су Срби дошли из Бојке — то је бар давно пало — нити је Бојка данашња Галиција. Бојка је Бохемија.

Стр. 2. Године Милутинове владе су по Г. J. 1281 до 1311 место 1281—1321!

Стр. 2. За Г. J. је цар Душан српски Карло Велики и прокламовао се царем Срба и Грка у Скопљу *1345*;

међутим Душан се прогласио царем те године у Серезу а 1346 крунисао у Скопљу!

Стр. 3. Битка на Косову била по Г. J. 1389, *22 јуна.*

Ibid. Битка на Марици била је по њему *почетком октобра* 1371!

У својој ревности писац је овде већ почео да ставља датум по *новом календару*! Међутим то је још рано. Треба причекати још двеста година јер је грегоријански календар заведен 1582 године.

На стр. 9. Г. J. наводи књигу Руварца *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу*, а на стр. 8, вели да је Арсеније III Црнојевић превео у Угарску 40.000 породица! Што значи да Руварца није читао.

Стр. 14. По Г. J. Свиштовски Мир је закључан *4 септембра* 1791, а то је било 4 *августа.*

Стр. 11. Г. J. пише: „Ce fut surtout après la conclusion du traité de Koutchouk-Kaïnardji (1774) qui avait *accordé* à la Russie la protection de l'Eglise grecque (orthodoxe) en Turquie et *les provinces roumaines,* que l'on commença à se préoccuper à Vienne des intentions du gouvernement russe vis-à-vis de la Turquie".

Међутим то је нетачно. Кучук-Кајнаџиским Миром румунске кнежевине нису уступљене Русији. Тим уговором Русија је *вратила Порти заузете кнежевине и задржала себи само право заштите над Молдавијом и Влашком.*

Стр. 41. Бој на Чокешини није био 18 априла 1804 по новом, већ 28-ог.

Стр. 67. Датум избора депутата за Цариград погрешан. То је било 17/29 априла 1805 а не 13/25 априла. В. *Голубица* V, стр. 287.

Стр. 83. Састанак српских депутата са Валенбургом није био 21 фебруара 1806. То је било 28 фебруара. Beer, *Orient. Politik Oesterreichs*, стр. 191.

Стр. 84. Царево решење односно Срба о коме је овде реч није од 5-ог априла 1806 него од 9-ог априла. Beer, *op. cit.*, стр. 191.

Стр. 86. На овој страни српска је молба, која је послата преко бечког кабинета петроградском, од 11 декембра 1805; на стр. 89, та је молба од 12 декембра!...

Стр. 89. Нетачно је да је у марту 1806 Италински предао српску молбу од 14 јануара. Та је молба од 12/24 јануара. Гавриловић, *Ичков Мир,* стр. 8.

Стр. 89. Г. J. наводи писмо руског министарства Италинском од 3/15 фебруара 1806, и вели у примедби да га је писао „кнез *Прозоровски* Италинском".

На стр. 86, наводи исто писмо и даје му као датум 3/15 фебруар *1805* и вели да га је писао *Чарториски* Италинском! Тачно је пак да је писмо од 3/15 фебруара *1806* и да га је писао *Чарториски* Италинском.

Стр. 121. Српски су депутати дошли у Букурешт *24 априла* (6 маја) 1807, а не 7 маја по новом. — Дубровин, *Серб. Вопр.* стр. 117.

Стр. 183. Исто је тако нетачно означен долазак депутата у Букурешт у декембру 1808. Петров *Война Рос. съ Турціей.* II, стр. 251.

Стр. 138. Родофиникиново писмо Будбергу није од 28 већ од 24 августа 1807. Види Богишић, *Разб. Соч* стр. 124. — Петров, *op. cit.* I, 259.

Стр. 142. Датум Михелсонове смрти погрешан. — Петров. *op. cit.* I, 276.

Стр. 155. Писмо Симбшеново Карађорђу носи датум 4 мај а не 8 мај 1808. Дубровин, *op. cit.* стр. 160.

Стр. 156. Писмо Карђорђево Симбшену јесте од 5 маја 1808 а не од 3. Krones, *J. v. Simbschen,* стр. 49.

Стр. 168. Нетачно је да је *прва конференција између* Коленкура и Румјанцова била 2 марта 1808; то је била *друга конференција,* а прва је била 28 фебруара. (A. Vandal *Napoléon et Alexandre I,* V-ième éd. I, стр. 282; S. Tatistcheff, *Alexandre I et Napoléon,* стр. 315).

Стр. 169. Према томе конференција означена као *друга, трећа* је.

Стр. 211. Писмо Колереда Симбшену носи датум 29 јул а не 27. Beer, *op. cit.* стр. 214.

Стр. 215. Решење цара Франца односно Срба није од 15 фебруара него од 19-ог. Beer, *op. cit.* стр. 220.

Стр. 261. Упутства издата Јакову Ненадовићу кад је полазио у Влашку нису од 25 јула 1812 него од 29 јула. — *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића* бр. 877.

Стр. 264. Датум на писму упућеном из Србије емигрантима у Срему јесте 8/20 август 1814 а не 30 август. Тај је датум тачно означен на стр. 323.

Стр. 265. Листон није имао састанак са реис-еф. 1 јула (нов. к.) 1812. То је било 29 јуна ст. к. — Улянинцкій, *Матеріалы*, стр. 82.

Стр. 266. Нота франц. посланика Андреосија није од 12 августа 1812 него од 24. Улънинцкій, *op. cit.* стр. 98.

Стр. 267.—*268.* Поручик Савић није „courrier serbe“, као што Г. J. мисли. Савић је *руски* официр придодат Ивелићу на службу. — Баталака, *Историја*, 931.

Стр. 281. Италински је добио вести од Недобе 20 јануара 1813 односно 1 фебруара по новом а не 20 јануара по новом. Улянинцкій, *op. cit.* 126.

Стр. 315. Г. J. тврди да је велики везир Куршид-паша дошао у Београд с главном војском у октобру 1813, пошто је Србија била покорена. То је апсурд. Главна је војска покорила Србију а везир је дошао у Београд са ономиким одељењем колико је било потребно за његову безбедност на путу.

Стр. 326—*327.* Новине које су уређивали Фрушић и Давидовић нису *прве* на народном језику, „le premier en date des journaux rédigés en langue nationale“. *Српске Новине* излазиле су у Бечу и 1791 године. С. Новаковић. *Библиографија.*

Стр. 348. Г. J. на два места у изводу ставља Милошеве преговоре с Куршид-пашом *у априлу* 1815! У тексту су пак преговори *у августу.*

Слично *стр. 374.* Г. J. да је у тексту као датум једне адресе султану *27 јун*, а у примедби *2 јул.* Последњи је датум тачан.

Стр. 371. Г. J. тврди да je депутација, у којој су били Јов. Обреновић, В. Вулићевић и Ђ. Поповић Ћелеш, пошла у Цариград *у септембру 1816.* Међутим она je *пошла у јулу.* — М. Петровић, *Финансије и Установе,* I, стр. 610; II, стр. 22. 58.

Стр. 399. У депутацији 1820 са Ђ. Поповићем није био *никакав Леонтијевић,* већ Павле Сретеновић и С. Љотић. М. Петровић, *Финансије и Установе,* I, стр. 616. Писац je требао на ово да се ослони а не на Нила Попова који je унео забуну погрешним читањем презимена С. Љотића.

Стр. 455. Нетачно je да je скупштина у Крагујевцу држана 16 јануара (н. к.) 1827. Види Вук, *Скупљ. Истор. Списи,* I, стр. 178—185.

Стр. 478. Нетачно je да су после пропасти од 1813 године звона звонила у Београду *први пут* 11 декембра (н. к.) 1830, кад je Милош ушао у Београд. М. Ђ. Милићевић, *Поменик,* 808.

Стр. 486. Френчевићи и отете девојке били су доведени у Београд 7 фебруара (н. к.) 1833, а не 12, као што Г. J. тврди. 12 je било ислеђење. — М Петровић, *Финансије и Установе,* I, 263, 269.

Стр. 490. Милош je стигао у Београд 14/26 декембра 1833, и тога дана je слао Јеврема Обреновића Вецирпаши, а не 4/16 декембра. — Петровић, *Финансије и Установе,* I, стр. 288.

Стр. 491. Нетачно je да je о благодарењу 1 фебруара 1834 певано *вјечнаја памјат* онима који су пали за слободу Србије почев од 1813 године, већ свима борцима почев од 1804 године. *У Срп. Новинама* од 3 фебруара 1834 пише: „Нису остала без возгласа: „вјечна им памјат“ ни она браћа Срби, који су од *1804 до 1813* године, ни они који су *1815 и 1833* пали за Отечество на битвишту, свиколици, ког времена, имена и чина били да били...!“ Итд. Итд.

Да завршимо, најзад, ову листу неким лаичким тврђењима, комбинацијама и ишчуђавањима Г. J.

На *стр. 371.* Г. Ј. ће рећи за Ђ. Поповића Ћелеша у 1816 години да је један од личних Милошевих пријатеља (un de ses amis personnels). Међутим овај Грк из Епира био је ступио у Милошеву службу као тумач пре неколико месеци и није ни српски знао него само грчки и турски!

Стр. 380. Говорећи о Милошевом избору за наследног кнеза, Г. Ј. вели текстуално ово: „Што се тиче признања овога избора од стране Порте и *осталих сила*, он [Милош] није ни помињао на то, због политичких прилика које су владале у Европи; он је то одложио за згоднију прилику". Свежина овако лаичког тврђења у делу, које се зове *Европа и Васкрс Србије*, показује јасно дубоко пишчево непознавање положаја Србије и према Порти и према Европи: године 1817. Србија је била турски пашалук, део Турске Царевине. Према томе Милош је могао тражити потврду свога избора *само од Порте* и то *само као милост*, јер ни у самом VIII чл. Букурешког Уговора није било никакве диспозиције у корист наследног кнежевског достојанства у Србији. На основу чега је дакле могао Милош тражити тада да га Европа призна наследним кнезом?! Милошу није могло ни на памет пасти да му друге европске силе, сем Порте, признају народни избор и то не услед прилика у Европи, као што мисли Г. Ј., већ што је Милош боље познавао положај Србије према Порти, него писац дела *Европа и Васкрс Србије*!

На стр. 316, писац се411 ишчуђава какви су то мусломани, које су Срби при пропасти 1813 год. силом повукли за собом у Аустрију. То је само доказ да слабо познаје своје изворе. У инструкцијама Јакову Ненадовићу читамо између осталога: „Ми смо примили у закон християнски фамилије отоманске, које причињава огорченије целому магометанскому вероисповеданију, на њиховим женама поженила се наша браћа и пород произвели, итд." Вук пише у биографији Миленка Стојковића: „Кад Срби у почетку год 1807, побију Турке у Београд, остану

многе жене удовице и дјеца сирочад, које је све морало просити да не помре од глади... Да би се Срби избавили ове досаде... натоваре ову сву сиротињу у двије лађе па је низ Дунаво оправе у Турску. Кад лађе ове дођу у Пореч Миленко их устави ондје, па ушавши у њих изабере најљепше жене и дјевојке и дјевојчад и женску дјецу и узме к себи, тако начини читав харем". Многи други Срби држали су као Миленка турско женскиње, неке као послугу, друге као венчане жене, о чему говоре и инструкције издате Јакову Ненадовићу. Год. 1813 Срби су повукли за собом у Аустрију како ову женску чељад тако и много мушких лица.

Према томе Г. Ј. не треба да се чуди што су Турци после освојења Србије тражили од аустријских власти да им поврате „Мусломане које су Срби силом одвукли".

Да напоменемо овде да су се Аустријанци одазвали овоме захтеву. 1 октобра 1813, земунски је генерал Червенка пребацио у Србију други транспорт од 217 душа. Код удатих Туркиња био је довољан њин пристанак; муж се није питао...

На стр. 7. Г. Ј. пише: „Под режимом, који су Турци утврдили у XV веку, *српски сопственици, који су припадали већином племству у земљи*[1], више су волели да иду у изгнанство него да сачувају своја добра по цену да преврну вером. *Неки* су се повлачили у планине и шуме, и вековима су се прослављали под именом *хајдука* који су долазили често у многобројним четама да нападну Турке те да се освете за изгреде учињене над њиховим сународницима (compatriotes). *Други* су претпостављали да напусте своју отаџбину; једни су одлазилида се населе на обали Јадранског Мора, међу Србе и Хрвате, поданике Млетачке Републике: су се доцније прославили борећи се против Турака под именом *ускока*. Други су се населили у јужној Угарској"...[2]

[1] Курсив је наш.

[2] Sous le régime établi par les Turcs au XV-e siècle, *les propriétaires serbes, appartenant pour la plupart à la noblesse du*

Ова реченица, као што се види јасно тврди нешто са свим оригинално: да су се *хајдуци* рекрутовали *већином из српскога племства*. Исто тако и *ускоци*!

Најзад, поред других нетачности, види се да писац не зна шта су то ускоци. Нека види о томе Ј. Н. Томића, *Цртице из историје Сењских Ускока*, стр. 1.

И ако је ова листа нетачности врло дугачка — на *седмдесет* примера — далеко је од тога да су у њој изнесене све грешке. Једном речи књига Г. Ј. је богат избор свакојаких нетачности, и тешко је наћи у историјској књижевности дело које се може у овом погледу упоредити с његовим. Наша дужност није да говоримо дуже о узроку овога писчевог недостатка; читалац је могао уочити према самим примерима да им је непосредан повод: незнање и немарност.

Да напоменемо да смо пре него што смо предузели бележење грешака у делу Г. Г. пажљиво исправили све што је он у *Errata* (штампарским грешкама) означио да ваља исправити. Ову напомену не чинимо с тога што верујемо да ће писац покушати да набаци штампарима на леђа своје незнање и нетачности, него што мислимо да је за читаоца, после овако необичног броја грешака, важно да зна да је Г. Ј. ревидирао садржину свога дела пре него што га је пустио у свет. Ма колико да се ово разуме само по себи, ипак ова напомена није на одмет. Да напоменемо још да ми нисмо додиривали *масу* нетачности на које је Г. Ј. наведен својим изворима, јер за такве грешке он није одговоран. Нпр. Г. Ј. на три места

pays, aimèrent mieux s'exiler que de conserver leurs biens au prix d'une apostasie. Certains se retirèrent dans les montagnes et les forêts, et s'illustrèrent durant des siècles sous le nom de *haïdouks* en venant, souvent en bandes nombreuses, attaquer les Turcs pour venger les méfaits commis sur leurs compatriotes. Les autres préférèrent quitter leur patrie: les uns allèrent s'établir sur le littoral adriatique, parmi les Serbes et les Croates sujets de la République de Venise, et plus tard ils se couvrirent de gloire en combattant les Turcs sous le nom *d'uscoques* (émigrés, réfugiés). D'autres se fixèrent dans la Hongrie méridionale"...

тврди *(стр. 462. 463. 467)* како су српски депутати у Цариграду дошли у затвор за време руско-турске војне, која се свршила Једренским Миром. То је нетачно по Вуку *(Скуп. Истор. Сп.* I, стр. 185).

На стр. 319. Он тврди да је Серчесмина експедиција била после одласка Куршидова, међутим то је било за бављења његова у Србији. Итд.

Као што се види дакле, апсолутно је нетачно тврђењи Г. Ј. да у његовоме делу нема *ниједног тврђења*, које није у стању да поткрепи *непобитним текстом*. Кад би тај факат постојао онда би дело Г. Ј. изазвало читаву револуцију у српској историјској књижевности. Замислимо само кад би он доказао да знатан број лица уплетених у српску новију историју није носио имена, које су им досад давана, кад би доказао да је тек Куршид-паша, у октобру 1813, довео главну турску војску у Србију, да су Фрушићеве и Давидовићеве новине прве новине на народном језику, да је Сима Паштрмац један од убица Мелентија Никшића, итд.; кад би доказао да су тачни његови датуми установљења Пећске Патријаршије, сеобе Срба у Угарску, битке на Косову, Марици, Карађорђеве смрти, Милошева устанка, одласка српске депутације у Цариград у 1816 год., итд, итд. Наше је дубоко уверење, да Г. Ј. то неће ни покушавати да доказује, јер за оваква тврђења нема *непобитних текстова*, које нам је он ставио у изглед.

Према томе оволике и овакве нетачности чине књигу Г. Ј. најблажије речено — *неупотребљивом*.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Др. Мих. Гавриловић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

О Стевану Сремцу. — Од последњих година извесни наши књижевни листови уобичајили су да целе своје бројеве посвете успомени скоро преминулих писаца, оних за које би се, новинарским језиком могло рећи да су „на дневном реду“. Тако је почело *Бранково Коло*, а прихватила *Босанска Вила*. Обично се, без много критичности, прибере све што се у дневној штампи написало о покојнику, и паметно и непаметно, и значајно и безначајно, и писмено и неписмено; каткада се направи мозаик од радова и одломака из дотичнога писца, анегдота и састава о њему. Тако је *Босанска Вила* сада посветила два своја броја, 10 и 11, Стевану Сремцу.

Оно што обично ваља у тако приређеним бројевима, то су биографски и библиографски податци, који су врло добар материјал за исцрпније студије и монографије. Тако је од стварни користи број *Босанске Виле* посвећен Јанку Веселиновићу, тако је *Бранково Коло* у своме броју о Павлу Марковићу Адамову дало врло добру и потпуну библиографију његових радова. Ти биографски податци вреде и у бројевима *Босанске Виле* о Стевану Сремцу, у чланку Г. Живана Живановића о животу и Г. Милорада Павловића о смрти заслужнога писца. Пригодан чланак Г. Светозара Ћоровића је симпатично писан, а песма Г. Алексе Шантића је лепа, али са Сремцем има само у толико веза што је њему посвећена.

Али чему могу користити слаби и наивни стихови песника трећега реда, који су улучили ту прилику да се нађу на странама једног књижевног листа, као што незвани и непозвани долазе на богаташке погребе да се накукају и наједу? Каква корист може бити од песама као што је она безазлено вулгарна песма *Стеван Сремац у Рају*, сем ако не за то да покаже како дарданелски може изгледати рај у плиткој машти једног слабог стихотворца?

Али што је још најгоре, и што се не може без осуде пропустити, то је ружна злоупотреба која се у последње време почиње стално чинити са нашим умрлим писцима. Још се човек није ни охладио, а по новинама се стану низати најневероватније и најбезумније досетке и анегдоте, које покојнику ни у сну нису падале на ум. Писци без талента и новинарски репортери са књижевним пре-

тенсијама улучују прилику да под марком даровитих покојника продају своју сумњиву духовитост и плодове своје маште. То је практичан начин да се, ма и под туђом фирмом, уђе у књижевност, и да се изгледа близак пријатељ „неумрлога покојника“. А те свесне и несвесне књижевне мистификаторе ништа не буни што стварају целу једну апокрифну књижевност, и што од покојника стварају неку врсту Настрадин-хоџе или Вука Дојчевића, који својим именима поклапају духовитост стотине разних људи.

У томе погледу Стеван Сремац је био нарочито зле среће, и страшно би било када би се тај даровити и и заслужни писац судио по апокрифним анегдотама које се њему товаре на леђа. Таква је „епизода из живота пок. Сремца“ *Присео му кељ*, и цео циклус *Наш Сремац*. Још страшнији изгледа Сремац према колективном саставу *Стеван Сремац у Витезди*, (!) где је представљен као какав задригао предузимач суботом у вече при јелу, или ковачки калфа „плавог понедеоника“ у јутру при пићу.

Место свих тих анегдота сумњивога порекла и протачкога укуса, које не чине ни част ономе о коме се пишу ни онима који их пишу, нама би много боље дошла једна потпуна библиографија свију Сремчевих радова, које до сада нема, а која је тако потребна. Исто тако, овде би сасвим био на своме месту чланак *Сремчева прва приповетка* од Г. Ст. Чутурила (*Српска Застава*, 1906, бр. 264), где је описано како је Сремац отпочео свој књижевни рад.

Најзад, корисни чланак *Сремчева библиотека* треба допунити тиме да се знатан број књига из његове библиотеке находи у библиотеци универзитетског Српског Семинара. J. С.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. Књижевни Одбор Матице Српске — имао је у четвртак 18 (31) октобра своју редовну седницу с овим предметима. Издају се на оцену листине из бечког јавног архива, које се тичу нашег народа у Хрватској и Славонији у XVI и XVII веку, и које је исписао Г. Др. Алекса Ивић. — Понуда истога писца, да у кратким сликама за „Књиге за народ“ напише историју угарских и хрватских Срба, прима се у начелу с тим, да поднесе рукопис за уобичајени извештај. — Не примају се рукописи: превод Толстојеве студије о Шекспиру,

„Кафовац и кава“, „Пред почетак културе“, „Сеоска идила“. М.

ПРОСЛАВЕ.

Пренос костију Ђуре Јакшића. — Пренос костију Ђуре Јакшића извршен је 21 октобра свечано; у њему је учествовао и званични и незванични Београд. Целу ствар покренуло је вредно типографско певачко друштво „Јакшић“, које је и подигло споменик песнику на Калимегдану. За пренос Јакшићевих костију био је изабран нарочити одбор од познатих књижевника и публициста.

Ујутру, без нарочитих свечаности, певачко друштво „Јакшић“ пренело је са старог гробља сандук с Јакшићевим костима на Университет. У дворишту Универзитета сандук је био положен на хатафалк; на ковчег су положили венце певачко друштво „Јакшић“ и Народно Позориште.

До 10 часова двориште Университета било је препуно изасланствима разних научних и књижевних корпорација ђацима свију школе и најодличнијом београдском публиком. После кратког помена што су га код ковчегом одржали четрнаест свештеника, министар просвете, Г. Андра Николић, говорио је у име Владе. После говора попели су ковчег и изнели до кола Г. Г. Андра Николић, министар просвете, Коста Главинић, председник Београдске Општине, Стеван Тодоровоћ, сликар, Симо Матавуљ, председник Српског Књижевничког Друштва, Бранислав Ђ. Нушић, књижевник и председник „Јакшића“.

Кроз главне улице процесија је ишла овим редом: напред крстови и венци, затим школе, десет певачких друштава са својим заставама, четрнаест свештеника, па кола с ковчегом, изасланства појединих корпорација и велика маса света.

На гробљу, више нове гробнице, говорио је Г. Бранислав Нушић, као председник певачког друштва „Јакшић“.

Тог дана по подне у сали Универзитета Г. Милорад Павловић, професор, одржао је предавање о животу и раду Ђуре Јакшића, а у вече је у Народном Позоришту, у новој инсценицији Г. Ристе Одавића, играна Јакшићева драма „Јелисавета“. Н. А.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIX, број 10. — 16 новембар, 1907.

А В Д А Г А.

— А јеси ли, јеси ли ми видио нову грађевину? — брзо запита Авдага, ухвативши ме, на сред чаршије, за руку и силом ме заустављајући. — Јеси ли долазио тамо?

— Нијесам, — одговорих му небрижно, старајући се да се ослободим и да прођем мимо њ. — Нијесам још.

— Рашта ниси?

— Нијесам имао времена.

— Ти вазда тако говориш, — осијече он некако увријеђено, па окрену леђа, остави ме и, као вјетар, оде даље, уз чаршију. Осврнем се за њим да га зауставим, да довикнем. Али је већ био далеко одмакао. Ишао је увијек брзо и није било могуће лако га стигнути. Велика, тешка кита, са накривљенога и изгужванога феса, играла му је кроз ваздух као шеталица од сахата, а један крај дугачке џубе вукао му се по тлима, јер је никад, ни зими, није облачио, него се само огртао њоме. Испод широких, искривљених постула дизала се прашина и, попут танког облака, повијала се за њим по чаршији; чаршинџије су то, од шале, називале Авдагиним репом. Кад је сврнуо

у сокаке, *рећ* му се још вукао по чаршији и лагано је ишчезавао.

Али тек што сам се вратио у дућан и прихватио за посао, ето Авдаге опет. Мршаво, мрко, сунцем опаљено лице било му је обасуто капљама зноја, који се циједио низ нос и низ образе; десни му је образ лагано поигравао, као и увијек кад би се уморио или наљутио, а бијела, танка кошуља на прсима таласала се.

— Ево пара, па нек ми твоје момче купи сомун, — рече дахћући. — Огладнио сам...

Момче се извуче из једног кутића и, влачећи ногу за ногом, оде по сомун. Авдага отхукну мало и сједе. Није сједио ни три минута, па опет устаде. Био је и сувише жив и немиран, те нити је могао дуго сједити ни стајати. Ако је и сједио мало дуже, непрестано се вртио, поскакивао; час се окретао на једну час на другу страну, час извлачио ноге из постула, час их опет увлачио.

— Па ти, Влаше, нијеси видио моју грађевину? — опет запита.

— Нијесам.

— Хм, мука и теби, што ја вазда зидам, што сам крупњи од других, — осијече, мрштећи се. — Је ли ти мука?... Погодио сам?... Хахахаха!... — И он прасну у један чудан смијех, који је слично подврискивању, те је звонила сва чаршија. — Хахахаха!... Погодио сам!...

Па као што је све брзо радио, брзо поче и говорити:

— Ја, валахи, знам, да сам свему свиту мрзак, па нисам ни теби драг... Мрзак сам, мрзак, мрзак... Свак ме криво гледа и режи на ме исподмукло... Свак зна, да сам крупњи од осталих, па сам стога мрзак... Хахахаха!... Је ли 'вако?... А мени, валахи, драго, па све растем због тога... Волим што ме мрзе... Благо оном ко има душмана, а куку оном ко је свему свиту драг...

Момче донесе сомун и пружи Авдаги.

— А камо сир? — запита Авдага, мјерећи га упопријеко.

— Какав сир? — отегну момче.

— Зар ти нисам рек'о да купиш и сира?

— Нијеси...

Авдага му пружи новце.

— Хајде, купи и сира, — рече. — Хајде брже!

И опет се окрену мени:

— Ор'о у висини чини се мањи од вране, и пйвци сигурно мисле, да су крупњи од њега, — окреса, и, не знајући шта друго да ради, брзо поче јести сомун. — Тако и ове наше чаршинлије мисле да су крупње од мене и да мене само Ђорава срића подржава... Стога сам им мрзак... И теби сам, валахи, мрзак макар што си ми к'о неки јаран... Знам ја то!... Ама ја пљујем на све ево 'вако: пў, пў, пў, пў!... Никог се не бојим и ни на ког се не окрећем.

Момче донесе и сир.

— А камо сомун? — запита Авдага.

— Па појео си, — дочеках ја кроза смијех.

— Их, па како ћу јести сира без сомуна? — отегну забленуто и удари се по челу. — Хајде, мали, донеси ми још један сомун.

Миришући сир, прислони се мало уз напуњене рафове, па нагло поче куцкати по џеповима, у којима су звекетали златни и сребрни новци. Таке је новце једино и примао и носио собом, јер је папирне необично мрзио, пошто би се могли подерати или изгорити.

— И због овог ме мрзе, — рече, звецкајући све то јхче, — што су ми џепови пуни... Док нисам им'о ништа, био сам им драг...

— Зар?...

— Кад сам био ханџија, кад сам им пек'о кахве, долазили су ми... Дођу, поједу и попију нешто, плате грош-два пара, а ја им се клањам до земље и зафаљујем... Заишту воде, донесем им воде... И онда су ми сви говорили, како сам добар, јер је њима добар свак, ко им се клања, који их слуша, који је под њима... Ама, валахи, они ми ни онда нису били драги... Онда су ми баш и

омрзли и мржња ми се смрзла на срцу, па се неће до гроба размрзнути...

Док је момче донијело други сомун, већ је био појео сир. Зато га зачуђено погледа и хтједе нешто запитати. Ипак као да се досјети, па узе сомун и стрпа га у џеп од чакшира.

— Не знаш ти, — настави живље, као да би да накнади оно вријеме што га је изгубио забављајући се сомуном, — како је то, кад ти је невоља, па се мораш свакоме улизивати и умиљавати... Чини ти се, к'о да те свак држи за живину, за фукару, па с тобом говоре лијепо, к'о од милости некакве... И кад те неко жали, и онда ти криво!... Ја сам вазда волио да ме руже, него да ме жале... Ако те руже, барем нешто ваљаш; ако те жале, не ваљаш ни паре!... А ја им нисам смио ништа ни кад су ме жалили, ни кад су са мном говорили из милости... Љутио сам се, ама нисам смио ништа... Понеки почне, у моје очи, да лаже, да се криво куне, да пањка другога, а ја и опет не смим ништа, него се кесим и клањам... Тхи!... Срамота!...

Опазивши некаква мајстора, који му је обично радио на грађевинама, Авдага скочи с дућана и потрча да га сустигне. У скакању џуба му запе за један дирек и паде с леђа, али се он и не осврну на њу. Момче изађе да је придигне и остави у дућан.

Авдага није имао обичаја лагати. Све што је причао, била је истина. Некад је заиста био сиромах, ханџија, који је, кроз један низ година, једва успио да уштеди нешто новаца. Морао је дочекивати путнике, госте, незнанце, придржавати им узенгије док не сјашу с коња, увијати се пред њима и старати се да им што прије испуни све заповијести, па биле обичне или мало чудније. Морао им је и коње тимарити, и чибуке чистити, распаљивати им мангале и, са савијеним рукама на појасу, слушати вјечите пријекоре, ако ма чиме нијесу били задовољни. Кашње, кад му је тај живот додијао, отворио је са оно мало уштеде *лешћни дућан*, како га је сам на-

зивао, нешто слично циганској черги, те ишао за таборима турског аскера и продавао пиће, јестиво, којекакве ситнице... Ту као да га је боље послужила срећа .. Све је више напредовао... Обратио је био на се и пажњу неких официра, те су му и они постали муштерије... Наскоро иза тога могао је раширити радњу и постао нека врста лиферанта. А кад се заратило са Црном Гором, помијешао се међу праве лиферанте, и, уортачивши се с неколицином њих, радио је неуморно. Непријатељи, који се почеше множити, говорили су, како је, негдје у то доба, оставио некакав ћајмакам Авдаги пун ћемер дуката на аманет и, кашње, погинуо у Црној Гори. Сви су, дакле, новци остали Авдаги, па зато није ни чудо што се онако *подигао*. Јесу ли ти гласови били истинити или нијесу ни до данас се није сазнало, али је свакако истина, да је, по свршетку рата, Авдага био богат човјек. Ортаци му више никако нијесу ни требали и он се није устручавао, да се чак и Шваби сам понуди за лиферанта. За чудо, и Швабе су некако најволиле њему. Кроз неколико година Авдага је био најбогатији човјек у читавој вароши.

Дочепавши се новаца, одмах је почео зидати куће. За инад непријатељима зидао их је на све стране. Највише у близини њихових кућа. И као да се радовао што су мале, скромне, старинске куће, са маховином обраслим стрехама и полусрушеним димњацима, изгледале као колибе при његовим *бинама*, пред којима је свак застајао и дивио се. Непрестано је шетао испред њих, изазивачки гледајући пролазницима у очи, као да је желио да се свађа, инади, препире са сваким. Ни поздрављати их није хтио, ни разговарати с њима. Ако је ко желио с њима проговорити, слао га је своме субаши Хасану, сурову и осорну човјеку, крвничкога изгледа, који као да није ништа друго радио, него само измишљао најчудноватије псовке, што ће их излити над главом првоме кога сусретне...

Није прошло ни пуно пола сахата, откако је Авдага

отишао, кад се поново појави пред дућаном и закрочи на ћепенак.

— Је ли ми остала у тебе џуба, Влаше? — запита.

— Јес'... Ено је...

Он узе џубу и огрну је.

— А хоћеш ли данас доћ', да ми видиш грађевину?

— Не могу.

— А сјутра?

— Може бити.

— Дођи, јер ти се разумиш у те ствари, — рече. — Да видиш: је ли све у реду?... А, валахи, велим ти: неће таке грађевине бити у пет земаља!... Кабастина једна, болан!... И њу дижем за инад душманима... До сто година ко дође у наш шехер, нек види како сам ја радио... До сто година моје ће се име спомињати, а за ове остале ни знат' се неће!... Је ли 'вако?... Хахахаха!... Дина ми, Влаше, опет ти је мука што 'вако говорим...

— Што ми је мука?

— Јес', јес', јес', — запитачи он. — И ако сам ти често у дућану, јер сам ти муштерија, опет ти је мука!... Други се љуте, а ни ти ниси бољи од других... Ено их, цркоше, изједоше се, искидаше од љутине сви!... Сви су модри и зелени од једа откако ово радим... Хахахаха!... Тешко им, што ћу се ја спомињати до сто година!... Тешко!... Мучно!...

Затим пође из дућана, па се опет приповрати.

— Па сјутра да дођеш? — запита.

— Сјутра!

— Не заборави!

И оде не осврћући се, не застајкујући.

Другога јутра, кад сам пошао у дућан, сусрете ме на чаршији. Док је био ханџија научио да рано рани, па тако и сада, увијек. И чим сам му се приближио, одмах ми пресријечи пут, заустави ме.

— Нећеш, зар, лагати, — рече.

— Што?

— Па рек'о си, да ћеш ми данас гледати грађевину

— дочека, па како није могао стајати на једном мјесту, повуче ме за собом. — А ја, ево, пош'о тамо... Наредио сам мајсторима да уране, па да се поради око покрова... Дошло је до покрова...

Ја се зачудих.

— Зар тако брзо?

— У мене је све брзо, — осијече он. — Што други не може за десет дана, ја могу за дан... А видићеш што је грађевина!... — узвикну гласно и звизну. — До неба!.. И све је то начињено по мом *плану*, јер ја не дам да ми ишта Швабе цртају за моје грађевине... Ја све смислим и распоредим... Овди, у глави, записан ми је читав *план*, — додаде и уприје прстом у чело. — Нећу да се каже: Авдага само дав'о паре, а други му удешазали... Јок!... Све нек је само *моје!* Је ли тако?

— Тако је.

Он притегну џубу и поче каскати.

— Потрчи и ти! — викну.

— А што?

— Мајстори су дошли, па ћемо закаснити... Потрчи!

Почех и ја каскати за њим, потрчкивати. Сустигнути га, опет, нијесам могао... Само стреса раменима и каска све брже, каска као парипче, а кита на фесу њиха се и витла кроз ваздух, и један крај џубе лепрша се око њега и прикуцкива га по плећу. Тек кад ес приближи грађевини успори ход, пође лакше. Тада се, зар, сјети да није сам ни пошао, па се заустави да ме сачека.

— У тебе, Влаше, тешке ноге, — рече тресући главом. — Не ваља тако!..

Па да не би сувише заостајао за њим, узе ме за руку и нагло поче вући према грађевини, према големој једној згради, четворокатници, која као да је обухватала читаву једну махалу, јер јој се, на први поглед, није ни могло лако сагледати краја. Авдага ми не даде ни да загледам дуго. Пропустивши двојицу радина, који су ознојени и уморни, носили камен, одмах ме повуче уз високе *скалине* гори, не пуштајући ни да застанем мало, ни

да се одморим, ни да погледам куда. Тек кад смо се попели на четврти кат, на врх куће, застаде мало, брзо се окрену и показа ми на један, још не уређен, прозор.

— Погледај, погледај доли! — рече с неком чудном насладом. — Погледај само!

Ја провирих.

— Шта видиш? — запита.

— Видим пола шехера под собом.

— И све ти ситно, а?..

— Ситно.

— И куће ситне, мале?

— Ја

— А људи к'о мрави?

— Мали су.

Авдага ме одгурну, па стаде на моје мјесто.

— Ја их сваки дан, са ове *своје зграде*, гледам и, валахи, гледаћу вазда! узвикну весело, поцупкујући. — Диг'о сам се изнад њих, сâм се диг'о, па ми драго кад видим како миле доли јадни и малехни... Дина ми, волим овом погледу него животу!..

Мајстори, који су се изнад нас натезали и препирали, изненада почеше викати. Авдага диже главу и погледа их. Намјештали су некакве греде хотећи да их саставе, али нијесу могли угодити. Сметало им нешто, запињало. Авдага хитно баци џубу са себе и стресе раменима.

— Не раде к'о што сам ја наредио, — прогунђа. — На раде!..

Па се брзо успентра, помијеша се међу њих и, млатарајући рукама и упрскајући их пљувачком, почне објашњавати и показивати. Показујући, два-три пута окрену се мени, као да би да ми позна по лицу: чудим ли се толикој његовој вјештини?.. Затим се измаче мало, стаде на крај зид, готово на саму ивицу и опет погледа на чаршију.

— Одављен могу пљунут' на свакога! — осјече, па се опет гласно засмија, помало подврискујући. — Сад су још ситнији, ситнији, сит......

Изненада чудно узвикну, размахну рукама изнад себе као да ће полетити, искриви се и наже. Нагло га нестаде. Мајстори заграјаше, загаламише, запомагаше. Оставише посао и све потрчаше доље. Потрчах и ја, потрчаше и аргати.

На чаршији, пред главним вратима големе своје грађевине, лежао је Авдага, изломљен, измрцварен, крвав... А свјетина, она мрска и ситна свјетина, трчала је са свих страна, окупљала се, грајући и препирући се да га гледа и разгледа као чудо какво...

Свет. Ћоровић.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

ЧЛАНА ИНСТИТУТА

(5.)

— Ми идемо у Мело; то је једно страшно село на шест миља од Ђирђентиа, и ви не бисте никад погодили зашто идемо тамо. Не покушавајте. Тражимо једну кутију од машина. Димитрије скупља кутије од машина. Покушао је све збирке, литре за псе, дугмета од униформе, поштанске марке. Али сад га занимају само кутије од машина..., мале кутије од картона са сликама у боји. Скупили смо већ пет хиљада двеста четрнаест различних примерака. Има их које смо успели да нађемо с грдном муком. Тако, бејасмо дознали да су у Неапољу направили кутије с ликовима Мацинија и Гарибалдиа, и да је полиција узаптила кутије и ухапсила фабриканта. После силног тражења и питања, нашли смо једну од тих кутија код једнога сељака, који нам је продао за сто лира и потказао нас полицији. Полицајци претресоше наше пртљаге. Нису нашли кутију, али су однели моје наките. Од тада је и мени омилела ова збирка. На лето ћемо ићи у Шведску да попунимо наше серије.

Осетио сам (треба ли то да кажем?) неко симпатично сажаљење према овим упорним скупљачима реткости. Без сумње би ми било више по вољи да су господин и госпођа Тренов збирали по Сицилији античке мраморе, шаране вазе или старинске новце. Волео бих да су се занимали развалинама Агригенте и песничким предањима Ерикса. Али на крају крајева, они су правили збирку

припадали су заједници, и јесам ли им се могао подсмевати а да се не подсмевам мало и самоме себи?

— Сад знате, додаде она, зашто путујемо по овој страшној земљи.

У тај мах, моја симпатија престаде и ја осетих извесно негодовање.

— Ова земља није страшна, госпођо, одговорих ја. Ова земља је земља славе. Лепота је једна тако велика и тако узвишена ствар, да је векови варварства не могу истрти толико да од ње не остане дивних трагова. Величанство античке Церере лебди још над овим сувим брежуљцима, и грчка Муза, од чијих су божанствених звукова одјекивали Аретуза и Менал, пева још у мојим ушима на оголелој дубрави и у пресахлом извору. Да, госпођо, у последњим данима земље, кад наша пуста кугла, као данас месец, буде котрљала по простору своју бледу лешину, тле које носи развалине Селинанте сачуваће у свеопштој смрти знаке лепоте, и тада, тада бар, неће бити безбожних уста да хуле на његову усамљену величину.

Тек што сам изустио ове речи, ја осетих њихову глупост. „Бонаре, рекох у себи, један стар човек, који је, као ти, провео свој живот капљући над књигама, не уме да разговара са женама“. Срећом за мене, госпођа Трепов разумела је мој говор таман толико као да је био на грчком.

Она ми рече умиљато:

— Димитрију је дуго време и мени је дуго време. Ми имамо кутије од машина. Али човеку додијају чак и кутије од машине. Некад сам имала брига и време ми није било дуго, брига, то је једна велика разбибрига.

Дирнут моралном бедом ове лепе жене, ја јој рекох:

— Госпођо, ја вас жалим што немате деце. Да имате дете, циљ вашега живота указао би вам се и ваше мисли биле би у исто време озбиљније и утешније.

— Ја имам сина, одговори ми она. Он је велики,

мој Ђорђе, читав човек: има једанаест година. Ја га волим као кад је био мали, али то више није исто.

Она ми пружи једну ружу из своје ките, насмеши се и рече ми пењући се у своја кола:

— Не можете знати, господине Бонаре, колико сам радосна што сам вас видела. Ја рачунам сигурно да ћу вас опет наћи у Ђирђентину.

Ђирђенти, истога дана.

Наместио сам се што сам боље могао у својој *летици*. Летике су кола без точкова или, ако хоћете носиљка, столица коју носе две мазге, једна напред и друга позади. Употреба њихова је стара. Ја сам виђао покаткад овакве носиљке насликане у рукописима из XIV века. Тада нисам знао да ће ме једна сасвим слична носиљка носити једнога дана из Монте-Алегра у Ђирђенти. Не треба никад јамчити за будућност.

Читава три часа мазге су звониле својим медeницама и ударале својим копитама по сувој земљи. Док су се поред мене полако низале, између два реда алоја, суве форме једне афричке природе, ја сам мислио на рукопис ђака Јована Тутмуљеа, и желео сам га с безаленом ватром, која је самога мене дирала у срце, толико сам налазио у њој детињске простодушности и дирљиве детињарије.

Ружин мирис, који јаче замирише пред вече, подсети ме на госпођу Трепов. Вечерњача је почела да сија на небу. Ја сам снивао. Госпођа Трепов је једно лепо чељаде, врло просто и сасвим близу природе. Њене су мисли као у мачке. Ја нисам открио у њој ни најмање од оних отмених љубопитства која узнемирују мислене душе. Па ипак, она је изрекла на свој начин једну дубоку мисао: „Човеку није дуго време кад има бриге." Она зна дакле да су на овоме свету неспокојство и патња наша најсигурнија забава. Велике истине не откривају се без муке и труда. Каквим је трудом кнегиња Трепов дошла до ове истине?

Ђирђенти, 30 новембра 1859.

Сутрадан пробудио сам се у Ђирђенти, код Гелинаса. Гелинас је био један богат грађанин старе Агригенте. Он је био толико исто чувен са своје дарежљивости колико и са своје раскоши, и даровао је вароши великим бројем бесплатних ноћишта. Гелинас је умро пре хиљаду и триста година, и данас нема више бесплатног гостољубља код изображених народа. Али је име Гелинасово постало име једне механе где сам, захваљујући умору, могао провести ноћ.

Данашњи Ђирђенти подиже на тврђави старе Агригенте своје уске и збијене куће, под којима се уздиже једна мрачна шпанска катедрала. Са својих прозора видео сам, у страни према мору, бео низ порушених храмова. Једино ове развалине имају неку свежину. Све остало је суво. Вода и живот напустили су Агригенту. Вода, божанствена Нестис Агригенћанина Емпедокла, тако је потребна живим бићима да ништа не живи далеко од река и извора. Али пристаниште Ђирђентино, на три километра од вароши, води живу трговину. У овом суморном граду, дакле, говорио сам у себи, на овој стрменитој стени, налази се рукопис диака Јована Тутмуљеа! Запитах за кућу Г. Микаел-Анђела Полициа и упутих се тамо.

Затекох Г. Полициа, одевеног у жуто, од главе до пете, где пржи кобасице у једном тигању. Угледавши ме он пусти дршку од тигања, диже руке у вис и стаде да виче од силне радости. То је био један мали човек чије су бубуљичаво лице, кукаст нос, испала брада и округле очи стварали једну изванредно изразиту физиономију.

Он ме назва Превасходством, рече да ће забележити овај дан белом писаљком и замоли ме да седнем. Соба у којој смо били служила је у исти мах као кујна, салон, спаваћа соба, радионица и ћилер. У њој су се налазиле пећи, постеља, слике, сликарски ногари, боце и црвене паприке. Ја бацих један поглед на слике које су прекриљавале зидове.

— Вештине! вештине! повика Г. Полици, дижући наново руке к небу; вештине! какво достојанство! каква утеха! Ја сам сликар, Превасходство!

И он ми показа једног светог Франу, који је био недовршен и који би то могао остати без штете по уметност и богоштовље. Затим ме одведе пред неколико старих слика бољега стила, али које ми се учинише грубо дотеране.

— Ја поправљам, рече ми он, старе слике. Ох! стари мајстори! каква душа! какав геније!

— Дакле је истина? рекох му ја, ви сте у исти мах сликар, скупљач старина и винарски трговац.

— На служби Вашем Превасходству, одговори ми он. У овај мах имам један зуко чија је свака капља варница. Даћу Вашем Господству да га проба.

— Ја ценим сицилијанска вина, одговорих ја, али ја нисам дошао к вама ради боца, господине Полици.

Он:

— Онда је то ради слика. Ви сте љубитељ. Моја је радост огромна да дочекујем љубитеље слика. Ја ћу вам показати узор-дело Монреалезово; да, Превасходство, његово узор-дело! Поклоњење пастира! То је бисер сицилијанске школе!

Ја:

— Ја ћу видети то дело са задовољством; али говоримо најпре о ономе што ме доводи к вама.

Његове ситне хитре очи љубопитљиво се зауставише на мени, и ја приметих, не без извесне свирепе зебње, да и он и не слути зашто сам дошао.

Врло узнемирен и осећајући где ми се зној леди на челу, ја бедно промуцах једну реченицу која је излазила отприлике на ово:

— Ја долазим нарочито из Париза да се упознам с једним рукописом *Златне легенде*, за који сте ми рекли да је у вас.

Чувши то, он диже руке, разјапи уста и разрогачи очи и показа знаке најживљега узбуђења.

— Ох! рукопис *Златне легенде!* бисер, Превасходство, рубин, дијамант! Две минијатуре тако савршене да назирете рај помоћу њих. Каква љупкост! Оне боје отете од цветних круница праве мед за очи! Јулио Кловио није радио боље!

— Покажите ми га, рекох ја, немогући сакрити ни своје неспокојство ни своју наду.

— Да вам га покажем! повика Полици. А да ли могу, Превасходство? Он више није у мене! Он више није у мене!

И изгледао је као да хоће да почупа своју косу. Могао би је заиста сву поистрзати из коже а да га не задржим. Али се он сам заустави пре него што се много повредио.

— Како? рекох му ја гневан, како? Довели сте ме из Париза у Ђирђенти да ми покажете један рукопис, и, кад сам ја дошао, ви ми кажете да он није више у вас? То је недостојно, господине. Ја остављам свима поштеним људима да суде о вашем понашању.

Ко би ме био видео тада, створио би себи тачан појам о библијској овци.

— То је недостојно! то је недостојно! понових, ширећи руке које су дрхтале.

Микаел-Анђело Полици свали се на једну столицу у положају хероја који издише. Ја видех где му се очи надуше од суза и где му се коса, која му је дотле пламтела над главом, разбарушена расу по челу.

— Ја сам отац, Превасходство, ја сам отац! повика он склопивши руке.

И додаде јецајући:

— Мој син Рафаело, син моје сироте жене, чију смрт оплакујем од пре петнаест година, Рафаело, Превасходство, хтео је да се настани у Паризу; узео је под кирију један дућан у улици Лафит да ту продаје реткости. Ја сам му дао све што сам имао драгоценога, дао сам му своје најлепше мајолике, своје најлепше фајансе, урбинеле, своје уметничке слике, и какве слике, синьоре! Још

ми засењују очи кад их опет видим у памети! И све потписане! Најзад дао сам му рукопис *Златне легенде*. Дао бих му био и своју крв. Јединац! син моје сироте свете жене.

— Тако, рекох ја, док сам ја, ослањајући се на вас господине, ишао у најзабитнији кут Сицилије по рукопис ђака Тутмуљеа, тај рукопис био је изложен у једном излогу у улици Лафит, на хиљаду пет стотина корака од моје куће!

— Био је тамо, то је света истина, одговори ми Г. Полици, разведривши се наједанпут, и још је томе, ја бар тако мислим, Превасходство.

Он узе с полице једну карту коју ми пружи рекавши:

— Ево адресе мога сина. Задужићете ме ако га препоручите својим пријатељима. Фајанси, емаљи, материје, слике, он је снабдевен свима уметничким предметима, свом *робом*; и античном, тако ми моје части. Отидите до њега: он ће вам показати рукопис *Златне легенде*. Две минијатуре чудновато свеже.

Ја узех млитаво карту коју ми је он пружао.

Тај човек злоупотреби моју слабост, позвавши ме још једном да раширим у друштвима име Рафаела Полиција.

Био сам се већ машио кваке, кад ме мој Сицилијанац шчепа за руку. Изгледао је као у заносу:

— Ах! Превасходство, рече му он, какав град наш Ђирђенти! Он је родио Емпедокла! Емпедокле! какав велики човек и какав велики грађанин! Каква смелост мисли! каква врлина! каква душа! Има тамо, на пристаништу једна статуа Емпедоклова, пред којом скидам капу сваки пут кад прођем. Кад је Рафаело, мој син, био спреман да се крене да оснује продавницу старина у улици Лафит, у Паризу, ја сам га одвео на пристаниште наше вароши, и испод статуе Емпедоклове дао сам му свој очински благослов. „Сећај се Емпедокла“, рекао сам му. Ах! сињоре, један нови Емпедокле требао би данас нашој несрећној отаџбини! Хоћете ли да вас одведем до његове статуе, Превасходство? Ја ћу вам служити као

вођ да обиђете развалине. Ја ћу вам показати храм Кастора и Полукса, храм Јупитера Олимпијског, храм Јуноне Луцине, стари бунар, гробницу у Теронову и Златну Капију. Путнички вођи су магарци. Ја, ја сам добар вођ: ми ћемо откопавати развалине, ако хоћете, и открићемо блага. Ја се разумем у ископавањима и имам дара за њих. Ја проналазим узор-дела у јамама где научењаци нису нашли ништа.

Ја успех да се отргнем. Али он потрча за мном, заустави ме на дну степеница, и рече ми на уво:

— Превасходство, чујте: ја ћу вас одвести у варош; показаћу вам наше Ђирђенткиње! Сицилианке, сињоре, античка лепота! Показаћу вам и мале сељанчице, хоћете ли!

— Нека вас ђаво носи! повиках ја гневан.

И утекох на улицу, оставивши га с раширеним рукама.

Кад сам му замакао из вида, ја се сруших на један камен и стадох да премишљам, ухвативши главу међу руке.

— Зар сам, мишљах, зар сам зато дошао у Сицилију да чујем где ми се чине такве понуде?

Ван сваке сумње овај Полица био је једна уља, његов син други. Ала шта ли су то сновали! Ја нисам могао да распредем. Међутим сам се осећао довољно понижен и осрамоћен.

Нечији лаки кораци у шуштању штофова учинише да дигнем главу и ја видех где ми прилази кнегиња Трепов. Она ме задржа на мојој клупи, узе ме за руку и рече ми благо:

— Тражила сам вас, господине Силвестре Бонаре. За мене је велика радост што сам вас срела. Желела бих да вам оставим какву пријатну успомена на наш сусрет. Заиста бих желела.

И док ми је говорила, учинило ми се да сам видео под њеним велом једну сузу и један осмејак.

И кнез нам затим приђе и прекрили нас својом горостасном сенком.

— Покажите, Димитрије, покажите господину Бонару свој драгоцени плен.

И кротки цин пружи ми једну кутију од машине, једну ружну кутицу од картона, украшену једном плавом и црвеном главом за коју је натпис напис називао да је Емпедоклова

— Видим, госпођо, видим. Али гнусни Полици, код кога вас саветујем да не пошљете Г. Трепова, омразио ме је за цео живот с Емпедоклом, и овај лик није у стању да ми учини тога старога филозофа пријатнијим.

— То је ружно, рече она, али је ретко. Ове се кутије не могу нигде наћи. Треба их купити на лицу места. У седам часова ујутру. Димитрије је био у фабрици. Ви видите да ми нисмо узалуд дангубили.

— Заиста, добро видим, госпођо, одговорих горко: али сам ја дангубио и нисам нашао оно ради чега сам дошао тако далеко.

Она као да се заинтересова за мој зао удес.

— Вас нешто тишти? запита ме она живо. Могу ли вам ја помоћи у чему? Зар нећете, господине, да ми испричате своју незгоду?

Ја јој је испричах. Моја прича била је дуга; али је она њоме била дирнута, јер ми постави затим гомилу подробних питања које сам ја схватио толико исто као доказе саучешћа. Она је хтела да зна тачан наслов рукописа, његов формат, како рукопис изгледа, из кога је доба; и затражи ми адресу Г. Рафаела Полицна.

И ја јој додадох, чинећи тако (о судбино!) оно што ми је гнусни Микаел-Анђело Полици био препоручио.

По каткад је тешко зауставити се. Ја почех поново своје вапаје и своје клетве. Госпођа Трепов, овај пут, прште у смеј.

— Зашто се смејете? рекох јој ја.

— Јер сам ја једна зла жена, одговори ми она.

И прну одатле, оставивши ме самог и пренераженог на мом камену.

(НАСТАВИЋЕ СЕ.)

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

ПРЕД МОДЕЛОМ.

Хоћу ли тебе својим скромним кистом,
О, дивна жено, насликати моћи?
Кô жедна биљка што мре у самоћи,
За тобом и ја гинем жеђу истом.

За усне твоје мени сада треба:
Крв зоре ране и пламен рубина;
За лице пјена са морских ширина,
За очи сунца и плавога неба.

Ал' залуд подвиг, залуд свака боја,
Не зна те рука насликати моја, —
Ја дршћем, ево, пред љепотам' твојим...

Дршћем и горим кô жар сред огњишта
И бацам кисто, јер не видим ништа,
Овако близу кад пред сунцем стојим!

Алекса Шантић.

СВИЈЕТЛИ ПУТ.

Ноћ. Миришу смреке и кадуље свјеже.
Мир. Не пјева славуј саноћништа своји',
Само хучна вода кроз ждријело реже,
Док црн крупан јелен над понором стоји.

Над њиме високо, из прозирна вела
Од сребрне магле, светло лице бдије,
И у златном лету на убога села
Нечујно и кротко свој благослов лије.

И у тихој срећи све трепти и сија:
И вода и камен, џбун и вршак грана,
Као да се небо ближи земљи свија
И сам Господ оди преко мирних страна.

То путује Љубав своме завичају,
На Исток, далеко, преко брда голи'.
Пред олтаром неба, чиста и у сјају,
Да прислужи сунце и Богу се моли.

Алекса Шантић.

ПА ПУТУ.

Хладно вече пада као плоче гробне.
А тамо, далеко, у облаку тамном,
Све се већма губе и остају за мном
Оштре црне греде и провале кобне.

Ал' кô мрачни дуси, што се сунца клоне,
За колима мојим, све ближе и ближе,
Под магленим велом грдна чета стиже —
То болови моји мене с нова гоне.

„Прођите се више сморена бјегунца
О, ви, сјенке мутне, ви, авети живе!
Вратите се тамо у облаке сиве! —
Ја хоћу живота! Хоћу среће, сунца!“

Но залуду вјетар носи мој глас слаби,
Све поворка виша из даљине граби,
Док и задњи пламен на западу трне.

И ја чујем јасно: преко страна стрми'
Њихов дивљи кикот како кобно грми,
Као удар земље о поклопце црне.

Алекса Шантић.

ЗАДРУГА И ИНОКОШТИНА.

Комунизам није нигде ухватио корена не само у једном целом народу него ни у једном племену, али делимична комунизма у разном облику има доста код народа заосталих у култури, а у фамилијарној заједници, под именом задруге, до скора је био у велико развијен, нарочито код Срба, разуме се само у материјалној тековини. Ја ћу се у нарочитој расправи позабавити о задрузи с етничке стране, а овде ћу само указати на извесне *корелације*, које су постојале у задрузи, па се после у инокоштини са свим измениле.

У задрузи је личност сасвим потчињена заједници, и све што чини, личи на рад једне чивије или каквог другог дела у машини. С овом зависношћу од целе задруге све је дотле ишло као подмазано, док се није стицајем прилика појединац *индивидуалисао*, дакле док он није почео о себи и својој моћи засебно да рачуна и да поверује да би он са својом женом, евентуално и децом, могао боље живети инокосан и тако више имања стећи.

Док је задруга непоколебљиво стајала, њен се живи дах у свему осећао и показивао. Задружна кућа била је велика и пространа за више брачних парова. Или, ако се задруга умножила из матичњака, мале куће од једне породице, онда су најрадије непосредно до старе куће дограђивали зиданицу, брвнару или вајате. У Кучима, на пример, на Косору, има 46 кућа а 57 огњева, то јесте породица. У тамошњим селима има дугачких кућа, у којима живе по 2—5 издељених породица под једним

кровом, а унутрашњи је простор за њих преграђен или танким зидом или штицама. Од тридесет година на овамо у Србији су већ при зидању кућа за задругу помишљали на могућну деобу, па су према томе, унапред, многи је тако зидали, да је дошла на средину дворишта, — ако дође до поделе, да једна половина припадне једном деобару, друга другом. Неки опет, који би желели да ничим видно не истакну ту злокобну могућну поделу, брижљиво се клоне тога. Тако је преклане у Рибарима, код Јагодине, богати домаћин, старешина задруге, Милутин Радосављевић, сазидао велику задружну кућу, која би била довољна за три издељене породице, али није хтео ни наговестити у зидању да би се кућа могла поделити на три засебна одељка, јер је собе и све остало што за станове иде унаоколо поправио... За ову прикривену намеру, он ми је сам признао да је учињена да служи као препрека деоби!

Сваки зна да се *колиба* састоји из само једног унутрашњег простора. Савременије калибе за стално становање чобана веће су него обичне летње колибе, као што је на пример, *дубирог* или *савардак* васојевићки, и слични и по другим племенима црногорским. На катунима у планини где изјављују стоку с пролећа и с јесени, њих граде на подини, у облику гувна од рогоца, које заплету прућем, сламом или кровином покрију а лемеђем притисну. У Србији су већ куд и камо пространије колибе зване *заплотњаче* или *криваје*. Оне имају онакав кров са роговима и слеменом као и остале садашње куће, али сем тога крова немају ништа више, јер кров иде управо до земље. Покривене су кровином, сламом или шиндром. На средини стоји огњиште, више кога са верижњаче висе вериге са котлом. У томе, ничим непреграђеном простору живела је до ослобођења већина нашег сеоског света по брдовитим крајевима крушевачког округа, на пример у Јасиковици, и то заједно са стоком. Позније су куће с преграђеном удеснијом собом Ове заплотњаче су тек заметак за праву кућу. Једна нарочита врста покретне

колибе зове се *кућер* у Србији, у Херцеговини се каже *торарица*, а има и других имена. Овај кућер по Херцеговини, Црној Гори и у брдским крајевима Србије стоји на саоницама, а по равним местима, особито по Славонији, прикован је за осовине са четири точке. У њима чобани спавају, и терају их лако за стадима с једног пасишта на друго. Код ових колиба то је интересно, што се оне не састоје само из крова него имају и своје зидове. У овом случају видимо за један корак извршено диференцовање, и први најпростији облик савршеније куће, дакле с кровом и са зидовима. По Гацку има оваких великих колиба, у којима планинка и бели смок чува, па кад зазими, на воловима их превезу кући у село, па их употребе за држање стоке или за разну оставу.

У херцеговачким сеоским зиданим кућама, поред ватре с обе стране стоје каменом озидани велики *кревети*, на којим и по десеторо чељади спава. У Србији, особито по варошима, у соби је стајао по један снизак *миндерлук*, који у свему одговара херцеговачком кревету, застрт једном великом поњавом, па је и на њему негда спавала сва фамилија, све једно до другога. У новије време нестало је миндерлука, и на његово место ступило је неколико кревета, дакле је полако и неопажено извршена деоба. Та је деоба продрла и на само покућанство. У задружним кућама била је дика домаћичина *совра*. То је 2 до 2½ метра дугачка, а широка лепо остругана даска, на којој се нарочито о слави, свадби и великим свецима ручавало. На таким соврама са стране су била поплића издубљена за со, који су се у Мачви звали сланици, а у Ресави соларчићи.

Совре су увек биле од једне даске отесане, и само су на прочељу заокругљене. Увек су од земље за пола метра стајале уздигнуте, или на нарочитим ногарима, или на два дрвета, које би препречили преко две клупе, које су уздуж совре намештене биле за седење. Често је само домаћин имао столичицу и седео је на горњој заокругљеној страни у прочељу. Сад се већ више свет не служи

ни у Мачви ни у Ресави соврама него *синијама*, које-се друкчије зову, још боље, *софрице*, као да би се хтело да каже да су постале од софре. С деобом задруга умалио се и број укућана, те је за инокосника с малом породицом, постала и синија довољна. Одавно су научници замишљали да су столице постале из подељене клупе, али, бар мени се чини, нигде то није тако у прелазима истакнуто као код српског народа, а свакојако и код осталих балканских народа.

О свечаним приликама на совру би донели цело печено *јагње* или *прасе*, домаћин би га исекао на парчета, и сваком укућанину или госту додао. Кад би пак донела домаћица чорбу или млеко у великим дрвеним *здјелама* (чинијама), онда би по неколико њих кусали сваки са својом кашиком, непосредно из здјеле, јер не би то јело претходно пресипали у чанке (тањире). Тако исто обређивали су се ракијом или вином из једне *чутуре*. Сад продире жеља да свако из свога тањира засебно једе, и да му се из чутуре у чашу налије. Пре су сви људи за истом совром застирали се једним огромним пешкиром, који се у Србији звао *канавац* у Херцеговини *софрански пешкир*, а то се види да је било и у старом времену, јер такав се канавац види и на слици „Богаташ и сиромах Лазар“ у Манасији. Сад је тај канавац у велико изобичајен, а место њега су искочили многи пешкирићи, баш као да је дочекао да су га у сервиете исекли!

Стара патријархална породица код аријевских народа увек је била читава задруга, и по могућству гледала да живи под једним кровом, и око једног огњишта да слободно време проводи. На огњишту су стари Грци спремали видело за целу собу, а кад им је требало и другу собу осветлити, правили су мала огњишта, на њима су ватру ложили, и пламеном простор осветљавали (Липерт).

Па и *гостопримство*, све дотле је било дубоко урезано у народно схватање дужности и из хришћанских об-

вира, докле је било племенског и задружног живота, чим се пак то двоје почело губити устукло је и гостопримство. Стигне ли путник у туђе село, он слободно закуца на чија било врата, и ред му је отворити, примити га на преноћиште, почастити, још му спремити што за даљи пут, свесрдно га испратити — све без паре и динара. Дакле, кад се човек крене и ван свога дома, или даље брaства и племена, може рачунати на бесплатан пријем, а то све указује на неку природом ујемчену а на моралној основици утврђеној заједници у врло широком смислу. У цивилизованих народа угасило се то пространо заједничко осећање дужности и солидарности. Гостопримство је код њих сасвим ишчезло, те се путник упућује у гостионицу или се прими и у свој стан, али за паре. У законику цара Душана шта више прописана је била казна за онога, ко не би хтео примити намерника у свој стан, па би му се нека штета тиме причинила.

У задрузи, корист као и штету сви су подједнако сносили, али и у братству се и племену то опажа, јер кад се неки њихов члан материјално оштети, одмах се братственици, но некад и племеници поређене, па му накнаде изгубљену стоку, подигну му кућу итд. До душе, браственици су сви између себе род, па и с те стране везани су један за другог, али то се у нечем до скора опажало и у варошима између оближњих суседа. Кад је неко на кући подигао кров, одмах са свих страна од сусела поврве поклони за зидаре: у кошуљама, хаљинама и марамама, и то се све видно истакне на слемену. Сад то чини сам газда. Кад је кућа готова и домаћи се у њу усели, ето опет не само фамилије него и суседа с поклонима за насеље. Неки донесе тепсију, други бакрач, трећи ово, четврти оно, и покућанство се лепо скупи са стране. Стари чиновници знају да причају, да су при премештају у друго место, у своме стану затицали поклонима прискрбљену целу зимницу, па и за коње овса и сена!

Задружни појам простирао се увек чак и на говор. У већиних простих народних молитава Богу се не обраћа

појединац кад му се моли: „Помози *ми*, Боже! него: „Помози *нам*, Боже!“ Упитани чобанин: чије је то стадо? одговара: „*наше* је“. Овај уобичајени начин пренет је и на многе инокоснике, те и они одговарају множином.

Овде је само мали избор примера, како се према друштвеном преокрету подешава и прилагођава и материјална имаовина, са јасно обележеним прелазима.

Сима Тројановић.

НОВИ ПРОЕКТ ЗАКОНА О РАДЊАМА.

(Крај.)

Тако исто не одговара нови проект свима захтевима данашње економске науке. Што се професионалне организације тиче, он је до душе основан за трговце, индустријалце и раднике на принципу слободног удруживања, признајући стручним организацијама право правних особености. За занатлије он је донекле задржао еснафску организацију, трудећи се у осталом да њен обим и њен утицај сведе на најмању меру. На супрот ранијим проектима, који су хтели еснафским организацијама да прекриле целу земљу, нови пројект ограничава ове на 28 заната, а остале занате проглашава као слободне. На жалост, оставља и овде проект одушке административној власти, да може још и другим занатима подарити еснафске повластице, што не би никако требало да буде, јер нас досадање искуство учи, да је административна власт и сувише слаба да се одупре навали заинтересованих, који еснафским привилегијама гледају да сузбијају своје конкуренте. До душе, губи ова одушка ону своју опасну страну, коју има у Еснафској Уредби, зато што ни она не допушта образовање нових еснафа, већ само придодавање појединих заната већ постојећим еснафима. На тај начин губе посленици таквих заната сваки интерес за еснафску организацију, јер оно, за шта је она њима потребна — сузбијање израде њихових производа од стране посленика сличних заната — неће им дати. Тиме је посредно ипак ограничен број еснафских заната, али је у

интересу саме административне власти да се одрекне права проглашавања нових еснафских заната и да га пренесе на законодавну власт.

Но рђаве последице еснафске организације још су више ублажене тиме, што и дозвољени еснафи обухватају често по неколико сродних заната, те ће на тај начин бити искључени многи спорови о надлежности израде појединих артикала — околност која у ствари прави излишном еснафску организацију. У толико више, што нови проекат допушта упражњавање и ових заната свакоме, ако само не држи помоћнике, или чак и са овима, ако је само то потребно ради допуне израде његовог главног артикла.

Али ни то није све. Поред минимума еснафских мајстора који могу да образују еснаф и који је минимум преузет из ранијих пројеката, садржи нови проект једну врло важну одредбу, која ће још у већој мери свести еснафску организацију само на места, где је време још није прегазило. То је одредба, по којој се за образовање еснафа тражи пристанак већине дотичних власника радње. Тамо где су савремени односи производње и промета већ ухватили корена, ова ће се сагласност тешко постићи, а у местима где таква сагласност постоји еснаф би се образовао de facto и кадане би био законом дозвољен, јер ми немамо никакво законодавство противу картела. Овом одредбом одскочио је нови проекат далеко изнад ранијих проеката на путу ка слободи рада. Он је нашу еснафску организацију не само направио напреднијом од аустријске и мађарске, већ је потпуно приближио еснафској организацији у Немачкој. Шта више, иде нови проект и даље од немачког Закона о Радњама, јер док овај новелом од 1897, дозвољава образовање принудних еснафа за све занате без обзира на број њихових посленика, дотле наш проект ограничава број еснафских заната и прописује минимум оснивача.

Но овде би се могла унети још једна поправка, ако би се збрисале одредбе о образовању мешовитих еснафа,

(чл. 59). На тај начин постали би многи занати слободни бар у мањим местима, тамо где су они мало диференцирани и где би еснафска организација збиља могла да има извесна утицаја на привредни развитак. Ако се то не учини, онда се члановима таквих еснафа мора бар дозволити, да при преласку у места где постоје засебни еснафи могу упражњавати не само онај занат из кога имају мајсторско писмо, већ и остале занате које су дотле у ствари упражњавали. Јер је могуће да један такав занатлија полаже испит из једног заната, али се у току времена ода другом каквом сличном занату, па би неправо било, принуђавати га можда под старост да из овог заната испит полаже, или да га напусти па да се обрне занату за који он има мајсторско право, али који није никад можда упражњавао. Овако како је у проекту биће скучена слобода кретања такви занатлија из места у место — једно ограничење, коме данас, у веку саобраћаја, никако не може бити места.

При свем том је значај еснафске организације сведен на минимум. И то не само квалитативно већ и квантитативно. По моме прорачуну неће бити у целој Србији више од 2—3000 еснафских мајстора, а то чини око 6—8% целокупног броја занатлија. Све друге занатлије биће упућене на слободну конкуренцију, што ће можда тренутно имати за по кога рђаве последице, али за целину свакако врло добре резултате.

Могло би се ставити питање: кад је тежња новога проекта да еснафску организацију сведе на што мању меру, зашто то није учињено искрено и отворено, зашто није сасвим укинуо еснафе?

Ево кратког одговора.

Прво зато, што су занатлије убеђене да ће им еснафска организација помоћи, и ако им се она укине, они неће бацати кривицу за свој рђави положај на своју неспрему већ на државу. Оставити еснафе да дејствују, дати им чак и неке нове импулсе, најбоље је васпитно средство за занатлије. Они ће врло брзо увидети да су

њихове наде, које су полагале у еснафе, биле претеране. У Немачкој су занатлије полагале велике наде у еснафе све док их законодавац није задовољио; они су затим убрзо увидели да их то неће спасти, и латили се других средстава да свој положај поправе. Данас је покрет за еснафска ограничења ништаван.

Друго: задатак једнога законодавца треба да буде да поступно уводи равноправност и слободу. Он при томе треба да се добро чува да не ствара нове привилегије, али не треба ни безобзирно да руши старе привилегије, те да на тај начин производи осетне пертурбације у привредном и социјалном склопу друштвеном. Ако осећање правде изискује да се свима даду подједнака права, исто то осећање изискује да се никоме без накнаде на пречац не одузимају стечена права. Нови проекат држао се овога принципа. Он није, као ранији проекти, хтео да ствара нове повластице, али није, тако исто, хтео да безобзирно руши и све досадање повластице. Он је задржао еснафску организацију за оне занате који је већ имају, а код којих она има смисла још неко време да постоји; али је припремио услове, под којима ће она ускоро сама собом постати излишна.

Треће: и да све ово не стоји, еснафска се организација мора још за неко време задржати, јер ако се хоће да спроведу реформе које Закон о Радњама предвиђа, онда се не само мора апеловати на сарадњу занатлија, исто тако као и осталих класа, већ су занатлије и једини сталеж који Закон о Радњама захтева; све остале класе привредника или су равнодушне или су му из политичких разлога противне. Изводити поједине реформе сваку за себе скоро је немогуће; најглавнији део проекта: радничко законодавство, остао би неостварен, пошто је радничка класа у нас и сувише слаба да своје захтеве спроведе, а остале их класе неће да приме без уступака за себе. Нови проекат даје ове уступке — истина у малој мери, али тек даје их, само да би могао спровести остале установе, корисне по дотичне привредне редове.

Ми овде прелазимо преко других ситнијих разлога, који би се дали навести у прилог оваквог решења еснафског питања. Хоћемо само још једном да истакнемо, да је ово решење, и ако не идеално, много боље од онога у ранијим пројектима, а да и не говоримо о стању које нам намеће садања Еснафска Уредба и које се креће између средњевековне стеге и модерне привредне анархије.

По нашем мишљењу, то је једина тачка у новоме пројекту, која би се начелно могла нападати. Остала питања стручне организације као и других уредаба које овај закон предвиђа: ученичко питање, заштита и осигурање радника, стручна настава, берза рада, пензиони фонд занатлијски, коморе итд. регулисана су поглавито по угледу на немачко и аустријско законодавство, које се може да сматра за данас као најпотпуније и најсавременије. Чак шта више у многим питањима отишло се и даље и дало се задовољења многим захтевима науке и праксе, које постојеће законодавство на страни још није задовољило. Наравно све је ово, с погледом на краткоћу пројекта, недовољно разрађено, али је овим пројектом створена правилан основа за разраду свију тих питања посебним уредбама.

Нарочито се мора жалити, што одељак о државном надзору није боље разрађен. Државни надзор, предвиђен овим пројектом, свакако је много прецизније регулисан него ли скупштинским пројектом од прошле године, али је ипак изостао у својој прецизности иза државног надзора, предвиђеног у пројекту Г. Милића Радовановића. Требало је, као и овај, у место неодређенога „врховног надзора" Министарства Народне Привреде самим пројектом установити при Министарству Привреде једно нарочито надлештво — инспекторат радња, — које би имало да се стара о његовом извршењу. Пројекат до душе није овоме противан, он чак обећава у мотивима да ће такво надлештво административним путем основати, али је питање да ли ће сви министри и све Скупштине бити истог мишљења, и да ли се неће једнога дана, у интересу штедње, избрисати у буџету дотичне позиције.

Да споменемо најзад још једну велику реформу коју нам овај проекат доноси. Њиме се укида Закон о сеоским дућанима, а тиме брише и последња велика сметња слободи трговања. Од каквих ће последица бити ова реформа није нам могуће овде расправљати; али да нови проекат не садржи никакве новине више него само ову, требало би га оберучке прихватити, толико је она важна.

Ако се, дакле, сведе збир добрих и рђавих страна овога проекта, може се са мирном савешћу рећи, да он још у већој мери одговара савременим потребама привредног законодавства него ли сви досадањи проекти.

Он даје основу за даљи рад, а више се не може ни тражити од једног проекта на тако још неиспитаном пољу као што је наше привредно законодавство. Без сумње ће се моћи још што-шта у Скупштини поправити, али смо ми уверени да ће, према нашим данашњим привредним и политичким приликама, идеје, заступљене у овоме проекту, било у овој или каквој другој форми, бити основица будућег законодавства о радњама. С обзиром на прешност реформе, најбоље би било, ако би се поједини заинтересовани редови за неко време задовољили овим компромисним проектом, те тиме дали могућности извођењу многих корисних установа које он предвиђа и стварању једнога кадра способних администратора. Јер, на крају крајева, у овима и лежи тежиште свију институција; могу закони бити најсавршенији и најнапреднији, они су још увек само мртво слово, све док не дођу спремни и енергични људи да им удахну живота и даду смисла.

Др. Коста Јовановић.

ВОЈИСЛАВ Ј. ИЛИЋ.

(4.)

IV

Оно што чини основну особину једнога правога песника то је да има велику осетљивост према утисцима спољнога света, развијен унутрашњи живот осећања и узбуђаја. Један песник без престанка осећа покрете своје душе и према спољном свету има ону исту радозналост и осећајност, ону исту способност чуђења и дивљења које и примитивни људи и деца. Војислав Илић је имао те душевне особине врло развијене, и као ретко ко од наших песника он је имао то битно, основно поетско расположење, које све силније осећа и у високом тону казује. Своју поезију, он је носио у дну своје душе, која је треперела и звонила. Он је имао онај нарочити дар који песника чини свет за себе, извор, стваралиште, због чега су стари Грци песнике називали творцима, онај „дух Господњи што све оживљава“. У једној од последњих својих песама *(Кад се угаси сунце...)* он казује све што избија из његове душе, када се нађе сам, пред самим собом, нагнут над самим собом:

Ја сиђем усамљен у ноћ. И речи тајанствене
С усана мојих тада одгоне сан и смрт:
Духне ненадни вихор и све се из сна прене
Оживи цео врт.

И старо, столетно храшће зашушти монотоно
Старинску некакву песму, старински неки јад:
Бели се зашија цветак, кô мало сребрно звоно,
Запева цео сâд.

Из мрака, из неба, земље, извиру чудесне приче,
Гласова све јаче бива и ваздух чисто ври...
Један се церека лудо, а један очајно кличе
Као духови зли.

Но ја их разумем лепо. То нису нечисте силе,
Но моје немирне душе неопевани јад.
Они се отимљу бурно и сву ноћ невају мени,
Кроз опустели сад.

Са таком, као мимоза осетљивом душом, са таквом способношћу за јако одговарање на спољне утиске, са тако нервозном душом могу се писати песме. Са једном таком природом силно се осећа сваки људски бол, као и све чари и лепоте природе. Једна таква душа ствара, изазива пејзаже и поезију. Војислав J. Илић је као његов Хуан у *Песнику*, који вели да се из његове душе поезија прелива када гледа звездане ноћи и пучину морску, и из тих додира са природом из његове душе избија млаз чисте и велике поезије:

И онда вали страсне душе моје,
Прекипе, теку преко међе своје
У звучном складу... Но то нису речи,
То није песма, што с усана јечи,
Но усклик среће, што из душе стиже,
Вијор, што мисо међу звезде диже,
Занос љив јаук болова и среће,
Шум, што се бурно са дна душе креће!

Било би неправедно цео таленат Војислава Илића свести на вербализам, на ретку вештину у слагању и срочавању речи и на вешту и глатку версификацију. То су лично његове најјаче особине, али он је у великој мери имао оног песничког основа без којега нема праве поезије. Он је био једна отмена песничка душа, са врло живим осећањем лепоте, пластичке лепоте, он је умео да говори пробраним речима, са свечаном дикцијом, и тако његове песме остављају јак поетичан утисак.

Ранији српски песници, занешењаци у својим најличнијим осећањима и огрезли у патриотској реторици, старали су се да њихова поезија буде што страснија и родољу-

бивија, занемарајући њену спољашњу лепоту, која је била остављена ћудима надахнућа и случаја. Код најбољих од наших старијих песника форма је често таква да њоме данас не би смели писати ни слабији стихотворци; код Јакшића има реторике која није далеко од галиматијаса, а код Змаја има и вулгарности мотива и осећања, и језичких и метричких грешака које зачуђавају код песника његове вредности. Као и цела наша ранија књижевност, тако и поезија била је готово неписмена, или бар неисписана. Тек се Војиславом Илићем наша поезија почиње бивати уређенија, умивенија, писменија и књижевнија, одговарајући тако новим потребама и укусу нашег друштва. Његови непосредни учитељи, Пушкин и Жуковски, били су естети и песници форме и чисте уметности, на супрот утилитарној поезију руској са краја XVIII века, која је поезију стављала у службу морала и сводила на голо предикаторство. Више но и један од његових претходника он је обратио пажњу на облик, и у томе је успео и створио једну поезију, која се, не без разлога, дала поредити са парнасовском поезијом француском.

Било би врло тешко наћи и казати материјалну формулу поезије Војислава Илића. Његова поезија има ту тајанствену магију речи, која се на крају крајева не да разлучивати и сводити у формуле, и њена нематеријална лепота осећа се а не казује. Али ипак има две стране његове поезије које садрже велики део лепоте његових стихова: то су његове велике способности за описе и вештачко руковање стихом.

Он је не само најбољи но и први дескриптивни песник наш. Пре њега наша поезија тако рећи и није имала описа, јер наши песници су имали врло слабо развијено осећање природе. Код Јакшића има неколико реторичких описа буре, код Јована Грчића неколико пријатних и готово реалистичких описа живота на селу, и то је готово све што наша ранија поезија има од описа да покаже. Војислав Илић има и око и осећање за природу, и као његов Хуан у песнику он је могао рећи:

Узмите небу онај азур плави,
И мирис цвећу и свежину трави,
Склоните тајне из морских дубина,
И бледи месец с његових висина
И тајну ноћи, где све живо спава,
И дах Господњи што све оживљава —
И ја ћу онда глув и миран бити,
Певати нећу...

И те своје дарове он обилато уноси у своје песме.

Непосредног, реалистичког опажања природе има код њега у мањој мери. Он је био одиста песник за којега „видљиви свет постоји", и у најближем, најобичнијем, насјвакодневнијем, у оном што је по изгледу најпрозаичније, он је умео да открије лепоту и поетски да је каже. У томе погледу, *Зимско јутро*, *Суморни дан*, *Вече*, *Први снег*, *Последњи гост*, и онај опис сиротињског погреба у песми: „Сиво, суморно небо..." мала су савршенства у свом роду, иду у прве почетке наше реалистичке поезије, и на њих је извесно мислио Др. Лазо Томановић, када је Војислава претерано проглашавао „коловођом нове реалистичко-веристичке школе у нашој књижевности", и када га је Јован Дучић, са извесним разлогом, назвао „чистим натуралистичким песником Парнасовцем". Али, у великој већини случајева, опис, материјални опис ствари за њега је нешто сасвим споредно: то је само спољни повод да да изнесе своја осећања, оквир у који их ставља. Много већи број описа Војислава Илића имају више поезије а мање реализма, више су лепи и евокативни у својој егзотичности, а мање реални у свом верном и пуном сликању стварности. Војислав је мало путовао; сем Србије био је у Јужној Угарској, Румунији, Старој Србији у Македонији до Солуна. Све те земље опевао је он доста општим изразима, без много локалне боје и јачина у сликању. Када је он, „син мрачних рудничких гора", дошао пред Јеладу, на подножје Олимпа, било је очекивати да ће осетити и опевати сву ту земљу, коју је од детињства сневао и чију је носталгију без престанка имао. Он је дао неколико песама (*На мору Јегејском*, *На гробу војводе*

Дојчина у Солуну, Подигни завесе тешке..., Поћни гласови) где су описи сведени на најмању меру, и где су понајбољи описи као онај како „сладострасно бледа Дијана“ светли.

А мора небо и обале бајне
Разливају шапат и увике тајне.
То природа јужна, у вечери касне,
Шуми своје песме занешљиво страсне.

Војислав Илић био је велики декоратор, који је на све гледао као опис и све казивао као опис. Духовни живот његов био је куд и камо слабије развијен од естетскога, на све је он гледао као сликар, или тачније рећи као декоратор. Ма шта мислио, ма шта певао, ма са чиме почињао, он се стално зауставља на опису, и као код старога Доситеја што се свака басна закључује „нравоучениjем“, као код Змаја духовитом поентом, као Јакшића лирском апострофом, тако се као њега све свршава описом. Опис заузима главно, почасно место у његовој песми, тако да изгледа да је цела песма писана да се што лепше и рељефније истакне један опис, да све што претходи у песми послужи као постоље за опис. Песма *Пред Тројом* као да је цела написана да се може завршити како сунце злати бакарне шлемове страшних „ахајских чета“. Прерађујући Халмова *Камоенса* у свога *Песника*, он се није задовољио доста сувим диалозима немачког песника, него је одмах у почетку додао један врло леп опис заласка сунца и сутона кроз који одјекују вечерња звона. *Пећина на Руднику*, које није балада но цео један мали еп, не слика но песничка визија, сва је написана ради оне јаке слике, како у поноћном часу мртвачки спровод лагано се креће са рудничког виса, по узаној стази, под сјајем буктињама и уз тупи звук добоша. И када је на дну пећинског језера сарањен деспот-матероубица, када су валови покрили његов гроб:

И мир вечни неста... Мрки копљаници
Оборише ћутке копља наопако,
Погасише свеће сени свештеници
И кренуше натраг погружени јако.

А остаде пуста и празна пећина...
Њу не краси бршљан нити росно цвеће:
Хладна пустош бије из њених дубина,
А језеро мртво никад се не креће.
Но кад камен падне или реч се рекне,
У хладној пећини стократно одјекне.

У колико је мери опис за њега било главно лепо се види из његове „песничке приче“ *Усамљени гробови*. Цела песма има 17 строфа, свака од 10 стихова. Догађај се прича само у 4 строфе, највећи део су описи, описи позне јесени и ранога пролећа на Дрини, и гроба Јелкиног:

Под топлим небом азијатских страна
Можда на морској високој обали,
Где тихо шушти кипариса грана,
И клике́ голуб и шуморе вали...

Његова страст за дескрипцијама није га остављала ни онда када је изузетно у прози писао. У своме говору *Задатак Уједињене Омладине*, у сред мирнога разлагања о позитивним догађајима и савременим политичким приликама, он у један мах удара у своју дескриптивну лирику, и прича оно исто што је певао у *Словенском кнезу*, туђински поход у XII веку на балтичка словенска племена Бодриће и Љутиће: „Германска пропаганда, у току времена, успела је да уништи у тим врлим племенима и саме трагове свега онога, што би потомство њихово могло загрејати бар тихом сетом, при спомену на славна дела древних предака. Цвеће заборава расте на поравњеним гробовима њиховим, и само кат-кад ако по неки песник меланхолично уздахне: „и овде су живели Срби, и њих нема више...““

Са таквим силним склоностима за опис било је природно да Војислав Илић помисли на еп. Како сам пева:

Хтедох да певам Кадма и дела Атрида мужа...

Еп, који је најслабији род наше уметничке књижевности, нашао је у Војиславу човека који га је могао обделавати и подићи. Он је имао ширине, и свечанога тона, и

мирне нарације и декоративних описа. Он је дао неколико епских песама, које, ако и нису савршенства, иду у најбоље ствари наше епске поезије. Тако је *Рибар*, *Опсади Бенаре*, која је одломак из већега епа *На Рушевинама*, приповетка *Милева*, комични еп *Амор на селу* и лепа и ведра идила *Дарови неба*. Поред тога, он је дао велики број балада, као *Мраморни убица*, *Коринтска хетера*, *Јулија*. Али ако његови епи стоје над осталим покушајима те врсте у српској књижевности, они имају својих великих недостатака, и не иду у најбоље производе песникове. У њима је и он сувише расплинуто опширан. (Опширност је у опште његова мана: карактеристично је у томе погледу да од њега није остао ни један сонет.) Ти епи су и сувише развучени, заморно једнолики и троми. Радња је занемарена, личности су врло општим цртама показана, и нема ни боје ни живота. Све су прогутали дуги описи који се гомилају и развлаче, и то све у не мање дугим и монотоним стиховима. И Војислав Илић, који је песник пријатан за читање, успео је толико да некоје од тих епа тешко је до краја прочитати.

Као Бранко Радичевић и он је намеравао да напише еп о битци на Косову[1], да оствари сан готово свих српских песника, који су толики без успеха покушавали и који још чека „човека послана од Бога“, који ће да га оствари. Случаји службе одвели су га у те крајеве, он је видео трагично разбојиште, и написао песму *Муратово Тулбе*. Та крепка песма, једна од последњих које је написао, врло је карактеристична и сав Војислав Илић је ту. Она показује шта и како би он опевао Косово, и у коликом ступњу његова поезија, епска као и лирска, у последњој линији сводила се на опис:

У пољи Косова равног, у жару пламене битке,
Где Мурат положи главу и паде од сабље бритке,
Сад мир мртвачки влада.

[1] *Војислављева Споменица*. Београд, 1895, стр. 169. Бранислав Ђ. Нушић: *Последњи дани Војислављеви*.

Ту данас варварин Черкез усамљен пољаном блуди
И једнолику песму извија из снажних груди
Гонећи мршава стада.

Пусто почива Тулбе, и над њим орлови круже,
А ветар пољаном душе и гуете лелуја руже.
Споменик прошлости бурне, столећа минулих давно,
Осамљен сведочи тако за дело божански славно.
Мир вам јуначки претци, што самрт примисте часно!
Мир вам на пољу смрти, где месец трепери јасно,
И ноћ дубока влада.

Где данас варварин Черкез, усамљен пустињом блуди
И једнолику песму извија из снажних груди,
Гонећи мршава стада.

Тајна успеха Војислава Илића, главна лепота његова поезије, то је лепота његова стиха, вештина његове версификације. Пре свега, он је рано ушао у оно што би се могло назвати песничким занатом, као син једнога доброг песника, а брат другога, који се већ огледао. У својој песничкој кући, ковници стихова, он је врло млад ушао у посао. И одмах чим је почео писати, он се показао да влада стихом, од првога корака показазао се као мајстор, и то је одиста био случај речи: *ex ungue leonem*. Док су песме првих песника обично несигурне и носе све трагове почетништва, дотле се први његови стихови одликују већ израђеним стилом, и нечим новијим и оригиналнијим, што их је одмах издвајало од осталих које су се у то доба певале. Прва његова песма *Тичица*, преведена из руског песника Туманског, штампана је 1 октобра 1879 године у дечјем листу *Голубу*. Њу је написао као седамнаести младић, али ни по чему се не би дало закључити да је то прва песма једног врло младог почетника.

Отворио сам тамницу
Ваздушној робињи,
И пустих малу тичицу
Слободи родбини.

И она оде певајућ
У горе зелене,

Ко да се небу дижајућ
Молање за мене.

То још није испевано у класичном метру, у коме је он толико певао и који даје особито обележје његовој матрици, то није онај флуидни и хармонични осмерац његов у коме су испеване велика *Елегија* и *Алхимичар*, али и у ова прва два стиха има нечега новога, нечега лепшега, извесна „крилата грација“, које није било у ранијих српских песника. *Молитва* је већ из 1880 године, из првих дана његова песничка рада, а већ је израђена тако као да је писао песник који годинама пише, који има сву рутину и зна све тајне занате. Из исте године је једна његова *Елегија*, која не само да има садржину и стих целе његове позније поезије, но изненађује својом савршеном израдом и необично добром метриком, тако да је тешко веровати да је почетник писао.

Хладна је јесенљ суморно вече
Над пустим пољем разастире мрак
А студен ветар се увелим лишћем
Таласа, сече magловити зрак.

И нигде зрака од живота нема,
Пролетњи давно изумро је крас;
Књишица спии... А из села малог
Вечерњег звона разлеже се глас.

И страхом срце у час се притаји,
Гледајућ мутно на јесењи дан. —
Ах, шта су снови и бескрајне жеље,
Кад живот пада као тихи сан!...

Први стихови Војислава Илића одликују се од песама које су дотле и у доба певане по ритму и по одабраној дикцији, али не по метрици. Његов стих не разликује се много од обичних трохејских осмераца, дестераца и дванаестраца којима се тада код нас певало. Од њега је у јамбу остао из тога доба први чин трагедије *Радослав*, чији је први чин штампао у *Србадији* за 1882 годину, а остале спалио.

Класични метар и класични предмети не долазе одмах у његову поезију. Прва његова песма у дугом метру, *Вартоломејска ноћ*, испевана је 1881 године, и сасвим ново је звучила ненавикнутој, или боље рећи одвикнутој публици српској:

Над уморним Паризом тавна се спушта ноћ,
И тавни плашт увија зрак и свет.
Тишина мртва. Лахора благим летом
Непокренут повијен снева цвет.

Прва његова песма са класичарским предметом била је *Нарцис*, штампана 1882 године, и која започиње цео низ његових песама са предметима из класичне старине. Он је волео да пише хексаметром, и полагао је на тај стих, које извесно даје свечаности стилу и величине предметима које опева. Сам тај његов омиљени метар имао је нечега тромога и тешкога, и није био за његову етеричну и грациозну поезију, и најбоље његове песме нису њиме испеване.

У ствари и тај његов хексаметар којим је често песао, и пентаметар којим се каткада служио, нису били прави класични метри. Лука Зима је показао да он нема праве одлике класичног хегсаметра, и да је уопште само хексаметар по броју слогова и начину штампања. Хексаметар у првоме реду мора да има правилан ритам, који долази од неизменичне употреба самих дактила и спондеја, и да има на одређеним местима цесуре и диаресе. Док се грчки и латински хексаметар правио на основу акцента, Војислав Илић га је правио на основу квантитета, узимајући трохеје место спондеја, узимајући по шест двосложних и тросложних речи у један стих, и то двосложне речи као спондеје, а тросложне као дактиле, трудећи се на свака реч буде стога за себе и да буде што више диаресе.

Једва допире шумор уморног земаљског света...
Женски очајни врисак проломи | тишину нему...

Његов хегсаметар како са разлогом примћеује Зима, само је за око хексаметар, а никако за уво, што је главно. Ње-

гови хексаметри дају се лепо поделити у правилне, обичне стихове и редовне строфе:

Срећни безумни створе
Породе божанског блуда
Ни земља ни бурно море
Неће те сакрити моћи.

Критика Луке Зиме јасна је и убедљива. Војислав Илић није писао класичним хексаметром, као што је сам мислио, нити је успео да тај старински метар васкрсне у српској поезији. У осталом, строго правилни хексаметри датирају тек из познијег доба класицизма: Омир и сви велики песници грчки као једино правило имали да су стих буде шестостопан, а све остало су остављали својој слободи, водећи рачуна нарочито о хармонији. Строг хексаметар створили су тек Римљани. Тим класичним хексаметром нису писали ни немачки ни руски класичари, а према њима, ни наш Лукијан Мушицки.

Лепота поезије Војислава Ј. Илића није у томе. Има његова поезија неку јединствену грацију какву дотле није показивала наша поезија, нешто етерично, призрачно. То је тамно осећање и неодређена, луталачка мисао, казана свечано, хармонично, поетично, са висином химни. За ту поезију полу-мрака он је нашао идеалну версификацију, отмену дикцију, свечан ритам, нарочито фине, глатке, хармоничне стихове. Теодор де Банвиљ, поетски законодавац француског Парнаса, говорио је, да је слик хармонија. И у стиху Војислава Илића стих је сама хармонија, и он је њим владао са једном мајсторском лакоћом како, код нас нико дотле пре њега. О лакоћи са којом је он писао стихове постоје читаве легенде. Говори се да је, лежећи у постељи, читаве песме исписивао по зиду, и да је његова *Посланица пријатељу* импровизована на каванском столу. И ма колико ти стихови били лако и брзо писани, ипак они имају одређеност, израђеност, кат-када савршеност, дуго и нажљиво рађених и савршених дела, извесних *lieds* Хајнеових и сонета Хередијиних.

Његови први стихови су у првоме реду музикални, као да је песник имао на уму онај познат Верленов дистих:

> Музике, пре сваке ствари,
> Музике још и увек...

Сва звучност нашега језика нашла је највишега израза у њима, и поједине песме његове имају сву чар ритма и музике, и буде често она суптилна осећања која само музика буди. Та је поезија на прелазу између речи и музике, материјалног и нематеријалног, речи и музике. Као што има песника који се обраћају на разум, рефлективних песника, или песника који се обраћају оку, као песници сликари, као Готје, тако има песника који се обраћају уву, који постизавају аудитивне ефекте, и то су песници ритма, музике и хармоније, као што је случај са Војиславом Илићем.

Тешко је рећи међу многобројним лепим песмама његовим која се пре има навести. Како су беспрекорни и хармонични они стихови у песми *Госпођици Н.!*

> И то је прошло. Вас већ није
> Кроз пуста поља блудим сâм —
> Јесења магла земљу крије.
> Ах! како ми је, то ја знам.
>
> Тромо и мирно теку часи,
> Младост се губи, гине све.
> Суморна јесен живот гаси,
> И живот младост све то мре.
>
> Са сурих гора магла стиже,
> Мрачан јесени дан је то.
> Јато се врана с криком диже
> У опустели тихи дô.
>
> А суро небо сузе лије
> Досадно, мирно тече дан...
> Остајте збогом, тешко ми је:
> Младост и живот сан је, сан!...

Или они стихови у *Алхимичару*, које Алфонсо говори Арабели:

У мантији учењака
Из далеких идем страна.
У земљама вечнога мрака,
И у царству мајских дана,
Лутао сам спомињући,
У заносу срца врела,
Драго име Арабела.

Са севера путник блуди
И на кадру ливанском
Што се гордо краси њима
Чита њено драго име.
И замишљен дуго ћути
И нагађа повест тајну,
И његово срце слути
Све болове што их човек
У имену једном рече.
А кад после врела дана
Сањалачко падне вече,
Он у шуму бресних грана
Чује тугу и јецања
И уздахе са Ливана
И у земљи вечна снега
Он се после сећа њега.

Да би се показала сва лепота версификације Војислава Илића требало би навести целу његову *Елегију (Већ је прошло жарко лето...)*, која је сва музика и велика оркестрација осећања, у којој је наш језик дошао до врхунца своје музикалности и поетичности, и која је једна од најлепших ствари Војислава Илића, извесно највећег версификатора, у добром смислу речи, целокупне наше поезије.

(Свршиће се)

Јован Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Чика Лебонар“, драма у четири чина, од Жана Екара.

„Чика Лебонар“, драма у стиховима, је једно од оних ретких поетских дела која су добили на позорници већи успех но што су заслужили, што иначе обично бива обрнуто. Међутим та изузетна срећа објашњива је и није необична кад се зна историја овог комада и кад се знају особине којима има да захвали за ту ретку судбину.

Прво, „Чика Лебонар“ је с приличном пажњом дочекан о својој првој представи, пре осамнаест година, у париском Слободном Позоришту. Одбијен у Француској Комедији, а прихваћен од директора Слободног Позоришта, Антоана, комад овим првим неуспехом није био изгубио ништа. Напротив, како је Слободно Позориште, тада у својој трећој години. бројало већ неколико хучних успеха с именима Толстоја, Золе, Жорж Ансеја, Порто-Риша, Катил Мандеса, појава Екарова у Слободном Позоришту обећавала је публици у „Чика Лебонару“ дело од особене уметничке вредности и оригиналности. И одиста утисак прве представе није донео видљивих разочарања, јер је „Чека Лебонар“ добио у Антоану новог аутора, толико је интелигентно и занимљиво извођење овог комада на позорници подигло једно дело иначе осредње вредности. А од дана када је „Чика Лебонара“ унео у свој репертоар Новели, тај глумачки успех остао је нераздвојен од комада, и „Чика Лебонар“ је прошао свет напоредо с најпознатијим делима данашњег европског позоришта.

Међутим, особине којима он има да захвали за свој успех, у ствари нити су оне које би га намењивале репертоару Антоановог Слободног Позоришта, нити су уопште особине једног особено доброг драмског и књижевног дела. Јер, Чика Лебонар није ни дело великог надахнућа, ни видовитог опажања, ни смелих идеја ни оригиналног облика. Оно је скоро нека врста књижевне мелодраме: две породичне тајне у четири чина, борба добрих и рђавих, и, у последњем чину како то већ мора да дође на овај или онај начин, оно благотворно и благословено провиђење дирљивих драма, које решава и помирује све.

Главна личност у комаду, Чика Лебонар је један од оних незнаних земаљских светаца који свој трнов венац носе с библијским пожртвовањем. Богат од рада својих руку, оличење кротости, питомости и племенитости, шестогодишњи Лебонар поднео је и годинама подноси још непрестано у својој кући пакости своје жене која га је некад преварила а којој он то никад није пребацио, и увреде свога сина за кога старац поуздано зна да му није син. На страни Лебонаровој су друге три идеалне личности комада: његова анђеоска кћи Јованка, њен племенити вереник доктор Андре и добра стара дојкиња Марта; на супротној страни су четири противна карактера: онака госпођа Лебонар, распусни син Роберт, његова сујетна вереница Бланша, и, по мало охол и себичан, по мало интригант маркиз Д'Естреј. Сва ова несимпатична половина противи се удаји анђеоске Јованке за племенитог Андреа, за чије је име везан један породични скандал. Али Лебонар, племенит и узвишен, који је имао надчовечанске снаге да преболи и опрости сам у себи исту такву једну срамоту каква се пребацује Андреовој породици, не слуша предрасуде које осуђују дете за грехове родитеља, и бори се против свих за срећу своје кћери. У једном од тих бурних тренутака драме, Лебонар је најзад нагнан да својој лицемерној жени и своме незахвалном сину баци у очи несрећну тајну коју је годи-

нама крио у дну свога срца. И, одједном, у драми је врхунац заплета и запетости: два ванбрачна сина, две породичне тајне, две љубави у питању. Али како то писац вели у своме наравоученију на неколико места „У питомости је велика сила... кротки побеђују“: велика племенитост Лебонарова помирује све и оплемењује све. Јованка полази за доктора Андреа, Роберт узима маркизу Д'Естреј, а чика Лебонар остаје у кући са својом женом да помирљиво и сократски истраје до краја своју чашу живота.

Исто колико у садржини, обележавању личности, „Чика Лебонар“ је мало оригиналан и у сценама и појединостима. Нешто стила и књижевне углађености улепшава сентименталне баналности садржине, али то још није што прави утисак који је „Чика Лебонар“ начинио на позорници са Антоаном и Новелијем. Тајна успеха овог комада је у карактеру главне личности. У том слабом, лако променљивом, и одвећ осетљивом карактери, у тренутку разнеженом, узбуњеном, тронутом и умиреном, нашли су добри глумци богато градиво за своји виртуозности у извођењу: у том низу дирљивих сцена, варијација прелаза и контраста, онако отприлике како велики музички виртуози често налазе највеће успехе у комадима осредње уметничке вредности, али погодним за вештину прстију.

Г. Тодоровић, коме је на београдској позорници пала у део та необична улога, разуме се, није могао спасти „Чика Лебонара“ од његове зле судбине, и ако је у тренутцима био врло добар.

Милан Грол.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Аустро-руска вербална нота о члану III мирцштегскога програма.

Аустро-угарски и руски посланици у Београду, Софија и Атини предали су владама српској, бугарској и грчкој једну вербалну ноту. Новом се хтео да објасни члан III мирцштегскога програма, да спречи тобож међународносна борба на територији реформне акције у Турској, и да објасни рђаво тумачење балканских народа о држању Аустро-угарске и Русије у питању о реформама. У овој вербалној ноти аустро-руској каже се у главноме ово: члан III мирцштегскога програма помиње да ће се, чим се поврати мир на територији реформне акције, тражити нова административна подела у Турској, како би се разне народности што правилније груписале. Ову одредбу су Грци, Срби и Бугари схватили као да ће се и територија поделити. И настали су да што више од те терцоторије, преко својих чета, заграбе, надајући се да ће се доцније том мером опредељивати згруписавање по народностима. За то, кабинети петроградски и бечки опомињу Србију, Грчку и Бугарску да ће се нова административна подела Турске у смислу члана III мирцштегскога програма извести тек пошто нестане свих чета, и пошто у реформној области буде дуже времена владао трајан мир. Па и та подела неће имати другу сврху до да олакша рад месних административних власти. На стварање народносних сфера није се никако мислило. Терористичка акција бугарских, грчких и српских чета неће нити би

могла утицати на одређивање територијалних граница о којима говори члан III мирцштегскога програма. Одређивање граница ће се извршити на челу statu quo ante и на озбиљним и на независним испитивањима извршеним на самоме земљишту.

На ову ноту одговорила су владе бугарска, српска и грчка.

Бугарска је прва дала свој одговор. У њему је речено да је Бугарска од самога почетка реформне акције узела за начело целокупност и јединство Маћедоније у њеним географским и административним границама. Искључујући деобу њену на народности или на сфере утицаја. Бугарска је чинила све у смислу одржавања целокупности Маћедоније. „Бугарска је гледала у члану III мирцштегскога програма намеру да се створи једна засебна област са природним границама од извесних делова вилајета солунског, битољскога и скопаљскога и да се измени административна подела њена тако како би се данашња нетачна подела, која не одговара народним потребама, — заменила другом, националнијом, а народности засебно згруписале и тиме избегли вечити сукоби међу њима. Тумачећи овако члан III, Велике Силе су погодиле прави пут. Па ипак, бугарска влада сматра за дужност да скрене пажњу Великим Силама на извесне мере које би, по њеноме мишљењу, допринеле остварењу реформнога програма. Те би мере биле: тачно обележене границе реформне области; нова административна деоба реформне области; сигурна контрола у свима споровима, који се тичу народности, цркава и школа; пребројавање становништва и реорганизација полиције и правде.

Реформна акција се не простире на једну тачно обележену територију. Мирцштегски програм предвиђа реформе за вилајете солунски, скопаљски и битољски, а у ствари досадање реформе су се простирале само на извесне делове ових вилајета. То изазива сумњу код становништва да ће се реформе озбиљно извести, а у исто време чини да ће се тешко моћи извести финансијска ре-

форма, јер финансијска међународна контрола мора расправљати буџетска питања оних крајева који нису унесени у реформну област. Под таквим погодбама финансијска реформа неће дати какав велики практични резултат; неће помоћи да се земља економски подигне. Друкчије би било ако би се реформна акција простирала над тачно одређеном територијом. И за то Бугарска влада мисли да је потребно унети у реформну област казе прешевску, тетовску, гостиварску и дебарску. Административна подела реформне области треба да се изврши према потребама меснога становништва, а не према другим обзирима. Нова деоба даће повољне ресултате само тако, ако се предузме после потпуно непристраснога испитивања. Борба међу народностима у Маћедонији стишаће се, па чак и престаће, ако се становништво увери да правда и једнакост руководе расправу народносних спорова. Умирењу Маћедоније смета много непотпуна организација полиције и судова; и полиција и судови треба да буду у рукама реформаторских сила. Бугарска влада ће чинити све што може да умири духове у Маћедонији и допринесе повраћају мира и поретка.“

После Бугарске дала је и Србија свој одговор у форми ноте. Пошто је објашњен постанак српских чета у Старој Србији и Маћедонији, у ноти српској овако се каже: „Споразумне силе наглашују да ће обележавање граница између разних народности бити основано на начелу statu quo ante и озбиљним и независним испитивањима на самоме земљишту. Српска се влада боји да члан III мирцштегскога споразума не изгуби од своје јасности овим новим објашњењем. На територији реформне области, — која не одговара ни географскоме ни историјскоме појму Маћедоније, јер се њоме обухвато и један нераздвојни део Старе Србије, — стање се непрестано мењало према превласти једне или друге пропаганде, зато је тешко говорити о каквоме status-у као бољи за згруписавање народности, ако се не узму у обзир научни принципи на основу којих се могу одредити границе народностима.

Српска влада би много желела да се садање реформе прошире на санџаке косовскога вилајета, који су до сад остали изван реформне акције. У овим санџацима је, међутим, стање хришћана, у сравнењу с оним у другим вилајетима, куд и камо жалосније и очајније. Кад су Велике Силе већ одлучиле да се реформе примене на Маћедонију и на један део Старе Србије, српска влада сматра да, с погледом на несношљиво стање у Старој Србији, оне неће изузети из реформне области ни остале санџаке Старе Србије. Проширењем реформне акције на ове санџаке учиниће се једно хуманитарно дело и појачаће се код самога хришћанскога становништва поверење у непристрасност великих Сила и искреност реформа. Српска влада мора додати да би одвајањем неколиких санџака Старе Србије из области реформне акције, опстанак Старе Србије, — колевке старе српске државе, за коју Србе везују толике етнографске и историјске свезе, — био доведен у питање.“

Најзад, одговорила је једном нотом и атинска влада на ову аустро-руску вербалну ноту. Грчка је најпре опоменула Велике Силе на свој меморандум од 30 августа 1906 године, у коме је показано да су бугарске чете у Маћедонији и њихова радња према грчкоме маћедонскоме становништву учиниле несносним стање Грка, те су они морали устати у одбрану своје вере. Грци су често покушавали да борбу ублаже, али кад год су они бивали мирнији бугарске чете су постајале активније. То је тако непрестано бивало; и за то да би се Маћедонија умирила треба најпре, по мишљењу грчке владе, да Силе пронађу средства да се узроци немира отклоне. У ноти аустро-руској говори се да члан III програма мирцштетскога не значи ни деобу Маћедоније на народности, нити ће терористична радња народносних чета моћи томе штогод припомоћи. Грчка влада се нада да ће Велике Силе при каквој било деоби само на основу status quo-а радити; јер не треба губити из вида да су бугарске чете имале за задатак изменити народносне прилике на своју корист а противу Грка. Грчка влада мисли да пре сва-

кога разграничавања мора се Маћедонија довести у њене географске, историјске и етнографске границе. Најзад, Грчка обећава своју помоћ и сарадњу да се Маћедонија умири.

Нота аустро-угарска није ни потпуна, ни јасна, ни праведна. То је једна нота која, ни по форми ни по садржини не одговара нотама, које имају само хуманитарну сврху. Она није категорична; она оставља широко поље за рад терористичким четама; она не указује ни на какву санкцију, ако се неред настави. У уводу се каже да ће „међусобна борба изазвати појачано и оправдано ново гањање“. То значи Русија и Аустроугарска перу руке, а народности се могу и даље међу собом клати. Она казује да Аустрија и Русија не мисле у истини да заведу ред у реформној области, нити за одређен рок, да то мисле рекле би у коме облику мисле члан 3 програма реформнога извести. Она даље казује да Русија и Аустроугарска не мисле испуштати из руку своје сфере интереса определене на Берлинскоме Конгресу, јасније одређене 1897 и 1903 године. Неправедна је, јер није упућена и Румунији, чије чете заједно с бугарским оперишу противу Грка у битољскоме вилајету. Врло је важно најзад и то што се у аустро-руској ноти, помиње да народносна борба може закаснити примену реформама. Четири године је било мало закасњења, сад треба још која година да се озбиљно приступи реформама.

Па ипак, ова нота има једну добру страну. Она се може с правом тумачити као искрена опомена балканским народима, коју су им Аустроугарска и Русија упутиле и нехотице искрено. Нова административна деоба реформне области, о којој се говори у ноти, зар не може значити ово: Русија, Аустроугарска и Италија су се споразумеле о деоби Турске? После енглеско-руског споразума, Цариград и Балканско Полуострво немају више онога значаја за Енглеску као 1878 године. Немачка се сматра као презумптивни наследник Аустрије, сваки нови добитак и њен је. Француској је доста накнаде у Мароку

да пусти балканске народе њиховој судбини. Утврди ли се један међубалкански споразум, комбинације о деоби могу пропасти, и Балкан остати у рукама балканских народа. За паметне ова нехотична опомена треба да је довољна.

Бугарски, грчки и српски одговори на ову ноту заслужују нарочиту пажњу, за то ће бити о њима говора у првоме броју за овим.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Crania Bosniaca. Opisali Dr *A. Weisbach* i Dr. *L. Glück*. (Sa 9 tabli). Preštampano iz „Glasnika Zemaljskog Muzeja.“ Sarajevo, 1906.

Већ сам више пута с похвалом реферисао о Вајсбаховим радовима, који је највише допринео за познавање антрополошке стране нашег народа у Босни и Херцеговини. У овој му се студији придружио и Глик, али преисториске лубање испитао је сам Вајсбах.

За нашу ширу публику, којој је и намењен овај часопис, било би врло сувопарно износити многобројне мере с непознатим терминама, за то ћу ја овде истаћи само њихов општи закључак.

Судећи по нађеним стварима, најстарије је у Босни гробље гласиначко; оно допире до бронзаног и гвозденог доба; за њим долази гробље код Језерина. Оба ова места служила су као гробље и у време Римљана и у време сеобе народа. Лубање из Стоца, Липе и Ходбине, припадају времену владавине римске, лубање из Ћатића и Зенице допиру, наслањајући се на горње време до времена (првог?) хришћанства, а лубања из Неума припада, по свој прилици, најдаље средњем веку. Пошто су долихоиди (дугуљасте главе) с Гласинца слични долихоидима из других налазишта, а скоро исто тако и брахицефали (округласте главе), то је са свим близу памети, да сваки од ова два облика припада истом народу: долихоиди једном народу, а већина брахицефала другом. Треба истакнути да у најстаријим гробовима, гласиначким, веома преовлађују

долихоиди (73%), а у осталим налазиштима много их је мање (43—50%), док је брахицефала на Гласинцу веома мало (27%), а у осталим млађим налазиштима више него долихоида (50—57%). По томе можемо закључити — веле писци —, да су долихоиди припадали старијем народу, а брахицефали млађем, који је тек касније превлађиван бројем. Којим су народима, дакле, могли припадати ови различити облици лубање? — Под Римљанима сачињавале су наше земље, један део Илирије, чији су становници били Илири, претци данашњих Арнаута.

Писци држе да су долихоиди ових гробова свакојако од римских насељеника, који су се може бити овде настанили као трговци много пре покорења земље, те се за време дуге римске владавине свуда раширили, или бар уз главне друмове. За то говори велики број долихоида на Гласинцу, који лежи источно управо уз главни друм, који води од ушћа Неретве уз Неретву, па онда преко Иван-планине у Сарајево, и одатле преко Романије и Сребрницу и даље на Дрину. (Можда је и Романија добила име од какве римске насеобине). — По врло интересантном истраживању Николучија нађено је од 44 старе римске лубање с разних места у Италији и 55 лубања из Помпеје, дакле у свему од 99 мушких лубања 22·2% долихоцефала, 42·4% месоцефала, дакле обадвеју 64·6% долихоида а 35·3% брахицефала. Ти си бројеви врло добро слажу с бројевима босанско-херцеговачких старих лубања: 64·2% долихоида и 35·7% брахицефала. Али с тим нећемо — веле писци — да кажемо, да и наше брахицефалне лубање потичу од Римљана. Напротив морамо мислити, да стари брахицефали, којих је тако мало на Гласинцу, потичу од најстаријих Илира, а млађи, којих има више, по неким местима више него и долихоида, да припадају, по свој прилици, Словенима, или, као што бисмо ми казали, Србима.

⁂

За нас је Србе главно то да спремни антрополог Г. Вајсбах, држи да су у Босни и Херцеговини

наши први досељени преци имали главу *брахицефалну*. Међутим Нидерле[1] непоколебљиво је уверен да је карактеристикои *долихоцидни тип* код старих Словена. Ове се теорије придржавају и руски одлични антрополог Анучин и Енглез Пелер.

Данашњи Арнаути тако су мало проучавани антрополошки, као и у другим правцима, да се једва могу ради поређења поменути, а тај је елеменат баш за наше крајеве од претежне вредности...

За сад се може као тачно рећи само то: докле се год уз костуре не нађу и ствари друге, као припознати словенски обоци, налик на латинско слово „S“, не сме се претпостављати да су ти телесни остатци словински.

Др. С. Тројановић.

Дневник у виду писама, од В. А. Жуковскога. 1814 и 1815 година. I—V. Издано под уредништвом П. К. Симони-а. Петроград, 1907. Стр. I—73. Цена 65 коп.

У монографији покојног академика А. Н. Веселовског („В. А. Жуковски, Поезија осећања и „унутрашњег живота“. Петроград, 1904) слика творца „тужно-пријатне“ поезије много је изгубила од своје лепоте.

Удаљен од живота, необично реакционаран по природи, не разумевајући народности, сањајући само о срећи малих племића, умевши од „гробног завођача“ да се наједанпут преобрати у „мајстора веселих ствари“, Жуковски је цео свој живот провео на „острвима блажених, очекујући будућност која би остварила идеале његове прошлости“. Слика његова представља саму контрадикцију. Једино што је остало од онога „иконописног стереотипа“, каквим су га представљали ранији биографи његови, што га је спасло од тривиалности, то је дух целокупне поезије његове.

За карактеристику Жуковскога и извори баш тога таквог духовног расположења особито су важна ова писма, упућена М. А. Протасовој, који први пут по ори-

гиналу издаје неуморни издавач споменика руске писмености П. К. Симони. Издање је потпуно научно, у њему је сачувана не само ортографија, него чак и погрешке и недовршене реченице пишчеве; стога је овај дневник тако карактеристичан, како за самог Жуковског тако и за цео „сањалачко-плачни“ правац руске књижевности на прелазу између XVIII и XIX века, да сада без њега не може нико, ко изучава или се интересује руском књижевношћу. Стога можемо искрено поздравити почетак издања и пожелети да то не буде само за „изабране“, већ да захвати што шире слојеве друштва. Књизи је приложено и неколико снимака.

А. И. Јацимирски.

Grégoire Yakschich, docteur de l'Université de Paris: *L'Europe et la Résurrection de la Serbie* (1804—1834), avec une préface de M. Émile Haumant. Paris, Hachette. 1907. 530 p. in 8⁰. [Гргур Јакшић, доктор Париског Универзитета: *Европа и Васкрс Србије* (1804—1834), с предговором Г. Е. Омана. Париз, Ашетова књижара. 1907, 530 стр., in 8⁰].

(4.)

Да ли је, после овога што је довде казано, потребно доказивати да је конструктивна страна дела Г. Ј. исто тако испод критике? То је, без сумње, излишно: јасно је да је он морао мислити о фактима, груписати их и конструисати из њих своје излагање исто тако нетачно, као што је бележио датуме, имена или схватао садржину појединих тврђења. Али ми ћемо ипак навести неке примере не зато што хоћемо нарочито да доказујемо истинитост нашег тврђења, које је резултат свега што је овоме претходило, него што желимо да читалац види *квалитативно* слабост конструктивне моћи Г. Ј.

Ми ћемо изабрати лаке и приступачне примере, који не траже већег разлагања, јер је доказивање нетачних

[1] Dr. Lubor Niederle, „Zur Frage über den Ursprung der Slaven“.

комбинација обично скопчано с опширним објашњењима, у којима се читалац лако изгуби. Нама тако сложени примери не требају и зато што су баш лаки примери најбоље мерило писчеве снаге.

На *стр. 10—11*, Г. Ј. говори о положају Срба у Угарској после Београдског Мира и вели текстуално ово: „Пошто су Мађари повредили њихове привилегије [т. ј. српске привилегије], дошло је до судара између њих. Последица је тога била знатно емигрирање Срба (une émigration considérable) у Русију (1751—1753). *Они који су остали* наставили су да се боре за Аустријски Дом чак и против Хришћана. *У рату за аустријско наследство* и у Седмогодишњој Војни, било је више од 60.000 Срба на бојним пољима у Шлезији, Чешкој, Баварској и Италији...“

Писац дакле везује два врло важна и добро позната факта, један из српске и други из опште историје: сеобу Срба у Русију и рат за аустријско наследство, а није свестан најелементарније везе, везе у времену, која постоји између та два догађаја, које узима у комбинацију!

По Г. Ј. као што се види рат за аустријско наследство био је *после сеобе* Срба у Русију (1751—1753)! Међутим тај је рат био од *1741 до 1748*, дакле *пре поменуте сеобе*.

Стр. 260. Г. Ј. говори о томе како је, после закључења Букурешког Уговора, адмирал Чичагов поверио Недоби, рускоме агенту у Србији, мисију да упозна Србе са садржином VIII чл. уговора и са приликама због којих Русија није могла ништа више за њих да учини.

„Не знамо, пише Г. Ј., како је Недоба извршио наредбе адмирала Чичагова. Одмах затим Карађорђе је добио од њега једно писмо, датирано 14/26 јула, којим га сам извештава да је закључен мир између Русије и Порте, али да није ништа закључено односно Србије. Он је саветовао Србима да ступе у преговоре с Портом односно уређења свога положаја, и уверавао их да је судбина Србије у рукама руског посланика у Цариграду“.

За тим Г. Ј. говори како је Карађорђе *поражен овим извештајем* сазвао главне старешине у Тополу на договор и како је решено да се Јаков Ненадовић пошље Чичагову у Букурешт, да му изложи несрећне прилике у којима се Срби налазе и да му поднесе извесне предлоге. За потврду овога тврђења Г. Ј. наводи упутства издата Јакову Ненадовићу 17/29 јула (у Г. Ј. погрешно 13/25 јула), која су штампана у Баталакиној *Историја Срп. Устанка*

Ако сад читалац пажљиво схвати да је узнемиреност Срба, по пишчеву тврђењу, дошла услед Чичаговљева писма, које је писано у Букурешту 14/26 јула, и да су услед тога Срби послали Јакова Ненадовића у Букурешт 17/29 истога месеца, онда ће без икаквог даљег доказивање видети конфузност оваквога тврђења. И заиста, матерцјална је немогућност да писмо писано у Букурешту 14 јула дође Карађорђу у руке 17 истог месеца, а о осталом, док се дошло до сазива скупштине и до решења да се Јаков шаље, и да не говоримо! Да само писмо из Букурешта дође до Тополе 1812 године требало је *неколико дана*. *Очевидно је, дакле, да је Г. Ј. погрешно довео у везу мисију Јакова Ненадовића са писмом П. В. Чичагова од 14 јула.* То и јесте.

Стр. 369. Г. Ј. износи Молерову смрт и то на врло оригиналан начин. *Поред осталих нетачности* има и ово: „Дошавши без сумње у опасност од Милошевих присталица, којих је било више, Молер *побегне у град*, и стави се под везирову заштиту“...[1]

Међутим најаутентичнији извор о скупштини у којој се десила сцена с Молером, Вук, тврди, а по њему Куниберт и Ранке, да су Милошеви пријатељи устали против Молера, да су га тукли, везали и по том *везана предали паши у затвор*, а за тим да је цела скупштина потписала његову смртну пресуду и тражила од паше да се погуби.

[1] „Menacé sans doute par les partisans de Miloch qui étaient plus nombreux, Molère s'enfuit dans la forteresse et se mit sous la protection du vizir“. Даље назива Молера *„le fugitif“*, *бегунац*.

После овога и сам се читалац без сумње пита, зашто је Г. Ј. *измислио бегство* Молерово везиру.

Ево зашто! Како Г. Ј. не зна добро односе који су били између Милоша и Марашлије, њему је било нејасно оно што Вук пише: да је скупштина *прво* предала Молера везиру и да је *после* тражила да јој се изда „да би он по своме дјелу жестоку казну примио“. Г. Ј. је изгледало са свим природно да би скупштина, кад је нашла да је крив, Молера и погубила, а да је Молер, бежећи од казне, морао *утећи везиру и ставити се под његову заштиту*!

Међутим ствар је са свим проста; бар простија него што изгледа. Сви велики преступници *предавани су везиру у затвор, јер је само он у Србији имао право кажњавати смрћу и допуштати да се неко умори.* Српска власт могла је убити само хајдука или бунтовника у бегству; па и главе таквих лица увек су слате везиру са потребним објашњењем. Тако на пример Милош, ухвативши Симу Марковића и друге бунтовнике 1817 године, није их побио, него их је предао везиру да их он погуби.

Сад је ваљда јасно, зашто је Петар Молер био предат Марашлији, који га је и удавио.

Као што се види Г. Ј. при конструисању свога излагања просто измишља ситуације, кад му није јасан однос између факата, које комбинује.

Стр. 345. Да напоменемо пре свега да је овде реч о Другоме Устанку, који је букнуо пре три недеље. Прота Матија се тада бавио у Бечу тражећи помоћ Србији од Русије и Аустрије. Он не зна још тачно шта се у Србији збива и како је устанак отпочео. Сад чујмо Г. Ј. Он вели: „11 маја [1815], Ненадовић добије *тачније податке* о почетку (origines) и току новога устанка“. И одмах затим наводи од речи до речи писмо, које је Проти писао Симо Марковић, са четворицом емиграната из Срема. „Ранка бившег магистрацију ваљевског на ватру жива бацили су [Турци] да им покаже оставе Јаковљеве у Ваљеву; кнеза Петра ваљевскога посекли

су, попа Атанасија из Вранића с његовом целом фамилијом заробили су и у Београд отерали су... Милош, Мутап, Ломо, Дрињчић, Василије из Бајевца и прочи, видећи своју погибељ одбегли су у планине. Турци су их на предају звали, али они нису смели доћи, а Турци кад виде да они доћи не смеду, њиове фамилије поробе и у Београд потерају. *Видећи то остале нахије, да ји Турци почеше робити и робље у Београд проводити, све се побуне и цела Сербија на оружје подигне се*, да пређе изгину да не гледе погибељи своји сродника. *У Београду, чујући Турци, да се цела Сербија на оружје подигла, таки војске на две стране у нахије изиђу и Серби су их једне дочекали код Рудника и с Турцима се побили, и Турке разбили и рудничку варош попалили су; другу војску турску дочекују код Ваљева и тако је Серби разбију и Ваљево и Уб сав попале...*"[1]

Ја нарочито нећу да говорим о свима нетачностима које се налазе у овоме пасажу. Сваки читалац зна да Други Устанак није овако букнуо, као што је то писано проти 21 априла из Срема, те према томе ово писмо не заслужује да буде изнесено као „тачнији" податак о узроцима и току устанка. Нетачности у овом писму са свим су природне, јер су Турци одмах, чим је буна букнула, затворили границу, тако да су емигранти дознавали оно што се у Србији догађа из слабо обавештених извора или по гласовима.

Главно је да читалац уочи како је у томе писму описано да су Турци послали две војске из Београда, *једну ка Руднику а другу ка Ваљеву*, и *да су Срби обе војске потукли и Рудник и Ваљево спалили!..*

После овога навода Г. Ј. говори на три стране о раду Проте Матије у Бечу и овако наставља причање о устанку: „Нова буна узе брзо опасне размере (proportions inquiétantes) за београдског пашу и његове Турке. *Пошто су потукли два прва непријатељска одељења*

[1] Курсив је наш.

код Рудника и код Ваљева, побуњеници се постарају да се организују. 25 априла (!?) користећи се Цветима они се искупе у великом броју у таковској цркви, у рудничком округу, и изаберу себи за поглавара Милоша Обреновића...“

Као што се из овога види јасно Г. Ј. је узео за готово податак из емигрантског писма Проте Матије да су Турци послали против већ побуњених Срба две војске и да су их Срби потукли код Рудника и Ваљева!..

За тим из њихчева тврђења види се да су те битке биле пре 13/25 априла, јер се Срби *после тога* о Цветима организују.

Најзад се из тврђења види да су „побуњенице“ дошли код таковске цркве у великом броју и изабрали себи Милоша за старешину!

Ето тако је Г. Ј. представио да је букнуо Други Српски Устанак!.. Банално је позивати се на децу из основне школе, али је тачно да и она знају да тај догађај није тако текао. До сада је познато на основу извора који вреде много више него ово тврђење Г. Ј., да Турци нису слали из Београда никакву војску пре Цвети (које су биле 11/23 априла а не 13/25!), и према томе Срби је нису ни могли потући.

Исто је тако скроз погрешно тврђење да су у Такову „побуњеници“ изабрали себи Милоша за старешину. Милош је изабран од народа, који је био готов на буну, али који је још мировао!..

Тек после сабора у Такову изашла је турска војска из Београда, растерала Србе на Рудовцима и мирно сишла преко рудничких планина у Чачак.

Заиста шта је онда ваља у књизи Г. Ј. кад он овако крупне догађаје у својој књизи предсгавља наопачке и с погрешним датумом!? Место да се послужи причањима Вука, Симе Милутиновића и др., он Други Српски Устанак прича по једноме писму, чија је садржина апсолутно нетачна. Још у уводу тврди да је документе подвргавао „строгој критици“!

Могли бисмо и даље наводити сличне примере, али то би било губити без циља и време и простор у листу, јер смо се, без сумње, довољно уверили о знању и о тачности излагања Г. Ј.

Пређимо сад на једно друго тврђење његово, тврђење да се при писању свога дела служио — *једино* документима.

* * *

У уводу, одмах пошто је објавио своје велике проналаске у Архиви Мин. Иностр. Дела и у Пољској Библиотеци — који су у самој ствари, као што смо видели, више него скромни — Г. Ј. вели: „Резултати ових истраживања дали су ми могућност да предузмем са свим други метод излагања него моји велики претходници. Док су они састављали своја дела према традицији и причањима савременика ја сам се служио *једино*[1] документима... Што се пак тиче причања савременика и тврђења историка, ја сам се њима послужио само онда кад аутентичних докумената никако није било". Очевидна је контрадикција између ова два последња тврђења Г. Ј. да се он служио *једино* документима и да је прибегавао причањима савременика и тврђењима историка „кад аутентичних докумената никако није било". „Кад аутентичних докумената никако није било", он се служио причањима савременика и тврђењима историка, дакле: није се служио *једино* документима! Још мање је требало да Г. Ј. то *једино* курсивом истиче.

Међутим категорично тврђење Г. Ј. да се служио *једино* документима исто је толико истинито колико и његово не мање категорично уверавање да у његову делу нема ниједног тврђења, које не би био у стању да поткрепи непобитним текстом. Ово је лако објаснити. Не заборавимо, пре свега, да су, сем Порте, само две државе, Русија и Аустрија биле, у пуном смислу речи, заинтере-

[1] Курсив је Г. Ј.

соване у политичкој еманципацији Србије. Ако сад напоменемо да до данас немамо никакве збирке докумената из аустријских државних архива, која би се тицала српске историје, за тим да немамо никакве систематске збирке за српску историју ни из руских архива, већ само одломке из огромног материјала у тим архивима (Богишић, Уљаницки и др.), кад дакле документи који оцртавају заинтересованост Аустрије и Русије у српскоме питању нису објављени, онда је јасно да ће писац, који хоће да изнесе положај Србије према тим силама, а није обишао аустријске и руске архиве — као што је случај с Г. Ј. — морати прибећи неком другом методу.

Ако из руских и аустријских архива немамо довољно докумената, оно имамо бар историјских студија по тим документима, које нам дају слику, и ако не потпуно јасну, положаја Србије према Аустрији и Русији. Тако имамо дело А. Beer-а, *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774* (Prag 1883, стр. 832 in 8°), у коме је писац на основу докумената који се чувају у Staatsarchiv-у и Kriegsarchiv-у у Бечу, изнео (на стр. 180—253) политику Аустрије према Србији за време Првог Устанка: Krones пак у својој студији *Josef Freiherr von Simbschen und die Stellung Österreichs zur serbischen Frage* (1807—1810), допунио је Берове резултате. Најзад, по документима из руских архива, Дубровин је 1863 године штампао своју студију *Сербскiй Вопросъ въ царствованiе Имп. Александра I*, а А. Петров издао је 1887 год., у три велике свеске, *Война Россiи съ Турцiей* (1806—1812), у којима има маса детаља о руско-српским односима у то време. За читаоца је сад јасно кад му се каже да је Г. Ј. у оскудици збирака из аустријских и руских архива морао прибећи поменутим саставима. И заиста, Бер, Кронес и Петров заузимају највидније место у његовим примедбама.

Овде би неко могао рећи да се Г. Ј. служио може бити *само документима*, које су дотични писци уплели у своје излагање. То је у малој мери случај и то је сасвим природно. Бер, Кронес и Петров, као и сваки други

историк, употребљују спорадично документе од речи до речи, јер су њихове публикације *дела* т.ј. *обрађена грађа*, а не зборници докумената у којима су *без везе објављени документи.* Документе односно фрагменте докумената они су, због њихове изузетне важности, уплетали у структуру свога излагања само овде онде. Г. Ј., дакле, употребљава документе *у колико су их употребљавали дотични писци,* он се у главноме служи *њиховим излагањем,* којим су ти документи доведени у органску везу.

Пишчево тврђење да се служио једино документима и да је избегавао *причања савременика и тврђења историка* апсолутно је неразумљиво после иоле пажљивијег прегледа његових примедаба на свакој страни. Ту се, поред Бера, Кронеса и Петрова, сваки час сусрећемо са *Мемоарима Проте Матије*, са *Гласником IV*, у коме је Ј. Ђурића *Повестница Карађорђевог времена*, са *Спомеником XIX*, у коме је *Повесница Карађорђа Петровића* од А. Протића. Све су то *причања савременика!* За тим писац иде стопу у стопу за Ст. Новаковићем *(Ичков Мир, Васкрс Државе Српске, Устанак на Дахије)*, најзад за саставима многих других писаца, чију анонимност чува неодређеним наводима као што су: *Le Messager russe pour l'année* 1863 (Дубровинова расправа: *Српско питање за време цара Александра I), Le Messager serbe de littérature* pour l'année 1903, 1904 (т.ј. *Српски Књижевни Гласник* за год. 1903, 1904, у коме су наши чланци: *Ичков Мир*, *Српска депутација у Цариграду 1827* и *Мисија Димитрија Давидовића у Цариграду 1830 год.).* Из свију ових *дела и чланака* Г. Ј. састaвља своју књигу и допуњује узете податке Богишићевом збирком, Бопом, Уљаницким, својим проналасцима по париским архивима и документима из других збирака које је прегледао. *У највећем делу* књига Г. Ј. је компилација поменутих дела и чланака.

Међутим читалац има, на први поглед, илузију да се Г. Ј. служио *једино* документима. Пишчев систем стављања примедаба такав је и удешен *ad hoc.* Г. Ј. наводи консеквентно *документе* и онда кад дотичне *до-*

кумнеше није ни видео, ни као оригинал ни као публикацију, него само њихову индикацију у делу којим се служи.

Ово ћемо најбоље објаснити примером.-

Петров, I, 258.

Маріажъ, въ качествѣ посредника между Турками и Русскими, сказалъ, что Турки охтнно заключаютъ перемиріе съ Русскими; съ Сербами же они не хотятъ вступать ни въ какія сношенія. Исаевъ объявилъ, что онъ можетъ заключить перемиріе, неиначе, какъ распространивъ его и на Сербовъ, которыхъ онъ не намѣренъ отдавать на жертву. Послѣ долгихъ расужденій, было установлено, что бы пограничная линія, на правом берегу Дуная содержалась во время перемирія русскими войсками. Было также постановлено, что дунайскій островъ Кербовъ... останется за ними, но что би торговыя турецкія суда могли имѣть по берегамъ его свободное плаваніе по Дунаю.*

* Доносеніе генерал-маіора Исаева отъ 31-го іюля 1807 г.

Јакшић, стр. 137.

Mériage, en qualité d'intermédiaire entre les Turcs et les Russes, déclara que les Turcs concluraient volontiers un armistice avec les Russes, mais qu'ils se refusaient à entrer en relations avec les Serbes. Le général russe répondit qu'il ne pourrait conclure l'armistice, sans l'étendre également aux Serbes, qu'il ne pouvait sacrifier Après les discussions qui durèrent trois heures,[1] ils convinrent que la ligne de démarcation sur la rive droite du Danube serait tenue par les troupes russes, que l'île de Kerbov resterait entre les mains des Russes et des Serbes et que les bâtiments de commerce pourraient librement naviguer sur le Danube.*

* Rapport du général Issaïef, du 12 août 1807. Voy. Petrof. *o. c. l.* I, p. 257—258.

Сваки читалац, дакле, кад прочита правилно примедбу Г. Ј., одмах испод овде наведеног његовог текста

[1] Према Петровљевом „послѣ трехчасоваго разговора Маріажъ уѣхалъ въ Виддинъ". Петров I, стр. 258.

и која гласи преведена на обичан српски језик: *Извештај генерала Исајева од 12 авг. 1807; види Петрова, наведено дело, књ. I, стр. 257—258*, мислиће да је Г. Ј. *читао извештај* генерала Исаева од 12 августа 1807 године, *и да је на основу тога извештаја казао оно што је навео о преговорима између Турака и Руса.* Међутим то је обмана! Ако читалац зна руски и прочита паралелно место у Петрова, које смо, ради упоређења, са стране штампали, видеће да је *Г. J. просто превео и изнео као своје Петровљево излагање,* које је овај писац написао *заиста на основу поменитог извештаја генерала Исајева*, који он нашао у неком руском архиву. Извор је дакле Петровљеву излагању *документ;* излагању Г. Ј. извор је *Петровљево излагање.* Међутим Г. Ј. наводи извештај генерала Исаева, дакле *документ* који није ни видео! Дакле требало је пре свега да Г. Ј. цео „свој“ навод стави под *знаке навођења* („“) да се зна да су *то туђе речи, у које он облачи своје излагање,* јер је овако нађен у туђем костиму, а то је скандал! Затим је требало да у примедби наведе: „Петров, o. cit. стр. 258“. А ако мисли да је потребно да каже читаоцу на основу чега је *то Петров казао*, онда да то изречно и и јасно каже. Примедбе у књигама, као што је познато, морају бити верно огледало пишчева рада и не смеју да служе никаквим другим циљевима.

Петров, I, стр. 253.

Для сохраненія вѣшности Михельсонъ совѣтывалъ ему (Исаеву) оставить Сербомъ пандуровъ и арнаутовъ Ипсилантія, подъ именемъ русскаго войска, а самому съ регулярною пѣхотою и казаками его имени, отступить къ Краіову. Но такой грубы

Јакшић, стр. 136.

Pour sauver les apparences, il (Михелсон) censeilla au général Issaïef de laisser aux Serbes la légion grecque du prince Ipsilanti sous le nom d'armée russe, et de se retirer avec les troupes régulières en Valachie.

Mais une tromperie si grossière parut au général

обманъ казался Исаеву недостойнымъ чести русскаго оружія, и он на него также не решился...*

* Доносеніе Исаева отъ 19 іюля 1807 г.

Issaïef incompatible avec l'honneur des armes russes. Il se décida à rester avec les Serbes.*

* Rapport du général Issaïef du 31 juillet 1807. Voy. Petrot. o. c. 255. (sic!)

Ова два примера јасно осветљавају систем стављања примедаба у делу *Европа и Васкрс Србије*, систем, који може да заведе и најобавештенијег читаоца у закључивању о документирању Г. Ј. Овакву процедуру навођења докумената он напушта само кад не може да ухвати датум документа, којим се писац, који му је извор, служио. Као примериспор. Г. Ј. стр. 83 и Beer-а, *Die Orient. Politik Oesterreichs*, стр. 192—193.

Таквим је методом Г. Ј. хтео уверити читаоца да се служио *једино* документима и да их је подвргавао *строгој критици!*...

Очевидно је да оваква процедура при писању „научних“ студија нема никакве везе с науком. Од почетка до краја студије Г. Ј. ми се сусрећемо са његовим илузионистичким манирима и са погрешкама против историјске критике. Ми смо заиста у забуни одакле да почнемо, кад смо већ на то дошли да говоримо о унутрашњем саставу његова дела.

Оно што је главно и што се на првоме месту испољава, то је да је писац хтео са што мање труда да састави књигу. С тога се врло ненаучно служи изворима, били они дела, били документи.

Место да се само инспирише делима својих претходника, да из њих узима само смисао њихова излагања, и да све то среди и критички изложи, Г. Ј. њихово излагање или текстуално преводи, као што смо напред видели у наведеним примерима из Петрова, или скраћено пресипа у своје причање, задржавајући њихове речи, реченице и обрте, тако да његово дело представља, у главноме, низ извадака из туђих састава.

Како Г. Ј. *скраћује* навешћемо један пример да се о томе читалац боље обавести.

На стр. 158, Г. Ј. износи како су изигране намере Бечкога Двора да помоћу Срба̂ заузме Београд, т.ј. да јој га они предаду, и о плановима Аустрије да се неким другим начином дочепа поменуте тврђаве. Цар је о томе затражио Стадионово мњење и овај му је дао своје разлоге против таквог плана у рапорту од 10 јуна 1808 по нов. кал. Тај је рапорт Бер резумирао у две стране *(Die Orientalische Politik Oesterreichs,* стр. 210—212), а Г. Ј. пак резумирао је Бероу анализу у 15 реди. И то како? Место да те две стране пажљиво прочита и да извуче из њих прецизно садржину он је *преводио само неке реченице* Берове, које су му изгледале као да резумирају оно што се на тим странама налази. Међутим те реченице, као такве, *могу бити само спорадично израз Берове анализе, а никако њене целине.* Наравно то је опет механички посао, који не тражи никакве обраде. Ми овде износимо оне реченице из Бера, које Г. Ј. превео.

Beer. 210—212

...Es fragte sich nur, ob Oesterreich nicht selbständig vorgehen sollte, um sich jedenfalls Stadt und Festung zu sichern. Der Kaiser forderte von Stadion ein Gutachten, auf welche Weise dieses ohne nachtheilige Folgen bewerkstelligt werden könnte. Der Minister sprach sich dagegen aus. Die Lage, setzte er dem Monarchen auseinander, sei gegenwärtig eine ungünstige. Die beiden Mächte, auf welche man Rücksicht nehmen müsste,

Јакшић. 158.

On se demanda à Vienne s'il ne fallait pas agir sans traiter avec les Serbes, et prendre possession, en toute hypothèse, de la forteresse de Belgrade. L'Empereur pria le comte Stadion de lui donner son avis à ce sujet. Le ministre se déclara hostila à ce projet par égard pour la Russie et la France, et afin d'éviter des complications. Il était d'avis qu'au cas seulement où les troupes russes essayeraient de s' emparer de Belgrade ou

seien Russland und Napoleon... Nur wenn Russland es versuchen wollte sich durch Ueberraschung in den Besits von Belgrad oder Orsova zu setzen, müsste erwogen werden ob die oesterreichischen Commandanten dem nicht zuvorkommen sollten... da, wenn einmal die Russen von Belgrad und Orsova Besitz ergriffen hätten es eine schwere Aufgabe werden könnte, dieselben daraus wieder zu entfernen...* Die abmahnende Stimme des Ministers gab den Ausschlag mit Rücksicht auf die allgemeinen politischen Verhältnisse von einem derartigen Vorhaben abzustehen. Simbschen erhielt einen gelinden Verweis, die Verhandlungen mit den Serben wurden, abgebrochen.**

* Vortrag. 10 juni 1808.

** Erzherzog Carl an Simbschen, 8 u. 10 Juni 1808.

d'Orsova, il y aurait lieu de décider si les commandants autrichiens devraient s'y opposer ou non: car, si les Russes s'y fortifiaient, il serait difficile de les en chasser. Le conseil des ministres se rallia à cette façon de voir. Aussitôt après le maréchal Simbschen reçut des instructions en ce sens, et les négociations avec les Serbes furent rompues.*

* L'archiduc Charles à Simbschen, le 10 juin 1808. Voy. Beer, p. 212 (sic!).

(наставиће се)

Др. Мих. Гавриловић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

XVI коло Српске Књижевне Задруге. — Српска Књижевна Задруга очевидно напредује, и то ће обрадовати сваког пријатеља ове корисне народне и књижевне установе. Она је изишла из тешке материалне кризе у коју је била запала, број њених чланова се удвојио, и добро опремљено коло долази на време у руке многобројних читалаца.

Овогодишње, XVI коло, има седам добрих књига. У издању Драгутина Костића, а са предговором Јована Скерлића, изишао је први део давно обећаних и жељно очекиваних песама Војислава Ј. Илића. Збирке од 1887 и 1889 године биле су врло непотпуне, и у данашње доба постале су књижарска реткост, и једно потпуно, критично и популарно издање ових песама била је једна од преких потреба наше књижевности. У ову књигу ушла су добра половина песама Војислава Ј. Илића, а за другу свеску задржале су се политичке, социјалне, сатиричне и пригодне песме, као и овеће, епске песме. Желети би било да се та друга свеска не чека дуго, и да Задруга, у издавању Војислава Илића, иде доследно до краја, да га изда у целини, поред лирских и епских песама, да и његове драмске огледе и покушаје у прози. — Од Љубомира П. Ненадовића, који сада први пут улази у издања Српске Књижевне Задруге, узет је најбољи и најзанимљивији његов путопис *Писма из Италије,* чији је интерес повећан познатим лепим причањем о владици Раду. *Зона Замфирова* је добро позната читаоцима *Српског Књижевног Гласника,* где је прво изишла у току 1903 године. Писац је нарочито прерадио, и, нешто измењена и допуњена, ова занимљива и живописна нишка приповетка сада изилази пред шири круг читалаца Срп-

ске Књижевне Задруге. — Последњих година, Српска Књижевна Задруга је почела оно што се од ње са правом тражило: почела је издавати живе, нарочито млађе писце. Ове године учињен је избор из три свеске *С планине и испод планине* од Петра Кочића. У ову књигу ушле су приповетке: *Јаблан. На Марконовом точку, Гроб слатке душе. Зулум Симеуна Ђака. Истинити зулум Симеуна Ђака, Мргуда. Кроз свјетлост. Кроз маглу. Мрачајски прото. Кроз мећаву. Јајце* и крепка сатира *Јазавац пред судом*, чије ће пето издање у скоро изићи. Приличан део ових лепих приповедака познат је читаоцима *Српског Књижевног Гласника*, где су раније изишле. У преводу и са предговором Др. Николе Вулића изишао је у овом колу и први део *Енејиде* Публија Вергилија Марона. Из словенских књижевности узета је *Мртва стража* од Болеслава Пруса, у преводу Лазара Р. Кнежевића, и *Баја-Гање*, од ваљаног бугарског писца Алека Константинова, у преводу Аксентија Бацете Рујанца, а са предговором Јеремије Живановића. Поред све локалне боје и етничких особености које има ова историја о бугарском Тартарену, Баја Гање има много опште-балканских црта, и ова паметна и истински родољубива сатира говори о нашим заједничким социјалним и моралним невољама. Извесно је да ће ово дело, које нагони у исти мах на смех и изазива озбиљно размишљање, и које се са пуно разлога сматра за једно од најбољих дела модерне бугарскек њижевности, бити схваћено и са допадањем примљено и код српске читалачке публике.

Оно што чини да ово коло добро изгледа, то је што се Задруга отресла старе своје маније о издавању несварљивих и нелитерарних српских „класика“, и што је дала легитимно место живој, данашњој књижевности. У томе правцу, Задруга не треба да се заустави на по пута. И ако овогодишњи књижевни конкурс није имао успеха, ипак и на даље треба покушавати, тако да Задруга објављује и нове и неиздане ствари и да чини моралну и материјалну помоћ онима којима је најпотребнија: живим писцима, а нарочито млађима међу њима.

Замерити би било овоме колу што од седам књига све је чиста књижевност и забава, док ниједна није посвећена науци или поуци. J. C.

Српске народне игре. — Из IX књиге Етнографског Зборника, који издаје Српска Краљевска Академија, на

посе прештампана је студија Др. Тих. Р. Ђорђевића *Српске народне игре* (8⁰, стр. 88). Пошто је у уводу изнео шта је суштина игара и како се оне деле, писац је прешао на поједине врсте игара широм целога српскога народа (вештачке игре, забавне игре, игре духа, игре за добит, орске игре, религиозне игре, светске игре, игре бића). Пошто је набројао и описао све те врсте игара, Г. Ђорђевић даје „напомене за скупљаче и описиваче народних игара“, „значај народних игара“, и потпуну библиографију свега што се у српској књижевности писало о народним играма. Оно што се до сада код нас писало о овоме предмету били су или прости описи народних игара, или се радило не водећи рачуна о развитку игре у опште и њеном стању код разних народа. Студија Г. Ђорђевића израђена је на научном, компаративном основу, и одликује се обилним и добро обрађеним материјалом.

Н.

О српским народним епским песмама. — Поводом једне слабе и несолидне расправе Г. А. Гавриловића, Г. Јован Томић, у последњим свескама *Српског Књижевног Гласника*, опширно је изнео своје погледе на развој српске народне епике. Читаоци који су упућени у ово тешко питање већ су запазили вредност ових разматрања, која не може мимоићи ниједан испитивач наше народне поезије. Та разгледања су сада оштампана у засебну књигу, под насловом *О Српским народним песмама* (Београд, 1907, 8⁰, стр. 64, цена 1 динар). Н.

Едуард Хартман. — Г. Др. Бранислав Петровић прештампао је из „Дела“ своју филозофску расправу *Едуард Хартман. Живот и филозофија* (Београд, 1907, 8⁰, стр. 43. 0,80 дин.).

Једна дужност српских писаца и издавача. — Одлични хрватски часопис „Savremenik“, у своме 11 броју доноси ово „Неколико ријечи на размишљање“: „Рећи ћемо у кратко, што нам је на срцу, можда не ће бити згорега. Читамо у српским белетристичким и политичким листовима готово сваки дан, да је изишла ова или она српска књига, почео излазити овај или онај лист, итд. И ако нам је врућа жеља, да својим читаоцима прикажемо те књиге, није нам могуће с једноставног разлога, што тијех књига уопће не добивамо. Не можемо их добијати

чак ни у загребачким књижарама. То није ни од данас ни од јуче, тако је увијек била слаба књижевна веза између Београда и Загреба, а на коме је највише кривице, не морамо испитивати. Тек знамо, да би српски књижевници много допринијели нашем књижевном зближењу, кад би нам чешће слали на приказе своје едиције. То би имали да раде сами писци, кад веђ ни појединa књижевна друштва тога не ће. Ми са своје стране мање у том гријешимо. Потраје ли ово овако, узалуд ће бити све изјаве, све писање и декламације о књижевном зближењу, о књижевном јединству и сл. Будући да и сами белетр. листови (осим нешто „Књиж. Гласника“) мало пишу о беогр. позоришту, то нам је тешко пратити и позоришне вијести, ма да бисмо жељели барем онолико извјештавати, као што извјештава „Бранк. Коло“ о загребачком казалишту (т.ј. сваки мјесец). Ово на размишљање — што прије то боље“.

Преносећи ове врло умесне речи нашег загребачког друга, желимо да наши писци и издавачи не губе из вида да добра трећина нашега народа чита латиницу, и да без практичнога делања не може бити речи о заједничком идеалу коме сви треба да тежимо, о српскохрватском књижевном јединству. Л.

—

Slavonska književnost u XVIII vijeku. — Г. Др. Бранко Дрекслер прештампао је из Obzora своју књижевну студију „Slavonska književnost u XVIII vijeku“. (Загреб. 1907. 8°, стр. 102). У глави „Poezija baroknoga stila“, писац говори о Антуну Канижлићу (1700—1777), песнику језуитског и бароквога стила, чије је најважније дело „Svete Rožalija panormitanska divica nakićena i ispivana“ (1786). Поред њега, Г. Дрекслер приказује Антуна Ивaношића, јединог песничког ђака Канижлићева, али не без дара и лирског темперамента. У глави „Prosvječivanje i josefinizam“, говори се о главним, типским писцима славонске књижевности XVIII века, рационалистима као што су у нас били Доситеј Обрадовић и Јован Мушкатировић. На првоме је месту Матија Анте Рељковић, једна од најјачих личности у целој нашој књижевности, чији је знаменити „Satir iliti divji čovik“ у нашој западној књижевности, латиницом писаној, оно исто што и *Живот и Приклјученија* Доситеја Обрадовића у нашој књижевности ћирилицом писаној. Исто тако, у овој књизи се представља ученик Рељковића А. Т. Благојевић, као и писци који

представљају реакцију критичном идејом *Сашира*: Јосип Стојановић, као и једном поменути Антун Ивановић. Две засебне главе носе наслов „Nastavljači Kačićevi“ (Иван Заничић, Емерик Павић, Шимун Штефанац, Јосип Павишевић). У глави о „Pseudoklosicizmu“ реч је о ученом Матију Петру Катанићу. — У своје доба лепо развијена, али ефемерна славонска књижевност јесте најзанимљивија и најважнија локална наша књижевност, и као таква заслуживала је један овако јасан и прегледан опис као што је књига Г. Дрекслера. Л.

Социјална књижевност. — Један од млађих писаца француских М. Поансо (Poinsot) написао је занимљиву књигу *Социјална Књижевност (Littérature Sociale)*, која је имала извеснога успеха. Он није ставио себи у задатак да напише историју социјалне књижевности, а то ће рећи највећег дела француске књижевности за последња два века. Он констатује да је социјална идеја све више и више тражила књижевност, да данашња књижевност нема претенсија да решава сплетене и тешке проблеме личног, народног и светског живота, али да износи на позорницу, на говорницу, у књигу, све проблеме живота.

Књига М. Поансоа састављена је из неколико студија: „Белешке о социјалном роману“, „Оглед о социјалној поезији француској“, „Виктор Иго, социјалан писац“, „Емил Зола и његов књижевни утицај у Европи“, „Пол Бурже, социолог“, „Клемансо, књижевник и државник“, „Ж.-Х. Рони, мајстори француског социјалног романа“. Писац припада младом нараштају књижевном у Француској, који је сушта противност са дилетантским и скептичким претходним нараштајима. Као и цело његово поколење, он се враћа на хуманитарне и социјалне идеје из 1848, и у томе „новоме духу“ цела је његова књига схваћена и израђена. Отуда његово велико истицање Ига и Золе, које је конзервативна критика покушавала да потцени и умали, отуда оне оштре речи за аристократско-монархистичко-клерикалну „социологију“ Пола Буржеа. Од свију студија у овој књизи најбоља је и најпопуларнија „Клемансо, књижевник и државник“.

Закључак до којих је дошао писац ових „бележака“, како их са оправданом скромношћу назива, овај је. Са општим напретком демократије и социјализма, и књижевност се прожима њиховом духом. Виктор Иго своди велике и племените снове из 1848; он не решава проблеме, али

их обележава, и упућује људску савест ка правди и милосрђу. Емил Зола наставља Ига; и ако у њему још има „романтичарског вируса“, он већ има научни смер, критицизам, жељу да јасно види и прецизно каже. Браћа Рони дају социјалној књижевности више гипкости, смисао сложености, рационалности, остављају декламације и траже истинита осећања, хоће остварање хармоније у човеку и међу људима, али, ослањајући се само на стварност. За социјалну књижевност, ону која старо милосрђе претвара у снажну доброту, која васпита, подиже и спрема сутрашњицу, изјашњава се елита, она која мисли и која ради. Књиге се додирују са животом, и мало по мало уливају нове истине у данашње духове.

Зато је социјална књижевност корисна, али само у толико у колико остаје уметничка. „Социјална књижевност треба увек да се сећа да је *књижевна;* она има да ствара типове у којима, да би их начинила *живима*, она *оличава* идеје, а не да ствара просте говорнике више или мање пролазних теорија; она има да даје дела од начела и осећања, која се неће поводити за лелујавим јавним мнењем једнога доба, која ће бити неповерљива према апостолском духу, политичким интересима, доктринарној привлачности, која ће пре свега тежити да освоје читаоца интересом радње, ваљаношћу стила, савршеношћу композиције. Тако ће она бити уметничка по својим особинама и социјална по своме смеру.“ Д.

Нова Историја Енглеске Књижевности. — Университетска Штампарија у Кембрицу која издаје велику „Модерну Историју“ засновану по плану Лорда Актона, на којој раде најпознатији специјалисти, спрема у овом тренутку, на сличном плану, и једну велику „Историју Енглеске Књижевности“ у седамнаест свезака. [„The Cambridge History of English Literature.“] Прва свеска изићи ће почетком новембра и у енглеским књижевно-научним круговима очекује се са великим интересовањем. У њој ће се говорити од почетка енглеске књижевности до легендарних циклуса. Професор Љуис Џонз написао је одељак о Артурианској легенди, доктор Сендис о енглеским сколастицима, а Др. Хенри Бредле израдио је историју језика до Норманског Освојења. Друга свеска изићи ће на пролеће идуће године и захватиће период између „Петра Орача“ и краја петнаестог века. Професор Сентзбери израдиће Чосера, професор Крајзенах, из Кракова,

написаће одељак о примитивној религиозној драми, а професору Менлеу, из Чикага, поверен је „Петар Орач.“ Обећава се нарочито добра библиографија. Свака свеска стаће седам и по шилинга. Према величини целе историје и периодима који се проучавају у прве две свеске, сви су изгледи да ће елизабетатска ера и осамнаести век морати да добију толико простора колико им се још нигде није дало, не само стварно, већ и сразмерно. Историју деветнаестог века, нарочито историју друге његове половине, не треба много опширно очекивати из старог Кембрица. В. М. Ј.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА И ЛИСТОВА.

Хиполит Тен у српском преводу. — *Просветни Гласник* (свеске за август и септембар ове године) донео је, у доста слободном преводу, Тенов *Увод у Историју Енглеске Литературе*, у коме се налази дефинитивно изложена позната Тенова теорија о раси, средини и моменту. Карактеристично је за наш књижеван живот да се овај *Увод*, који је у своје време чинио датум у књижевној историји, преводи код нас тек данас, после педесет година, када је Тенова теорија много изгубила од свога значаја и од своје научности: у место једне довољне, универзалне и строго прецизне експлилације свију културних појави, како књижевно-уметничких тако и историјских, она је данас постала, и то више у књижевној историји но у књижевној критици једна од метода којима се почиње истраживање али којима се не завршује. Ипак, покрај свију резерви које би се дале учинити у смислу критике саме доктрине, овај *Увод* има своју вредност не само као један књижевно-историјски документ, него и по плодности и занимљивости резултата које је донео у Општој Историји књижевности и уметности, — и његов превод и ако није актуалан треба га забележити.

У. П.

Један часопис о Циганима. — Проучавање Цигана спада у многом погледу у најинтересантније етнолошке, лингвистичне, социолошке и антропогеографске студије, и већ од дужег времена помишљало се да се начини једно средиште за њихово проучавање. Тога ради су се испитивачи Цигана 1888 године били прикупили под пред-

седништвом Чарлса Г. Леланда (Charles G. Leland) у Друштво за испитивање Цигана (Gypsy Lore Society). Ово је друштво под уредништвом Давида Мак Ричија (Ritchie) почело издавати друштвени орган „Journal of the Gypsy Lore Society", који је излазио од 1888 до 1892 године. Кад је овај часопис престао излазити буде му као накнада и замена узет часопис „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn" који је под протекторатом ерцхерцога Јосифа, а под уредништвом Д-ра А. Хермана излазио у Пешти и који је и дотле посвећивао знатну пажњу и Циганима. Ту су изашли многи прилози о Циганима, ту је наштампана „Циганска Граматика" од ерцхерцога Јосифа и први део студије о српским Циганима од Тихомира Р. Ђорђевића (Die Zigeuner in Serbien, ethnologische Forschungen, I. 1903). Смрћу ерцхерцога Јосифа овај часопис не излази, а међу тим изражена потреба од стране XIII Међународног Конгреса оријенталиста у Хамбургу 1902, за једним централним друштвом и часописом о Циганима све се више осећа. То је дало повода да ове године у Ливерпулу понова оживи Друштво за испитивање Цигана и његов орган (Journal of the Gypsy Lore Society, new series, vol. I, № 1) у коме има лепих прилога о Циганима са разних страна, о литератури и радницима о њима. Између осталога у овој првој свесци су и две приповетке о српским Циганима из Славоније на српскоме језику и у енглеском преводу, са потребним коментаром, које је саопштио Д-р Ф. С. Краус. Чланака у овом часопису има на енглеском, француском и немачком језику. Т.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIX, број 11. — 1 децембар, 1907.

КОБНА ИГРА.

Напрезао сам се да бар нешто угледам на том широком путу, крај кога стајах, наслоњен на испуцано дебло старог грма. Али ништа не видех, до мутно-сивих облака, како се сустижу, прождиру, и бесно напред ковитлају. Напрезао сам се да бар нешто чујем, али ништа не разабрах у тој хуци, која беше налик час на потмулу грмљавину, час на ударе побеснелих пенушавих таласа планинске реке.

Коб ми јураше на сусрет. Јурила је са ужасним беснилом, и са далека се осећао њен кужни задах.

И ја задрхтах.

О, како брзо пролажаху тренутци тога приближавања! Једина мисао, која ме свега обузе, беше: спасти се.

— Али где, како? питах се, и увек налажах безизлазан пут.

Стадох иза старе букве, удављенички је обгрлих коштуњавим рукама, а оштре и дуге нокте зарих дубоко у њену испуцану мрку кору. Ноге су ми клецале; кроз

целу снагу струјаху жмарци, а пред очима колутаху се облаци загушљива ваздуха.

Почеле су се распознавати читаве поворке збијенога народа, стараца и нејаке деце, људи и жена. Они се као таласи судараху: предњи ишчезаваху, задњи падаху, да направе места новим, силнијим, већим.

— Они су помахнитили! прошаптах, испружих главу и напрегох очи.

„Живот... живот...“ одјекиваше на све стране кроз сиво-мрки застор, док потмуо шум, све ближи, као да исту реч гласно понављаше. И кад ме први облаци дима обавише, ја чух у општој хуци само једну громку, општу реч: „живот!“

Појединци већ стизаху. Подерани, гологлави, умрљани блатом и крвљу, обасути густом прашином, млатараху бесно рукама по ваздуху. На лицу сваког од њих читаше се страх, запрепашћење, и сваки је упирао заморене очи преда се, тражећи и погледом и мислима оног кога је гонио. Из њихових грла шиштаху храпави, промукли гласови, док се речи стапаху у потмуо шум, појачан топотом безброј ногу. Зној је капао са прљавих, нагарених, изгорелих лица у баре крви, на мртва телеса и њихове разбацане удове. А прашина се облацима дизаше и све обмотаваше.

И док једни гураху кола, дотле су их други, упрегнути, теглили, погурени, искривљеним телима и обореним главама. А гвоздени паоци вечитих точкова немилосрдно мрвљаху кости, кидаху месо, и бацаху на све стране.

Стене се крај пута котрљаху низ камене падине, неравнине се заравњиваху онакаженим телима, и пут обновљен, проширен, гладак, примаше све гušће гомиле. А људи у њима збијени, погурени, претоварени неспосним тешким теретима, падаху под њиховим притиском, и издисаху обавијени густом прашином, која у се примаше и њихов живот и њихову смрт.

Где-где, над збијеном масом, њихају се разнобојна носила, из којих провирују наказне главе, које гледају

унаколо немо, тупо, као да су лишене и слуха и вида, церекајући се с времена на време, у толико јаче у колико би јаук доњих за помоћ био већи.

— Зар то нису људи? упитах се, и спазих како се на једним златним носилима један од тих горњих примаче огради, наже, и случајно претури од силна потреса доњих, паде под рањаве ноге разјарене масе, и нестаде га.

— Они су слепи! дрхтећи прошаптах, сагох главу и затворих очи. Али опасност коју нисам видео, али сам је чуо, учини ми се још страшнијом, и крв ми се ледила од помисли да је ту крај живота, смрт. Брзо отворих очи и сагледах исту слику кобне игре.

Из даљине, као ветар кад потера прашину у круг, пењали су се ти живи створеви, један на другог, потиснути вихором позадине, јурили напред, повијали се. Час су се смањивали, час расли, и негде у даљини падали и нестајали као да их нигде није ни било.

Био сам у заносу, ништа нисам разумео. И реших се да упитам. Тада се баш к мени приближаваше жив стуб тих створова, један другог јашили су се они, док је горњи с бичем шибао по ваздуху, а левом руком држао узде.

Али се мој глас на мах изгуби, и нико ме и не погледа. Нада ме ипак не издаде. Напрегох се и опет упитах:

— Шта радиш! Зар не видиш?

— Ви јашете те сиромахе испод вас, а они вас једва држе.

И створ рикну као рањена звер. Очи му закрвавише, мишићи набрекоше: преда мном се створи колос који као гуја сикташе:

— Ти си слеп... слеп... То нису глупе, безумне животиње, већ разумна, виша бића. А та се виша бића не дају тако лако јашити као што ти мислиш. Ови што ме носе. На то су сами пристали, јер ми један без другог не можемо.

И ја чух у том тренутку промукле, изнемогле, болне гласове: „Не можемо!... Не можемо!...“ И сви створови у тим живим степеницама изговараху те кобне речи једновремено: доњи их с великим напором једва пропуштаху кроз стиснуте зубе, док се код последњих то могло приметити само по мицању помодрелих усана, и по општој речи слутило се да и они изговарају исту реч: „не можемо“.

Доњи крчаху пут свом снагом кроз покретне живе масе. Када би наишли на гомиле мртвих тела, изнурени, измучени, падаху по врх њих, и узљулана жива кула прећаше да нестане за навек, са издисајима последњих. Они који су били на врху то не виђаху, јер су и сувише високо били, или зато што нису осећали, што су били слепи, глуви, без срца, без душе, без савести. Они нису осећали задах. Они су се смејали.

Њихов смех испуњаваше горње слојеве тог густог загушљивог ваздуха који се око њих ковитлаше, а њихове слаткоречиви говор губљаше се у писку запомагања. Они с поносом подстрекаваху и храбраху с маха на мах своје верне носаче да издрже, да руше и продиру.

И док су живи стубови јурили један крај другог, док су се шарена насила утркивала, они највиши, с охолошћу, посматраху, гледаху и немо један другог питаху: „Ко је виши?“ А када би болни, последњи јауци допрли до њих, и пренули их из магловитих мисли и слатког заноса, тада би слегали раменима, мислећи: „Неко мора трпети“. И погледајући на своје живе ослонце, као милостињу добацивали су им лепе речи: вера, љубав, нада, — слобода, једнакост, братство, обећавали им: звања, почасти, титуле, положаје, новац...

— Бесвесне жртве! О, бесвесне жртве! крикнух гласно, гледајући ту кобну игру, не извлачећи нокте из коре дрвета, плашећи се да ме та необуздана сила и против моје воље не повуче собом. И тада ми приђе један из трагичне гомиле, гологлав, с рашчупаном дугом косом, сличном риђој коњској гриви, закрвављених и разрога-

чених очију, исцепан, скоро наг, и, ставши недалеко од мене, избаци грозан крик:

— Ха.. ха.. живот! Је ли те живот.. ха.. ха!

И, гледајући ме право у очи, настави:

— Жељни сте виших бића! Тражите богове,.. ха.. ха.. богове! И он то паклено „ха“ изговараше језовито пискавим гласом, добијајући бесомучан изглед лица.

— Ужас... ужас!... понављах, осећајући како ми дрхће сваки мишић у телу. „То су...“ мишљах, али ме он предухитри, и показујући руком у правцу где сви ишчезаваху, очајнички завапи:

— Свесне жртве, је ли? и настави тише: Ово су свесне жртве, а оно, — ту продужи јаче, претећи руком на ону страну где је водио пут, оно тамо — бесвесне, ха!... ха!... Али они ме вуку, они говоре да знају шта желе, шта хоће, а ја се не дам! И погледај! И он ступи корак ближе, раздрљи исцепану горњу одећу и показа крваве груди. Видиш ли? рикну надчовечјим гласом. То су остатци њиховог напретка: они хоће пошто пото напред, ја нећу; они веле да сам луд... Луд! и окрете се једном старцу, који баш тада гегаше позади њега, и запита у грчевитом смеху:

— Старче, колико си луд кад допушташ да те ова гомила вуче што ни сама не зна где ће, шта хоће... ха... ха!... и понова ишчезе, али његов ледени кикот још задуго допираше из даљине, потресајући ми и најмањи делић мозга.

— Бесвесни створови!... понављах, гледајући како се дотадања једноставна маса све више разређује.

И тек што се почеше јављати нове гомиле, ја призвах другог, и умолим да ми све објасни. И почех довикивати колико ме глас служаше, али све беше узалуд. Мој глас губио се у тој хуци, и људи што пролажаху гледаху немарно на ме. Најпосле ми приђе један и упита брзо, задихано:

— Хоћеш да те ослободим овога дрвета за које си, изгледа, прикован?

— Само то не, викнух промукло, већ те молим да ми објасниш за ким то јурите, кога то вијате?

Премери ме, не застајкујући, док му се са израза лица читаше: Је си ли при себи?

За њега све то беше јасно, као и за масу која свуда хујаше и бучаше. Он је све знао, све разумевао, зато је тако и хитао, не губећи ни тренутак на објашњење онога, што је само по себи било разумљиво. Али се ипак смилова, и добаци ми:

— Немам времена! Премери ме још једном, питајући ме немо: Да ли се ти само шалиш, и збијаш луду шалу с начелима живота, зар си збиља толико глуп? И нестаде у општем правцу за општу циљ.

Недалеко за њим корачаше достојанствено створ средње величине, јако развијен, не обраћајући пажњу ни на кога, као да се око њега ништа није дешавало. Његова ме мирноћа охрабри, и ја и њега упитах, када је пролазио крај мене, кога гоне.

Застаде, погледа ме презриво, испод очију.

— Ти збијаш шалу? набусито рече, и продужи онако исто достојанствено, полако, као што је и раније ишао.

Али га не оставих, понових исту реченицу још дрскије, још јаче, и додадох:

— Знате ли шта вас тамо очекује?

Та дрскост изненади га, он понова застаде, и одговори онако исто набусито како и мало пре;

— Мене се не тиче чега тамо има, шта ће једном бити, шта мене чека — овуда се мора, јер то живот тражи.

— То живот тражи! узвикнух забезекнуто, али он ништа не рече, но онако исто достојанствено, лагано, продужавао је и даље, љутећи се и мрмљајући, када би га други достизали и престизали.

— То живот тражи! понових зачуђено, и радозналост умрвљена страховитим призорима понова оживе, и

ја се опет обратих једном, који беше недалеко, а по чијем ходу се видело да не жури.

— Зашто.. јуриш.. овим путем? заустављајући се запита ме зачуђено, задихан, при чему би сваку реч пропратио ропац и локвица крви. Он је то говорио полако испрекидане, али при последњој речи његово се лице зацрвени, а по грчењу тела видело се да је напрезао сву снагу да би колико је могао јачим гласом наставио:

— Ти се правиш луд, и хоћеш и ти да ме исмејаваш! и он подиже крваву десну руку, показа у правцу пута, и презриво узвикну колико могаше:

— Зар не видиш пут!

— Ја видим пут, али зар ти не видиш да њиме сви бесвесно јуре, и зар не видиш да на њему лежи само смрт!

— Сви! промрмља, погледа ме страшним закрвављеним очима, и јетко упита:

— Зар ти ниси исти створ као и ја, а пут је само један!

— Не, ти се вараш! Погледај десно и лево од тога твог пута, и видећеш нове, бескрајне, слободне просторе!

На то се стаде грозно церекати.

— Ти тераш шалу са мном! Да гледам десно... лево... у густу, у вечиту маглу!...

— Али у тој магли мора бити нечег. Као што и пут има свога краја, имаће и она. Буди ми веран друг, пођимо!

— Друг! Веран друг! Да ја истражујем нов пут за другог! Паметан друг! Да бежим од општег циља, и да тражим спас у магли! Да будем ја један једини паметнији од толиких њих, који вековима иду истим правцем, истом циљу. Ти презиреш масу, и велим да је бесвесна, а не видиш да и она долази до истина, и он показа и рукама и главом на створове који јураху крај нас, и продужи свечаним гробним гласом: — До вечитих истина, овенчаних смрћу, напајаних потоцима вреле крви...

И задуго ми брујаху те његове речи изговорене самртничким гласом; задуго слушах тај грозан, језовит, усиљен кикот, и задуго гледах ту сенку изнемоглог створа, како се спотиче о лубање, руке, ноге, рањава и мртва тела, са којих се дизаше крвава пара, и обавијаше све у густу и загушљиву тмину.

Осећах како ме снага издаје, тело дрхти од ужасних помисли, али жеља, тај незајажљив извор слабих, бледих живота, тражаше варљив одблесак истине.

И ја викнух неког старог створа, који гегаше међу последњима, и упитах га благо где ће.

Где?... Где? понављаше тај стари створ слабачким гласом, ударајући штапом по једној кости. — Не знам... не знам, нисам о томе никада... никада мислио...

- Страшно! Ужасно! изговарах више несвесно, и уперих радознало очи у ово старо биће, које се од изнемоглости и умора стропошта међу разбацана, крвљу обливена тела.

— И никада о томе ниси мислио?

Никада.. никада.. понављаше слабим гласом. Да сам о томе мислио, не бих сад јурио за овом гомилом, не бих се ни за шта борио: вера, љубав, нада... слобода, једнакост, братство... част, богатство слава.. све је то пролазно, ништавно као и овај живот. Ја.. ја бих у каквом кутку непознат, невидљив, животарио, и гледао, само гледао, и можда се слатко смејао овом.. И старчева глава клону, и не чух више ни речи.

Вихор правога живота беше давно прохујао, али где-где појединци још гегаху преко крвавога разбојашта, бацајући поглед пун сажаљења на жртве већ прохујале буре. Из даљине одакле се пре повијаше жива маса, сад пиркаше хладан загушљив ваздух, а сутом, замрачен густим ваздухом, прелазаше у густ мрак. Наскоро се више ништа није распознавало, али у толико беше грознији, у том безграничном тамном простору, одјек тутњаве која је нестајала, и јауци и издисаји оних, који су за навек ишчезавали. Непробијан мрак спуштао се све више и

више, а ветар свим беснилом звиждао је над труповима, и све што се могло понети: и издисај, и јаук, и делове одеће, и прах трулих тела дизао је и носио, за собом, за живима.

— Смрт! прохуја ми кроз главу тог тренутка, и одскочих од дрвета да бежим, али ме јак ветар баци на земљу, и осетих под рукама усирену крв. Задрхтах и напрегох све силе да се опет докопам дрвета, али све јачи вихор није ми давао ни да се подигнем. Лежао сам на мртвим телесима и држао се за њихову одећу, док ми језа струјаше целим телом на место топле крви, која се поче ледити. У том очајном полу-бесвесном стању, у тој обесној борби непознатих сила са остатцима живих сила, на том крвавом путу, опкољен леденим вихором и густом помрчином; скрхан, немоћан, прикован за земљу, осећајући све јаче страховиту снагу непознате силе, упитам, изнемоглим гласом, ко је.

Нисам био преварен. Снага те непознате силе — тај грозни језовити мрак, та њена душа — продирући свуда, одговараше у пискавом језовитом завијању ветра:

— Смрт!

— Смрт! понових иронично. А не видиш да је око тебе све давно мртво!

— Привидно!

— Привидно! почех смехом, као да сам јој могао напакостити, или заједањем омести ток њеног рада. И у смеху је упитах ко овуда пре ње сатираше.

— Мој почетак — живот!

— А ти си смрт! И не могући ништа даље схватити, најслађе се смејах, хтевши ограниченост, круном немоћи, смехом, прикрити. — Она тутњава, јаук, мрцварење, очајна борба... живот... садашњост! А будућност... викнух радосно, као очајник кад последњег часа сагледа последњи зрак наде, заборављајући свој пређашњи охоли положај, јер мишљах да ће ту бити спас.

— Иди са садашњошћу, чух страшне речи, и понова клонух, кидајући у свесној немоћи своје рођено

тело, које се поче распадати, што открих без користи подлу моћ очајања, ту силу коју презирах, и слушах као кроз сан њене срамне, гадне речи:

— Тамо би лако нашао бесвесно смрт, као што си бесвесно угледао живот. У оној хуци не би ни видео ни осетио ову грозоту, гледајући околину, за малим би јурио, а лакше би теже сносио. Али, мрак је општи...

— Пропаст!.. муцах, док свемоћна сила далеко беше измакла, на општем путу. Око мене се спусти помрчина, као олово тешка, све загушљивији ваздух успоравао ми је дах, и ја сам умирао шапћући:

— Пропаст.. пропаст!..

И све око мене: мртва тела, усирена крв, разбацани удови голе кости, почеше исту реч понављати, и ваздух се испуни једноликим језовитим шумом: пропаст, пропаст, пропаст...

Шуштање старе букве пробудило ме је.

Ох, да гаднога сна!

И тада се сетих: ја нисам видео у сну ни на једном бићу човечју главу. То беху наказе са животињским главамана, а телима човечјег облика. Какви смешни, одвратни, чудни, ужасни, гнусни створови!

И радосно узвикнух:

— Зато су и бесвесни!

А кад би случајно имали главе као људи? Када би могли чути, видети, осећати, мислити, као та виша бића? Богови, тада би ваше обиталиште била земља!

Милан Вукасовић.

ЗЛОЧИН СИЛВЕСТРА БОНАРА,

ЧЛАНА ИНСТИТУТА

(6.)

Париз, 8 децембра 1859.

Моји још нераспремљени кофери закрчивали су трпезарију. Ја сам седео за столом, прекриљеним оним ваљаним стварима што их земља Француска производи за пробираче у јелу. Јео сам једну шартреску пастету, која би сама била довољна да омили отаџбину. Тереза, стојећи преда мном, са склопљеним рукама на својој белој кецељи, гледала ме је благонаклоно, неспокојно и сажаљиво. Хамилкар се умиљавао око мојих ногу, балећи од радости.

Овај стих једнога старога поете, дође ми на памет:

Благо ономе који је, као Улис, направио леп пут.

— Е, помислих, ја сам се шетао узалуд, враћам се празних шака; али сам, као Улис, направио леп пут.

И, прогутавши последњи гутљај каве, ја затражих од Терезе свој штап и шешир, које ми она даде с неповерењем: стрепела је од новог одласка. Ја је умирих, позвавши је да ме чека с ручком за шест часова.

Чинило ми је већ осетно задовољство да лутам насумце по оним париским улицама, чије све плоче и све камење у калдрми с побожношћу волим. Али сам изашао био с циљем и упутих се право у улицу Лафит. Одмах сам тамо спазио дућан Рафаела Полициа. Он је привлачио пажњу на себе великим бројем старих слика које су, и

ако потписане различито славним именима, имале ипак међу собом известан сродан изглед, који би навео човека на мисао о дирљивом братимству генија, да није пре сведочио о мајсторијама кичице Г. Полиција оца. Украшен овим сумњивим узор-делима, дућан су разведравале ситне реткости, јатагани, ибрици, кондири, земљани судићи, бакарне шаре и шпанско-арапски сâнови с металним одблесцима.

Наменштен на једној португалској кожној наслоњачи с грбовима, један примерак часловца Симона Востра био је отворен на листу с неком астролошком сликом, а један стари Витрув ширио је на једном сандуку своје ванредно лепе гравире каријатида и теламона. Овај очевидан неред који је крио вешт распоред, овај лажан случај с којим су предмети били разбацани тако да се истакну што је могуће боље, увећао би био моје неповерење, али неповерење које ми је уливало само име Полициево није могло порасти, пошто је било безгранично.

Г. Рафаело, који је био ту као једина душа свију ових разнородних и збрканих облика, учини ми се један хладнокрван младић, нека врста Енглеза. Он није показивао ни у којем степену изванредне способности које је његов отац развијао у мимици и декламацији.

Ја му рекох шта ме је доводило; он отвори један орман и извади из њега један рукопис, који спусти на сто, где сам могао да га разгледам на тенане.

У свом веку нисам осетио слично узбуђење, ако оставим на страну неколико месеци своје младости чија ће успомена, ма живео сто година, остати до мога последњега часа онако исто свежа у мојој души као првога дана.

Ја сам гледао, додиривао сам баш заиста рукопис који је описао библиотекар сера Томе Ралега; баш заиста рукопис ђака Јована Тутмуљеа! Дело Вораћиново било је ту знатно скраћено, али то ме се мало тицало. Неоцењиве допуне калуђера из Светога Германа са Ливада биле су ту. То је било главно! Хтедох да читам легенду

о Светом Дроктовеју; нисам могао; читао сам све редове одједанпут и у глави ми је брујало као у каквој воденици, ноћу, на селу. Познао сам међутим да су слова у рукопису била најнеоспорније аутентична. Две слике Сретења Господњег и Крунисања Прозерпинниног биле су тешкога цртежа и дречећих боја. Јако оштећене 1824, као што је то посведочавао каталог сера Томе, оне су стекле од тада нову свежину. То чудо није ме много изненадило. А шта су ме тицале у осталом две минијатуре! Легенде и спев Јована Тутмуљеа, то је било благо! Ја сам га грабио погледом колико је год могло да стане у моје очи.

Тобоже равнодушно запитах Г. Рафаела за цену овога рукописа и молио сам Бога, чекајући његов одговор, да та цена не превазиђе моју уштеду, већ јако начету једним скупим путем. Г. Полици ми одговори да не може располагати овим предметом, који није његов и који ће се изложити јавној продаји, у Дому за продаје, с другим рукописима и неколико штампарских првина.

То је био тежак удар за мене. Ја се напрегох да се повратим и могадох одговорити од прилике ово:

— Ви ме изненађујете, господине. Ваш отац, кога сам недавно видео у Ђирђентиу, тврдио ми је да је тај рукопис ваша својина. Тек није ваше да ми уливате сумњу у реч господина својега оца.

— Заиста је био моја својина, одговори ми Рафаело са савршеном простотом, али више није. Ја сам продао овај драгоцени рукопис, једном љубитељу чије ми је име забрањено да кажем и који се, из разлога које морам прећутати, нашао примораним да прода своју збирку. Почаствован поверењем свога купца, ја сам одређен од његове стране да саставим каталог и руководим продајом, која ће се извршити идућег 24 децембра. Ако ми изволите дати своју адресу, ја ћу имати част да вам пошљем каталог који је у штампи, и у којем ћете наћи *Златну Легенду* описану под бројем 42.

Ја дадох своју адресу и изиђох.

Учтива озбиљност синовљева није ми се допала онолико исто колико ни бестидна мимика очева. У дну душе ја сам се гнушао лукавства ових гадних шићарџија. За мене је било јасно да су обе уље у споразуму и да су измислили ову лицитацију, уз посредовање каквога извршитеља, како би безмерно дигли цену, а да им и за то не могадне пребацити, рукопису који сам ја желео да имам. Ја сам био у њиховим рукама. Жеље, ма и најневиније, имају ту рђаву особину да нас потчињују другоме и чине зависним. Та опаска пала ми је врло тешко, али ми није одузела жељу да имам дело диака Тутмуљеа. Док сам тако размишљао, у намери да пређем преко, застадох да пропустим једна кола која су се пела уз улицу низ коју сам ја силазио и познадох иза прозора госпођу Трепов, коју су два вранца и један кочијаш увијен у бунде као какав спахија вукли у касу. Она ме не спази.

— Нека би она, рекох у себи, нашла оно што тражи или боље оно што јој се допада. То је моја жеља, као одговор на немилостив смеј којим је дочекала мој зао удес у Ђирђентиу. Она има душу као у сенице.

И, тужан, ја стигох до мостова.

Вечно равнодушна природа доведе без журбе и оклевања 24 децембар. Ја се упутих у Билионско здање, и заузех место у дворани број 4, баш испод стола за којим су имали да заседавају извршитељ Булуз и вештак Полицци. Видех како се дворана мало по мало стаде пунити познатим ми лицима. Ја стегох руку неколиким старим књижарима са кејова; али обазривост, коју свака велика корист улива најповерљивијима, натера ме да прећутим разлог свога необичног присуства у једној од дворана Билионског здања. Напротив, ја испитах ову господу шта је њих занимало на Полицциевој продаји, и са задовољством их чух где говоре о сасвим другом предмету него што је мој.

Дворана се напуни полако заинтересованима и радозналима и после пола сата закашњења извршитељ нао-

ружан својим чекићем од слонове кости, писар натоварен списковима, вештак са својим каталогом и викач, снабдевен једним чанком утврђеним на врху једне мотке, заузеше место на узвишеном поду, круто достојанствени. Послужитељи се нарећаше испод стола. Пошто је извршитељ објавио да је продаја почела, завлада полу-тишина.

Најпре се продаје, за осредње цене, један доста познат низ *Preces piae* с минијатурама. Непотребно је рећи да су ове минијатуре биле потпуно свеже.

Скромност понудā охрабри гомилу малих телала, који се помешаше међу нас и сасвим се ослободише. Затим дођоше и казанџије, чекајући да се отворе врата од једне суседне дворнице, и глас викачев изгуби се у веселим оверњатским шалама.

Један величанствен зборник *Јеврејскога рата* наново оживе пажњу. О њега се дуго отимало. „Пет хиљада динара, пет хиљада“, обзнањивао је викач у сред тишине казанџија обузетих дивљењем. Седам осам антифона вратише нас на ниске цене. Једна дебела телалка, у струку и без шешира, охрабрена гломазношћу књиге и мајушношћу понуде, откупи један од ових антифона за тридесет динара.

Најзад, вештак Полици спусти на сто број 42: *Златна легенда*, француски рукопис, неиздан, две величанствене минијатуре, вредност три хиљаде динара.

— Три хиљаде! три хиљаде! раздра се викач.

— Три хиљаде, понови суво извршитељ.

Слепоочњаче су ми бруjале, и кроз облак приметих гомилу озбиљних лица где се сва окрећу ка рукопису који је, отворен, један послужитељ проносио кроз дворану.

— Три хиљаде педесет! изустих.

Уплаших се од звука свога гласа и збуних се видевши где се сва лица окрећу ка мени.

— Три хиљаде педесет десно! рече викач записавши моју понуду.

— Три хиљаде сто! прихвати Г. Полици.

Онда поче један јуначки мегдан између вештака и мене.

Три хиљаде пет стотина!

Шест стотина!

Седам стотина!

Четири хиљаде!

Четири хиљаде пет стотина!

Затим, једним страшним скоком, Г. Полици скочи наједанпут на шест хиљада.

Шест хиљада динара, то је било све што сам имао на расположењу. То је било за мене могуће. Ја покушах немогуће.

— Шест хиљада сто! виких.

Авај! ни немогуће није било доста.

— Шест хиљада пет стотина, одврати Г. Полици мирно.

Ја ниском поникнух и остадох опуштених уста, не смејући да кажем ни да ни не викачу који ми је викао:

— Дајем шест хиљада пет стотина; не ви, на десно је дајем! нема пометње! Шест хиљада пет стотина!

— Први пут! прихвати извршитељ. Шест хиљада пет стотина. Први, други пут... Даље?... Нико не да више.

Свечана тишина владала је у дворани. Наједанпут, ја осетих како ми лобања прште. То је званичников чекић суво лупивши једанпут по естради, досуђивао коначно број 42 Г. Полицију. Одмах писарево перо, прелетивши преко жигосане артије, заведе овај велики догађај у једној линији.

Ја сам био утучен, требало ми је ваздуха и одмора. Али ипак не оставих своје место. Мало по мало расуђивање ми се поврати. Нада је упорна. Мени се роди једна нада. Помислих да је нови купац *Златне легенде* може бити какав разборит и дарежљив љубитељ књига који ће ми саопштити рукопис и допустити ми чак да објавим из њега главне делове. Због тога, кад је продаја била свршена, ја приђох вештаку који је силазио низ естраду.

— Господине вештаче, рекох му ја, јесте ли ви купили број 42 за ваш рачун или по поруџи?

— По поруџи. Имао сам заповест да га не пустим ни по коју цену.

— Можете ли ми рећи име купчево?

— Врло ми је криво што вас не могу задовољити. Али ми је то сасвим забрањено.

Ја га оставих у очајању.

30 децембра 1859.

— Тереза, зар не чујете да већ четврт сата звоне на нашим вратима?

Тереза ми не одговара. Она ћерета у собици вратаревој. То је сигурно. Зар ви тако желите срећан празник своме старом господару? Остављате ме за време дочека нове године! Авај! ако ми на данашњи дан дође срдачних жеља, оне ће нићи из земље, јер све што ме је волело одавно је закопано. Ја не знам шта ја радим на овом свету. Још звоне. Ја остављам полако своју ватру, погурен, и идем да отворим врата. Кога видим на степеницама? То није покисли Амор, и ја нисам стари Анакреон, већ један лепушкаст малишан од десет једанаест година. Он је сасвим сам; он диже главу да ме види. Образи му се зарумењују, али његов ветрогоњаст носић обешењачки вам изгледа. Он има перје за шеширом и једну велику чипкану јаку на блузи. Лепушкасто детенце. У наручју држи један пакет велики колико и он и пита ме јесам ли ја Г. Силвестар Бонар. Ја му кажем да јесам; он ми предаје пакет, каже да је то од његове маме и бежи низ степенице.

Ја силазим неколико басамака, нагињем се преко ограде и видим мали шешир где се ковитла у завојици степеница као перо на ветру. Лаку ноћ, мој малишане! Јако бих био волео да сам говорио с њим. Али шта бих га био питао? Није у реду испитивати децу. У осталом. пакет ће ме боље обавестити него гласоноша.

То је врло велики пакет, али није много тежак. Ја исцепах у својој библиотеци пантљичице и артију у који је увијен и нађох... шта? једну цепаницу, једну жестоку цепаницу, један прави бадњак, али тако лак да сам по-

мислио да је шупаљ. Збиља, пронађох да је састављен из два дела који су спојени кукицама и отварају се на шарке. Ја окренем кукице и гле где ме поплавише љубичице. Покуљаше на мој сто, на моја колена, на мој ћилим; увукоше се у мој прсник, у моје рукаве. Ја сам сав био њима намирисан.

— Тереза! Тереза! донесите вазе пуне воде! Ево љубичица које нам долазе из не знам које земље, ни из чије руке, али је то свакојако из неке мирисне земље и из нечије нежне руке. Врано матора, чујете ли ме?

Метуо сам љубичице на сто, који оне цео прекривају својим мирисним бокором. Има још нешто у пепаници, нека књига, неки рукопис. То је... не могу да верујем и не могу да сумњам... То је *Златна Легенда*, то је рукопис ђака Јована Тутмуљеа. Ево *Сретења Господњег* и *Отмице Прозерпинине*, ево легенде о Светом Дроктовеју. Ја посматрам ову светињу намирисану љубичицама. Преврћем листове међ које су се увукли бледи цветићи и налазим, уз легенду о Светој Цецилији, једну карту с овим именом: Кнегиња Трепов.

Кнегиња Трепов! Ви који сте се смејали и плакали наизменице онако лепо под дивним небом агригентским, ви за коју је један намргођен старкеља држао да сте једна мала лудица, ја сам данас уверен у вашу лепу и ретку лудост, и старац кога ви обасипате радошћу ићи ће да вам пољуби руке, враћајући вам овај драгоцени рукопис, за чије ће вам тачно и раскошно издање дуговати наука и он.

Тереза уђе у тај мах у моју собу рад: била је врло узбуђена.

— Господине, повика ми она, погодите кога сам малочас видела у једним колима с грбовима што су стајали пред кућним вратима.

— Госпођу Трепов, кога другога! узвикнух ја.

— Ја не познајем госпођу Трепов, одговори ми моја домаћица. Жена коју сам видела одевена је као каква грофица, с једним малишаном који има чипке на

свима шавовима. А то је она мала госпођа Коко којој сте ви послали једну цепаницу кад се порађала, има од тада једанаест година.

— То је, запитах ја живо, то је, кажете, госпођа Коко? удовица продавца календара?

— Она, господине; врата на колима била су отворена, док се њен мачиша, који је излазио из ове куће, пео унутра. Није се много променила. А зашто би такве жене и старили? Оне се не једе много. Коковица је само мало пунија него пре. Жена коју су примили овде из милосрђа дошла је да показује своју кадиву и своје дијаманте у колима с грбовима! Зар то није срамота?

— Тереза, викнух ја страшним гласом, ако ми говорите о овој госпођи друкчије него ли с дубоким поштовањем, ми ћемо се завадити. Донесите амо моје севарске вазе да у њих метемо ове љубичице које дају граду књига љупкост коју он никад није имао.

Док је Тереза тражила уздишући севарске вазе, ја сам посматрао ове лепе расуте љубичице, чији се мирис ширио око мене као мирис какве миле душе, и питао сам се како нисам познао госпођу Коко у кнегињи Трепов. Али је испред мојих очију тако брзо пролетела слика младе удовице где ми показује своје голо детенце на степеницама. Имао сам више разлога да кривим себе што сам прошао поред једне љупке и лепе душе, и не наслутивши је.

— Бонаре, говорио сам себи, ти умеш да тумачиш старе текстове, али не умеш да читаш у књизи живота. Она мала ветрогоњаста госпођа Трепов, за коју си ти држао да има тек птичју душу, утрошила је, из захвалности, више труда и духа него што си их ти икад уложио да обавежеш икога. Она ти је царски платила за твоју цепаницу о њеном порођају... Тереза, ви сте били сврака, сад постајете корњача! Одите дајте воде овим пармским љубичицама.

Анатол Франс.

(С француског превео Светислав А. Петровић).

СПАСИТЕЉУ, ДОЂИ!

Ја никада нећу сагледати краја
Подлости и лажи. Мени тешко пада
Гледат' глупу борбу млаког нараштаја,
Мене гуши задах тог животног гада.

Ил' већ брзо дође час Страшнога Суда,
Кад се тако журно све у порок баца?
Ил' то пир се води од обесних луда,
Те гомиле бедне, што по блату гаца!

Осећам да ваздух тежак је и кужан, —
Светла муњо, сини с плаветнога неба!
И разгони задах отрован и ружан,
Нама сунца сјајног, Слободе нам треба.

Дођи Ти, на кога силни милиони
Ишчекују жељно. Препуна је чаша
Страдања и бола. Дођи и разгони,
Спаситељу, бесно коло оргијаша!

Милутин Јовановић.

МОЈА ДУША К'О ГРОБНИЦА СТАРА...

Већ блудим без циља. О, животе јадни!
У ка̃л и прашину све је свето пало,
Прождиру ме слутње к'о гаврани гладни:
Тужан је свршетак ово дана мало.

Клонула ми рука, што некад без страха
У животном лому косила је мачем, —
Живот ме је сатро ко бујица плаха,
Остало ми само да ридам и плачем.

Није ме стид рећи, ја плачем и жалим:
За добом кад бејах к'о девојче чедно.
За младошћу лудом, за сновима палим.

И душа ми верно — к'о гробница стара, —
Чува само спомен на пролеће једно,
И на свети занос младалачког жара.

Милутин Јовановић.

ШЕКСПИР ИЛИ БЕКОН?[1]

Госпође и господо,

Кад ми је врло родољубиво „Коло Сестара“ учинило част да затражи од мене једно јавно предавање, ја сам, после кратког размишљања, изабрао као предмет предавања тако звано питање о Шекспиру и Бекону. Вама је познато да то питање постоји, — да се, од педесет година на овамо, спори да је Шекспир писао драме и поеме познате под његовим именом, и да се та песничка дела приписују савременику Шекспировом, великом филозофу Бекону. Шекспир, вели се, — онај Шекспир који је рођен 1564 у малој варошици Стратфорду на реци Евону, који је глумовао у Лондону, и 1616 умро у свом родном месту, онај Шекспир чије име звони у ушима и науснама свију нас још из детињства, као име славно и песничко по превасходству, мимо сва друга имена у светској књижевности, као име равно Омировом (да задовољимо класичаре), а веће од Дантеовог, веће од Гетеовог, веће од кога било другог имена у историји књижевности и западних и источних народа, и новога и старога доба, — тај Шекспир, тврди се од педесет година на овамо, није Шекспир писац „Хамлета“, „Магбета“, „Отела“, „Краља Лира“, „Млетачког трговца“, „Ромеа и Јулије“, и тако даље, но је само *носио* то име, док се иза њега заклањао велики филозоф Бекон, доскора познат само као писац оних изванредно умних филозофских и прозних

[1] Предавање држано у дворници Универзитета 3 маја 1906.

дела „О унапређењу наука", „Новог Органа", и „Огледа". Одсада, ако су разлози присталица Беконових у овом питању оправдани, највеће песничко име у светској књижевности биће име *Бекон*; и књижевни критичари, и ми сви с њима заједно, помињући досадашња Шекспирова дела и јунаке, и наводећи његове стихове, имаћемо одсада место тога да кажемо: *Беконова* дела; — *Беконов* Хамлет, и Јаго, и Шајлок, и Фалстаф; — *Беконова* Дездемона; — *Беконово* „Бити или не бити", и *Беконов* савет Офелији „да иде у манастир!"

Ово мишљење, које је с почетка изнето с устезањем, под видом сумње и слутње, и као плашљиво, постепено се ширило све више и више, и казивало све гласније, док најзад није стекло велики број присталица, изазвало обилату књижевност (у округлој цифри око *хиљаду* дела), ушло у ширу публику, освојило себи своје место на сунцу. У току времена, тврдње Беконових присталица постајале су све поузданије. Још 1843 године, професор Гферер, библиотекар Краљевске Библиотеке у Штутгарту рекао је једном, у кругу великог броја слушалаца: „Ви се млади људи можете томе смејати, али вам ја велим с пуним убеђењем: од данас за педесет година неће више ниједан образован и разуман човек веровати да је касапско момче Виљем Шекспир из Стратфорда на Евону написао ове у свом роду јединствене сонете, драме и комедије; и као што данас нико више не верује у некадашњу егзистенцију барда Осиана, тако тада неће нико више веровати у егзистенцију песника Виљема Шекспира". А данас, у једној од последњих књига о том питању, у књизи Едвина Бормана од 1902, вели се: „Противници су били противни; али и у Енглеској и у Немачкој излазило је дело по дело, расветљујући ово племенито питање, гомилали су се све више и више докази да је велики Бекон писао та дела... И сад, наравно, свакоме је допуштено да каже: нема више сунца, јер ја од данашњега дана одвраћам једном за свагда своје очи од њега. Али да ли ће сунце бити то-

лико учтиво да због тога престане сјати, то је друго питање".

Да поменем да је и код нас то питање расправљано, и расправљано и у књижевности; и да је расправљено у прилог Бекону.[1]

Питање, дакле, није без интереса, и ја сам с тога држао да га могу узети као предмет свога данашњег предавања. Мишљења о том да је дела позната под именом Шекспировим писао Бекон, односно Шекспир, могу се често чути; али се ретко, и врло оскудно, и нетачно, чују *разлози* који говоре у прилог једном или другом мишљењу. Ја бих желео да вам укратко кажем те разлоге, са закључком који се из њих може извести.

Ми смо чули мишљење Беконоваца; да чујемо разлоге којима они своје мишљење подупиру. Тих разлога су Беконовци покупили врло много. Ја ћу од њих рећи само најважније, — као што ћу се у свом предавању увек ограничавати само на оно што је најпотребније и што се може најкраће казати.

Беконовци тврде пре свега да Шекспир *није могао писати* дела позната под његовим именом. Он је рођен у малој варошици Стратфорду на Евону, и провео је своју младост у врло рђавим приликама. Не зна се шта је и да ли је уопште што учио. Све што се зна из његове младости, говори против њега. Кад му је било осамнаест и по година, оженио се девојком из једног оближњег засеока, која је била осам година старија од њега, и коју је, сва је прилика, *морао* узети, да заглади ствари. После шест месеца жена му роди кћер. Од чега је живео, не зна се; зна се да је после других девет месеца добио близанце. У међувремену, изгледа да је био дивокрадица. Осуђен на затвор, он је утекао у Лондон, напустивши своју жену и троје деце. У Лондону је био глумац, али по свој прилици слаб глумац; једине две

[1] В. „Бекон" од 1895.

улоге за које се као поуздано зна да их је играо, биле су Дух у „Хамлету“, и један слуга у „Како вам је воља“; за Духа се још вели да му је била најбоља улога. Такав човек, тврде Беконовци, с таквим образовањем, с таквим способностима и с таквим карактером, није никад могао писати оне трагедије, комедије, и историјске драме, у којима су насликани тако узвишени узори врлина, у којима се види најдубља мудрост коју је икад песник исказао, и које показују „колико су дубока и многострука била песникова знања у грчком, римском, талијанском, шпанском и француском језику и књижевности: како је опсежно, и нарочито темељно његово знање правних наука; како је велико његово знање митологије, његово познавање грчке и нарочито римске старине; како је поуздано његово познавање енглеске историје; како је невероватно опсежно било његово знање из природних наука; како гениално проницање у научне проблеме који су тада били још нови; и како силно владање целокупним благом енглеског језика“. Да ова тврђења нису голе претпоставке, доказују Беконовци позивајући се на многобројне стручне књиге из пера стручних људи, правника, природњака, историчара, језичара, књижевника, философа, који су с дивљењем констатовали, сваки у својој струци, опсежно и дубоко знање писца поменутих трагедија и комедија. Лудост је, дакле, и помислити да је онакав човек оваква дела писао.

Од Шекспира нам даље није остао ниједан рукопис, ниједна страна толиких дела његових, ниједно писмо, ниједан ред, — ништа, — осим пет потписа, два под неким актима о куповини једне куће, три на његовом тестаменту. Какви су ови потписи, знају сви који су им виделн факсимиле у издањима „Шекспирових“ дела; потписи дунђерина, не човека књижевника. Виљем Хенри Бур из Вашингтона објавио је 1886 књигу „Бекон и Шекспир. Доказ да Шекспир није умео писати“. Проф. Виљем Прајер, познати физиолог, који се много бавио графологијом, и В. Лангенбрух, стручњак у вештачењу

у рукописима, извели су из Шекспирових потписа исти закључак. Син оца који се потписивао крстом, и матере која није знала писати, а отац кћери којој су сврачије ноге њеног потписа биле сва њена вештина писања, није, у осталом, ни чудо што није знао писати, што је умео само да се потпише.

Ти потписи, међутим, изазивају једно даље и врло занимљиво питање. Зашто је његово име на насловном листу његових комада увек друкчије написано но што се он потписивао? Из свих сачуваних пет потписа његових види се да се он потписивао *Shakspere;* — зашто на насловним листовима његових комада његово име није никад тако написано, но увек *Shakespeare,* или још и *Shake-speare,* један једини пут *Shakespere?*

Даље, откуда то да петнаест његових комада, међу којима читав низ највреднијих — „Кориолан“, „Јулије Цезар“, „Антоније и Клеопатра“, „Тимон“, „Магбет“, — не буду штампани за његова живота, него тек седам година после његове смрти? Зашто су, даље, толике његове драме изишле анонимне? Зашто, даље, у његовим првим делима, ако су његова, да се његово име не налази на насловном листу, као што увек бива, но се налази само као потпис под посветом? Како то, нарочито, да он о својим делима, ако су заиста била његова, о својим рукописима, о својој књижевној оставини уопште, не каже ни речи у свом тестаменту, у коме се, међутим, сећа да остави својој жени „кревет други по реду вредности?“

Како најзад то да о њему, ако је заиста био тај чувени човек, остане тако мало података? и, кад он умире, да нико не рече за њим ни једне речи жаљења и хвале?

Поврх свега, има и непосредних алузија, да је он био само привидни писац дела која његово име носе. Његов савременик, драмски писац и памфлетист Роберт Грин, назива га одмах у почетку његове каријере „дошљачком *враном, искићеном нашим перјем*“; а Бен Џонсон,

други Шекспиров савременик, који је Шекспира и лично познавао, пише сонет у чисто Шекспировском облику, у коме циља на њега, и назива га „јадним песничким *мајмуном*“, који је с почетка „крадуцао“, а сад „узима све“, и „присваја туђе умотворине“.

По свима овим разлозима јасно је, веле Беконовци, да Шекспир *није* могао писати дела која му се приписују. Њих је могао писати само човек који је био жив кад је објављено 1623 прво целокупно издање тако званих Шекспирових дела, био пре свега правник, затим човек који је располагао оним „изванредним благом историјскога, митолошкога, природњачког, медицинског и филозофског знања, знао многе стране језике, и био говорник и писац вичан свему богатству и сили енглескога језика“.

У време кад је Шекспир живео, такав је био само један човек, већ поменути чувени, велики филозоф енглески, Франсис Бекон. Његов живот обухвата Шекспирове године рођења и смрти; он је био жив кад је објављено прво целокупно издање Шекспирових дела 1623, пошто је умро 1626; био је један од највећих правника свога доба, један од најученијих људи у свима гранама научним: историји, јестаственици, филозофији; знао је стране језике: грчки, латински, талијански, шпански; уз то је био говорник и писац првога реда; а „лекар је био, вели Борман, од своје младости на свом сопственом телу“.

К томе долазе и посебни докази. Живот Беконов не само да обухвата потпуно живот Шекспиров, но се и „хронолошки ред, датуми, и остале појединости живота Шекспирова подударају са чињеницама из живота Беконова“. Нарочито се њихов књижевни рад хронолошки чудновато поклапа. Од 1593 до 1609 излазе посебна издања појединих дела Шекспирових; од 1597 до 1609, посебна издања списа Беконових. Године 1609 Шекспир заћути; те исте године заћути и Бекон. Затим, врло брзо једно за другим, Бекон објављује „Нови орган“, „Хен-

рика VII", „Унапређење наука", ново издање „Огледā", „Апофтегме", „Јестаственицу", и тако даље. У исто доба, 1622, излази прво издање „Отела", а 1623, велико издање скупљених дела Шекспирових in-folio, са петнаест потпуно нових драма, и с десетином дванаест битно поправљених. Што значи: „док излазе књиге Беконове, излазе и Шекспирове. Кад једне престају излазити, престану и друге. Чим Беконове књиге почну поново излазити, почињу одмах излазити и Шекспирове".

Даље, и мисли се у њиховим делима поклапају међу собом; и најзначајније, и на најзначајнији начин, и у врло великом броју. Чак се Беконове заблуде, научне и друге, подударају са заблудама Шекспировим. Више још, највећи део тако званих Шекспирових дела само је илустрација, наставак или допуна Беконових философских дела; Борман је, у својој великој књизи „Тајна Шекспирова" (1896) врло опширно показао у каквој тесној, нераздвојној, научној и философској вези стоје Шекспирова дела с Беконовим.

Тако су, даље, најмилији писци Беконови у исто време и најмилији писци Шекспирови. Тако је речник и једнога и другога скоро исти. Тако „Шекспирова граматика" дра Абота може да се употреби и за Бекона. Тако је познато да је цртање карактера једна од најглавнијих особина Шекспирових; међутим, иста опажања о карактерима могу се наћи код Бекона. К томе треба додати још и то да паралелизми који се налазе у делима Шекспировим и Беконовим нису паралелизми само по мислима или по општим особинама, но су то и по облику, по фразеологији, по истим употребљеним речима, и истом склопу реченица. Беконовци су таквих места покупили „на стотине и хиљаде"... Је ли могуће да су сва та подударања само случајна?

Затим, као год што има писмених докумената у којима се сумња или пориче да је Шекспир био писац дела познатих под његовим именом, тако има писмених докумената у којима се налази наговештај или доказ да

је та дела писао Бекон. У Британском музеју у Лондону чува се један свежањ листова исписаних већим делом *властитом руком* Беконовом, тако звани „Promus“, у коме се налазе „хиљаде паралела Шекспировим спевовима“ и „припремне белешке“ бар за три драме Шекспирове, за „Ромеа и Јулију“, „Хамлета“, и „Млетачког трговца“. — У тако званом „Нортумберландском рукопису“, сачуваном из доба Шекспирова, чувало се, у првој половини рукописа, једно несумњиво дело *Беконово*, а у другој, данас изгубљеној, две драме *Шекспирове;* на корицама је осим тога једно десет дванаест пута исписано име Бекон, и још више пута име Шекспир; и то, *nota bene*, не правописом *глумца* Шекспира, но правописом којим је то име штампано на насловном листу *песникових* дела. — Даље: у једном свом писму, један од најбољих и најстаријих познаника Беконових, Тоби Метју, вели му правце ово: „Најчудеснији ум који сам икад познавао у свом народу и с ове стране мора, носи име вашега Господства, *и ако је познат под другим*“. — Најзад сам Бекон, у једном свом писму дворском песнику Сер Џону Девису, моли овога последњега да се заузме за њега, Бекона, код Јакова I, и да „буде наклоњен *прикривеним* песницима.“

Сви ови докази постају још убедљивији кад се сетимо да је Бекон писао и под својим именом песничка дела, тако зване „маске“, то јест пригодне митолошке комадиће на врсту балета, за светковине на двору, — и парафразе псалама. Затим су и његова прозна дела посејана стиховима; зна се да тако чешће бива код песника, да је такав, на пример, случај с Молиеровим „Тврдицом“, с Гетеовим „Егмонтом“, па чак и с оном Сент-Бевовом оценом из које је Мисе извадио два прекрасна стиха, и употребио их као глосе за једну од својих лепих песама. Бекон је, даље, волео позориште и драму, и у својим прозним делима често их помиње. А кад је, због примања мита пао у немилост и збачен са свога звања лорда канцелара, — кога призива он себи да му буде друштво

у самоћи? Не племиће и великодостојнике, но драмскога песника Бена Џонсона.

Поврх свега, има читав низ крупнијих и ситнијих околности које све говоре у прилог Бекону. Тако су у Шекспирова дела уплетени догађаји и анегдоте из Беконова живота: „Отело“ и Млетачки трговац“, на пример, имају као своје полазне тачке такве догађаје. Тако целокупно издање Шекспирових дела пада у доба кад је Шекспир био мргав, а кад је Бекону новац био најпотребнији; ми доиста видимо да се његов пријатељ Бен Џонсон, труди да убрза продају. Тако, даље, док се родно место глумца Шекспира, Стратфорд, не помиње ни једном у Шекспировим делима, и ниједан се призор из њих у њему не одиграва, дотле се Беконово место рођења, Лондон, и његово летње боравиште Сент-Албанс, чије је име носио као виконт Сент-Албан, помиње у читавом низу драма. Тако се још име Шекспир не помиње никако у драмама, док се Беконово име помиње четири пута. Тако име Виљем игра у Шекспировим комадима много мању улогу но име Франсис, које понекад, као што вели Борман, у комадима често још и „гласно вичу“. Тако има, даље, ова занимљива ствар: у Шекспировим се комадима нигде деца не помињу. Међутим, ствар се природно објашњава кад се претпостави да је писац комада Бекон, који није имао деце. Тако је још Бекон познат (као многи у његово доба) као пријатељ криптограма, тајнога писма, шифара; као такав он је могао унети у дела која су његова, а која је објавио под туђим именом, шифровану изјаву да су та дела његова; и ту шифру којом је он ту изјаву исказао, нашла су заиста, истина сваки другу, два Беконовца, Донели и Г-ђа Винлд.[1] Тим шифрама се, како веле њихови проналазачи, доказује непобитно да је Бекон писац дела познатих под именом Шекспировим.

[1] Доцније су други налазили још друге. Последњу је нашао [illegible] један учитељ у Енглеској. Она изгледа да ће бити најсређенија и најпотпунија, и даје податке и о томе где су сакривени Беконови рукописи Шекспирових дела.

Чак *портрети* Шекспирови и Беконови упућују на то да су Шекспир и Бекон једно исто лице. Едвин Борман је у свом последњем делу: „Ко је био песник Шекспирових дела и какав је изгледао?“ (1902) посветио заосталим портретима Шекспировим и Беконовим читаву једну главу своје књиге, уз то је покупио и књизи приложио четрдесет портрета Шекспирових и Беконових, и показао је да ти портрети, правилно намештени један поред другог, „прелазе“ један у други, и упућују на Бекона као писца Шекспирових комада.

Најзад, последње питање: зашто Бекон није своја песничка дела, позната под именом Шекспировим, просто и отворено потписао, — онако као што је то чинио његов пријатељ Бен Џонсон, као што су чинили остали тадашњи, ранији, и доцнији песници, драмски, епски, и лирски, и као што је и он сам чинио за своје маске и псалме, — но је оставио да свет читавих двеста педесет година држи да је та његова песничка дела, која су у свом роду бар равна по вредности његовим прозним делима, писао онај глумац из Стратфорда, Шекспир? Одговор Беконоваца је овај: поред Беконове љубави према шифрама, то је било још и зато што Бекон није хтео да његово писање за позориште смета његовој каријери високог чиновника, и што није хтео да вређа своју матер, која није волела позориште.

Бекон је, дакле, — да сведемо — писао дела позната под именом Шекспировим и ако их није потписивао (ово последње из разлога које смо сад поменули). Не хотећи да их сам потписује, а не хотећи ни да их пушта анонимно у свет, он је узео глумца Шекспира као *фирму*, и објављивао је дела под његовим именом. Међутим, постарао се да у шифрама, сакривеним у самим делима, утврди своју својину.

(Свршиће се.)

Богдан Поповић.

О ВЕШТИНИ ПИСАЊА.

У последње време развила се доста жива дискусија у француској критици, између Антона Албале, аутора књиге *О Вештини писања* и некојих критичара, око тога колики је удео дара а колика је тековина рада у стилу и композицији једнога књижевнога дела. Као што то често бива у оваквим дискусијама, обе су стране имали донекле право: као што се, с једне стране, и највећим трудом дар не да стећи, ако га човек нема, и покрај оне познате речи да је геније само стрпљење, тако исто је сигурно, с друге стране, да напор и пажња могу много учинити да човек развије клице дара које у себи већ има. И на ову другу улогу, на развијање латентних способности које човек у себи носи, може се готово свести сав рад васпитача укуса.

Мени се учинило интересантно и корисно да овим поводом, и не задржавајући се ни мало на дискусији о којој је горе реч, изложим и претресем идеје Густава Лансона, једног од најзначајних данашњих књижевних историка у Француској, који је овом предмету посветио две књиге у облику *Савете о томе како треба писати* и *Принципа стила композиције*. Ја сам, у читавој литератури о том питању, изабрао баш Лансона због тога што ми се чини да је он с најбоље тачке видео проблем о коме је овде реч и што ми је начин на који је он схватио и расправљао предмет изгледао најплоднији у стварним резултатима.

Лансонова намера није била да да рецепте које би

читалац могао научити напамет и који би му тако уштедели труд да сам мисли кад нешто има да састави; ми смо већ и по себи склони да својим памћењем заменимо напор своје интелигенције, да би нам и нарочитим саветима у том погледу требало још ићи на руку; с тога памћење код Лансона не игра апсолутно никакву улогу, већ је напротив његов циљ да створи у читаоца његов индивидуалитет, т.ј. да васпита и развије у њему лично, самостално суђење и оне способности које он у себи латентно носи.

Његови савети дакле треба, пре свега, да послуже као подстрек читаоцу да сам размишља о циљу који треба постићи и о начину, најбољем и најкраћем, којим се до циља долази. Лансон је хтео да пробуди у читаоца извесне скрупуле, да му скрене пажњу на извесне ствари, да би овај, при читању и писању, размишљао о оном што чита и пише, и то не само о смислу текста него и о утиску, који он на нас чини; да би, постајући на тај начин свестан и пажљив читалац и скрупулозан писац, извукао отуда сву корист; да би, другим речима, утанчао своју проницљивост, развио свој критички дух. Јер, на крају крајева, стил и укус нису ствари одвојене, и свака расправа о томе како треба писати, ако није збирка рецепата, у ствари је расправа о том како човек да научи да правилно суди о књигама и писцима.

Главно је дакле да читалац не тражи у Лансоновим идејама формуле које би он механично и брзо могао применити у даном случају и које би својим аутоматизмом биле кадре компромитовати за увек његово самостално суђење, одвикавајући га од личног напора; ове идеје треба да му послужи само као полазна тачка, као повод да он сам, својом главом и непрестано, сваким поводом, размишља, опажа и критикује. На тај начин, кад буде дошло време да он сам пише, он ће писати не по правилима која је научио напамет, него по онима која су му постала готово урођена, несвесна, чинећи саставни део његовог интелектуалног бића.

Као што се види, цео је смисао Лансонове књиге у том апелу на самостално размишљање, у тој тежњи да пробуди активност, да изазове напор од стране читаоца да му да навике активне рефлекције, другим речима, навике интензивног унутрашњега живота. Али како то постићи?

„Да би човек добро писао, вели Лансон, потребно је, нема сумње, да он добро познаје језик и да је снабдевен богатом ризницом речи и обрта: то је за њега оно што су за сликара боје. Али кад се остави на страну ова техничка спрема, да човек добро пише потребно је да мисли или да осети нешто што вреди да буде казано, и да то каже баш онако како је мислио или осетио“.

Другим речима, најважнија је ствар при писању апсолутна искреност. То се, по Лансону, не може сувише нагласити. Треба да се човек навикне из рана, још из детињства, из школе, да извуче из себе што више може: и, кад се тиче школе, најкориснији је задатак, ако не најбољи, онај у који је ђак унео себе самог са свима својим осећајима, мислима, укусима. Један пример. Многи задаци из историје или књижевности који се дају у школи, захтевају нема сумње нарочиту спрему: треба прикупити идеје и факта који су потребни да би се могло говорити о даном предмету. Али покрај овога, треба имати још идеја и факата тако рећи личних, у којима се види личност, оригиналност онога који пише. Нека вам ове речи не изгледају амбициозне, вели Лансон. Он под њима разуме да „начин мишљења и осећања у онога који пише не треба да се подвргне теми коју има да разради, него напротив треба да се ова подвргне њему; треба да начин мишљења и осећања буде наш лични а не из друге руке, узајмљен за ову прилику с намером да буде бачен чим нам више не устреба“.

Кад је реч ма о каквом предмету, треба се трудити, пошто пото, да о њему не говоримо у готовим фразама и узајмљеним судовима, под којима се не крије никакво лично опажање или осећање, већ који нас напротив

спречавају да мислимо сами, успављујући наш дух који треба да буде увек будан, активан, свестан, плодан, у непрекидном покрету, као што је наш органски живот, те да сваки утисак који до њега дође, падне на плодан терен, где ће живети: клијати, расти, множити се, комбиновати се с другим утисцима, једном речју, богатити наш унутрашњи живот, развијајући га у исти мах.

Треба дакле метнути сваки предмет у добије са нашом личношћу, са нашом природом, са нашим искуством; наћи оно што нам треба у даној прилици у самом себи, у нашем духу и нашем срцу, у оном комплексу осећања и идеја који су били у нама, наши, и пре ове потребе и који ће остати наши и кад свршимо посао. Треба дакле гледати да свака наша реч буде израз нашега бића и не треба придавати себи никаква извештачена, друга осећања него она која у ствари имамо.

Зато је важно развити своју природу у свима правцима и обогатити своју осетљивост, своју имагинацију, своју интелигенцију свима начинима: посматрањем, размишљањем, читањем, разговором. Без ове опште ризнице где живот и искуство свакодневно слажу своје тековине, никакво специјално спремање поводом дане теме неће нам служити ни за што. Што пак ова ризница буде богатија сензацијама, сликама, идејама, што наша осетљивост буде живља, активнија, то ћемо ми боље писати.

Остављајући да засебно говоримо о важности и опасностима читања и разговора, улога је самопосматрања у овом васпитању самога себе огромна. Као што смо рекли да без искрености нема оригиналнога писања, тако се исто може рећи да без самопосматрања нема искрености: да бисмо били искрени, треба да се покажемо оно што смо, онакви какви смо; а за то је потребно да се познајемо. Самопосматрање нам једино може рећи ко смо ми, — навићи нас да унесемо реда и прецизности у наша хаотична и неодређена осећања и мисли, и тако познамо саме себе. Принуђени да дајемо себи рачуна о оном што мислимо и осећамо, ми ћемо бити

принуђени у исто време да заиста нешто осећамо и мислимо. Јер без тога ми смо склони, из интелектуалне лености и из недостатка моралне културе, да оставимо у конфузном или чак несвесном стању готово сва наша осећања и све наше утиске.

Из овога је јасно да се не може никада претерати значај овог општег васпитања. Ко се не образује сам, живећи увек својом личношћу, својим нервима, својом главом, томе никаква реторика, никакав учитељ не могу доцније помоћи, јер за нас нико други не може да мисли и осећа целога живота и у свакој прилици.

Остаје најважније питање: камо ћемо наћи, у гомили наших утисака и идеја, баш оне који нам требају у даном случају? Како ћемо добити ту везу између нашег унутрашњег живота и предмета који имамо да расправљамо? И кад се жалимо да нас један предмет не инспирише, у ствари нам та веза оскудева. Шта да радимо дакле да бисмо добили инспирацију? Другим речима, како да изазовемо инвенцију?

То је посао који захтева неизмерно такта. С једне стране, треба пробудити наше љубопитство, нашу унутрашњу активност, каквим утицајем споља; али, с друге стране, не треба овај утицај да буде толико јак да угуши нашу оригиналност, јер ништа није кадро да убије у нама способност да мислимо својом главом, да угуши нашу интелектуалну искреност, као тиранија ових подстрека са стране. Није дакле довољно наћи штогод него треба наћи то у себи. Ту је цео проблем. Чим један предмет постане интересантан за нас, то значи да је нашао одзива у нашем унутрашњем животу, да је наша унутрашња активност пробуђена. И ми ћемо, у том случају, моћи рећи нешто своје. Сад, колико ће то вредети, то је друго питање и то ће зависити од квалитета нашега духа; али то не улази у област Лансонових савета.

*

Што се тиче почетника, ово је савет што им га Лансон даје: „Тражите, нађите шта било, реците све што

будете нашли. Почетнике треба оставити да иду за својом природом, за својим инстинктом, за својим укусом...“ На професору је да унесе реда у ту збрку, али нипошто не треба у напред пометати теоријама младе и нежне духове који једва умеју да се крећу. „Они се уче да иду: будимо задовољни тим што иду и не захтевајмо да одмах иду сасвим право, нити њихива спотицања треба да нам задају велику бригу.“ Ми ћемо каналисати њихове токове кад буду довољно јаки; али не стварајмо канале пре но што има воде.

Савет Гђе де Ментнон, који Лансон наводи, у истом је духу. „Она нам је причала (вели једна ученица из Сен-Сира, где је Гђа де Ментнон била управитељица) да јој је војвода ди Мен, кога је она васпитала, кад му је она једнога дана рекла да пише краљу, одговорио да не уме да пише писма. „Али зар немате ништа на срцу да му кажете? — Жао ми је што је отпутовао, одговори мали војвода. Ето видите, напишите то, то је врло добро“. Потом ће додати: „Је ли то све што желите? — Био бих задовољан кад би се вратио. — Ето, ваше је писмо готово; треба само то рећи просто као што мислите. Ако будете мислили рђаво, поправиће вас“. Тако руковођено, дете ће после неколико покушаја осетити само „да је главни услов да човек пише добро, да изрази просто и јасно оно што мисли“.

Урош Петровић.

ВОЈИСЛАВ Ј. ИЛИЋ.

(Крај.

V

Када је реч о Војиславу Илићу, има да се учини једна ограда. Његова поезија, по својим мотивима, нема много оригиналности, његова машта је често била недовољно јака, и код њега има и угледања и позајмица из других песника.

Војислав Илић је један од оних ретких писаца наших, који су претрпели јак руски утицај. Као што су око 1870 године западне позитивистичке идеје дошле у наше друштво преко руских реформаторских писаца шездесетих година, тако нам је западна поезија дошла преко руских преводилаца, и, посредством Војислава Илића, извршила знатан утицај на нашу, и сувише понародњену уметничку поезију. Војислав Илић је Ђак руских песника из прве половине XIX века, нарочито Пушкина и Жуковског. Исто тако велики утисак су на њега учинили руски преводи енглеских песника XVII и XVIII и из почетка XIX века, Спенсера, Марлоа, Попа, Макферсона, Мура и Бајрона, у главном оних европских писаца који стоје између класицизма XVIII и романтизма прве половине XIX века. Он није знао других језика до руског, и све што је знао од страних песника то је читао на руском. Нарочито у три велике антологије, он се упознао са руском и европском поезијом. То су књиге Н. В. Гербеља, вредног преводиоца из страних књижевности: *Русскіе поэты въ біографіяхъ и образцахъ* (Петроград, 1873), *Англійскіе*

поэты въ біографіяхъ и образцахъ (Петроград, 1875) и *Нѣмецкіе поэты въ біографіяхъ и образцахъ* (Петроград, 1877). Све што је преводио, то је из тих збирки, и *Тичица (Птичка)* од Т. А. Туманског, и „подражавање руској народној песми“ *Разбојничка песма*, и *Вече на селу* („по руском“), и *Добар Друг* од руског песника Т. Милера, и *Дете* од немачког песника Хебела, и обе енглеске народне баладе *Краљ и Абат* и *Исповест краљице Елеоноре*. Његов чланак *Шекспир или Бакон* написан је према Гербељевом предговору антологији енглеске поезије.

Од руских песника нарочито је Пушкин утицао на Војислава Илића. Његов брат то изрично признаје. „Са Пушкином започиње Војислављева лектира туђе књижевности и држим да је ретко ко од његових вршњака боље познавао овога песника.... Свог првог уметничког импулса добио је Војислав од Пушкина, то је несумњиво“.[1] У своме чланку о Шекспиру или Бакону, Војислав Илић назива Пушкина „епохалним песником новије руске књижевности“, а у песми *Моме Гарику*, из 1883, вели:

И ја ко мирни добри ђак
Жуковског и Пушкина...

А 1886, у песми *Госпођици Н.*, сећајући се своје прве младости, вели:

То беше узор оних дана,
Кад је у младом срцу мом
Трептала бледа Татјана
И романтични Ленски с њом.
Кад сам сву ноћ крај Пушкина
Лепота женских снев'о чар.
И плашио се Ањегина,
И неговао срца жар.

И када се прочита цело његово дело, и сувише се даје видети колико је ноћи над Пушкином провео, и да је руски песник врло много на њ утицао не само у тону

[1] Д. Ј. Илић: *Нешто о Војиславу*. *Бранково Коло*, 1907, стр. 729.

и надахнућу, но у предметима, на каткада и читавим реченицама и стиховима. У својој студији *Војислав Ј. Илић*[1], Г. Владимир Ћоровић се потрудио да из ближе одреди тај утицај. Он је нашао да је Војиславу из Пушкина остало оно основно елегијско расположење, осећање светског ништавила, умор од живота и безнадеждност. Од Пушкина му је, добрим делом, дошла љубав за класичну старину, класични мотиви и известан класичарски речник. Хексаметар, строфе од осмерца и седмерца, песме са насловом ***, дошле су му од Пушкина. Из Пушкина су му извесне речи које често употребљава, као „поклоник Муза", „небесно кандило", „светило дана". „срца жар". „тамнозелени сад", пророк, тимпан, кинцал, сладострасни, и тако даље.

Г. Ћоровић је навео цео један низ Пушкинових песама које су надахнуле Војислава Илића, и под чијим су утицајем постале извесне од његових песама. Он наводи велику сличност између Пушкинове песме *Я здѣсь, Инезилья*... са Војислављевом песмом *Шпанска посла*:

Ты спишь ли? Гитарый	Пробуди л' се стража
Тебя разбужу!	Онда храбро, доне,
Проснется ли старый —	У место гитара,
Мечемъ уложу.	Нек мачеви звоне!

Могло би се навести још сличности. Почетак Пушкинове песме *Торжество Вакха*, то је почетак Војислављева *Бахуса и Купидона*.

Откуда чудный шумъ, неистовые клики?
Кого, куда зовутъ и бубны и тимпанъ,
Что значатъ радостные лики?...

Откуда јечи звук флауте и тимпана,
Што грми весео клик у равном тивском пољу?..

Песма нашега песника *Другу* и тоном, и садржином и формом опомиње на епикурејске песме Пушкинове. Исто тако, Илићев *Овидије* није без генетичке везе са Пушкиновом песмом *Овидію*.

[1] Стр. 8—23, 29—30

Љермонтов је такође утицао на Војислава, и не само да *Тамара* подсећа на *Тамару*, а *Рибар* на *Демона*. Између *Парусь* и *Бродара* прилична је сличност. „Источна повест“ *Ангелъ смерти* очевидно је надахнула нашега песника када је певао *Колока*. *На дну реке* је изишла из Љермотовљеве *Русалке*. И у једној и у другој песми предмет је исти: јунак који спава на дну реке, крај сјајних кристалних двора, док му русалке, или бродарице виле, певају чаробне песме. Русалка пева:

Но къ страстнымъ лобзаньямъ, не знаю зачѣмъ,
Остается онъ хладенъ и нѣмъ.
Онъ спитъ — и, склонивши на перси ко мнѣ,
Онъ не дышетъ, не шепчетъ во снѣ!...

Залуду му поје бродарице виле.
Чудновате бајке и песмице миле,
Залуду га двори сав чаробни свет.
Мутно му је око, срце пуно студи,
А бледу је главу спустио на груди.
Баш ко бритком косом оборени цвет.

Из Љермонтова, који је живео на Кавказу и тамо заволео Исток и опевао га у многобројним својим песмама‘ остала је Војиславу љубав за Исток и источњачки мотиви. Из Љермонтова су му такође и поједине речи: „удар судбине“, „млада Пери“, „призрак“.

За пуно песама Војислава Илића даје се извести из којих песама у Гербељевим антологијама происходе. *Грађанска врлина*, и у замисли и у многим појединостима, изишла је из песме К. Т. Риљеева *Гражданское мужевство*. *Старчева туга* подсећа на „Взглядъ старца на заходящее солнце“ од И. М. Долгоруког; а *Старая книга* А. А. Григорјева подсећа на његову *Стару књигу*. Његов *Тасов опроштај* у главном је изишао из Баћушкове песме „Умирающій Тассъ“, а нешто из Бајрона: „Изъ жалобы Тасса“, и то је толико да је Војислав, противно српском правопису, а према руском, задржао чак два с и у речи Тасо. *Данијел* подсећа на *Видѣнія Валтасара*, заједно са „отроком“ и “огњеним словима“. Г. Милан

Ћурчин је показао колико је Халмов *Камоенс* утицао на *Песника*. Исто тако, почетак *Оргије* подсећа на Попово „Посланіе къ доктору Арбутноту“, а Брентанова *Лорелај* на његову *Лоралај*.

На Рейнѣ, на Бахарахѣ
  Волшебница жила;
Красой своей чудесной
  Сердца всѣхъ къ себѣ влекла.
И многихъ погубила
  Сѣти любви своей
Не жить тому ужъ было,
  Кто разъ увлёкся ей.

Пре много тамних лета,
  Где Рајне трепери сјај,
Где тихи Бахарах цвета,
  Живљаше Лора Лај.
Тајнама њених чари,
  Очаран беше гад.
Многи калуђер стари
  И многи војник млад.

Има трагова из И. М. Ковалевског, П. Н. Козлова, И. М. Долгрукова, и других. Негде, у целој једној песми, то је по једна реченица из кога песника. Тако, у песми *Сумња*, овај стих:

Искрено верује да у тихој ноћи
Да сам Господ иде преко мирних гора.

подсећа на један стих из Ајхендорфове песме *Ночные голоса*:

Господь идётъ по высямъ горъ,
И спящій край благословляетъ.

Пушкинова песма *Къ М. А. Г-ой* има почетак „Умолкну скоро я“, а Војислављева *Елегија*: „Престаћу и ја скоро“.

Могао би се навести још приличан број таквих утицаја и позајмица, и то боље но и шта доказује: да му мисаони, унутрашњи живот није био особито развијен, да му је машта било оскудна, и да је његова инвенција доста слаба.

Извесно је да му то одузима од вредности коју би имао када би се за све што је написао могло рећи да припада само њему. Али на страну схватање да је оригиналност код песника врло ретка биљка, и да су баш песници које је Војислав имитовао били такође имитатори, да код Пушкина има доста Гретрина и још више Бајрона, а код Лермонтова много Пушкина. Али када се изблиза испи-

тају и упореде песме страних песника које су га надахњавале и песме које је под тим утицајима испевао, види се да су позајмице више формалне, да је песник увек уносио свога, и да те његове, по замисли мало оригиналне, песме често стоје над својим узорима. Врло често он позајми само идеју, задржавши само две или три појединости; каткада узме само први стих, а остало све развије по своме; само у изузетним случајевима позајмице се своде на читаве строфе. Али, ако је његова машта била слаба, ако је готово редовно морао позајмљивати идеју, ипак је он уносио толико свога, толико талента, да је често премашао своје узоре. *Шпанска посла*, *На дну реке*, *Песник* не заостају за песмама из којих су произишле. Значај тих позајмица не треба преувеличавати. Оне доказују у исти мах и његову слабу инвенцију и оскудну машту, али у исти мах и његово мајсторско владање стихом и велики поетски таленат, који га је често подизао до висине добрих песника развијених и старих књижевности.

VI

У један мах, пре једно петнаест до двадесет година, у доба великог и општега одушевљења за поезију Војислава Илића, изгледало је да ће цела српска поезија отићи за њиме. Са његовом поезијом десило се оно што се често дешавало у нашој књижевности, где су подражавања великих и изразитијих песника играла велике улоге, и код наше расе, код које је способност за асимилацију необично јако развијена. Исто онако као што се око 1830 подражавало Лукијану Мушицком, око 1840 Сими Милутиновићу, око 1860 Змају, а око 1870 Ђури Јакшићу, исто тако око 1890 године без мало сви што су код нас тада певали верно су се угледали на Војислава Илића. И то не само да су се угледали почетници и неталентовани стихотворци, који не могу да буду и нису у стању да пишу без угледања на кога, но и сви наши млађи песници од вредности, цело песничко поколење

које је данас у добу између тридесет и четрдесет година. Милорад Митровић, Алекса Шантић, Јован Дучић, Милета Јакшић, Светозар Ћоровић, док је писао стихове. По изузетку, и код песника који су доцније, у најновије доба, почели писати, као на пример код Данице Марковић у *Тренуцима*, још се осећају утицаји Војислава Илића.

Но данас су дошле веће естетичке и интелектуалне потребе; они који читају песме данас више и друго траже од песника, и утицај Војислава Илића не само да је ослабео но се у главноме и изгубио. Од песника који су почели певати у његовом духу данас му нико није остао веран. Милорад Митровић, још пре десет година, окренуо се сасвим на политичку сатиру и пригодну песму; Алекса Шантић је у своју поезију унео више елемента народне поезије и у неку руку обновио нашу патриотску поезију; Милета Јакшић је донео свежину непосредних утисака и реалистичко описивање природе и живота на селу: Јован Дучић се из основа променио под великим утицајем модерних песника француских, и он и један нов песник, Милан Ракић, који никада није био под утицајем Војислава, окренули су данашњу српску поезију на сасвим другу страну, унешви и друга осећања, и други језик и друге процедуре у писању.

Данас се критички може гледати на целу поезију Војислава Илића и видети њене и добре и слабе стране. Данас је јасно да је Војиславу у првом раду оскудевала она велика, стваралачка оригиналност, која је прва одлика великих песника, да његова машта није била довољно развијена, да способност за инвенцију није била на висини његових осталих песничких способности, и да је зато стојао под сувише великим утицајима песника које је читао, и позајмљивао од њих не само осећања и предмете писања, но и песничке етипете, и песнички речник, каткада целе реченице и строфе. Поред свију филозофских елемената које његова поезија садржи, и ако често чини утисак рефлексивне поезије каква се гајила у XVIII веку у Европи и око 1840 године у нас, ипак

она, извесно, није довољно мислена. Мисли у њој су она поетска општа места, која су развијали сви песници, без ичега оригиналнијег и новијега, и оно што код њега изгледа на опажање није друго до утисак, у најбољем случају контемплација. Његов таленат је нешто и сувише формалистички, цела његова поезија има често вербалан карактер, и, на крају крајева, своди се на одабраност речи, јачину ритма и лепоту стихова, без јачих осећања и дубљих мисли, са неком малокрвном лепотом облика, која подсећа на оно Хајнеово „цвеће без мириса“, на „оне хладне трезвене лале што нас из својих порцеланских саксија онако порцелански гледају“. Његова поезија има нечега увелог, угашеног и укоченог, готово студеног, лепоту воштаних фигура у музејима. Она има извесну једноликост, која чини утисак у једној или две песме, али која замара у великом низу песама, у оним издуженим и мртвим стиховима, са једним истим предметима, и казивана готово једним истим фигурама и речима. Од једнога великога песника ми бисмо тражили више унутрашњега живота, више самониклости у стварању, више слободе и покрета, више својих и особених мисли, веће богатство идеја, једну поезију мање бледу и расплинуту у магли и неодређеној тузи, садржајнију, обилнију, живљу, једрију и хуманију, која би мање била *призрак* а више живот.

Али, са друге стране, ако Војислав Илић нема оне особине великих песника, он има толико талента, способности и заслуга, да се без претеривања може ставити у један ред са првим људима наше поезије, са Његошем, Радичевићем, Змајем и Јакшићем. У доба када се српска поезија била исцрпла у патриотској реторици, лажној сентименталности и алкохоличарском одушевљењу, када се била начинила неоригиналном и баналном, да је човек од укуса и са књижевном културом није више могао читати, дошао је Војислав Илић да јој открије нове видике и укаже нове узоре, и у неку руку да је обнови. Као врло млад човек, он се ставио на супрот старој нашој поезији, и не само зауставио је но и довршио је. Он чини реакцију, он чини

крај омладинској поезији, која је умирала у плиткоћи својих осећања, оскудици својих идеја и у напуштеној форми која је постала потпуно некњижевна. Он делимично поправља оно зло које су романтичарске идеје у нашој књижевности учиниле одрицањем књижевне културе и искључивим истицањем народне поезије као извора и утоке уметничке поезије. Он српску поезију враћа на зрелија и тачнија схватања: да је народна поезија једно а уметничка друго, да уметности нема без широких видика, без слободе стварања и без ослањања и угледања на развијене и савршене западне књижевности. И ако преко Руса, он изводи уношење, или боље рећи враћање западњаштва у нашу књижевност, и то му није мала заслуга за даљи развитак уметничке поезије српске.

На супрот ранијој поезији, која је знала само за најличнија и најсвакодневније осећања, ограничавала се на певање сасвим плитких љубавних историја са каквим „лучетом белим“ или „цуром бајном“, и једног прилично уског и наивног патриотизма, Војислав Илић уводи поезију опште човечанских осећања и болова, даје целу скалу људских страсти, цео живот човечанства, чини нашу поезију широм и већма човечанском. На тај начин, наша поезија је добила у ширини и универсалности, и од једне ниже и локалне поезије приближила се ка великој човечанској поезији.

У погледу облика, за Војислава Илића се може рећи оно што је Бјелински рекао за Пушкина: „До Пушкина смо имали песника, али не имађасмо ниједног песника уметника...“ Васпитан за песника уметника, са урођеним јаким осећањем лепоте, Војислав Илић је много учинио за савршенство наше песничке форме, за богаћење нашега песничкога језика, за подизање нашег певања на ступањ чисте уметности, више но и један песник до њега. У целој нашој поезији нема већега скока и напретка но што је онај који је учињен око 1880 године, када је место оне овештале, поабане, вулгарне поезије у којој се тада певало, он запевао сасвим другим звуцима. У времену

када је под утицајем утилитаристичких начела од 1870 године одрицана не уметност, као што се обично мисли, но уметност која поглавиту пажњу обраћа на савршенство спољног облика, он је започео поезију складну, углађену, отмену, грациозну, показао у њој сву гипкост и музикалност, тако усавршљивог српског језика, који у његовим песмама изгледа као створен за поезију. Од његова доба почиње оно нагло усавршавање и богађење нашег песничкога језика, и у томе погледу његове заслуге за нашу поезију исте су које и Лазе К. Лазаревића за нашу приповетку: и један и други, који се својим песмама и приповеткама јављају исте. 1879 године, значе уношење писмености и литературе у нашу песму и приповетку.

Пишући о Војиславу Илићу наши критичари су се преварили, тврдећи да његова поезија неће имати читалаца. Љубомир Недић је тврдио да је његова поезија „намењена префињеном укусу и далеко ужем кругу", и да „она никада неће бити популарна"; Марко Цар писао је у *Војислављевој Споменици* цео чланак *Зашто је Војислав био слабо популаран?* И једно и друго тврђење оба критичара, који су се иначе у оцени Војислављеве поезије сасвим размимоишли, не одговара стварности. Војислав Илић је један од оних песника који се читају, и то у ширим круговима, и то у данашње доба када се песме тако мало читају, и то код нашега света који песме тако мало чита. Цела његова поезија, која изгледа као *призрак* прошлости, која има нечега далеког и нематеријалног, та отмена, деликатна, складна, елегична и етерична поезија увек има својих верних читалаца код сасвим младих људи, код оних који на живот још гледе преко књига и кроз шарени вео немирних снова, који се налазе у оном романтичком немиру прве младости и које још тресе она лепа грозница идеала. Његови флуидни и грациозни стихови читају увек жене, и у њима налазе неку врсту опијума, они им дају илузију осећања, привијају им ране које нежним душама задају

грубости живота. Та ће публика увек остати верна песнику, и он ће увек моћи рећи са Ламартином: „Ја имам за себе младе људе и жене; то ми је довољно“.

У развитку српске поезије име Војислава Ј. Илића значи један важан датум, целу једну малу револуцију. И ако није онако велики песник, како су га његови одушевљени обожаваоци пре петнаест година узносили, он је извесно најбољи песник свога поколења, највећи песник којега је Србија дала, и највећи мајстор у стиху и речи којега српска књижевност има.

Јован Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Народни непријатељ“, комад у пет чинова, од Хенрика Ибзена. — „Кнез од Семберије“ и „Данак у крви“, два драмска фрагмента од Бранислава Нушића.

У идеолошкој драми Ибзеновој, „Народни непријатељ“ је једно од најодређенијих, најпростијих, најтрезвенијих дела, и ипак једно од оних која су најразличније и најсупротније схватана и претресана. Тој парадоксалној судбини најјаснијег и ипак најспорније тумаченог дела, „Народни непријатељ“ има да захвали за своју злу коб на позорници, на којој се уопште мало јављао и никад са особитом срећом.

Ако би се послужили опет једним на први поглед парадоксалним објашњењем, двосмислица у „Народном непријатељу“ и долази баш из одвећ јасних и непосредних стварних слика које је овај драматичар употребио за илустрацију једне одвећ апсолутно схваћене филозофске идеје. Свака за себе, и слика живота и индивидуалистичка формула, изражене су у „Народном непријатељу“ одређеније но у већини дела Ибзенових: али везане, и због тог тешког поклапања стварног живота са апстрактним идејама у тако одсечним и геометриским линијама како то обично хоће Ибзен, и због по себи особено спорног предмета у комаду, оне су дали дело неједнако схватано, неједнако прихватано, и чак непоуздано да у самом тумачењу на позорници добије толико снажан израз колико својом уметничком вредношћу заслужује.

Фабула је у комаду врло проста. Доктор Стокман, бањски лекар у једној приморској варошици на југу Норвешке, открио је извор зарази и кужењу бање и морског купатила у рђаво постављеном варошком водоводу, у који улази нечистота градских фабрика и барушина. Обелодањујући без оклевања и без устручавања ово зло, доктор Стокман је уверен да чини највеће добро своме граду, спасавајући га од болести и зараза, и подижући његово купатило на здравој основи. Тек тако ће оно с правом привлачити странце, који га у овај мах походе у маси, не слутећи какав отров плаћају својим новцем. У првом тренутку, док се ово знаменито откриће чинило као дело које ће донети славе и користи и заслужном проналазачу и сваком његовом сараднику, доктор Стокман је окружен пријатељима, који се такмиче ко ће узети живље учешће у овом значајном раду. Али чим се покаже да се та велика и несебична идеја, развијена до краја у свима појединостима и последицама, сукобљава с многоструким појединачним и повезаним интересима, доктор Стокман од једном губи једног по једног присталицу, који се групишу на противничкој страни, толико, да савесни лекар има најзад цео свет против себе. Остављен од свих, у борби са себичњацима и староволама, немајући листа у коме да брани своје идеје, доктор Стокман спушта се најзад непосредно у народ, да у тој здравој средини нађе савезнике против „преживелих представника старога света који је на умору“. Али га ту чека још несрећније разочарање. Необавештена, непросвећена гомила, вођена својим ситним, себичним, некултурним нагонима, тренутно завођена а у ствари конзервативна и неспособна да појми и прихвати нове идеје, дочекује смеле и особене мисли Стокманове с неповерењем и непријатељством, које она у својој суровој нетрпљивости преноси на саму личност. Разочаран и збуњен, Стокман у свом борбеном говору излази један против свих, развијајући своје безобзирне и смеле индивидуалистичке мисли: „Најопаснији непријатељ истине и

слободе јесте чврста већина... Већина никад нема право на својој страни. Ко саставља већину становништва, наметни људи или глупаци? Ја мислим да смо сви у томе сложни, да глупаци чине управо неодољиву већину свуда око нас, на целој пространој земљи.... Већина на жалост има силу, али нема право. Право је у мене и још у по неких људи. Мањина увек има право..." На заједљив подсмех који му се добацује из гомиле да је постао аристократ, Стокман одговара: „Не мислим ни једне речи утрошити о оној маленој, тесногрудој, сипљивој дружини која је иза нас заостала. С њоме свети живот нема више никаква посла. Него ја помишљам на оно мало људи, на оне појединце међу нама, који су себи присвојили све оне младе истине које ничу. Ти се људи налазе тако рећи напред у извидницама, које су тако далеко истакнуте да их велика већина не може стићи — и тамо се они боре за истине које су у људској свести још сувише младе да би већ сада могле придобити за себе већину... Лаж је да је истина у већине. Јер какве су то истине око којих се обично прикупља већина? То су истине које су толико остареле да су се већ преживеле. А кад истина толико остари, она већ постаје лаж". Таква једна лаж је „да је гомила, светина, маса, — права језгра народа, шта више да је она сам народ, и да прост човек, тај наш необавештен и умно недозрели сабрат, ужива исто право да пресуђује да влада и да управља као и она шака умно отмених и слободних људи..." На супрот опет једној укорењеној лажи, популарној у гомили, у којој се говори да просвета руши морал, Стокман вели: „Не! заглупљивање, сиромаштво и невоља, укратко сви јади у животу — то су узроци покварености! У кући где се патос не мете свакога дана, човек за две, три године губи подобност да морално мисли и ради. Недостатак у кисеонику слаби свест..." итд. итд. На крају тог смелог и безобзирног изазивања збора, који је сав једнодушно против њега, доктор Стокман је проглашен за народног непријатеља.

Али, не само у дивљој и предубеђеној гомили с којом се доктор Стокман бори на позорници, но и у публици „Народног непријатеља“ овакве мисли увек се пре схвате у буквалним, одсечним и апсолутним значењима реченица но у смислу које им дају овде онде изгубљене резерве у овом тексту. Они који су хтели оповргнути антидемократски смисао овим наводима, позивали су се с правом на сва дела Ибзенова па и на самог „Народног непријатеља“, у којима нема стране на којој бунтовни драматичар не напада безобзирно и чак тенденциозно преживеле политичке, моралне и социјалне идеје. У самом „Народном непријатељу“, конзервативни ауторитет, оличен у Стокмановим брату, сујетном, назадном и тврдоглавом председнику општине, изложен је стално жучним нападима и подсмеху. Према томе, смисао смелој беседи доктора Стокмана против данашње већине треба тражити у оном истом учењу што га истиче данашња демократија: гомила је непросвећена, некултурна чак и назадна, јер друкчија није могла бити у приликама у којима је она до данас живела, али смисао демократије и јесте у томе — подићи културом и благостањем оно што је заостало, и изравнати умно и морално већину не спуштањем истина но уздизањем људи којима су оне до данас биле неприступне. Међутим, ово тумачење у неколико објашњава и ублажава апсолутни смисао Стокманових идеја читаоцима „Народног непријатеља“, али не спасава од двосмислица у драми, које су на позорници увек несрећне, а у једном овако спорном и осетљивом предмету какав је у „Народном непријатељу“ опасне и кобне по судбину дела.

У ствари, тачније је рећи да у Ибзену не треба тражити особиту доследност и сређеност кад је реч о помирењу његове апсолутне идеологије и дневног живота, који баш по самом том свом својству непрекидне промене и усавршавања које признаје и Ибзен, данас и за велики број година, још ни у једном тренутку неће се поклопити с том геометриски савршеном формулом у коју хоће да га данас уобручи писац „Народног непри-

јатеља". За тај пак прелазан и стално промењљив однос далеких идеја и непосредног дневног живота, за који су потребе практичног живота нашле у демократији најпомирљивијих и ипак најнапреднијих формула, Ибзен, паганац и безверни бунтовник, али у ствари крути и фанатички протестант апсолутне идеологије, није имао правог смисла и схватања. И мање га треба тражити у „Народном непријатељу" но у другим делима Ибзеновим и с тога већ, што не треба заборавити да је у несавитљивом индивидуализму „Народног непријатеља" и једна страсна страна Ибзенове автобиографије. Писан две године по „Нори" а једној по „Сабластима". „Народни непријатељ" је и одговор на узбуну и нападе са свих страна којима је Ибзен дочекан, нарочито после представе прве драме.

Оно што је неоспорно преимућство „Народног непријатеља" међу драмама Ибзеновим, то је необично живо и рељефно ухваћена слика дневног живота — независно од идеја кроз које га писац гледа и каткад тенденциозно наглашава, и због којих је она парадоксална двосмислица у једном делу у коме је иначе посебно све врло одређено. Кућа Стокманова, почињући од његовог апостолског и наивног карактера, његове безазлене и просте жене, симпатичне последнице „Норине" у његовој паметној и еманципованој кћери, све до занимљивих физиономија његових малих синова; редакција „Народних Новина" са свом својом збирком проблематичних кондотјера и закупаца јавне речи; ауторитарни председник општине и препредени ћифта Кил: све је насликано кратким, простим, али необично изразним и живописним потезима.

Зато, и због актуелног предмета за једну земљу у којој се политика води толико колико у Србији, и због фотографија што су се нашим јавним наравима могле наћи у овим сликама, могло се очекивати да ће „Народни непријатељ" имати већег успеха но друге идеолошке драме Ибзенове, неприступније идејама и даље животом. Што то није било, први је разлог двосмислица у тенден-

нији комада, која је свакако морала збунити више београдску публику но коју другу обавештенију, и, у слабој игри глумачкој. Г. Гавриловић је имао и ауторитета и уверења у доктору Стокману, али му је недостајала снага да ону у истини једва савладљиву сцену борбе са гомилом избаци с потребном плахошћу, течношћу и једним дахом. Г. Илија Станојевић дао је врло живописну физиономију и беспрекорно интелигентно протумаченог председника општине, једну ауторитарну улогу која је иначе најприродније намењена Г. Тодоровићу, (који је овог пута био спречен да узме учешће у представљању једног Ибзеновог комада, у коме је он обично неизоставан). Изразне типове дали су најзад Г. Г. Милојевић, Р. Петровић, Стојчевић (Газда Кил, штампар Аслаксен и једна пијаница на збору). Редакција „Народних Новина“ и гомила на збору — две значајне ствари у комаду — пропале су на позорници потпуно.

*

Ја не знам је ли то случајно или намерно, или има чак и нарочитог значаја што је нова Нушићева драма „Данак у крви“ дата исте вечери са „Кнезом од Семберије“: али могу рећи поуздано да су и „Кнез од Семберије“ и „Данак у крви“ и писац и публика, скоро сви дакле — осим критике — изгубили овим приближењем. Само, кад изузмем критику, ваљаће ми оградити је одмах од злурадих расположења која би јој се могла приписати у том издвојеном положају, у коме је она захвална за један случај, који је иначе на штету и дела и писца и публике.

Ствар је проста и невина. Стављени овако један за другим, блиски и везани предметима, поређани по реду хронолошком и по постуности сценичких ефеката, ова два дела налазе се у особено погодном положају за анализу, онако како је то често у природи лакше и поузданије испитивати сродне и узастопне појаве у узрочној и последичној вези. У овом случају, критици је добродошло не само то што се може користити поређењем са ранијим комадом да ближе испита нови, но што посма-

трајући их у вези у којој су изнета оба ове вечери, може утврдити поузданије извесне опаске и о једном и о другом, као у опште о драмском роду у коме се данас налази ремек-дело Г. Бранислава Нушића, и у коме охрабрени писац обећава и нових огледа.

„Кнез од Семберије“ и „Данак у крви“, два „драмска фрагмента“ како их писац назива, у истим су срединама, у блиским временима, са сличним су предметима, истоветним ситуацијама и ефектима. У „Кнезу од Семберије“ један болећив народни главар жртвује све што има да откупи једну поворку несрећног српског робља: али ништа не може умилостивити свирепог Турчина, док гомилу жртава не надвиси и мртва мати Ивова. „Данак у крви“ слика одвођење српске деце у јаничаре, у коме други један исто тако свиреп Турчин не хаје за све молбе материнске, док најзад мучну ситуацију не прекрати невина смрт детиња. Обе дирљива чина развијају се с истоветном поступношћу ефеката. У „Кнезу од Семберије“ гледалац присуствује ређању призора тужнијих од тужнијих, у коме као да је писац исцрпао сву скалу узбудљивих и ганутљивих средстава, све до последњег тренутка којим се драма завршује. Цела та затегнута, или боље рећи истегнута жица болећивих и дирљивих тонова, од бедне кесе рушпија што их један старац одваја од дарова својој кћери за откуп Кулинова робља до иконе, кандила и мртве матере Ива Кнежевића, у ствари је пре вешто сценично експлоатисање до краја једне срећне идеје но уметничко развијање једног надахнутог поетског дела. То се види очигледно кад се „Кнез од Семберије“ чита у књизи. Али то ипак не смета да је „Кнез од Семберије једна од наших најбољих драма, и у истини дело од трајне вредности у српском позоришту. Јер ма колико критика проналазила у њему експлоатисање јефтиних узбудљивих ефеката, она мора бити једнодушна у признању не само оригиналне идеје и ретког дара за сценично развијање но и истински јаког утиска што га „Кнез од Семберије“ увек прави на позорници.

Том несразмерном успеху према чисто књижевној вредности дела, објашњење је најзад још у једној доброј особини ове драме. Ма колико да је жица дирљивих ефеката у „Кнезу од Семберије“ истегнута до краја, ипак се зауставило на извесној естетичној и логичној мери: један тон више, и, оно што је до тог тренутка изгледало природно, искрено и надахнуто, осетило би се у свој намештености и театралности.

То је међутим случај у комаду „Данак у крви“. С првом сценом већ улазимо у сурову мелодраму. На позорници је једна бедна сеоска црквица, око ње неколико гробова, једна жалосна врба (дирљив детаљ!), један стари храст, у дну село, и, напред у првом плану позорнице, према цркви, три жене с три кљаста и слепа детета у наручју. За прву слику иза дигнуте завесе то није особито укусно, али, поред мириса тамјана и свештеникове песме из црквице, у иначе ведром пејзажу, то још подноси, у колико није нарочито наглашено, и у колико је занета пажња на црквици, из које очекујемо главне личности комада. Тако је бар обично у мелодрамама Динаноара и Д'Енерија: из црквице излазе јунаци крвавих драма и заплетених породичних тајни, проговоре коју реч између себе и једни о другима: остале податке и експозицију драме допуне слепци, ако још немају значајнију улогу — повереника и прерушених интриганата комада. У мелодрами Г. Нушића, богаљи су скоро главне личности у комаду. То — и нешто страшније — види се одмах из прве реченице у првој сцени комада, када стари кнез Сима ослови жене које се моле пред црквом, јер у цркву не смеју због својих грехова:

„Гријех је, голем је гријех, Анока, кад му ти својом материнском руком исконаш око: руком на којој се понијела пород; руком којом си га неговала и миловала, којом си га хранила и бранила, којом си га повела и подржала... Јест, јест, гријех је, Бојано, кад мајка крха руку коју је неговала, кад мајка ломи кошчицу, која је из њене

кости никла. Скрхала си му руку, а сама си је неговала да те храни"...

Матере су дакле својим рођеним рукама онаказиле своју децу само да их једног дана не узму у јаничаре, јер „боље је — вели *мати* — да му она ишчупа око но туђа вјера душу." Затегнута жица тугаљивих ефеката која је већ у „Кнезу од Семберије" дала свој највиши тон, истеже се дакле даље. У „Кнезу од Семберије" она је почела сентименталношћу а завршила језовитошћу; у „Данку у крви" она почиње језовитошћу а завршује апсурдношћу. Али ево самог комада.

Из цркве се чује причесна молитва: то мајке причешћују своју децу, јер ће за који час доћи царске тајабаше и одабрати децу у јаничаре. Нека бар они које та зла срећа снађе буду још последњи пут причешћени, како би што дуже очували успомену своје вере. Док се то у цркви догађа, на позорницу долази јаничар Ибиш-ага и наређује кнезу да скупи децу јер ће за који трепут стићи тајабаше да одаберу децу. У разговору с кнезом, уз мукле звуке црквеног звона и благу причесну песму, Ибиш-ага одједном прене се, замисли, и, као будећи се, почне распитивати кнеза Симу о црквици, о потоку који је за њом и који се спушта тамо доле покрај куће Ристовића... Ристовића? На то име млади јаничар се замисли, и блудећи погледом тамо далеко низ поток, поче испитивати о кући Ристовића, која је изгледа сва опустела. Нешто помре — вели му кнез Симо — нешто се расели или би одведено: сад је остала још само једна удовица са нејаким детићем.. И Ибиш-ага је пореклом Србин и од Ристовића, то он тек нејасно у себи слути, то нико на позорници не зна, а то цела публика види из ове сцене. Али се цео тај недовршени разговор прекида гласом да су јаничари већ стигли.

Мајке с децом излазе из цркве, и усред њих сёди свештеник, који овом приликом одржи једну пригодну беседу о гресима предака и испаштањима потомака, храбрећи мајке и благосиљајући децу. Опет дакле једна

театрална сцена која би могла бити и од утиска да јој није извесног намештеног парадног положаја и одвећ срачуњене реторике у речитости оца Серафима.

Ту је и главна сцена. Јаничари су поседали под храст у потпуном положају регрутне комисије, за чији је комични утисак Ђатиб узео преда се дивит, калем и регрутне тефтере, а лекар Ећим ефендија, натукао на главу неки дервишки шиљак. Одабирање почиње. Једна по једна мати излази унезверено и плашљиво стежући дете у загрљају, и у плачу и грцању преклињу јаничарског поглавицу да им поштеди јединче или хранитеља. Све је то, разуме се, узалуд. Два грдна и одвратна арапа силом одвајају децу од матера, уз очајна отимања, врисак деце и запомагања матера, у једној језовитој и грозној сцени каква се на позорници не памти. Најзад прилази са својим јединчетом удовица Роса Ристова. „Ако разбираш, рећи ће полако кнез Симо Ибиш-аги, ето то је још што је остало у Ристовића кући. Та снаха, и то дијете...“

Грозна сцена понавља се дакле још једном, у свој страхоти својој, развијена и експлоатисана у свим својим тугаљивим појединостима. Мати почиње молбама, преклињањима, нуди у откуп ниске својих цекина, нуди богато оружје што се још чува у кући Ристовића, нуди себе у харем или робиње, само да јој дете поштеде. Кад ништа не поможе, она проклиње, прети, отима се из руку јаничара, који хоће да је отргну од детета, ломи се, цвили и запомаже... Међутим, за све време мука Росиних и Ибиш-агу то тешко боли, тако бар писац вели у напомени, не у телесу комада. „У њему се пробудило осјећање крвне [illegible]е, те му се сад први пут види колико је тежак гријех отимат дијете са мајчина недра. Што Роса више пишти и јадује њему се све више мршти чело“.

У најјезовитијој сцени, „сломљен њезиним болом и јадом“, он опали пиштољ детету у чело. Мати полети као вучица на убицу, Дауг-ага га пита што то учини, док Ибиш, гледајући збуњено и мирно у очи материне, одговори само „Прекратих!“

И мати је то разумела, и шапатом му одговара „Хвала ти!“ Затим полети мртвом детету и у хистеричном усхићењу врисне: „Сад је мој!“

„Твој и Божји, несрећна мајко!“ додаје отац Серафим.

„Мој и Божји!“ завршује она, носећи мртво јединче у цркву.

Као и у „Кнезу од Семберије“ разрешење драме је у једној невиној смрти. И то је свакако најмање и најблаже што је писац могао наћи за крај једног чина, у коме се од прве сцене могло са страхом питати шта све тек може доћи после ње и чиме се моћи завршити тај низ грозота већих од већих. Критика би се још могла питати, чиме би се тек завршила трилогија, ако би писац доиста имао намеру да „Кнезу од Семберије“ и „Данку у крви“ придружи још један чин, развијајући и пењући даље скалу ефеката прва два чина?

И, какво је уопште мерило и какав план писац узео у одабирању и комбиновању дирљивих ефеката у оба ова комада? И у једном и у другом, у другом нарочито, као да једва и има оне борбе која у драми прелазима и варијацијама осећања припрема лакше и природније и најкрвавије расплете. У „Кнезу од Семберије“ и у „Данку у крви“ оно мирно и једнообразно ређање и пењање дирљивих момената, док они не ганну каквог свирепог Кулин капетана или Даут агу, изгледа као бацање жртава пред каквог крвожедног Молоха, и, у хармоничном односу осећања на позорници и у публици, претпоставља бар такву исту јаничарску психологију и код гледалаца. Такав је у осталом утисак и због саме пасивне улоге што је играју остале личности у овим патриотским драмама.

Што пада у очи и у једном и у другом комаду, а у оба нарочито кад су овако заједно, то је једна и иста бедна средина очајног и помиреног робља, без једног мушког гласа и подвига. У првоме, један болешљив човек, осамљен и резигниран, окружен убогом сиротињом и немоћним старцима, приноси жртве да умилостиви једног свирепог насилника; у другом, још беднија средина:

жене. деца, старци и богаљи, момчадија која поставља софру јаничарима, и један једини човек, који као и остали запомаже у несрећном хору деце, стараца и матера. Све је то помирено својом судбином и очајно приклања главу, савија руке, плаче и моли, док не умилостиви каквог Кулин-капетана или Таут-бега, и све то што ти мученици имају да поднесу у жртвама и мукама, треба да ми поднесемо у утисцима у драми. То није мало, и, ако је и истинито, то није угодно ни естетично, чак и за наше врло издржљиве нерве, који су иначе свикнути на тај данак у патриотским сузама у позоришту.

Све то, разуме се, није било потребно таленту Бранислава Нушића, и ако се он изгледа помирио са надимком српског Сардуа. Јер, ако је после „Кнеза од Семберија" могао с поносом примити име драматичара који је написао „Отаџбину", никаква интереса није имао настављати даље каријеру великог позоришног фабриканта, дајући у „Данку у крви" један рђав чин „Тоске".

Милан Грол.

NB. Драма „Данак у крви" награђена је трећом наградом у овогодишњем драмском конкурсу.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Одговори влада бугарске, грчке и српске на аустро-руску вербалну ноту.

У последњем политичкоме прегледу на овоме месту саопштени су у главноме одговори Бугарске, Грчке и Србије на ноту коју су Аустро-Угарска и Русија предале, а Енглеска, Француска и Италија поткрепиле. Ови одговори су, као што је речено, од значаја. Нарочито је значајна бугарска нота, у којој се могу наћи неколике карактеристичне ствари за држање Бугарске у овој ствари. У ноти се нигде не помиње једренски вилајет, где стање хришћанскога елемента није много боље него стање у три друга румелијска вилајета. Дипломатска акција Бугарске до сада се увек тицала ова сва четири вилајета. Једренски вилајет није се никада двојио од вилајета солунскога, битољскога и, како они кажу, скопаљскога вилајета, нити од званичне, нити од незваничне Бугарске. И, што је најважније, у истој ноти се тражи проширење реформама над новим крајевима Старе Србије. У ноти се позивају Велике Силе да пораде да се реформе, садање и будуће, прошире над казама прешевском, тетовском, гостиварском и дебарском. То су оне казе које улазе у састав Санстефанске Бугарске; а то су још и оне казе за које је 1904 године Аустроугарска тражила да уђу у њен сектор реформне жандармерије. За тим, у ноти се тражи нова административна деоба реформне области, која би имала за сврху згруписавење бугарскога станов-

ништва, а служила као гарантија на случај деобе реформне области међу наследницима отоманске царевине у Европи. Најзад, у ноти се не опажа одређени пут којим Бугарска мисли ићи у будућности: да ли са споразумним Силама, Русијом и Аустро-Угарском, или с Енглеском. Јер, откако је почела реформна акција, између Русије и Аустро-Угарске с једне и Енглеске с друге стране води се борба о начину и средствима за реформисање управе и поправљања стања у румелијским вилајетима европске Турске. Од тада има две врсте реформама; једне аустро-руске (као маћедонска жандармерија, цивилни агенти), друге енглеске, као што је међународна финансијска контрола за маћедонске финансије и сада судбена реформа, која има, као и финансијска, општи, европски карактер. За једну балканску државу у овај мах је важно бити одређена, или пристати уз Аустро-Угарску и Русију и тражити од њих помоћи за своје народносне интересе у Турској; или уз Енглеску, од које тражити да се реформе све више увећавају опет у интересу народности. Нота бугарска је још врло мудро прећутала говорити ма што о четама.

Одговор српске владе на аустро-угарску ноту, не казује довољно одређено о томе хоће ли она уз опште европске реформе или уз реформе какве спремају две реформне силе, и ако казује да ће радо пристати на све искрене реформе. У ноти је тражено да се прошири реформна акција на санџаке косовскога вилајета, који нису ушли у реформну област. То је добро урађено, јер је у истини стање у санџацима нећкоме, приштевскоме и призренскоме много горе него у вилајетима који су ушли у састав реформне акције. Арнаути конабе српски живаљ, а власти им у томе не сметају, по чак им помажу. Докле се у вилајетима битољскоме и солунскоме и санџаку скопљанскоме могу народности и бранити, дотле су Срби онамо без одбране; сваки покушај одбране су Срби увек скупо плаћали. (Један рђав покушај 1901 године на Косову довео је до великих насиља над Србима; Колашин

је на готово био истребљен. 1905 године уништена су два села код Призрена за то што су нађене у српским рукама две три пушке; тих примера је много). У староме новопазарскоме санџаку су због других разлога потребне реформе, јер без њих ће српски елеменат исто тако бити уништен. Исто тако је добро што је у ноти поменута потреба да се згруписавање народности врши на основу научних принципа, а не на основу некога неодређенога status quo ante. Овој, српској, ноти не достаје што ју није поткрепила и црногорска влада. У питању о проширењу реформа у Турској европској, кад већ не могу ићи заједно све балканске државе, треба да иду две српске државе. Нота српска могла је да потражи још и то да се реформе прошире над једренском области кад то није бугарска влада учинила; да је то чак и учинила бугарска влада, ипак је то трабала учинити и српска влада.

Нота грчка је готово најодређенија. Она хоће да прихвати реформе, али ако престану бугарске чете са нападима на грчко становништво у Маћедонији. Она неће да се одрече чета својих, ако буду постојале бугарске. Она, најзад, хоће згруписавање народности, али само тако ако се на научној основи то буде извршило. Она је за један status quo ante, али праведан, за оно што је било некад у грчким рукама. Ова нота је готово најмекша.

Ова три одговора нису наишла на велико одобравање у Цариграду. Порта је чак протестовала код амбасадора Великих Сила, јер је сматрала да три балканске државе немају право да се мешају у унутрашње ствари Турске. Протест је неуместан, јерниједан одговор од ова три не садржи мешање у унутрашње послове Турске. Турска је требала пре протестовати против аустроруске вербалне ноте. У њој се очигледно помиње мешање у унутрашње послове, јер говори о промени административне управе у једноме делу европске Турске, на коме живе Бугари, Грци и Срби у разним сразмерама.

Реформне Силе се мешају у њене унутрашње ствари, и за то од њих тражити да се не мешају и природно је и основано. Три балканска народа су у истини доста допринели садањем стању у реформној области, али главни су виновници, ипак турска управа и неједнака политика турска према хришћанским народностима у Маћедонији и Старој Србији. Турска се може тужити на Србе, на Бугаре, на Грке, али у овој прилици не. Она је изазвала реформну акцију; кад су јој наметнули могла је с по муке да се ослободи ње; то није учинила; сад, ако се и што се та акција проширује и иде све даље, сасвим је право, и природно, и у реду.

Сва три одговора представљају у главноме балканску политику Бугарске, Грчке и Србије, управо њихове народносне тежње. Бугари су за деобу Турске, тражећи лавовски део у најсимпатичнијем облику, у облику једне аутономне области. Срби и Грци траже тако исто деобу, само у много скромнијем облику, али мање привлачноме за оне који у једној аутономној Маћедонији гледају решење балканскога питања.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Препорођај српске уметности. Белешке из теорије, и уметности из предавања у Уметничко Занатлијској Школи у Београду, од *Драгутина Инкиостри-Медењака*, сликара декоратора. Београд, 1907 (8^{0}, стр. 109, цена 1.20 дин.)

Ове своје „белешке из теорије о уметности“ писац је наменио својим ученицима у уметничко-занатлиској школи, да им буду настава „при њиховом раду писаљком и кичицом“. Али, када је писац имао тако добре намере за своје ученике, у првом реду требао је да се потруди да буде јасан и разумљив. Овакве какве су, ове „белешке“ не могу бити никоме корисне, јер су у целини неразумљиве, а у појединостима нетачне.

Пре свега, Г. Инкиостри, који је вредан и добар декоратор, није требао да се лаћа посла за који није дорастао и да прелази на поље које му је непознато. Њега је охрабрило благонаклоно ћутање са којим су стручњаци прешли преко његових чланака по листовима, и тако је штампан своје погледе у једну засебну књигу. И да кажемо одмах, он је погрешио што је у опште изишао са оваквим реформаторским претензијама.

Идеја да наши народни мотиви могу бити примењени у декорацији зида није нова. Али први је Г. Инкиостри покушао да ту идеју практички примени, и ако не онако особито срећно као што нестручним људима може изгледати. Но ипак, овај покушај остварења те тачне идеје од интереса је и заслужан је сваке потпоре

Само један такав посао захтева и стручнију спрему и више снаге но што Г. Никностри има, и на њему би сви наши декоратори требали да раде па тек нешто да се постигне.

При томе, једну важну и основну ствар не треба никако губити из вида. Немогућност је применити народне мотиве у архитектури и употребити их за архитектонске ствари онако као што то писац замишља. Архитектонске форме произишле су из конструктивних форми, оне су израз појединих функција, и све што би се могло учинити то је да се те форме украсним народним мотивима. Национална орнаментика није исто што и национална архитектура.

У овој књизи Г. Никностри се показао као добар декоратор, али као слаб архитект. Ако је његов рад на декоративном пољу и занимљив и користан, на пољу архитектуре он показује своју нестручност и неразумевање, и много је боље за њ да не улази у послове које не разуме и за које никако није позван. Ми имамо довољно стручно образованих архитекта, који, ако нису у стању створити што ново, ипак могу оценити шта се у народном духу може урадити. Нека сваки од њих унесе мало српске душе у своје радове, нека сваки само мало уради, и они ће временом створити оно што је Г. Никностри само безуспешно покушао.

Бранко Таназевић.

Kollárova dobrozdání a nástin životopisný z roku 1849; vydal a úvodem opatřil Dr. Josef Karásek. V Praze, 1903.

Послије српске буне мађарске и талијанске и свих демократских и либералних струја у самој Аустрији, влада аустријска увела је један строг апсолутистички режим. Али, да би показала своју захвалност народима, који јој осталоше вјерни, и да би, у неколико, бар у једном смјеру постигла видан успјех, она истаче начело: „Једнакост свих народности“ и идеју слободних националних школа.

Да би у том раду имала успјеха, влада кнеза Шварценберга купи око себе све виђене људе својих племена, узима их у свој савјет и тражи од њих препорука, како и шта има да се учини за народни напредак. Од Чеха долази у тај савјет Шафарик, од Словака Колар, од наших Срба Јован Суботић.

У овом дјелу с горњим насловом, које је недавно изишло у издању Чешке Академије Наука (и ако на насловном листу стоји 1903 година) изнео је Г. Карасек два израђена предлога Јана Комара за подизање и напредак словачког народа. Било му је повјерено да да савјет и одговор на ова четири питања:

I. Шта треба сада у Словачкој учинити без отезања, да се Словаци увјере, да је њихова народност са мађарском не само теоретски, него и практично равноправна.

II, О организацији протестанске цркве у Угарској и дотацији њиховог свјештенства.

III. Увађање реда општина у Словачкој и за то потребна њихова подјела у округе и котареве.

IV, Какве су мјере потребне, да словачки народ буде у будућности заштићен од мађарских нападаја, даље, шта треба наредити за школе?

И он је писмено, у облику једног добро израђеног плана, и одговорио на то. Од тих одговора сачувала су нам се само два и њих овдје издаје Г. Карасек: О организацији цркве и план о школама и свој јавној настави.

Занимљиви су и врло поучни пасуси о невољама Словака. Они до тад не имађаху ниједне своје школе, народни им језик био је угушиван, (забрањивано им словачки говорити чак и на погребима), а општине растјериване. Као и сада, и онда су Мађари били заслијепљени шовинизмом, и још и онда, у оскудици правих разлога, тражили су да се за насиље правдају тим, што су Словаци непријатељи домовине, да желе велику Славију итд. То и тај горљиви шовинизам њихов и узрок су, да је Колар једном рекао: „Mna Pešt' Kollárom učinila“.

На крају има још и кратка аутобиографија Кола-

рова. Уз брижљиво издање тих планова и предлога, Г. Карасек дао је и један опширан увод. За познавање прилика у Угарској прије 1848 и за настојања аустријске владе иза 1849 године, ова је књига пуна лијепих и аутентичних података. В. Ћ.

Grégoire Yakschich, docteur de l'Université de Paris: *L'Europe et la Résurrection de la Serbie* (1804—1834), avec une préface de M. Émile Haumant. Paris, Hachette. 1907. 530 p. in 8⁰. [Гргур Јакшић, доктор Париског Универзитета: *Европа и Васкрс Србије* (1804—1834), с предговором Г. Е. Омана. Париз, Ашетова књижара. 1907, 530 стр., in 8⁰].

(5.)

Из претходног примера види се и то да Г. Ј. навођење докумената (!?) при компилирању туђег излагања сматра само као украс за забаву читалаца. Док Бер наводи горе, као извор свога излагања о аустријској политици, рапорт цару од 10 јуна 1808, дотле је Г. Ј., преневши, онако некритично, Берово излагање у своје, *навео за све само писмо ерцхерцога Карла Симбшену од 10-ог јуна, у коме се наређује да се прекину односи са Србима!* Објашњење је просто. Њему је требао један *навод документа*, и он је узео, од три које Бер наводи, — само *последњи*. Тек да се види да се служио *документима*.

На овоме се специјалном случају види још лепо колико је натачан систем стављања примедаба у делу Г. Ј., систем, по коме се он служи изворима *друге руке*, (туђим излагањем), а наводи изворе *прве руке* (документе на основу којих је то излагање учињено). Поменута примедба Г. Ј. гласи: *ерцхерцог Карло Симбшену, 10 јун 1808. Види Бер*, **стр. 212**. Дакле писмо Симбшену налазило би се у Беру на стр. *212!* Међутим на тој је страни *Берово излагање по томе писму, а само је писмо на стр. 799—800!* Али како Бер нема обичај да упућује читаоца на прилоге, како даље Г. Ј. није читао шта

пише Кронес о овој ствари, *који би га упутио на поменути прилог*, и како најзад — оно што је најгоре — Г. Ј. није сам прочитао Бера до краја (ревност да се дође до *докумената*!), то он није могао ни знати да му је поменуто писмо *под руком*! Овако се што не сме никоме десити, па ни Г. Ј. Да је он знао да је поменуто писмо штампано у Беру и да га је прочитао његова би примедба гласила: *ерцхерцог Карло Симбшену, 10 јун 1808. Види Бер, стр. 799—800.* Тај би навод *одговарао истини*, јер се на тим странама заиста налази писмо, које је Г. Ј. горе навео *и невидевши га*, по Беровој примедби на стр. 212.

Г. Ј. исто тако некритично употребљава и документе, кад се *у истини* њима служи. Он се не труди да их разуме и да из њих извуче оно што је битно него их, у великом броју случајева, прештампава. Тако стр. 258—304 његова дела представљају, у главноме, скраћено издање Уљаницког (*Матеріалы къ Ист. Восточ. Вопросавъ 1811—1813*), у колико се та збирка тиче Србије.

Типичан је пример у Г. Ј. на стр. 294—300, писмо Италинског Румјанцову, штампано у поменутој збирци стр. 153—161, у коме је изложен протокол конференције од 29 маја 1813. Г. Ј. је претворио oratio recta у oratio obliqua, учинио незнатне измене у обртима фраза и истерао *шест и по страна текста*! Наравно с тога што је лакше преписати — дотични је документ на франц. језику — него резумирати тачно садржину једнога акта. *На стр. 184—191* дела Г. Ј. имате *преко седам страна* Југовићевих разговора са Русима у Влашкај! Све би то било корисно, а може бити и потребно у некој специјалнијој студији, у делу пак које се зове *Европа и Васкрс Србије*, то је требало изнети концизно и у хармонији с целином. Само поменути протокол конференције и Југовићеви разговори заузели су *штампан табак* (тачно 7/8 табака)!

Нека читалац разгледа сам, ма и површно, дело Г. Ј. па ће наћи још пуно страна на којима су просто пре-

штампавани разни документи *без икакве потребе за разумевање факата о којима је реч.* Писац је тај недостатак и сам осетио и зато вели у уводу да је документе, пошто их је подвргао строгој (?!) критици, оставио „врло често да сами говори у тексту“. Само што они говоре и сувише много, те, у извесним деловима, књига Г. Ј. изгледа као прикупљео материјал, који тек има да се обради.

Што он говори „о строгој критици“ то је колико да му се не примети да је документе пуштао у своје причање без икакве цензуре. О тој критици докумената ми смо већ дали доста доказа. Најлепши је пример излагање почетка Другога Устанка на основу једног документа који са свим неверно представља догађаје!

Критика извора не постоји код Г. Ј., он се њима служи на дохват и узима онај који му први до руке дође.

Тако *на стр. 33—34*, говорећи о избору Карађорђевом за Вожда, он води као извор Сен-Рене-Таљандија и у примедби пише ово: „Сен-Рене-Таљандије, *Србија у XIX веку.* Париз, 1875, стр. 71—72. Нема аутентичног документа за овај важан догађај [т. ј. за Карађорђев избор]. Причање о начину како је Карађорђе изабран за вођа буне припада Вуку, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 14—15.“ Међутим говорећи о овоме избору и наводећи Таљандија и Вука, *Г. Ј. је обишао Јанићија Ђурића, који је с Карађорђем дошао на збор и детаљно описао како је избор текао* (Гласник, IV, стр. 113—115). Заиста јединствена критика извора!...

Тако се он служи Дубровином *(Српско питање у време цара Александра I)* и *Устанком Српским* од Медаковића (раније смо видели да Г. Ј. приписује ову књигу Љ. П. Ненадовићу!), а не примећује да је Медаковићев састав писан по Дубровину! Услед тога незнања, *на стр. 155* он преводи из Медаковића, са српског на француски, писмо Симбшеново Карађорђу од 4. маја 1808. место да тај превод учини с текста у Дубровину, с кога је Медаковић преводио!

Прибегавши компилацији, Г. Ј. је са свим природно

испољио у њој све своје недостатке, које смо раније документовали масом примера, из којих се јасно видело да он апсолутно не може да тачно уочи факта и да их везује у логичне целине. Заиста, Г. Ј. је, преснпајући туђе излагање у своје, правио грдне погрешке, било из незнања, било из непажње, било из оба разлога уједно.

Ми смо изнели доста нетачности да би се још требало враћати на тај предмет. С тога ћемо овде навести само три примера ове специјалне категорије грешака.

На стр. 122, Г. Ј. говори о опсади Шанца 1806. године, и прича тај догађај по Ст. Новаковићу (*Ичков Мир*, Глас, LXVI, стр. 116—121). После дугих преговора, најзад, турске паше у Шанцу затраже формално одобрење од босанског везира да могу предати град.

Ст. Новаковић пише о везирову одговору овако:

„Изгледа да се... *травнички везир није журио са заповешћу да се преда Шабац... јер је прошло од тога времена до саме предаје Шанца више од шест недеља. Најзад стигне наредба, коју су тражили шабачки команданти*"... Г. Ј. овако резумира речи Ст. Новаковића: „Паше се пожурише да пишу босанском везиру, који је послао, *после неколико дана*, потребне заповести". Так је он *недеље* у излагању Ст. Новаковића претворио једним магичким потезом пера у — *неколико дана*!

Стр. 153—154. Говор је о преговорима вођеним између Симбшена и Карађорђа да Срби предаду Београд Аустрији, која се боји да га Руси не заузму. После једног састанка између Карађорђа и Симбшена, ерцхерцог Карло издао је овом аустријском пограничном команданту инструкције, у коме случају може поседсти Београд. Ево како је Бер резумирао та упутства, а како је Г. Ј. наопачке разумео Берову анализу.

Бер, стр. 207.	Јакшић, стр. 154.
Simbschen wurde ermächtigt die bestimmte Zusage zu machen, dass Serbien	On l'autorisait aussi à conclure l'arrangement proposé par Kara-George, en

ne mit Ungarn vereint und nicht nach ungarischen Gesetzen regiert werden solle; *bei etwa eingetretender Gefahar einer Besetzund Belgrads durch Russland habe er im äussersten Falle die Stadt in Besitz zu nehmen*, ohne weiter in Wien anzufragen.*

Erzherzog Karl an Simbschen, 14 april 1808.

donnant la garantie que la Serbie ne serait jamais nicorporée à la Hongrie, ni gouvernée par les lois hongroises. De plus, *au moindre danger d'occupation de Belgrade par les Russes, le maréchal devait y faire entrer les troupes autrichiennes*, sans attendre l'orde de son gouvernement.*

* L'Archiduc Charles au maréchal Simbschen, le 14 avril 1808. Voy. Beer. o. cit. p. 205–207.

Док је, дакле, по Беровој тачној анализи, ако би настала опасност да Руси поседну Београд, Симбшен имао *у крајњем случају* да поседне варош и тврђаву, дотле је по Г. Ј. то имао да учини у случају *најмање опасности*. Да је фелдмаршал разумео тако заповест из Беча, извесно би био збачен с положаја и стављен под војни суд! Јер би, без потребе, бацио Аустрију у једну велику политичку аферу. „Најмања опасност“ од руске окупације Београда била је већ давно ту, зато је Аустрија и преговарала са Србима да јој га они добровољно предаду, што би, за сваки случај била „олакшавајућа околност“ за њу.

Ово је други пример, на који смо *случајно* опет нашли, на коме се може показати како већ поменута апсурдност система стављања примедаба, тако и површно проучавање извора. Ако читалац погледа на претходну примедбу Г. Ј. видеће да она гласи: „*Ерцхерцог Карло Симбшену, 14. априла 1808. Види, Бер, наведено дело, страна 205–207*“. Међутим писмо Симбшену је на стр. 797–798! Али како Г. Ј. није читао ни Бера до краја, ни Кронеса о томе, он се задовољио Беровом анализом, а навео је *писмо ерцхерцога Карла Симбшену од 14.*

априла 1808. Да је заиста прочитао писмо, које наводи по *туђем наводу*, његова би примедба гласила: *„ерцхерцог Карло маршалу Симбшену, 14. априла 1808. Види Бер, наведено дело стр. 797—798,“* место стр. *205—207.*

На стр. 386—390. Г. Ј. говори о преговорима у 1817 години између Строганова и Порте о српскоме питању. Зато је имао два извора: 1. Писмо енглеског посланика Листону својој влади од 27 декембра 1817 *(Трговински Гласник* 1904., бр. 161), и о један мемоар руског министарства. У поменутом извештају Листон вели да је Строганов имао „две формалне конференције“ с Портиним делегатима, али без успеха, и *да је тражио да се идуће недеље* држи конференција *на протокол.*

Довде се Г. Ј. служио енглеским извештајем, и ту од једном скаче на руски мемоар и вели за *тражену* конференцију: „Elle eut lieu le 18 décembre. — Она је била 18 декембра.

Колика је конфузност сад настала у излагању Г. Ј. читалац ће лако схватити, кад му напоменемо да је Листон казао у писму од *27 декембра* да ће конференција на протокол бити *идуће недеље,* дакле та је конференција могла бити *после 27 декембра, међу тим она је по Г. Ј. била 18 декембра!* Тако Г. Ј. предузевши сад да преписује и скраћује руски мемоар о ономе што је било на конференцији 18 декембра — јер не размишљајући о датумима није ухватио везу између оба извора — *прича исто оно што је испричао по Листонову извештају, мислећи да прича две различне ствари!*

То је строга критика „докумената!“

У томе излагању налази се још једна погрешка: Строгоновљева нота Порти није од 30 декембра 1817, него од 11 јануара 1818!

У опште ми упућујемо читаоца на књигу Г. Ј. и на његове изворе, нека их сам упореди па ће видети да није ништа лакше него наћи овакве погрешке.

Услед некритичне употребе извора књига Г. Ј. нема јединства, које мора да има свако дело. Како за

Карађорђев период имамо више збирака, студија и дела него за Милошев, то је он служећи се њима, у главноме прештампавајући разне документе и преводећи туђе излагање, истерао да Карађорђев период *317 страна*, а за Милошева, у оскудици материјала, само *175*! Та се несразмера види још боље, кад се спомене да је на првих *317 страна* изнесено *девет* (1804—1813), а на других *175 страна двадесет година* (1814—1834) српске новије историје!.. Читалац ће без сумње још више потенцирати ову несразмеру, јер је свакоме познато да је Карађорђев рад био у главноме на бојним пољима, а Милошев у *дипломатисању*, и да се према томе о Милошу, с гледишта дипломатске историје Србије имало много више рећи.

Из ове се несразмере види јасно да Г. Ј. није владао својим материјалом, него материјал њиме, и да није поставио себи питање, које сваки историк мора да постави, да ли се с грађом која се има може конструисати хармонична целина и да ли се може решити питање, које је истакнуто као тема рада. Овако нас његова књига, односно несразмера између Карађорђева и Милошева периода, потсећа, да се послужимо једним обичним упоређењем, на зграду започету по великом плану, а завршену, због недостатка материјала, даском и црепом. Ну да ли је тај материјал увек недостајао Г. Ј.? То није случај. Говорећи о његовој библиографији ми смо јасно видели да се он није ни старао да до њега дође!

Тачним познавањем извора за Милошеву владу и рационалном употребом извора за Карађорђев период, он је могао извести правилнију пропорцију између оба периода, 1804—1813 и 1814—1834.

Завршујући овај одељак о нетачном тврђењу Г. Ј. да се служимо *једино* документима, о његовом систему стављања примедаба, који не одговара такође тачности, и о некритичној употреби извора, били они дела били документи, налазимо да ће бити од великог интереса за читаоца дановећим наводима из дела Г. Ј. и паралелних

места из туђих састава покажемо на делу, како се њима служио. При бирању примера ми смо их тражили у изворима писаним на француском или на српском, тако да би читалац могао боље видети везу између извора и Г. Ј., г. ј. с колико је напора он те изворе употребљавао и најзад с колико је искрености обележио „солидарност“ између свога и туђег излагања. За ово смо изабрали неколике примере из одељка у коме излаже руско-турске односе од 1816 до 1827 године.

Почнимо једним малим уводом.

Последњих дана владе цара Александра I, енглески посланик у Петрограду, лорд Странгфорд, и француски посланик, Лафероне, учине предлог граду Неселроде да савезници покушају још једном да обнове односе између Русије и Порте, који су били прекинути 1821 године, поводом Грчкога Устанка. Странгфорд је био израдио и формалан пројекат о томе. Метерних врло срећан, кад је видео овај нов покушај и да се Енглеска, која се у последње време била приближила Русији, може бити враћа — јер није знао у колико је Страгфорд изнео гледиште своје владе — паметнијој политици, пригрли поменути пројект у толико јаче што је смрћу цара Александра настала још већа неизвесност за европски мир. Тим поводом он је написао један мемоар, Exposé historique de l'affaire du Levant depuis son origine jusqu'au moment de la mort de l' Empereur Alexandre I, у коме је источни заплет приписивао *држању Русије* у Грчкоме Устанку и најзад *сумњивом држању Енглеске.* Наравно Метерних је дискретно истицао мудро држање Аустрије и плидирао за Странгфордов пројект.[1]

Као одговор овоме Метерниховом мемоару руско министарство састави други, у коме су изложене цару Николи, такође у историјском прегледу, односи између Русије и Порте, од 1812 до 1825 (а не до Акерманске Конвенције, као што тврди Г. Ј.!) и у коме је кривица

[1] Prokesch - Osten. Beilagen. II. стр. 298 и даље.

за неуспех руске политике бацана *на Аустрију*. Идеје у Странгфордову пројекту руско је министарство приписивало француском посланику и прешло је преко њих истичући у исто време корист да се Русија у Источном Питању споразуме с Енглеском, која је по извештајима руског амбасадора у Лондону готова да изађе Русији на сусрет.[1]

Копију поменутог руског мемоара, управо три мања мемоара, уз то и многу другу дипломатску преписку, ушљачкали су пољски побуњеници у Варшави 1830 године и однели у Париз.

Та је преписка била издавана у три маха. Први њен издавач био је познати енглески дипломат и агитатор против Русије, Јокарт, који је неко време сумњичен од руског амбасадора у Цариграду, да је пострекач буне у Србији, која је довела до Сретењског Устава (1835 год.). Последњи је пут издавана 1854 године у Паризу под насловом *Recueil des documents relatifs à la Russie, pour la plupart secrets et inédits utiles à consulter dans la crise actuelle.* Ту су и поменути руски мемоари о руско-турским односима. Ну при штампању избачени су неки делови, који нису били од интереса за циљ, коме је публикација намењена, јер се њоме у главноме агитовало против руских планова на Истоку. Г. J. је ова три мемоара преписао у Пољској Библиотеци у Паризу, употребио у својој књизи и објавио, у целини, у Revue historique 1906—1906. Ти мемоари носе као заглавље: 1° Sommaire des négociations principales de M. le baron Stroganoff à Constantinople et analyse des ses instructions successives 1816—1821; 2° Résumé de l'état dans leqeel M. le baron Stroganoff a laissé nos négociations avec la Porte. 3° Expogé des différends survenus en 1821, entre le gouvernement de S. M. I. et la Porte Ottomane, présenté à l'Empereur Nicolas I-er à son avènement au trône par le ministère russe 1825.

(наставиће се)

Др. Мих. Гавриловић.

[1] Gervinus, *Geschichte des XIX Jahrhunderts*, VI, стр. 175—176. Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I.* стр. 618 и др.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Злочин Силвестра Бонара“. У овој свесци завршује се први део, управо прва приповетка, прослављенога романа Анатола Франса „Злочин Силвестра Бонара“. Због нових претплатника, други део, „Клементина кћи“, почећемо доносити од 1 јануара 1908 године.

Под Маглом. Изишла је из штампе књига нашега сарадника Алексе Шантића „Под Маглом“, слика из Горње Херцеговине, у стиховима. Предмет је овој драмској слици, представљеној у Народном Позоришту, позната лепа Шантићева песма „Остајте овдје..!“ О самом комаду „Српски Књижевни Гласник“ проговорио је већ у свом позоришном прегледу од 1 новембра. Књига има 32 стране, у лепом је издању, а у скромној цени од по динара. Г.

Пета и шеста свеска „Југословенске Библиотеке“. — Југословенска Библиотека продужује своје излажење. Као пета свеска изишле су „Сеоске слике“ Јанка Крсника, које је са словеначког превео Павле Стевановић. Ту су слике: „Понкрчев отац“, „Рођеница“, „Из пописних књига“, „Мачков отац“, „Дечји лекар“. „Из слике „Рођеница““. Преводилац је своме читком преводу додао добар предговор, у коме говори о стању словеначке новелистике до Крсника и о самом Крснику. Крсник је и раније био превођен на српски: тако је „Стражилово“ 1887 донело његова „Агитатора“, „Јавор“ 1891 „Gospod Janez“, а 1891 изишао је у Новом Саду српски превод „Рошлина и Врјанка“. — Као шеста свеска Југословенске Библиотеке изишла је приповетка Љубомира Бабића-Ђалског

„Пршнина у даја“, која је прво изишла у „Viencu“ за 1903 годину. Ово је трећи пут како последњих година Ђалски излази ћирилицом: издала га је Српска Књижевна Задруга и мостарска Мала Библиотека, и сада, ето, и Југословенска Библиотека, и та пажња према одличном писцу хрватском сасвим је оправдана. Уз ову приповетку иде ваљан информативан чланак о раду заслужног и симпатичног писца. По избору и критичном издавању, Југословенска Библиотека стоји над мостарском Малом Библиотеком, и желети јој је више одзива и код целе југословенске јавности и код читалачке публике. Н.

Макијавелијев „Владалац“. — После бриљантне студије Г. Слободана Јовановића о Макијавелију, која је оштампана из „Српског Књижевног Гласника“ и која је на се обратила општу пажњу, била је потреба за једним новим и добрим преводом „Владаоца“, најчувенијег и најбољег дела Макијавелова. Ту потребу испунио је Г. Миодраг Ристић својим новим преводом „Владаоца“, који је изишао у издању књижаре Г. Кона (Београд, 1907, 8°, стр. 124, цена 1·20 дин.). Д.

Политичка делатност Јосифа II. — У Петрограду је ове године изишло важно дело П. А. Митрофанова „Политическая дѣтельность Іосифа II. ея сторонник и ея враги (1780—1790).“ То је дисертација поднета историјско-филозофском факултету петроградског универзитета, коју врло повољно оцењује познати руски историчар Н. И. Карејев у „Журналу Министарства народнаго просвѣщенія“, свеска за новембар ове године. Како је просвећени апсолутизам Јосифа II, „јозефинизам“, био од врло великог утицаја на црквене и просветне прилике Срба у Угарској крајем XVIII века, како је наша књижевност онога времена, — нарочито Доситеј Обрадовић, који је толико поштовао, уздигао и певао Јосифа II — била под утицајем тога аустријског просвећенога деспота, ова књига је од интереса и за наше црквене, културне и књижевне историчаре. Л.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА И ЛИСТОВА.

Павле Јулинац у далматинској књижевности. — Једна несрећа за целу нашу, српско-хрватску књижев-

ност јесте што књижевни рад није био једнообразан, организован и једновремен, но се у разним крајевима и у разним епохама започињао један исти посао. Ако локалне књижевности наше, далматинска, босанска, славонска и кајкавачка, показују животну и духовну снагу наше расе, оне исто тако показују хаотично стање у коме су се Срби и Хрвати дуго налазили и расипање снаге на разним пољима, без икакве међусобне везе. Одлика је свих тих књижевности да су самоникле и сувише локалне, и да су врло мало, готово нимало, утицале једне на другу. Разграната далматинска и популарна славонска књижевност XVIII века веома су мало утицале на стварање нове српске књижевности код православних Срба у Јужној Угарској. Тако су, 1794 године, бечке „Словенно-Сербскія Вѣдомости“ донеле „Пѣснь Стефана II Немањћ, крала сербскаго“, која није ништа друго до „Pisma od kralja Stipana Nemanje“ из „Razgovora ugodni naroda slovinskoga“ Андрије Качића Миошића. 1793 године, Стефан Рајић, учитељ „долноосѣчке юности“, издао је црквеном ћирилицом М. Н. Рељковића *Сатира*, и то „преведенъ же на просто сербскій языкъ“, где је лепи народни језик славонски осакаћен славено-србским језиком ондашње српске књижевности.

До сада се знало за те оскудне утицаје наше западне књижевност на нашу источну књижевност, али није био познат ниједан случај утицаја источне на западну књижевност. Сада има да се забележи један такав случај. У 21 броју овогодишњег дубровачког *Срђа* почео је излазити прилог Петра М. Колендића „Rukopisi gimnazijske biblioteke u Dubrovniku“. Одатле се види да се у библиотеци гимназијске библиотеке у Дубровнику налази један рукопис са краја XVIII века, под насловом „Regnum Slavorum et Bosnensium Ducum Brevis Historia“. Писац тога дела је дубровачки свештеник Михаило Марија Милишић, који се ревносно бавио словенском и српском историјом. Поменуто његово дело израђено је према делима Сара Цријевића и, што је за нас овде важно, према делу нашега историчара XVIII века Павла Јулинца (или Ђулинца) „Краткое введеніе въ исторію происхожденія слав.-сербскаго народа. Било би од интереса изблиза испитати тај редак утицај једнога од наших источних писаца на наше западне писце. J. C.

Један чланак о српским Циганима. — Новоосновани енглески фолклорни лист „The Journal of the Gypsy Lore Society“, о коме је било речи у последњој свесци „Српског Књижевног Гласника“, у свесци за октобар донео је на немачком језику, прилог Г. Др. Тих. Р. Ђорђевића „Die Zigeuner in vlaseničaër Bezirke in Bosnien“. Г. Ђорђевић је ту дао податке о Циганима у власеничком крају у Босни, које му је послао Г. Стево Стефановић, уредник „Српске Ријечи“ у Сарајеву. Д.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевни одбор имао је у четвртак 22. септембра (5. децембра) своју редовну седницу под председништвом А. Хаџића, друштвеног председника. Предмети, о којима је већано, ови су. Узима се на знање да је у Сомбору преминуо члан Књижевног Одељења Д-р Ника Максимовић. Књижевно Одељење умолиће се, да одреди члана, који ће говорити у спомен и славу покојникову. Гледаће се, да се Г. Светозаром Ф. Огњановићем, књижаром у Новом Саду, удеси издавање Матичина календара и Књига за Народ. — Позваће се Г. Тодор Стефановић Виловски, да, уз градиво које је заостало из његова оца, Јована Стеф. Виловског, о догађајима из године 1849, напише увод и коментар, како би се све могло дати на извештај. — Не може се пристати ну захтев српске црквене општине суботичке, да се на дела награђеном из задужбине Јована и Терезије Остојића, уједно истакне и сума награде, али ће се, према скупштинској, одлуци у извештајима у Летопису, почев с издавањем за годину 1908 навести, колико је ком делу издача награда по штампаном табаку. — На захтев писаца враћају им се рукописи: „Сава Бјелановић“ и „Кнез Милош Обреновић и Вук Караџић“. — За друштвена издања примају се рукописи „Баба-Анђина слава“, приповетка Светозара Ћоровића, „На прагу“, песме Вељка Петровића, „Перица је несретан“, прича Вељка Петровића. — Не примају се рукописи: „Континујитет свести и несвести“, „Преводи с немачког у српским забавницима прве половине XIX века“, „Писма Лукијана Мушицког и Милована Видаковића“. — Остали предмети тицали су се питомаца Матице Српске. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XIX. број 12. — 16 децембар, 1907.

ПОД КИШОМ.

Иза затворених врата пред касарном стоје у гомилици просјаци и сиромаси и чекају да труба огласи вечерњи обед. Било је ту два три старца и неколико убогих жена, све у годинама, убрађене шамијама, једна је била у мушком зимском капуту. Не мичу се, нити разговарају, уз ограду стоје поређани неколико лонаца, сви по мало окрњени, поцрнели са стране од ватре и обавијени при врху умашћеним канапом о коме висе.

На њих је падала јесења киша, ситна и хладна, која од два дана никако не престаје. Мало даље, у стражари, стајао је војник у шињелу и с пушком на рамену (у то време још се командовало „на лево раме"). Унутра у касарни било је све мирно, празно; по „кругу" су били упаљени фењери овде онде, а по умокреној земљи пружала се у дугој правој линији, као по води, њихова светлост. Са две велике двоспратне куће, у којима су били војнички станови, осветљени су били сви прозори, а наоколо свуд захватио онај јесењи влажни сумрак који се спусти још пре пет часова. Војник који је излазио и

улазио у стражару изгледао је једина жива фигура у овом пејзажу без покрета и под непрекидном црном кишом: како чује да се приближују кораци из мрака и по блату, излазио је пред стражару с пушком на рамену, стане мирно и отпоздрави са „пред перси“ официре, који су у гомили излазили из касарне, или подофицире, који су се један по један журно враћали из вароши. По неки пут погледа и на овај свет у гомилици који је поред својих празних лонаца стајао уз ограду и кисnуо.

Још одавна остао је био обичај да се по вечерњем обеду раздели сиротињи све што од јела преостане. Ако није ништа остало, давали су им тврде тајине који су последњих дана претекли. Понеки млађи официри противили су се овом „задушничком обичају“, али кад се у канцеларији поведе разговор, да би требало забранити ово „дреждање с празним лонцима“ пред касарном, стари капетан-Арса, који је био родом из најближег села до вароши и већ тридесет година служи у овом гарнизону, стане их одвраћати с простодушном добротом:

— Нека их, и то је народ, брате мој, па старо, гладно, жалосно..

И онда још енергичније устане у њихову одбрану:

— Њима треба уделити, али не као просјацима, него... брате мој... онако право кристијански....

И настави говорити, сам и полако, као стари људи из народа, са много речи које све иду око једне ствари, како је „севап“, „брате мој“, гладнога нахранити и жеднога напојити, уметне неку причу о једном Турчину — „туђа вера, брате мој“ — који је, полазећи за навек из ове земље где се родио и где су му стари живели, подигао три чесме на три улаза у варош. И тако иде разговор на дугачко и на широко, пређе и на ове људе који чекају тамо на киши, да им се из казана раздели храна за вечерас. Капетан Арса познаје их, неки су били своји људи, трговци, па пропали, а кад несрећа падне на човека, онда „нема више бела дана“, убије га, дотуче. И онда стане приповедати о „чочек-Лени“, коју су некад гледали

паша и турска господа у Цариграду како се вија млада Лепа, замишља је капетан-Арса: даире лете из руке у руку, звече и пуцају, а снага једра, топла, дрши̂е и ломи се.

— А сад ено је, — чека и она рану са казана, стара и пијана, и сва прљава и крмељива.

Капетан-Арса сећа се добро „чочек-Лепе“ у свој њеној младости и лепоти. Говорило се о њој разно. Веле, и то је сав свет знао, довео је покојни „полковник“ Панта из Цариграда, кад је тамо ишао, још као млад и нежењен поручник, у кнежевској депутацији да однесе султану дарове од Кнеза Михаила. Видео је тамо негде где игра, као ченгија, па кад је сазнао, да је родом из Србије, довео је натраг. Родом је била из Неготина, мати јој је била Циганка. Нашла се у Цариграду, бог ће знати како, побегла била с једним Турчином у Видин, па отуда као чочек, млада и лепа, стигла до Цариграда, и тамо играла и певала. Ту се, веле, заљубио у њу један валија из Једрена, навалио да је одведе у харем, али „полковник“ Панта, који је онда био тек постао поручником, одведе је собом једну ноћ и врати се овамо са њом и са једном златном сабљом коју му је султан даровао.

Кад је амо стигао, чувао је прикривену, нашао јој е био засебан стан, на крају вароши, купио мало ствари, и одлазио њој сваку ноћ, а у касарну стизао рано пред зору. Трајало је тако две године, треће се све дознало,

— А „полковник“ Панта био је човек од „карактера“, — додаје капетан Арса како се то дознаде, разумеш ти, на један пут прекиде све, оде са службом негде, на крај Србије, после се огласи рат, и кад сам ја у рату добио од поднаредника за официра, и Панта постаде мајор, а после, брате мој, и министар, и све.

А „чочек-Лепа“? Одмах се прочуло о њој по вароши, а после на њеној кући прозори су сваке ноћи били осветљени. Затреште понекад и даире, и запева „чочек-Лепа“, а глас јој се чује далеко, мек глас и турске песме, и по летњој ноћи дижу се жењени људи и домаћини. Прођоше јој тако десет година, наживе се, насрамоти и

себе и другога, апсише је и опет је пушташе, и разболе се, паде у болницу и одлежа годину дана. Кад изиђе отуд, спала јој она њена снага, испи јој се лице, помодре као чивит, пропаде и остаре. Нико је у кућу не прима, људи је не гледају, од глади да умре. Узе је напослетку један налбантин, крупан, силан човек, па кад се напије, извади нож и тера је да пева и да игра. Она игра и пева, и дапре јој је купио, а он седи на миндерлуку, пуши и не гледа је; само виче: „још... још.. Играј, бре!“

И то прође, умре налбантин, на један пут, преко ноћ, а „чочек-Лена“ пође сад по кафанама, онако модра, сува и поружњала, по сву ноћ седи уз свет који пије, и тамо, у игри и песми, и сама се пропи. Пројоше јој тако две три године, напусти се, поквари се и остаре. Избацују је момци из кафане куд уђе да проси, људи јој дају по коју пару, а деца на улици задевају и вичу за њом: „Еј, чочек-Лено, поиграј, ево марјаш“. И вуче се тако преко дан из улице у улицу, проси по кућама, по гробљу, а у вече са празним лонцем стиже пред касарну. Некад дође пијана, и онда почне да грди и најстрашније да псује. Обично се посвађа са оном женом у мушком зимском капуту, која је никако није могла да трпи. Кад дође до крупни речи и вучења за кике, „чочек-Лена“ најзад стане да плаче и псује кроз плач. Онда се обично умеша једна трећа, ситна старица, глас јој је тих и кротак, и чује се како брзо предише кроз нос:

Не грдите се... Бог вам и душа, не грдите се — умирује их она... Ћутите... ћутите... божја воља... у свему и свачему божја воља...

Овог вечера није дошло до свађе. Нико ништа не говори. Киснy и чекају да се огласи труба из празне касарне.

Најзад зачуше се готово у један мах две трубе, које су са два краја свирале и кроз сумрак прође нешто кренко.

У један пут отворише се широка кухињска врата, и са три казана, који су била спуштени на под, подиже се пара и пође кроз врата напоље. Из мрака се, затим, чу нејасна команда, за њом бахат ногу, и прво се показаше по светлој мокрој земљи дуге сенке, које су се приближавале отвореним кухињским вратима. Војници у прљавом белом оделу изнесоше један за другим три пуна казана пред кухињски праг на поље. Из постројене колоне, чији су се само први редови назирали према светлости, прилазе казану војници, један по један, са дубоким чанцима у руци. Два кувара захватали су јело из казана великим кашикама и сипали војницима у порције, с којима они одмах одлазе и губе се у мраку. Тако непрестано прилазе из колоне, све један по један, испразнише се два казана и кувари приђоше трећем неначетом казану. Већ траје по сата како прилазе казану војници са дубоким земљаним чанцима. И тако се непрекидно наставља. Колона је била увек на свом месту, постројена, и, као у почетку, видели су се само првих десет редова, иза њих мрак, али отуд непрестано придолазе нови редови и одвајају се, с лева на десно, један по један војник и подносе свој чанак под напуњену кутлачу.

А с друге стране, уз ограду, са својим празним лонцима, чека свој део она покисла и гладна гомила. Сваки држи уза се свој лонац и прибили се сви уз врата.

На послетку, кад нестаде постројене колоне и оде последњи војник са својом напуњеном порцијом, раздере се поднаредник:

— Отварај капију.

И, ево, с празним лонцима, гомила нагрну пред казан.

Било је ту окупљено неколико подофицира, а дежурни поднаредник, који је делио храну, стаде их загледати једно по једно.

— Сад сви у ред, један за другим, — у пола командова поднаредник. — А ти, „божја вољо“, увек уграбиш прво место.

Старица, којој то рече поднаредник, не одговори ништа, но држи свој лонац пред собом, скрушено и понизно. Испод убрађене црне шамије виде јој се само мале очи и носић; помодреле усне биле су јој стиснуте, а ноздрве су од њена учестана предисања подрхтавале. С малом главом, ситна и бојажљива, изгледала је као мали миш. Поднаредник је већ од пре два месеца назвао „божјом вољом“, јер јој је та реч најчешће у говору долазила.

— Хајд', сипајте прво „божјој вољи“ — подвикну поднаредник, али милостиво и благонаклоно.

Жена приђе казану својим убогим и ситним кораком, те, кад јој насуше у лонац јела, поднаредник опет милостиво, али гласом команде, подвикну:

— А сад „божја вољо“ на лево круг... напред марш... један два...

И старица као мали миш изгуби се у мраку.

Док се сипало осталима, поднаредник приђе „чочек-Лени“, ухвати је за руку, а жена и не подиже главе.

— Ово је та „чочек-Лена“, ако нисте знали — окрену се поднаредник и рече подофицирима. Двојица, тројица приђоше јој и загледаше је.

Поднаредник је пријатељски затим удари по рамену и рече:

— Хајде, причај нам, „чочек-Лено“, како те је из Цариграда довео покојни пуковник Панта, па ћеш добити два парчета меса, и даћемо ти сви по грош.

Жена ништа не одговори. Поднаредник се наљути и викну осорљиво:

— Причај... Не дамо ти ништа док нам све не испричаш.

Подофицири се приближили сви и чекају. Један наредник између њих рече:

— Даћемо ти сви по два гроша, причај; добићеш, ето, два динара.

„Чочек-Лена“ ни главе није хтела подићи. Поднаредник је ухвати за раме и затресе:

— Чујеш, ти, хоћеш или нећеш?

И кад не доби одговора, окрену је на лево и раздра се:

— Нећеш?... Онда, марш одавде!... Нема за тебе ништа!... Чујеш? .. Нема!...

Жена остаде још мало, тупо и жалостиво га погледа, па, затим, пође полако ка отвореној капији. Осташе сами подофицири, гледају за њом, а поднаредник се љути:

— Џенабет!.. Никад неће да прича, три пут сам је досад овако отерао.

Један наредник прекиде га:

— Можда би пристала да пева старе турске песме... зови је, Бога ти — обрати се поднареднику — да не иде овако без ичега по овој киши.

Поднаредник се раздра:

— Еј, „чочек-Лено", врати се, оди овамо!

Жена је већ била изишла на капију, и према светлости фењеровој одмиче њена дуга сенка по овлаженој земљи и под црном јесењом кишом.

— Страшан џенабет! — љути се поднаредник и гледа — никад ништа не прича, ни кад је мртва пијана...

Мита Димитријевић.

СЕСТРА ДОКТРУВЕ.

ХРИШЋАНСКИ РОМАН.

Безансон је једна од најживљих вароши у Француској. Тамо је часовничарска индустрија развила богато грађанство и умножила радничко становништво. Због појаса од бедема становници тамо изгледају у толико многобројнији у колико не могу да се растуре по предграђима, и у колико морају да се збију у један врло скучен простор. Тако су куће високе, а улице кипте светом. Да није зреник оивичен планинама, које опомињу да смо у Франш-Конте, помислио би човек да је у каквоме париском кварту; али што се даље иде од Батана, где су нагомилани радници, и у колико се пење Великом Улицом, где се налазе дућани, у колико се иде горе у варош — улази се у паланку. Спратови су све нижи, колске капије замењују трговачке излоге, и живот као да постаје тиши, приближујући се коси што води саборној цркви. При свем том ова коса није пуста, јер је варош побожна, и, нарочито недељом, пут ка цркви је препун верних. Па чак и преко недеље пролази туда много шетача, да уживају у дивном изгледу који се указује с насипа пред црквеним вратима. Тек иза саборне цркве влада потпуна усамљеност. Тамо је један од два племићска кварта Безансона. Онај други, запавши међу насељене улице које излазе на дубски кеј, изгубио је своје обележје и освојен је грађанством. Али овај део још није био начет; он се састоји из једне једине улице, са стрмим нагибом, са шљунковитом калдрмом обраслом травом, и која се за-

вршује у једну споредну уличицу према стени. До овог кута варошка граја једва стиже, пригушена, удаљена, слична жубору невидљиве воде. Њу црква зауставља и заклања чак поглед на варош. Изгледа као да се племићски дворови, заспали у својим негдашњим успоменама, заклањају у модерном животу иза овог каменитог заклона.

У једном од ових мирних и свечаних станова обитавала је маркиза де Вилер-Доане д'Обантел.

И ако није имала још педесет година, маркиза је носила већ све знаке старости. Њено право и мршаво тело почињало је приметно да се грчи, добијајући на угловима онај изглед осушеног дрвета што га људском облику даје зима живота. Та је зима нарочито главу превремено засула својим снегом; маркиза је имала потпуно белу косу. Због тога је њено, као од пергамента, лице изгледало још жуће; још строже оне две дубоке боре што су секле образе и давале горак израз набору усана; још жалоснији овај велики нос са истакнутим ивицама, који је бацао сенку на читаву половину лица. Једино очи, као љубичице, нису биле увеле. Можда ово цвеће на лицу одржава своју свежину у роси од суза. Јер, маркиза је много плакала.

Остала је удовица у својој тридесетој години, са два нејака детета и са бедним иметком. Маркиз, пошто ју је унесрећио својим разузданим животом, разноврсним и несмотреним неверствима, свима скандалима једнога коцкарског и распусничког живота, умро је, оставив је на ивици пропасти. По исплати маркизових дугова, младој жени је остало само нешто земље и кућа у Безансону. Она се храбро одлучи, продаде своје наките и добивени новац преда на штедњу, од интереса и прихода са непокретног имања створи ренту од пет хиљада динара, и одрече се света да би све своје време и све своје доходке посветила својој деци. Како би што више заштедила, задржи кћер Маргариту код куће и сама је поучавала. Ваљало је чувати новац ради сина Пјера, који је имао да

одржава положај и да носи породично име. Сам овај обзир био би довољан на да га учини нарочито драгим маркизи, која је била сва племство. Томе су придошли и нравствени разлози, разлози без поговора за мајчино срце.

Пјер је био нежне, болешљиве природе, као што се то често дешава код последњих потомака старих породица, чија је крв најзад ослабела. Напротив, Маргерита је била кренка и здрава, без сумње зато што је она била први цвет из овог брака, чији се животворни сок љубави тако брзо исцрпао. Била је за четири године старија од брата. Нису јој биле потребне као њему непрестане неге, и она скоро никакве бриге није задавала маркизи, док је Пјер неколико пута у свом детињству био на домаку смрти. Због свега тога на сина се више пазило. Међутим ово претпостављање није имало ничега увредљивог за Маргериту, која је била одгајена у мисли да је то тако право, и која се чак сама навикла мало по мало да свога слабог брата предусреће услужном и оданом нежношћу. Утврдила се између матере и кћери, у колико је ова разумнија постајала, као нека врста прећутног уговора, да се до краја жртвују за овај ломни изданак из кога би још могла процветати племенита лоза де Вилер-Доане д'Обантел.

Жртва није била бескорисна. Толиком пажњом одржаше младог Пјера у животу, а лишавањима са своје стране могоше да му даду потребно васпитање да би га обратиле војној каријери, јединој која, по маркизином казивању, приличи сиромашном наследнику једнога великог имена. Завршив своје школовање код свештеника из Поштанске улице, био је примљен у Сен-Сирску Школу, и одатле је изишао с потпоручничким нарамницама.

Да би подмирила трошкове око овако скупог школовања, маркиза је живела за десет година као каква тврдица и Маргерита је с њом делила овај тежак живот не жалећи се. Саме, са једном старом служавком у своме жалосном двору, оне су се лишавале свега сувишног, без

мало не и потребног. Хранише су се као у каквој осредњој кући из грађанског сталежа, носиле су обичне хаљине што су дуже могле, а за спољње трошкове су одређивале тачно онолико колико је било потребно да се одрже на висини свог положаја. Тако су их виђали да пристојно обучене иду у цркву и чине оно неколико обавезних посета. Тако су још оне задржале обичај да о Божићу и Ускрсу сиротињи из своје парохије деле прилично знатну милостињу. Али нису излазиле у отмени свет, премда је најбоље аристократско друштво чинило све своје напоре да их себи привуче. Било је потребно, да би се тамо достојно појавиле, отргнути нешто што им се чинило да припада младом маркизу.

Поред овог добровољног усамљивања, оне се нису ограничиле на потпуну издвојеност. Два пут недељно маркиза је примала; али таква примања нису кесу скупо стајала. Само су четири лица имала приступа: каноник де Лендра и његова сестра Аделфина, барон Ибер де ла Шенардјер и један ирски племић емигрант, гроф О'Грем, последња двојица врло сиромашни, а све четворо врло стари. Завољавали су се са неколико партија виста и шољом чаја, а најлепши део посела био је кад је Маргерита певала за клавиром.

Кад се ништа нема, човек се осећа срећним са оно мало што се нађе. Тако је и Маргерита налазила велике дражи у доста простим и мало разноврсним уживањима при оваквом примању. Ту је она осећала мирис интимне радости, мирис једне фине и отмене сласти. Ништа јој није било немило у овој атмосфери старих људи, нити јој је било досадно да слуша и учествује у њиховим ћаскањима. Далеко од тога, ништа јој се није чинило природније, па чак ни пријатније, него ови разговори којима вечита тема беше жаљење за прошлим временом и истицање свију племићских предрасуда. Ово мало друштво је представљало за њу отмени свет, спољашњост, живот.

Кад Пјер изиђе из школе, Маргерити је било двадесет и три године. Дивна девојка, у пуном цветању младости, која се развила и поред стешњавања свога скученог живота и поред угушујућих граница затвореног видика. Под својом плавом, без мало не риђом, косом имала је боју лица засењујућег сјаја, која опомиње, — нек се не тражи мадригал у овом поређењу, — на планински снег, као крв румено обојен при сунчевом рођају. Овај свежи цвет уносио је у мрачну кућу тон светлости и веселости. Карактер Маргеритин расцветао се као и њено тело. Остао је чак мало детињски, док је њена лепота већ имала све развијене чари једне потпуне жене. Њен дух, који је маркиза обраћала озбиљним идејама пожртвовања и поноса, није узимао у опхођењу свечано држање. Он је увек био млад, весео, скоро ђаволаст, наиван до обожавања. Навикнута изодавна на издвојеност, штедњу, одсуство и најобичнијих уживања, она није чак ни опажала оскудицу коју је подносила, и није желела друге радости до да види успех свог брата. Била је срећна.

Врло се узнемири, дакле, једног дана опазивши да јој срећи нешто недостаје. Шта је то било? Она никако није знала; али од једном осети збуњујућу и заповедничку потребу за тим. Изненадило је што сања не знајући о чему. Прсти су јој застајали усред веза, где су очи упорно остајале упрте, гледајући само празнину, док се не замуте као кад човек дуго гледа у ватру. Долазиле јој непознате чежње, дрхтавице које би ненадно целим телом прострујале и допрле тако, као голицање, до косе на потиљку, где јој се тада чинило да осећа неки топао дах. Једном, свирајући на клавиру неки Бахов комад који је знала напамет, и који ју је свагда давао чисто музикалне утиске, она поче благо да плаче. Други пут, читајући молитву, учинило јој се да се Христос осмехује, и она осети потајни пољуб на уснама.

Маркиза и њено мало друштво лако опазише промену коју Маргерита није ни покушавала да прикрије.

Између двеју партија виста, поводом тога се држао један тајни договор, док је девојка, нехатна на шапат при овом расправљању, сањалачки и лагано удешавала меланхоличне акорде разних мелодија.

— Ја мислим, рече ирландски гроф, да се то религиозни позив обелодањује. Некад је и једна од мојих кћери била у томе блаженом стању. Оно почиње расејаношћу која је као предзнак скорих екстаза.

— Не! рече барон, не треба одмах тако измишљати крајности. По мени је то — ћуд. Та деца увек уврте нешто у главу!

— Драги пријатељу, примети маркиза, Маргерита се никад није показала ћудљива. Па онда ви заборављате да она није више дете. Жена је то.

— Е! е! умеша се каноник, ето баш у томе је ствар

— Драги брате, прекиде га доста нагло г-ца Аделфина, мислим, и поред поштовања које вам дугујем, да ћете рећи какву глупост.

— Ипак, ипак, настави свештеник, истину велим. Љубав је узрок једне тешке промене.

Сви једногласно приметише да Маргерита никога није виђала.

— Добро, продужи свештеник, ја и не велим да она воли некога; она мисли на љубав, и то је све. Мени је познато ово прво буђење осећања у срцу невиних девојака. Исповедаоница ме је научила многим стварима које ви можете и не знати. Оно што осећа г-ца Маргерита јесте неодређена жудња о којој говори свети Августин кад вели: „Нисам још волео, али сам волео да волим“.

Сагласише се у том да ће каноникoво мишљење бити по свој прилици тачно и пређоше на говор о браку. Хотећи сваки да каже своју реч, гласови се у том тренутку помешаше, и Маргерита се прену из свог сањарења. Дошла је к себи баш у тренутку кад је могла да чује овај завршетак разговора између каноника и маркизе:

— Вере ми сад, кад је вашем сину будућност осигурана, зашто не удате своју кћер г-цу Маргериту?

— Ви, оче, не помишљате на ово: девојка без мираза, у данашњем времену.

— Е ја знам некога који не жели ништа друго до да се ожени том девојком без мираза.

Тада примотише да се свирање Маргеритино успорило и да је она могла чути. Почеше лакшим гласом и она више ништа није чула, сем што је опазила маркизине врло јасне покрете скоро срдитог одбијања.

Маргерита је била врло отворена, и те исте вечери признаде матери да је, и против своје воље, чула један део разговора. Она у исто време запита, без лажног завијања, са наивном и поштеном радозналошћу, о коме је то каноник говорио. Маркиза је била исто тако отворена као и кћи јој, и ништа јој није крила. Заиста се радило о браку, за који су придобили каноника да учини прве покушаје. Младић што се хтео оженити Маргеритом без мираза био је неки Шамеро, који је у тридесетој својој години већ важио као један од најбогатијих часовничарских фабриканата у Безансону.

— Ти разумеш, рече маркиза, да ја о томе више нисам хтела да чујем. Ти не можеш да будеш г-ђа Шамеро. А пошто смо се већ дотакли брака ваља да ти кажем све што ја о томе мислим и све што ти о том треба да мислиш. Према законима који владају по вољи грађанског сталежа, ти имаш право да с братом поделиш сиромашну очевину што је од нашег негдашњег имања преостала. То није довољно, драга Маргерито, да би икада могла наћи пристојну партију. Некада, краљ би ти дао мираз и удао те за каквог племића на свом двору. Данас су племићи ретки, а они који су сачували своју част неповређену ничега немају. Поћи за једног од њих значило би предати се беди од које смо већ и сувише пропатили. Остаје ти дакле да бираш између богатих племића, али извиканих, компромитованих у срамним поступцима, или између простака скоројевића, као што је

тај Шамеро који је требао позлатити своју прљавштину. Бог зна како је помислио да је твоја лепота на продају!

— Мајко, одговори девојка, имали сте право што сте у место мене одбили. Ја никад не бих пристала на такву трговину.

— Драго дете, настави маркиза, мени је позната узвишеност твојих осећања. Ето зашто сам се побунила против ове понуде. Због тога ја и имам смелости да ти предложим једно велико самопожртвовање. Маркиз се са својом платом не може у свету представљати као што треба. Плата за стан и храну, коју му ја дајем, не може више да му стигне. Да не би чамио у мраку, потребно је да светли, да се окружи извесном раскоши. Ваља нам начети главницу. Твој део наследства смањиће се. Не мислиш ли да би достојно било од нас признати маркизу „право старијега“, поништено од људи који немају да одржавају сјај једнога великог имена? Испитај своју племићску савест. Не смем још јасније да се изразим и да, на суров начин, тражим пожртвовање које ће те на суров начин осудити на усамљеност; али, надам се да ме разумеш, јели тако?

Две крупне сузе наводнише очи Маргеритине, и овог пута је знала зашто је желела да плаче. При помисли на брак раздерао се један део у њеном духу; нејасно је осећала да њена необјашњива меланхолија потицаше из потребе срца и захтева природе, што их је сад назирала. Слушајући маркизу осетила је извесну жељу, тамну још, али ипак одређен, њених нејасних чежња. У исто време рађало се неко чудновато жаљење за том могућом и непознатом срећом, од које су тражили сад да се одрекне. Требало је да се усиљава и савлађује па да не слуша овај унутрашњи глас. Требало је снажне воље да би се угушила ова нада, тим живља што се тек пробудила; али млада племићка имаде те храбрости. Савладала је своје сузе. Имала је слепу снагу да се стави на висину пожртвовања за које су је сматрали способном. Мирна и озбиљна, одајући своје узбуђење само дрхта-

њем ноздрва, које су се лагано надимале — у исти мах због уздржаваног бола и због задовољене гордости, она пружи маркизи руку, не са преданошћу кћери која тражи мајчина миловања, него покретом скоро узвишеним — као да је полагала заклетву, и рече поузданим гласом:

Мајко, ја сам вас разумела. Поносим се што ћу познати озбиљне радости испуњавања дужности. Ја се нећу удавати.

Маркиза као да није имала више ништа да ради у свом животу, сада кад јој се будућност сина чинила обезбеђена, паде у постељу и осети да јој се смрт приближује.

Пред материним самртничким одром Маргерита свечано понови своје обећање.

Хвала, кћери, рече маркиза. Сад могу мирно да умрем.

Маркиз, ког су и сувише навикли на пожртвовање од стране других а да би могао бити несебичан, прими ову жртву без и најмањег устезања и као нешто што му се дуговало. Међутим како му живот још није био сасвим пресушио срце, он увиде да би материне речи, пуне брижности само за њега, могле бити мало опоре за Маргериту, и он се осети обавезним да каже:

Сирота моја сестро!

Истина је, продужи мати. Сирото дете! њу сам заборавила. Опрости ми, драга кћери. Ти знаш да ја и тебе волим. Не, не, нећу спокојна умрети. Шта ће с тобом бити?

Не узнемирујте се због мене, одговори Маргерита. Ако вас Господ позове к себи, драга мајко, и ја ћу тражити у њему прибежишта. Посветићу се вери.

Добро, кћери, рече маркиза. Христос је најбољи супруг.

Извесно блаженство озари лице самртнице. Реч јој је постала слабија и наличила је благом уздаху олакшања. Са радошћу и не жалећи, је умирала. Од једном јој се опет врати живот. Мучило ју је последње неспокојство.

— Чуј, Маргерита, једва је говорила. Твој је деда једном грдан новац завештао кармелитском реду. Њима треба да одеш. Правила су тамо веђма скучена, а живот мучнији; али оне ће те примати без мираза. Разумеш ли? Без мираза.

И кад је Маргерита рекла: да, маркиза мирно умре.

Неколико месеца доцније, девојка ступи међу Кармелите под именом *сестре Доктрувe*, и то под условима што их је њена мати предвидела. Тако она остави сву очевину, не одвојив ништа за себе, маркизу Пјеру де Вилер-Доане д' Обантел.

— Ја сам добро предвидео овај позив, рече гроф О' Грем, враћајући се са чинодејства кад се Маргерита закалуђерила.

— Вере ми, одговори каноник, ја признајем да чак и сад у то једва верујем. Г-ца Маргерита је била прилично весела. Бог нек ме сачува од тога да сумњам у свето надахнуће које је она мислила да има! Али можда је пренаглила. Чак ме ни за савет није питала.

— Увек ми се чинило, рече немарно маркиз, да моја сестра има воље за манастиром.

— Опростите ми, настави каноник. Ја сам сасвим сигуран да она пре два месеца није на њега ни помишљала. Она је осећала чак извесну физичку узнемиреност, врло природну у осталом у њеним годинама, а која је предсказивала сасвим друкчији крај. У то време живо се водила реч о њеној удаји. Знао сам за једну добру прилику, врло богату, и о томе сам говорио госпођи вашој мајци. Била је реч о Г. Шамроу, врло честитом човеку, и који није тражио никаква мираза Госпођа маркиза ме је отворено зауставила, отказујући свој пристанак за неприлику.

— Мајка је била претерано строга што се племства тиче, одговори младић, чија су племићска начела много отупела у школској мешавини.

— То и ја мислим, рећи ће каноник. А помислите како би тај брак могао и за вас да буде од користи.

Г. Шамро овде значи; он ће извесно бити изабран за посланика.

Сестра ми ни речи није рекла од свега тога. Свакако, о томе је ваљало промислити. До врага! човек се мора мало прилагодити мишљењу свог времена. Моја сестра можда није имала права.

— Ћудљиве су те девојке! прекиде га барон де ла Шепардјер.

Тако Маргеритино пожртвовање ни најмање није схваћено од људи који би могли да га погоде, и још више, њега је скоро порицало једино биће које му је знало прави узрок, биће за које се племенита девојка жртвовала.

Али сестра Доктрувс није могла више ни да помисли на ове људске неправичности. Она је била сад сва срећна што је одржала своје обећање и што је испунила једну свету дужност. То узвишено осећање, пуно озбиљне благости, замењивало јој је позив који она у ствари није имала. У истини, она је волела религију, али не оном страсном љубављу која цвета у манастирској тами. Њено телесно здравље било је и сувише јако, њен дух и сувише уравнотежен, и она није могла познавати ону верску занесеност која иде до усхићења, оне границе побожности што сагоревају срце пламеном манитог сањарења, и које чине да се човек сваљује у изврсно сједињење с бескрајем, на чије се дно безобзирно баца; али, у накнаду за то, она је налазила дубоке ведрине у свесности свог пожртвовања. Ту је црпла снагу да се подвргне суровим захтевима новога живота, непрестаним молитвама, постовима, сну испрекиданом часовима службе у цркви, непрекидноме обожавању које налажу правила Кармелита. Без те помоћи она би можда подлегла у овоме наглом прелазу, који је сурово бацао њену пут свиреностима аскетизма. Често јој је било жао, не њеног поступка, него непознате среће које се одрекла, и која јој се чинила тим завиднија што ју је посматрала у фата моргани своје незнајуће маште. Размишљала је о неод-

рећеним жудњама што их беше осећала; проучавала је успомену на њих, ту успомену ближе одређивала на супрот својој невиности. Разумела је сад шта су једном имали да значе они тајанствени позиви природе. Ипак, да им се могла одазвати, она би била жена, вољена супруга, мати! У ове снове није мешала никакву нечисту помисао. У њима јој се појављивала само дивна слика живота сасвим различитог од њеног живота интимног, породичног, са искреном и подељеном нежношћу за коју се осећала створеном. Да је у њој било верског позива такве би јој мисли изгледале грешне. И уместо да их гони, она их је мазно гајила; па је исто тако и њена поштена гордост, и сама савест, налазиле хране у њима. У колико је улепшавала оно чега се лишила, у толико је више уживала у своме пожртвовању. Што је налазила у себи мање својстава за манастирски живот, тим већма је бивала поносита што се успљавањем привикава на њега. Она је задубљивала своје жаљење у срце и обртила га, као трње на рану, и осећала тако неко чудно уживање, какво ствара мученицима удвајање њихових мука.

Напослетку, и ова радост изгуби од своје живости. Навика је отупела врхове ових особитих жаока. Успављива једноликост манастирска уђуткала је једно за другим све одјеке спољњег живота, који су још одјекивали у девојкином срцу. Маргерита је све више и више постајала сестра Доктруве, Кармелиткиња која се погнула пред многобројним навикама што заузимају све тренутке и обухватају све мисли. Њено лепо здравље је копнело у манастирском ваздуху, при замору од бескрајних проповеди, од честог клечања и од метанисања на леденим плочама капеле. Њена богата крв која је носила у себи све потребе младости, осиромашила је и испостила се под утицајем слабе хране, бдења и једноничења. Увела је свежа боја на смршавелим образима који су чамели у тамном полумраку вела. Сјај се њеног лица неосетно гасио и чинио места бледој боји чистога воска и прозрачности просфоре.

И дух јој се с телом мењао. У колико се претањивала физички, у толико су се и њене мисли отрзале од стварности и обраћале се посматрању мистичког света. Дошла је дотле да је себи пребацивала, као паступе бедне гаштине, чиста уживања што их јој даваше некада посведочење о њеној свесности. Чинило јој се да се, тражећи ова и сувише себична задовољства, као заборавила у худом обожавању саме себе. Она познаде тада верско усхићење, потпуно напуштање бића у божанско суштаство. Њено пожртвовање није за њу више имало чисте лепоте, већ само заслугу једне жртве Богу принесене.

Једну је само чудну мисао имала: остатак племићске гордости, која је још треперела у радости коју осећаше што може рећи: да је њен поступак био користан по име де Вилер-Доане д'Обантел. Вести што их је добијала од свог брата оживљавале су с времена на време овај последњи плам људски. Потпомогнут својом титулом, и истакавши се раскошним животом који је могао да води, трошећи своју очевину, маркиз је брзо прешао преко нижих чинова. За шест година је постао капетан, и сад је вршио дужност у ђенералштабу једнога маршала. После једне мале експедиције у Африку био је награђен орденом. Радило се да буде изаслат као војни аташе при једноме важном посланству. Сестра Доктрувe се радовала сазнајући ове новости из отменог света. Тад је помишљала на своју матер. Не усуђујући се да тражи у самој себи радости, она ју је тражила бар у сећању на маркизу, која би требала да буде срећна што јој се најдрагоценије жеље остварују. Од ове помисли је добијала извесно блажено осећање, духовно и сасвим земаљско, које је одударало од њених мистичких усхита. Тиме се везивала за спољашњи свет. Одлагала је своја верска размишљања, да би представила себи све успехе што их је свом брату желела, и које је видела да, као из каквог извора, истичу из њеног пожртвовања. Млад, паметан, виђен, срећан, у стању да живи великим животом који би прилично његовом положају, он ће се ускоро срести са женском до-

стојином њега, наследницом племените крви и великог имања. Тако ће још блештати грб де Вилер-Доане д'Обантел, понова позлаћен леном женидбом, а не изгубив ништа од своје старинске чистоте. И сестра Доктруве се није могла уздржати да не сматра као сасвим праведно: што њено пожртвовање има за награду, да је ипак служило нечему.

Као ударом грома била је пробуђена из овог сна. Једног дана добије од свог брата писмо, ладно, без икаквих објашњења, које је садржавало само ову страховиту вест, ову ужасну новост: маркиз се оженио ћерком једног банкара Јеврејина, која му је донела два милиона динара.

Разочарење је било тако страшно да сестра Доктруве у мало није због тога вером клонула. Није могла веровати да би божанска правда могла допустити једну тако гнусну ствар. Зар се за то сирота девојка одрекла живота жене, одрекла најприроднијих надања, и саму себе прогнала из света, и толико препатила! Јер, она је трпела, то је сад себи признала. Не, она није ступила у овај манастир сасвим од своје воље, у њој није било верског позива; она се сама подала овоме животу, она се прилагодила њему вољом и јунаштвом. Под овим усиљеним задовољствима дужности она је познала све горчине самопрегоревања. Савлађивала је, ништила и угушивала своје најтајније и можда најдраже жеље. Оно што је њој требало, на што је она имала права, то су биле породичне радости, срећа коју и Господ допушта, и за којом је она толико жалила а није је познала, коју никада неће познати, и коју је оплакивала овога часа, више него икад, свом снагом своје душе. Да, све је то она бацила под ноге, мучила је свој дух и своје тело, саму себе је лагано убијала, а њен брат је само срамоту нашао да јој њоме толике болове исплати. Кћи Јевреијна! Оженио се ћерком једног Јеврејина, он, маркиз де Вилер-Доане д'Обантел, брат ове Маргерите која је тако с висине одбила једног грађанина, Хришћанина и поштеног човека!

упрљао је своју крв и своје име у томе браку, и то он, син оне маркизе која је племству жртвовала свој живот, па и своју кћер! Јер она, Маргерита, је у овом храму жртвована да би се прославила част куће, жртвована још од свог детињства, жртвована у свим облицима, у самим мислима својим, жртвована потпуно као жртва чији су сви делови принесени. На ову мисао сва болећивост Маргеритина зајеца, све се њене патње раскрвавише у срцу Доктруве. Она се побуни. Заванила је скоро мрзосно на Бога.

То је само муња била; али опекотина је била тако свирепа да је од ње цело биће сагоревало.

Како се сестра Доктруве није појавила у капели за други час јутарње службе, испеше се до њене ћелије. Она је лежала на земљи, онесвешћена, укочена, подлегла нападу каталепсије, са очима укоченим и пуним суза, са стиснутим песницама, док је грло у грчевитом ропцу кркљало. После два часа био је као неки попуштање; али живци, истрошени и ослабљени захтевима манастирског живота, били су тако потресени овим страховитим наступом, да је кателепсија само на прекид попустила. Сви животни покретачи изгледало је да су се нагло скрхали, и сестра Доктруве, повратив се себи, била је клонула.

Ипак није одмах умрла; али је била обузета огромним умором који се могао сгишати тек у последњем сну. Више ни на шта није мислила; осећала је према свему суморну равнодушност. Животарила је тако неко време у извесној неосетљивој скрушености. Побожност је се опет вратила, али без полета, без грозничавости, више животарећи, тако рећи, него жива. Пре је то био несвесни повраћај навике, него потреба душевне утехе. Чак јој није падало на памет да моли Бога за опроштај због своје побуне. Она се просто предала навикама којима није придавала више никакав смисао, али које јој испуњаваху душу непрекидним шумом прошаптаних молитава, и које су као певушање старе дадиље успављивале њене успо-

мене. Пала је у ону веру коју препоручује Паскал кад каже: Оглупите!

На самрти тек, при ономе наглом прелазу кад се за трен ока укратко излаже цео живот, чинило се да јој долазе опет земаљске помисли. Усред својих молитава и и говора без везе, у ропцу, њој се омакоше и ове кратке, испрекидане реченице у којима су још трепереле крици њених болних разочарења:

— Толико се учинило!... Ни за шта!... Ћерка једног Јеврејина!... Нема више племића!...

Наглашујући ову последњу реч, она је набрала усне, пуне охолости и одвратности. Затим превуче руком преко очију, као да обрише сузу или да одагна какву мрску слику, и она прибра остатак своје старе снаге да би изговорила ову узвишену реч:

— Бескорисне жртве можда су најлепше.

Жан Ришпен.

(С француског превео Гргур Ил. Берић.)

E X C E L I S O R.

I

У тихој, самац, блудим ноћи,
Ја блудим, у мрак гледајући густи.
Самртној кано у самоћи,
Да вјечни санак свијет проснива пусти.

И ко у гробу све је тихо
И свијет у мраку гробноме почива,
Ко да се, снијућ, лак заних'о
У тамном крилу те га небу скрива.

О снивај, снивај, свијете бијели —
О снивај дуги у тишини санак,
И чекај, чекај да забијели
Са неба ведри ускрснућа данак.

II

Ја незнам је л' то збиља крута,
Ја не знам, не знам је л' то пуста сања —
Ал' малакшући с ноћног пута,
Не дрхћем с боли вјечног умирања.

Узалуд ви, облаци тавни,
Узалуд небо застирете ширно;
На брда узалуд и равни
Ви к'о на гробље спуштате се мирно.

Самртне ове са тишине,
Те свуд се шири као ледна рака —

Ја ћутим живот те не гине,
Ја ћутим дрхтај неумрлих зрака.

III

То ви сте, златне звијезде сјајне,
Ви широм неба небројени крузи —
Ви са ведрине са бескрајне,
Ви мрве ове нерастајни друзи.

То ви сте, сјајне звијезде златне,
Те изнад земље треперите ове,
А ја се с мрве дижем блатне
И у вас тражим завичаје нове.

И с овог крилећи се мрака
Бескрајем свијетле васелене плијем —
И с ваших око чела зрака
Вјечности круну неумрлу вијем...

Марин Сабић.

МАРМОНТЕЛОВ „BÉLISAIRE“ У СРПСКОМ ПРЕВОДУ ИЗ 1776 ГОДИНЕ[1]

После свих невоља око добијања школа, учитеља, отварања цркава и подизања штампарије, српски народ у XVIII веку, мало по мало, почео је живети културним животом. Оно мало писаца што је било писали су и давали мало, и њихов књижевни рад носио је готово искључиво религиозно обележје. Српска књижевност тога времена није могла имати велики утицај на народни живот и на доцнији књижевни развитак. Оно што је највише отуђивало читалачку публику то је био мутан стил и неразумљиви славено-српски језик. Пишу се катихизиси, календари, псалтири, требници, прештампавају се руски буквари и граматике, монашка правила, уопште ствари црквене и религиозне садржине, ствари далеке народу, широкој публици. У осталом све је то тако исто далеко било и од праве књижевности, не онакве каква је данас, него онакве каква је у то доба била у других народа.

Кад се српска читалачка публика више духовно развила, осетила је потребу за бољом и савременијом лектиром. Оригинални писци ређе се јављају, и што су писали то је опет носило верско обележје, и једини је пут био упутити се на преводе. Занимљиво је видети шта су све и како преводили српски писци онога времена. Преводна белетристика била је од веома великог утицаја на

[1] Рад у семинару за нову српску књижевност београдског универзитета

развитак потоње српске књижевности. Колики је био тај утицај, види се по томе што су многа дела српских писаца проста прерада или преводи из страних књижевности.

Преводило се без икаквог реда, и без нарочитог одабирања, оно до чега се стигло. Преводилац није нарочито тражио дело које ће превести, нити се обзирао у каквим је књижевним и политичким приликама поникло дело у страној књижевности, и у какву га књижевност уноси. О каквој нарочитој школи, укусу или правцу не може бити ни говора. У деценијама кад се код нас највише читао превод Мармонтеловог *Bélisaire*-а, анатемисаног од теолошког факултета на Сорбони, штампа се по други пут библијска обрада *Жертве Авраамове*. Пастирске игре Гелертове, Геснерове, Виландов *Агатон*, Волтерова *Заира*, *Задиг*, преводиле се у истим књижевним периодама кад и талијанске народне лакрдије лудог Бертолдина и разбојничке приче Крамерове.[2]

Први важан датум који има да се забележи у српској преводној књижевности, то је година 1776. Те године штампан је српски превод Мармонтеловог *Bélisaire*-а.

Jean François Marmontel, родио се у Бору, у Лимузену, 1723 године, у сељачкој породици, а умро у Аблевилу 1799 године. Добио је религиозно васпитање, а школовање завршио је у Морнаку, у језуитском колежу. Професори су хтели да га увуку у свој ред, и он прими тонзуру у Тулузи. Године 1741 би му поверена катедра философије у Тулузи, у бернардинском колежу. Први његов књижевни рад то је *Ода о проналаску барута* [L'Ode sur l'invention de la poudre]. Књижевни рад почео је под Волтеровом заштитом. На позив великога философа, одлази у Париз где је живео од пера. Поред разних књижевних ствари писао је и трагедије слабе вредности. (*Дионисије тиранин*, Denys le tyran). Осим тога писао је и *Моралне приче* (Contes moraux), исто-

[2] N. Andrić, Prijevodna beletristika u Srbâ 1777—1847. Zagreb 1892, str. 8—9.

рију Француске и философско-историске романе [*Bélisaire*, 1767, *Les Incas*, 1777]. Био је и сарадник Дидрове *Енциклопедије*. У старости се одрекао својих слободоумних и рационалистичких идеја и постао побожан католик.

Мармонтел вршњак Флоријана, Г-ђе Тенсен и Рилјера, један је од писаца другога реда, који су се истакли у оној сувој и подражавалачкој периоди кад су Волтер и Русо већ били сустали. Мармонтел је прави Волтеров ђак у свима правцима. Припадајући школи философа и енциклопедиста, он је ударао на догме, ауторитете, традиције, борећи се за слободу мисли и савести, истичући урођене права човека и тражећи да се створи идеално друштво према критичким идејама века и према здравом разуму људи.

Године 1767[1] изда он *Bélisaire*, философско-историјски роман, пун философских размишљања, дугачких моралних прича и погледа на живот и религију. У XV глави тога романа реч је о верској трпељивости, за коју је Волтер целога свога живота говорио и писао. Париски кардинал Кристоф де Бомон нађе у тој глави увреда за цркву и религију, анатемише дело, а то исто учини и теолошки факултет на Сорбони. Мармонтела су бранили од напада Волтер и Тирго, а нарочито је Волтер чувеним епиграмима нападао цензоре. Мармонтелово дело, само по себи, није имала велике књижевне вредности. Да није било црквене анатеме, оно неби никад имало толики успех и глас. Та анатема црквених великодостојника, као и Волтерово брањење, створили су делу европски глас. За неколико година оно је било преведено на све важније језике, па и на руски језик, на особито заузимање саме царице Катарине II. Сама царица превела је девету главу *Bélisaire-a*. Девет

[1] У Karl Krumbacher: „Geschichte der Byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches“ (527—1453). München, 1897, s. 1142, стоји да је Мармонтел написао „Велизара“ 1767 године.

година доцније, 1776, већ га имамо преведено и на славено-српски језик.

Дела Мармонтелова и његових вршњака била су врло радо читана, а нарочито их је читао средњи француски сталеж, јер су писали лако и без велике дубине. Дела њихова данас се ретко читају, готово и не читају се, и спомену се само овда онда. *Bélisaire* је једно од најпознатијих дела те врсте.

Трагична судбина великог Јустинијановог војводе била је предмет и песника и писаца, и сликара и вајара. Велизар је био Јустинијанов војвода, у VI веку после Христа, веома храбар и вешт војсковођ, који је много ратовао у сва три дела ондашњег света. Учинио је велике услуге Јустинијану и Византији, освојивши велике провинције од вандалских краљева и других омањих владара. Пакост и злоба царевих доглавника учинили су те је неколико пута био оптуживан да ради против престола и цара, и да спрема себи место будућег цара. Испрва Јустинијан није веровао тим тужбама својих доглавника и није придавао велике важности тим простим денунцијацијама. Али дворски интриганти толико опадну Велизара код цара, обеде га да је био умешан и у једну заверу против царева живота, и цар га лиши свих почасти, имања, и затвори га. Пошто се Јустинијан уверио да је Велизар невин и да су га дворски великаши опали само због велике његове ратничке славе, он га пусти из затвора и поврати му све почасти и имања Велизар је умро на царском двору као војвода и царев љубимац.

О Велизару се створила читава легенда. У Средњем Веку био је веома популаран, и дела писана о њему читана су врло много. Изгледа да је *Цецес*, грчки калуђер у XII веку, био први аутор Велизара. Свакако ће бити да је Цецес у својој књизи побркао Велизара са Јованом из Кападокије, префектом преторијанаца, који је, павши у немилост, заиста био принуђен да проси. Можда и раније, а свакако за време крсташких ратова, пренесена је ова легенда и у Француску. Мармонтел узима ту ле-

књигу и од ње прави филозофску-историјску причу у духу XVIII века, готово неку врсту историјског романа. У делу он излаже рационалистичке идеје XVIII века и ту је Мармонтел тачно претставио XVIII век у свима његовим осредњим особинама и недостатцима. Тадашњи писци нису осећали какав би требао да буде историјски роман, и да би требало да се износи верна слика прошлих времена. Они су просто узимали какав историјски догађај, дотерали га до занимљивости, унели неколико десетина филозофских и моралних фраза и реченица, и роман је био готов. О правом животу, обичајима и особинама није било ни помена. Те филозофске приче у своје време биле су веома на цени и читане су радо, док нама данас изгледају досадне и немогуће за читање. У оној грозничавој предреволуционој периоди, не само у Француској него и у другим државама, анатема париског кардинала могла је бити само реклама Мармонтеловом делу. „Велизар“ је собом прокриумчарио потпуних тридесет и седам слободоумних фраза које се нису допадале цркви.

Нарочито је занимљива XV глава тога дела, у којој се говори о верској трпељивости, и због које је дело и анатемисано. Јустинијан вели: „Надаш ли се ти да ћеш на небу затећи незнабожачке јунаке? — Велизар: „Не могу се одлучити да верујем да између моје душе и душе Аристидове, Марка Аурелија и Катона постоји вечита провала. А да верујем у то, осећао бих да бих мање волео узвишено биће које нас је створило.“ — „Бог нам је дао два вођа, који треба да су у сагласју, а то су светлост вере и савест. Оно чему нас уверава неодољива природна свест вера не може разуверити.“ — „Откривање тајне је допуна свести: то је исти глас који се чује и са небеске висине и са дна моје душе. Без свести не бих познао истину, правду и поштење; лаж и истина, добро и зло помешало би се; не бих знао да ли сам учинио своју дужност. Тек тада бих био слеп: и они који су ме лишили сунчане светлости били би мање варвари од оних који би ми помрачили унутарњу светлост.“

„Анастасије је гонио Јустинијанове штићенике; и деца оних који су тада поклани, клеће на свој начин потомство својих гонилаца. Ето два владара који су мислили да угоде Богу кољући људе. На лепо, који је од њих двојице сигуран што је учинио да тече крв, да ће бити угодан Господу?"

„Пустите нека сије небесна вера, она ће начинити прозелите: али укази праве бунтовнике или лупеже. Добри људи ће бити мученици, подлаци ће бити хипокрити, фанатици свих странака биће одрешени тигрови."

„Ја сам сигуран, вели Велизар, да Бог кажњава само онда кад не може да опрости, и да зло не долази од њега, и да је он створио свет како је боље могао."

У другој половини XVIII века кад је свуда господарила француска филозофија, и руска литература била је веома јако потчињена утицају француских философа, моралиста и енциклопедиста. Време царице Катарине II било је веома знатно у историји Русије. Познавајући важност потребу превода, царица Катарина II даје 5000 рубаља годишње на име помоћи око издавања превода. При академији наука установљена је *переводческая коммиссія* која се звала *переводческій департаментъ*. Комисија није превела много књига и постојала је свега једанаест година. Уређењем руске академије она је била укинута, и тек 1771 године саставило се учено литерарно друштво, под именом *Вольнаго Россійскаго Собранія*. Главна циљ тога друштва било је исправљање и богаћење рускога језика, а као најбоље средство за постигнуће тога циља било је решено да се издају оригинални састави и преводи. Превођено је врло много, готово сва дела чувених грчких и римских и савремених европских писаца била су преведена у другој половини XVIII века. Међу осталим делима ондашње европске књижевности преведен је и Мармонтелов „Велизар".

Добивши оригинал Катарина II науми да га преведе. Превела га је на путу по Волги, заједно са својим сапутницима. Превођењем се занимало једанаест људи, а

иваплестоме је било наручено да напише посвету превода петроградском митрополиту Гаврилу, који се одликовао у верској трпељивости и хуманости погледа. Сама Катарина II превела је девету главу, не велику по обиму, али знатну по садржини.

Године 1776 излази на славено-српском језику: **Велізарій г̃дина Мармонтеля. Академіи Французскаго языка члена. Изъ Французскаго на славенскій языкъ преведенъ и съ дозволенїемъ Правителствующихъ напечатанъ въ Віеннѣ, при Іосифѣ благородномъ ѡ Курцбекъ Ц. К. Иллѵріч. двори. Тѵпогр. и Акаде. Книгопродавцѣ.**

Преводилац се није потписао, али се поуздано зна да је то био Павле Јулинац (или Ђулинац). Као готово о свима нашим писцима XVIII века, тако и о Павлу Јулинцу зна се врло мало. Било је Србин, по свој прилици родом из Баната. За време руско-турског рата био је официр у руској војсци (Доситеј Обрадовић га назива „мајор Ђулинац“), и курир кнеза Галицина, затим, га дуго време, чиновник при руском посланству у Бечу. Године 1781 постао је руски конзул у Напуљу. Сачувано је једно Јулинчево писмо[1], из 1767 године, које је било упућено Србима у Будиму, и из кога се види да је Јулинац растурао црквене књиге које је Катарина II слала угарским Србима преко руског посланика у Бечу кнеза Димитрија М. Галицина. Павле Јулинац је писац и прве наштампане српске историје, која је, под насловом *Краткое введеніе въ исторію происхожденія славено-сербскогъ народа*, изишла у Бечу 1765 године.

Врло је важан и интересантан Јулинчев предговор његовом преводу *Велізарія*, и тај предговор у неколико опомиње на предговор Захарије Орфелина у *Славено-Сербскомъ Магазину*. Јулинац истиче дух новог времена, каже како су náметни људи видели да је „общая народовъ полза въ знаніи и исполненіи взаимныхъ межд8

[1] Гаврило Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива од год. 1719—1780*, књига V, 290—291. Београд. 1873—1874.

людмы должностей“, и како се мудри и изметни људи труде да помогну човечанству и вели: „въ числѣ сихъ роду человѣческому доброжелателныхъ лицъ обрѣтаестася и Мармонтелъ Паризскія Академіи членъ“. Преводилац потпуно осећа значај и важност овога дела: „Аже толикую въ людехъ обрѣте похвалу, яко въ кратцѣмъ времени не мало на вся во Ёвропѣ сущія языки преведенъ бысть, сіе толь великое просвѣщенныхъ народовъ согласіе есть истинное доказательство содержимыхъ въ неи полезныхъ наставленіи“. Он се усуђује да преведе ово дело, јер „азъ зная, яко милосерднымъ преславныя нашея владѣтелницы попеченіемъ способъ сбрѣтохомся, имже вся, къ просвѣщенію людей служащаъ сочиненія на собственомъ нашемъ матернемъ языкѣ имѣти можемъ...“ Затим моли „благосклоне читателе“ да приме „малый трудъ сеи усердно“ и кад буду читали ове корисне поуке да благодаре „владѣтеленицѣ“ која је допустила Србима да могу имати такве књиге, и да виде „колъ пріятніи и сладкіи сутъ устамъ нашимъ плоды на собственнѣй нашеі нивѣ произрастшіи“.

Преводилац је искрен и добро осећа колико је скромног знања, да нема ни редовног васпитања ни солидног знања колико такав посао захтева, да не може дати добар превод и да ће они који боље познају језик одмах видети у његовом преводу, „не малое число погрѣшеніи“, и смејући се рећи: „Се книгописецъ!“ „Добрѣ азъ знаю, яко читатели ни пріятности, ни подобающчаго слога толь изрядныя матеріи въ преводѣ моемъ обрашчаетъ“.

Од особите је важности што Јулинац није превео анатемисану XV главу. Да ли се бојао да не увреди верска осећања православних Срба, или је цензура нашла за потребно да забрани XV главу? Врло лако може бити ово последње. Како се у XV глави говори противу католицизма, то је цензура у ондашњој језуитској Аустрији морала забранити.

Јулинчев превод нема књижевне но само библиографске вредности. Питање је: да ли је Мармонтелов *Bélisaire*

преведен с француског или с руског језика. Две су околности које упућују на закључак да је *Bélisaire* преведен с руског језика. Једна је та што је Јулинац био руски официр и чиновник и књига му је морала импоновати, јер је сама царица преводила; а друга је што је више но сигурно да је Јулинац боље знао руски но француски језик. Истина Хорањи, пишући о Јулинцу, између осталога, вели за њега и ово: „....variasque e Galico idiomate versiones in patrium sermonem prelo subiicere parat“.[1] Као чиновник посланства Јулинац је морао знати и француски језик. Али како га је знао? Са сиромашним славено-српским језиком није се могао дати тачан превод, а особито једног дела философско-историјске и моралне садржине као што је *Bélisaire.* Свакако ће овако бити: Јулинац је имао пред собом може бити и француски оригинал, али за сигурно руски превод. Где год се није могао наћи тачан и леп израз у славено-српском језику, Јулинац је прибегавао руском преводу и њиме се послужио. То ће потврдити и упоређивања неколиких преведених глава са оригиналом.

Из I главе*

P. 3 L' Empire, épuisé par de longs efforts.	Стр. 9 Греческая держава истошчившася силы своя.
P. 3 Et laissait dans l' inaction le peu de troupes qui lui restaient, comme inutiles et à charge à l'Etat.	Стр. 9. Оставшее же мало число воинства, пребываше въ празности бесполезно.
P. 4 On était en automne, le froid, qui déjà se fai-	Стр. 10. Оны его близъ огня посадиша.

* При упоређивању служило се овим издањима: *Bélisaire*, par Marmontel, de l' Académie française. Avignon, 1816.

* Велізаріи г-дина Мармонтель, Академіи Французскаго языка члена. Изъ Французскаго на славенскій языкъ преведенъ. Въ Віеннѣ, 1776.

[1] Alexius Horányi, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum.* pars II, pag. 266. Беч. 1776.

sait sentir. l'avait saisi: on le fit asseoir près du feu.	
P. 4 Le souper continue, les ésprits s'animent.	Стр 10. Возлежашчымъ имъ на вечери, умы ихъ распалѧхоусѧ.
P. 4 Et chaque nouvelle coupe de vin rendait leurs vues plus infaillibles.	Стр. 10. И новыми чашами, аки новыми доводами, суемудріе свое утвердити надѣѧхоусѧ.
P. 4 Vous avez l'air de trouver plaisant ce que nous disions là?	Стр. 10. Лице твое свидѣтелствоуетъ мнѣ, ѩко разговоръ нашъ тебѣ смѣха достоинъ ѩвлѩетсѧ.
P. 5 Et ce pour insulter les gens, lui dit le même, qu'on leur demande l'hospitalité?	Стр. 11. Во еже бы намъ поносилъ, возгласи тойже, просѧше ты у насъ страннопріимства?
P. 5 Que vous importe?	Стр. 12. Каѧ вамъ нужда будетъ?
P. 5 Celui qui se dévoue pour sa patrie doit la supposer insolvable.	Стр. 12. Служашчіи обшчеству своему да непшчуетъ е оубогое быти.
P. 7 Ainsi, bon homme, vous mettez, lui dit-on, les souverains bien à leur aise!	Стр. 13. По мнѣнію твоемоу старче рекоша сіи ему, владѣтели великую имѣютъ свободу!
P. 8 Quel excès d' ingratitude!	Стр. 14. Коль безчловѣчна есть сиѧ неблгодарность.
P. 10 Qui approchait de l'empereur.	Стр. 16. Иже во числѣ ближнихъ бѩше.
P. 83 Mais toutes les fois que l' amour de la vertu est réfléchi, il est intéressé.	Стр. 89. Обаче елиждыи аще любовь добродѣтели разсмотреніемъ нѣкимъ въ насъ раждаетсѧ, то сона всегда ползы ищетъ.
P. 85 Eh bien!	Стр. 91. Аще сіѧ такю суть
P. 86 On obéis au tyran qui me paye pour t'égorger.	Стр. 92 Или покорісѧ тіранну, иже мнѣ того

	ради платить еже тя смерти предати.
P. 86 Les effrayans prestiges de la superstution.	Стр. 92 Волшебство суевѣрія.
P. 88 Que me suis-je digne moi même d'en pénetrer l'âme des rois.	Стр. 94. Хотѣлъ бы азъ достоинъ быти самъ сердца владѣтелей ими наполняти.
P. 88 La saine politique n'est que la saine raison.	Стр. 95 Истинная общества полза происходитъ от здраваго разума.
P. 90 Il est naturel.	Стр. 97 Необходимо долженъ есть.
P. 91 Il croit avoir été prudent, il ne voit au dessus de ces précautions timides.	Стр. 97 Яко аще бы онъ право суденъ быти хотѣлъ, сіестраха преисполненное средство презрѣти моглъ бы.
P. 91 C'est à présent de la liberté même qu' il doit savoir se défier, s'est avec elle que je vous mets aux prises, et c'est encore ici que votre zèle a besoin d'être courageux.	Стр. 100. Нинѣже подобаетъ ему научитися камо и от самія свободы своя хранититься; и ты да наставиши прежде ревност твою потребнымъ поучениемъ

Јуличев превод је рђав. Кад се зна колико је тешко и данас дати добар превод, онда ни најмање није чудо, нити се може толико замерити што се у нас у оно време рђаво преводило. Јулинац није имао ни редовног образовања нити солидног знања за такав посао. Замршени славено-српски језик учинио је те је превод и сувише изгубио од своје вредности, тако да се без знања руског језика не може читати и разумети. Интерпункција је да не може бити гора. Превод кипти партиципијалним и тешким пасивним реченицама, а преводилац се није много устезао да поједина тежа места изостави, или да их врло често објашњава својим речима. Тим слободним превођењем Јуличев превод је добио знатно већи обим од францускoг оригинала.

У библиографији Г. Стојана Новаковића је наведен Јуличев превод *Велізарія* из године 1777.[1] Према

томе су се управљали и сви други који су писали о Павлу Јулинцу. Међутим у Народној Библиотеци у Београду има издање од 1776 године. Сва разлика између та два издања је у томе што у издању од 1776 године стоји *Велізарій г-дина Мармонтелъ* и испод речи *преведенъ* стоји слово *и*, а у издању од 1777 године стоји *Велізаріи г-дина Мармонтеля*, и нема слова *и* испод речи *преведенъ*. Број страна је исти — 216 — и у једном и у другом издању, само су различни дрворези на насловним листовима. Вероватно да је *Велізарій* штампан крајем 1776 године, и да се при штампању опазила погрешка у изостављању слова ь у речи „господинъ“. Известан број књига оштампан је са погрешком, а да би се ново издање бар у неколико разликовало од првог измењени су дрворези на насловним листовима. И тако за врло кратко време имамо два издања *Велізарія*, ако се то уопште и може назвати новим издањем.

Године 1812 прештампава се **Велиzаріи, господина Мармонтела, академіи французскаго языка члена. Изъ французскаго на славенскій языкъ преведенъ и съ дозволеніемъ Правителствующихъ лицъ Въ Второмъ исправленом изданіи Въ Будинѣ градѣ. [illegible] Писмены Кр. Всеучил. Оунгарскаго** 1812.

Године 1832 излази у Будиму *Велизаріи, всадническое позорище у три дѣйствія названо Добродѣтелному токмо Добродѣтель мзда естъ. Изъ Исторіе Велизаріа Римскаго Военачалника у позорище воставлено Маркомъ Елисеичемъ, вторыя классы Наставникомъ Вел. Бечкеречкимъ. Velizarius, Ritter Schauspiel. Въ Будимѣ 1832.*

Српска читалачка публика радо је читала *Велізарія*, и 1847 године осетила се потреба за новим издањем. Славено-српски језик већ је преживео своје, коначно потиснут Његошевим *Горским Вијенцем*, *Песмама* Бранка Радичевића и Даничићевим *Ратом за српски језик*. Те године, 1847, излази *Велізаріи* у новом руху. Не-

[1] Стојан Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност*, 1741—1867, Биоград, 1869, стр. 17.

разумљиви славено-српски језик није се могао више читати и прештампано Мармонтелово дело излази као *Велизаріи господина Мармонтела. Са славенскогъ на србскіи єзикъ преведен. Београд 1847.* У свима поменутим издањима нема XV главе оригинала. Године 1852 излази у Београду *Bélisaire par Marmontel. Съ грамматичнымъ толкованьмъ и франц. србск. рѣчником. За школско и приватно употребленіе*, Београд, 1852. У овом прештампаном француском оригиналу налази се и XV глава које су се цензори толико плашили. Сва прештампана издања превода врло мало се разликују, погрешака има у свима, па и број страна је исти.[1]

Појава Јуличева превода врло је значајна. То је први превод из француске књижевности у српску, први додир источне српске књижевности са француском књижевношћу, и прва белетристична књига у српској књижевности. Јуличев превод наговешћује нов утицај који ће доћи са запада и заменити дотле искључиви руски утицај.

Михаило Милинковић.

[1] Мармонтел је у опште био на цени код наших старијих писаца. Доситеј Обрадовић у својој књизи *Собраніе разнихъ нравоучителнихъ вещей*, као двадесет трећу главу, има *Лаузусъ и Лидія. Морална повѣсть изъ Господина Мармонтела*; а двадесет четврту главу заузима *Морална повѣсть изъ Господина Мармонтела: Аделаида. Пастирка Алпійска.* У свим осталим издањима Доситејевих дела штампане су те две приповетке које је Доситеј превео из Мармонтелових *Contes moraux*. Године 1873 у Београду прештампао је Јеремија О. Караџић *Аделаиду алписку пастирку*, а књижара Браће М. Поповића у Новоме Саду издала је, латиницом, 1891 године, *Adelaida, pastirka na Alpima*. Moralna povest.

ШЕКСПИР ИЛИ БЕКОН?

(2.)

То су и такви разлози које наводе Беконовци у потврду свога мишљења да је „Шекспирове“ драме писао Бекон. То нису сви разлози њихови; ја сам одмах у почетку поменуо да су њихови докази многобројни, и да их је у оквиру једног предавања, које треба да се обазре на обадве стране, немогуће све навести. Али то су најважнији и најзначајнији, и пробрани између разлога сва три најватренија и највреднија Беконовца, Игнација Донели, Г-ђе Хенри Пот, и Едвина Бормана, који су у повеликом броју својих дугих дела, с великим напором и личним трошковима, покупили све своје и туђе разлоге у корист Бекона као писца Шекспирових дела.[1]

Ти њихови разлози које смо сад прегледали изгледају, бар неки, и у први мах, основани. Представљени на известан начин, они морају учинити утисак на оне који

[1] В. нарочито ова дела: Mrs. Henry Pott, „The Promus of Formularies and Elegancies by Francis Bacon,“ London 1883. — Mrs. Henry Pott, „Did Francis Bacon Write Shakespeare?“ I, 1884; II, 1885. Ignatius Donnelly, „The Great Cryptogram“, London 1888, I—II. Edwin Bormann, „Das Shakespeare-Geheimniss,“ Leipzig 1894. — Edwin Bormann, „Der Shakespeare-Dichter. — Wer war's? und Wie sah er aus?“ London 1902. — Разлози Беконоваца налазе се наведени и у делима Анти Беконоваца. Одових је најважније, најтемељније и најсамосталније, дело Г-ђе Стопсове: C. Stopes, The Bacon-Shakspere Question. London, 1888. — Добра су, даље, делца проф. Шипера: Dr. J. Schipper, Zur Kritik der Shakspere-Bacon Frage, Wien, 1889, и: Der Bacon-Bacillus, Wien и Leipzig, 1896

у ствар нису ближе упућени. Међутим, кад се у ствари уђе, кад се приђе чињеницама, кад се докази Беконоваца ближе размотре и њихова умовања провере, цела њихова зграда доказа руши се као кућа од карата. Време гони, и ја немам времена да правим прелазе и да ствари пропраћам подробним коментарима: ја ћу кратко рећи: ниједан од тих доказа нема никакве стварне вредности; код неких, нарочито последњих од горе наведених, ја сам уверен да су они који су ми учинили част да пажљивије слушају, то и без мене опазили. Докази Беконоваца, то су чињенице лажно наведене, хотимично изврнуте, или просто измишљене; наводи извучени из средине, преполовљени; претпоставке лишене сваког основа; нелогична умовања; казуистичка извијања: везивања ствари које немају везе међу собом; често само сведоџбе савршеног непознавања чињеница и тадашњих историјских прилика; и често, кад морам да кажем, производи болесне маште, или тренутно помраченог или болесног ума, ако нису, по немогућности, претерано рђаве шале претерано незграпних шаљиваца. Да је Шекспир писао драме које су под његовим именом и познате, то је тако доказано као ма која друга историјска истина. Човек здраве памети који је прочитао само један добар животопис Шекспиров; или је само бацио око на познато и најважније дело за све који се интересују за Шекспира, на дело Халивела-Филипса: или је само читао Шекспира и Бекона, видео како се та два човека, и морално и интелектуално, међу собом разликују, и помислио какво би то чудовиште од човека било Шекспир *plus* Бекон; или је само прочитао које било дело којег било правог Беконовца — Делије Беконове, Г-ђе Виндл, Г-ђе Пот, Донелија, Евгена Рајхела, Едвина Бормана, — неко дело у којем они сами говоре, *у којем они сами заступају своју теорију*, — тај мора одмах знати како ствар стоји с Беконовцима. Ја сам горе поменуо да је и у нас писано о том питању. У том напису вели се да питање о Шекспиру и Бекону није до данас још решено у корист Беконову само зато што су људи подељени на две

врсте, — на оне који читају Шекспира, и на оне који читају Бекона; јер кад би их људи читали и једног и другог, одмах би се видело да је то један исти човек. Та подела људи је непотпуна. Има једна трећа врста људи: то су они који не читају ни Шекспира ни Бекона. И има још и четврта: то су они којима не би помогло ни да читају и једног и другог. Тачно из ове две последње врсте људи, рекрутују се присталице Беконове теорије.

Да видимо изближе шта вреде разлози Бекноноваца. Ја ћу бити врло кратак; ја треба за двадесетак минута да побијем четрдесетину наведених разлога. Молим вас да ми опростите ако вам се погдегде учиним и сувише збијен.

Сви „докази" Беконоваца, као што сам рекао, основани су на погрешно схваћеним или намерно изврнутим чињеницама, на голим и неразумним претпоставкама, у најбољем случају на везивању ствари које немају везе међу собом, на погрешним закључцима, на бркању појмова. Пример за ово последње одмах је њихов први и главни разлог, од којега је и почело Шекспир-Беконско питање, наиме велика ученост која се види у Шекспировим драмама, и која се, како веле Беконовци, код човека у положају Шекспировом не може претпоставити. Овде је побркана ученост која се добија из систематичне наставе и учених књига с мудрошћу коју човек стиче из живота, посматрањем и умовањем, и из обичног читања. Зато што је неки песник дубок моралист, што познаје живот и људе, што су му стихови пуни дубоког смисла, за то је он морао бити учен, морао похађати високе школе, бити научник. Погрешност закључка је очевидна. Напротив, те се ствари никад не уче и не науче на Универзитету. Универзитети дају учене људе, и врло учене људе, али ниједан није никога начинио Шекспиром, нити је коме дао његово познавање човека и живота, које је доиста било велико, и, узгред буди речено, веће но у кога било школованога или нешколованога песника. У осталом,

потпуно је погрешно мислити да људи који нису редовно учили школе не могу стећи позитивног знања, високог образовања, и велику књижевну вештину. Историја књижевности је пуна примера који доказују противно. Џон Бењан је био казанџија; Ален Рамсе, власуљар; Џон Телор, скелеџија: Ричард Брум, Бен Џонсонов слуга; Бернс, сељак. — Чосер, Филип Сидни, Сервантес, Бетлер, — па сам Поп, који иде у „учене песнике“, — па Дефо, Филдинг, Русо, Бомарше, Китс, Дикенс, Беранже, — па Балзак, де Вињи, — у најновије доба Зола, Доде, Мопасан, и други — били су такође људи без правилног школовања. Њима се могу додати и све жене које су се одликовале у књижевности, и међу којима су неке писци првога реда, и писци учени. Свима њима није ништа сметало што су школе учили мало, или врло мало; више школе, никад. Они су своје знање, — знање често врло опсежно, и, често врло разноврсно, и често врло дубоко, — стекли посматрањем, умовањем, и читањем.

На сличан начин је своје знање могао стећи и Шекспир. Све околности говоре за то, и говоре врло разговетно и убедљиво, да је Шекспир, кроз цео живот, био у довољно погодним приликама да стече оно знање које му је требало, и *све* знање које се огледа у његовим делима. У свом детињству, као дете из једне од најбољих породица у његовом месту рођења (Шекспирово ниско порекло Беконовци су просто измислили), он је извесно походио „латинску школу,“ тако звану *grammar-school*, која је постојала у Стратфорду, и у њој се упутио у латинском, помало у грчком, и у читање латинских и енглеских књига. То је била основа, и добра основа. Доцније у Лондону, у великој вароши, у доба изванредног цветања васколике просвете енглеске, посред бујног и шареног престоничког живота, Шекспир је у току времена, и у приликама и друштву у којима је живео, лако могао своја знања умножити, и свој дух обогатити у високом степену и на најразноврсније начине. Другујући с најбољим глумцима, *с даровитим и ученим*

писцима, са штампарима и издавачима књига, који су и његове књиге издавали; долазећи у додир с врло високом господом; играјући на двору; *читајући;* читајући дела историчара, песника, богослова, моралиста, и многа друга, међу којима и дела тако умна и садржајем богата као што су Плутархова и Монтењева, за која позитивно знамо да их је читао, — шта је ту чудно ако је Шекспир стекао општега знања колико му је за његове драме требало и колико се у њима види?... Додајте даје овде реч о човеку као што је Шекспир, о човеку *његове* памети и *његове* пријемљивости. Такви људи уче и брже и боље и о мање трошка но обични људи. У књижевности и у науци је као и у обичном животу: добре памети, као и добри желуци, варе брзо, и не мораjу у себе много узети, јер сваре све што у себе узму, претварају све „у сок и крв"; док лоше памети, као и рђави желуци, варе споро, и имају од хране мало користи и кад је много у себе узму, јер је не сваре.

При свем том, *учености*, праве учености, како то хоће Беконовци, Шекспир није имао. Његово је позитивно знање, — сасвим доследно начину како га је стекао, и *сасвим супротно знању Бекановом*, — фрагментарно, из друге руке, и очевидно покупљено из текућег, пригодног читања и разговора. Грађу за своје драме он није узимао из изворних дела, но из превода. Податке за римску старину и енглеску историју вадио је из Плутархових „Животописа" (у Нортовом преводу) и Холиншедове Хронике. Знање класичне митологије је имао оно које је могао поцрпсти из текуће енглеске књижевности свога и ранијега доба: две стотине година пре Шекспира митолошке алузије биле су доста обична појава у европским књижевностима: у доба Обнове, врло раширена појава. Имена цвећа, тица и инсеката знао је као човек рођен у малој вароши, посред пољâ, у једном од најпитомијих, и цвећем, шумама и водом богатих крајева Енглеске. „Медицину" и „психиатрију", ако је уопште допуштено назвати његово знање у том погледу тим име-

пима, знао је као човек необично обдарен психолошким посматрачким даром, што је у исто време и много више и много мање од знања стручнога лекара. Његова друга назови-јестаственичка знања онаква су каква човек гредом прибере у животу из читања и разговора с људима који такве ствари знају више од нас. Његово знање страних језика своди се, колико нам је заиста познато, на „нешто латински и мање грчки", као што вели његов савременик и друг Бен Џонсон, и на нешто француски, као што се види из „Хенриха V." Да је и друге језике знао, и да их је знао „дубоко и многоструко", Беконовци само тврде, али не доказују; — или доказују као Донели, који тврди да је писац „Хамлета" између осталога морао знати и *дански*, зато што је предмет за ту своју драму позајмио из „Данске Историје" једног данског историчара, Сакса Граматика. Међутим је „Данска Историја" Сакса Граматика писана на *латинском!* — Његово знање *енглеског* језика, — сјај и богатство његовог стила и речника, — јесте било ванредно: али је оно последица изредног памћења и велике динамичке и творачке моћи његова духа, а не учења; ни најшколованији писци не могу се у том погледу с њиме мерити. — Најзад, што се Шекспир тачно служи правничком терминологијом за спорове, то, пре свега, још не доказује да је он знао теорију права, и, затим, није нимало чудо код човека чији се отац стално парничио целога свога века, који се и сам често парничио, који је имао једног блиског рођака и многе пријатеље правнике, и живео у доба кад су људи, по свему изгледа, имали *често* ситне парнице, и кад су и остали драмски писци у својим делима ту терминологију употребљавали тачно и често. За данашње ирске сељаке вели се да знају парничне суптилности као најбољи адвокати. Нама је познато да то исто веле о нашим мачванским сељацима људи који их знају. За такво правно знање није потребно бити правник теоретичар и филозоф; оно се стиче из праксе, приликом и вежбањем; а терминологија, слушањем и поновљеном употребом; ја који вам говорим, читајући

документе из Шекспирова живота, научио сам, без икакве претходне правничке спреме, оне термине „fine and recovery“, „tenure“, „fee simple“ на које се Беконовци нарочито позивају. „Ученост“ су Шекспирову Беконовци измислили, или је (што на исто излази) преко мере претерују.

У сваком случају, Шекспирову „ученост“ нису признавали његови учени савременици. Док сви хвале његов изванредни дух, његов драмски дар, његов „сребрни језик“, његову „медоточиву“ реч, његови савременици *споре му учености*. Бен Џонсон, његов учени пријатељ, пребацује му што *није* био учен: вели за њега, као што смо видели, да је знао *мало* латински, и још мање грчки (што је у оно доба имало друго значење но данас); и исмева његово незнање земљописа. Други су о њему говорили то исто, и говорили изриком. У осталом, где његове комаде отворите, ви ћете у њима наћи потврде да Шекспир *није* имао ту ученост коју му приписују Беконовци, и која се добија из учених књига. У „Зимској бајци“ Чешка лежи на Јадранском Мору, близу Сицилије (у првобитној причи била је реч о Чешкој и *Шлезији*, латински: *Силезији)*; сицилијански краљ је, даље, ожењен кћерју рускога цара, — чију је *статуу*, узгред буди речено, извајао *сликар* Ђулио Романо, који је живео у *шеснаестом* веку; и краљ шаље гласнике делфиском пророштву, које се, у Шекспировом комаду, налази на једном острву! У „Два Веронска племића“, из Вероне се у Милан иде морем. У „Краљу Јовану“ пуцају топови; у „Периклу“ пуцају пиштољи; у „Троилу и Кресиди“, за време Тројанскога рата, Хектор наводи Аристотела; у „Јулију Цезару“ куца сат; у „Кориолану“, који је живео у петом веку пре Христа, помињу се као лица Александар Велики, који је живео више од сто педесет година после Кориолана, ценсор Катон, који је живео више од двеста педесет година доцније, и чувени лекар Гален, који је живео више од шест стотина година доцније! Тако зацело не пишу учени људи. Беконовци тврде да је писац

Шекспирових драма *знао* да су то погрешке, али да је он „у својој песничкој суверености прелазио како преко географске тако и преко хронолошке тачности, и прелазио са пуном свешћу“. Ја не видим добро разлог са којега би песник „са пуном свешћу“ метнуо Чешку поред Сицилије, дао сликару да извајe статуу, и у *историјском* комаду побркао шест седам векова. Али нека би песник Шекспирових дела и био кадар тако нешто свесно учинити, јасно је да тако што не би био кадар учинити ниједан *учени* песник, — Бен Џонсон, на пример, који се Шекспиру за овакве погрешке подсмева; — и то просто зато што онај који знања има знање и цени, и што право и чврсто усађено знање *не да* да се преко њега пређе. Доказ Беконоваца који они против Шекспира као писца Шекспирових комада изводе из Шекспирове „учености“, није доказ. Он је постао кад су људи побркали две разнородне ствари, и представили једну могућну, вероватну, извесну ствар, као немогућну. Писац Шекспирових комада није зацело био учен песник, а Виљем Шекспир, глумац, могао је, начином нимало необичним, стећи оно и онолико знање које се види у његовим делима. —

Тако стоји са првим, главним доказом Беконоваца против Шекспира. Други имају још много мање вредности. Као што сам рекао, они су један низ погрешних закључака и стварних неистина.

Шекспир је, веле Беконовци, имао неправилну младост, ружно се понашао према својој жени и деци, које је напустио отишавши у Лондон, и био је човек ниског карактера. Претпостављајући да је све тако, — какве узрочне везе имају те околности с његовим песничким даром? Је ли се Русо према својој деци боље понашао? Је ли Вилон, који је био двапут осуђен на вешала због крађе и убиства, био зато мање велики песник? Зар савременици Шекспирови, драмски песници Марло, Пил, Грин, и тако даље, нису не само своју младост, но цео свој живот провели још много неправилније но Шекспир? Зар Доде даље, није написао књигу новела да покаже како умет-

ници и књижевници не могу добро живети са својим женама? У сваком случају, ако су Беконовци уверени да човек ниског карактера не може сликати узвишене узоре врлина какви се налазе у Шекспировим комадима, они су били врло несрећне руке кад су писца тих комада пронашли у Бекону. Међутим, тврдње Беконоваца још су и стварно нетачне, или бар нису ни у колико доказане: оно што о Шекспиру знамо показује напротив човека честита и љубазна (Бен Џонсон вели изриком за њега да је био „честит, и искрена и отворена природа“, а други га савременици зову „љубазним“, „благородним“, „племенитим“), и сведочи многоструко да се Шекспир о својој породици стално старао.

Беконовци се, даље, питају: како је могло остати тако мало података о тако чувеном човеку, какав је Шекспир морао бити ако је био писац Шекспирових комада? Такво питање може поставити само онај који не зна, или неће да зна, колико је о Шекспиру остало података, — који никад није отворио оне две грдне свеске дела Халивел-Филипсова, in-4°, ситнога слога, — или који никад није прочитао иједан бољи животопис Шекспиров. Што мало знамо о Шекспировом детињству, то није никакво чудо. Ми исто тако мало знамо и о детињству врло велике већине других познатих људи ранијега доба; и, на пример, о детињству Милтоновом; и, на пример, о детињству Беконовом. И то је сасвим природно. Бележи се оно што у даном тренутку изгледа вредно забележити. Онај уча у основној школи није ништа забележио о свом ђаку зато што није могао погодити да ће оно дете у кратким чакширама и с ошишаном главом што стоји пред њим, бити доцније писац „Хамлета“, песник Виљем Шекспир, једна од најкрупнијих личности човечанства. Је ли било важније забележити да је фебруара 1584 Шекспир добио близанце, и да је његов отац, априла 1552, платио дванаест пенса зато што није очистио ђубре пред својом кућом, — или је било важније забележити како се Шекспир школовао? Па ипак оно прво је забележено, а ово по-

следње није; јер се онакве ствари бележе, а овакве не. У сваком случају, о Шекспиру имамо много више података но о многим и многим другим песницима и његовог, и ранијег, и позпијег доба, и на пример више но о три друга највећа енглеска песника поред њега, о Чосеру, Спенсеру, Милтону, који су сва тројица из грађанских породица и рођени у Лондону.

Што се тиче оног другог питања: „како да се његови рукописи не сачувају?“... ко зна ондашње прилике, тај се томе неће чудити. Сваки који је те послове радио, зна како се ретко налазе оригинални рукописи писаца и песника. Молиер је живео шездесет година доцније, усред седамнаестог века, за време Луја XIV, био је пријатељ Боалоа, Расина и тако даље, па ипак ниједан оригиналан рукопис његових драма или чега другог није сачуван. Луи Молан, животописац Молиеров, који је трагао за Молиеровим рукописима, вели о њима ово: „После најбриљивијег испитивања и најживљег трагања, ми знамо данас (маја 1892) за свега осам до десет редака Молиерова рукописа“. Кад тако ствар стоји с рукописима Молиеровим, шта је чудно ако су нестали Шекспирови? Нарочито кад се има на уму да су пожари тада били врло чести, да је, између осталога, 1613 изгорело Шекспирово позориште „Глоб“; да је 1616 године (у време Шекспирове смрти) Шекспиров пријатељ Бен Џонсон био у Стратфорду, да је том приликом вероватно понео са собом нешто од Шекспирових хартија, и да је крајем те исте године изгорела кућа Бен Џонсонова; да је, даље, 1666 био познати велики пожар лондонски; и најзад да предање тврди да је један пра-нећак Шекспиров имао велики сандук Шекспирових хартија, које су изгореле у великом пожару у Ворику... Најзад, кад је драме писао Бекон, *зашто се његови рукописи тих драма нису сачували?* Он је имао интереса да их сачува. Они још не би били потпун доказ да је Бекон писао Шекспирове драме, али би били јак разлог у корист Беконову. Или их је Бекон уништио да сакрије да их је

он писао? Али зашто је онда измишљао шифре да докаже да је ипак *он* писац комада?

Сачувани потписи Шекспирови, вели се даље, такви су као да су од човека који није умео да пише. Ја на то могу само да кажем да то није истина. Његови потписи од 1612 године показују леп, мушки, брз рукопис; а потписе на тестаменту писала је дрхтава рука болесна човека. Шекспир је умро непуних месец дана после потписанога тестамента. Познато је да није било времена ни за преписивање тестамента, но је акт потписан онако непреписан, с допунама и исправкама. Што говоре „вештаци“ и „физиолози који су се много бавили графологијом“, можемо пустити да носи ветар. Додаћу само да је и то нетачно да његов отац и његова кћи нису знали писати; у Стратфордској Архиви има пуно доказа о противном. Најзад, какав је то чудан аргумент који се у главном своди на то да је Бекон писао Шекспирова дела зато што је имао лепши рукопис од Шекспира?

Какви су, даље, докази против Шекспира то што је целокупно издање његових дела, с повећим бројем нових драма, штампано тек после његове смрти; — што су неки комади његови штампани први пут анонимно; — што се у његовим првим делима његово име не налази на насловном листу, но само под посветом? — што је његово име имало два правописа; — што је Шекспир „био слаб глумац“? По чему човек мора бити жив у доба кад је први пут припређено целокупно издање његових дела? Извесно је много већи број случајева у којима бива обратно. Ако, даље, анонимно објављивање некога дела може бити доказ против неког писца, онда је оно, по доброј логици, доказ против сваког писца уопште. По чему је, даље, необично посмртно објављивање дела која нису угледала света за живота пишчева? И зашто Шекспиров потпис под посветом, — у којој Шекспир говори у првом лицу и у своје име, — не би био исто тако јако јемство у корист Шекспирову као и његово име штампано на насловном листу? У толико пре

што су тако као Шекспир и други писци потписивали своја дела? Све су то ствари врло природне. Оне се, у осталом, понављају баш код самога Бекона. „Беконова дела, *од којих је само један део угледао света за његова живота, скупљена су тек сто година после његове смрти*“, вели се у Франковом „Речнику филозофских наука“. А сам Борман, у свом поменутом делу „Ко је био Шекспир и како је изгледао?“ даје факсимиле првог издања Беконових „Огледа“, и додаје: „*Имена писца нема на насловном листу. Из посвете која за њим долази видимо, међутим, да је књигу написао Франсис Бекон*“. Беконовци су људи несплативи по својој логици и свом ћудљивом памћењу.[1]

(СВРШИЋЕ СЕ.)

Богдан Поповић.

---

[1] Упор. у поменутом делу Бормановом страну 37 и 87. На првој, под насловом: „Die äusseren Zweifelsgründe“, стоји: „Warum zeigen die ersten Bücher, die mit dem Namen Shakespeare erschienen sind, denselben nicht auf dem Titelblatte, sondern nur als Unterschrift der Widmung?“ — На страни 87, под насловом Беконове књиге: „Essayes“, стоји: „Ein Autorname fehlt auf dem Titelblatte. Aus dem darauf folgenden Widmungsbriefe aber ersehen wir, dass das Buch von Francis Bacon geschrieben ist“.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Злочин и казна", десет драмских слика по роману Достојевског, од Делијера.

После Толстојевог „Васкрсења" и „Ане Карењине", „Злочин и Казна" је већ трећи руски роман што га за непуне три године гледамо на београдској позорници у тако званим драмским сликама. Поред свих предубеђења о сакаћењу романа који се овако прекрајају за позорницу, и о драмској недоношчади која се добијају из тих неповезаних кинематографских исечака, у данашњој мршавој драмској производњи, ни оваква дела нису на одмет — кад су колико толико добро склопљена. Независно од романа из кога су постале, овакве прераде цене се само по вредности комада као комада, по утиску логичне, природне, органске целине и потпуности који производе на позорници.

На несрећу, романи великих руских писаца из прошлог века, могу се мање но икоји други успешно прекрајати за позорницу. Довољно је напоменути у два три потеза особине једног Толстојевог — а нарочито једног Достојевсковог романа, па да се види колико овакве драмске прераде не само сакате роман у основи његовој, но дају и позорници комаде по себи непотпуне и несавршене, далеке изразом и тенденцијом од основног дела, и у страховитој несразмери с књижевним именом писца из кога су позајмљени.

Сав онај идеализам или чак мистицизам, сва она магловита и неспокојна атмосфера сањивих, узнемирених,

занесених и ћудљивих типова, све оно што се слика, описује и анализе у дугим психолошким странама руског романа, све је то једва преводљиво на обичан и баналан дијалог позорнице, какав може да да̂ један драматичар другог или петог реда који се подухвата ових трговачко-књижевних послова. Зато је на позорници Некљудов потпуно неприродан, Ана Карењина несимпатичнија од распусних прељубница француског романа, а Раскољников јунак „Злочина и Казне“, несхватљив, бесмислен и неснсосан.

Како би другчије и могло бити, када место оних стотина страна на којима се у роману развија психопатологија овог настраног типа и необичног дела на који се решава, у комаду почињемо једним очајно дугим монологом алкохолика Мармеладова, и, одмах у другој слици већ видимо несрећног Раскољникова са секиром под пазухом. Осам осталих сцена, одабраних по мерилу што хучнијих ефеката, експлоатишу на врло суров начин најмучније сцене романа. Сав онај дуги низ немих сцена, магловитих и неспокојних мисли, мучних момената душевне борбе, овде је искидан, скраћен, довољно необразложен, мање доследан, оштрије подвучен у живој речи која увек суровије наглашава. Зато у Раскољникову на позорници видимо само једног необјашњеног и необјашњивог манитњака, коме је тешко ухватити доследне побуде радњама, и, у чијим истрзаним епилептичним наступима и грозницама, ни у једном тренутку не видимо одређену основну физиономију личности. „Злочин и Казна“, снажни роман психолошког реализма, на позорници је постао комад криминалних сензација, близак каквом „Роже Лароку“ или доживљајима Шерлока Холмса.

Колико би боље било да је се место Достојевског из треће руке добило које оригинално дело модерног руског позоришта, које је још толико слабо заступљено на српској позорници!

Милан Грол.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Синтагмат Матије Властара. азбучни зборник, византијских црквених и државних закона и правила, словенски превод времена Душанова. Издао Стојан Новаковић. Београд, 1907.

Неуморни испитивалац наше народне прошлости Г. Стојан Новаковић, латио се и значајнога и замашног посла да објави и расветли свуколику законодавну редњу старе српске државе. Већи део тога посла учинио је то већ 1898, издавањем *Душанова Законика*, а ево га сад где критички издаје и *Синтагмат* Матије Властара, један од најзнатнијих зборника византијскога црквеног и грађанског права, који је убрзо по свом постанку (1335 године) у нас преведен, и отуд се после преписима раширио и по Бугарској, Румунији и Русији.

Пред самим издањем налази се исцрпна, научним разлозима документована расправа, која нам, сем Синтагме, расветљује и све старе српске законике и њихов међусобни однос. Тако сазнајемо да су до Душанова Законика била неколика с грчког преведена номоканона, т. ј. закона светих отаца, који су важили и за световне ствари. Још је Свети Сава увео *Фотијев* номоканон с *Аристоновим* коментарима, а негде у XIV веку постао је превод истог номоканона са *Зонариним* објашњењима и најзад *Синтагмат* Матије Властара. Како је овај састављач скупио све законе и правила светих отаца, трудећи се при тим да их краће а јасније каже, а уз њих додао и *грађанске* законе, који подупиру прве, и како је све то уредио

и поделио на двадесет четири одсека према алфабетском реду слова, којима се почињу разни предмети, то је овај законски зборник, као подесна ручна књига, врло радо примљен не само у Грка него и у свих православних народа. По том су постали и још неки преводи законских ствари, већином у одломцима, као нпр. *извод из Јустинијанових* закона.

Врло је интересан онај део расправе, који говори о односу Душанова законика према тим номоканонима, особито Синтагмату. По Г. Новаковићу је Душанов Законик самостално дело, управо Устав, који је утврђивао раније законике, а није ни измена ни допуна њихова. У њему су управо одредбе за чисто српске прилике, из српског обичајног права. То доказује одредбама о *паљевини*, где се у духу српског обичајног права тражи одговорност места и околине; *о разбојништву* и *крађи*, где се тражи посебно јемство и доказивање сводом и мазијом; о проширивању *кривичне одговорности* и на кривчеву кућу; и *паситима* — све према српским приликама удешено.

Оне пак са чим се потпуно слаже, Душанов Законик и не помиње, остављајући у потпуној вредности одредбе византијских закона, на пример о мађионицима и отровницима, о чувању светиње гробова и т.д. Наравно, да поред свега српских и словенских карактера Душанова Законика, има у њему и духа и византијског, средњевековног, што се најбоље огледа у оним суровим телесним казнама.

И ако поред свих ових доказа на самосталност његову упућује и сама Душанова санкција, ипак мора се признати да та самосталност, с погледом и на многе узајмљене ствари, није тако велика, и да ју је врло тешко разликовати од секундарне допунске вредности.

Од не мањега је интереса и расправљање о постању *српскога законодавног зборника*. Као што је познато већина млађих рукописа Душанова Законика не налазе се сами, него већином у друштву са Синтагматом М.

Властара, и то скраћеним, и изводом из Јустинијанових закона, знак да су се они допуњали и тако употребљавали. По тврђењу Г. Новаковића тако није било у XIV веку, него су сви ти закони били сами за се, и ако су један на други упућивали. То се може у неколико доказати и по најстаријем типу Душанова Законика — Струшком и Призренском, млађем препису са старијег оригинала.

По Г. Новаковићу тај је посао, ревидовање и кодификовање, учињен је за време деспота Стефана, владаоца који је познат својим реформаторским радом. Тада је неко редификовао Душанов законик и огледао да га уреди по словима као у Синтагмату, и тада је свакако учињено и скраћење пунога превода Синтагмата, при чем су изостављене црквене ствари а остављане грађанске, тако да се свело на једну трећину. Тада су по свој прилици оба тако редигована законика и састављена са изводима из Јустинијанових закона у један зборник. Да је то тако Г. Новаковић изводи и по неким речима Константина Филозофа. Као што се види, и ако су многи основи за то, ствар је још сувише хипотетична и изискује и позитивнијих доказа.

Што се тиче самога превода Симтагмата, о ком исцрпно расправља, вели да је постао око 1346 године, по освојењу Сера, када је Душан дошао у тешњи додир с Грцима, и да је одмах почео важити, и ако се нигде не налази законско потврђење као у Душановом Законику. Ми бисмо додали мишљење, да је Душан при свом освајању већ затекао овај законик у солунској области, и како је Грцима одмах признавао све привилегије, то је свакако и судску аутономију и практику. По том је зар одмах и постао словенски превод. Доцније, кад су прилике измењене и Срби истиснути из грчких крајева, ваљада је и престала потреба потпунога превода, а настала потреба за скраћивањем, при чем је потпуни превод могао и даље остати у важности у цркви.

Потпуни превод, са кога су постали сви доцнији рукописи и дужи и краћи, и са кога су преписи отишли

и у Бугарску, Русију и Румунију, ни мало није заслуживао толике пажње. Превођено је у правом смислу ропски, реч по реч, без дочитавања реченице до краја ради разумевања значења, са пуно погрешака (нпр. име *Дракон* преведено је буквално са *змија*), са грчком синтаксом и свима грчким стилистичким особинама. Па ипак, при свем том, многа су места у овом правцу много јаснија него у преводу Фотијева номоканона, што није заслуга преводиочев него заслуга краће и јасније редакције Властарове.

По том Г. Новаковић говори о рукописима, до сад познатим: српским, дужим и краћим, којих последњих има више, руским и бугарским. Од свих најзнатнији су српски у Карловачкој библиотели (пет; три дужа и два краћа) и фрушкогорским манастирима.

По једном од њих (Крушедолском, из XVI века) и издао је Синтагмат обележивши крупнијим, масnијим словима оно што је остало у скраћеном преводу. Поредећи га са грчким издањем, од Потли-ја и Рали-ја, с којим се наш превод скоро потпуно слаже, Г. Новаковић је додавао испод текста грчке речи и термине, ради бољега разумевања ропскога српско-словенског превода, или и ради истицања наших разлика. На крају је списак словенско-грчких и грчко-словенских ређих речи, особито правних термина. С погледом на наше слабо знање старо-словенскога, а скоро никакво грчкога језика, мишљења смо да научности ове књиге ни најмање не би удио и српски превод ових речи.

Дело је издање Српске Краљевске Академије, и награђено је из фонда пок. Др. Николе Крстића, првога испитиваоца наше старе правне књижевности. Издање је веома укусно, и према вредности и величини, (преко 40 табака велике осмине) цена од 6 динара заиста је солидна).

Нека је и ово дело Г. Стојана Новаковића најтоплије препоручено свеколикој просвећеној публици нашој.

М. Б.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Народна скупштина у Босни и Херцеговини.

Кад је у Босни и Херцеговини завршена борба православних Срба за црквену и школску аутономију, видело се да резултати борбе нису велики. Напор је био велики, добит мала, врло мала. Само, они који су том добити били незадовољни нису хтели да траже већу на истој страни, у истоме правцу. И, добро су радили. Место борбе за црквена и школска права, која је донекле имала свога разлога у некадањој Војводини, — они су ушли у борбу за политичка права. После кратке међусобице, која се увек и свуда јавља кад какав велики, нарочито народни посао не успе, сложили су се сви у томе да народну снагу Срба не треба трошити на борбу за шира аутономна права српских православних школа и цркава, него да је треба организовати и употребити на борбу за политичку аутономију. Прва манифестација те борбе је била у сарајевској резолуцији од 11 маја ове године. На њој су готово сви представници дотадањих двају струја, (струје за црквену аутономију и струје за политику), утврдили да је политичко-економска организација на демократској основи најпреча, а сврха те организације аутономија Босне и Херцеговине. Од тога доба до 27 октобра, нешто је рађено на томе да се сазове једна Народна Скупштина, да изради коначни програм и организацију православних Срба. Тај је рад завршен, и 27 октобра ове године састала се у Сарајеву прва, конститутивна народна скупштина. Та је скуп-

штина изгласала једногласно устав српске народне организације. Устав је подељен у четири дела, а представља и устав и програм. Одредбе су ове:

1. Сваки народ има право самоопредељења. Народна је воља избор власти.

2. Циљ државе је заштита националних, економских и културних интереса својих држављана.

3. Сви су грађани пред законом једнаки.

4. Главни услов напретка државнога свестрано подизање свих сталежа.

5. Верска разлика није сметња заједници народних интереса. (Слобода савести).

6. Без личне слободе нема слободне државе. Лична слобода је неопходна. Својина је неповредна. Слобода мисли призната, као и збора, договора и удруживања. Стан је неповредан Тајна писама тако исто је неповредна.

7. Босна и Херцеговина су саставни део турске царевине, којим Аустро-Угарска управља на основу мандата европских сила.

8. Босна и Херцеговина има једну аутономну област.

9. Законодавну и надзорну власт врши народно представништво Народно представништво представљају народни посланици. Избори посланика су непосредни, а врше се тајно. Право гласа је опште и једнако.

10. Влада је израз скупштинске већине.

11. Државна управа је једноставна.

12. Градске и сеоске општине имају своју самоуправу.

13. Судови су потпуно независни. Држава одговара за погрешке судова.

14. Управни је суд неопходан.

15. Основна настава је обавезна и бесплатна. Настава у националном и слободоумноме духу.

16. Босна и Херцеговина представљају засебну царинску област.

17. Досадањи порески систем мења се, порез се плаћа по имућности. Ослобађају се од пореза који имају само онолико колико могу живети.

18. Службени је језик у Босни и Херцеговини српски.

19. Аграрно је питање економско, политичко и социјално, па, дакле, животно и народно питање. Зато га треба решити праведно, имајући у виду националне интересе и одржање равнотеже међу друштвеним редовима, без штете за земљораднике. Земљорадничка права су законом обезбеђена, нарочито првенствено право куповине земље.

20. За рачун приватних или државе не може се сељаку продати оно што му је потребно да може живети.

21. Комадање земљорадничких имања законом о промени наследнога права спречити. Расељавање унутарњим насељавањем спречити.

22. Државна имања се разумно обрађују.

23. Кулук се укида.

24. Ниједна казна, глоба, намет не могу се без закона изрећи.

25. Уредиће се право становништва на уживање државних добара.

26. Искључиво право на слободну државну земљу имају само домаћи земљорадници.

27. Сва чиновничка места треба да попуне домаћи људи.

28. У свима државним пословима и предузећима имају право првенства домаћи.

29. Нарочитим законима заштитиће се домаћа производња радиност и промет.

30. Нарочити закони уредиће односе радника према послодавцима.

31. Путеви и саобраћајна средства да се подижу само у интересу Босне и Херцеговине.

32. Сваки чиновник одговара по закону за самовољне поступке у служби.

33. Број жандарма, и њихову надлежност смањити и сузити; што већи број кажњивих дела подвргнути надлежности грађанских судова.

34. Ширење писмености, отварање школа, давање благодејања су услови за развитак народне културе. Чинити их само домаћим синовима.

35. Војна служба обавезна; рок јој смањити, а одслуживање рока вршити у Босни и Херцеговини.

36. Народном здрављу поклонити пажњу.

37. Установљава се порота. Установљају се општински и трговачки судови.

38. Прозелитизам се сузбија, и установити интерконфесионални закон.

Добро је што је дат овој одлуци назив „програм српске организације". Јер он има два дела. Један је конституван; у њему је оно без чега се једна демократска политичка организација не да замислити; он је општи (до члана 19). Други је део програм; у њему је оно што треба одмах или доцније урадити па да се пође напред; овај други део казује од чега је до сада народ у Босни и Херцеговини трпео, шта треба учинити па да од тога више не страда; он помало личи на наш Устав од 1888 године, у који су уставотворци уносили одредбе којима би пре место било у специјалноме закону (одељци о Државном Савету и Главној Контроли, о судовима, привреди и т.д.), него ли у Уставу. Овај други део (од чл. 19 до чл. 38) је унутрашња историја Босне и Херцеговине за последњих двајестак година.

Овај устав-програм је за сада добар. Њему треба сад само живота. Живот ће му дати и треба да му даду оних седамдесет народних изабраника, који су га и израдили. Они га морају однети у народ и тумачити га. У томе им треба слоге, издржљивости, уздржљивости, увиђавности, више него до сада. Они су ступили у историју свога народа, они ће одговарати њој и народу за све што буду учинили сад. Око себе имају вазда примера како су прошли и како пролазе они који су радили и који раде добро или зло за свој народ.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Grégoire Yakschich, docteur de l'Université de Paris: *L'Europe et la Résurrection de la Serbie* (1804—1834), avec une préface de M. Émile Haumant. Paris, Hachette. 1907. 530 p. in 8°. [Гргур Јакшић, доктор Париског Универзитета: *Европа и Васкрс Србије* (1804—1834), с предговором Г. Е. Омана. Париз, Ашетова књижара. 1907, 530 стр., in 8°].

(Крај.)

Према самој природи ових састава, читалац разуме да је у њима *једнострано излагање* руско-турских односа, у коме се огледа субјективно руско гледиште. После Прокеш-Остена (Beilagen), после Метернихових мемоара, и других публикација у којима се налазе документи из прве руке за проучавање тих односа, нико не би узео поменуте једностране канцеларијске саставе као извор за излагање односа између Русије и Порте. Г. Ј. је то учинио, *прештампавши* из њих све што му је изгледало да треба да уђе у његову књигу! Излагање које је био дужан сам да учини, на основи независне студије извора, он је заменио туђим једностраним излагањем. То је прва некритичност. Затим Г. Ј. наводећи поменуте мемоаре *није означавао наводницама („“) све позајмице које је узео од речи до речи из туђег излагања.* То је други доказ пишчеве некритичности или боље неурачунљивости. Тако на многим странама читалац мисли да говори Г. Ј. међутим то у ствари не стоји.

Примери:

Exposé des différends, 28:

. Il fit expédier au baron de Stroganoff l'ordre de déclarer que loin d'avoir provoqué ou favorisé l'entreprise du prince Ypsilanti, la Russie consentait à l'entrée des troupes ottomanes dans les principautés... que même elle réclamait cette mesure, mais, qu'afin d' empêcher des désordres autrement inévitables, elle demandait que les troupes ottomanes fussent accompagnées d' agents russes. . Une déclaration commune des deux Cours devait annoncer en outre qu'elles employaiet la force des armes uniquement pour réprimer l'insurrection, que, loin de vouloir priver les Principautés de leurs privilèges, elles se proposaient de leur en assurer la jouissance, et, qu'aussitôt que l'ordre y aurait été rétabli, les troupes ottomanes repasseraient le Danube...

Јакшић, стр. 422:

Il expédia au baron de Stroganof l'ordre de déclarer à la Porte que loin d' avoir provoqué ou favorisé cette entreprise, la Russie consentait à l'entrée des troupes turques dans les Principautés; que même elle réclamait cette mesure; mais que, afin d' empêcher les désordres autrement inévitables, elle demandait que les troupes ottomanes fussent accompagnées d' agents russes. Une déclaration commune des cours de Russie et de Turquie devait annoncer, en outre, qu'elles employaient la force des armes uniquement pour réprimer l'insurrection; que, loin de vouloir priver les Principautés de leurs privilèges, elles se proposaient de leur en assurer la jouissance, et que, l'ordre une fois rétabli, les troupes turques repasseraient le Danube...

Exposé der différends, 29:

A son retour de Laybach l'Empereur fut informé des événements de Constantinople, des qu' il sut jusqu' où le Divan avait osé porter

Јакшић, стр. 423:

A son retour de Laybach, l'empereur Alexandre, à peine informé des événements de Constantinople, des excés où le Divan s'était laissé

ses excès et l'infraction des traités, il donna ordre... de lui remettre une note...

L'empereur réprouvait encore une fois, dans les termes les plus solennels, l'insurrection d'Ypsilanti et celle de la Grèce; il rappelait que, non seulement la Russie ne les avait pas excitées, que non seulement elle n'y avait prit aucune part; mais qu'elle...

Passant ensuite aux cruautés et aux profanations... dont Constantinople était le théâtre, il exprimait... les sentiments de tous les monarques chrétiens à leur sujet et signalait les conséquences inévitables qu' entraînerait pour la Porte la continuation d'un tel système. La note... finissait par énumérer les griefs que la Porte venait de donner à la Russie... par une violotion flagrante de tous les traités, et en réclamant une satisfaction immédiate et complète, elle fixait au gouvernement turc un délai de huit jours pour sa réponse...

entrainer, donna ordre de faire remettre une note énergique à la Porte.

Le tsar réprouvait encore une fois dans les termes les plus solennels l'insurrection d' Ipsilanti et celle de la Grèce, déclarant que la Russie ne les avait point excitées, et qu'elle n'y avait pris aucune part.

Passant ensuite aux cruautés et aux profanations dont la capitale turque avait été le théâtre, il exprimait le sentiment de tous les souverains chrétiens à ce sujet, et signalait les conséquences inévitables qu'entraînerait pour la Porte la continuation d'une telle politique. Il finissait par l'énumération des griefs que la Porte venait de à la Russie par la violation flagrante de tous les traités, réclamait une satisfaction immédiate et complète, et fixait un délai au gouvernement turc pour sa réponse...

Exposé des différends, 61:

M de Minciaky devait également signaler à la Porte l'étar de la Servie. Il devait

Јакшић, стр. 438—439:

Il lui enjoignit également de signaler à la Porte l'état de la Serbie. Le chargé d'

lui rappeler l'article du traité de Boucarest concernant les Serviens, leur inébranlable fidélité, l'intérêt qu' elle avait à les en récompenser, le danger qu' elle courrait s' ils venaient à se soulever, et, par conséquent, la nécessité où elle était de remplir ses promesses à leur égard, de remettre en liberté leurs anciens députés qu'elle retenait captifs, d'en accueillir favorablement de nouveaux et d'exaucer sans retard les voeux légitimes dont ils seraient les interprètes.

affaires devait rappeler l' article du traité de Bucharest concernant les Serbes, leur inébraulable fidélité, l'intérêt que la Porte avait à les récompenser, le danger qu' elle courrait s'ils venaient à se soulever, et, par cousé-quent, la nécessité où elle était de remplir les promesses à leur égard, de remettre en liberté leurs députés qu'elle retenait captifs, d' accueillir favorabiement les nouveaux et d'exaucer sans retard les voeux légitimes dont ils seraient les interprêtes.

Види још периоде:

Exposé des différends, 41:

Од: Afin de faire sentir qu'il appréciait les arrangements... *до:* à insister sur l'obligation rigoureuse où était la Porte d'évacuer les principautés, d'y rétablir l'ordre de choses légale et de respecter les privilèges de leurs habitants.

Јакшић, стр. 438:

Од: Pour montrer qu'il appréciait ces arrangements.. *до:* à insister sur l'obligation rigoureuse où était la Porte d'évacuer les Principautés, d'y rétablir l'ordre de chose légale, et de respecter les privilèges de leurs habitants.

Resumé de l'etat, 16—17:

Од: En prenant pour base invariable le traité de Boucarest... *до:* En passant aux détails.

Исти, стр. 441.

Од: En prenant pour base invariable le traite de Bucarest... *до:* En passant aux détails.

Преписујући тако туђе излагање *без знакова навођења*, Г. Ј. је хтео да да̂ „своме“ излагању изглед неза-

висне обраде! Може бити да ће неко помислити да је он заборавио елементарно правило да ваља стављати туђе речи под знаке навођења. И ако ансурдна ова претпоставка не стоји, јер има других места где је Г. Ј. обележавао позајмицу. Тако је *он сам квалификовао* „позајмице“ без поменутог обележја.

Код Г. Ј. има туђих места, која не само неозначује наводницама, неко нас упућује на неки извор, који не одговара истини.

Exposé des différends, стр. 63—64:

[Des instructions decisives furent pareillement expédiees à M. de Minciaky]. L' Empereur le chargea d'exprimer toute la surprise qu'il éprouvait à voir la Porte laisser sans réponse notre dernière note... et de demander au Reis-effendi une conférence à protocole, de lui répéter pour la dernière fois les griefs que donnait à sa Majesté Impépiale l'eccupation prolongée de la Valachie et de la Moldavie, ainsi que la conduite du Divan envers les Serviens .. Si elle renouvelait ses refus, de lui déclarer alors qu'elle eût à peser toutes les conséquences d'un tel acte, de prendre ensuite une attitude silencieuse et de borner ses fonctions à l'expédition des affaires commerciales...

Јакшић, стр. 439:

[En même temps de nouvelles et décisives instructions furent expédiées au chargé d' affaires à Constantinople]. L' Empereur le chargea d'exprimer toute la surprise qu'il éprouvait à voir la Porte laisser sans réponse la dernière note russe et de demander au reis-effendi une conférence à protocole, de lui répéter pour la dernière fois les griefs que donnait à la Russie l'occupation de la Valachie et de la Moldavie, ainsi que la conduite du Divan envers les Serbes. Si le ministre turc renouvelait ses refus, le chargé d'affaires devait déclarer que la Porte eût à peser toutes les conséquences d'un tel acte; après quoi il devait prendre une attitude silencieuse et borner ses fonctions à l'expé-

dition des affaires commerciales...[*]

[*] Protocole de la conférence officielle, tenue le jeudi 1/13 oct. 1825, entre M. de Minciaky et le reis-effendi. Voy Archives de la *Bibliothèque Polonaise*, à Paris.

Г. Ј. место, дакле, да цео горњи пасаж стави под знаке навођења, и да се позове на Exposé des différends, *одакле га је узео*, он се прави невешт и цитира нам протокол званичне конференције од 1/13 окт. 1825, коју је Минчаки имао на основу инструкција у којима се говори у Exposé des différends, и шаље нас најзад у Париз, у Пољску Библиотеку, да видимо тај протокол!

Исти случај види: Exposé des différends, 69 и Јакшић, стр. 412.

* * *

Част овакве процедуре Г. Ј. је указао и нашем саставу *Српска депутација у Цариграду 1827 год.*, штампаном у *Срп. Књиж. Гласнику*, Књ. XII, год. 1904. Цео тај састав он је унео у своје причање по својој познатој методи, на три места је навео *Срп. Књижевни Гласник* за 1904, а на осталим или не даје *никакве* или даје са свим *фантастичне наводе!* Као што је горе узео пасаж из Exposé des différends, а навео протокол конференције од 1/13 окт. 1825, тако је посаже који иду узео из нашег наведеног чланка, а у примедби наводи М. Петровића, *Финансије и Установе*, књ. I, стр. 830—833!... Да напоменемо још да је горњи наш чланак написан *по документима још необјављеним*, те да према томе *нема заједнице извора* између нашег излагања и оног у делу Г. Ј.

Гавриловић, *Срп. Књиж. Гласник*, XII, стр. 831:

Депутати су били примљени од Реис-ефендије, први пут 21 априла. На пољу су стајали драгомани свих страних дворова да чују какав ће бити пријем...

Jakшић, стр. 460:

La première audience chez le reis-effendi eut lieu le 3 mai. Elle avait excité à tel point la curiosité du corps diplomatique, que les drogmans de toutes les légations étaient venus pour savoir comment les députés seraient reçus...

На све до:

„Порти је познато, одговорно је Реис-ефендија, да је народ српски верна царева раја, а ви сте мусафери царски, и сада будите рахат, докле се ова молба (арс-мазар) не преведе и на високи преглед представи, па ћемо видети ваша дела". За овим их отпусти.

Le ministre les assura que la Porte tenait les Serbes pour de fidèles raïas, et les pria d'attendre en toute liberté que la pétition fût traduite et mise sous les yeux du Grand Seigneur*. Là dessus audience prit fin.

* Pétrovitch (M.), *O. C.* t. I. стр. 830—831.

Гавриловић, *Срп. Књиж. Гласник*, XII, стр. 832—833:

Ну расположење депутата да се послови што пре отпочну, и да им се што енергичније приступити није било ни од какве користи. После првеауденције код Реис-ефендије, они су сваки други или трећи дан одлазили на Високу Порту и распитивали кад ће се послови отпочети.

Jakшић, стр. 460—462:

Les deputés pensaient que les pourparlers ne tarderaient pas à commencer, mais leur espoir fut déçu. Ils allaient deux ou trois fois par semaine à la Porte pour avoir des nouvelles; on leur répondait toujours que le Divan était débordé de travail et qu'ils eussent à prendre patience juqu'à ce

Увек један исти одговор, да се мало претрпе да на њихова дела ред дође, и да је Порта претрпана пословима.

Најзад 28. маја успеју Лазар Теодоровић и Марко Георгијевић, да по други пут изађу пред Реис-ефендију. Извињавајући се, они му разложе да народ са нестрпљењем очекује из Цариграда извештаје о раду њиховом. Кад им Реис-ефендија одговори да је Девлет у великоме послу, али да ће, у одређеноме року, свршити оно што је уговорено за Србију, Лазар Теодоровић, да би га придобио, обећа му пет стотина хиљада гроша, кад послови буду свршени. И ако га је ова понуда стављала у искушење, Реис-ефендија ипак прекине овде разговор, позвавши Драгомана Портиног и преко њега стане говорити, како је Порта добила од Београдског везира неповољне извештаје, да Срби уводе регуларну војску, да облаче и вежбају војнике по европским начину и да дижу касарне. Ну депутати су се живо бранили

que leurs affaires vinssent à leur tour.

Fatigués de recevoir sans cesse la même réponse, Théodorovitch et Ghéorgiévitch trouvèrent moyen, le 9 juin, de voir le reis-effendi. Ils lui représentèrent que le peuple attendait avec impatience des nouvelles de leur négociation. Le ministre répondit que la Porte était très occupée, mais que dans le délai de dix-huit mois, tout ce qui avait été stipulé. pour la Serbie sérait régli. Afin de presser les négociations, Théodorovitch lui promit de lui remettre de la part du peuple la somme d'un demi-million de piastres, lorsque les affaires serbes seraient réglées. A ces paroles le reis-ef. coupa l'entretien, fit venir le drogman de la Porte et déclara aux députés que la Porte savait par le pacha de Belgrade que les Serbes organisaient une armée régulière, que les soldats étaient vêtus et exercés à l'européenne et qu'ils construisaient des casernes. Les députés se défendirent vivement de ce reproche, et affirmèrent qu'il n'y avait pas plus de deux cents hom-

од овога пребацивања, и тврдили су да у Србији нема више од две стотине униформисаних људи, који врше више полициску него војничку службу, и да је у осталом, тај број врло скроман за одржавање унутрашњег реда у земљи. Реис-ефендија радо прими ово изјашњење, и препоручи им да пишу кнезу да се у Србији не чине уређења, која су противна Дивану и „рајалуку,“ и да се не нађу „увређени,“ што им је ово казао јер је то „царски савет пошто их их цар „милује“. „Будите спокојни, завршавао је Реис-ефендија, за сада се царство занима другим делима, и за ваша се стара. Док ова оконча, доћиће и ваша на ред, и почеће се радити“.....

Под овим утисцима и на жалбу српске депутације, Рибопјер... упути Порти енергичну ноту, позивајући је да приступи испуњењу Акерманске Конвенције односно Србије и да отпочне преговоре са депутатима (7. јуна).

Порта је остала немарна

mes en uniforme en Serbie, mais qu'ils étaient chargés plutôt de la police, ils ajoutèrent que cet effectif n'était pas même suffisant pour le maintien de l'ordre. Le ministre, satisfait de ces explications, recommanda aux députés d'écrire à Miloch de ne rien faire dans le pays qui fût contraire à l'autorité de la Porte et à la condition de raïas, et s'excusa pour ainsi dire de ses réproches, disant que ce n'était qu'un conseil affectueux du sultan. Enfin il leur promit que le règlement des affaires serbes serait entrepris, aussitôt que les autres occupations actuelles seraient terminées...[1]

Le ministre de Russie, à qui les députés s'étaient plaints de ces réponses, évasives, constatant l'évidente mauvaise volonté des Turcs, présenta, le 19 juin, une note énergique à la Porte, l'invitant à procéder promptement à l'exécution des clauses de la convention d' Ackermann relatives à la Serbie, et à commencer les pourparlers. Mais la Porte

[1] Pétrovitch (M.) o. c. t. I p. 833.

према српскоме питању: она нити је пристала да да посланику конференцију на протокол, нити одговор на горњу ноту, изјавивши Франкинију, драгоману рускога посланства, да посланик нема права да чини представке односно Срба, пошто је њој за уређење српског питања, Акерманском Конвенцијом дат рок од осамнаест месеци, од кога још није ни половина истекла.

ne daigna même pas répondre. Elle se borna à déclarer au drogman de la légation russe que le ministre du tsar n'avait aucun droit de faire des représentations à ce sujet, le délai de dix-huit mois, qui était laissé au Divan pour le règlement de ces affaires, n'étant encore écoulé qu' à moitié.[2]

[2] Pétrovitch (M.), o. c. I. p. 832.

У делу М. Петровића, *Финансије и Установе*, књ. I, стр. *830—833*, нема наравно ни речи о ономе о чему говори Г. Ј. на основу нашега чланка у *Срп. Књиж. Гласнику*, књ. XII, стр. *830—833*. Ако читилац упореди овај наш навод с горњим наводом Г. Ј. приметиће да је он наводио дело М. Петровића као *тобожњи извор*, а бележио стране из *Срп. Књиж. Гласника!* Наравно да му ово неће служити ни код кога као израз забуне, јер је јасно да је он врло добро знао *шта* је *где* узео, нарочито да су три претходна периода из *нашега* састава, те да је намерно заменио један извор другим. „Строга критика"!

Наравно са свим је излишно напомињати да је Г. Г. *присвајао* наше излагање чак и *без оваквог увијања*. Таква је 456 стр. (при дну), 457 и већи део стр. 458. Незаборавимо да *заједнице извора нема између нашег излагања и излагања Г. Ј.* Ми наводимо нека паралелна места.

Гавриловић, *Срп. Књиж. Гласник*, XII, стр. 825:

Међутим одушевљење, које је у Србији изазвала

Јакшић, стр. 456—457:

Mais l'enthousiasme des Serbes se refroidit bientôt

Акерманска Конвенција, било је у скоро ослабљено очевидним нерасположењем и злом вољом Портином. И ако се султан тим актом свечано обвезао да српске послове што пре сврши, а најдаље у року од осамнаест месеци, и у договору с депутатима српскога народа. .

Полазећи кроз Букурешт, Рибопјер је изјавио агенту кнеза Милоша... да ће чим приспе у Цариград предузети српске послове...

...Ипак, и после читава четири месеца он [султан] није саопштио кнезу ту своју обавезу, нити је тражио депутате с којима би Порта ушла у преговоре. .

Стр. 835:

...Њој је [Порти] било у интересу да свима начинима одржава Србе у заблуди... Услед тога она се у јулу... политично препире са депутатима односно оружане полиције; дозвољава донекле да се полиција организује, али не да се облачи у мундир и ексерцира... Августа пак Порта се је упустила мало даље у преговоре... и... извести рускога посланика

devant l'attitude de la Porte et fit place à la mefiance. En septembre [!?] 1826, la Porte avait pris l'engagement de régler leurs affaires avec leurs députés dans le delai de dix-huit mois au plus tard; l'ancienne députation avait quitté Constantinople à la fin de février 1827; vers la même époque, Ribeaupierre, le nouveau ministre de Russie, de passage à Bucharest, avait déclaré à un agent de Miloch que, dès son arrivée à Constantinople, il ferait les plus vives instances. Or, le Divan ne donnait aucun signe de vie à Miloch et ne réclamait point l'envoi de la nouvelle députation ..

Стр. 462:

Cependant, afin de ne pas rompre avec les Serbes, elle se mit, en juillet, à discuter avec eux l'uniforme des agents de police, et, en août, elle informa la légation russe que le commissaire de la Porte serait bientôt choisi. Ce commissaire, enfin nommé le 1-er [!?] octobre, fut Hadji-Hakif Effendi, mais il n'eut pas même le temps de s'aboucher avec les députés...

званично да ће у што краћем року наименовати комесара за српске послове... Ну... тек 2 ог октобра оно је наименован... Хаџи-Хакиф-ефендија... Баш кад се очекивало etc.

Испореди још *Срп. Књ. Гласник*, XII, 825—827: „Да се не би губило време, он [Милош], и не дочекавши формалан позив од стране Портине, опреми депутацију у Цариград...“ и Г. J. стр. 457: „Inquiet de ce concours de circonstances, Miloch resolut de faire partir les nouveaux deputes sans attendre l'invitation de la Porte...“

Стр. 827: „Кнез је био готов да сва уверавања и доказивања о својој верности и оданости према њој [Порти] поткрепи и другим аргументом: новцем. Депутати су добили усмене поруке да не жале новац за поткупљивање Портиних великодостојника,...“ и Г. J. стр. 458: „De plus, connaissant bien les Turcs, il donna aux députes avant leur départ un conseil particulièrement utile... Il recommanda aux députés de ne pas épagner l'argent et d'en donner largement aux ministres et à tous [?!] les fonctionnaires de la Porte“.

Испореди још стр. 827, период, који почиње са „Ма како да је држање кнежево...“ и стр. 828, период, који почиње са „Саопштавајући графу Неселроде...“, које је Г. J. слио у један, на стр. 157, „Il ne se faisait pas illusion...“ Резимирање та два периода он завршује: Miloch sentait donc que l'intervention la plus énergique de la diplomatie russe était nécessaire pour terminer ces negociations avec succès, према нашем: „Услед тога руска интервенција у преговорима између српских депутата и Портиних делегата изгледала је кнезу као једно средство за повољно решење народних послова“.

Сви се ови многобројни примери, које због малог простора нисмо могли довољно развити, налазе у једноме релативно маломе одељку дела Г. J. (стр. 411—460), и то

упоређујући само два извора с његовим излагањем. Упоредним проучавањем свију извора дошло би се до обилнијег резултата. Али ово је и сувишне.

Никад човек не би рекао да се овако што може наћи у делу, чији писац тврди да се служио „*једино* документима!"

Ма како, дакле, да је Г. Ј. упростио процедуру писања књига, тај је метод давно осуђен у науци. Није нам намера да овде истичемо сву важност овакве појаве у књижевности, специјално у делу Г. Ј., ми остављамо читаоцу да сам донесе суд о томе. Напоменућемо само да су код неозбиљних људи и писаца слабога калибра овакве појаве, плагијат у свима варијацијама, логична последица перманентног инстинкта за репродукцијом туђих ствари, само ако немају довољно моралне енергије. У томе случају критеријум се губи са свим и дела таквих писаца, била она из историје или из друге које науке, прелазе у домен психологије. Критика има само то да констатује, она се њима не бави даље.

У књизи Г. Ј. има и један предговор од две стране Е. Омана, доцента на Сорбони. „Ослањајући се најзад *само на непобитне документе*,[1] вели писац предговора, Г. Ј. се подухватио да размрси сплет преговора, који су од Цариграда до Петрограда, од Беча до Париза имали утицаја на судбину Срба. Ове преговоре он је пратио у многобројним публикацијама, на најразноврснијим(!) језицима; документима мање више познатим он је додао и друге са свим непознате — нарочито у Пољској Библиотеци у Паризу нашао је *на неочекиване проналаске*. Најзад, још ређа заслуга, он је све ове документе анализирао са непромењљивом непристрасношћу и објективношћу. У његовој књизи не треба тражити похвале или осуде; *сам документ говори*".

[1] Курзив је наш.

„Знали ли то да је његово причање хладно? Читалац ће се уверити да не. Ова је *канцеларијска прашина* необична жива. То је сцена високе комедије — и мирноћа Г. J. јој даје више рељефа — сцена у којој видимо великог Портиног драгомана, како дискретно шиша под простирком кесу, коју су му подметули српски депутати. На против, тужна је слика у којој гледамо сиромаха Проту Матију, како обилази суверене и дипломате на Бечком Конгресу“...

Ми смо овај навод узели да би читалац видео шта је мислио о делу Г. J. један еминентно благонаклон читалац. Као што се види, писац предговора верује да је књига написана само по небитним документима, да је Г. J. пронашао неочекиване ствари у Пољској Библиотеци у Паризу, да је, најзад, анализирао те документе с потребном критичношћу. Према свему ономе што смо видели, јасно је да је узето за готово тврђење Г. J. у приступу о проналасцима у поменутој библиотеци, о строгој критици којој је подвргавао документе којима се *једино* служио.

Види се даље да писац предговора верује да је Г. J. имао грдан посао док је обрадио ту „канцеларијску прашину“ и задахнуо је животом. Што је најласкавије то је да он налази да је причање Г. J. живо. Наравно овај се комплименат, у колико је оправдан, односи и на многобројне сараднике Г. J. које смо открили у току овога приказа. На првоме месту Е. О. истиче „сцену високе комедије“, која се одиграва између српских депутата и Портиног драгомана 1827 године, којој „мирноћа Г. J. даје још више рељефа“. Ми налазимо да ова сцена није тако високог стила, ма да бисмо имали разлога да будемо благодарни укусу уваженога писца предговора. Фаталност је ваљда хтела да он најјаче истакне баш сцену, коју је Г. J. *превео* из нашег чланка *Српска депутација у Цариграду 1827 год.!*[1] И сва је „мирноћа“ Г. J. у томе

[1] Непоређи. Г. J. стр. 159 и *Срп. Књиж. Гласник,* књ. XII. стр. 829—830

што је тај наш састав ставио, у *документе или резиме докумената* о чему је раније био говор те је писац предговора био уверен да је Г. J. саставио дотичну сцену по неким документима!

Тако се Г. J. сам нашао несумњиво у „сцени високе момедије" према чланку једног „неписменог" писца!..

Наводећи ово ми смо само хтели да констатујемо једним речитим примером, како је Г. J. замењујући, разним операцијама, документе расправама, тј. служећи се расправама а наводећи документе, и стављајући расправе и чланке под документе створио легенду о оживљавању *„канцеларијске прашине"* и о раду *„само на непобитним документима!"*.

Свршивши књигу Г. J. је написао приступ који овако почиње: „Ја сам ставио себи у задатак да изложим историју борбе, коју је у почетку XIX века[1] издржао српски народ против Турске Царевине да поврати слободу изгубљену у XV веку. *Ја сам нарочито хтео да покажем држање Портино и великих сила према овоме народу у препорођају".* Ну на крају истога увода Г. J. нам каже нешто са свим друго, тј. да је он изнео факта као што се огледају у *документима* (увек *документи!*) *„не додавајући никакву рефлексију, не изричући никакав суд, не правећи никакав закључак"*. По његовом мишљењу сваки би закључак био *превремен* (prématuré) док се не прикупе сви српски документи, који нису пропали и док се не проуче сви страни архиви, као што је он проучио париске! „Онда, и онда само, вели Г. J. историци ће моћи донети јасан и непристрасан суд о историји препорођаја Србије!"

На крају крајева, после толико употребе *докумената,* писац нам је сам казао да нема још довољно материјала за решење питања, које истакао као тему рада, и да треба још да причекамо. Тако је Г. J. написао чи-

[1] За Г. J. год. 1804—1831 чине почетак (début) XIX века!

гаву књигу да дође до овога *негативног резултата!* Штета што је то доцкан констатовао. И заиста са гледишта теме или неке солуције постављеног питања књига Г. Ј. не може се ни дискутовати, јер као што и сам каже код њега *нема ни рефлексија, нити закључака.* У опште то је *хронолошко ређање догађаја без икаквих ширих погледа, а с много погрешака.*

Г. Ј., има несумњиво право: нити је он изнео положај Србије према великим силама, нити се тај положај може изнети, док се не проучи потребан материјал из руских и аустријских архива. Најзад у тај се посао мора ући с много више воље за рад и знања и из опште и из српске историје него што га има Г. Ј.: јер је јасно за свакога да се у његовом делу не види нити енергија рада, нити знање и разумевање предмета.

За полазну тачку овога приказа ми смо узели сам приступ Г. Ј. у намери да проверимо свако његово тврђење са стварношћу. Дакле, вратимо се натраг и сведимо према томе резултат.

Г. Ј. је тврдио да је проучио „све документе српскога и све документе странога порекла". — Ми смо видели јасно да он *није знао за грађу од капиталног интереса* (Прокеш-Остена, Архив кнеза Воронцова, итд.).

Г. Ј. је тврдио да је у Париским архивима пронашао силну грађу. — Ми смо видели да се у томе тврђењу јако пребацио и да се за неке његове „проналаске" знало још пре много година!

Г. Ј. је тврдио да се служио „*једино* документима", и да су „причања савременика и тврђења историка" споредан елеменат у његову излагању. — Ми смо видели да то није истина.

Г. Ј. је тврдио да је документе подвргавао „строгој критици" и да код њега нема ниједног тврђења које није у стању да поткрепи непобитним текстом. — Ми смо видели у *маси примера* да је његово дело препуно по-

грешака и некритичности: нетачна имена, погрешне комбинације, нерационална употреба извора, неистинити наводи, *присвајање туђег излагања*, најзад невероватна хронологија. То је књига у којој се могу видети *и по три датума за исти догађај.*[1]

Према свему овоме дефинитиван суд о књизи Г. Ј. није тежак: *књига Г. Ј. није написана по прописима историјске критике, у њој нема метода и она је неупотребљива.*

Др. Мих. Гавриловић

Исправке. Стр. *622*, 2 ред оздо место „о и ње положају" треба „и о њеноме положају"; 18 ред оздо м. „Abfals" треба „Abfalls"; стр. *633*, 15 ред оздо м. „13 и 14 јула" треба „12 и 13 јула"; стр. *787*, 6 ред оздо м. „у својој књизи представља" треба „представља"; 7 ред оздо м. „шта је онда" тр. „шта онда"; стр. *797*, 5 ред озго место „јој га" тр. „му га"; стр. *868*, 18 ред оздо место „онако некритично" тр. „онако некритички"; стр. *870*, 21 ред оздо м. „води" тр. „наводи"; стр. *872*, 1 ред озго м. „bei etwa eingetrentender Gefahar einer Besetzund" тр. „bei etwa eingetretender Gefahr einer Besetzung"; стр. *873*, 7 ред озго м. „Листону" тр. „Листона"; стр. *874*, 4 ред озго м. „за Карађорђев периот" тр. „за Карађорђев период"; 5 ред озго м. „а за Милошева" тр. „а за Милошев"; стр. *876*, 21 ред оздо м. „Јокарт" тр. „Уркарт"; 9 ред оздо м. „1905—1906" тр. „1906—1907".

[1] И то догађај као што је *Акерманска Конвенција*, добро познато и у *Српској и у Општој Историји*. Стр. 144, 453, 456, 491. Овде је писац сам себе премашио ма колико то изгледало немогућно.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Војислав Ј. Илић. — Из последњих свезака *Српског Књижевног Гласника* оштампана је књижевна студија Јована Скерлића *Војислав Ј. Илић* (8⁰, стр. 65, цена 1 динар). Извод из ове студије изишао је као предговор првој књизи *Песмама Војислава Ј. Илића*, у овогодишњем колу Српске Књижевне Задруге. Д.

Декларација права човека и грађанина. — Као прва књига „Републиканске Библиотеке," у издању Републиканске Омладине изишла је књижица Леона Буржоа, бившег председника министарства и председника народне скупштине у Француској, и професора Албера Метена *Декларација права човека и грађанина* (Београд, 1907, 8⁰, стр. 45; цена 0·30 дин.). Та знаменита декларација; која се сматра као magna charta модернога друштва, јесте политички израз филозофије XVIII века и основни програм Револуције. Коментатори су дали кратка, али језгровита објашњења духа Декларације и њених појединих чланова. Од књига које су се у последње време код нас почеле јављати у циљу политичкога образовања интелигенције, ово је једна од најбољих и најкориснијих. Српски превод је, у главноме, тачан, и сасвим читак.

J. С.

„Јадрански бисери" А. Ашкерца. — Познати словеначки песник Антон Ашкерц опет је издао једну свеску балада и романца, под насловом „Јадрански бисери". Предмет ових песама чине приче, скаске и разне згоде словеначких Примораца. Ова књига, у елегантном издању Швентнера, садржи 54 песме које се лако читају, чија је

садржина занимљива, али којима недостаје поетски начин казивања. Код Ашкерца се уочите опажа у последње време да са његовом све већом песничком продукцијом иде у сразмери и опадање вредности његове поезије.

Ив.

Сили Придом од Ернеста Зиромског, професора на Универзитету у Тулузи. Издавач Колен; цена 3.50. — У овом делу Г. Зиромски, писац познате књиге *Људска гордост*, покушао је, најпре, да одреди утицај романтичарске осетљивости, парнасовске уметности, и де Вињи-ева духа на стварање Сили-Придомова талента; затим, да дефинише карактер његове поезије, објашњујући је његовом меланхоличном и медитативном природом. Потом критичар показује како песник угушује своје интелектуално неспокојство поимањем природе и осећањем њених закона; и на тај начин, и нарочито захваљујући својој великој способности да воли, долази до душевне ведрине. Најзад, књига се завршава описом једне посете Сили-Придому, у којој је сам песник изложио критичару смисао свога дела.

У. П.

Једна студија о најновијој хрватској књижевности. Г. Милан Марјановић, један од добрих млађих писаца хрватских, штампао је своју овећу студију „Iza Šenoe. Četvrt vijeka hrvatske književnosti. (Задар, 8°, стр. 198). Како сам каже у уводу, Г. Марјановић је хтео да покаже како је мало основана доста уобичајена тврдња, да после Шеное нема праве лепе књижевности код Хрвата. Он тврди да је за последњу четврт века хрватска књижевност знатно напредовала, да је дошла у јаку и органску везу са народним животом, и да се успешно приближила великим светским књижевностима. „Ако се тако потање задубимо у проучавање те књижевности наћи ћемо и то, да је она дала красних и литерарно вриједних дјела, да је у њој садржана читава ризница нових и корисних мисли и да је изнијела неколико снажних и иностраних личности“. Писцу није била намера да дâ историју хрватске књижевности најновијег времена, но „главне црте и смјерове развоја наше литературе“.

О књизи Г. Марјановића, тако актуалног садржаја, живој, где-где и полемично написаној, говорило се доста у хрватским књижевним часописима и политичким листовима. И она то у пуној мери и заслужује. Г. Марја-

новић озбиљно схвата књижевност, и о њој говори врло озбиљно и разборито. Његов преглед је врло добар, систематски и јасан, и ко би хтео да сазна шта се урадило на књижевном пољу код Хрвата за ових последњих двадесет и пет година, ништа боље не може наћи но што је ова књига. Замерке које се имају учинити писцу тичу се методске стране. Пре свега, очевидно је да писац има врло велику склоност, да не речемо слабост за уопштавања. На пуно места, он искључује индивидуалност писаца и случај књижевног схватања и стварања, и тражи опште законе и правила. Хрватска књижевност, која је, већим делом случајна, као што је то неизбежан случај код младих и малих књижевности, у очима Г. Марјановић изгледа да има више традиција, начела, школа, правилног развијања и великих борба но што је то случај у великим западним књижевностима. Писац има нечега догматичног и схематичног у себи, а исто тако и неодољиву потребу да даје формуле, да подводи под законе, своди у системе, развија у параграфе, у толикој мери да би то претерано изгледало када би била реч и о француској, енглеској или руској књижевности. Затим, Г. Марјановић каткада неозбиљне људе и неозбиљне покушаје узима јако озбиљно, и прилично чудно изгледа када озбиљно претреса „идеје" Г. Шерубина Шегвића или књижевно реформаторство естетских и сецесионистичких гимназиста. На неколико места читалац може да осети како и смешне и ружне облике може да узме литературисс и типоманија код нових и неразвијених народа. Из ове књиге се даје лепо видети како бедно може изгледати књижевно секташтво, претенсије без основа, или конзерватизам без смисла, и како, на крају крајева, у књижевности не решавају ни школе, ни струје, ни програми, ни манифести, но стваралачки таленат, ведрина духа, љубав према послу и истрајност у раду.

У књизи Г. Марјановића има можда и сувише социално-политичких разматрања, и уопштавања она је и сувише систематски да би се све у њој на реч могло примити, и у њој се врло сигурно говори о стварима које су јуче биле и које и данас трају, које се још јасно не виде, и у које нико није сигуран. Али у накнаду зато, Г. Марјановић је успео да да широку књижевну слику, на још ширем социално-политичком основу, и на неколико места он је врло оштроумно запазио и јако истакао оне чврсте везе које постоје између књижевности једнога народа и његовог друштвеног и јавног живота. Д.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.